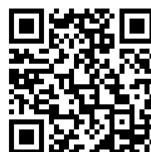

Stanford University Libraries
3 6105 008 101 748

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

SVEN TUNBERG

UNDER MEDVERKAN AV

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
STOCKHOLM

TORVALD HÖJER
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

FYRTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

1921

STOCKHOLM 1921
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
210774

INNEHÅLL.

Avhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Översikter och granskningar.

Bilagor.

Rättelser.

s. 236 rad 21, läs *eller* hertig Karl
s. 246 » 46, » *fördelachtiga*
s. 248 » 13, »*ehuru*» utgår
Därjämte en del bokstavsfel i citaten å s. 246.

I redogörelsen för Historiska Föreningens årssammankomst står i rubrik rad 2 1920, läs *1921*.

I avdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter och uppsatser.

I årgången använda förkortningar:

DHT	=	Dansk Historisk Tidsskrift.
DS	=	Diplomatarium suecanum.
GVR	=	Gustaf Vasas registratur.
HH	=	Historiska Handlingar.
HT	=	Historisk Tidskrift.
KFÅ	=	Karolinska Förbundets Årsbok.
KÅ	=	Kyrkohistorisk Årsskrift.
OPSS	=	Olaus Petri samlade skrifter.
RPB	=	Riksarkivets pergamentsbrev.
RR	=	Riksregistraturet.
SRAP	=	Svenska ridderskapets och adelns protokoll.
SRP	=	Svenska riksrådets protokoll.
SRS	=	Scriptores rerum suecicarum.
VHAAH	=	Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar.
SU	=	Sekreta utskottet.
K. B.	=	Kungl. Biblioteket.
R. A.	=	Riksarkivet.
U. U. B.	=	Uppsala universitetsbibliotek.

Kungamakt, utskott och stånd på 1680- och 90-talens riksdagar.

AV

WILH. CARLGREN.

I.

Man tror icke nu som på Fryxells tid, att Karl XI under loppet av 1670-talets krig umgåtts med tanken på någon plötslig kupp, som med ett slag skulle förskaffa honom enväldet.[1] I stället framhålles, att kriget av sig självt gav konungen en dylik maktställning, som efter fredssluten ytterligare befästes och utvidgades genom varjehanda räfster och reformer i rikets hushållning, krigsväsen, förvaltning o. s. v. Man torde också vara ense om, att de förklaringar angående rådets och riksdagens befogenheter, som tillkommo i samband med nämnda räfster, icke kunna ledas tillbaka på någon enhetlig plan.[2] De hade var för sig tillfällig anledning och sakna tillika strängare inbördes sammanhang.

Men rester från den gamla uppfattningen av enväldet som en följdriktig omgestaltning av de statsrättsliga formerna träffas ännu här och var. Det gäller bl. a. riksdagens arbetssätt under Karl XI. Man tycker sig hos den sistnämnde ha funnit en systematisk strävan, alltifrån 1680-talets inträde, att steg för steg hänskjuta de avgörande överläggningarna och besluten vid riksdagarna från de splittrade stånden till de samfällda utskotten. Ja, det förnämsta av dessa utskott, det sekreta, tillägges, hos vissa författare,

[1] Berättelser XVI, s. 111 f., 120 ff.

[2] Om förskjutningar i makt- och konfliktläget under och efter kriget Varenius, Ludvig XIV:s brev av d. 20 mars 1676 till marquis de Feuquières, Historiska studier, tillägnade Harald Hjärne (1908), s. 389 ff.

samma förhärskande ställning redan under detta skede som längre fram under frihetstiden.[1]

Vilken skulle då den reella innebörden varit av en dylik strävan hos Karl XI? Man sluter ex analogia. De synes för den starka kungamakten på 1680-talet varit en naturlig uppgift att med de gemensamma utskottens hjälp medla i de genomgripande motsatser mellan och inom stånden, som då rådde. Tidigare svenska regeringar hade tilllämpat denna utväg, och den tyckes föresvävat Johan Gyllenstjerna, innan han gick ur tiden. Omvänt funnos på sidan om de stora, söndrande stridsfrågorna viktiga reformspörsmål att lösa. I dylika ärenden kunde SU på dävarande stadium fått en vidgad och växande beslutanderätt å ståndens vägnar. Denna användning av de gemensamma utskotten var vanlig i många samtida stater på Europas fastland.

Den följande framställningen söker nu visa, att Karl XI aldrig följdriktigt utnyttjat vare sig den ena eller andra av dessa möjligheter. Vår samfällda utskottsinrättning upprevs vid 1680-talets första och viktigaste riksdagar. Ståndens inbördes kamp fick alltigenom bestämma både gången och arten av det parlamentariska arbetet. Icke den furstemakt, som blickade framåt, utan ständerna, som skådade bakåt, ha hos oss satt sin prägel på reformverket.

Men en uttömmande undersökning rörande ledande personligheter eller grundläggande aktstycken[2] i 1680- och 90-talens ännu föga kritiskt behandlade riksdagshistoria kan i denna anspråkslösa översikt icke väntas. Här presteras blott en antydan, i vilken riktning dylika undersökningar torde komma att gå.

* * *

Det är i den samtida riddarhusoppositionens dels muntliga protester, dels smygskrifter, man först möter uppfatt-

[1] Geijer, Teckning av frihetstiden, s. 10. — Wingquist, Om utskottsinrättningen vid Sveriges riksdagar, Tidskrift för litteratur 1852, s. 521. — Nauman, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 156, 204. — Beckman, Bidrag till den svenska riksdagens hist. 1650—80, s. 41. — Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 418 m. fl. nedan anförda arbeten.

[2] En analys, jämförlig med Lövgrens — Ståndsstridens uppkomst s. 121 ff. — försvaras redan av aktmaterialets knapphet.

ningen av vissa kungamaktens åtgärder vid riksdagen 1680 som uppseendeväckande, ja, förgripliga »noviteter».[1] Den moderna forskningen synes i överraskande mån ha bevarat påverkan från dessa källor.

För så vitt de nämnda »noviteterna» gälla SU:s tillsättning och konstituering 1680, kan ju tillika intrycket från motsvarande förvecklingar under frihets- och gustavianska tiden ha förstärkt denna påverkan. Man finner i varje fall, att de karolinska historikerna från partitidevarvet — Wilde, Schönberg, Lagerbring — i den på deras tid städse ömtåliga frågan om stånds och utskotts inbördes förhållande iaktta en mer eller mindre genomgående tystnad.[2] Fryxell däremot har på denna punkt gjort de samtida missnöjdes kritik helt och hållet till sin.[3] Carlson lämnar visserligen frågan om åtgärdernas förgriplighet därhän men fastslår, att genom dem SU inträtt i ett nytt skede av sin utveckling.[4] Hans tankegång har mera schematiskt tillspetsats hos några hans lärjungar och av vissa yngre forskare.[5]

Men en blick på det officiella aktmaterialet från tiden före 1680 ger vid handen, att någon väsentligare brytning med tidigare bruk icke förekommit vid utskottsarbetets iscensättning d. å. När t. ex. Rålamb i sin Deduktion och efter honom Fryxell klandra kungamaktens tilltag att i ståndens, närmast adelns, ställe utse medlemmar av SU, så glömma de, att samma förfarande varit regel icke blott

[1] Adelsprot. 7 okt. 1680, *SRAP* XIII, s. 13 ff. — Feuquières (efter riddarhusoppositionens uppgifter till hans uteliggare, Picquetière och Vasseur) till Ludvig XIV 23 okt. 1680, Gallois, Lettres inédites de F., s. 201. — Rålamb, Deduktion, Rål. fol. 5, s. 614 ff. K. B. — I Bondebrev, Nordin quarto 886, s. 123. U.U.B, avsett att insmugglas hos allmogen på riksdagen 1680, klagas över »wisse (beställte) Personer, som sku öfwertahle dhe enfalldighe i hwart stånd». Av sammanhanget synes framgå, att tillsättningen av SU här åsyftas.

[2] Schönberg inskränker sig i regel, när omstridda företeelser från 1680-talet och i hans egen tid synas överensstämma, att framföra en och annan förtäckt anspelning. Men han vågar ifråga om tillsättningen av SU:s ledamöter genom kungamakten öppet kritisera, enär RF. 1772 avskaffat denna »oordentlighet». Historiska brev, III, s. 27.

[3] Berättelser XVI, s. 146.

[4] Berättelser om riksdagen 1680, s. 21 ff.

[5] Runbom, Bidrag till historien om riksdagen 1682, s. 13 ff. — Titz, Bidrag till historien om riksdagen 1686, s. 8 f. — Schmidt, Om riksdagen 1689, s. 17 f. — Bergsten, Bevillningsutskottet vid frihetstidens riksdagar, s. 6 (här hävdas, att utskottsväsendet under enväldet, genom arbetets koncentration till SU, »hämmades i sin utveckling»!). — Nauman, Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden, s. 6.

under myndiga konungar utan t. o. m. under minderårighe regeringar.[1] Hos både Fryxell och Carlson refereras dare utan anmärkning det kända, 1680 av Ekeblad fra förda klagomålet, att antalet utskottsledamöter gjordes ringa.[2] Här kan då erinras, att detta antal, om än o under den sista förmyndarstyrelsen åtskilligt högre, de stundom varit än lägre och på de närmast föregående ri dagarna i varje fall lika lågt som 1680. Mesta harmen l tydligen väckts av SU:s — och framför allt dess adl avdelnings — partiska sammansättning. Var då överhuv SU:s utnyttjande i partikampen utan motsvarighet un äldre tid?

Frånsett vissa tidigare ansatser må här särskilt pekas en del drag från riksdagen 1675, som i så många h seenden lämnat uppslaget till 1680-talets händelser. V det än skenbart SU, som då gick i spetsen för ständern bekanta angrepp mot Karl XI:s förmyndarstyrelse, så dock framför allt Varenius' utredningar ådagalagt, att skottet därvid till icke ringa grad utgjort ett verktyg vissa fronderande element dels i rådet — med Johan G lenstjerna och Klas Rålamb som ledare — och dels i k sliet, vilka gemensamt arbetade på att störta den for rådsregeringens främste man och Karl XI:s dåvarande a mäktige rådgivare, M. G. de la Gardie.[3] Man lägger der sådana förhållanden märke till ett par omständighet Dels ha denna gång i SU insatts en hel rad av stridbara s kunnige rörande stats- och kammarverket,[4] vars obestånd i f sta hand lades till grund för ståndens räfst. Dels synas de

[1] Carlgren, Riksdagsutskott före 1680, s. 136 ff.

[2] Av adel 21: adelsprot. 7 okt. *SRAP* XIII, s. 13; av präster prästest. s prot. 7 okt.; av borgare 12: underskrifter å tysthetsed för s medlemmar. — Om motsvarande siffror vid föregående årtiondens riksd Carlgren, a. a. s. 142 ff.

[3] Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse I, s. 109, 112, 163 f., (jfr de la Gardie i rådet 19 okt. 1675: »ständerna [ledda av andra] woro menlösa lam»). Högförräderimålet mot M. G. de la Gardie i Historiska dier, tillägnade C. G. Malmström 1897, s. 29 ff.

[4] Henrik Falkenberg, Jacob Fleming (båda f. d. kammarråd), l Fleming, Melcher Falkenberg, Carl Gyllencreutz m. fl. — 1675 års r kunde i själva verket, från viss synpunkt, betecknas som sista ledet i en förmyndartiden genomgående, principiell och personlig, makttävlan me de la Gardie och kammarkollegiets ledamöter. Om dess tidigare fase Wittrock, Karl XI:s förmyndares finanspolitik I, s. 329 ff., 337 ff., 39 397 ff., 445 f. II, s. 2 ff., 105 ff., 173 ff., 292, 338 ff., 355.

sakkunnige, vilka jämväl efter riksdagen betydelsefullt ingrepo i räfstens fortsatta gång,[1] i påfallande grad, om än icke utan motstånd, behärskat utskottets arbete. Det är vidare anledning tro, att förteckningen över utskottsledamöterna, som efter vanan utskrivits i kansliet, varken uppgjorts av konungen personligen — han stod ju vid riksdagens början främmande både för ärendenas ledning och partikampen — eller verkets egen chef, som i de utnämnde icke kunde räkna på några vänner.[2] Ha då icke de sammansvurne begagnat sig av sin ämbetsställning och kanslerns lojhet[3] att giva SU en sammansättning, som var ägnad att på förhand i möjligaste mån trygga det planlagda företagets framgång? Syns det än omöjligt att t. v. på denna punkt komma längre än till förmodanden, så kan man dock fastslå, att det var just genom kupper av detta slag, som samma frondörer under riksdagsarbetets fortgång vid upprepade tillfällen beredde sig utväg att bakom kanslerns rygg komma ständeroppositionen till undsättning.

När ständerna nästa gång, 1678, sammanträdde mitt under brinnande krig, ter sig intrigspelet, ehuru om möjligt mera vittförgrenat, tillika svåråtkomligare. Johan Gyllenstjerna hade intagit de la Gardies plats vid Karl XI:s sida, medan Henrik Falkenberg, den synlige ledaren för ständernas stormlöpning 1675, gjorts till lantmarskalk och ordförande i SU, vars medlemmar delvis voro desamma som 1678 utan att därför kännetecknas av någon mera utpräglad partifärg.[4] Man finner nu, att Gyllenstjerna före riksdagens

[1] I undersöknings-, stora- och reduktionskommissionerna, i skilda smärre kommissioner; i SU vid följande riksdagar o. s. v.

[2] Henrik Falkenberg — »störste hörnestenenen» i kammaren efter Gustav Bondes död, huvudmotståndare på riddarhuset till de la Gardie redan 1672 (adelsprot. 13, 14 okt. *SRAP* XI, s. 129 f.), adelns egentliga ledare 1675 (jfr ssk adelsprot. 4 okt. a. a. XII, s. 40 f) — anges av en måttfull bedömare som Carl Bonde (Trolle-Bonde, Anteckningar om Bondesläkten II: 2, s. 76) som visserligen »ärlig till gemöte», »af stor consideration —» o. s. v. men dock »inclinerad till vengeance mot cancelleren för all den tort, som honom under warande minorenniteten war tillfogad».

[3] Om försök av brodern P. F. de la Gardie att i sista stund, aug. 1675, väcka honom till handling, se Wittrock, Valda brev till M. G. de la G., Hist. tidskr. 1913, s. 320 ff. Den i dessa brev som kanslerns »creattur» utpekade landsh. G. Duwall gjordes visserligen till lantmarskalk men uppgav, efter en och annan ansats i början, alla försök att hejda oppositionen.

[4] De gammaladliga representanterna voro proportionsvis flere (åtm. 6) än 1675. Bland den yngre adelns målsmän återfinnas, vid sidan av utpräglade reformvänner, ett par moderata. Annars färglösa namn Förteckning över SU:s medlemmar i riddarhusarkivet.

början uppsökt Falkenberg och övertalat honom att bli lantmarskalk[1] — han har ett följande år sökt på motsvarande sätt förnya samarbetet med en annan av 1675 års huvudaktörer. Och det är sannolikt, att Gyllenstjerna då tillika, efter bruket, framlagt regeringens önskemål för de stundande förhandlingarna. Men omvänt tyckes ett förtroendevotum för det under kriget tillbakasatta rådet ge vid handen, att även bearbetningar från annat håll förekommit. Nämnda votum, som inryckts i SU:s betänkande för 1678 men veterligen hittills i gängse framställningar lämnats obeaktat, erinrar i tankegång, ja, endels uttryckssätt om de rekommendationsskrivelser för sig självt, som rådet förut och efteråt, på våren 1677 och hösten 1678, avlät till Karl XI,[2] sedan dess båda stridande fraktioner, de la Gardies och Rålambs, förenat sig mot den nya gemensamma motståndaren, Johan Gyllenstjerna.[3] Och det synes vara denna sammangaddning mellan de forna vedersakarne, som SU genom det antydda uttalandet givit sitt stöd, framför allt kanske genom att från detta håll uppta yrkandet på undersökning av vissa förvaltningsmissbruk under kriget. Under de hårda, alltjämt ovissa vapenskiftena förelåg onekligen en möjlighet till omslag i den politiska ställningen, för den händelse konungen drabbades av en svårare motgång eller tilläventyrs något dödligt: såväl utländska rapportörer som

---

[1] Efter att, enligt avtal, ha rest före konungen till Halmstad, rapporterar Gyllenstjerna 27 jan., att den utsedde lantmarskalken då ännu icke ankommit, men 30 jan., att han (Gyllenstjerna) efter konungens befallning sökt och träffat denne samt »anmählt honom Lantmarskalken E. Kongl. Maj:tts allernådigste Willie och befallning öfwer samma Embete». Efter ursäkter hade Falkenberg åtagit sig »hwad möjeligit åhr derwijd till giöra allerunderdånigst frambähra willia» (skrivelser till konungen, R.A.).

[2] Konungens överansträngning under den »swåre Regements-» eller »Krigzbördan» och rådets tjänsteplikt, som »tryggeste wägen» var och »Sveriges lagh sigh funderar uppå», är det gemensamma temat i såväl memorialet den 11 maj 1677 genom J. G. Stenbock (rådets skrivelser till konungen som utskottsbetänkandet (avskr. bland riksdagsakter, R.A.). Frågan om förvaltningsmissbruken under kriget är gemensam för nämnda betänkande och memorialet den 20 sept. 1678 genom J. G. Stenbock (a. st., tr. hos Wilde, Det oinskränkta Enväldet, s. 48 ff.). Mellan skrivelsen 11 maj 1677 och utskottsbet. infalla de bekanta rådskonferenserna i Ljungby (12—22 nov. 1677. rådsprot.), till vilka i det senare hänvisas.

[3] »Herodes och Pilatus äro blefne gode vänner och vilja förråda Herran», skriver Johan Gyllenstjerna till brodern Johan, våren 1677, cit. hos Carlson, Om statshvälfningen i Sverige under Carl XI:s regering, Nord. universitets-tidskr. 1854—56, s. 51. — »Autrefois ami et maintenant grand ennemi de J. Guldenstiern», Feuquières om Kl. Rålamb till Ludvig XIV 7 febr. 1680. Gallois a. a. V, s. 83.

smygskriftsförfattare återkomma gång på gång och långt fram i tiden till denna möjlighet.[1] Inför dylika utsikter till eller förhoppningar på en kontrarevolution i den ena eller andra formen kunde då räfstens upphovsmän ha intresse av att hålla en återväg öppen till försoning med den gamla regeringsaristokratin. Om utskottsordföranden, den smidige, nästan tvetydige Henrik Falkenberg vet man, att han redan förut vid olika tillfällen tvekat att personligen kläda skott för det initiativ, riksdagen tagit 1675.[2] Det är då tänkbart, att denne närmast varit upphov till den här antydda manövern, vilken f. ö. — liksom utskottets sammansättning — väl stämmer med hela den prägel av stark men oavgjord kraftmätning, som överhuvud är utmärkande för ständernas samvaro 1678.[3]

Hur mycket har det ej skrivits om förberedelserna till riksdagen 1680, och hur föga äro de dock ej i grunden kända! När efter fredssluten kungamakten till avgörande upptog de frågor, som under kriget endast kunnat inledas eller påyrkas, var det i varje fall naturligt, att SU, som så betydelsefullt ingripit på det preliminära stadiet, också vid frågornas lösning fick sig anvisad en framskjuten roll. Men så motsägande som utskottets hållning varit från 1675 till 1678, så nödvändigt kan man då också ha funnit det i konungens omgivning, att farliga medtävlare om dess led-

[1] Så de danska ministrarna till sitt hov, *dels* med hänvisning till 1678 års riksdagsbeslut (26 juni 1680), *dels* vid Karl XI:s sjukdomsfall i början av 1680-talet (23 nov. 1681, 7 jan. och 6 dec. 1682), *dels* vid rykten om nya krig (24 jan. 1683, 13 febr. 1689). Fryxell, Handlingar I, s. 391, 478. II, s. 120, 197, 207, 416. Motsvarande tankegång på tal om 1680 års beslut i Anmerckungen über den jüngsten Schwedischen Reichs Tags Beschluss, Keyssler, Neueste Reisen II, s. 85. — Rålamb, a. a. s. 619 ff. hävdar, i förhoppning på återgång, högtidligen ogiltigheten av de 1680 beslutade omvälvningarna.

[2] »Il est le meilleur Danseur de Corde de ce pays», anmärker den mot Falkenberg i övrigt synnerligen välvilligt stämda, högadliga smygskriften Pomme d'Orange, Nordin qu:o 886, s. 63. U.U.B. Om Falkenbergs hållning 1675 och följ. år Varenius, Räfsten I, s. 149. II, s. 123 ff.; Carlgren, a. a. s. 245, 248 not 2.

[3] Den hemlighetsfullhet i förhandlingarna, som vitsordas av Feuquières till Ludvig XIV 2 febr. 1678, Varenius a. a. II, s. 99) och bestyrkes av hans senare uppgift om rådets tvekan inför alla avgörande steg (till Ludvig XIV 31 jan. 1680, Gallois a. a. V, s. 68 f.), kunde på en ytlig iakttagare som den holländske ministern Rumpff (till Griffier 10 mars 1678, Fryxell, Handlingar IV, s. 332) göra intryck av »god harmoni».

ning undanskaffades.[1] Är det sant, som uppgivits av en i regel välunderrättad antecknare, att SU:s medlemmar varit utsedda fem månader före riksdagens faktiska sammanträdande,[2] så visar denna förtänksamhet mer än något annat, vilken vikt de styrande tillämnat inrättningen i fråga. Icke minst torde man böra ställa planerna för utskottet i samband med tilltaget att, jämsides med riksdagsberedelserna, på tillfälliga beskickningar utom riket avlägsna Klas Rålamb, Henrik Falkenberg,[3] O. V. Königsmarck m. fl. oppositionella element, ehuru i varje fall de båda förstnämnda i det längsta sökte avböja uppdragen — andra politiker, som tillämnats motsvarande förvisning, lyckades på ett eller annat sätt kringgå den.[4] Rålamb har under alla förhållanden i sitt angrepp mot regeringens ledning 1680, med särskild häftighet dröjt vid dess användning av SU, om vars

[1] Den påfallande ömsesidigheten i råds- och reformvännernas beskyllningar mot varandra torde framdeles mer än hittills komma att understrykas i litteraturen, där Schönbergs antydningar i denna väg, a. a. III, s. 2 ff., knappast ännu blivit fullföljda. En jämförelse i detalj — så långt möjligt — mellan *dels* högförräderianklagelserna mot de la Gardie å ena sidan (se Varenius, Festskr. till C. G. Malmström, s. 6 ff.), Johan Gyllenstjerna å den andra (se Palme, Les anecdotes de Suède och dess förf., Historiska Studier, tillägnade Harald Hjärne 1908, s. 431 f., 437 med noter), *dels* processerna för oredlighet i medelförvaltningen mot förmyndarne å ett håll, Gripenstjerna m. fl. hans likar i kammarverket å ett annat synes nödig, om ej för annat så för klarläggande av tidens kampmetoder. — Ännu vid riksdagens början, 23 okt. 1680, tror sig Feuquières kunna försäkra Ludvig XIV (Gallois a. a. V, s. 205), att ständerna äro mindre benägna för en reduktion än en bestraffning av oredorna under kriget, »dont ils accusent principalement les Guldensterns et les secrétaires».

[2] Juel till Kristian V 14 maj 1680. Cit. hos Carlson, Berättelse om riksd. 1680, s. 8.

[3] Som kommissarier till Pommern och Bremen. Man lägger märke till den osedvanligt långa tid, som förflutit mellan sändebudens första kallelse (6 dec. 1679 *RR*) och utfärdandet av deras instruktion (29 juli 1680) samt slutliga uppbrott (före 8 aug. s. å.) i förening med konungens otåliga påminnelser till Rålamb (14 maj, 8 juli) och de kallades undanflykter. — Rådet uppfordras 13 april, 2 juni, »att med all flijt» avgöra en ägotvist mellan Rålamb och Gyllenstjernorna: *kammarkollegium* 1 juli att gottgöra den förres skuldfordran hos kronan: *Svea hofrätt* 23 juli att noga bevaka H. Falkenbergs intresse: en mot honom inför hovrätten anhängiggjord process, för vars skull denne gärna velat årets »höstsession afwachta». Allt detta gör troligt, att kommissarierna i det längsta hoppats finna någon förevändning att kvarbliva i huvudstaden över riksdagen. — Jfr Juel och Scheel till Kristian V 26 juni, 14 juli 1680, Fryxell, Handlingar I, s. 391, 394.

[4] Så t. ex. Jacob Fleming, som 30 juli fått kallelse att avgå som ordf. i kommissionen till Livland; Gabriel Turesson Oxenstjerna, som 22 aug. kallats att »anträda commission» till det kejserliga hovet; J. P. Oliwecrantz, som i början av juli erbjudits guvernörsposten i Reval men avsagt sig (»je me trouve en liberté hors d'engagements et d'employ»; O. till A. Lilliehöök, 5 febr. 1681, Oliwecrantzska saml., R.A.

ramträdande då och tidigare han säkerligen mot bättre veande lämnar åtskilliga vilseledande uppgifter.[1] Ja, man orde med fog kunna misstänka, att denne statsman, som id föregående ständermöten mer än de flesta varit verksam för SU:s utnyttjande i partipolitiskt syfte, med sin kritik mindre ivit uttryck åt principiella betänkligheter mot utskottets kade betydelse än åt den rent personliga missräkningen över att andra nu lagt beslag på det vapen, som han själv tidigare med sådan framgång brukat. Vilken hållning Henrik Falkenberg skulle intagit 1680, om han då varit vid riksdagen tillstädes, och vilket inflytande han då kunnat utöva, är särskilt med stöd av nu tillgängliga källor svårt att avgöra. Men visst är, att denne politiker ännu 1682, då han återbördats som medlem av adeln och SU, framhärdat i sin tidigare ovillighet att garantera förmyndarräfsten, och att han nu som 1678 kring sina betänkligheter på denna punkt förmått ena målsmän för annars skilda riktningar.[2] Vi veta, att han jämväl i andra frågor vid 1682 och 86 års riksdagar förmått tillkämpa sig en dominerande, om än icke obestridd ledareställning, vilken han vid olika tillfällen utnyttjat i medlande syfte.

Samtiden trodde — och forskningen synes hittills mer och mindre oförbehållsamt ha instämt — att Johan Gyllenstjerna varit yttersta upphovet till Rålambs och Falkenbergs avlägsnande liksom överhuvud till alla genomgripande förarbeten för riksdagen 1680.[3] Frågan, hur långt denna uppfattning är berättigad — vad Gyllenstjerna trott sig kunna vinna med godo eller ondo, hur mycket han utstakat i detalj och vad som av honom eventuellt överlämnats till

[1] »Med desse (= SU:s ledamöter) slöts (1680) allt hwad man wille hafwa giordt och samtyckt, så att de öfrige af Stenderne gingo medlertijd wå sågo wärcket ann, och när det war moget och afgjordt, skedde dem der om allenast notification, till deras ratification, men icke öfwerleggiande, mindre förändrande — — war här igenom siellfwa Rijksdagen dess essentielleste verkan betagen — —». Rålamb, a. a. s. 614 ff. Dessa uppgifter äro för större delen av riksdagen osanna.

[2] SU prot. 10 okt. 1682.

[3] De äldre rojalistiska förf., som framhävt motsatsen, ha velat bevisa för mycket och därmed intet bevisat alls: Riddermarck, Tienlig Scrapa, s. 182, E. 501. U.U.B. — Wilde, Det s. k. oinskränkta enväldet, s. 65.

händelsernas eget utslag[1] — har aldrig varit föremål för mera ingående, omdömesgill granskning och får även, i den man materialet överhuvud tillåter en sådan granskning, anse- falla utanför ramen av denna uppsats. Att i varje fall den store statsmannen icke minst under de sista månaderna av sitt liv med nästan enastående myndighet och mångsidighet handlagt större och mindre spörsmål, som varit förbundna med den då pågående omskapningen, och att hans tankar därvid även kretsat kring enskildheter i den förestående riksdagens arbetsordning kan redan utläsas ur de torftiga rester av hans papper, som hittills enhetligt bevarats.[2] Endast en hastig återblick på Gyllenstjernas tidigare ställning till ståndens och utskottens verksamhetsformer må här lämna ett litet bidrag till frågan om hans antagliga inverkan på de välvningar, som här beröras.

Den författare, som tecknat »Johan Gyllenstjernas riksdagsmannabana»[3] (1660—68), har med rätta framhäft dennes polemiska färdighet, rika sakkunskap och politiska skarpblick, medan han däremot knappast ägnat någon uppmärksamhet åt den märklige mannens befattning med den yttre gången av ständernas överläggningar. Och dock har tydligen denna sida av det parlamentariska arbetet i så mycket högre grad för Gyllenstjerna varit ett huvudintresse, som just vid hans första offentliga framträdande den lägre adelns unga, ärelystna förmågor börjat överta det förberedande och sammanjämkande arbete vid riksdagarna, vilket kunga-

[1] Feuquières, Rålamb, förf. till les Anecdotes de Suède m. fl. tala om en av Gyllenstjerna i livstiden fullständigt utarbetad plan: »projet de tous les Changements, qu'il a fait signer au roy». F. till Ludvig XIV 19 maj 168[illegible] Gallois V, s. 159: »et memorial, hwilket icke allenast sakerne sielff, som drifwas skulle, så denne som fölliande Rijkzdag utan och handgrepen, hurc de drifwas skulle, skall hafwa innehållit, Rålamb, a. a. s. 612; »On ne laissa pas de suivre avec exactitude et avec rigeur le plan qu'il avait dressé» les Anecdotes, s. 128. På liknande sätt Maria Euphrosyna i brev till M. G. de la Gardie juli—sept. 1680: de la Gardieska saml. R.A. Juel och Scheel ha däremot låtit sig upplysas (till Kristian V, 29 sept., Fryxell, Handlingar I, s. 403), »at hofvet sine demandes schall rette ligesom de seer Stendernes inclination». Mer obestämda vändningar hos förf. till Anmerckningar etc., Keyssler II, s. 64, 66. Den förstn. uppfattningen är i stort sett Fryxells, den senare Carlsons.

[2] I en bunt »koncept m. m. av Johan Gyllenstjerna», Esplunda arkiv träffas dels utkast till tal om Karl XI:s giftermål i rådets närvaro inför »Rikses ständers utskott», dels början av ett koncept till sekret proposition [»ita alloquendi ii qui deputantur ad secreta consilia»].

[3] Fahræus, Historisk tidskr. 1899, s. 307 ff.

makten förut haft i sin hand men den då sittande förmyndarstyrelsen visat sig ur stånd att vidmakthålla. Stödda på utskotten, liksom dittills kungamakten på rådet, strävade dessa förmågor — såsom redan en tillfällig utländsk observatör kunnat utröna[1] — *först* att samla sitt eget stånd kring snabba, följdriktiga beslut, innan de ofrälse stånden vart för sig eller inbördes hunnit fatta ställning på olika punkter, *sedan* att planmässigt bearbeta dessa stånd, särskilt präster och borgare, än till den vacklande regeringens undsättning, än till angrepp mot densamma.[2]

Främst bland de lågadliga cheferna stod väl vid 1660-talets inträde den både vittbereste och högt bildade Rålamb men vid hans sida den ännu icke trettioårige, snillrike, uppbrusande Gyllenstjerna, som längre fram, vid större mognad, blev den förres arvtagare, framför allt under sitt lantmarskalksår (1668). Det är kanske främst sitt taktiska mästerskap, som den sistnämnde har att tacka för sina ovanliga framgångar som riddarhusets officiella ledare, och man kan knappast nog framhålla, att den djärve förfäktaren av adelns vis imperii gentemot medståndens mera skenbara befogenhet också steg för steg förstått omsätta sin teori i handling. Gyllenstjernas ställning sju år senare, på riksdagen 1675, då han i den stämplande rådsminoritetens spets jämte Rålamb, Knut Kurck m. fl. arbetade på att störta de la Gardie, var väl så olik den forne lantmarskalkens som möjligt.[3] Men det lyckades honom icke desto mindre att under ett par kritiska veckor, då hans bundsförvanter däremot synas låtit förleda sig till vissa oförsiktigheter,[4] genom en stram koncentration av ständernas arbete i huvudsak uppnå det resultat, som avsågs. När slutligen Gyllenstjerna 1680 som den segrande Karl XI:s oinskränkte

---

[1] Magalotti, Sverige 1674, utg. av C. M. Stenbock, s. 4.

[2] Carlgren, a. a. s. 79 ff., 86 ff.

[3] Bondeska anekdoternas uppgift, Trolle-Bonde a. a. II:2, s. 154 att Gyllenstjerna varit »mesta upphofvet i 1675 års händelser», betvivlas av Varenius, Räfsten I, s. 164, liksom Bondes anspelning på en nära samverkan mellan Gyllenstjerna och sekreterarne motsäges av Ingers, Erik Lindschöld, s. 147. Utan att föregripa den noggrannare forskning, som här blir av nöden, torde man i varje fall kunna fastslå, att Gyllenstjerna, om ej i annat, så i sina rent parlamentariska föregåenden hade starkare betingelser än någon annan av konspiratörerna för att utstaka den fasta plan för angreppet mot rådet, som antydes i texten.

[4] Kurck, Rålamb. Jfr Varenius, a. a. s. 121 ff., 174.

förtroendeman vidtog sina förberedelser för riksdagen d. å., tyckes hans plan på sätt och vis sammanfatta taktiken från 1668 och 1675. Vad innebar då denna sammanfattning?

Här må till svar inledningsvis erinras, att utskottsarbetet på riksdagarna sedan Gustav Adolfs tid i alldeles övervägande grad utgjort ett led i *regeringarnes* förberedande och sammanjämkande verksamhet. Ombud för enskilda stånd eller flera i förening hade uppkallats eller självmant infunnit sig i rådet, någon gång — det gällde då SU — med uppgift att besluta på plenas vägnar. Det var först på 1660-talet, som ståndens *egna*, spridda och tillfälliga utskott, såväl enskilda som gemensamma, fått en mera både självständig och regelbunden användning genom att förenas till ett s. k. propositionsutskott med åliggande att i ett sammanhang bereda den allmänna propositionens olika delar.[1] Och jämväl dessa propositionsutskott, som ursprungligen tillsattes av adeln för egen del men även vunno anslutning från ofrälse håll, hade, på grund av klass- och ståndssplitet, blott i viss begränsad mån kunnat fylla sitt åliggande, ja, mer fullständigt endast det år (1668), när Gyllenstjerna var lantmarskalk. 1675 syntes till sist denna utskottsbildning glömd, då plötsligt SU, under trycket av tidsläget, på eget bevåg lämnade sitt förelagda och speciella ämne, utrikespolitiken, för att i stället som ett förberedande propositionsutskott övergå till hela riksdagens kritiska fråga, hushållningen under förmyndartiden, vars granskning i ståndens plena uppställts som villkor för varje bevillning. Och på denna »novitet», framsprungen ur omständigheterna, byggde nu kungamakten 1680 planmässigt vidare genom att, som bekant, göra den sekreta propositionen till en ny upplaga av den allmänna, endast vidlyftigare och exaktare utförd.[2] Det torde kunna sägas, att *propositions-* och *sekreta utskotten* genom denna anordning *sammansmält.*

En central utskottsorganisation var här planlagd, som genom århundraden, om ock under rubbningar, skulle direkt eller genom avlägg, spela en framskjuten roll i den svenska

[1] Carlgren, a. a. s. 92 ff.

[2] Detta syfte anges lika i Gyllenstjernas nyss antydda utkast bland hans koncept och i den faktiska utskriften (tr. hos Loenbom, Handlingar till Carl XI:s historia III, s. 101 f.), fast ordalagen på ena och andra hållet växla.

riksdagens liv. Men dubbelheten i dess ursprung medförde, att den alltifrån sin tillkomst framträdde med en obestämd blandning av beslutande och beredande uppgifter, som aldrig, trots ansatser från både regering och opposition,[1] avlöstes av en fast uppdelning dem emellan och därför blev en källa till ständiga tvister, så länge överhuvud den gamla ståndsförfattningen ägde bestånd. Denna obestämdhet har icke utan skäl framhävts som en svaghet från de mera formella eller formalistiska synpunkter, som av missnöjda inom olika släktled anlagts på arbetsformerna vid våra riksdagar. Men den var ju å andra sidan förklarlig inom en representation som den svenska, vars utveckling i övervägande grad bestämts av en lika långvarig som växlande praxis, och den saknade ingalunda tidigare motstycken: själva den stora ståndsriksdagens sammansättning hade ju varit lös och dess befattning omstridd, så länge den måst tävla med livskraftiga, lokala ständerförsamlingar.[2] I den mån de fyra stånden med tiden övergingo till att bliva övervägande privata intressegrupper, framtvang statsbehovet efterhand ett enkammarsystem, en riksdag i smått, och då en uppgörelse mellan dessa intressen och detta behov aldrig en gång för alla kunnat utstakas, så har, i stort sett, makt- och arbetsfördelningen mellan utskott och stånd måst regleras från fall till fall efter konjunkturerna.

Det är känt, att lantmarskalken 1680 hos adeln i allmänna ordalag hemställde om beslutanderätt för SU. Men detta faktum kan icke tas till intäkt för teorin, att Karl XI från början haft för avsikt att helt och hållet sätta utskottet i ståndens ställe. Dels följer nämligen berörda hemställan ett hävdvunnet formulär ända sedan SU:s första tider. Dels har Karl XI, omedelbart efter utskottets konstituering, låtit lantmarskalken, utan uppskov eller förbehåll, som något självklart biträda riddarhusoppositionens

---

[1] Sammanställning av dessa debatter 1680—1734 hos Nauman, a. a. s. 14, 68 ff.

[2] Under de stora principiella uppgörelserna mellan partierna på 1760-talet framfördes argument om SU som en fristående, av standen oberoende representation, i vilka man slående erinras om motiveringen för riksdagens oberoende av provinsständerna under 1600-talets första årtionden. Lagerroth, Frihetstidens författning, s. 552 ff., 598 ff. Jfr Hallenberg, Svea rikes historia II, s. 149 ff., Hjärne, Våra ståndsriksdagar, Svensk tidskrift 1875, s. 555 f.

yrkande, att stånden själva skulle besluta rörande alla in-rikes angelägenheter.[1]

Man synes icke ha klargjort, att det kritiska spörsmålet 1680 i själva verket var, huruvida SU ens skulle lyckas i sin *beredande* uppgift. Om nämligen redan under föregående decennier, när tidens stora tvistefrågor skjutits åt sidan propositionsutskotten förlamats av splittringen mellan klasser och stånd, så var 1680 faran för SU, i motsvarande ställning, ännu mycket större, då dessa frågor nu ovillkorligen krävde sin lösning. Och hade under förmyndarstyrelsen Gyllenstjerna ensam förmått göra utskottsarbetet till vad det var avsett att vara, så kan med fog undras, om konungens nya rådgivare efter den förres plötsliga bortgång verkligen ägde hans enastående förutsättningar för denna uppgift.[2] Äldre författare ha redan uppvisat skillnaden i smidighet och framsynthet mellan Gyllenstjerna och hans arvtagare i fråga om den yttre politiken och på andra specialområden. Det kan då i och för sig anses sannolikt, att den förres och de senares inverkan på riksdagsformerna också varit olika.

Forskningen tyckes i själva verket så starkt uppmärksammat »det kungliga partiets» stora numerära övertag vid riksdagen 1680, närmast hos adeln, att den mer eller mindre genomgående förbisett dess bristande inre enhetlighet.[3] »Partiet» hade på gränsen mellan tvenne utvecklingsskeden vuxit fram ur två olikartade beståndsdelar, vilka det torde vara oegentligt att med Geijer och Carlson alltför skarpt i tiden skilja från varandra.[4] Det är väl sant, att den äldre av dessa beståndsdelar framgått ur de särskilda politiska be-

[1] Adelsprot. 7, 9 okt. *SRAP* XIII, s. 14 f.

[2] Ehuru ofta inbördes avvikande, överensstämma Fryxell (Berättelser XVI, s. 71) och Carlson (Historia III, s. 69) oförbehållsamt i tron på ett enhetligt fattat och genomfört reformprogram, oberoende av Gyllenstjernas person. O. Sjögren (Karl XI och svenska folket på hans tid, s. 27?) betecknar det som »en lycka för landet», att Gyllenstjerna icke fick tillfälle att genomföra detta liksom i sig själv givna program.

[3] Svedelius, Om reduktionen av krono- och adliga gods etc., sid. 18?, har dock i ett speciellt sammanhang — efter de lägreståndens initiativ i reduktionsfrågan — anmärkt, att man på riddarhuset kan iakttaga, »trenne politiska fractioner», därav tvenne inom den rojalistiska majoriteten. Fåhræus, Sveriges historia intill 20 seklet, s. 120, upptar — i denna som andra punkter — Svedelii tankegång men genomför den icke i dess konsekvenser.

[4] Geijer, Teckning av frihetstiden, s. 8. — Carlson, Historia V, s. 2 ff.

ingelser, som rått under Karl XI:s minderårighet, medan len yngre visar sig fullt utpräglad först något årtionde fter 1670-talets krig. Men båda stodo icke dess mindre 680 i livlig växelverkan med varandra, ömsesidigt åter-iållande och eggande.

Den ena gruppen utgjordes av de s. k. riddarhusdemo-kraterna från 1660- och 70-talen, som fostrats i Klas Rå-ambs, Johan Gyllenstjernas och Henrik Falkenbergs skola.[1] De kunde på grund av denna träning synas självskrivna ill ledningen inom sitt stånd, ja, på riksdagen. Men om det redan under förmyndartiden hänt denna äldre lågadel att vädja från de mödosamma förberedelserna i utskotten till de hetsiga kraftscenerna i plenum, så måste frestelsen till en dylik vädjan bli än större 1680, när avgörande upp-görelser förestodo. Erinrar man sig tillika, hur riddarhus-demokraterna icke blott under minderårigheten ömsevis an-gripit och understött rådsaristrokratin utan även under kri-get fortfarit att visa samma vacklan, medan Gyllenstjerna då utan tvekan gått mot en ny ordning, så måste hela denna brist på följdriktighet i mål och medel göra det tvi-velaktigt, om gruppen skulle förmå bevara sin ledarställ-ning. Bland dess erfarnare medlemmar spåras, efter Fal-kenbergs, Oliwecrantz[2] och andra deras likars oskadliggö-rande, ingen starkare vilja.[3] Hos de yngre, t. ex. Klas

[1] Wittrock, Karl XI:s förmyndares finanspolitik I—II, lämnar i sina spridda uppgifter om minderårighetsregeringens konflikter med ämbetsverken — t. ex. kammaren s. 4, not 4 ovan; krigskollegiet a. a. II, s. 320; amiralitetet I, s. 41, 184, II, s. 164, 325; reduktionskollegium I, s. 186 f.; guvernörer, lands-hövdingar I, s. 128 f., 175, 397. II, s. 298 ff. — bredare material än hittills för riddarhusdemokraternas karaktäristik men har icke haft anledning sam-manställa dessa uppgifter med riddarhusakternas vittnesbörd. Varenius, Räf-sten II, s. 38 ff., 105 ff. klargör med systematisk utförlighet, för tiden 1675—80, ämbetsmannavärldens revolt på dess höjdpunkt.

[2] Oliwecrantz, som efter Gyllenstjernas död synes ha hållits på avstånd från konungen, har, ehuru invald i Stora kommissionen och i riddarhus-direktionen (adelsprot. 15. 10. *SRAP* XIII, s. 42, 97), icke efterlämnat något spår av sin närvaro på riksdagen 1680, vare sig i form av yttrande eller underskrift å något samlingsdokument. Fryxells förmodan, Berättel-ser XVI, s. 138, som upprepas hos Schauman, Om författarskapet till les Anecdotes de Suède, Hist. tidskr. 1902, s. 131, att Oliwecrantz 1680 icke blott stannat i huvudstaden under riksdagen utan även där utövat visst in-flytande, saknar för mig känt stöd.

[3] Man lägger märke till, hur gamla parlamentariker som Jacob Fleming, Mauritz Posse, Axel Stålarm, Carl Gyllencreutz, Gustaf Grass *å ena sidan* iakttа tystnad eller följa strömmen vid angreppet mot förmyndarna och avstå från initiativ under reduktionsförhandlingarna, *å den andra* mot riksdagens slut i mera speciella spörsmål framträda tongivande, t. ex. vid arbetet på

Fleming, torde funnits mer arbetsvillighet än auktoritet
Ehuru ordförande i 1675 års undersökningskommission och
lantmarskalk 1680 synes Fleming, som för den högadliga
minoriteten var misshaglig redan genom sin börd,[1] tillika
saknat förmåga att bland den lägre adeln genom ett klar
format program eller personligen vinnande egenskaper samla
kring sig övertygade anhängare eller redskap: själv dignad
han under tyngden av växande uppdrag.[2] Hos Karl X
var onekligen den Flemings inflytande vid den tidpunkt som
här avses i tillväxt, men det hade å andra sidan ick
vunnit samma fasthet som sedermera.[3]

Det kungliga partiets andra beståndsdel avtecknar sig
klarare i källorna. Det var krigsårens uppkomlingar, de
vis konungens personliga förtrogne, överhuvud männen från
slagfälten och de tillfälliga kommissionerna, som var p
sitt område i än högre grad än den gamla adelsoppositio-
nen fått pröva den forna misshushållningens följder. Själv
ha dessa uppkomlingar — med utgångspunkt i sitt krav p
radikal och omedelbar avstraffning av de ansvarige från
förmyndartiden — kännetecknat sin framfärd som en strä
van att »hantera realia».[4] Eftervärlden igenkänner hos dem
å ena sidan fältlivets krav på obetingad lydnad för de
högste krigsherren, å den andra vanan från de utomordent-
liga förvaltningsuppdragen att på genaste väg, utan hänsyn
till vedertagna former, söka lösning ur hopade svårigheter.
I de högadliga broschyrerna berövas sagda ytterlighetsmän
»skrifware och stalldrengiar», heder och kunskaper, när man
ej kunnat frånkänna viljestyrka och arbetsiver.[5] Han

bevillningen, banken, stora kommissionens rättegångar o. s. v. Belägg i s-
nare sammanhang.

[1] Rålamb a. a. s. 474: Lettre au chevalier J. Bankes, s. 49. —
A. J. de la Gardie, som vid riksdagens annalkande 1680 levde i »exile» p
Bjärsöholm, skydd som »pestifere», räknar bland »nouvelles bien déplaisan-
tes», som han mottagit från Stockholm, att »Clas Fleming redan har pris-
bårtha. Enfin on apprend à conoitre son monde» A. J. de la Gardie ti
M. G. de la Gardie 27 aug. 1680, de la Gardieska saml. R.A.

[2] »— — utharbetandes sielf åtskillige angelägne saker hwilka han w
hade kunnat på sine Colleger och underhafwande låta ankomma — —
Haquin Spegel, Likpredikan och personalia över Kl. Fleming. Palmsköldsk
samlingen 417. U.U.B.

[3] Palme, Det franska partiet i Sverige 1680—97, MSS på R. A., s. 6

[4] Hans Wachtmeister på riddarhuset 15 okt., *SRAP* XIII, s. 40.

[5] Hoghusen, Örnstedt, Gyldenhoff, H Wachtmeister, Cronschöld, m. fl
smädas — genomskinligt men utan namns utsättande — i Bondebrev, Nordi
qu:o 886, s. 122 ff. U.U.B.

Wachtmeister med de mustiga soldatorden och »den stora käppen»[1] var deras prototyp.

En författare om frihetstidens riddarhus har framhållit, hur fastare partibildningar ännu på denna tids riksdagar vid närmare undersökning visa sig saknas i vida större utsträckning, än man vanligen är benägen föreställa sig.[2] Hos en annan forskare klargöres, hur vanskligt det var och hur långsamt det gick att under det småningom fullt utbildade enväldet — fast det då endast var fråga om en trängre krets av Karl XI:s medhjälpare — skapa ett verkligt parti med enhetligt utrikespolitiskt syfte.[3] Just vid tröskeln till detta sist nämnda skede torde Johan Gyllenstjernas utomordentliga personlighet ensam förmått ena reformvänner av ett äldre och yngre släkter, eftersom han ju både under och efter kriget stått i ledande förbindelse med såväl den ena som andra gruppen.[4] Ja, hans överlägsenhet framgår icke minst av den indirekta värdesättning, som själva orimligheten eller våldsamheten i pamfletternas angrepp mot honon innebär.[5] Visst är, att Gyllenstjerna, när avgörandet närmade sig, uppges själv ha yttrat bestämd förhoppning om möjligheten att, där så krävdes, vinna även

---

[1] Les anecdotes de Suède, s. 134. Jfr adelsprot. 10 nov. *SRAP* XIII, s. 138.

[2] Valentin, Frihetstidens riddarhus, s. 78.

[3] Palme, Det franska partiet, passim, särsk. s. 116 f.

[4] Hos sekreterarne — eller i varje fall de mindre självständiga bland dem — hade den misstro eller avund, som Gyllenstjernas första ingripande väckt, vid tiden för fredssluten hunnit förbytas i en lika ödmjuk som högspänd förväntan på hans ledning av beredelserna till den stundande riksdagen. När J. G. Lillieflycht i brev den 21 febr. 1680 (Esplunda arkiv) tackar för Gyllenstjernas medverkan i hans nyligen skedda befordran, intimerar han en förhoppning om Gyllenstjernas snara återkomst »att med dess närwarelse belycksaliga ded Kongl- Cantzliekollegium, hwarest offta tillfören så många och wichtige affairer under Eders Excell:s högwisa Direction — utarbetade — äre».

[5] Nyare forskare ha, var på sitt område, framhållit, hur Gyllenstjerna, under föregående skeden av sin bana, förmått med påfallande rörlighet använda sig av eller anpassa sig till olika slags dels strömningar, dels medarbetare för sina syftens vinnande. Så Wittrock om Gyllenstjerna som lantmarskalk, Karl XI:s förmyndares finanspolitik II, s. 30; så Varenius om Gyllenstjerna under 1675 års kris, Räfsten I, s. 164; så Ingers om Gyllenstjernes förh. till sekreterarna under krigsåren, Erik Lindschöld, s. 200. — När förf. till les Anecdotes de S., s. 148 tillägger Gyllenstjerna — som ett led i hans diaboliska strävan att göra Karl XI hatad i alla samhällsklasser — planen att till kronan, vid riksdagen 1680, återbörda jämväl prästerlig ämbetsjord, så kunde en dylik plan, som måhända icke behöver vara alldeles uppdiktad, tyda på en önskan om bytesmedel till adelns bevarande i godo.

motståndare,[1] och han torde i varje fall ha förbryllat dessa senare.[2] I konungens förtroende synes han, till skillnad från andra gunstlingar, aldrig behövt frukta någon verklig konkurrent.

I vad mån åter Karl XI personligen — som särskilt Carlson håller före — haft insikt och förmåga att 1680
enande och utjämnande gå i spetsen, får det följande visa. På förhand kan erinras, att såväl lynnesdrag som grundläggande politiska erfarenheter närmast syntes göra honom honom till den Wachtmeisterska fraktionens man. I bröderna Wachtmeisters mer eller mindre avskilda sällskap har han ock mestadels tillbragt månaderna närmast före riksdagen.[3]

* * *

Utrikespolitiken — från början SU:s enda, längre fram dess första överläggningsämne — ger i sin mån det enklaste svaret på frågan om kungamaktens, utskottens och ståndens inbördes förhållande under envåldstiden.

Riksdagen hade aldrig under föregående årtionden uppnått någon verksammare andel i denna gren av riksstyrelsen. I kungaförsäkringarna fingo ständerna ena gången rätt och plikt att höras både om krig, fred och förbund, andra gången endast att medverka vid krigsförklaringar, medan en tredje de helt och hållet uteslötos i dylika sammanhang. Lika svävande eller inskränkande uttrycka sig, oberoende av åskådning i övrigt, våra dåtida statsrättsteoretiker.[4] Vad slutligen praxis angår, hade väl under brytningen

[1] Försoning med rådsherrarna »inom en natt»! Les anecd. de S., s. 121. Jfr Gyllenstjernas tidigare närmanden till H. Falkenberg och J. P. Oliwecrantz.

[2] Feuquières till Ludv. XIV 17 jan., 24 jan. 1680. Gallois V, s. 41 54. — »Svårt veta, när han (Gyllenstjerna) talade allvar», Les anecd. de S., a. st.

[3] »Er (= Karl XI) reist doch wider nach ullsundt (Ulfsunda) — — man saget er soll ein 8 tage da bleiben — — gott wiss wie die Wachtmeister in herumer (!) führen so woll in ein alls andere fällen —». Maria Euphrosyna till M. G. de la Gardie 10 sept. 1680 (de la Gardieska saml. R.A.) — Enl. Karl XI:s dagbok, utg. av Nordin 1808, s. 67 f., har konungen dagarna 7—16 sept. uppehållit sig på bl. a. Kungsör, Quicksund, Strömsholm och Kungs-Barkarö.

[4] Vigelius, De principe ejusque summa protestate, disp. 1626, § 98 framhåller, att visserligen konungen ensam har makten över krig (»ius belli quo nullum fere Majestatis majus») och fred, men att han ändå på förhand.

mellan Sigismund och hans farbror riksdagen i dess helhet verkligen dryftat oavgjorda spörsmål om krig och fred. Men dess uppgift härutinnan övergick från slutet av Gustav Adolfs tid vissa gånger, ehuru långt ifrån alltid, med beslutanderätt till SU, vars ställning dock under hela århundradet förblev så pass obestämd, att det aldrig nämndes i kungaförsäkringarna eller regeringsformerna och blott oregelbundet i kommentarerna till statsskicket.[1] Till viss grad hade visserligen SU på sitt område följt riksdagens växande självständighet i det hela: utskottet vågade, så snart ståndens plena börjat att framföra ett och annat initiativ besvärsvägen, enstaka gånger ge uttryck åt förbehåll eller invändningar i utrikespolitiska ting. Men dessa inkast infördes dock först på 1660-talet i själva betänkandena och röjde blott en enda gång, 1672, konturerna till ett alliansprogram, motsatt regeringens eget.[2]

Utvecklingen tog en annan riktning efter 1680.[3] Väl skall var och en, som för enväldets riksdagar genomgår de kungliga propositionerna, finna, att dessas redogörelser för det yttre läget, i överensstämmelse med Karl XI:s skaplynne, då avsevärt tilltagit i omfång, hälst ifrågavarande framställningar tillika styrktes med vidlyftiga bilagor[4] eller muntliga utläggningar av olika sakkunnige. Men fåfängt söker man där vare sig en allmän vädjan till SU:s allmänna uppfattning i utrikesfrågor eller någon speciell och direkt

till större trygghet, brukar framlägga krigsorsaken för ständerna (»que tamen exhibitio Consiliorum jus Majestatis non minuit et extenuat sed magis Imperii felicitatem promovet»). — Gyldenstolpe, Politica 1657, s. 196, hänförnar obestämt rätten över krig, fred och fördrag bland jura Majestatis utan att uttala sig om sättet för dess utövning. — Loccenius, Synopsis juris publici 1673, s. 28, inskränker sig att referera 1672 års kungaförsäkran § 8 om ständers samtycke till krigsförklaring med tillägg, att denna medverkan (consensus) »neque Regi adimit neque illi addit jura majestatis». — Claes Johansson Prytz, Historisk traktat om Svea och Göta Rikens allmänna Rätt, allm. sv. hdskriftssaml. Carl XI, K. B, s. 74, hänvisar till dels 1611, dels 1672 års stadganden.

[1] Så i anonym traktat »Kort anledning till den Svenska Staten» grundad på 1660-talets statsskick, allm. sv. hdskriftssaml. Carl XI, K B., bok I, kap. 20. — Loccenius, a. a. s. 68. — Account of Sweden, London 1694, s. 119.

[2] Carlgren. a. a. s. 172 ff., 198 ff.

[3] För sista gången hänskötos d. å., medan ännu det utrikespolitiska systemskiftet stod och vägde, den stora frågan »pro et contra Gallum» till SU, ehuru vid sådan tidpunkt och i sådan form, att utskottets svar blev utan reell betydelse. Jfr Fåræus, Förändringen av Sveriges alliansssystem 1680—82, s. 31 not.

[4] I SU:s prot 1686 åberopas inalles 13 dylika.

förfrågan i ett diplomatiskt ämne.[1] Lika litet ha de tävlande gunstlingskretsarna i Karl XI:s omgivning gjort något försök att, som fordom rådsfraktionerna under förmyndartiden, på omvägar inrycka utskottet i sin inbördes kraftmätning rörande den yttre politiken. Ja, till sist och omvänt visade icke heller SU självt denna tid någon större iver att inblanda sig i utrikesärendena, vare sig diskussionsvis[2] eller i sina betänkanden. När medlemmar av utskottet verkligen vid ett tillfälle förvissat sig, att diskussion i dessa ämnen var tillåten, och lantmarskalken först medgivit en sådan, avbröt denne snart nog, efter några tvekande inlägg, överläggningen med en tvär förklaring: »Wij discurera alltför widlyftigt». Frågan om krig och fred, fortsatte han, borde hänskjutas till Kongl. Maj:t, som »wore en god och försichtig konung».[3] Och ingen som hälst invändning försporde8. Vad under då, att SU:s svar på de sekreta utrikespropositionerna befinnas i huvuddrag inskränkta till att referera regeringens utläggningar av situationen, blott med ett eller annat inpass och tillägg om konungens »eget nådiga Omdöme» eller ständernas »ofullkomliga» insikt men beredvillighet att »grijpa Hans Kongl. Maj:t under armarne»!

När därför en författare om SU och utrikespolitiken på 1680- och 90-talen anmärker, att utskottet här »bevarade sin gamla ställning»,[4] så torde han icke fullt beaktat vad denna »gamla ställning» innebar. Medan kungamakten förut av utskottet begärt en motiverad, saklig anslutning till dess mått och steg i den yttre politiken, så nöjde den sig nu med att hos SU — liksom hittills hos ståndens plena[5] —

[1] *Antingen* föreligger vid redogörelsens slut blott en allmänt sammanfattande formel: »Sådan är Kongl. Majt:s obligation mot sine Wänner och Bundsförvanter« etc. (1689); »och är detta hwad Kongl. Maj:t korteligen angäende utrijkessakerne — här nådigst welat — — meddela» (1693) — *eller* också saknas ens en dylik sammanfattning (1682, 86). Riksdagsakter, RA.

[2] Jfr SU:s prot. 9 sept. 1682; 16, 30 sept., 2 okt. 1686.

[3] SU:s prot. 9 febr. 1689. Då de vidlyftigaste inläggen vid tillfället i fråga gjordes av Jakob Gyllenborg, lantmarskalken Nils Gyldenstolpes främste konkurrent om SU:s ledning vid denna riksdag, har den senares beska avspisande närmast sin förklaring i hans antagonism mot den förre (»kammarkarlen»), som här förirrat sig på ett för honom mera främmande område.

[4] Nauman, Sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden, s. 9.

[5] Ett slags yttre erkännande från kungamaktens sida av utskotts och stånds likställighet i detta avseende vid denna tid gavs genom den sekreta utrikespropositionens föredragning i adelns plenum 22 sept. 1686, *SRAP* XV, s. 24. Det torde vara lantmarskalken för året, den för stämningen på riddarhuset särskilt känslige Erik Lindschöld, som förmått den annars om sekretessen ytterst ömtålige Karl XI till en dylik, annars okänd åtgärd.

söka *det* slags förtroende, som tog sig uttryck i ett mer eller mindre godvilligt bifall till dess manskaps- och skattekrav: beredningen av dessa krav hade ju dessa årtionden blivit utskottets huvuduppgift.

Om man sålunda, i likhet med de samtida utländska ministrarna,[1] måste finna ständernas befattning med de diplomatiska spörsmålen i sak betydelselös under enväldet, så har dock deras ställning härutinnan sitt givna *typiska* intresse. Den personligen framskjutna roll, Karl XI spelat under kriget, gjorde vid 1680-talets inträde hans härskarställning inom »krigz- och fredzstaten» mer obestridd än på något annat område, helst konungens ofta betygade kärlek till »den lycksaliga Freden», som varit riksdagsbeslutens gamla stående önskemål, ytterligare befäste denna position. Det var först, sedan de stora räfsterna börjat genomföras och olika styrelsegrenar omdanas, som Karl XI även i det inre kunde inskränka sig till att redogöra för vad som redan åtgjorts, under det att ständerna då å sin sida åtnöjde sig med att referera och lovorda. Man finner, att utrikesärendenas handläggning från början förebådat denna allmänna utvecklingsgång.[2]

* *
*

Hur ha *de stora räfsterna* inverkat på ständernas förhandlingsformer?

När frågan om förmyndarnes ansvar 1680 återupptogs från de närmaste föregående riksdagarna, skedde det i sam-

---

[1] Trots mer och mindre ingående meddelanden om ständernas hållning i övrigt synas de aldrig i sina rapporter från dessa årtionden vidrört de förras uttalanden om utrikespolitiken. Jfr t. ex. d'Avaux t. Ludv. XIV 21 nov. 1693 i Wynne, Négociations du Comte d'Avaux I, s. 511 ff.

[2] Ehuru föremål för växande uppmärksamhet på grund av statsverkets kritiska läge, avskildes denna tid *bankens* angelägenheter allt strängare till några fås kännedom i bankutskottet (dess prot. i riksbankens arkiv) och ha därför i denna framställning, såsom en för totalsammanhanget ganska fristående företeelse, kunnat skjutas å sido, helst de nyligen underkastats speciell, sakkunnig bearbetning. Tidstypiska drag äro dock å ena sidan sekretessens tilltagande omvårdnad (»om sekretessen tages bort, så blifver ingen Banck mer», Åke Rålamb i bankutsk. 15 dec. 1693, riksbankens arkiv), å den andra förhandlingarnas metodiska uppdelning på större och mindre utskottsavdelningar (särskilda protokollserier 1680 och 86) samt det nära sambandet mellan utskotts- och kommissionsarbetet, enär bankärendena ofta ej hunno slutprövas under löpande riksdag (jfr ssk. adelsprot. 20 nov. 1680, *SRAP* XIII, s. 172, BU prot. 20, 25 okt. 1682). Ett förebud till SU:s kommande förmynderskap över BU spåras i SU:s prot. 10 febr. 1689.

ma ordning som då: först, samtidigt och gemensamt, i d
tre högre ståndens plena, sedan i SU. Ehuru tydligen denne förberedande meningsyttring i stånden alla tre åren vari på förhand avtalad mellan dem, som Rålamb kallar »complices consiliorum», väcker det dock Carlsons förvåning, at initiativet icke utgick från utskottet. Då emellertid avsikten tvivelsutan varit att i möjligaste mån trygga SU mot sådana bakslag av söndringen i klasserna och stånden, som under förmyndartiden så ofta förlamat utskottsarbetet, blir hela iscensättningen — för att begagna Carlsons eget uttryck — just »vad man skulle hafva väntat».[1]

Allmogen har man däremot tydligen på ledande, låg adligt håll velat lämna utanför, tills ett förberedande avgörande träffats. När icke dess mindre bönderna vid riksdagens början inkommo med en självständig skrivelse i räfstefrågan, har detta ingripande sitt intresse dels genom skrivelsens räckvidd, som gick utöver vad SU åsyftat, dels genom Hans Wachtmeisters instämmande i densamma.[2] Nu hade väl denna gång utskottsarbetet redan hunnit för långt för att av utomstående kunna länkas i andra spår. Men som ett första, trevande utslag av det radikala uppviglingsarbetet på sidan om de ansvariga styresmännen kastar episoden sitt ljus över vad som följde.

Nästa nyhet i händelseförloppet 1680 gäller förfaringssättet mot rådet. Detta hade 1675, efter SU:s anklagelse på ståndens vägnar, tillåtits avgiva förklaring, innan undersökningskommissionen beslöts. Men 1680 föreslogo några ivrare, att man skulle direkt hos konungen anhålla om en dom över förmyndarstyrelsen, utan att den anklagade parten fått på motsvarande sätt komma till tals.[3] Sedan detta förslag inom utskottet stött på obevekligt motstånd,[4] sökte

[1] Historia III, s. 111.

[2] Bönderna begärde 13 okt. — liksom H. Wachtmeister gjort det 6 okt. — att medelförvaltningen måtte granskas icke blott för förmyndartiden utan även för åren efter 1672: ett, som antytts, ursprungligen högadligt men icke dess mindre säkerligen även populärt krav. Jfr Bondebrev, Nordin quarto
s. 22: »Cammaren har warit i Röfwarhänder» U.U.B.

[3] Rörande de eventuella verkningarna av en rådets förklaring d. å. har Kjellén, Riksrättsinstitutet s. 126, vissa reflexioner, som torde ha övervägande teoretiskt värde.

[4] Utgånget från prästerna (adelsprot. 13 otk. *SRAP* XIII, s. 30), vilka ju på motsvarande sätt 1675 (Carlgren a. a. s. 211 med noter) lagt hinder i vägen för räfstepolitiken.

som bekant Hans Wachtmeister i adelns plenum förkorta processen först genom överrumpling, vilket misslyckades, sedan genom Karl XI:s maktspråk, vilket avklippte alla protester. När man med ett generellt uttryck betecknat dessa åtgärder eller särskilt den sistnämnda som »envåldets oförställda uttryck», så har därmed icke klargjorts, i vad mån och på vad sätt den normala gången av riksdagens arbete här rubbades. Det var i själva verket just därför, att den *centrala utskottsorganisation, Gyllenstjerna genom så många stadier och svårigheter utbildat, icke velat låna sig till redskap för de otåligare framstegsmännen*, som en »revolution» i formerna av dem plötsligt sattes i scen.

Huru skulle då i föreliggande fall den store statsmannen själv handlat om han fått leva? Man ser, att Gyllenstjerna ingalunda under kriget avskurit rådet från möjligheten att göra sig hört, ja t. o. m. medverkat till dess närvaro under några veckor i högkvarteret.[1] Vid räfstefrågans förnyade upptagande på riksdagen 1678 synes det främst varit han, som förebyggt, att den undersökning, som blivit inledd, avbröts i förtid.[2] Det vill efter dylika föregåenden synas, som Gyllenstjerna allra minst under det maktläge, som rådde 1680, vare sig behövt eller velat rubba de laga formerna i processens fortsättning. Han torde heller aldrig utsatt sig för det snöpliga återslag, som nu med viss nödvändighet måste följa på det brådstörtade beslutet om en dom över förmyndarstyrelsen: den långdragna tvisten om ansvarets fördelning — denna tvists otympliga lösning — den bristande fasthet och plan, som framträdde i den förnyade hänvändelsen till ständerna mot riksdagens slut, fast dessa efter den

---

[1] Jfr s. 6 not 2. Förf. har nödgats starkt sammandraga sin framställning i detta parti.

[2] Varenius, Räfsten II, s. 100 ff., skiljer på adelsmajoritetens, Karl XI:s och kommissionsordföranden Klas Flemings ståndpunkter i räfstefrågan 1678 men upptar icke till diskussion Johan Gyllenstjernas. Att Flemings avvaktande ståndpunkt avgått med segern är dock knappast tänkbart utan Gyllenstjernas stöd. Karl XI lade band på sin otåliga iver, medan han vid följande riksdagar, under nya rådgivare, gav den fritt lopp. Ätm. för den populära uppfattningen har Gyllenstjerna, såsom kansliets chef, framstått som högste regissör för riksdagsarbetet 1678: »— — — med hwad flijt han på Rijksdagen i Halmstad Anno 1678 uthi Hans Hög-grefl. Exc. dåwarande Kongl. Rådz- och Öfverste Cantzlerens frånwaro Rijksdagzsakerna handterat är för wijdlöfftigt och onödigt här upprepa». Haquin Spegel, Likpredikan och personalier över Johan Gyllenstjerna. Palmsköldska saml. Hs. U.U.B.

stora kommissionens tillsättning bort vara skilda från målet.[1]

Och Gyllenstjernas uppfattning i sak? Så reellt grundat och politiskt måttfullt som hans tidigare framträdande i räfstefrågan varit, så naturligt förefaller det, att han 1680 skulle avstyrkt undersökningskommissionens längstgående krav. Själve Klas Rålamb medger i sin hätska stridsskrift, att både detta år och senare »många saker igenom drifwits, som voro utom Johan Gyllenstjernas Memorial».[2] Och något liknande synes kunna utläsas ur den ståndpunkt, som intagits av en annan bland kungagunstlingens tidigare bundsförvanter men senare motståndare, den sannolike författaren till Anecdotes de Suède, J. P. Oliwecrantz. Sedan denne 1675 erhållit ställningen av rådgivare till och kontrollant på undersökningskommissionen men avbrutit denna uppgift för deltagande i Nijmegenkongressen, har Gyllenstjerna på hösten 1679, efter Oliwecrantz' återkomst från fredsverket, haft ett sammanträde med honom i Hälsingborg och då skyndat sig att rekommendera den hemvände hos konungen, »der Eders Maj:tt wed Rixdagen eller elliest skulle behaga betiena sig af honom».[3] Hur märkligt kan det icke under sådana förhållanden synas, att Oliwecrantz, med hänsyftning på 1680 års händelser, prisat Karl X Gustavs besinningsfulla ingripande i ståndsstriden 1655! Och hur rimligt är det icke, att såväl Rålambs förmodan om Gyllenstjernas »Memorial» som den senares samtal med Oliwecrantz 1679 närmast gällt den fråga, där dessa tre statsmän — tidens kanske främsta politiska begåvningar — en gång samverkat: förmyndarräfsten! Man kan tilläventyrs utgå från, att dessa tre, delvis till skyddande av eget skinn, ursprungligen blott tänkt sig en begränsad vidräkning med minderårighetstidens mest utmanande förlöpelser.

Men hur hjälplös åter ter sig icke riddarhusdemokraternas vacklan! Man ser visserligen under debatten hos adeln in pleno, Klas Fleming att börja med, otvetydigt om

[1] Carlson, Historia IV, s. 175 ff.

[2] Deduktion, s. 613.

[3] Johan Gyllenstjerna till Karl XI 11 okt. 1679. Skrivelser till konungen. — I brev till Oliwecrantz 30 nov. 1679 tackar Gyllenstjerna denne för »des wanlige och gode förtroende», som han skall beflita sig att »å sin sida bijbehålla», varförutom han hoppas kunna med »her Cantzlierådet oftare correspondera». Oliwecrantzska samlingen. R.A.

in dröjande, rycka till Hans Wachtmeisters undsättning, när denne först väckte förslag att gå rådet förbi. Men då vid den följande voteringen redan i tredje klassen, som röstade först, betänkligheter yppat sig mot det Wachtmeisterska förfarandet, skyndade sig Fleming att, utan särskilt inhämtande av övriga klassers vota, sammanfatta överläggningen i en »resolution», som gick Wachtmeister emot.[1]

På angreppet mot förmyndarstyrelsen följde nu varjehanda smärre räfster med underordnade förvaltningsorgan och misshagliga näringsmonopol. Ehuru nyare författare knappast nämnt dem och i varje fall utbrutit dem ur händelsesammanhanget,[2] är det icke dess mindre uppenbart, att just i dessa angelägenheter av sekundär innebörd det samlade SU verkligen mäktat fylla den uppgift som »härd» för riksdagsarbetet, man så ofta talar om. De adliga ledarna genomdrevo med ögonskenlig både snabbhet och planmässighet först i utskottet, sedan i plena de betydelsefulla avgöranden om bergs- och kommerskollegiernas indragning, lilla tullens bortarrendering, lagsmansdömenas omläggning o. s. v., mot vilka blott spridda och maktlösa invändningar höjdes.[3] Här ha tydligen från början den reformvänliga riddarhusmajoritetens båda grupper punkt för punkt varit ense och därigenom skapat de förutsättningar för en både rimlig och metodisk uppgörelse, som annars uteblevo.

Reduktionen kom. En lucka i källmaterialet, som även på andra punkter kunnat beklagas, blir här särskilt kännbar, både på grund av sakens egen vikt och emedan en jämförelse därigenom försvåras med motsvarande förhandlingar förut och senare. Det är förlusten av SU:s protokoll för året. Tidigare framställningar om reduktionsfrågan på riksdagen 1680 — Wildes, Schönbergs, Fryxells, Svedelius', Carlsons, Beckmans o. s. v. — ha uteslutande byggt på råds- och ståndsprotokollen, som om utskottets roll på frå-

[1] Adelsprot. 13 okt. *SRAP* XIII, s. 30 ff.

[2] Fryxell, Berättelser XVI, s. 152. — Carlson, Historia III, s. 159. Annorlunda Schönberg III, s. 7.

[3] Adelsprot. 16, 18 okt. *SRAP* XIII, s. 43 ff. Ej ens protesterna mot kollegiernas indragning, som dock föranledde tillsättningen av ett särskilt utskott på sidan om SU, upptogos i besvären, där man däremot tilläts intrymma förbehållet ang. lagmans- och häradshövdingetjänsterna. Adelsprot. 25 okt., 9 nov., 1 dec. *SRAP* XIII, s. 55, 130, 200, 268 f. 322.

gans inledande och grundläggande stadium knappast giv mer än en antydan.[1] Där upplyses, att utskottet den 2 oktober, när reduktionen redan under flera dagar dryftats råd och stånd, haft statsverket under debatt, och att vi detta tillfälle även kronogodsens återbördande varit å bane då plötsligt där infunno sig utskickade från allmogen me den ryktbara skrivelse i ämnet, som hos utskottets adlig ledamöter väckte så häpen förbittring, att de med snarast avbröto det gemensamma utskottsarbetet. Förbittringe skärptes, när prästerna och borgarna i utskottet på förfråga medgåvo, att deras stånd i förväg fått del av bönderna inlaga utan att likväl ombuden lämnat sina kolleger fra riddarhuset något som helst meddelande därom.

Det är efter dessa uppgifter, de äldre författarna uta vidare tillräkna de lägre stånden det egentliga initiativet reduktionsfrågan.[2] Och Fryxell tror sig ytterligare kunn fastslå, att de adliga agitatorerna å sin sida med flit under låtit att »väcka» denna fråga vid ståndens gemensamma för handlingar i SU. Enär nämligen detta utskotts medlemma voro utsedda av konungen »och för det mesta inom reduk tionspartiet», skulle ett ingripande från detta håll »se u som ett verk av konungen eller konungens vänner». Oc då man naturligen ville akta sig för skenet därav, måst för denna saks lösning tillgripas »andra medel», med vilke uttryck förf. tydligen avsett böndernas framskjutande öppen eller hemlig samverkan med bundsförvanter ur andr stånd.[3]

Carlson har å sin sida med särskild styrka framhävt hur rådet, sedan det omsider av konungen mottagit en sär skild proposition om statsverket, just vid den tidpunkt, som här är i fråga, övervägt möjligheten att genom en frivillig avträdelse av vissa förläningar förekomma det angrepp, som kunde väntas från de ofrälse.[4] SU:s roll skjutes hos denna förf. från början helt i bakgrunden, om han ock gent-

[1] Lantmarskalkens relation om nästföregående dagars händelser i råde 21 okt. e. m. (rådsprot.) och hos adeln 26 okt. (*SRAP* XIII, s. 55 f.

[2] Wilde, Det s. k oinskränkta enväldet, s. 69 ff. — Schönberg III. s. 8. — Svedelius, Om reduktionen etc., s. 176.

[3] Berättelser XVII, s. 83.

[4] Rådsprot. 15, 16, 18, 19 okt. — Själva propositionen har förgäve eftersökts.

emot Fryxells fria förmodanden på denna punkt, som ofta annars, endast genom sin tystnad tar avstånd från vad den senare anfört. Det nya i Carlsons välkända skildring[1] blir därför den nästan dramatiska verkningsfullhet, med vilken mot varandra ställas: å ena sidan rådsherrarnas tvekan mellan sin gamla ovillighet att offra något och sin nyväckta känsla inför situationens krav, å den andra böndernas, ja, samtliga de lägre ståndens växande otålighet. Denne forskares uppmärksamhet synes visserligen jämnare fördelad mellan SU och övriga parter, sedan bönderna framlämnat sin skrivelse i utskottet, och efter den brytning mellan stånden, som nu följde. Han kan ju på detta stadium efter rådsprotokollen, som här äro ganska meddelsamma, med viss utförlighet referera den adliga utskottsavdelningens upprepade besök i senaten, vilkas syfte var att förmå den sistnämnda till ett öppet och beslutsamt motförslag, som kunde föreläggas det adliga plenum.[2] Men då rådsherrarna, oaktat de i sitt svar på den kungliga propositionen underkastat sig vissa eftergifter, vägrade delgiva den väntande adeln i SU såväl detta svar som sin ståndpunkt i sak f. ö., har också under detta skede av förhandlingarna rådets negativa hållning gentemot de ofrälse kraven blivit för Carlson avgörande: det adliga utskottet lät av rådsherrarnas hårdnackenhet förmå sig att hänskjuta frågan till sitt stånd in pleno utan att ha erhållit det begärda motförslaget.

En hittills väsentligen oanvänd men visserligen knapphändig dagbok av Erik Benzelius d. ä.,[3] som var prästerlig medlem av SU 1680, är som komplement till råds- och ståndsprotokollen i avsevärd grad ägnad att modifiera den bild av tilldragelserna, som kunnat framdragas ur sistnämnda källor. Man får här veta, att SU redan den 17 oktober börjat överlägga om »medel till statens ersättiande», och att vid fortsatt diskussion härom den 18 begäran fram-

[1] Historia III, s. 125 ff.
[2] Rådsprot. 21, 22, 23, 25 okt.
[3] Bland riksdagsjournaler i R.A. — Anteckningarnas på en gång summariska och sakrika beskaffenhet bekräftar den karaktäristik, Benzelius' senaste levnadstecknare givit av motsvarande drag i hans självbiografi: Afzelius, Erik Benzelius d. ä. I, s. 39. Ehuru en kraftfull bevakare av sin klass' intressen vid riksdagen (a. a. s. 115) framstår Benzelius icke där som egentlig partiman, vilket hans allmänna popularitet som universitetsrektor i sin mån styrker.

ställts, att jämväl ombud för bönderna måtte inkallas. Tillika meddelades under sistnämnda dag, att prästerliga deltagare i debatten yttrat sig om Västerås recess, »ja och af de andra Stånden med någon frijmodighet», medan däremot bönderna, som, efter undfången kallelse, infunno sig såväl den 18 som den 19, båda gångerna anhöllo om uppskov. Denna anhållan har kanske i sin mån medverkat till, att ännu sistnämnda dag »föga gjordes till saken»,[1] vadan ututskottet stannade vid »några akters föreläsande» ur reduktionskollegiets nyss ingivna redovisning.[2] Och man var i SU ytterligare den 20 oktober »begrijpen i samma arbete», när bönderna omsider bröto tystnaden genom sitt ovan omtalade, skriftliga yrkande, vars framkomst rådsprotokollet först förlägger till följande dag.[3] Schismen mellan stånden i utskottet efter denna inlaga omskrives av den tydligen försonligt stämde Benzelius med förklaringen, att »utskottet gick från hwart annat på någre dagar att öfwerläggia om detta hufwudsakliga werket hwar i sitt Collegio».

Ehuru i dessa anteckningar reduktionskravet icke uttryckligen står nämnt, torde man dock av notiserna om Västerås' recess och reduktionskollegiets arbete ha fog att sluta till, att just detta ämne på ett oväntat tidigt stadium varit å bane i SU, tämligen jämsides med rådets överläggning i saken och föga mer än ett par dagar efter böndernas första påstötningar i prästernas och borgarnas plena.[4] Redan detta faktum tyckes vederlägga Fryxells förmodan om en förutfattad avsikt hos ledarna att utesluta nämnda utskott från allt initiativ. Talet om den »frijmodighet», med vilken såväl prästerskapet — antecknaren var en prästman — som »de andra stånden» yttrat sig, synes tillika tyda på, att »konungens vänner» i utskottet framställt ganska vittgående

[1] Den stockning i arbetet, som tydligen inträtt på detta stadium, vitsordas i den danske ministerns depesch till Kristian V 20 okt.: »— — med Rixdagssagerne er det endnu i samme tillstand og intet videre passeret — —».

[2] »Reductionskollegii deduction ang. Reductionsvärcket sampt hwadh som det hindrat at det sitt fulkomlige sluut här till icke har ernådt. Reduktionskoll:s registr. 6 sept. 1680. K.A.

[3] Av de dubbla redaktionerna för detta protokoll den 21 okt. har sekr. Lillieflychts ingen uppgift om datum för böndernas inlaga, medan sekr. Wattrangs meddelar, att lantmarskalken vid sin relation talat om inlagans framlämnande »i dagh». Adelsprot. saknar datum-bestämning.

[4] Prästest. prot. 14 okt., borgarst. prot. 15 okt.

förslag. Och detta bestyrkes i sin mån av ett enstaka adligt diskussionsinlägg, som genom att avfattas i skriftlig form bevarats till eftervärlden. Det var Gyllencreutz' bekanta tal den 21 oktober,[1] som både åberopar tidigare överläggning i ämnet — »för en dagh eller tvåå sedhan» — och hävdar »äran och fördhelen» för adeln att »ex proprio motu» erbjuda uppoffringar, till vilka den annars kunde bliva tvingad. När så tillika i dagboken upplyses, att bönderna först efter direkt anmaning från SU inställt sig där och först efter förnyade uppfordringar därifrån utformat sina första, famlande påminnelser till en vederbörligen motiverad och preciserad inlaga, så torde ytterligare kunna fastslås, att det på detta första stadium varit utskottet, som överhuvud och jämväl i förhållande till allmogen haft själva ledningen i denna sak om händer.

Till sist bidra dagbokens antydningar att understryka den motsats mellan de moderata och ytterlighetsmännen inom det adliga SU, som i själva verket redan antydes i rådsprotokollen. Man erfar i den förra, att lantmarskalken genast vid utskottets första besök i rådet anmälde flertalets ogillande av böndernas »eftertänckelige» och »præiudicerlige» skrift, medan tvärtom bröderna Wachtmeister vid en följande konferens vågat ta allmogen i försvar.[2] Det är följaktligen så långt ifrån, att »kungens vänner» av den Flemingska gruppen gått och litat till något »förslag» från det fjärde ståndet, att de alldeles omvänt funnit böndernas ingripande hinderligt för sina syften. Ja, de ha, om man får döma av tidigare och senare analogier, även i denna sak från början önskat allmogen helt och hållet borta från SU. Icke heller giva de båda Wachtmeistrarnas inlägg något stöd för uppfattningen, att ens dessa trott sig kunna genom ett initiativ från bönderna göra SU:s befattning med reduktionsfrågan överflödig. Men väl är det tydligt, att de hoppats genom allmogen kunna påskynda och möjligen tillspetsa ett avgörande i utskottet.

---

[1] *SRAP* XIII, s. 221 ff.

[2] Rådsprot. 25 okt. Hans Wachtmeister: — »wore wäl — -- att man i Regeringens tijd hade tänkt på werckets sublevation, så att Bönderne intet hade hafft behof att poussera Adeln som de nu giöra». Adeln borde först »förent sig» om något. Axel W.: »ded hade warit wäl att wij intet hade trainerat så länge».

Vilken blir då böndernas verkliga roll vid denna riksdag?

De hade onekligen, efter en period av betydelselöshet på 1660-talet, under det följande årtiondet, då de stora räfsterna närmade sig, blivit en faktor att räkna med, och man finner dem 1680 bearbetade från skilda håll, både i bygderna,[1] vid valen till riksdagen[2] och under ständernas samvaro, ehuru påverkningarna[3] d. å., åtminstone f. n., icke ligga lika klara som tre årtionden tidigare. Ett från högadligt håll utgånget och i samlingar från denna tid vida spritt »bondebrev»,[4] som vars författare en åldrig medlem av ståndet anges, klagar därför också, att de »enfaldiga Männen av allmogen numer icke blevo wid sitt wärk», som »hvars och ens stånd kräfwer» och i den »Sällhet», som fordom rått. De hade låtit »förföra sig» till »denna oreda i Uppsala» (1675) och befarades nu bli använda, jämte övriga ofrälse, att »kasta kull herreståndet», jutarna till gagn. Det varnas för ett flertal »illacke Rådgifware» ur olika stånd och särskilt från adeln, där författaren, i likhet med en och annan notis i riddarhusprotokollet,[5] anspelar på partiagenter av högre och lägre ordning. I en av smygskrifterna utpekas direkt Lindschöld som den skrivkunnige uppviglare av allmogen, vilken man sedermera i adelns plenum med sådan bitterhet, men utan namns angivande, efterlyste. Slutsatsen står klar: böndernas framstå[6] ännu som en bricka i partiernas inbördes spel, om ock deras insats befann sig i tillväxt.

---

[1] »Es wurden ferner zu dieser Zeit (före riksd. 1680) Pasquille von dem gemeinen Mann gelesen, die alles Böse riethen, mit stachelten Worten die Regimentsherren durchhechelten und das Feuer anzublasen dienen sollten» Anmerckungen etc., Keyssler II, s. 66.

[2] Regeringen påkallar å ena sidan före riksdagen (*RR* 17 aug.) tre landshövdingars medverkan för val av tre bönder från olika län, som suttit i 1675 års kommission, men finner sig å andra sidan av böndernas vid riksdagen ingivna besvär föranlåten att upphäva det 1672 stadgade intrånget i böndernas valfrihet genom häradshövding och nämnd, om ock framgent viss kontroll av landshövdingarna ställdes i utsikt Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut, III.

[3] Om böndernas — förmenta eller verkliga — oginhet Juel och Scheel till Kristan V 17 nov. och 15 dec. Fryxell I, s. 420. 427. — Om deras övermod i stora kommissionen Fryxell (efter Rålamb) Berättelser XVI, s. 263.

[4] Nordin qu:o 884, s. 120 ff.

[5] Jfr särskilt episoden Cronschöld-Nöding 13 och 15 okt. *SRAP* XIII, s. 33 ff., 41.

[6] Les anecdotes de S., s. 145. Mera allmänna anspelningar i Anmerckungen etc., Keyssler II, s. 63 f.

Rådets betydelse var föga större.

Sedan dess inflytande — såsom här förut framhållits - redan under Karl XI:s minderårighet börjat avtaga, hade etta ytterligare undergrävts genom 1675 års händelser och ill sist, 1678, synts dess egna medlemmar så hotat, att de ki.kat fram SU som sin förespråkare hos konungen. Den igsta punkten nåddes nu 1680, då rådet icke blott hölls tanför sin traditionella befattning med riksdagsförberedelerna,[1] utan sedermera även uteslöts från all delaktighet i avä1 förhandlingarna som besluten om förmyndarnas ansvar ch missbruken i förvaltningen. Det var först, när SU tod färdigt att principiellt och i ett sammanhang dryfta tatsverkets tillstånd och behov, som rådet slutligen mottog in förut nämnda, särskilda proposition i detta ämne. Och arlson synes då förutsätta, att den höga församlingen, lötsligt inkastad i riksdagsarbetet och berövad, som det eter i Anekdoterna, både »huvud och tunga»,[2] skulle med ns taga ledningen i reduktionsfrågan, som bönderna bragt bane. Varom vittna då såväl obetydligheten i de offer, ådet erbjöd i sitt betänkande över den kungliga proposionen, som än mer dess anhållan hos konungen, att detta etänkande måtte hemlighållas, fast sammangaddningen nellan de ofrälse just de dagarna förbereddes? Svaret kan ndast bli, att rådet icke självt ansett sig sitta inne med et avgörande ordet, hälst böndernas inlaga icke i och för ig kunde uppfordra till ett dylikt avgörande. Böndernas adikala, från 1650 hävdvunna krav kunde helt enkelt cke vara aktuell politik 1680, sedan lågadeln under mellaniden tagit ledningen av riksdagsarbetet i allmänhet ch reduktionsfrågan i synnerhet. Ja, oron hos allmogen ynes icke ens blivit nämnd i rådet före det adliga SU:s ppvaktningar därstädes eller omtalas i varje fall icke un-

---

[1] Endast den allmänna propositionen synes på förhand — och blott en ..ta före riksdagens början — delgivits rådet och föranledde då endast ..landet, »att Propositionerne plä alltijd in terminis generalibus stellas ..h att denna propositionen efter vahnlig stijl är uppsatt». Ingen diskus..n. Man har uppenbarligen, ehuru veterligen förgäves, väntat på delgiv..ng av den sekreta propositionen. Rådsprot. 23 sept.

[2] Säges närmast på tal om de la Gardies frånvaro, ehuru kort efter ..en Rålambs avlägsnande beröres, Les anecd. de S., s. 130 f.

der dess protokollförda överläggningar.[1] Så ha då både allmoge och råd varit hänvisade till roller i andra planet.

Situationens tyngpunkt i reduktionsfrågan låg, hur man än ser den, från början med nödvändighet hos SU, *dess adliga avdelning och dennas ledare.* Ej nog, att dessa ledare — för det första — som konungens omedelbara rådgivare, till gagnet om också icke till namnet, ingående förberett ständernas verk. Hela den adliga utskottsavdelningen hade ju — för det andra — förut på riksdagen lika öppet som rastlöst gått i spetsen för de reformer, som av ständer beslutats. SU som sådant utgjordes — för det tredje — till övervägande del av lågadel, präster och borgerskap och var genom en dylik sammansättning den naturliga förmedlaren mellan de ytterlighetsståndpunkter, som företräddes å ena sidan rådet, å den andra av allmogen. Hade det icke under dylika förutsättningar varit orimligt, om dessa ledare om utskottsadeln och SU som helhet plötsligt lämnat från sig initiativet i den fråga, som på förhand måste motsetts som riksdagens viktigaste? Man får besinna, att den samverkan mellan lågadeln och de båda mellanstånden, som ofta under förmyndartiden men framför allt 1675 fällt utslaget i riksdagsarbetet, 1680 för första gången syntes kunna utsträckas jämväl till reduktionsfrågan. Mauritz Posse, Johan Gyllenstjernas svåger, hade 1678 på riddarhuset, om ock i förbigående, väckt förslag om en utsträckning av 165. års räfst.[2]

Till de slutsatser, som sålunda kunna dragas ur det allmänna läget, komma så skilda omständigheter i detalj, som, nogare besett, tyda på att samtliga intresserade parter just från SU:s adliga ledamöter väntat ett grundläggande uppslag, en *medling* i reduktionsfrågan. Bönderna h för sin del, trots den uppmuntran, som från början på olik håll kommit dem till del, låtit en vecka förflyta mellan,

---

[1] Efter att 15 okt. ha beslutat, att endast de ledamöters vota skulle protokolleras, som uttryckligen begärde det, övergick rådet 16, 18, 2 okt. och sannolikt oftare till diskussion utan prot.

[2] Posses förslag — adelsprot. 7 febr. 1678, *SRAP* XII, s. 256 — för bådar dels i sin allmänna anläggning (churu vida måttfullare), dels genom skilda detaljer på märkligt sätt (jag hoppas på annat ställe få återkomma till denna sak) Hans Wachtmeisters »proposition» 1680. Det m tänktes, i likhet med denna, att vara inspirerat från högsta ort — adelsprot. 21 jan., a. a., s. 29.

na sidan, sina första påstötningar hos präst- och borgerkapen och, å den andra, det slutliga framlämnandet av leras inlaga. Förklaras icke detta uppskov naturligast av öndernas inkallelse i SU under mellantiden genom de båda örstnämnda stånden?[1] Och har icke dessa stånds syfte med n dylik inkallelse varit dels att pressa de adliga reformännerna i utskottet, dels att hejda böndernas iver för en aktion på egen hand? Man ser i varje fall präster och borgare likasom slitas mellan sin äldre gemenskap med allmogen, särskilt sådan den framträtt 1650, och sina yngre förbindelser med riddarhusdemokratien från närmast föregående artionden.[2] Vad rådet angår, synes det antagligt, att Karl XI, när han infordrade dess yttrande om statsbristen ust vid den tidpunkt, då SU övergick till detta ämne, snarare velat sätta rådsdiskussionen under ett slags tryck av len jämnlöpande överläggningen i utskottet. Den vacklan hos rådsherrarna, som väckt Carlsons uppmärksamhet, torde därför återspegla brytningen mellan hovsammare och skarpare strömningar i det adliga SU. Som skäl för in ofta nämnda anhållan, att rådets uttalande om statsverket måtte hemlighållas, ha verkligen också flera av dess nedlemmar anfört, att de med sitt anbud ville i förhållande till utskottet sätta sig i efterhand.[3] Tanken föres här osökt tillbaka till de bevillningsförhandlingar vid förmyndartidens riks-

[1] Enligt ett här ovan åberopat men föga utnyttjat »fragment av en dagbok vid 1680 års riksdag» (förvarat i Nordinska saml. qu:o 879. U.U.B), som innehåller delar av borgarståndens prot. nämnda år, avgick 15 okt. till allmogen — som svar på dess inledande förfrågan — ett utskott, vilket för detta stånd »uptäckte Borgerskapetz tankar at fullfölia och påstå reduktionsverket, som det war begynt». Sammanställes denna aktiva hållning med borgarnas ivriga ståndpunkt förut (1675) och senare (1680, 1682) i räfst- och reduktionsfrågorna, kunde det ligga nära till hands att förmoda, att det varit de, som närmast yrkat på böndernas inkallelse.

[2] Carlsons redogörelse för krisen i dess tidigare skede (Hist. III, s. 25. 128 ff.) kan ur prästest. prot. suppleras med ett för ställningen inom det andliga ståndet betecknande drag. Bönderna hälsades vid sin första påminning därstädes icke, efter sedvanan, av ståndets talman utan av kungamästlingen biskop Carlson, som »blef qwar effter de andres afträde» till M. Måhända framstår detta kvarstannande, medan de övriga skyndade sig bad, som ingen blott tillfällighet, när man ser ärkebiskopen och andra prelaters betänksamhet i det följande. Biskop Carlsons tacksamhetsbetygelse vid ifrågavarande tillfälle, »i Reverendi Præsidis ställe», för visat förtroende och hans löfte om svar skulle då bli ett symptom bland andra på de adliga stämningarna i ståndet.

[3] Jfr ssk. Johan Stenbock i rådet 18 okt.: »vij holla detta expedientet som ett reservatum och intet uptäckia ded — — utan — — sedan som Ridderskapet och Adelen deras tanckar haffva låtit wetha».

dagar, där utskott och stånd gentemot rådets bearbetninga sökt hålla fältet öppet för prutmån och köpslagan: det va nu utskottets tur att upprepa samma bemödanden gentemo rådet. Den kuriösa hederstvist mellan parterna om rätt platsen för deras gemensamma konferenser, som tyckes Car son så barnslig i det allvarliga läget, är i grunden blott de ceremoniella inseglet på ombytet av roller. Gängorna gnis lade i själva övergången.

Varför fann då aldrig SU — för att begagna en samtid vändning — »det goda medium», som kunnat »avvända a extremitet»? Svaret kan på nytt endast bli en hänvisnin till den adliga majoritetens bristande homogenitet, som na turligen framträdde med växande styrka, ju mer krise närmade sig sin höjdpunkt. Medan ytterlighetsmännen reda när böndernas skrift framkom i utskottet, synas utnyttja denna för de radikala krav mot högadeln, som sedermer segrade i riddarhusets plenum,[1] har en moderat reformvä som Gyllencreutz vid detta tillfälle uppradat en serie båd praktiska och principiella invändningar mot en dylik lö ning. Mången tveksam rojalist har tydligen i det längst hoppats på en uppgörelse i godo med de stora förläning tagarna,[2] liksom ju vid behandlingen av förmyndarräfst en utbredd önskan funnits, oberoende av partigränser, at låta rådet försvara sig, innan dom föll i dess sak. Hu man än väger olika faktorers hållning förut och efterat

[1] Så »tahlas här nu om, att dhe stoore lähnen, såsom äro greffwe- o frijherreskap, och skulle cederas till Chronan medh alla dhe godzen, s haffwa warit i Chronones värio — —»: Gyllencreutz vid adelns i SU e skilda sammankomst 21 okt.

[2] Jfr Bengt Oxenstiernas förslag i rådet 23 okt. att giva det adliga S åtminstone en »prægustum» av sin ståndpunkt: »Hwem wet, om icke man ibland dem (= utskottet) skulle gifva wåre tanckar bifall»?

[3] Riddarhusdemokraternas allmänna oförmåga av beslutsamt och följ riktigt uppträdande utmynnar på detta stadium i ett slags upplösning hela gruppen, där envar mera framskjuten medlem går sin egen väg. Kl Fleming, lantmarskalken, böjer sig efter ihärdiga invändningar (rådsprot. 2 —25 okt.) för rådets taktiska ståndpunkt. Mauritz Posse, den forne init tivtagaren till en ny reduktion, närmar sig allt oförbehållsammare den hö adliga oppositionen (rådsprot. 25 okt; adelsprot. 29 och 30 okt. o. s. v *SRAP* XIII, s. 68, 81, 83 f.). M. Reutercrantz, som å ena sidan mot hö adelns protest försvarar vissa av ytterlighetsmännens oformligheter, kräver den andra, mot de sistnämnde, de lägre ståndens avstraffning, adelsprot nov., a. a., s. 87. Axel Stålarm, vacklande i fråga om nyss antydda oform ligheter, biträder först kravet på medståndens vederläggning för att seda finna den onödig, adelsprot. 29 okt., 2 nov., a. a., s. 76, 83, 87, 89. Jacu Fleming söker mildra uttrycken i vederläggningsskriften, adelsprot. 6 nov a. a., s. 170 o. s. v.

kvarstår det intrycket, att i föreliggande fråga en rätt kompromiss i rätta ögonblicket endast torde kunnat framtvingas av den egenartade kraft och smidighet i förening, som Johan Gyllenstjerna förfogade över. På ingen punkt av riksdagsarbetet märkes skarpare frånvaron av hans härskargestalt.

Och knappast i något sammanhang tycker man sig heller klarare skönja, hur högt den författare torde överskattat Karl XI:s personliga insats, som låter Gyllenstjernas död beteckna genombrottet för den förres »fulla (politiska) självständighet».[1] Skulle också på riksdagen 1680 de yttre omständigheterna — söndringen mellan klasser och stånd — i viss mån gjort konungen till den »osynliga medelpunkten» för arbetet, så är därmed icke sagt, att hans inre mognad i allo svarade till en dylik ställning. Forskningen synes enig, att Karl XI vid angreppet mot förmyndarstyrelsen 1675 ställt sig »fåordig, vänlig och undvikande», emedan han i detta ämne från början helt enkelt saknade en personligt självständig ståndpunkt.[2] Varför skulle icke samma förklaring gälla 1680, om konungen vid reduktionsfrågans iscensättning d. å. uppträdde på liknande sätt? En mera genomtänkt och följdriktig uppfattning torde Karl XI 1680 endast uppnått i fråga om förmyndareräfsten, vars fortgång monarken i enskildheter kunnat följa under kriget, när brist och slapphet av olika slag oupphörligt nödgade honom att ingripa till den undersökande kommissionens hjälp. Men då konungen veterligen ej förrän åren *efter* 1680 blivit på motsvarande sätt förtrogen med reduktionsfrågans olika sidor och detaljer, är det först vid 1682 och 1686 års riksdagar, som han i *denna* sak med någon större självständighet förmådde uppträda som skiljedomare. Den beundrande Feuquières vitsordar från ett av sina ingående samtal med Gyllenstjerna under de första krigsåren den överblick i stort av statsarbetets alla villkor och möjligheter, som han bland dåtida svenska statsmän ensamt funnit hos den sistnämnde.[3] Men har väl hans kungliga lärjunge någonsin förmått tillägna sig en dylik överblick?

[1] Carlson, Historia III, s. 57. — Nordisk universitetstidskr. 1854—56, s. 57.
[2] Jfr Varenius, Räfsten I, s. 159.
[3] Cit. hos Sjögren, Karl XI, s. 275. — Jfr M. Höjers intryck (Sveriges yttre politik under åren 1676—80) av Gyllenstjerna som en »jätte» vid förhandlingarna i Lund 1679.

Vore det än här otillbörligt att utan vidare godkänna de aristokratiska partiskrifternas och korrespondensernas bild av konungen som ett viljelöst redskap för samvetslösa gunstlingar,[1] så har den forskare så mycket större anspråk på tilltro, som nyligen vid en kritisk undersökning av Karl XI:s utrikespolitik funnit honom personligen oförmögen till »alla större tankekombinationer.[2] Överflyttar man detta omdöme på kammarverkets ännu långt efter fredsslutet förvirrade läge, så är det kanske icke blott en väl överlagd plan, ingiven av andra, utan lika mycket känslan av egen hjälplöshet, åt vilken konungen givit uttryck, när han 1680, under reduktionsstridens hetaste fas, till en av rådets många deputationer anmärkte, att han »inga förslag gjort för sin persohn».[3] När efter Gyllenstjernas bortgång frånvaron av en omgivningen behärskande statsman blottställde vår utrikesledning för allehanda ödesdigra både svängningar och inkonsekvenser, synes Karl XI för egen del blott haft tanke på att undgå krigiska, om icke förvecklingar, så dock uppoffringar. När i rikshushållningen växlande och motsatta förtrogne och medhjälpare ur olika samhällslagen gåvo konungen anvisning på skilda och stridiga räfster och krav utan upphåll, utan slut, vet man om Karl XI personligen endast, att han allt fastare samlat sig kring föresatsen att överallt och i alla avseenden till det yttersta hävda kronans rätt.

Vi finna nu Karl XI vid 1680 års riksdag till att börja med göra ett par ansatser att stödja den Flemingska mellangruppens förlikningssträvanden. Efter vissa uppfordringar till adeln om samarbete[4] ställde han också hos prästen

---

[1] Bondebrev, s. 121. — Anmerckungen etc., Keyssler, s. 64. 70. — Les anecdotes de S., s. 152 ff. — Jfr M. G. de la Gardies ord till sin gemål vid, som man kan sluta, tiden närmast före riksdagen 1680, utan datum: »Gudh gifwe allenast, att icke Hans M:t vid så många swårheter och helst nu vid Riksdagen saknar våre trogne tiänares assistence, han vet inthet om allt och kan ej fullkomligen än känna hvars och ens hjertelagh, dett mig mest engslar är, att iagh icke får vara honom vid handen». Wieselgren, De la Gardieska arkivet VII, s. 138 ff.

[2] Palme, Det franska partiet, s. 129 och passim.

[3] Rådsprot. 23. 10. — Förf. har här inskränkt sig till schematiska antydningar, då han hoppas annorstädesfå tillfälle att närmare belysa Karl XI:s personliga ställning och förhållande till sina rådgivare vid de stora omvälvningarnas början.

[4] Genom lantmarskalken, dels under konferenserna i rådet 23. 10., dels i adelns plenum 27. 10.

och borgare i utsikt ett närmande av förstnämnda stånd till de övriga, och dessa manades slutligen i sin tur till gemenskap med motparten.[1] Men de »någhre daghar», till vilka Benzelius velat begränsa avbrottet i förbindelserna, svällde ut till veckor utan att man från SU, där samarbetet skulle återupptagits, spårar andra livstecken än dels någon enstaka sammankomst för okänt ändamål, som blivit utan märkbar påföljd, och dels själva utskottsbetänkandet, vilket av allt att döma huvudsakligen varit en sekreterares omsorg.[2] Efter knappt *en tredjedel av ständernas samvaro var utskottet, praktiskt sett, bragt ur funktion.*[3]

För Karl XI har det då gällt att välja mellan samma oförmedlade motsatser, som förelegat Kristina trettio år tidigare. Ej nog att allmogen, förbittrad över adelns i SU tydliga vägran att ens till diskussion upptaga dess inlaga, i stormande fart drog de båda mellanstånden med sig på en separat hänvändelse till konungen — prästerna trots betänkligheter, borgarna så mycket villigare! Än mera påfallande är, att rådet, som dock förut tvekat, nu, sedan de ofrälse tagit detta steg, med växande bestämdhet avvisade all sak-

[1] Sedan adeln 4. 11. blott underrättat medstånden i SU, att den »bevilljat» en reduktion (prästest. prot. s. 11), lovade konungen dessa stånd 5. 11. (prästest. prot. s. d.), att adelns inlaga härom skulle »discureras» i det gemensamma utskottet. Men det blir tydligt, att adelns ovilja icke dess mindre gjort all fortsatt förbindelse om intet. Man ser, hur de lägre stånden nödgades hos regeringen utverka reduktionsskrivelsens direkta delgivning i deras plena: »instrumentets» innehåll, om ock ej dess »particulariteter» voro kända hos prästerskapet 10. 11; själva skrivelsen föredrogs i borgarnes plenum s. d. Tillika företogo sig dessa stånd att på omvägar, genom förtroliska ledamöter av adeln (adelsprot. 6. 11. *SRAP* XIII, s. 142 f., 156), skaffa adelns »deduktion» mot det ofrälse reduktionskravet i sina händer. »Den war mycket picant», heter det hos borgarne. Borgarst. prot. 8. 11, prästest. prot. 11. 11.

[2] Borgarst. prot. 6. 11. talar om en gemensam sammankomst i SU, »der intet heller mehra stort uthrättades». Adelsprot. och prästest. prot. sakna motsvarande anteckning. — Utskottsbetänkandet, 19 nov., sammanfattar de tidigare besluten dels i SU, dels i plena med tillägg endast om behovet av några visse personer i Collegierne» för »administrationen af medlen» (= statskontoret, om vilket kungl. förordning 11 dec. *RR*).

[3] När Carlson, Historia III, s. 176, uppgiver, att SU inkallats några veckor senare för prövning av rättegångssättet inför Stora kommissionen, har han förväxlat nämnda utskott med ett annat tillfälligt, som 6 och 7 dec. överlade dels med regeringsherrar och råd, dels på egen hand i denna sak. Dessa särskilda deputerade från ständen kallas i rådsprot. 6 dec. »utskotten aff dee 3 ständen», i adelsprot. ett »starckt utskått af alla ständerne» (ständerna voro icke med till regeringsherrar och råd). De visa sig i prästest. prot. 6 dec. vara andra än SU:s medlemmar, i det att namnen på de för ändamålet valde här angivas. Det fragmentariska borgarst. prot. saknar uppgift.

lig prövning, tills motparten straffats för sin förmätenhet. Hade blott SU av de tre högre eller alla fyra stånden verkligen uppträtt enigt kring ett medlingsförslag, hur skulle då icke till sist rådet måst låta — som uttrycket löd — »despotice föreskrifwa sig».[1] När däremot nu adeln i utskottet kom ensam, utan positivt yrkande och full av fruktan att överröstas, vad var naturligare, än att den höga församlingen fann sig böra utnyttja denna fruktan för sin gamla obstruktionspolitik!

Hur har då konungens val fallit? Skulle icke hela saken denna gång som 1650 rinna ut i sanden, måste han låta endera av de stridiga strömningar, som inom det adliga SU kunnat skymtas eller anas, hos adeln in pleno under öppen kraftmätning kämpa sig till seger. Medan Karl XI ännu tvekade, genomdrev den Flemingska fraktionen, i anslutning till rådet, den i protokollen ofta omtalade »deduktionen» mot ofrälse. Men då sedermera Hans Wachtmeister för sin »proposition» om de stora förläningarna på förhand kunde åberopa konungens gillande, nödgades lantmarskalken och hans meningsfränder att växla om. Kastningen framhäves ytterligare av de nya, inbördes motsatta utskott, som i SU:s ställe förordnades, det ena över deduktionen, det andra över reduktionen, medan ett tredje fick den i sig själv olösliga uppgiften att sammanjämka de båda föregåendes uttalanden.[2] Ännu andra delegerade följde sedermera för spridda frågor.

Allt var blott spillror av den enhetliga beredningsorganisation, Gyllenstjerna velat skapa.

* * *

Trots den vedertagna dogmen om SU:s förmynderskap har därför också med rätta eftervärldens intresse på riksdagen 1680 i främsta rummet knutits till de »Haupt- und Staatsactionen»[3] i riddarhusets plenum, där — för att tala med Rålamb — »skrik, smädelser och ideligit sårl» gång på gång fällde utslaget. Man rubbade här icke blott den gemensamma utskottsverksamhet, som mödosamt uppbyggts under näst

[1] Gustaf Adolf de la Gardie i rådet 27 okt.
[2] Adelsprot. 26, 29 okt., 2 nov. *SRAP* XIII, s. 63, 79, 92.
[3] Jfr Hjärne, Våra Ståndsriksdagar, Svensk tidskr. 1875, s. 775.

regående årtionden, utan överhuvud de regelbundna arbetsormer, som utbildats på grundvalen av Gustav Adolfs iksdags- och riddarhusordningar. I vad mån äro då de ntydda våldsamheterna att anse som »noviteter»?

En samtida meningsfrände till Rålamb, troligen även an rådsherre, som i mera både sansad och systematisk form terger den högadliga uppfattningen av läget, har i några anteckningar[1] gjort en kort sammanfattning av de »puncter», vilka det efter hans mening »anno 1680 på Riddarhuset ntet allt gick till efter Riddarhusordningen». Upptecknarens huvudanmärkningar äro tre: »1) de (=adeln) fingo intet votera med zedlar 2) de tvenne Classes öfwerstämbde ntet den 3:dje decenti modo 3) det som största fehlet war proponerades intet om Reductionen af Lantmarskalken utan af en annan».

Innan de särskilda punkterna här var för sig upptas till prövning, må ett par ord inskjutas om det principiella värde, som i 1600-talets svenska statsliv överhuvud torde tillmätts riksdags- och riddarhusordningarna. Dessa stadgar varken nämnas uttryckligen bland de »fundamentallagar», som stundom uppräknas i politiska handböcker från detta århundrade,[2] eller synas lämpligen kunna betraktas som egentliga »riksdagsbeslut», tillkomma under kungamaktens och riksdagens samverkan, utan böra snarare, ehuru förelagda ständerna, sammanställas med de instruktioner för olika ämbetsverk, som under Gustav Adolf i stort antal sågo dagen.[3] Medan därför kungaförsäkringarnas och regeringsformernas avfattning eller tillämpning tidigt nog givit anledning till vittgående diskussioner mellan styrande och styrde, är det länge lika sällsynt, att oenighet uppstått om riksdagens och riddarhusets arbetsvillkor[4] som om förändringar i ämbetsverkens sammansättning, verksamhets-

[1] Nordin, qu:o 879. U.U.B, avskrift, med överskrift: »Om 1680 års riksdag». I anteckningarna dels hänvisas till rådsprot., dels refereras uttalanden i rådet 10, 17, 18 nov. 1680.

[2] Clason, Statsvetenskaplig tidskrift. 1907, s. 177 ff.

[3] Jfr Stavenow, Studier i ståndsriksdagens senare historia, s. 2.

[4] Ännu 1638 är det ett rent praktiskt intresse, t. ex. ang. lämpligaste förfarande vid votering o. s. v., som föranlett rikskanslerens bekanta, maktfullkomliga ingripande d. å. Först vid 1649—50 års kris ha de lägre ståndens initiativ i tronföljds- och reduktionsfrågorna, drottningens vädjan till ständernas utskott förrän till rådet m. fl. nyheter framkallat en verklig principdebatt ang. arbetsordningen inom och mellan stånden.

former och befogenhet. Och det har alltså förelegat et slags graderad värdesättning av de statsrättsliga urkun derna, om också lagens bokstav på 1600-talet i allmänhet som ofta framhållits, betytt mindre än i vår tid. Men kän är nu, att instruktionerna för kollegierna gång på gång för nyades, under det däremot riksdags- och riddarhusordnin garna lämnades oförändrade och följaktligen med sina ur sprungliga, schematiska bestämmelser, alltmer kommo att avvika från den nya och förgrenade praxis, som utveck lingens växande krav förde med sig. Och när då mot år hundradets senare hälft, på grund både av maktlägets fak tiska växlingar och en ökad bekantskap med såväl utlandets teori och sedvänja som den äldre svenska statsrätten, sinnet för arbetets yttre gestaltning alltmera skärptes, så kan det till sist icke förvåna, att även på detta område motsatsen mellan laga form och fortlöpande hävd småningom indrog i den alltmer vittutseende partikampen för att slutligen vid 1680 års riksdag på visst sätt träda i förgrunden.

Den första här överklagade kränkningen — förbudet att votera med sedlar — har redan av en modern granskare Lagerroth, till sin innebörd reducerats, när han med rätta framhåller, att ifrågavarande voteringsform under de olika decennierna efter riddarhusordningens tillkomst föga vari i bruk.[1] Ja, denna iakttagelse kan i själva verket preciseras därhän, att bruket av sedlar krig 1600-talets mitt inskränkt till undantagsfall, så att det stundom endast med flera riks dagars mellanrum tillgripits i en eller annan omstridd skattefråga eller annat ömtåligt ämne, och då vanligen p därom särskilt framställd begäran av någon enstaka klass eller flera i förening.[2] Ännu på 1660- och 70-talen var detta förfaringssätt obligatoriskt blott vid val av nya medlemmar i förmyndarstyrelsen[3] och anlitades i något litet störr

[1] Frihetstidens författning, s. 194. — Loccenius, Synopsis (167 s. 67 motiverar den slutna omröstningens företräden. Gyldenstolp Politica, s. 448, har i detta sammanhang den berömda antydningen om rösternas icke blott räknande utan även vägande.

[2] 1632, nov., 1638, 1650. *SRAP* I, s. 9. 310, IV, s. 312.

[3] Användningen av sedlar i dylika fall ansågs redan 1664 så självklar att man vid riksmarskens val 14 maj betecknade denna voteringsform som »ordo decens», vid riksamiralens val 26 maj som ett »vahnligit sätt». Om vänt förklarades vid riksskattmästarens val 12 juni 1668, att en munt omröstning kunde lända hela ståndet till »præiudice». Vid motsv. val 1 sept. 1672 uttalades samma farhåga ifråga om den utnämnde.

utsträckning än vanligt endast under Gyllenstjernas lantmarskalkskap (1668).[1] Den muntliga omröstningen har tydligen som regel ansetts både enklare och snabbare, om ock med tiden, då oron i klasserna genom ledningens försvagande vuxit, denna praxis i sin tur gav upphov till lättantänd retlighet eller tidsödande »Confusion»:[2] man kunde sådana gånger rentav finna det mera gent att använda den omständliga proceduren med sedlar.

Icke dess mindre vore det säkerligen att gå från den överdriften till den andra, om man som Lagerroth — med bortseende från de rättssynpunkter, vilka äldre författare med sådan styrka hävdat — föreställde sig, att samtiden, särskilt under Karl XI:s minderårighet och senare, betraktat omröstningsformen övervägande som en lämplighetsfråga. Voteringen med sedlar hade dock förblivit ett utomordentligt skyddsmedel, till vilket städse klasser och enskilda kunnat vädja, när de i synnerlig grad funnit sina intressen berörda, medan omvänt de styrande å sin sida aldrig principiellt motsatt sig detta bruk, om de ock någon gång kunnat tveka om dess behövlighet.[3] För så vitt därför de kungliga förtroendemännen på riksdagen 1680, då de ämnen, som förhandlades, vore mer vittutseende än någonsin, under skilda motiveringar men konsekvent motsatte sig den slutna omröstningen, så ha de utan all fråga tillåtit sig en betydelsefull »novitet».[4] Att därutöver Gyllenstjerna som lantmar-

[1] I en hederstvist (*SRAP* X, s. 116), i fråga om tullarrendena (a. a. s. 137), i bevillningsfrågor (a. a. s. 150 f.), för ett lagärende (a. a. s. 324). Sluten omröstning i övrigt någon enstaka gång 1675, 78, a. a. XII, s. 72. 274.

[2] Till dess undvikande företogs, bl. andra anordningar, någon enstaka gång jämväl muntlig votering per caput, t. ex. 1642, 44, 45 (a. a. III, s. 100 f., 295 ff., a. a. IV, s. 7 ff.). Denna form skulle längre fram på 1680-talet återkomma.

[3] Liksom rikskansleren gjort det 27 juli 1638, så uppfordrade lantmarskalken direkt till denna voteringsform 10 aug. 1668, 17 sept. 1672, 14 febr. 1678. När 12 juni 1668 Johan Gyllenstjerna som lantmarskalk funnit användning av sedlar obehövlig i ett särskilt fall, lät han till prot. anteckna, att detta undantag från regeln *icke* skulle lända ståndet till prejudice.

[4] Obestämdheten i tidigare praxis synes dock framskymta i danske ministerns underlåtenhet att vid referatet av den högadliga protesten mot den öppna omröstningen hänvisa, som adelsprot. och Rålamb, a. a. s. 43 gjort — till RHO:s uttryckliga föreskrift. Juel & Scheel till Kristian V. 3 nov., Fryxell, Handlingar I, s. 413. — I de förut, s. 39 berörda anteckningarna, Nordin qu:o 879, uppges från rådshåll, att lantm. »seger sig nog arbetadt att de måtte votera med sedlar men de ropadt och sagt det behöfves intet, de wore alle eense».

skalk även vid ett och annat ringare avgörande tillämpat riddarhusordningens bokstavliga föreskrift kan endast låta hans arvtagares avvikelse på denna punkt framträda så mycket starkare.

I fråga om klassernas vota inbördes betona såväl Lagerroth som Valentin från skilda, beaktansvärda synpunkter med allt skäl, att deras regelrätta beräkning under äldre tid i skilda hänseenden fått vika för lantmarskalkens eller andra regeringsombuds mer eller mindre patriarkaliska jämkningar eller successiva omvärderingar.[1] Ja, vill man som dessa författare jämföra det otvungna förhållandet mellan adelns olika klasser efter Gustav Adolfs tid med den svaga differentieringen mellan riksdagens stånd under föregående sekel, så borde kanske också tillagts, att klasserna ofta i första hand, utan alla gradvisa ingrepp från ovan, allra enklast genom samstämmiga rop gåvo sitt bifall till väl förberedda eller skickligt formulerade förfrågningar, liksom stånden samfällt kunnat göra det på 1500-talet. Men det förekom å andra sidan, att röstpluralitet i full överensstämmelse med gällande stadga blev avgörande, och det torde få anses som ett förbiseende, att den författare, som anmärkt detta faktum,[2] underlåter framhålla, hur detta strängare aktgivande på formerna var en företeelse under utveckling, som särskilt ingår i 1660- och 70-talens parlamentariska sedvänjor.[3] En dylik underlåtenhet kan synas så mycket mer påfallande, som just pluralitetsberäkningen under dessa årtionden icke sällan föranledde mer och mindre vittgående voteringstvister, vilka med sina försök att uppriva redan givna vota, sin inblandning i efterhand av de styrande och den avbön, till vilken djärvare målsmän för klasserna någon gång tvingades, icke litet erinra om kända uppträden 1680.[4] Det hade särskilt varit den tredje klassen, som vid sådana tillfällen

---

[1] Frihetstidens förf., s. 191 ff. — Frihetstidens riddarhus, s. 13 f.

[2] Valentin, a. a. s. 12.

[3] Efter mera spridda ansatser vid riksdagarna 1649—64 (*SRAP* IV, s. 219, 361, V: 1, s. 26, 173, 262, V: 2, s. 44, 50, VII, s. 59, 110, IX, s. 89) blevo fallen vanligare 1668—78 (a. a. X, s. 108 f., 239, 285, 430, XI, s. 39, 92, 95 ff., 125 f., 289 f., XII, s. 101 f., 105, 144, 259 f.).

[4] Adelsprot. 8 okt. 1660 (ang. drottning Kristina), 20—23 okt. 1660 (ang. förmyndarvalet) 10—13 juni 1664 (ang. den skånska adelns introduktion), 11, 12, 15 juni 1668 (ang. de stora släkterna vid befordringar), 11 sept. 1868 (ang. banken), 7—17 dec. 1672 (ang. tvisten mellan Henrik Falkenberg och Taubenfelt).

i skilda för tiden betecknande rang- och hederstvister, fått sitta emellan. Nu tog däremot, under revolutionsåret, denna klass, stödd på sina bundsförvanter i den andra och första, skadan igen för lidna förödmjukelser. Och man satte den gången, då så mycket reellare intressen stodo på spel, majoritetsförtrycket i system på ett sätt, som tidigare saknat motsvarighet. Det är endast spridda och särskilt uppseendeväckande glimtar av detta system, som uppfångas i protokollen, när vissa »rättsinnige» hotas med handgripligheter, när misshagliga protestanter visas »på dörren», eller när till sist, genom en beryktad och mångomskriven kupp, en större del av den första klassen berövades sin rätt att rösta. Men hos Rålamb och i Anekdoterna klargöres så mycket åskådligare, hur dristiga operatörer av andra rang med en Hastfehr i spetsen, så snart ett avgörande förestod, »kommenderade» massan av den yngre adeln till en »Choeur de Musique», som, grupperad på halvmånformiga kretsar, med sitt larm omöjliggjorde en laglig gång av omröstningarna.[1]

Om icke dess mindre Hans Wachtmeisters »proposition» om förläningarna i här anförda källa betecknas som »största felet» i den rojalistika taktiken, så blir en sådan uppskattning förklarlig, när man erinrar sig, att den högre adeln här hade samma skäl till förbittring över den lägre som nyss ståndet i dess helhet över de ofrälse.[2] I båda fallen ingrep den anfallande parten, utan att själv offra något, på ett område, som den anfallne ville anse som ensak mellan sig och kungamakten. Hade blott SU lyckats ena sig i reduktionsfrågan och lantmarskalken som dess ordförande följaktligen blivit den, som »proponerat» saken, skulle partischeferna — på samma gång de tillgodosett den naturliga kompromisstanke, som förut antytts — också formellt uppfyllt riksdagsordningens uttryckliga och riddarhusordningens underförstådda föreskrift om ledning från regeringen. Ägde då icke Wachtmeisters yrkande, som grundläggande initiativ, tidigare motsvarighet i adliga besvärsyrkanden, t. ex.

[1] Deduction, a. a. s. 613 f. — Les anecd. de S., s. 135.

[2] De reduktionsvänliga medlemmarnes av första och andra klassen motivering i sin supplik till konungen av 3 nov., (*SRAP* XIII, s. 318 ff.) är i sin mest springande punkt (att förläningsinnehavarne icke måtte ensamma döma i egen sak) identisk med allmogens främsta argument i sin, av samtliga de lägre ständen sedermera åberopade inlaga, a. a. s. 292, 297.

Klas Rålambs sensationella protest mot Karl Gustavs testamente 1660 eller det betydelsefulla votum på andra klassens vägnar, med vilket Henrik Falkenberg 1675 gav klaven till förmyndarräfsten? Man kan medge, att likhet fanns, och ända invända, att ett dylikt initiativ aldrig under föregående tid som 1680, när det avgörande spörsmålet kommit i en återvändsgränd, varit direkt anlagt på överrumpling.[1] Och då följaktligen före Wachtmeister ingen enskild medlem av riddarhuset låtit eller kunnat låta sina ord »föras till protokollet» såsom talade »på Kungl. Majestetz wegnar», ingen heller som han vågat i enskildheter på förhand utstaka den tilltänkta omvälvningen, ingen dristat omedelbart, d. v. s. vid den sammankomst, där »propositionen» väcktes, yrka på dess godtagande i huvudsak, så utgör onekligen det Wachtmeisterska initiativet även formellt »en novitet».

Men väl kan man då, omvänt finna det så mycket märkligare, att de klagopunkter från högadligt håll, som här refererats, aldrig av de stora ätterna upptagits eller utförts i någon officiell inlaga, medan ju däremot adeln i sin helhet genom sin »deduction» stycke för stycke vederlagt medstånden. Under det rådet till sitt försvar intet förmått prestera utöver en senkommen och snart återkallad reservation, har oppositionen på riddarhuset för sin del stannat vid Pehr Sparres och hans vänners både osammanhängande och lidelsefulla, muntliga inlägg, av vilka partiskrifterna i sin tur äro det lika dova som förvirrade ekot.[2] Det förvånar knap-

[1] Om således den föregående utvecklingen kan sägas innebära ett stöd för lantmarskalkens förklaring (adelsprot. 29 okt.) att »gifva så vell den materien om reduction som annat mera, som kan finnas nyttigt för rijket, fram att öfverläggia», så finns den skillnaden, att intet tidigare precedensfall av samma betydelse, som det Wachtmeisterska, direkt siktat mot en övervotering av en bland riddarhusets klasser genom de två andra.

[2] »De, som ere ilde tilfreds, divertere sig med adskillige pasquinader, brefue fra helfvuede, fra Hr Johan Gyldenstierne — — —» Juel och Scheel till Kristian V 27 okt., 3 nov. Fryxell, Handlingar I, s. 408, 415. Den resignerade stämningen på andra håll intygar G. A. de la Gardies brev till fadern 27 aug., där han säger sig »så giärne läsa Boetium och Lipsium som Seneca» (de la Gardieska saml.). I brev till Lindschöld 25 mars 1682 varierar samme brevskrivare motivet: han vill sticka sig undan till Västergötland eller Småland. »quo me genuit Suecia quoniam alere non vult occultet saltem donec tegere poterit (avskr. i Palmsk. saml. 378). Långt senare men under liknande förväntningar prisas i Severini Alethæi ad Clarissimum Morphorium epistola familiaris. 1698, som »härliga böcker» jämte Boetii Consolationes också »libri Metamorphosum tristium» (Rål. fol. 71). — Optimismen uppflammar däremot, före riksdagens början 1682, än en gång hos den gamle

past, att icke blott eftervärlden utan, när det gäller lågadelns angrepp, även vissa bland paskillanterna själva beklagat den gamla aristokratins brist på handlingskraft.[1]

Skola då de privat framförda anmärkningarna frånkännas vitsord? Vi kunna efter den återblick, som anställts, fastslå, att redan vid föregående brytningar i ständernas utveckling de lagliga eller blott hävdvunna formerna — för att tala med Carlson — ofta »brustit» under omständigheternas tryck: våldshandlingarna på riddarhuset 1680 ha icke haft den enastående innebörd, som det blivit vanligt framhålla. Men för så vitt de primitiva dragen i händelseförloppet vid denna riksdag framträda särskilt starkt och ofta, kan man onekligen 1680 likafullt tala om ett visst återfall i äldre och ursprungligare utvecklingsskeden än de sista decenniernas, närmast då hertig Karls stormiga riksmöten vid övergången mellan 17:e och 18:e århundradet. I själva verket ha redan i en eller annan samtida broschyr[2] och ministerberättelse[3] dessa möten framdragits till parallell, ehuru där vanligen från mer eller mindre klasspolitiska synpunkter, medan här åter ett par likheter i den yttre gången av tilldragelserna skola vidröras. Man ser, att både hertig Karl och Hans Wachtmeister med likar, var på sin tid, föredrogo de direkta personliga påtryckningarna framför den mer planmässiga övertalning, som det nyss till viss självständighet komna utskottsarbetet var ägnat att förmedla. Medan den förre tog sina vederdelomän »vid axeln» och lät sätta dem i »tornet», har den senare, om han också

riksdrotsen: — — »en lyckelig förändring stodo at förmoda — —», brev till P. F. de la Gardie, odat. (avskr. i Bergianska saml., V. II. A., tom IV, s. 59 ff.)

[1] Anmerckungen etc., Keyssler II, s. 75 (»weder Worten och Rath»). — Les Anecdotes de S., s. 134 (»fort peu de Constance»). Jfr den sistnämndes dels kritik av adelns ofruktbara »menaces et insultes» 1650, dels beröm av Karl Gustavs positiva insats 1655, a. a. s. 64.

[2] Rålamb, Deduction, bok III, kap. 11. (Maneer att hålla Rijkzdaghar uthi forne tijdher); Les anecdotes de S., s. 26 ff. Redan i den historiska bevisföringen framträder skiljaktigheten i Rålambs och anekdoternas grundlynnen, den förre principiell och stormlärd, den senare elegant, succis men icke utan personliga utfall mot hertig Karl. Rålamb, som i sin studieiver på äldre dagar upgges ha visat »stadigare kropps helsa samt sinnets krafter och förmåga än uthi sine unge åhr» (personalier, Rål. fol. 31, s. 195), har lämnat en halft ursäktande apologi för (sina och) tidens »pasquiller och satyrer» i avhandlingen »Det förfalldne Rådhusets upprättande», Rål. fol. 15, s. 230.

[3] »Ingen saa alvorlig Rixdag hafver der veret siden Caroli XI tid», Juel o. Scheel t. Krist. V 3 nov., Fryxell, Handlingar I, s. 41 f.

icke alldeles försmått de fysiska kraftyttringarna, dock som regel funnit tillräckligt att låta »notera» de motspänstige hos konungen.[1] Och liksom på hertigens tid, vid skilda tillfällen, »rijkzens affsöndrade lemmar» högtidligen utpekats vid överläggningar och beslut, så gjordes vid 1680-talets tidigare riksdagar ivriga bemödanden att dels genom discessus under debatterna, dels i till konungen ställda skrivelser formligen avskilja dem, som »woro emot Kongl. Maj:tz interesse».[2] Både hertigens och Wachtmeisters agitation inrymde slutligen en framskjuten roll åt den ofrälse massan, framför allt allmogen, vars av gammalt mera formlösa framträdande, en gång gemensamt för samtliga stånden, 1680 på nytt syntes tränga till ytan även hos adeln.

Icke dess mindre och trots våldsamheten i metoder var det dock en yttersta rättsgrund, som ledarna både på 1590-talet och 1680 sköto framför sig: hertigen sin faders testamente, Wachtmeister och hans konung landslagens bestämmelser om kronogodsen. Utomlands bestämde ju ofta vapenmakt eller annan materiell påtryckning utgången, när furstar och ständer sammandrabbade. Känt är väl, att även för vårt lands vidkommande både högadliga skribenter och utländska ministrar lämna mer eller mindre detaljerade uppgifter om vissa ganska vittutseende truppdispositioner, som Karl XI och hans rådgivare skulle företagit för att inverka på 1680 års förhandlingar.[3] Men det kan vara vanskligt — och ur viss synpunkt även överflödigt — att med den äldre litteraturen i ämnet, Riddermarck och Wilde, Lagerbring och Fryxell, vare sig biträda eller underkänna dessa meddelanden.[4] Inga officiella order synas föreligga, som, i likhet med t. ex. bevarade danska dokument från 1660 års välvning, vare sig bekräfta eller vederlägga vad säges om gardets eller andra styrkors postering, inkvartering eller förflyttning.[5] Vad man däremot kan fastslå är, att opp-

[1] Adelsprot. 13 okt. *SRAP* XIII, s. 33.

[2] Adelsprot. 29 okt., 2, 3, 4 nov. 1680, a. a. XIII, s. 77, 90, 94, 10- 102, 218 ff.; 16 okt., 7, 11 nov. 1682, a. a. XIV, s. 21, 63 ff., 74, 79, 235.

[3] Rålamb, a. st. s. 610, 614. — Les anecdotes de S., s. 129, 14- 180. — Fryxell, Handlingar I, s. 416. Jfr även II, s. 168, 202.

[4] Tienlig scrapa, s. 72. — Oinskränkte enväldet, s. 88 ff. — Sammandrag av fäderneslandets historia s. 61. — Berättelser XVI, s. 143.

[5] Varken krigskollegiets eller vederbörande regementens handlingar eller Hastfehrs eller andra tänkbara militära chefers Biographica giva någon upplysning. R.A., Kr.A.

sitionen på riddarhuset aldrig i den muntliga debatten, trots oförbehållsamheten i övrigt, ens med en antydan vidrört de krigiska anstalterna; situationens militära sida torde i själva verket efter de sista åren stått så pass klar för både majoritet och minoritet hos adeln, att en dylik demonstration av de yttre styrkeförhållandena knappast kunde anses av behovet påkallad. Själva det halvt skandallösa uppseende, som väcktes kring Anders Liljehööks förmenta men missförstådda hot att »presentera med värjan», synes i sin mån tyda på, hur fjärran man i skilda läger var från tanken på vapnen som tjänliga övertalningsmedel.[1] Så högt som det svenska riddarhusets politiska fostran stod vid här avsedda tidpunkt, har man där icke velat utmana en påtryckning i nu antydd form.

Men också hos de författare, som i likhet med Carlson skjutit från sig de sist berörda alarmryktena, kvarstår i uppfattningen av 1680 års riksdagsformer en oneklig motsägelse. Man framhäver å *ena* sidan SU:s sorgfälligt förberedda, planmässigt fullföljda tryck på riksdagen och betonar å den *andra* de »hetsige och tumultuari(e) resolutioner»,[2] i vilka hastigt och oförtänkt ståndens plena, särskilt adelns, ryckts med. Att partiskrifterna, där man naturligen varit angelägen framdraga allt, som kunnat läggas de styrande till last, i sin iver råkat bevisa för mycket, är begripligt. Men också hos Carlson och hans efterföljare kan motsägelsen så till vida vara förklarlig, som dessa i den sekreta propositionens nya både form och innehåll för året tyckt sig finna en bekräftelse på den centrala roll, som i planen för riksdagen tillmätts SU. Förlusten av utskottets protokoll har sedan kommit dem att förbise, såväl hur denna plan steg för steg misslyckades i utförandet, som att det revolutionära inslaget vid riksdagen just vuxit fram ur detta misslyckande.

[1] Adelsprot. 26 okt. *SRAP* XIII, s. 59, 61. — Jfr Feuquières 23 okt. till Ludvig XIV, Gallois V, s. 207: »Il n'y a pourtant aucune apparance icy à une révolte». — Juel och Scheel till Kristian V 20 okt. Fryxell, Handlingar I, s. 406: »Sinnis ogsaa at alting roelig motte avløbe».

[2] Rålamb, fol. 5, s. 612.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Tillkomsten av Olaus Petri krönika.[1]

När skrev Olaus Petri sin krönika? Denna fråga har ofta varit diskuterad, utan att någon definitiv lösning givits. Hallman påstår, att mäster Olov efter biskop Matts' död skyndat till Strängnäs och där hopsamlat »alla the gamle skrifter han af Biskop Matthis Gregertsson vnder händer hade», — — »Thesse skrifter hafwa sedan med en ansenlig samling blifwit tilökade af Mäster Oluff, som sedan af them tog sig anledning at sammanskrifwa Swea och Götha Cröniko, hwilcken år 1534 blef förfärdigad.»[2] Klemming har påpekat, att man med hjälp av bevarade handskrifter till en viss grad kan skönja, hur den store reformatorn utarbetat sitt verk. Han har nämligen i sin bekanta edition framhållit, att det finnes tvenne versioner av krönikan. Den äldre och kortare föreligger i *codex Sernsköldianus* (i Västerås' läroverksbibliotek); för den senare är en då i R. A. förvarad, numera å K. B. befintlig handskrift (*O. P. n:o 1*) huvudrepresentanten.[3] Wieselgren anser, att krönikan tillkommit på 1540-talet.[4] Stavenow säger, att arbetet troligen är författat i ett sammanhang under slutet av 1530- och början av 1540-talet.[5] Enligt Schück är krönikans historia ungefär följande.[6] Olaus Petri har redan under sin kanslerstid hos Strängnäsbiskopen börjat med historiska studier, bl. a. i rikets gamla register. Strax därefter har skild-

[1] Huvudresultaten i denna undersökning ha framlagts i inledningen till en å Historiska Seminariet i Uppsala d. 25 nov. 1920 ventilerad uppsats om *Olaus Petri skildring av tiden 1448—1470*. Utvidgad till sin nuvarande form har den därstädes föredragits d. 31 mars 1921. För många upplysningar och råd står författaren i tacksamhetsskuld till seminariets ordförande, doc. G. Carlsson.

[2] Hallmans levnadsbeskrivning över Olaus och Laurentius Petri, s. 67 (cit. Hallman).

[3] Klemmings upplaga av Olaus Petri krönika (här nedan citerad Klemming), företalet. Det kan anmärkas, att Klemmings edition allt fortfarande trots sina för en nutida forskare högst kännbara brister, är den för historikern mest brukbara.

[4] *HT* 1890 s. 41 ff.

[5] Göteborgs högskolas årsskrift 1898, III, s. 195.

[6] Schück: Olavus Petri, s. 20 f., s. 58 f.

ngen av händelserna efter Sten Sture d. y:s död fram till Stockholms blodbad tillkommit. Men först efter brytningen med Gustav asa år 1533 påbörjade mäster Olov en skildring av Sveriges historia. Den förelåg antagligen färdig 1539 och var då med sina uppelningar på Gustav Vasas hänsynslösa kyrko- och godspolitik en av de förnämsta anledningarna till rättegången mot Olaus Petri och Laurentius Andreæ vid årsskiftet 1539—1540. Gustav Vasas försök under 1540-talet att förmå mäster Olov skriva dels en krönika om konungens egen regering, dels några 'historier' om konung Kristierns okristliga tyranni, blevo så vitt man vet utan resultat. Sahlgren finner, »att krönikan påbörjades på 1530-talet och afslutades under 1540-talet», måhända år 1549.[1] I övrigt påpekar man, hurusom i *huvudcodex* (O. P. n:o 1, den handskrift, som lagts till grund för både Klemmings och Sahlgrens upplagor) tvenne stilar förekomma, av vilka den ena, B, som fyller krönikans sista tredjedel och dessutom föreligger i flera randanmärkningar och ändringar, härrör från tiden 1547—1557, och att den snarast kan dateras till 1553, året efter Olaus Petri död. Dock erkännes möjligheten av att B-skrivaren påbörjat sitt arbete före nyssnämnda år (tidigast 1547) och avslutat det senare (dock före 1558). Beträffande A-stilen meddelar Sahlgren blott, att den är äldre än den andra, men kan ej ange några exakta tidsgränser. Under polemik mot Klemming framhåller han, att huvudcodex ej, även om man ser bort från de med stil B skrivna partierna, utgjort en för mäster Olovs räkning utförd renskrift. Sahlgren antyder slutligen, att det av vissa skäl, särskilt språkliga, kan vara tvivel underkastat, huruvida Olaus Petri haft något med den yngre bearbetningen att göra.

Emellertid torde man tryggt kunna utgå från, att hela krönikan, sådan den föreligger i huvudcodex, är Olaus Petri verk. Det behöver här endast påpekas, att Gustav Vasa i ett av sina bekanta brev angående mäster Olovs krönika från år 1554, således blott ett par år efter reformatorns död, berör dennes skildring av Sten Stures val till riksföreståndare i Arboga 1471, vilken händelse den första versionen ej omnämner.[2] Att Olaus Petri är författare till den — såsom jag här nedan skall söka visa — jämförelsevis sent tillkomna skildringen av tiden 1512—1520, är så tydligt, att ingen torde vilja bestrida det. Och för att välja ett exempel från framställningen av äldre tider, vilken annan än mäster Olov skulle infogat 'Hednalagen' i sin skildring?[3]

Följande undersökning har till stor del baserats på andra käl-

---

[1] Olavus Petri Samlade skrifter IV, s. VIII * f. (cit. *OPSS* IV)
[2] Klemming, s. 268, jfr s. 348. — *GVR* 24, s. 481 ff.
[3] Ibid., s. 50 f. Härmed förnekas naturligtvis ej, att i huvudcodex finnas smärre och oväsentliga retuscheringar och tillägg från annat håll insatt. Det är f. ö. tvivelaktigt, om den hittills följda principen för krönikans utgivande är berättigad — åtminstone från historieforskningens ståndpunkt sett.

lor än de hittills i den vetenskapliga litteraturen begagnade. Ma har förr dels låtit leda sig av ovissa och subjektiva tolkningar a krönikans egen framställning, dels sökt lösa problemet genom e undersökning av den mångfald handskrifter, vari krönikan föreli ger. Emellertid har denna metod, som huvudsakligen grundar si på inre bevis, ej lett till några säkra resultat. Delvis torde de bero på att de ännu ej tillräckligt utforskade skiftningarna i mäs ter Olovs politiska ställning under 1530- och 1540-talen ej nä mare beaktats. Vidare har handskriftsmaterialets sekundära be skaffenhet erbjudit stora svårigheter att övervinna. Under sådan förhållanden böra även Olaus Petri förbindelser med sin samti undersökas. Av största vikt äro de samtida upplysningarna om hans historieskrivning och ett studium av den i Svenska krönikan spår uppväxande historiska litteraturen.

Den tanke, som senast Schück uttalat, att Olaus Petri reda under sin Strängnäsvistelse börjat göra samlingar till en svens historia, torde ej äga något större berättigande. Det är av mång skäl otroligt, att mäster Olov så tidigt planerat sin krönika, oc han har säkerligen ej heller vid denna tid med något bestämt m gått igenom Strängnäsarkivets skatter.[1] Under sin verksamhet so stadssekreterare i Stockholm blev Olaus Petri fullt förtrogen me stadens arkiv, och när han under åren 1531—33 tjänstgjorde so konungens kansler fick han en grundlig kännedom om skattern i rikets arkiv. Om tanken på att skriva en krönika varit ful aktuell för mäster Olov redan vid 1530-talets början eller tidigar kan det förmodas, att han då ej underlåtit att vid denna tid stor utsträckning excerpera för hans historiska studier värdeful urkundsserier och andra statshandlingar. En sådan slutsats tor vara så mycket mer befogad, som man redan vid ett flyktigt st dium av Olaus' krönika finner, att hans forskninger utmärkas a en sällspord allsidighet. Mynt, runstenar och lagar har han indr git i sina undersökningar. Kulturhistoriska frågor ha livligt fång lat hans intresse, varom frånsett hans historieverk även and källor vittna.[2] De traditionskällor, som mäster Olov begagnat h varit ovanligt talrika. De ha säkerligen ej förvärvats utan årslång

[1] Man kunde vara hågad att antaga, att mäster Olov vid denna t nedskrivit några (i E. 146, U. U. B.) bevarade, för övrigt rätt allmänt hål anteckningar om urkunder, av vilka flera uppenbarligen härröra från b kopens och domkapitlets i Strängnäs arkiv. Notiserna i fråga vittna i sin obetydlighet om författarens öppna blick och intresse för den mångf av upplysningar på olika områden som de gamla medeltidsbreven läm Av vissa skäl förefaller det mig dock sannolikt, att de tillkommit för under arbetet med krönikan. Ingen tvekan torde råda om att ifrågavarand anteckningar härröra från reformatorn. De äro inskjutna mellan tvan serier annalistiska uppteckningar, vilka i motsats till vad Annerstedt past tydligen tillhört och använts av Olaus Petri. Sagesmannen för notiserna proveniens är även pålitlig.

[2] Hallman, s. 146 f. Jfr Kommentar till stadslagen, som sa nolikt är skriven före 1531, i varje fall knappast senare än 1533.

-dor. Man måste därför antaga, att den vidsynte reformatorn ej
isett urkundsmaterialets vikt, i all synnerhet som det redan
nt i hög grad beaktats av den av honom högt skattade före-
ngaren på historieskrivningens fält, Ericus Olai. Till denna
aga återkommer jag senare. Här må endast påpekas, att mäster
lovs urkundsmaterial, som ej förefaller vara särskilt stort, tydligen
opbragts från flera håll och kompletterats tid efter annan.

Betraktar man jämte det ovan anförda, att Olaus Petri krönika
föreligger i tvenne versioner, av vilka den senare ej är en flyktig
earbetning, utan tvärtom vilar på vittgående studier, så måste
man a priori antaga, att för krönikans utarbetande krävts en av-
sevärd tid.

En säker 'terminus ante quem' för krönikans första tredjedel
ildar hösten 1539. Den måste ha förelegat färdig och börjat
spridas före högförräderiprocessen, enär Gustav Vasa i sin ankla-
gelseakt kan anföra exempel på dess innehåll. Konungen antyder
i. ö. själv 1541, att mäster Olov låtit utgå »Historier och Chro-
niker».[1]

Sedan länge har man observerat, att unionstiden skildras mera
torrt och objektivt än de tidigare skedena i Olaus Petri historia.
Har detta faktum något samband med tiden för krönikans avfat-
tande? Har måhända mäster Olov bättre förstått att tygla sin
penna efter försoningen med Gustav Vasa än före den avgörande
rättegången 1539? Eller är det insikten om det närliggande tids-
skedets politiskt brännbara natur, som förorsakat differensen?

Innan jag närmare går in på dessa frågor böra ett par påpe-
kanden göras. I anklagelseskriften mot Olaus Petri och Laurentius
Andreæ nämner Gustav Vasa som belägg för mäster Olovs förrä-
diska skriverier endast exempel ur skildringen av äldre tider (hedna-
tiden och Magnus Ladulås' regering).[2] Då konungen i dec. 1554,
förmodligen strax efter det han för första gången bekommit en
handskrift av Olaus krönika med den senare versionen, i flera brev
utöser sin vrede över mäster Olov och dennes förmenta medbrotts-
lingar, anför han som bevis för sin åsikt i regel blott exempel
hämtade ur Sturarnas historia.[3]

Detta visar enligt min åsikt, att krönikans skildring av den
senare unionstidens historia ej förelegat år 1539. Ty i annat fall
skulle de säkerligen även vid högförräderiprocessen först blivit
åtalfarna. Ej heller finnas några skäl för att mäster Olov i en
före år 1539 skriven version av sitt krönikeverk avsiktligt ställt det
nationella partiet i en gynnsammare dager, än vad han senare
gjorde. De båda bevarade redaktionerna ge också uttryck för samma
grundåskådning. Visserligen saknar den äldre texten den anstötliga
notisen om Arbogaölet,[4] och dess skildring av händelserna under

[1] Hallman, s. 68 ff.
[2] *KÅ* 1909, Medd. o. aktst., s. 76 ff.
[3] *SRS* II: 2, s. 152 ff.
[4] Klemming, s. 268, jfr s. 348.

tiden 1495—1497 ger en ljusare bild av Sten Sture d. ä.,[1] men det är ju dock blott oväsentliga detaljer, vars frånvaro säkerligen ej räddat framställningen från den misstänksamme konungens skarpa kritik. För övrigt säger Gustav Vasa 1554, att mäster Olov »emot vår vilie och befalning» skrivit en krönika.[2] Någon sanning ligger naturligtvis i denna uppgift,[3] men ett sådant förbud kan ej ha utfärdats före upptäckten av krönikans tillvaro, och den gjorde tydligen ej förrän 1539.

Nu förmodar Schück, att krönikans sista avdelning, som i en del handskrifter har till rubrik: »Enn vnderuisningh korteligher vtsatt» etc., skrivits i början på 1520-talet.[4] Mäster Olovs skildring av denna tid är som vanligt genomgående saklig, men den formar sig vid redogörelsen för Stockholms blodbad och de därpå följande händelserna till en anklagelseskrift mot Christiern Tyrann. Dels på grund därav, dels till följd av framställningens karaktär av memorialverk skiljer den sig från krönikans tidigare partier.

Dessa fakta kunna naturligtvis förklaras med Schücks hypotes. Slutorden »loffuat ware Gudh i euigheet, som haffuer kastat thetta rijszet i eelden», vilka syfta på Christierns nederlag och fångenskap kunna möjligen påstås vara senare tillagda. Emellertid är bevisföringen ej tilltalande. Mäster Olovs skildring ger i sin lugna saklighet knappast uttryck åt den unge mannens personligt kända sorg och förbittring över konung Christierns illdåd. Och slutligen finnas avgörande skäl mot denna hypotes.

Den 5 augusti 1541 skriver Gustav Vasa till Olaus Petri. Han berör, huru denne sedan någon tid sysselsatt sig med att skriva 'historier' delvis efter Ericus Olai krönika. Men konungen har funnit, att den sistnämnda framställt de svenska biskoparnas politik i alltför gynnsam dager, varför han avråder reformatorn att fortsätta sitt arbete. Gustav Vasa kräver i stället, att han skall skriva om konungens egen regering. Planen för arbetet, som bör vara färdigt snarast möjligt, anges i brevet. Bland annat bör verket inledas med en redogörelse för Christierns landsfördärvliga regemente.

År 1542 utnämnes mäster Olov till inspektor över Stockholms skolor;[6] samma år får han förläningsbrev på Adelunda kanoni i Uppsala stift.[7] Följande vår blir Olaus Petri kyrkoherde i Stockholm.[8] Den 3 februari 1545 tillskriver Gustav Vasa åny mäster Olov och ber att genast få sig tillsända de »hijstorier be langendis then konungh Christiern nw fången sitter, och han skräckelige och ochristeliga Tyrannij szom han här otilbörlige

[1] Ibid., s. 285—295, s. 356 ff.
[2] *SRS* II: 2, s. 155 f., *GVR* 24, s. 481 ff.
[3] Jfr Gustav Vasas brev till mäster Olov; daterat Kalmar 5/8 1541.
[4] Schück: Olavus Petri, s. 20 f.
[5] Hallman, s. 68 ff.
[6] *OPSS* IV, s. 562.
[7] *GVR* 14, s. 13.
[8] *OPSS* IV, s. 564.

-ukade emott thette Rijkesens inbyggiere och Landzsåther», om vilka historier han tidigare förhandlat med adressaten. Konungen hoppas, att de nu äro färdiga.[1]

Av det nyss sagda torde framgå, ej blott att Gustav Vasa vänt sig till Olaus Petri om att denne skulle skriva hans historia, utan även att mäster Olov åtagit sig att skildra konung Christierns omilda tyranni. Överenskommelsen härom torde ha träffats efter 1541, antagligen följande år.

Det är väl således konstaterat, att skildringen av 1520 års händelser skrivits på 1540-talet, liksom att stor sannolikhet föreligger för att en stor del av krönikans senare partier tillkommit under samma årtionde. Stöd för sistnämnda antagande kan hämtas bl. a. ur Göran Gyltas *Kurze Chronik der Schweden*. Av denna krönika finnas på K. B. trenne fullständiga handskrifter, av vilka en är författarens eget manuskript. Den är enl. Gyltas egenhändiga anteckningar skriven i Wittenberg under tiden nov. 1548 —20 juli 1550. Arbetet utgör en i humanistisk anda företagen fri översättning av Olaus Petri krönika men innehåller flera viktiga upplysningar, som ej stå att finna i mäster Olovs krönika. Därom hoppas jag i annat sammanhang få återkomma. Här behöver blott påpekas, att Göran Gylta till förlaga haft Olaus Petri historia i ungefär samma form, vari den är bevarad i codex Sernsköldianus. Men nu slutar hans krönika märkligt nog med Svante Stures död 1512. Sten Sture d. y:s val till riksföreståndare, konung Hans' död och Christiern II:s uppstigande på tronen nämnas blott i förbigående. Till sist säges: »weil aber seine handlungen und was sich allenthalben sint der zeit zwischen den Reichen zugetragen noch in frischer gedechnus vieler namhaffter leut ist, lest man das alhie zuerzelen billich anstehen.» Författaren slutar med en djupsinnig spekulation över tiden som sanningens moder.

Man frågar sig genast, varför Göran Gylta på denna punkt avbrutit sin skildring. Gick hans förlaga ej längre fram, eller var det andra vägande skäl, som tvingade honom att sluta där? De motiv författaren själv anger, äro tydligen ej mycket att bygga på. Han skrev ju sin krönika för en tysk läsekrets ung. 30 år efter Sten Stures d. y:s död. I Tyskland kunde man därför ej ha så färska minnen därom, och i varje fall borde Olaus Petri för ifrågavarande epok ånyo rikt flödande skildring haft åtskilligt nytt att bjuda över den magra tyska litteraturen. Att särskilt denna tids svenska historia, som fick en så dramatisk avslutning i Stockholms blodbad, intresserade tyskarna är allom bekant. Om Göran Gyltas handskrift av Olaus Petri krönika nått fram exempelvis till Sten Sture d. y:s död eller ännu längre, varför har den lärde humanisten då ej av rent sakliga skäl fört fram sin historia till år 1520? Nyckeln till gåtans lösning ger oss en av Klemmings noter till codex Sernsköldianus' text. Han meddelar, att sedan Svante Stures död där omnämnts, heter det: »Sommaren ther epther wiid

[1] *GVR* 17, s. 66.

Olaffzmesso tiidh epther longha fforhandlingghar bleff Her S Swantteson keest och koratt til riikesens höffuidzman.» D mening återfinnes i något förändrad form i Gyltas krönika. K ming[1] tillägger: »Denna början af en äldre och kortare redak saknar fortsättning i det att den gamla handstilen upphör här en ny fortsätter med den omarbetade texten.» Frågan är besv Den äldre och kortare redaktion, som Klemming talar om, ha funnits, utan krönikan har tydligen en gång slutat med Sv Stures tid.

Ett studium av *codex Sernsköldianus* bekräftar dessa resu Handskriftens text sönderfaller i tvenne avdelningar. Den som är skriven med flera samtidiga stilar, härrör säkerligen 1540-talet och återger krönikan i dess äldre version. Den sl såsom ovan anmärkts med omnämnandet av Sten Svantessons till riksföreståndare. Den andra motsvarar B-partierna i hu codex fastän med den skillnaden att, som här inga lägg eller staka blad uttagits och ersatts med nya, endast de smärre läggen i den senare versionen influtit jämte framställninge tiden 1512—1520. Hit äro även att räkna ett flertal histor anteckningar. De ha influtit i form av såväl randanmärkni som på tomma blad i handskriftens slut nedskrivna notiser. är mer än sannolikt, att de nytillkomna textpartierna av krön jämte flertalet av de historiska anteckningarna härröra frå och samma hand, enär differenserna i piktur och ortografi obetydliga och med detta antagande lättförenliga. Här beh blott påpekas, hurusom B-partierna — frånsett ett par smärre sent tillkomna notiser — i allt väsentligt synas vara nedskr under tiden 1558—1560. I varje fall är det uppenbart, at skildringen av händelserna 1512—1520 *Gensvaret på den da rimkrönikan*, som skrevs 1558, anlitats.[2] De egentliga tex läggen äro säkerligen ej äldre, snarast är förhållandet det satta. Ett par anteckningar i handskriftens slut ha måhända skrivits något tidigare, enär de äro införlivade med den nya te Flera av de övriga annotationerna därstädes stå i påtagligt saml med liknande annalistiska uppteckningar i huvudcodex och en nan å K. B. förvarad handskrift.[3] Men medan tvenne kronol

[1] Klemming, s. 359.

[2] Jfr codex Sernsköldianus' ord om konung Christiern: »Och war hans största löst och tiid fördriff, at altid latha röra och squalpa Swenskes oskylloga blod» med motsvarande passus i *Gensvaret:*

»Han lät sigh ock alt så betycke
At thet skulle ware hans Konglige smycke
At röre och squalpe j oskyldigt blodh.»

[3] Kronologiska och biografiska anteckningar till kon. Gustaf I:s h ria. Denna handskrift innehåller tvenne sådana serier, av vilka den är ofullständig (går t. 1535). Notiserna för åren 1518—1560 i det »Ex aff det, som salig herr Sten Erikson medh egen hand haffwer anteknadt gåendes historica sui temporis», som avtryckts i *HH* 20, s. 158 ff., s så gott som allt självständigt värde, enär de med ledning av annotation i ovan nämnda handskrifter samt codex E 126 h, U. U. B. kunna åter på en äldre och fullständigare text.

lota med en notis om Gustav Vasas död, saknas denna (m. fl.) i *ernsköldianus*, vars anteckningar tydligen tillkommit under konungens levnad. Att datera dessa närmare än till 1550-talet låter ig visserligen ej med säkerhet göra, men allt talar för, att de edskrivits ungefär samtidigt som den nya texten. Både den form, vilken framställningen av tiden 1512—1520 föreligger, och de istoriska notiserna såväl de mer eller mindre originala som de ran annat håll lånade, vittna om, att den dåvarande ägaren av andskriften ingalunda varit besjälad av mäster Olofs politiska skådning. Några anteckningar ge uttryck åt utpräglad rojalism, andra omnämna tilldragelser från Gustav Vasas tid, vilka beröra för reformaorn pinsamma händelser. Av andra tecken att döma har ägaren arit en klerk, som ej saknat kontakt med det kungliga hovet. Det är ingalunda otroligt, att handskriften står i något samband med den på Gustav I:s föranstaltande uppstående krönikelitteraturen från 1550-talets sista år. Genom dessa påpekanden vinner en annan egendomlighet i *codex Sernsköldianus* sin förklaring. Det förefaller märkvärdigt, att framställningen av händelserna under åren 1512—1520 i denna handskrift utöver huvudcodex' text innehåller flera inskott. Man hade snarast väntat sig ett motsatt förhållande. Emellertid äro tilläggen tydligen korrumperade. Avskrivaren har själv lagt till dem, vare sig de ytterst härröra från hans egen fatabur eller äro hämtade från annat håll.

Slutligen kan påpekas, hurusom en annan gammal handskrift av mäster Olovs krönika, nämligen *Skokloster Fol. 93*, vilken förutom i de tidigare partierna återger Sernsköldianus' text, likaledes slutar med att berätta om Sten Sture d. y:s val. Visserligen följer en fortsättning därpå, men den består av ett excerpt ur den s. k. Laurentius Petri krönika. Den ursprungliga avslutningsmeningen återfinnes även i andra handskrifter av krönikan i dess äldre version.[1]

När har krönikan i dess tidigare version fullbordats? En ledtråd för frågans besvarande kan möjligen hämtas ur det faktum, att Olaus Petri i inledningen kallar sig »predikere i Stocholm». Nu veta vi, att reformatorn använde denna titel, tills han våren 1543 utnämndes till kyrkoherde. Sedan dess kallar han sig »kyrkiopresl», vilken titulatur uppdyker i en av honom detta år utfärdad kvittens.[2] Man kunde därför vänta, att om den 'Sernsköldianska' versionen fullbordats efter denna tilldragelse, skulle det å

[1] O. P. n:o 5 (nitid), 19 å K. B.; D. 14 därstädes, (en dansk codex, vars text, som skrivits senast 1591, ej går längre än till 1512); O. P. n:o 11 å K. B. är skriven med tvänne stilar, av vilka den ena, som troligen härrör från 1500-talets mitt, även slutar med året 1512. Fortsättningen är långt senare tillskriven. Troligt är att en dansk översättning å K. B. av krönikan återgår på samma typ. Av dess tvänne stilar slutar den första med 'rysseferden' 1510. Fortsättningen är fragmentarisk och utgöres av excerpt ur krönikans skildring.

[2] Strödda historiska handlingar II, R. A. Kvittensen är utfärdad d. 15 augusti 1543.

titelbladet stått »kyrkioprest». Däremot kan visserligen invända att en ännu äldre text funnits, i vilken den förevarande titeln var befogad. Mäster Olov skulle då avstått från att ändra sin ege titulatur, sedan krönikan väl fullbordats. Som parallell därtill kun förhållandet med den sista versionen nämnas. Emellertid är fö hållandet ej riktigt detsamma i de båda fallen. Den senare ve sionen är närmast en reviderad och utökad upplaga av krönikan dess tidigare form, medan den 'Sernsköldianska' texten av allt a döma består av tvänne delar, av vilka den ena förelåg färdi 1539 och den andra senare tillskrivits. Man vet ej heller, om in gressen funnits i krönikans äldsta gestalt. Emellertid kan m hända en undersökning av det år 1546 skrivna utdraget ur Olau Petri krönika lämna svar på detta spörsmål.

Codex D. 25 å K. B. innehåller *»En lithen krönika vtdragh påå Swensko»*, som enl. anteckningar av excerpisten »hörer pädhe Jonson tijl anno dominj 1546» och skrivits i Strängnäs samma å En undersökning av handskriften visar, att texten excerperats u mäster Olovs krönika i dess äldre version. Utdraget är myck slarvigt gjort med talrika felläsningar och ett många gånger a annat än omsorgsfullt återgivande av förlagans ord och menin Emellertid kan man konstatera, att det ej utgör ett originalexcer utan i stället en avskrift av ett äldre sådant. Bevis därför kunn bl. a. hämtas ur tvänne andra handskrifter, *E. 133* å U. U. I och *Skokloster Fol. 137* i R. A.[1] Båda innehålla samma utdra ur Olaus' krönika som D. 25 blott med den skillnaden, att fler strykningar och några tillägg i dem förekomma. Skoklosterhand skriften intresserar oss ej i detta sammanhang, då dess text tyd ligen direkt återgår på den i E. 133 förefintliga. Den sistnämnd är en finsk codex från senare hälften av 1500-talet. Dess text ä mycket korrumperad, medan D. 25 vida bättre bevarat origina excerptets ord- och satskongruens med källskriftens framställnin Likväl kan ej E. 133:s text återgå på D. 25, enär den i manc fall, exempelvis beträffande namn och årtal, ger riktiga uppgifte där Stockholmshandskriften har felläsningar. Således kan åtmin stone ett men förmodligen flera äldre excerpt av denna typ spåra Vidare är det tydligt, att någon tid förflutit, sedan krönikan bör jat spridas, innan dylika utdrag kommo till. Följaktligen tal dessa fakta onekligen för att den 'Sernsköldianska' versionen för legat färdig år 1543. Det kan även påpekas, att med fastställand av denna kronologi en ny och klarare belysning kastas över viss frågor rörande den äldre versionen. Mäster Olov har troligen var sysselsatt med utarbetandet av den senare unionstidens histori då han antog Gustav Vasas uppmaning att skildra Christiern II:s

[1] Det kan påpekas, att tvänne andra fast ofullständigare excerpt av denna typ finnas å K. B. Det ena förekommer ensamt i ett tunt foliohäft, det andra utgör slutpartiet i O. P. n:o 11. Båda stämma bättre överens me D. 25 än de ovan nämnda utdragen men kunna lika litet som de återföras på Strängnäsexcerptets text.

regemente. Det förklarar både varför han mottog uppdraget och varför — frånsett de svårigheter, varmed författaren laborerade — de sista partierna i krönikans äldre redaktion på många punkter äro så överraskande knapphändiga.

Såsom nyss framhållits, synes Göran Gyltas krönika liksom D. 25 återgå på en handskrift av i allt väsentligt codex Sernsköldianus' typ, (B-partierna frånräknade). Emellertid förbigår den lärde humanisten flertalet av reformatorns talrika kyrkliga notiser. På samma sätt har han förfarit med skildringen av göternas härnadståg i utlandet. Till följd av bristfällig komposition sticka båda dessa grupper av i mäster Olovs framställning. En ytlig jämförelse med Gyltas krönika kunde därför kanske inbjuda till att rekonstruera en äldre text av *Svenska krönikan*. Emellertid saknas ej i Gyltas bearbetning indicier, som peka i annan riktning, och de bekräftas till fullo av *D. 25* och *E. 133*. Originalexcerptet, som ligger till grund för dessa handskrifter, har nämligen med största sannolikhet författats av en i medeltidsföreställningar bunden klerk, vars sinne varit särskilt mottagligt för övertro och sägner om romantiska äventyr. De kyrkliga förhållandena ha därför i hans utdrag tillmätts ett oproportionerligt stort utrymme, och förlagens spridda notiser om göternas härfärder utomlands ha troget samlats och återgivits. En undersökning från denna synpunkt ger för handen, att så gott som hela den tidigare versionens text blir belagd. Som under sådana omständigheter inget skäl finnes att antaga, att *D. 25* med dess varierande och nyckfullt hopplockade notiser ytterst återgår på en äldre och ursprungligare króniketext än vad fallet är med *Kurze Chronik der Schweden*, torde det vara fullt säkert, att den äldsta bevarade versionen — med reservation eventuellt för ett par smärre detaljer — förelegat färdig före 1540-talets mitt.

Man frågar sig även, i vilken form mäster Olovs krönika förelåg år 1539. Det torde av vad jag tidigare framhållit kunna anses som högst sannolikt, att av den äldre versionen skildringen fram till Magnus Ladulås' död (inklusive inledningen) förelegat i allt väsentligt i samma skick, vari den nu är bevarad.[1] Lika troligt är,

[1] Bland Schefferus' avskrifter i cod. *F. e. 6*, K. B., finnes ett på latin skrivet krönikefragment. Schefferus säger därom: »Descripsi ex vetusto libro. Autorem puto quendam Olaum Petri diaconum» etc. Schück tillägger efter ett referat härav (Samlaren 1888, s. 14, noten): »Författarskapet styrkes äfven af innehållet. Den lilla uppsatsen är nämligen ett förberedande utkast till ss. 20—29 i Olavus Petri krönika (Klemmings upplaga)». — Emellertid förhåller det sig ej riktigt så. Det är visserligen tydligt, att fragmentet står i nära samband med mäster Olovs krönika. Men det är ej troligt, att denne avfattat sitt koncept på latin. Vidare är texten i det bevarade brottstycket belamrad med felläsningar, av vilka omöjligen alla kunna bero på Schefferus' eget slarv. Likaledes talar en källkritisk undersökning för att fragmentet excerperats ur *Svenska krönikan*. Av Schefferus' anteckningar (Samlaren 1888, s. 12 ff.) framgår även (enl. min mening), att han hittat samma fragment i en annan handskrift än den, vari de från reformatorns hand härrörande småskrifterna funnits.

att framställningen av den senare unionstidens historia då ej var utarbetad. För att avgöra, huru det kan ha förhållit sig med mellanliggande partier, måste man gripa till krönikans eget vittnesbörd. Som nämnt torde mäster Olov senast 1539 ha låtit sprida sin historia, men detta åter låter sig knappast tänka, såvida han ej fört fram skildringen till en lämplig avslutningspunkt. Det naturligaste gränsmärket i förevarande fall synes mig vara unionens upprättande genom Margareta. Att mäster Olov uppfattat och framställt saken så, framgår av en blick i hans krönika. Sedan reformatorn skildrat, hur konung Albrekt »lääť drotning Margarethe Stocholm och rikit vp», gör han en längre moraliserande utläggning av Folkungatidens historia, vars slutpunkt han förlägger till denna tid.[1] Med nämnda passus, som både till längd och innehåll överträffar liknande resonemang i krönikans tidigare partier, och som — frånsett några smärre ansatser — saknar motsvarighet i de följande delarna, har förmodligen Olaus' historia år 1539 slutat.

Det synes mig i varje fall uppenbart, att perioden från Magnus Ladulås' tid fram till Albrekts frånträdande av kronan i Olaus Petri framställning naturligt ansluter sig till skildringen av de tidigare epokerna. Den är lika resonerande, och författaren håller lika litet inne med sin personliga åsikt. Det är f. ö. möjligt, att ett närmare samband finnes mellan reformatorns moraliserande över konung Birgers brutna eder och hans 1539 utkomna skrift: *En predican emoot the gruffueliga eedher.*[2] Framställningen av den äldre unionstiden är betydligt mera avslipad och bildar en förmedlande länk till den opersonliga skildringen av de sista epokerna. För övrigt kan man måhända datera den slutliga utskriften av den äldre unionstidens historia till tiden för Dackefejden. Det är i varje fall tänkbart, att slutorden om Engelbrekt och satsen: »En weluiliogh almoghe är bättre än mong slott och feste» äro myntade på det pågående Dackeupproret.[3] Mäster Olovs förändrade ställning till konungen illustreras i så fall ypperligt genom en jämförelse mellan dessa ställen och de ord, han låter undfalla sig på tal om konung Bugge i Småland.[4] Härmed förbises ej, att Engelbrektskulten varit en bidragande orsak till det kyliga eftermäle, som reformatorn bestått den store folkhjälten.

Det återstår nu att klarlägga, huru och när krönikans sista version tillkommit. Dessa frågor behandlas lämpligast med utgångspunkt från de i litteraturen hittills tillgängliga, väsentligen på handskriftsmaterialet baserade upplysningarna.

---

1 Klemming, s. 154 ff.

2 Klemming, s. 111; jfr även författarens slutbetraktelser över Magnus Erikssons regering — Klemming, s. 144.

3 Klemming, s. 189 f., 176.

4 (Enl. Cod. Sernsk.) »Tijranner äre landz plogor ther gudt straffa sijtt folch medt» — »och gåår thet lijcksamblegare tijl ffor wndhersåttera ath the bidhia theres tijranner j häll, än ath the skulle slåå them j häll» Texten har märkligt nog ändrats i huvudcodex. Jfr Klemming, s. 116.

Av allt att döma har mäster Olov först mycket sent fullbordat sin krönika. Redan B-partierna i huvudcodex, vilka snarast kunna dateras till år 1553, tala fast rent negativt därför. Sahlgren gissar med ledning av en notis i *B III, 1—7*, en handskrift å K. B. från förra hälften av 1600-talet, på år 1549. Men värdet av denna uppgift är högst problematiskt. Den lyder: »Allom them som thenne Crönico Läsende eller hörende warder Önscher Iagh Olaus Petri Predicare i Stocholm Sanhetenes Kunskap Anno MDXLIX.» Men redan denna sammanställning verkar misstänkt. Dessutom finnes vid närmare påseende många avgörande bevis mot dess autenticitet. Ifrågavarande handskrift har en text, som beträffande hednatiden följer den Sernsköldianska versionen, vilken bevisligen är av äldre datum än 1559, den kristna tiden skildras efter den s. k. Laurentius Petri krönika. För övrigt är dateringen skriven med kursiverad stil och är således av obestämbar ålder. Den är troligen att räkna till de talrika på ovissa traditioner eller ägarens missriktade lärdomsnit grundade förfalskningar, som allt sedan 1600-talets mitt talrikt förekomma i handskrifter av svenska krönikor, och vilka ända in i våra dagar vilselett forskningen. En vida säkrare hållpunkt ge tvenne andra handskrifter av Olaus Petri historia. Den ena, *O. P. n:o 3* å K. B., synes, såsom Sahlgren påpekat, ha avslutats den 1 juli 1552 och skrivits i Åbo för fru Anna Clemetsdotters räkning. Den andra, *O. P. n:o 7*, har av samma författare daterats till år 1551. Emellertid torde denna slutsats vara förhastad. Den återgår nämligen på en anteckning vid företalets slut, »Enn Suensk Crönicka Anno d(omi)ni 1551», skriven med samma hand som krönikans första tredjedel. Men ifrågavarande notis återfinnes i nyssnämnda handskrift från 1552 och härrör säkerligen från en tredje codex av denna typ. En jämförelse mellan de båda snarlika handskrifterna synes mig ge för handen, att de förutsätta en — i första eller andra hand — gemensam källa.[1]

För avgörandet av denna tidsbestämnings värde måste man taga ståndpunkt till en annan fråga. Finnas några tecken till, att de båda nyssnämnda handskrifterna representera ett mellanstadium i krönikans utveckling? Så vitt jag kunnat se, tyder ingenting därpå, ej heller torde det övriga handskriftsmaterialet ge något stöd därför.[2]

Vad ovan framhållits tyder således på, att mäster Olov först

[1] Som ett resultat av denna slutsats erhålles även en exaktare datering, än om ifrågavarande handskriftstyp ytterst skulle återgå på O. P. n:o 7. Ty denna codex är skriven med trenne stilar, av vilka den första, varmed årtalet 1551 antecknats, för fram skildringen till år 1309, följande den äldre versionen. Först i de senare partierna kan huvudcodex' text fullt säkert spåras. Handskriften skulle då i och för sig ej ha något större värde för dateringen av den yngre redaktionen av krönikan. — Anmärkas bör, att en mindre passus i O. P. n:o 3:s text synes ha skrivits med A-handen i O. P. n:o 7.

[2] Sahlgrens oklara inledning (*OPSS* IV s. 3* ff.) kunde förenat med ett flyktigt handskriftsstudium förleda till ett dylikt antagande.

i sina sista levnadsår låtit den nya redaktionen av krönikan utgå, måhända av försiktighetsskäl, kanske även på grund av ett in i det sista fortsatt arbete därmed.

Gå vi till utomstående källors vittnesbörd, så ge de stöd för och komplettera i ej oväsentlig grad här ovan skisserade antaganden. Som nämnt skrev Göran Gylta sin krönika i Wittenberg under tiden 1548—1550. I denna stad, där han sedan början av år 1538 vistades, lärde han känna Olaus Petri unge son Reginald. Denne, vilken 1542 inskrivits vid Rostocks universitet, befann sig 1543 i Wittenberg.[1] Såväl han som Göran Gylta figurera i ett hösten följande år företaget vittnesförhör med flera svenska studenter inför akademikonsistoriet därstädes.[2] Skulle Gylta mot förmodan ej tidigare haft förbindelser med mäster Olov, så är det tydligt, att han genom Reginald kommit i kontakt med den store reformatorn. Det fanns många beröringspunkter mellan dem båda beträffande såväl politisk åskådning som kulturella intressen, och det vore därför egendomligt, om förbindelserna dem emellan alltjämt skulle förmedlats genom en mellanhand. I varje fall är det uppenbart, att Göran Gylta under sådana omständigheter ej grep sig verket an att skriva sin krönika utan att först förvissa sig om att en nyare och bättre version av hans förnämsta källa ej fanns att tillgå. Visserligen bör beaktas, att det i förevarande fall kunde möta svårigheter att få en handskrift översänd till Tyskland. Om Göran Gylta själv besökte fäderneslandet under 1540-talets senare hälft torde på grund av vissa omständigheter vara osäkert. Dock erbjödo sig andra tillfällen. Så reste Reginald hem både 1545 och 1547.[3] Även om han den senare gången på återresan besökte Polen, är det mer än troligt, att han följande höst, då Gylta (i nov.) påbörjade sin krönika, återvänt till Wittenberg, där han den 19 februari 1549 promoverades.[4] Redan detta talar således för att mäster Olov ej före 1540-talets sista år fullbordat omarbetningen av sin historia. Möjligen kan en än exaktare datering göras. Det finnes nämligen säkra bevis för att Göran Gylta även haft kännedom om huvudcodex' text. Han uppges nämligen vara författare till en *Relation om den skadha Swerighe af Uthländska Regenter utstådt och lidit haffuer,* som skall vara skriven med adress till hans frände och förtrogne vän Karl Holgersson Gera strax efter det Erik XIV blivit utvald konung (år 1544).[5] Brevet är endast bevarat i avskrift, och redan vid ett flyktigt genomögnande väckas misstankar om dess autenticitet. Som jag i annat

[1] Matrikel d. Universität Rostock II, s. 104. — Album Academiæ Vitebergensis I, s. 205 (»Reinaldus Wolgangi Schwecus»).

[2] Strödda hist. handlingar II, R.A.

[3] *OPSS* IV, s. 564 f.

[4] Köstlin, J.: Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosoph. Facultät 1548—1560, s. 7.

[5] Strödda historiska handlingar I a., R.A. Yngre avskrifter finnas i cod. E. 84 och Palmschöld. 25, U. U. B.

sammanhang hoppas få visa, kan konstateras, att Göran Gylta själv förfalskat denna skrift. Det har säkerligen skett någon gång under 1550-talets första år för att rehabilitera författaren inför Gustav Vasa i syfte att möjliggöra ett återvändande hem. Skriften lämnar en resumé över vår historia från Magnus Eriksson fram till Gustav Vasa. Den bygger liksom Gyltas krönika på Olaus Petri historieverk, blott med den skillnaden, att författaren här även anlitat den sista versionen. Men om det egendomliga aktstycket tillkommit under ovan antydda förhållanden, är det troligt, att Göran Gylta erhållit den nya handskriften genom mäster Reginald, som i juli 1550 efter nära ett års hemmavaro återvände till Tyskland.[1] Samma sommar synes Karl Holgersson ha besökt Wittenberg för att ledsaga sin broder Göran Gera, Gyltas studiekamrat, hem.[2] Förmodligen har tanken på brevförfalskningen vid denna tid vaknat. Göran Gylta, för vilken hans släkt redan våren 1550 utverkat lejd av Gustav Vasa, återvände 1552 hem, sedan flera riksråd i sept. samma år ställt borgen för honom.[3]

Det bör även i detta sammanhang beaktas, att de svenska manifesten av 1545, 1546 och 1547 mot danskarna ej förete någon påverkan från Olaus Petri krönika, oaktat den sista versionens skildring av Christiern II:s framfart år 1520 skulle kunnat lämna många bidrag till argumenteringen i nämnda skrifter. Det hade varit så mycket mer att vänta, ifall nu mäster Olov till konungen inlämnat de begärda historierna om konung Christierns regemente, som krönikan i enahanda syfte kommit till användning vid avfattandet av *Gensvaret på den danska rimkrönikan.*

Sebastian Münster har i 1550 års upplaga av sin *Cosmographia universalis* följande märkliga omnämnande av mäster Olovs historiska författarskap: »Olaus Holmensis concionator, — — — præter sacrarum literarum synceram cognitionem, etiam in historijs expertissimus prædicatur, etiam si hucusque uir talis ac tantus sua euulgare cunctetur, expectans, ut puto, archiepiscopi Vpsaliensis editionem, quam de rebus scripsit septentrionalibus quam & nos iam aliquot expectauimus annis, sed pro nostro uoto frui non potuimus.»[4] Författaren anser Olaus Petri vara Gustav Vasas handgangne man. Liksom Georg Normann skall han ha varit konungen behjälplig att stilla det småländska upproret.[5] Tidigare hade kosmografien utgått i tvenne tyska upplagor (av 1544 och 1548), men i båda nämnes endast Normann, som på sin franska beskickning år 1542 uppsökt Münster i Basel.[6] Resan dit förestavades säkerligen

[1] *OPSS* IV, s. 566.
[2] X 255:d, U. U. B. (brev fr. Karl Holgersson till fru Anna Klemetsdotter av 8/1 1550).
[3] *GVR* 21, s. 151 f. — Strödda hist. handlingar I, R.A. — Ödberg: Göran Gera (manuskript å K. B.).
[4] Münster: Cosmographia uniuersalis, uppl. 1550, s. 845.
[5] Ibid., s. 845.
[6] Se företalet till de båda editionerna. Jfr 1544 års uppl., s. 518, 1549 års uppl., s. 618, 1550 års uppl., s. 845, *HT* 1903, s. 323.

ej minst av politiska skäl. Gustav Vasa, vilken än mindre än sina föregångare underskattade den politiska agitationens betydelse, ville se sig om på kontinenten efter en historiograf, som där kunde försvara hans sak. Hänvändelsen resulterade också i att Münster dedicerade de tvenne första upplagorna till Gustav Vasa, samtidigt som i texten konungens nationella gärning prisas, och Sveriges stora naturliga resurser framhållas. Redan i 1544 års upplaga antydes — säkerligen ej utan medveten avsikt — arvrikets upprättande.[1] Såsom Münster senare erkänner, uteblev ej heller belöningen.[2] Emellertid torde Gustav Vasa även ha önskat en sammanhängande framställning av den svenska historien med ett starkare framhävande av hans egen gärning. De tyska upplagorna skildra i huvudsak blott (och helt flyktigt) Kristian II:s våldsregemente och de med kung Gustavs framträdande förknippade händelserna; i övrigt skildras Sveriges historia i samband med den danska.[3] Saken var aktuell, bl. a. emedan Krantz' från unionell ståndpunkt skrivna »*Chronica regnorum aquilonarium*» vid denna tid (1545) för första gången trycktes. Münster har, såsom ett brev till honom från Georg Normann utvisar, även fått anmaning därom.[4] Som resultat av författarens mödor därvidlag kan hans för övrigt från konungens synpunkt ej i allo tillfredsställande översikt av Sveriges historia i 1550 års upplaga betraktas. Men nu är att märka, att Münster, såsom han själv bekänner, lidit brist på källor ännu vid denna tid. Antagligen har Normann i sin brevväxling eller kanske redan vid besöket 1542, då mäster Olov stod i gott förhållande till konungen meddelat, att reformatorn höll på att skriva en svensk krönika. Den påpasslige Münster har tagit detta meddelande ad notam, och det är i hög grad sannolikt, att han med negativt resultat hört sig för om Olaus Petri historia, vare sig förfrågningarna riktats till reformatorn eller någon annan. I så fall bestyrker den lärde kosmografens anteckning i sin mån ovan framlagda uppfattning, med vilken den i alla händelser ej strider.

Efter vad som ovan sagts om de förhållanden, under vilka mäster Olov avslutade den Sernsköldianska versionen, förefaller det vara givet, att han direkt fortsatt med att utarbeta skildringen av tiden 1512—1520. Det bör då påpekas, att i prästerskapets officiella betänkande på Strängnäsriksdagen jan. 1547 med anledning av det danska förslaget om bidrag till utlösen av Christiern II ur hans rätt till kronan, nämnes i ingressen Olaus Petri jämte trenne biskopar.[5] Det är ej svårt att konstatera, att reformatorn haft sin hand med i aktstyckets formulering. Intressant är att se, huru uttryck och vändningar från mäster Olovs framställning av Stock

---

[1] Münster: Cosmographia uniuersalis, uppl. 1544, s. 518.
[2] Ibid. uppl. 1550, s. 836.
[3] Ibid., uppl. 1544, s. 511 f., 516 ff.; uppl. 1548, s. 595 ff., s. 616 f
[4] Münster: Cosmographia uniuersalis, uppl. 1550, s. 831.
[5] *SRA* I, s. 529 ff.

holms blodbad där gå igen.[1] Det visar väl, att ifrågavarande skildring i krönikan då åtminstone i huvuddrag förelåg färdig. I prästerskapets tidigare svar på det dem förelagda danska förslaget ger ståndet uttryck för sin uppfattning, att det ej bör avvisas.[2] Där förekommer ett uttryck, som har sin direkta motsvarighet i den anmärkning, som Olaus Petri i sin krönika fogar till omnämnandet av de strandade fredsförhandlingarna med konung Hans år 1506: »För ty fridhen är thet wel wärd at man köper honom med peningar, när man thet bekomma kan, man kostar offta stoora summor på thet som ringare är.»[3]

I och för sig förefaller det sannolikt, att denna passus just tillkommit som anspelning på den då föreliggande politiska situationen. Men som en sådan slutsats saknar stöd i handskrifterna av Olaus historia, torde förhållandet vara det omvända.

En fråga av ej ringa intresse är, huruvida Olaus Petri inlämnat den ifrågasatta skildringen av konung Christierns tid till Gustav Vasa. Omfattade den i så fall hela den i krönikan nytillkomna framställningen av epoken 1512—1520 eller blott en del därav? Eller har den först i omarbetad form influtit i hans historia? Det är tydligt, att de sistnämnda partierna i krönikan organiskt ansluta sig till den föregående framställningen och i förevarande form ej ge för handen, att de bildat en särskild traktat. En sådan fristående skildring bör till utgångspunkt ha haft Christierns tronbestigning i Danmark och sedan framställt dennes aggressiva politik mot Sverige åren 1517—20. Att mäster Olov inskränkt sig till en skildring av de avgörande händelserna 1520 är ej särskilt troligt, i all synnerhet som det säkerligen skulle ha stritt mot Gustav Vasas avsikt. Likväl intager 1520 års historia en särställning i Olaus' framställning. Till omfånget är den mer än dubbelt så stor som skildringen av tiden 1512—19 och dess tendens är beaktansvärd. Men förklaringen därtill torde till stor del böra sökas i författarens utrikesvistelse åren 1515—1519, hans närvaro vid Stockholms blodbad och av många orsaker betingade intima kännedom om 1520 års händelser. Som bevis för skildringens fristående karaktär har även en i flera handskrifter av krönikan förekommande textrubrik åberopats. Den inleder denna sista del i Olaus' historia och lyder: »Enn vnderuisningh korteligen vtsatt, för huad saker skull konungh Christiern sagde sigh haffua rätt til at föra örligh och krijgh in på Swerige. Ther och författat är huru samma krijgh haffuer tilgåt vti thet förnemeligaste.»[4] Rubriken har emellertid från vår synpunkt sett ej något värde. Den saknas i de flesta

[1] Ibid., s. 530: jfr Klemming, s. 331 ff. Att man i det officiella aktstycket finner överdrifter, som ej stå att uppleta i Olaus Petri krönika, bör ej förvåna.
[2] *SRA* I, s. 528.
[3] Klemming, s. 301.
[4] Ibid., s. 316.

äldre handskrifterna.[1] I huvudcodex förekommer den som ett med B-handen å en inskjuten lapp antecknat tillägg och har därför med rätta uteslutits i Sahlgrens edition. Den är tydligen av sekundärt ursprung och hör förmodligen hemma i något excerpt av krönikan. Den står nämligen i flera handskrifter framför en särskild avhandling.[2] I samtliga codices anges där de trenne skäl, som Christiern II skall ha föregivit för sitt krig mot Sverige. Av dessa motiv förekomma två å skilda håll i krönikan, medan det tredje tydligen ej kan härröra från mäster Olovs penna. I en handskrift följer därpå Olaus Petri skildring av händelserna år 1520.[3]

Innehållet i mäster Olovs framställning av denna epok, vare sig man närmast tänker på hela tiden från 1512 eller blott det sista året, ger ej heller några bevis för att den inlämnats till konungen. Det är tydligt, att skildringen ej kunnat tillfredsställa Gustav Vasa, och att särskilt redogörelsen för Gustav Trolles uppträdande måste på det högsta ha misshagat konungen. *Gensvaret på den danska rimkrönikan* för att ej tala om tidigare officiella akter klarlägga till fyllest konungens personliga uppfattning. Det är visserligen märkligt, att Gustav Vasa i sin beska kritik av mäster Olovs krönika ej — såvitt man vet — anfört exempel från denna tid. Men konungen nämner ifrågavarande partier som anstötliga, och det är känt, att han med förkärlek framställde sig (säkerligen ej utan udd mot de yngre Sturarna) som Sten Sture d. ä:s ättling och arvtagare och med iver försvarade dennes minne. Trots sin påfallande försiktiga avfattning är skildringen knappast lagd så, att den i sin nuvarande form kunnat inlämnas till konungen.

Ej heller tala några andra omständigheter för att Gustav Vasa fått sin önskan uppfylld. Hade så varit fallet, borde skriften ha inlämnats 1545 eller följande år, och då kunde man vänta, att den efterlämnat spår i manifesten av 1545, 1546 och 1547. Ty om än mäster Olovs framställning saknade sensationella detaljer, så fanns där en myckenhet stoff, som en lydigare penna kunde giva den önskade utstyrseln.

Att mäster Olov så länge höll inne med den sista versionen torde ej sakna samband därmed. Om han på konungens förfrågningar svarat, att arbetet ej var färdigt eller gjort andra undanflykter, var det naturligtvis förenat med största risk för honom att låta sprida krönikan i dess nya gestalt. Genom Olaus Petri vägran skärptes dessutom konungens misstro till sin förre kansler. Ehuru förbindelserna mellan dessa vår reformationstids största män ej helt avbrötos,[4] så låg dock bristningspunkten nära. Det är för övrigt tydligt, att Gustav Vasa vid sin hänvändelse till mäster Olov främst drivits av tanken att skaffa sig kontroll över hans historieskrivning

[1] Som exempel kunna nämnas cod. Sernsköldianus, O. P. n:o 3, 5, 7, 11 å K. B.: E. 9, 17 i U. U. B.

[2] Exempelvis Skokloster Fol. 137 i R.A.; E. 20, 133 å U. U. B.

[3] E. 20, U. U. B.

[4] *GVR* 20, s. 83 f.

därigenom skulle reformatorn antingen tvingas att vända kappan efter vinden eller också bringas till tystnad och resignation.

Återstår nu att besvara, när de andra nyskrivna partierna i huvudcodex' text tillkommit. Svaret kan ej ännu med säkerhet givas, enär ingen ansats till dato gjorts för att från historieforskningens synpunkt bringa reda i det svårarbetade handskriftsmaterialet. Emellertid torde de vara yngre än framställningen av tiden 1512—20. Ett visst stöd härför skulle vinnas, om det kunde konstateras, att detta parti tillagts i någon av författarens utskrifter till den äldre versionen men ej de nyssnämnda delarna. Indicier, som peka i den riktningen saknas visserligen ej alldeles, men de äro ej beviskraftiga, och frågan kan ej utan den noggrannaste handskriftsstatistik avgöras. I varje fall har tydligen skildringen av händelserna efter 1512 ehuru tidigare färdig ej utskrivits före 1540-talets sista år. Frågan saknar från vår synpunkt större betydelse.

Rörande tilläggens kronologi kan möjligen utöver vad som tidigare sagts en liten hållpunkt vinnas. I den Sernsköldianska versionen har för den senare unionstidens historia ej Krantz' *Suecia* anlitats. I huvudcodex' text åter finnas tvenne tillägg, som återgå på nämnda källa.[1] Ifall Krantz' arbete ej heller använts för de närmast föregående partierna i den äldre versionen, torde mäster Olov hämtat de nya notiserna ur någon av de första tryckta upplagorna av verket (från 1545, 1546). Att den tyske historikerns skildring av ost- och västgoternas historia och eventuellt Sveriges sagohistoria redan tidigare anlitats av Olaus Petri har föga betydelse för denna fråga, då vi ej veta något om den handskrift, varur reformatorn hämtat sina notiser därom.

Vad beträffar den följd, vari ändringarna och tilläggen i den sista versionen tillkommit, kunde det synas naturligast, om författaren börjat med den äldre tiden. Å andra sidan är omarbetningen av epoken 1463—1497 i sitt slag enastående och kan likaväl ha tillkommit före de smärre förbättringarna av texten. Frågan torde vara lönlös att diskutera, i all synnerhet som handskriftsmaterialet kan tagas till intäkt för båda åsikterna.

Som redan antytts har Olaus Petri i det längsta hållit inne med den nya texten. Den spreds under hans levnad endast i ett fåtal exemplar, medan den äldre versionen gått ut i vida kretsar. Att huvudcodex' text numera är den ojämförligt talrikast företrädda är helt naturligt, men förhållandet har säkerligen på 1550-talet varit det motsatta. I Danmark synes krönikan huvudsakligen bli-

[1] Marinus' besök här i landet 1462 (se Klemming, s. 224; Krantz: Chron. regn. Aquil., uppl. 1546, s. 579, Olaus Petri första notis om denna händelse återgår tydl. på urkund). Lybeckarnas och påvliga legatens medling 1503 för drottning Christinas frigivande (Klemming, s. 300; Krantz s. 586).

vit bekant i dess äldre version, ännu Huitfeldt har anlitat en såc handskrift men med fortsättning för tiden 1518—1520.[1]

Med ovan framställda uppfattning av *Svenska krönikans* kro logi harmonierar ett mycket märkligt förhållande. Det urkun material, som mäster Olov begagnat, synes mig vara av påfallar ringa omfång. De eklatanta undantag, som vissa delar av c omarbetade texten uppvisa, bestyrka och understryka endast der regel. Det torde också vara bevisligt, att Olaus Petri lidit b på urkundsmaterial. Ehuru jag ej närmare undersökt saken, fö faller det mig påtagligt, att han för hela den äldre tiden anv brev i mycket liten utsträckning. Visserligen kan man vid en fl tig granskning av krönikans äldre partier här och var upptäcka, urkunder utnyttjats och en noggrann undersökning skulle nat ligtvis kunna påvisa än flera exempel därpå. Men av dessa b ha åtskilliga först anlitats i den senare versionen[2] och några ät finnas i en traditionskälla;[3] bland de övriga härröra flera f Stockholms stads arkiv. Jämförelsevis få statshandlingar med p veniens (av vad man kan döma) från rikets arkiv förekomma. I tiden efter 1448 är det påfallande huru fåtaligt sistnämnda br kategori är representerad i den Sernsköldianska texten och på vi håll även i huvudcodex' framställning. I den förra intaga b hämtade ur Stockholms rådhusarkiv den absolut främsta plats under det att åtskilliga viktiga statshandlingar fått plats i den si versionen.

Om huvudorsaken till detta egendomliga fenomen kan man ej tveka. Olaus Petri har först efter brytningen med Gustav V 1533 börjat nedskriva sin krönika.[4] Men från den tiden ha rik arkiv varit stängda för honom. För framställningen av äldre tid historia var det ej så kännbart, enär det fanns en jämförelse rik traditionslitteratur därom. Emellertid har nog mäster O redan från början efter sin tids begrepp fullt utnyttjat det för nom tillgängliga urkundsmaterialet. Stockholms stads arkiv förmodligen givit honom det mesta, där torde förutom arkiv egna bestånd även ha funnits avskrifter av åtskilliga statshandl gar.[5] Man kan väl ej heller förneka möjligheten av att Ol

[1] Jfr Huitfelds framställning av epokerna 1463—97 och 1512— Den danske annalisten Petrus Olai tyckes ha ägt Skokloster Fol. 93. — är även påfallande, att många gamla handskrifter av krönikan (inklu excerpt därur) härröra från Finland.

[2] Det bör dock påpekas att Olaus Petri stundom först i den se versionen för att verifiera sin framställning anfört urkunder, som han re vid utarbetandet av krönikans äldre text känt till.

[3] Ericus Olai krönika.

[4] Det vore f. ö. egendomligt, om mäster Olov vid sidan av sin in siva och på nuet inriktade verksamhet under 1520-talet sysselsatt sig r historiskt författarskap. Jfr i detta sammanhang reformatorns omnämn de i sin kröningspredikan av några för den kristna tron nitälskande konun i vårt land (*OPSS* I, s. 322).

[5] Jfr Olaus Petri uttalande om de brev, varmed kung Valdemar danska riksrådet avträdde de skånska provinserna till Sverige, Klemm i s. 124.

Petri från sin kanslerstid hos konungen av en eller annan orsak bevarat kopior och utdrag ur handlingar från rikets arkiv eller haft några anteckningar därom. Men det stoff han där hämtat har i varje fall varit obetydligt och lämnat ringa spår efter sig i hans framställning. Märkligt nog ha Gustav Vasas misstankar rörande källorna till mäster Olovs krönika ej heller inriktats på denna punkt.

Olaus Petri har även på andra håll samlat urkunder. Man kunde tänka sig, att sedan mäster Olov under 1540-talets första år försonats med Gustav Vasa skulle rikets arkiv ha öppnats för den man, som konungen ville göra till sin historiograf. Men så har säkerligen ej skett. Gustav Vasas misstänksamhet mot reformatorn tyckes, sedan den en gång väckts, aldrig ha slocknat.

I stället böra mäster Olovs tankar ha gått till Strängnäs och Upsala. I de båda stiftsstädernas domkapitel hade han sedan länge säkra förankringar. Biskop Botvid och Laurentius Andreæ i Strängnäs voro ju hans trogna vänner. Den förre blev som bekant avsatt år 1556 för sina tidigare förbindelser med reformatorn.[1] Det vore därför ej underligt, om en stor del av de viktiga urkunder, med vilka Olaus utökat sin framställning, härrörde från i Strängnäs kvarliggande register. Gustav Vasas misstankar i den riktningen ha nog ej varit oberättigade. Även ärkebiskop Lars har dragit sitt strå till stacken. Jakob Ulfssons registratur, som begagnats först i den senare versionen, härrör tydligen från Upsala[2] och möjligen har mäster Olov från samma håll bekommit en Jöns Benktssons kopiebok.[3]

---

[1] *GVR* 25, s. 54, 328, 341.

[2] Det bör observeras, att mäster Olov ej fullföljt sin stora sammanhängande omarbetning av den senare unionstidens historia längre än till det år, varmed kopieboken slutar, — ett eklatant bevis för den roll, som urkundsmaterialet spelat för hans senare framställning.

[3] För den omarbetade skildringen av händelserna 1463—1471 har mäster Olov tydligen även använt sig av en större, nu förlorad traditionskälla. Många bevis därför kunna hämtas såväl direkt ur texten som genom en undersökning av framställningens allmänna karaktär och sanningsvärde. Den supponerade förlagan har troligen varit en rimkrönika. Emellertid ha även urkunder anlitats. I ett mindre antal kunna de spåras här och var i texten. Men det mesta materialet till sin redogörelse för striden mellan Karl Knutsson och Jöns Benktsson hösten 1464 (frånsett krigshändelserna) har Olaus Petri av alla tecken att döma fått från en urkundsserie. Den centrala ställning Upsala domkapitel intager i reformatorns framställning tyder jämte mycket annat på att stoffet hämtats från dess arkiv. Och då ligger ovan framlagda hypotes nära till hands. Dock torde även andra handlingar därstädes ha anlitats. Karl Knutssons av Olaus avtryckta brev till Upsala domkapitel och svaret därpå kunna knappast ha funnits i Jöns Benktssons kopiebok. Det är troligt, att mäster Olov från samma håll fått flertalet av sina i den nya versionen tillagda och såvitt man kan se korrekta upplysningar om den politiska krisen 1463, som slutade med bortförandet av ärkebiskopen i fångenskap till Danmark. — Det vore naturligtvis tänkbart, att en med dessa händelser samtida Upsalakanik lämnat en redogörelse därför, vilken kunnat utgöra förlaga till mäster Olovs framställning. Men i förevarande fall borde den ha skrivits i anslutning till Ericus Olai krönika, som då fått ett naturligt supplement. Men i så fall skulle man — vare sig den

Har då mäster Olovs uppfattning och behandling av sina käl lor med arbetets fortgång ej undergått någon förvandling? Ha enbart ämnets art och det till följd av olyckliga omständighete bristfälliga materialet skuld i att de tidigast skrivna delarna av krönikan ej på långt när kunna mäta sig i betydelse med skild ringen av händelserna 1463—1497 och 1512—1520? För viss har även här en utveckling försiggått. Genom omständigheterna tvång vågade Olaus Petri i de på 1540-talet tillkomna partierna av krönikan ej fritt uttala sina tankar. Följden blev att hans didakti så småningom lyftes till ett högre plan. I allt större utsträckning få händelserna själva tala. Därför krävdes att framställningen byggdes på en fast grund. Men med det vidgade sanningskrave följde en djupare historisk insikt. Snart nog har mäster Olov vars självständiga och spekulativa anda ej i längden kunde triva inom 1400-talskrönikörens trånga murar, insett att han av sin föregångare mångenstädes lämnades på gungande mark. Olau Petri, som även på historieskrivningens område förtjänar namne av reformator, har tagit konsekvenserna. Han har med framdra gande av nytt material, i vilket urkunderna fullt kommit till si rätt, omarbetat sin tidigare framställning. Resultatet av detta und ogynnsamma omständigheter i hans levnads höst utförda arbet måste ännu i dag väcka förvåning och beundran.

härrört från Ericus Olai själv eller någon annan — väntat sig spår därav de bevarade handskrifterna av den lärde Upsalakanikens krönika. Så är fallet, även med den handskrift, som Olaus Petri använt (E. 3, U. U. B. Även andra skäl kunna anföras mot en sådan hypotes.

Lars Sjödin.

Underrättelser.

— En intressant fråga har av förste arkivarien Per Sondén agits i tvänne tidningsartiklar i Dagens Tidning och Svenska bladet under sistlidna december och januari månader. Med ut-spunkt i påpekandet, att riddarhuset i våra dagar så gott som lutande blivit en institution för tillvaratagandet av de adliga ternas genealogiska, personhistoriska, ekonomiska och arkivaliska ssen, framkastar förf. förslaget, att en dylik institution, ett riges stamhus», borde åvägabringas även för de ofrälse klasser-räkning. Förf. erinrar om de i våra dagar allt vanligare »släkt-ingarna» och menar, att den nya kulturella inrättningen lämp-skulle kunna anknyta sig till dessa. Med all rätt framhåller de stora fördelar av både andlig och materiell art, som på a väg skulle kunna vinnas; det framställda förslaget kräver visso ett allvarligt begrundande av den historiskt intresserade änheten.

— I Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles llingar, femte följden, XXI, Göteborg 1920, har professor E. lstein infört en intressant studie över *Friserna och forntida lelsvägar i Norden.* Förf. fullföljer här sina tidigare banbrytan-undersökningar rörande frisiskt inflytande på den äldsta nordiska aren. En bifogad karta upplyser om de supponerade han-outernas utsträckning.

— I Norges Indskrifter med de ældre Runer, 3:2, Kristiania), har Magnus Olsen publicerat sin av forskningen mycket upp-sammade, geniala tolkning av den år 1917 i Norge funna Egg-stenens runinskrift.

— I tionde bandet av Studier i Nordisk Filologi, utg. genom o Pipping (Helsingfors 1919) har Rolf Pipping publicerat för den historiska och filologiska forskningen värdefull samman-ning av *Erikskrönikans ordskatt.*

— Den s. k. *Nestorskrönikan,* som nu för första gången ligger på svenska, (*Nestorskrönikan.* Översättning från fornryskan l. *Norrback.* Sthlm 1919. XI. 176 s., 1 karta) har redan länge t tillgänglig i översättningar till andra moderna språk; de värde-

fullaste av dessa äro otvivelaktigt *C. W. Smiths* rikt kommenterad danska upplaga (Khvn 1869) och *L. Legers* franska (Paris 1884, med vilka den nu utkomna svenska åtminstone att döma av någr stickprov i allt väsentligt synes överensstämma. (Några här oc där förekommande danismer äro måhända att tillskriva inflytand från den danska upplagan.) I likhet med Smith har den svensk översättaren uteslutit den i originalet inskjutna moraliska traktate »Vladimir Monomachs förmaning». och han har därjämte utelämna åtskilliga i texten förekommande religiösa betraktelser och utlägg ningar utan historiskt intresse och föga uppbyggliga för nutida läsare Den alltsedan *Miklosisch's* textupplaga (Wien 1860) brukliga ka pitelindelningen är iakttagen, och kapitlen äro för större överskåd lighet försedda med rubriker efter Legers mönster. Då den nu föreliggande svenska översättningen synbarligen i första hand avse att intressera en större allmänhet, innehåller den icke någon dju pare disskussion av textkritiska och sakliga frågor och framträde utan anspråk på att komplettera eller beriktiga föregående översätt ningar. Den upplaga av den laurentinska handskriften, som stät till Norrbacks disposition, är visserligen betydligt nyare (tr. 1897 än den, som använts av Leger (tr. 1872 — samtidigt utgiven äve i fotolitografiskt övertryck), men några väsentliga avvikelser mella dessa upplager torde icke förefinnas. — I ett kort förord lämna översättaren några meddelanden om det förmodade författareskape om krönikans värde såsom historiskt källmateriel och om någr viktigare svenska arbeten rörande i samband med krönikan stående frågor. Några förklarande och belysande anmärkningar äro fogad till vissa kapitel.

Det skulle varit till fördel, om inledning och kommentar gjor något utförligare, särskilt om de bibliografiska notiserna komplette rats med uppgifter rörande viktigare utländska arbeten, och d kan även ifrågasättas, om icke de uteslutna religiösa partierna var värda att medtagas dels för fullständighetens skull, dels på grun av den inblick de giva i tidens tankevärld, men trots de inskränk ningar, som betingats av översättningens populära syfte, måste ma hälsa med största tillfredsställelse, att denna för den svenska li som för den östeuropeiska hävdaforskningen så betydelsefulla käl skrift nu äntligen utkommit i svensk dräkt.

A. H.

— Det hanseatiska handelsväldets brytande i Sverige under d första Vasakonungarna behandlas av **Johannes Paul** i hans 1914 författade, men först år 1920 utkomna arbete *Lübeck un die Vasa im 16. Jahrhundert, Beiträge Zur Geschichte des Unte ganges hansischer Herrschaft in Schweden.* (Veröffentlichungen z Geschichte der Freien und Hansestadt Lübeck, herausgg. vo Staatsarchiv zu Lübeck, 5: 1, Lübeck 1920). Förf., som väl b

särskar även den svenska vetenskapliga litteraturen, har gjort grundliga forskningar i både tyska och svenska arkiv och på ett flertal punkter riktat vår kännedom om särskilt de svensk-lübeckska mellanhavandena under Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s regering.

— Ett ämne av aktuellt intresse har upptagits av Nils Enewald i *Sverige och Finnmarken, Svensk finnmarkspolitik under äldre tid och den svensk-norska gränsläggningen 1751* (Diss. Lund 1920). De två första kapitlen behandla de äldsta skildringarna av Finnmarken och det svenska rikets ställning till de nordliga gränslanden under medeltiden och äldre Vasatiden. Förf. betonar, att ett svenskt-finskt inflytande över lappbefolkningen säkerligen äger lika gamla anor som det från Norge utgående. Vid diskussionen av de under senare medeltiden uppträdande s. k. birkarlarna hade kanske bort hänvisas till den språkliga utredning, hvilken lämnats av Wadstein (Namn och Bygd, 1914, Friserna och forntida handelsvägar i Norden, 1920). Fastare grundval för bedömandet av Finnmarkens statsrättsliga ställning få vi först från 1500-talets mitt, då Gustav Vasa fråntog birkarlarna uppdraget att vara kronans ämbetsmän och lade de olika lappmarkerna under kungliga fogdar. Förf. analyserar även innebörden av de källupplysningar, vilka under senare hälvten av 1500-talet vittna om de svenska, danska och ryska Finnmarksanspråken. På ett egendomligt sätt korsade personliga och territoriella skatteprinciper varandra, och de fattiga lapparna blevo ofta föremål för en obehaglig beskattning från flera håll. För det svensk-ryska mellanhavandets vidkommande vidgar förf:s framställning ut sig till en skildring av alla de segslitna gränsregleringstvisterna alltifrån Gustav Vasas första år fram till 1590-talets gränsfixering. Det tredje kapitlet avser i huvudsak Karl IX:s Finnmarkspolitik, vilken förf. tydligen ägnat sitt största intresse. Mot förf:s omdöme om rättsgrunderna för Karl IX:s åtgöranden och planer rörande Ishavstrakterna känner man sig böjd att inlägga en viss reservation, då av källorna snarast synes framgå, att den stridbare Vasafursten här beträtt den nationella expansionens väg. Slutligen ges i sista kapitlet en detaljerad redogörelse för 1751 års svensk-norska gränsläggning. Välkomna äro det ortnamnsregister och den karta över Finnmarken, som bifogats arbetet. Vad den senare beträffar, skulle man kanske önskat, att ett större antal namn å densamma blivit upptagna, liksom att den omfattat alla de i avhandlingen berörda, omstridda områdena.

— Ett källmaterial av mindre vanligt intresse har fil. doktor Nils Ahnlund framlagt i arbetet *Peder Galts depescher 1622—1624* (Sthlm, P. A. Norstedt & Söner, 1920. IX, 153, (11 s. Pris kr. 15. Historiska handlingar, D. 26 N:o 1). De diplomatberättelser, som här offentliggjorts, tillhöra danska riksarkivet och utgöras i huvudsak av brev till kanslern Kristian Friis. De ha förut

omnämnts av Ludvig Holberg, och Abr. Cronholm har på vanliga sätt meddelat utdrag ur dem, oanvändbara på grund hans kända brist på klarhet och precision men tillräckligt utförl för att reta nyfikenheten. Av en eller annan tillfällighet bl emellertid de Galtska depescherna oåtkomliga för forskare, dess de av utg. påträffades under hans forskningar rörande trett åriga krigets historia. Då breven nu gjorts allmänt tillgängli har de mottagits med en genom deras tidigare öden skärpt f väntan. Det kan otvivelaktigt sägas, att de i flera avseenden fı ut rättfärdigat denna.

Utgivaren uppdrager i ett förord konturerna av Peder Ga skiftesrika bana, som förde honom både till ganska framskju poster och till — stupstocken, sedan han utsetts att bära ansva för missräkningarna i sjökriget mot Sverige 1644. Hans öden vad som flutit ur hans penna ge intrycket av en ganska mån digt begåvad man, som vid sidan av sitt kall odlade historiska estetiska intressen och ej saknade den dåtida adelsmannens fö ning i seder och levnadsvanor. Själv underlåter han ej att sı sagt på varje rad i sina berättelser betona kontrasten mellan anspråk, han vant sig att ställa på livets former, och den kul löshet, som genast mötte honom på den svenska bondbygden förföljde honom även i städernas härbärgen och det dåtida Sto holms hela yttre ans. Det är naturligtvis svårt att i ett fall s detta skifta rättvisa mellan ett otvivelaktigt kverulant lynne och yttre omständigheternas ogunst. Men i det hela utgöra nog G depescher ännu ett ojävaktigt vittnesbörd om den kulturella ef blivenhet bland befolkningens bredare lager, som med sådant ef tryck betonats i flera nyare skildringar från stormaktstidens gru läggningsår.

En annan sida av tidens allmänna karaktär, som de Galt depescherna äro ägnade att belysa, är den ängslan och det d missnöje, vilket i Gustav Adolfs Sverige liksom överallt eljes sı sig i det djärva och offerkrävande handlandets spår, färdigt att vandla ett eventuellt misslyckande till en kris av förödande dim sioner men för eftervärlden undanskymt av framgången och se jublet. Naturligtvis hade Peder Galt ett särskilt skarpt öga dessa misstämningar i hemorten under konungens fälttåg; avundsjuka grannstat, han representerade, måste ju väsentligen sı sitt hopp till dylika svaghetssymtom, och vad han inberättade dem kunde säkert alltid påräkna ett tacksamt öra. Men också återstår efter alla avdrag för berättarens subjektivitet och disp tioner ett omisskänligt konkret underlag för de mörka skildringaı Att även den ansträngning, varmed stora uppgifter lösts, får fulla belysning, är naturligtvis av väsentlig vikt för helhetsbil Ej minst ur denna synpunkt tar man med största intresse del vad den danske diplomaten har att förtälja.

De miljötecknande drag, som de Galtska depescherna göm ge dem otvivelaktigt deras största värde som historisk källa. G

diplomatiska mission bestod väsentligen i den för samtid och eftervärld lika tröttande, ständigt irriterade diskussionen av de tullpolitiska tvisterna. Han har själv varit helt fången i den stämning av avoghet som behärskade de båda grannhoven. Oavsett hur man vill bedöma de direkta klagomål, som den svenska regeringen ansåg sig befogad att framställa över Peder Galts förhållande i Sverige, kan det näppeligen förnekas, att hans verksamhet, sådan den återspeglas i hans rapporter, ingalunda varit ägnad att bidraga till den svåra och aldrig lösta uppgiften att främja en avspänning mellan två makter, som så nyss stått i vapen mot varandra. Den misstro, varmed han mötte allt och själv möttes, är tvärtom i sin mån ett moment i utvecklingen fram till 1624 års kris och 1643 års fredsbrott.

Den som är van vid det svenska 1600-talets uttryckssätt känner sig försatt i en annan kulturkrets vid läsningen av Peder Galts brev, där en närmare anslutning till det talade språket ger ett vida mer modernt fall och rikare uttrycksmöjligheter, om än på bekostnad av det stelare systerspråkets logiska klarhet och fastare byggnad. Galts piktur, brevens yttre skick och språkliga vanskligheter ha otvivelaktigt på utgivaren ställt betydande anspråk, som han synes ha löst med framgång, för så vitt man vågar döma utan jämförelse med förlägget och utan förtrogenhet med äldre danskt uttryckssätt. Bekymmersamma men nära restlöst övervunna problem ha en sats »udaterede och defekte Relationer» erbjudit; alla odaterade meddelanden av någon vikt ha fått sin plats i brevföljden, de flesta ha daterats exakt eller inom mycket trånga gränser. Personregister och ett antal bilagor öka publikationens användbarhet.

B. B—s.

— I Svenska Akademiens Handlingar har Schück publicerat en intressant och livfull skildring av Sveriges förste vetenskaplige historiske hävdatecknare *Johannes Messenius* (även utkommen å P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1920). Förf.:s omfattande vetande och universella synpunkter låta framställningen ofta vidga ut sig till en svensk lärdomshistoria under en betydelsefull brytningstid. Av nytillkommet källmaterial observerar man särskilt de vid Messenius högmålsprocess förda rättegångsprotokollen, vilkas utnyttjande möjliggjort för förf. en mera ingående analys av den stora tragiska katastrofen i Messenius' liv. Messenius' förtjänster och fel såsom historisk vetenskapsman liksom hans allmänna historiska uppfattning karaktäriseras på ett synnerligen lyckligt och övertygande sätt. För Messenius såsom människa fäller förf. slutligen en lans, framhållande de många försonande momenten vid hans till synes väl snabba åsiktsskiftningar. Monografien avslutas med följande vackra och varma ord: »Historiens galleri består ej blott av män, som äro ägnade att giva moraliska föredömen. Snarare stannar man helst inför de mera komplicerade

karaktärerna, och en dylik var Messenius. Ty det är icke blott skuggorna, som hopa sig över hans bild. Det vilade också glans och ljus över den. Ty med alla sina fel — sin ärelystnad, sin brist på öppenhet, sitt våldsamma lynne — var Messenius dock sin tids främste vetenskapsman, lärdare, mera intelligent, mera idérik och arbetsammare än andra under den vetenskapliga och litterära förfallsperiod, som han tillhör. Och till sist — även *om* han skulle hava varit så brottslig, som hans samtid förmenade — så kan han dock sägas hava försonat åtminstone *mycket* genom ett tjuguårigt martyrium, under vars namnlösa lidande han likväl förstod att bevara sin okuvliga hänförelse för vetenskap och forskning. Och en dylik idealism kastar dock sitt skimmer över ett människoliv.»

— Av danska generalstabens stort anlagda verk *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie*, vars nästföregående (5:e) band med undertiteln *Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719* utkom 1915, har nu sjätte bandet utgivits. Det behandlar *Den store Koalition mod Sverig at 1715* och är utarbetat av generallöjtnant A. P. Tuxen, överste H. W. Harbou och kommendör C. L. With-Seidelin. I ett första kapitel, som omfattar två tredjedelar av volymen, skildras de politiska förberedelserna för koalitionen, varefter följer en framställning av det militära läget med hänsyn till danska arméns reorganisation, danska flottans svårigheter och den i norra Tyskland befintliga svenska härens tillstånd.

— Under innevarande år har av kyrkoherde C. G. Wahrenberg påbörjats utgivandet av *Svenska prästerskapets protokoll från år 1719* (Appelbergs boktryckeriaktiebolag, Uppsala 1921). Det första, nu utkomna bandet omfattar åren 1719—1720. Med synnerlig tillfredsställelse måste man se ett av den historiska forskningens gamla önskemål sålunda vara på väg att förverkligas. Man kan dock ej undertrycka en förmodan, att publiceringen lämpligast tagit sin början med protokollsseriens älsta parti, sålunda med 1640-talet. För kommande delar vore det mycket önskvärt att erhålla en käll- och handskriftsredogörelse liksom utförliga namn- och realregister.

— Med det för någon tid sedan utkomna andra bandet föreligger Martin Lamms stora arbete *Upplysningstidens romantik* i fullbordat skick. Under det att första volymen delvis rekapitulerade de forskningsresultat författaren tidigare uppnått i sina monografier över Oxenstierna och Swedenborg, ehuru inordnade under nya och mera omfattande synpunkter, bjuder den nu offentliggjorda delen på helt nytt material, vilket i många hänseenden är ägnat att på ett avgörande sätt beriktiga och fullständiga vår uppfattning av de ledande idéströmningarna i Sverige under senare delen av

det adertonde århundradet. Här är icke platsen att i detalj ingå på någon redogörelse för de utomordentligt viktiga litteraturhistoriska problem, som författaren upptagit till behandling; det må vara nog att i korthet hänvisa på några av arbetets yppersta partier, den briljanta, av verklig psykologisk intuition präglade Thorildkaraktäristiken, undersökningen av Ehrensvärds ästetiska åskådning, skildringen av 1700-talets konstfilosofi med den utomordentligt skarpsinniga särläggningen av dualismen i dess principer och analysen av Kellgrens sista diktning, bland vars resultat särskilt bör nämnas identifieringen av föremålet för Den nya skapelsen, Hedda Falck, gift med den i de swedenborgska kretsarna i Stockholm välbekante grosshandlaren Pehr Falck. Bortsett från dessa rent litteraturhistoriska partier inrymmer Lamms arbete emellertid mycket som äger intresse och betydelse för envar som har anledning att sysselsätta sig med det svenska 1700-talet. Särskilt viktigt är inledningspartiet med dess skildring av den i dåtidens kulturella och politiska liv så djupt ingripande frimurarmystikens uppkomst och utveckling. De strödda antydningar, som förekomma hos tidigare forskare, ha endast givit en till ytterlighet ofullständig och fragmentarisk bild av denna egenartade produkt av det eljest så rationalistiskt betonade adertonde århundradet. Lamms framställning däremot, klar, saklig och rikt dokumenterad som den är, låter oss för första gången få en verklig inblick i hela den mystiskt-fantastiska miljö, där Plommenfelt, Björnram, Ulfklou och deras gelikar drevo sitt spel. Avgörande för hela vår uppfattning av den allmänna åskådning, som hos oss var den härskande omkring sekelskiftet 1800, är Lamms påvisande av den ojämförliga övervikt som de från frimurarlogerna emanerande obskurantistiska idéerna nådde under årtiondet efter Kellgrens död. Det är i stämningar av sådan art som den under dessa år framväxande nya litteraturen har sina egentliga rötter, och först genom att skänka dem tillbörligt beaktande är det möjligt att nå fram till en verkligt genetisk uppfattning av den svenska romantiken.

O. W—n.

— Fjärde delen av *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* av Hans Delbrück är nu utkommen. I förordet berör förf., icke utan ett visst ironiskt tonfall, förhållandet mellan krigshistoria och politisk historia och framhåller, att arbetet är skrivet av en historiker för vänner av historien, icke för militärer enbart. Krigskonsten är en konst liksom måleri, byggnadskonst eller pedagogik och står i nära förhållande till liv och kultur inom en stat.

I det föreliggande bandet skildrar Delbrück krigskonstens utveckling från renässansen fram till Clausewitz. Att närmare analysera arbetet tillkommer ej mig, Delbrücks namn garanterar för en fullödig och intressant framställning. Här må blott beröras ett par detaljer, som syfta på för Sverige betydelsefulla frågor,

nämligen Gustav II Adolfs och Karl XII:s plats inom krigskonstens historia. Den förre sätter Delbrück mycket högt. Gustav II Adolf är den, som fulländat Moritz' av Oranien krigskonst, som icke blott övertar och utbygger den nya taktiken utan gör den till grundval för en storstilad strategi. Gustav II Adolf besitter den utomordentliga djärvheten att förlägga krigsteatern till Tyskland och gå kejsaren in på livet, men han är samtidigt en försiktig fältherre, som noga överväger varje steg.

I skildringen av slaget vid Lützen stöder sig Delbrück på en år 1917 utkommen tysk avhandling, *Die Schlacht bei Lützen* av Karl Dentiche. Den tyckes ge en uttömmande och tillförlitlig bild av slaget. I slutet på oktober 1632 hade Wallenstein bestämt sig för att gå i vinterkvarter, vilket föranledde Gustav II Adolf att ta till offensiven. Wallenstein intog då en försvarsställning, som icke låg tvärs över svenskarnas anmarschlinie utan vände högra flanken mot den. Ehuru Wallenstein hade fullgott flankskydd, var hans ställning riskabel, då han i händelse av nederlag var avskuren från Böhmen och blott hade Nordvästtyskland att falla tillbaka på. Men ställningen tvang å andra sidan Gustav II Adolf att göra en kringgående rörelse, vilket gav de kejserliga tid att ytterligare förstärka sina befästningar. Enligt vad som framgår av Dentiches avhandling hade Wallenstein övergivet Tillys tungrodda gruppering av stridskrafterna och rörde sig under lättare och smidigare former, ehuru hans armé dock ej stod kvalitativt så högt som den svenska. Det var denna kvalitativa överlägsenhet, som avgjorde dagen. För övrigt kan man säga, att slumpen spelade en stor roll. Hade ej dimman försenat Gustav II Adolfs anfall hade denne vunnit en glänsande seger. Hade å andra sidan den Pappenheimska hjälpkåren inträffat några timmar tidigare, hade Wallenstein haft möjlighet att påföljande dag återupptaga striden.

Beträffande Karl XII förbehåller sig Delbrück att göra en närmare undersökning. Han antyder dock i vilken riktning den kommer att gå. »Karl XII var», skriver Delbrück, »en stor general, som riktigt förde sina trupper i slaget och uppfyllde dem med sin anda och sitt förtroende». Som strateg kan han ej jämföras med Gustav II Adolf, Fredrik II och Napoleon.

Det förefaller, som om i detta uttalande skulle kunna ligga uppränningen till en fejd mellan Delbrück och de svenska krigshistorikerna.

B. S—n.

— Sedan första och andra banden av Bismarcks *Gedanken und Erinnerungen* år 1898 kommo ut, har intresset för memoarernas avslutande volym varit mycket stort. Cottas bokhandel i Stuttgart, som ursprungligen förvärvat rätten att publicera det tredje bandet efter kejsar Wilhelm II:s död, hade efter tyska revolutionen träffat överenskommelse med Bismarcks arvingar om att anse den stipulerade fristen utlupen med kejsarens politiska död och hade kommit

mycket långt i förberedelser för bokens utgivande, då kejsar Wilhelm inlade sitt veto åberopande sig på äganderätt till några i boken intagna brev och fick sin uppfattning bekräftad av tysk domstol. Boken blev emellertid till sitt innehåll i stor utsträckning bekant genom i pressen återgivna brottstycken och har nyligen utgivits in extenso dels i England och dels i Sverige i en av Albert Bonniers förlag ombesörjd översättning med titeln *Kejsaren och jag. Tankar och Minnen* (*III*). Den skildrar huvudsakligen Bismarcks sista år som rikskansler samt hans avsked och kretsar hela tiden kring det omdebatterade spörsmålet om hans förhållande till kejsar Wilhelm. Under de senaste åren har som bekant nytt material dragits fram angående den ifrågavarande brytningens förlopp och orsaker, och särskilt har den kejserliga synpunkten framlagts i ett i Österreichische Rundschaus februarihäfte 1919 (band 58) publicerat brev från Wilhelm till Franz Josef av den 3—5 april 1890, vari den förre redogör för det då nyss försiggångna kanslersskiftet (referat i denna tidskrift 1919, s. 454.). Bismarcks nu tillgängliga skildring överensstämmer med det kejserliga aktstycket däruti att han sätter i förgrunden meningsskiljaktigheterna angående de sociala frågorna. Det är synbarligen viktiga principiella skäl som drivit fram de olika meningarna. Kejsaren var för sin del fast besluten att leda in regeringspolitiken på nya banor och ansåg under påverkan från socialt intresserade kretsar, att ett kristligt kärleksverk och en lagstiftning till förbättring av de fattigare klassernas läge skulle vara det verksammaste medlet till bekämpande av socialdemokratien och anarkismen. Han önskade genom ett initiativ i denna riktning redan i början skaffa sin regering en bred grundval för popularitet. Bismarck för sin del var bestämt emot varje åtgärd, som kunde skada regeringsauktoriteten genom att förläna den sken av eftergivenhet mot en viss klass' pockande krav. Då han förgäves försökt förmå kejsaren att avstå från planen på de socialpolitiska dekreten av den 4 febr., vilkas utfärdande han ur taktisk synpunkt fann mycket olämpligt kort före de till den 20 febr. utlysta valen, hade han visserligen för ögonblicket fogat sig, i tanke att den internationella konferensen den 15 mars, som var en av följderna, skulle uppvisa det opraktiska i de kejserliga strävandena och komma intresset för dem att svalna. Redan dessförinnan hade emellertid utgången av valen gjort kejsaren betänksam. Trots hans dekret hade socialdemokraterna gått betydligt framåt och regeringsblocket sjunkit ihop. Bismarck kunde med ett visst fog peka på sannolikheten av en snar sammanstötning och lyckades få kejsaren med på den uppfattningen att ett uppskov måste leda till större faror, varför efterlåtenhetspolitiken borde läggas åsido och striden genast upptagas. Kanslern kom den 25 febr. med kejsaren överens om lösensordet *No surrender* och stod som segrare. Men segern var endast tillfällig. Under de närmaste veckorna ångrade kejsaren, att han övergivit sin ståndpunkt. Han lät kampprogrammet falla och började den 15 mars genom olika

indirekta åtgärder tydligt lägga i dagen sin önskan om kanslerns avgång. Bismarck framhåller, att kejsaren sökte undvika en formell reträtt från avtalet den 25 febr. och i stället ville genom onådig behandling framtvinga en avskedsansökan. Enligt hans framställning synes saken praktiskt taget redan ha varit avgjord, när de den 15 mars träffades och råkade i skarp replikväxling angående Windthorsts besök, 1852 års kabinettsorder och Hatzfeldts depescher. Kejsaren begagnade sig emellertid av det vid detta tillfälle framkomna skälet, satte kravet på kabinettsordens återtagande i förgrunden och framdrev på detta svepskäl krisen.

Bismarcks hela framställning går ut på att visa kejsarens rent personliga intresse av att få bort kanslern. Han sysselsätter sig utförligt med kejsarens karaktärs- och lynnesegenskaper, hans självtillräcklighet, hans benägenhet för vad Bismarck kallar »populär absolutism», hans tilltro till frasens makt etc., och finner häruti icke blott psykologiska förutsättningar för krisen utan också orsaker till farhågor för Tysklands framtid. Den påverkan på kejsaren utifrån, som skedde, har naturligtvis icke saknat sin betydelse men sättes av Bismarck först i andra rummet. Han fäller mycket skarpa omdömen om de »lycksökare», som redan före tronbestigningen bearbetade den unge fursten. Han tror sig slutligen ha anledning att till dessa mot honom fientliga element räkna även flertalet av dem som varit hans medhjälpare, då han icke tyckte sig av dem få tillräckligt stöd gent emot kejsaren. Detta leder honom till uppenbart överdrivna eller felaktiga, på personlig bitterhet grundade beskyllningar mot dem för »förräderi» eller bristande hörsamhet. Särskilt hårt och orättvist bedömer han statsminister Boetticher, som väl torde få anses fritagen från de skarpaste anklagelserna genom sina förra året av Eppstein utgivna anteckningar (se föregående häfte av denna tidskrift, årg. 1920, s. 237 f.) Av intresse är, att Bismarck själv icke tycks ha tillmätt storhertigens av Baden inflytande på kejsaren den betydelse, som man senare föreställt sig. Han konstaterar visserligen, att det kejserliga omslaget i uppträdandet mot honom börjat omedelbart efter storhertigens besök i Berlin i början av mars, men han trodde dock ej, att denne medvetet arbetat på hans avlägsnande utan att storhertigens för Bismarcks politik »störande» inverkan på kejsaren huvudsakligen gällt arbetarfrågorna.

Volymen, som tyvärr föreligger i en icke klanderfri svensk översättning, är försedd med åtskilliga dokument: ett brev från kronprins Fredrik till Bismarck av 28 sept. 1886 angående sonens uppfostran, dåv. prins Wilhelms brev till Bismarck av 21 dec. 1887 angående stadsmissionen, densammes brev av 29 nov. 1887 om den blivande kejsarens ställning till riksfurstarna, Bismarcks svar på båda de sistnämnda av 6 jan. 1888 och Wilhelms ytterligare inlägg i stadsmissionsfrågan av 14 jan. 1888, kronprins Wilhelms brev till Bismarck om förhållandet till Ryssland av 10 maj 1888, kejsar Wilhelms nyårshälsning till Bismarck 1 jan. 1889, de kej-

serliga dekreten av den 4 febr. 1890, en handbiljett av kejsaren från mitten av mars 1890 angående konsulsrapporterna om ryska rustningar, koncept till Bismarcks förklaring i konseljen 17 mars 1890, konceptet till hans avskedsansökan av 18 mars, kejsarens svar därpå av 20 mars, Bismarcks tack för sin militära befordran, kejsar Franz Josefs avskedsbrev till Bismarck av 22 mars, Bismarcks tack till kejsar Wilhelm för en julgåva av 25 dec. 1890, samt såsom bilagor: kronprins Fredriks brev till Bismarck av 17 aug. 1881 om rykten angående badensisk monarki, protokoll vid ministersammankomsten 17 mars 1890, flygeladjutant v. Bissings brev till Bismarck av 22 juni 1888 om meningsskiljaktigheter mellan kejsaren och kanslern beträffande greve Waldersee.

L—ts.

Översikter och granskningar.

Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714. Av HELGE ALMQUIST (= Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsal 21: 1) LII + 397 (+ 9) s. Uppsala & Leipzig 1918.

Danmarks planer på de skånska provinsernas återerövring had redan under Karl XI:s dagar gjort det till en ledande princip den svenska utrikespolitiken att upprätthålla det holstein-gottorpsk väldet, bundsförvanten i den hämndgirige grannens rygg. Äve Karl XII, arvtagaren av faderns politiska system, gjorde denn grundsats till sin, och, då han år 1700 genom sin kraftiga aktio mot Danmark sprängde fiendekedjan kring sitt eget rike, räddad han på samma gång det hotade Holstein-Gottorp. Det senare fö mådde dock icke i längden bevara sin naturliga plats vid Sverige sida. Efterhand som konung Karl avlägsnade sig på sitt tåg mo öster, blev det av allt större vikt för gottorparna att stå väl me danskarna, och, då vapenlyckan slutligen svek svenskarna, skedd ett tydligt närmande till Danmark, ehuru skenet av obrottslig neu tralitet omsorgsfullt upprättshölls. Så kom hösten 1712. En svens här under Magnus Stenbock landsteg på Rügen. Den hade ord att bana sig väg till Polen för att där möta en från söder kom mande svensk-turkisk styrka, men tvangs av omständigheterna a i stället gå in i Mecklenburg, där den vid Gadebusch tillfogad danskarna och en med dem förenad sachsisk kavalleristyrka e fruktansvärt nederlag. Efter denna seger inbröt den i Holstei men blev av de efterföljande fienderna pressad norrut och mast slutligen söka skydd i den hertigliga fästningen Tönningen. Vi detta tillfälle och vid de därpå följande kapitulationsunderhan lingarna spelade den gottorpska regeringen en högst besynnerl roll, ja, hela dess politik under den stora krisen 1713—1714 h länge varit insvept i ett nästan ogenomträngligt dunkel. Äran a att detta dunkel äntligen blivit skingrat, tillkommer i främsta rum met en svensk forskare, professor Helge Almquist i Götebor

De stora förväntningar, med vilka männen av facket på si tid motsågo hans ovannämnda arbete, ha i rikligt mått motsvara ja, vida överträffats. Stödjande sig på grundliga och omfattan förstahandsforskningar tecknar Almquist en klar och övertygan bild av den gottorpska politiken under de nämnda åren, av he

det invecklade ränkspel, som möjliggjorde för ett litet tyskt furstehus, vars område var besatt av främmande trupper, och vars militära resurser inskränkte sig till högst 4,000 man, som ej ens voro disponibla, att spela en nära nog världspolitisk roll. Vi få inledningsvis se, huru holsteinarna upplåta Tönningen åt Stenbock, huru de, anklagade för neutralitetsbrott och straffade med en dansk ockupation av sina länder, upphäva den förföljda oskuldens klagoskrik och söka upphetsa halva Europa mot Danmark, huru de som bevis på sin skuldlöshet och för att återfå sitt område åtaga sig att förmå de inneslutna svenskarna till kapitulation, men i det avgörande ögonblicket skjutas åt sidan och därigenom gå miste om den påräknade vinsten, och slutligen huru de till följd därav återupptaga den avbrutna agitationen mot Danmark.

Första kapitlet handlar om Preussens ingripande i den nordiska krisen och den gottorpsk-preussiska sekvesterpolitiken juni—juli 1713. Ämnet har förut behandlats av C. Paludan-Müller, J. G. Droysen, Bengt Lundberg, Sigurd Schartau, J. F. Chance m. fl., och senast har A. P. Tuxen i »Bidrag til den store nordiske Krigs Historie» V, lämnat en utförlig framställning av sekvesterförhandlingarna och den därmed nära sammanhängande gottorpska frågan. Ingen av dessa författare har emellertid underkastat saken en så noggrann och djupgående undersökning som Almquist. Genom ett grundligt genomarbetande och en ingående kritisk prövning av källmaterialet, sådant detta föreligger i de stora huvudarkiven i Köpenhamn, Berlin, Dresden och framför allt Oldenburg, har det lyckats honom att skapa en klar, delvis helt ny bild av de ytterst invecklade förhandlingar, som under de båda nämnda sommarmånaderna fördes mellan Gottorp, Preussen och de nordiska allierade. Först i Almquists arbete har sammanhanget mellan de båda stora frågorna, den gottorpska och sekvesterfrågan, blivit till fullo klarlagt. Genom att spela det länge åtrådda Vorpommern i Preussens händer ville gottorparna köpa sig dess hjälp mot Danmark. Den av Ryssland och Sachsen-Polen gillade och av den med utomordentlig befogenhet utrustade svenske generalguvernören Vellingk understödda sekvesterplanen strandade emellertid på kommendantens i Stettin J. A. Meijerfeldts vägran att utan konung Karls uttryckliga order utlämna fästningen. Ett preussiskt förslag, att de allierade med vapenmakt skulle bringa den i sekvestermakternas händer, föranledde nya vidlyftiga förhandlingar, men, då man ej kunde enas om villkoren, drog sig Preussen misslynt tillbaka. Almquists utredning verkar här som överallt klar och övertygande, dock skulle jag vilja anmärka, att Vellingks ställning till den gottorpska sekvesterplanen, de motiv, som kommo honom, den gamle slipade diplomaten, att samtycka till en för hans herres intressen otvivelaktigt skadlig anordning, och hans besynnerliga undfallenhet för Görtz, knappast blivit fullt klarlagda. Hans hållning påverkades utan tvivel av hans gamla, av författaren icke omnämnda förbindelser med Berlinhovet och säkerligen även av hans hat till

danskarna. Vidare blir Flemmings och Mensjikovs intresse för se kvesterplanen ej fullt begripligt, om det ej ses mot bakgrunden a den militära situationen, som trots Stenbocks kapitulation, ing lunda var så förmånlig för de allierade, som man vanligen före ställer sig. Visserligen falla krigsläget och rent militära förhållan den ej direkt inom ramen för författarens ämne, men det torde ändå som en allmän anmärkning kunna sägas, att avhandlingen skulle ha vunnit på, att deras inverkan på de diplomatiska underhandlingarna något mera uppmärksammats. Angående den preussiska planen att muta Meijerfeldt, kan jag meddela, att Schlippenbach enligt instruktion av 20 juni 1713 (Koncept i Geh. Staatsarchiv Berlin) skulle erbjuda »bis 2,000, sage zwei tausend Thaler», och att han enligt order av 27 juni (anf. st.) i nödfall fick gå till 20,000 taler. Av Almquists framställning (s. 33) får man den uppfattningen, att mutförsöket aldrig blivit gjort, men både Le Coq och Flemming hävda motsatsen (brev av 1, 4, 7 och 8 juli 1713 Hauptstaatsarchiv, Dresden).

I nästa kapitel behandlas den gottorpska restitutionsfrågan läge i juli—september 1713 och förhandlingarna på Gottorp. Sedan överläggningarna mellan de allierade och Preussen avbrutits och det senares utsikter att komma i besittning av Pommern därigenom minskats, svalnade hastigt dess intresse för gottorpska huset. Att de kort förut traktatsmässigt förbundit sig att genomdriva de hertigliga ländernas restitution, låtsade det icke om. Plötsligt skedde emellertid ett omslag, vars verkliga orsaker författaren endast svagt antyder. De äro enligt min mening först och främst att söka i Görtz' och Flemmings redan då pågående hemliga förhandlingar. Dessa åsyftade Sachsens övertagande av den roll, som ursprungligen tillämnats Preussen, eller med andra ord det senares till synes definitiva uteslutning ur sekvestersaken. Det är fruktan för att bli helt åsidosatta och att alldeles gå miste om det efterlängtade bytet, som plötsligt gör preussarna så medgörliga. Beträffande Danmarks ställning till sekvesterfrågan, må det påpekas, att det ingalunda var principiellt emot en sekvestrering av Sveriges tyska provinser, men ville, att denna skulle verkställas och handhavas av kejsaren och riket, ej av det hatade Gottorp och det misstrodda Preussen. Dess motstånd gällde mindre *saken* än *sättet*.

I det tredje kapitlet redogöres för sekvesterfrågans senare utveckling och Schwedtfördraget. Enligt Almquist vänder sig Görtz sedan den preussiska aktionen avstannat, till Flemming och föreslar honom en gottorpsk-sachsisk allians, varigenom Sachsen träder i Preussens ställe såsom sekvestermakt. En konvention kommer också verkligen till stånd den 20 augusti 1713, men denna är — alltjämt enligt författaren — ej allvarligt menad, utan huvudsakligen att fatta såsom ett påtryckningsmedel gentemot det obeslutsamma Preussen, ja, den bör rätteligen betraktas som ett utkast och har — så synes meningen vara — aldrig varit ämnad att bli något annat. På samma gång, som jag erkänner det bestickande

författarens resonemang, måste jag anmäla en fullständigt avvi-ande uppfattning. För det första kom förslaget ej från gottorpsk ida, utan från Flemming, och den i själva traktaten förekommande motsatta uppgiften är — huru otroligt det än låter — osann. Redan agen efter det preussiska avslaget eller den 25 juli 1713 erbjuder ig fältmarskalken i brev till August »à exécuter tout le projet ans la moindre assistance de cette cour» (nämligen det preussiska). Därnäst föreligger ett skriftligt traktatförslag, nedskrivet av en av lemmings sekreterare, och försett med påskriften: »Project *vor* ej von)[1] dem Herren von Görtz», daterat Berlin 26 juli 1713. Slutligen har Flemming själv flerfaldiga gånger uttryckligen sagt, att det var *han*, ej Görtz, som tagit initiativet. I en skrivelse till onungen-kurfursten av Berlin 30 juli kallar Flemming planen, att ta Sachsen ersätta Preussen för *sin* och framställer det som ett mskemål att vinna Görtz för denna plan. I ett brev av Berlin 2 augusti likaledes till August säger fältmarskalken åter, att det r *han*, som kommit på idén, men att han funnit gottorpska hovet ndast »assez disposée». Även i sin bekanta deduktion av april 714 erkänner han öppet, att förslaget kommit från honom, och rättar, att holsteinarna först »après avoir hesité quelque temps» ätt in därpå. Även andra ställen förekomma samma eller lik-rtade uttalanden, men det sagda torde vara nog för att stödja min ening angående projektets ursprung. Vad åter *syftemålet* med raktaten beträffar, så skall det gärna medgivas, att man till en iss grad avsåg påtryckning gentemot Preussen, och att särskilt örtz lade stor vikt därpå, är mera än sannolikt — Sachsen kunde, om Almquist mycket riktigt anmärker, naturligtvis ej fullt ersätta reussen, då det gällde att framtvinga den önskade restitutionen – men intet bevisar, att man, även om preussarna förblevo opåverka-e, ej tänkte bringa fördraget till verkställighet. Tvärtom visa en ängd uttalanden av Flemming, att åtminstone han på fullt all-ar räknade med dess exekution. Hör t. ex. hans yttrande till eheimeråden vid konferensen i Warschau den 16 september 1713: Was die Admission des Königs von Preussen . . . in das Seque-rationswerck mit Hollstein angehet, so bin ich . . . der Meinung, ass es besser seyn würde, wenn wir anstatt Preussen bey dem erck allein gelassen werden könnten, massen ein und anderer ortheil ins Künftige daraus entstehen, auch gar die Hoffnung er Aquisition von Pommern conserviret werden könnte» . . .! Den 9 augusti s. å. utvecklar han samma åsikter i en från Berlin av-änd skrivelse till kabinettsministern A. M. Hoym och säger, att an rent av bör undvika preussisk inblandning och i stället sam-bete med Gottorp. »Lieber mit einem debiliori als mit einem rtiori zu thun haben!» Vad åter *traktatens rättsliga karaktär* eträffar, så är jag även på denna punkt av annan mening än

[1] *Vor* (i st. f. *für*) i betydelsen avsedd för — eller till bruk för är i full överensstämmelse med tidens språkbruk.

Almquist. Uppgiften, att originalet icke är bevarat (s. 75), är oriktig. Det ena originalexemplaret finnes i Hauptstaatsarchiv i Dresden (Traktatsamlingen Ou. 14413 a—c). Det är vederbörligen undertecknat av både Flemming och Görtz, och försett med Mensjikovs egenhändiga approbation. Enligt påskrift ha två likalydande exemplar utfärdats, av vilka subsignatörerna tagit var sitt. Det synes mig ej råda något tvivel om, att vi här stå inför en verklig, definitiv — låt vara aldrig ratificerad — konvention. Att Görtz och Flemming senare sökte bagatellisera saken, bevisar intet. Det gällde ju att rädda eget skinn.

Angående Flemmings ställning till sekvestersaken och den opposition, som från vissa kretsar i Sachsen riktades mot honom, ber jag få påpeka, att de sammanhänga ej blott med det tillfälliga utrikespolitiska läget, utan även med inre förhållanden i kurfurstendömet, om vilka författaren med sitt uteslutande intresse för utrikespolitiken — förlåtligt nog — ej tagit tillräcklig kännedom. Vad striden mellan fältmarskalken-konungagunstlingen och hans inhemska motståndare innerst gällde, var mindre en enstaka utrikespolitisk fråga än ett helt regeringssystems vara eller icke vara. Å andra sidan synas de främmande inflytelserna så till vida ha överskattats, som alltför stor vikt torde ha lagts på Flemmings och Görtz' personliga vänskap. Må den ha varit hur varm som helst, någon större inverkan på deras politiska handlingssätt har den näppeligen haft. Åtminstone torde detta finna andra och fullgoda förklaringsgrunder på annat håll. Deras sammanhållning mot Danmark synes tillräckligt motiverad av gemensamma politiska intressen, och ha personliga känslor medverkat, så har det nog mindre varit inbördes vänskap än gemensamt hat mot den danska nationen. För övrigt var den mångomtalade vänskapen ej så stor, att den hindrade de båda »vännerna» att emellanåt föra varandra ordentligt bakom ljuset. Deras planer och avsikter sammanföllo blott till en viss grad, och där enigheten upphörde, upphörde också förtroendet. Utom den gemensamma politiken, hade var och en sin hemliga privatpolitik bakom den andres rygg. Att Görtz hatade danskarna är ju begripligt, men varifrån förskrev sig Flemmings danskhat. Om dess yttersta ursprung lämnar författaren oss i ovisshet. Så vitt jag kunnat finna, står det i något sammanhang med den misslyckade beskickningen till Köpenhamn 1704. Åtminstone började det vid denna tid tydligt framträda. Att Danmarks tidtals mycket vänskapliga förhållande till det av Flemming misstrodda och motarbetade kejsarhovet och kanske även spänningen mellan honom och änkekurfurstinnans danska omgivning influerat på hans tänkesätt, är ganska sannolikt.

Mensjikovs besynnerliga och med nordiska ligans intressen föga överensstämmande uppträdande i Schwedt kan måhända förklaras därav, att han rent av låtit köpa sig av preussarna. Hans ställning i Ryssland var redan vid denna tid undergrävd, och en katastrof måste förr eller senare komma. Under sådana omstän-

gheter är det naturligt, att han redan nu började se sig om efter reträttplats och med nöje mottog det generösa preussiska erudandet ej av ett »gods», som Almquist säger, utan av ett helt batullamt med en köping, fyra byar och fem större lantegenmar. Av vikt är, att anbudet gjorts redan den 5 oktober, alltså re undertecknandet. Det är här ej fråga om en av de vid dya tillfällen vanliga hedersgåvorna, utan om rena mutor. För ska förhållanden var en sådan domän väl anspråkslös nog, men nde alltid vara bra att ha såsom »en retraite på all händelse» r att använda Frisendorffs träffande uttryck. Att Flemming icke de någon del i det skedda, är så mycket sannolikare, som hans h furstens brevväxling bestämt talar däremot. För övrigt voro båda herrarna snarare fiender än vänner, något som kanske rde ha framhållits.

Efter att ha berört Schwedtfördragets närmaste följder och ss intryck på hoven i Köpenhamn, Dresden, Petersburg, Wien h Hannover återgår författaren till den gottorpska restitutionsıgan och redogör för dess läge i oktober—december 1713. Konntionen i Schwedt förbättrade Gottorps ställning. Den förutsatte gottorparnas medverkan och skulle just genom deras deltagande få t särskilt värde för preussarna. De senare voro därför angelägna ı administratorns ratifikation och beredda att köpa den till högt ıs. Fråga vi oss åter, varför denna ratikation var så begärlig r Preussen eller med andra ord, vari det nyssnämnda särskilda rdet egentligen låg, så torde en enkel hänvisning till de finanılla förpliktelser, som Gottorp skulle åtaga sig, knappast vara ett lräckligt svar. De 200,000 riksdalerna spelade nog en jämföısevis underordnad roll. Vad det framför allt gällde för preusrna, var att komma i *varaktig* besittning av Odermynningen. En ıjlighet därtill hade öppnats för dem genom fördraget med Gotrp av 22 juni 1713. Däri hade nämligen administratorn lovat t söka utverka av Karl XII ett definitivt avträdande av Stettin ed område åt preussiska kronan, eller, om detta misslyckades, ra så, att det gottorpska huset, om det engång komme på Sveriges ın, vartill Preussen skulle medverka, frivilligt avstode den nämnda ıtningen. Denna traktat, vilkens rättskraft genom de senare hänlserna blivit, minst sagt, tvivelaktig, hade nu om ej formellt så ninstone de facto förnyats i Schwedt, och däri synes mig den ıtigaste orsaken till preussarnas ovannämnda ratifikationsiver ligga.

Preussens svaga, vacklande och osjälvständiga politik, vilkens da någorlunda fixerade mål synes vara Odermynningens förvärnde, är i detta och föregående kapitel mästerligt skildrad. Beret efter Stettin, illa dolt av preussarna och listigt utnyttjat av ttorparna, kontrasterar bjärt mot det ängsliga väjandet för medı. Vinna, men icke våga! — det är maximen, och ändå har an förebrått Karl XII, att han icke köpte sig Preussens stöd, ıdet av en makt, som icke visste, vad den ville, som knappast s förmådde tillvaratага sina egna intressen, och som darrade för

minsta hot från Petersburg. Vid studiet av Almquists arbete man ett starkt intryck av, att det dåtida Preussen med sin än liga försiktighet, sin eviga obeslutsamhet och sin kälkborgerl småaktighet aldrig och ej ens mot priset av Stettin hade kun bli en verkligt värdefull bundsförvant åt Sverige.

Ett synnerligen viktigt och intressant kapitel är det, s handlar om Negeleins och Bassewitz' beskickningar till Ryssla Det dunkel eller kanske rättare det mystiska skimmer, som hitt omgivit denna sak, har författaren lyckats fullständigt sking Byggande på ett rikt, delvis aldrig förut bearbetat källmaterial, han på väsentliga punkter förmått korrigera och komplettera äldre, huvudsakligen på Bassewitz' egna ofullständiga och otill litliga uppgifter grundade framställningarna, och klargöra utve lingsgången. En välvillig neutralitet från Rysslands sida, varigen det ryska trycket på Preussen skulle upphöra och det senare fria händer till restitutionens genomdrivande, var Görtz' närma mål. De gottorpska anspråken på successionen i Sverige tyck erbjuda ett utmärkt lockbete. Genom Negelein och Bassewitz f slog man först Mensjikov och sedan tsaren själv en giftermålsf bindelse mellan Karl Fredrik, den presumtive arvingen till sven kronan, och en av Peters döttrar, varvid tsaren skulle förbinda att stödja hertigens successionsanspråk. Förhandlingar om de sak och om ett ryskt-holsteinskt vänskapsförbund blevo verkli inledda, men sköttes av Bassewitz på ett fullkomligt oförsvar sätt med den följd, att allt gick sönder. Görtz, som redan ti börjat inse vådorna av sin ryska politik och gång på gång var envoyén, ställde nu denne till ansvar, och, då han för att ej s bli komprometterad sökte sätta sig i besittning av hans pap kom det till en öppen brytning mellan de båda och stor sk dal. Intressant är, att Görtz redan en vecka efter att Ba witz' instruktion blivit uppsatt, börjat få betänkligheter mot R lands inblandning i successionsfrågan och i en biinstruktion ål envoyén att låta denna sak falla. Att Bassewitz icke tog hän härtill, finner jag i motsats till författaren oförsvarligt. Må voyéns uppfattning, att instruktionen låg innefattad i *båda* s styckena, ha skäl för sig i alla övriga avseenden, på denna s ciella punkt synes en klar och tydlig kontraorder föreligga. Görtz ej var direkt ansvarig för dokumentstölden, är tydligt, n moraliskt medansvarig var han ju i alla fall och skulle säkert n oskrymtad glädje ha sett kuppen lyckas.

De intressanta och förut föga kända försöken att medla se ratfred mellan Karl XII och August behandlar författaren utförl Det är ytterst komplicerade förhållanden, som här beröras, och f utredd blir saken säkerligen aldrig. Det bevarade källmateri är mycket sparsamt, och redan de agerande personerna själva, fr för allt Flemming, ha, efter vad det synes, i stor utsträckn tillintetgjort för dem komprometterande handlingar. På flera pu ter avviker min uppfattning från författarens, men därmed sl

det hårt anlitade utrymmet här ej upptagas. I stället ber jag få hänvisa till den, såsom jag hoppas, snart utkommande del 2 av mina »Studier över August II:s utrikespolitik».

Åt frågan om Görtz' förhållande till den svenska rådsregeringen ägnar författaren ett särskilt kapitel. Utan tvivel var rådets ställning allt annat än angenäm och svårigheterna oerhörda, men samtidigt har man ett beklämmande intryck av, att senatorerna med få undantag icke voro vuxna sitt svåra kall. Säkerligen fanns det kraftfulla och dugande män ibland dem, men också oduglighet, liknöjdhet och senil slöhet voro rikligen representerade, och ej heller synas anklagelserna för vrångvilja och fronderi mot konungen helt grundlösa. Denna uppfattning snarare bekräftas än jävas av Almquists undersökningar. Svagheten, oenigheten och villrådigheten framträda bjärt, och samtidigt röjer sig en påfallande kortsynthet i utrikespolitiska frågor. Att en sådan regering ej kunde ha någon förståelse för Görtz' djärva och storslagna planer, är naturligt.

Efter det misslyckade försöket att vinna Ryssland och därmed avlägsna det svåraste hindret för en kraftig preussisk intervention, uppgjorde Görtz nya och skiftande planer. En tid hoppades han kunna förmå kejsaren, Preussen och Hannover till en gemensam diplomatisk aktion mot Danmark, och för den händelse detta skulle misslyckas, hade han en annan plan i beredskap, nämligen att för franska pengar uppsätta en av preussare, holsteinare, hessare, mecklenburgare och svenskar sammansatt armé och med dess hjälp tvinga danskarna till eftergift. Om försöken att realisera dessa och andra liknande projekt, om kejsarens och sjömakternas medlingsplaner samt om Braunschweigkongressen handlar det åttonde kapitlet. Braunschweigförhandlingarna och deras förhistoria synas väl knapphändigt behandlade, något, som förmodligen sammanhänger med författarens underlåtenhet att begagna den stora samling i Dresdenarkivet, som heter »Den wegen des Nordischen Friedens zu Braunschweig anzustellenden Congress betreffend» (tre digra volymer).

Det följande kapitlet behandlar brytningen mellan Preussen och Gottorp. Preussen, som för att komma i besittning av Stettin låtit insnärja sig i Görtz' nät och åtagit sig förpliktelser, som det särken ville eller kunde uppfylla, önskade en anledning att bryta med Gottorp. Då hoppet att med Sveriges goda minne komma i ständig besittning av det åtrådda området slog fel och målet lättare syntes kunna nås med de allierades hjälp, tvekade man ej längre att kasta masken. Fyndet av de för Gottorp komprometterande Tönningenpapperen och Bassewitz' avslöjanden erbjödo en utmärkt förevändning för en brytning.

Efter att i korthet ha omtalat Gottorps närmande till kejsaren och de fortsatta kongressförhandlingarna i Braunschweig, lämnar författaren slutligen en intressant skildring av Görtz' resa till orienten och till Stralsund samt hans sammanträffande med Karl XII.

Boken är försedd med ett utmärkt personregister. Att en del förnamn saknas, och att ett par oriktiga titlar insmugit sig, betyder mindre. Däremot skulle det säkerligen varit en vinst, om födelse- och dödsår — i likhet med vad som skett i Bidrag til den store nordiske Krigs Historie — varit utsatta.

Det har, som synes, icke varit min avsikt att lämna någon fullständig redogörelse för det rika och värdefulla innehållet i Almquists arbete. Var och en, som intresserar sig för vårt fäderneslands historia, bör själv taga kännedom därom, själv läsa denna märkliga bok, som under sin anspråkslösa titel döljer något av det bästa, som svensk historieforskning frambringat.

Sten Bonnesen.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

---

rkiv för nordisk filologi. Utg. av A. Kock. **Ny följd. Bd 32: H. 2.** Finnur Jónsson, Sverrissaga. — A. Kock, Fornsvenska ljudförhållanden. 1—2. — G. Schütte, Anmälan av »Ludwig Schmidt: Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung». — D. A. Seip, Anmälan av »Nils Hänninger: Fornskånsk ljudutveckling. »En undersökning av Cod. AM. 28, 8:o och Cod. Holm. B. 76. — **3—4.** E. Brate. Runradens ordningsföljd. — H. de Boor, Die færøischen Dvörgamoylieder. — A. Kock, Tillägg om färöiska *stolzmoyjar*, *stolsmoyjar*. — E. H. Lind, Nordiska personnamn. Strödda iakttagelser och tolkningsförsök. — H. Gering, Óttarr heimski. — Finnur Jónsson, Nekrolog över Kr. Kålund. — R. Nordenstreng, Anmälan av »Nordens dikter tolkade av A. Åkerblom. 1—2». — Hj. Lindroth, Anmälan av »Otto Jespersen, Nutidssprog hos börn og voxne». — S. G. Broberg, Bibliografi för 1918. — Meddelande.

et nya Sverige. 1920, H. 12. L. Staël von Holstein, Ålandsfrågan inför folkförbundet.

ataburen 1921: H. 1—4. Till Bernhard Salin på sextioårsdagen den 14 januari 1921. N. Lithberg, Runstavens uppkomst. Med 36 fig. — S. Ambrosiani, »Lada» vid Biskops, Bunge socken, Gottland. Med 9 fig. — H. Boivie, Några svenska lut- och fiolmakare under 1700-talet. Med 19 fig. — G. Upmark, Arboga guldsmedsämbete. Ett bidrag till kännedomen om svensk hantverksorganisation. Med 1 fig. — S. Erixon, Ynglingalaget. En gengångare i samhället. Med 10 fig. — N. Keyland, Linberedningsverk. Några ord med anledning av ett nyförvärv till Skansens byggnadsmuseum. Med 14 fig. — G. Cederblom, Till förklädets historia. Med 6 fig. — S. Wallin, Ljuskronan från Östra Ryds kyrka. Med 17 fig. — L. Hagberg, Brudstrumpeband. Undersökning om strumpebandets, särskilt brudstrumpebandets betydelse. — Arv. Baeckström, Till Stockholms stolmakareämbetes historia 1664—1846. Med 7 fig.

ornvännen. Under redaktion av E. Eckhoff. **1920, 1.** A. Noreen, Nordens älsta folk- och ortnamn. — St. Anjou, Knut den heliges kyrka i Lund — Lunds nuvarande domkyrka. Med 2 fig. — S. Lindqvist, Snorres uppgifter om hednatidens gravskick och gravar. — 2. S. Lindqvist, Snorres uppgifter om hednatidens gravskick och gravar. Hj. Lindroth, Var dog Birger Jarl?

istoriska Handlingar. Utgivna av Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. **D. 26, N:o 1.** Peder Galts depescher 1622—1624. Utg. av N. Ahnlund.

imten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1920. E. Festin, Vemdalens kyrka. Ur föredrag vid invigningen av Vemdalens nyrestaurerade kyrka den 29 augusti 1920. Med 3 illustr. — Präster och klockare i Hammerdal. Av —n. Med 1 illustr.

Kungl. Krigsvetenskaps-akademiens handlingar och tidskrift. 1920, H. 5—6. A. Kindberg, Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 2. anm. av [E. Bratt]. — 1920. B. Steckzén, Karl Gustaf Wrangels fälttåg 1646—1647. Akad. avh., anm. av [E. Bratt].

Läsning för svenska folket. 1920, 1. C. K. S. Sprinchorn, Några drag ur Sveriges kolonialpolitik. — 2. C. K. S. Sprinchorn, Några drag ur Sveriges kolonialpolitik. — P. Johnsson, Husdjursskötsel och trolldomskonster. Några anteckningar. — 3. N. Hj. Bosson, Järnbäraland. Gammal och ny bygd i västmanländska bergslagen. — P. Johnsson, Husdjursskötsel och trolldomskonster. Några anteckningar. — Sanfr. Welin, Den svenska slöjden förr och nu. — 4. N. Hj. Bosson, Järnbäraland. Gammal och ny bygd i västmanländska bergslagen.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 48—50. Riksarkivariens årsberättelse för 1918. — Handlingar rörande arkivväsendet. — Utredningar och förteckningar. P. Sondén, Förteckning över hertig Adolf Johans arkiv i Stegeborgssamlingen samt i samlingen Generalguvernörshandlingar. — 2: 6. Joh. Ax. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 2. 3: H. 3.

Meddelanden 24 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1920. C. Forsstrand, Kristina Gyllenstierna. Till 400-årsminnet av hennes fosterländska stordåd. Med 4 illustr. — E. Leijonhufvud, Minnesfesten vid Södra Stäket. Onsdagen den 13 augusti 1919. Med 1 pl. o. 5 illustr. i texten.

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Utg. av J. Sahlgren. 1919, 1. J. V. Svensson, Ptolemæus' redogörelse för folken på ön Skandia. — E. Wadstein, Vaghensön vid Stockholm. — L. Fr. Läffler, Handelsstaden vid Östersjön, som »på danskarnas språk kallades Reric». — N. Beckman, Några ortnamn från Laske härad. 1. Bäsingen. 2. Smärre tillägg om Vidhemsprästens ortnamn. — E. Linderholm, Vendelshögens konunganamn i socknens 1600-talstradition. — A. Gagnér, Sockenrummet Gagnef. — 2. A. Gagnér, Sockennamnet Gagnef. — J. Sahlgren, Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. 1. Historik. 2. Namnen på —lösa (løse). — 3—4. J. Sahlgren, Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. — E. Noreen, Studier rörande gränserna mellan Värmland och Dal samt Värmland och Norge i äldre tid. 1. Gränsen mellan Värmland och Dal 1582. 2. Gränsen mellan Värmland och Norge i slutet av 1200-talet. 3. Gränsen mellan Värmland och Norge under 1500- och 1600-talen. — E. Björkman, Skialf och Skilfing. — 1920, 1. A. Noreen, Yngve, Inge, Inglinge m. m. — E. Lidén, Några halländska och västgötska ortnamn. — E. Noreen, Ett hedniskt kultcentrum i Värmland? Med 1 karta. — Hj. Lindroth, Det öländska sockennamnet Runsten. — O. Lundberg, Ortnamn, trolltyg med mera sådant.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgiven av K. Wåhlin. 1920, 2. H. Wåhlin, Sankt Göran och Bernt Notke. Med 2 pl. o. 15 illustr. i texten. — 4. N. Algård, Åland. Något om landet och folket. Med 15 illustr. — 6. Efr. Lundmark, Gottlands medeltida konst. Med 17 illustr. — 8. Aug. Hahr, Kring Gustaf III:s-porträtten av Lorenz Pasch d. y. Med 10 portr. — 12. H. Höffding, Troels Frederik Troels Lund. Med 8 illustr. — G. Magnusson, Hjalmar Branting. Med 1 portr. o. 5 portr. i texten.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1920, december. H. G. F. Sundberg, Kammare och regeringsrätt. Något om omfattningen och innebörden av kammares befogenhet pröva riksdagsmans behörighet.

venska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 31 (1919). (tr. 1920). H. Schück, Minne av Johannes Messenius. Med 2 portr.

vensk kustartilleritidskrift. 1920, 1. Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1790. Otto Henrik Nordenskjöld. Teckningar av J. Hägg. D. 1. Krigshändelserna till sjöss intill svenska flottans indragande i Viborgska viken i början av juni 1790, anm. av E. L[indberg].

vensk Tidskrift. 1921, 1. I Afzelius, Första kammarens moderata parti. Några hågkomster. — J. Cullberg, Vitalis Norström och demokratiens problem. — G. Petri, Karl XII och »the Nelson touch». — Dagens frågor: Svensk-Finland. — Genèvemötets resultat. — England, Förenta staterna och Japan. — Lloyd Georges Irlandspolitik under kritik.

pplands Fornminnesförenings Tidskrift. Utgiven på föreningens bekostnad av O. Lundberg. **1920.** [H.] 35. O. v. Friesen, Forntida utvandringar från Sverige. Föredrag vid Upplands fornminnesförenings högtidssammanträde med anledning av föreningens 50-åriga tillvaro. — — **Bilaga:** F. De Brun, Strödda bidrag till Värmdö skeppslags äldre historia.

adsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening. **1920. H. 3.** Sv. Tunberg, Vadsbo härads äldsta stad. — B. Bengtsson, Säteri-rusthållet Fjäll i Lugnås socken, Kinne härad. Med 4 illustr. — Gust. Hultgren, Kulturskildringar från Vadsbo under förra hälften av 1800-talet. Med 7 illustr.

ikarvet. Årsskrift utgiven av det bohusländska fornminnessällskapet Vikarvet, redigerad av Fr. Nycander. **1920.** E. Hörman, När våra skogar fraktades bort. Några axplock ur Bohusläns äldsta bevarade tullräkenskaper.

årdträdet. Bohuslänningarnas hembygdsbok 1921 (tr. 1920). E. Hörman, Svenneby ödekyrka. Med 2 pl.

år Försvar. Skrifter utgivna av Allmänna försvarsföreningen 1920. H. Malmberg, Vår härordningsfråga 1809—1920. Kort historik.

istorisk Tidsskrift. 1920, Lev. 1—2. Norsk historisk videnskab i femti aar 1869—1919. Utgitt av den norske historiske Forening til dens femtiårs-dag 21. december 1919.

arböger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus stift 1920. [H.] 13. L. Andersen, Et Overfald paa Aarhus By og havn fra Sösiden i Svenskekrigen 1657—59.

istorisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1920, 2.** R. Öller, Litteraturens yttre vilkor på 1840-talet. — P. O. v. Törne, Ett par uttalanden om ställningen i Finland 1810. — E. W. Juvelius, Suomen puolustuskysymys ison-ja pikkuvihan välisenä aikana, anm. av C. v. Bonsdorff. — R. Lagerborg, Ur en värmlandssläkts öden (c. 1475—1875), anm. av E. Anthoni.

ya Argus. 1921, 1. A. Grönvik, Åländingarna under Krimkriget.

uomen Sotilas. 1920, 4. Juh. Rinne, Viipurin linnassa 24 p. tammikuuta 1556. Med 1 fig. — 8. Juh. Rinne, Korsholman linna. Med 4 fig. — 20. K. K. Meinander, Suomen vanhoista sotalipuista. Med 5 fig. — 24—26. E. W. Juvelius, Finländarna på Europas stora krigsskådeplatser under förgångna århundraden. Med 9 fig.

istorische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1920. 3. Folge. Bd 26: H. 2.** W. Bauer, Das Schlagwort als sozialphsychische und geistesgeschichtliche Erscheinung. — A. Rein, Die historische Forschung über die Ursprünge der Verfassung der Vereinigten

Staaten von Amerika. — Miszellen. — Literaturbericht. — **H. 3.** E. Troeltsch, Der historische Entwicklungsbegriff in der modernen Geistes- und Lebensphilosophie. 1. Lotze, v. Hartmann, Eucken, Nietzsche, Dilthey. — E. Baasch, Die deutschen wirtschaftlichen Einheitsbestrebungen, die Hansestädte und Friedrich List bis zum Jahre 1821. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **Bd 27: H. 1.** M. Gelzer, Die Entstehung der römischen Nobilität. — Fr. Meinecke, Die Lehre von den Interessen der Staaten im Frankreich Richelieus. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Arnheim, Schweden). — Berichtigung.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Landeskunde von Osnabrück. 1919 (dr. 1920). Bd 42. Rothert, Stiftsburg und Flecken Vörden. (Staden och biskopsdömet Osnabrück erövrades av svenskarna 1633 och var under svenskt välde ända till freden 1648. Osnabrück styrdes av greve Gustaf Gustafson af Wasaborg.)

Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 1920. Bd 41. N. Herlitz, Från Thorn till Altranstädt. Studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1, anm. av [E.] Daenell.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesien. 1919. Bd 53. H. 2. H. Seger, Die Schwedenschanze bei Oswitz.

The Englisch Historical Review. 1921, January. The beginnings of the English Historical Review. — A. M. Ashley, The »alimenta of Nerva and his successors». — F. M. Powicke, Maurice of Rievaulx. — G. Davies, The battle of Edgehill. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

L'Europe nouvelle. 1920. 18 Juillet. La question des iles d'Aland.

La paix des peuples. 1919, 25 juin. J. Uggla, La question des îles d'Aland.

Revue critique d'historie et de littérature. 1920, 1er février. C. Höijer, Le Scandinavisme dans le passé et dans le présent, anm. av L. B.

Revue Historique. 1920, Mai—Juin. R. Doucet, Pierre Du Chastel, grand aumônier de France; suite et fin. — L. Halphen, Études critiques sur l'histoire de Charlemagne. 6. Le couronnement impérial de l'an 800. — Bulletin historique. Antiquités chrétiennes, par Ch. Guignebert. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Juillet-Août.** P. Boissonnade, Le mouvement commercial entre la France et les îles Britanniques au 16e siècle. — G. N. Tricoche, Batailles oubliées. Les Anglais à Buenos-Ayres, 5—6 juillet 1807. — Bulletin historique. Histoire d'Italie. Période du Risorgimento, 1789—1920, par G. Bourgin. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et societés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

Ett förslag från Gustav III:s tid om stadsförvaltning under landsrätt.

Av

NILS HERLITZ.

Den 6 april 1781 avlät Hälsingborgs handlande borgerskap till Kungl. Maj:t en supplik rörande de förpliktelser, som ålågo staden i sammanhang med den statliga regleringen av salthandeln i riket. En förordning av den 10 nov. 1773 hade ålagt varje stapelstad att årligen införa en viss myckenhet salt från utrikes orter, men genom särskild dispens hade Hälsingborg tillåtits ifrån inländska orter anskaffa sin saltkvantitet. Nya bestämmelser, som utfärdats i början av 1781, hotade emellertid att rubba denna stadens särställning. Suppliken gick ut på att den gamla ordningen måtte få fortfara och staden alltjämt tillåtas att införskaffa sitt salt från inrikes städer. Staden vore »i anseende till dess belägenhet i intet avseende att förlikna emot de övriga skånska stapelstäderna». Den utrikes handeln försvarades nämligen i hög grad genom de usla hamnförhållandena. Långvarig erfarenhet hade också visat omöjligheten att »få något fartyg att befrakta med förbindelse att lossa här vid staden».

Kommerskollegium, till vilket suppliken remitterades, hade ingenting att invända emot framställningen i och för sig utan underströk fastmera stadens olämplighet för utrikes handel över huvud taget. Hälsingborg »måste i alla tider bliva otjänligt till utrikes handel». Men därav drog kollegium för sin del den konsekvensen, att staden, som icke förmådde fylla en stapelstads uppgifter, borde förlora sina stapelrättigheter. Det allmänna skulle endast vinna därpå. Det framhölls, att stadens andel i rikets import

huvudsakligen bestod däri, att den i Danmark uppköpte d
importerade varor — en rörelse, som omöjligen kunde bli
lönande; häri såg kollegiet också orsaken till stadens »va
makt». Vad särskilt den skånska landsbygden angick, ti
godoséges dess intressen tillräckligt av Landskrona, »va
förträffliga hamn och läge likasom räcka händerna åt d
utländska seglationen».

Resultatet blev, att Kungl. Maj:t i en resolution av d
4 mars 1782 medgav den befrielse från direkt saltimpo
som staden begärt. Beträffande frågan om stapelrättigh
ten heter det i resolutionen endast, att »Kungl. Maj:t, i a
seende till förekommande skäl och omständigheter, finn
anledning vara att meranämnda stad, *om den så åstund*
må skiljas från sin stapelrätt». Frågan om understöd t
hamnbyggnaden fick under dessa förhållanden förfalla.

Det är emellertid ej anledning att följa denna fråg
utveckling längre. Andra spörsmål, som den framkall
leda intresset åt annat håll.

Handlandena i Hälsingborg hade, som nämnt, i s
supplik kommit att vidröra det som var roten och upphov
till stadens vanmakt: de dåliga hamnförhållandena. Bry
gan var »icke allenast ganska förfallen utan även till de
struktur så beskaffad, att den på intet sätt kan bidra
till något lugn eller vara för de fartyg, som skulle utlos
någon hjälp, med mindre Eders Kungl. Maj:t av hög kun
lig nåd för denna eljest väl belägna men utfattiga st
skulle täckas låta så förbättra och inrätta denna brygg
att icke allenast Eders Kungl. Maj:ts utgivne allernådig
befallning kunde verkställas, utan även staden därigeno
vinna en ansenlig tillväxt». Det syntes ju ligga närma
till hands att för ett sådant ändamål tillgripa vissa
stadens egna inkomster, nämligen bropenningarna, men d
upplystes, att dessa medel användes till magistratens av
ning och således ej voro disponibla. Kommerskollegium t
fasta på detta förhållande, att staden var ur stånd att b
strida utgifter av den mest avgörande betydelse för de
blomstring, därför att de medel, som kunnat användas d
till, behövdes för magistratens avlöning. Förelåg då h
ett ofrånkomligt behov? Eller kunde till äventyrs stade
förvaltning göras enklare och billigare? Var kanske mag

stratsförvaltningen att betrakta som ett hinder för stadens sunda och naturliga utveckling? Man rörde här vid ett problem av stort intresse ej blott för Hälsingborg, utan för rikets städer i allmänhet — ett problem, som redan förut varit föremål för Gustav III:s och hans rådgivares uppmärksamhet.

I.

Men man rörde härmed också vid ett konstitutivt drag i den svenska stadsförvaltningen. Det var en fast grundsats, inpräglad genom århundradens obrutna tradition, att stadens egna förtroendemän, främst borgmästare och rådmän, skulle stå vid de kungliga myndigheternas sida i stadsstyrelsen. »Efter det största makt påligger, att städerne med nödige ämbetsmän bliva väl försedde, därföre skole i alle våre städer, vad heller de äro större eller mindre, desse ämbeten hållas och handhavas som äro borgmästare, rådmän, kämnärer och stadsskrivare». Så uttryckte sig den s. k. stadgan om städernas administration 1619 — det författningsförslag, som sammanfattade Gustav Adolfs och Axel Oxenstiernas idéer om stadsväsendets organisation.

Detta skrevs vid en tid, då det ännu kunde falla sig naturligt att med lekmannakrafter uppbygga en stor del av den lokala förvaltningen. Statsförvaltningens snabba utveckling gjorde snart denna ståndpunkt föråldrad. På landsbygden fick lekmannastyrelsen giva plats för en vidgad kunglig förvaltning. I städerna lades däremot de nya förvaltningsuppgifterna merendels på de gamla kommunala institutionerna.[1] Men därmed följde att dessa institutioner skiftade karaktär.[2] Kraven på juridisk och administrativ sakkunskap skärptes; ämbetsmannaelementet gjorde sitt intåg i städernas magistrater. Det var under denna utveckling icke långt ifrån, att borgmästare och rådmän hade avskurits från sin kommunala rot, liksom häradshövdingarna förvandlades från häradets förtroendemän till fackutbildade ämbetsmän. Regeringarna på 1600-talet gjorde anspråk på rätt att tillsätta borgmästare, och om Karl XI såsom regel

[1] Undantagsvis förekom, att städer saknade borgmästare och råd.
[2] Odhner, Om de svenska städernas kommunala utveckling under sjuttonde århundradet, Nordisk tidskrift 1867, s. 659 ff.

godtog städernas val, förbehöll han sig dock befogenhet utnämna i strid med deras önskan. Enväldets fall tr gade emellertid magistraternas kommunala karaktär: blev 1723 fastslaget, att städernas borgerskap själva valde r män, och att borgmästarne visserligen utnämndes av Kur Maj:t, men inom ett av städerna uppgjort tremannaförsl

Det var i viss mån en återgång till äldre tiders f hållanden. Dock icke alldeles. Yrkestjänstemännen behö sin plats i stadsförvaltningen. Magistraten hade fått sig lagda en mångfald uppgifter, som ingingo som led i statliga förvaltningen; dem behöll den. Magistratens by kratisering hade också medfört en annan följd: magistra förvaltningen var otänkbar utan fasta inkomster, av vi erforderliga löner kunde bestridas. Städerna voro ocks besittning av sådana.

Redan stadslagen talade om stadens sakören och inko sterna av våg och klädeshus. Härtill kommo under sen tid en mångfald av olika slags avgifter, som städerna sjä pålagt eller uppburo med stöd av kungliga privilegier resolutioner.[1] Det var t. ex. våg- och mätarepenning som upptogos i stadens våghus och mätarhus, bro- och ham penningar, som erlades för begagnande av hamnar och br gor, och ståndpenningar, som betalades av dem som besö städernas frimarknader. I samband med kronans tulluppbö uppburo stapelstäderna den s. k. tolagen. Den s. k. k larefriheten, d. v. s. städernas rättighet att tullfritt inf vin och andra utländska drycker för stadskällarens beh medförde likaledes en regelbunden inkomst. Av hantv kare på landet erlades gärningsören. Direkt understöd kronan städerna genom att i den ena eller andra formen

---

[1] Den fullständigaste redogörelsen för städernas inkomster i äldre är Rydins i hans P. M. om det svenska skatteväsendets historiska utve ling (Skatteregleringskommitténs promemorier nr 41) s. 128 ff., 249 ff. K fattade sammanställningar flerstädes, bl. a. hos Linde, Sveriges finansr (Sthlm 1887) s. 389 ff. Detaljuppgifter rörande olika städer kunna bl. a. inhän i Flintberg, Städernes med Handel, Sjöfart och Bruksrörelse gemens ägande Inkomster (Sthlm 1795). Bekvämt tillgängliga översikter erbjuds betänkanden som kammarkollegium och statskontoret på 1780-talet avg till K. M:t angående regleringen av städernas inkomster (se nedan s. 107 n. 5) K. M:ts med anledning därav utfärdade brev. Jfr även de undersöknin som verkställdes av 1852 års kommitté angående städernas beskattning (H litz, De svenska städernas privilegier, Svenska stadsförbundets tidsk 1920, s. 357 f.).

m överlåta kungliga inkomsttitlar. Det förekom exempel-
s, att staden uppbar delar av kronans accisuppbörd o. s. v.
amför allt blev det, i synnerhet under 1500-talets slut och
00-talets början, vanligt, att kronan donerade fastigheter
olika slag åt städerna; inkomsterna av dessa »dona-
onsjordar» spelade i de flesta städers hushållning och sär-
ilt för magistratens avlöning en avgörande roll.

Det var långt ifrån klart, huru dessa städernas inkoms-
: skulle rättsligt bedömas. I vad mån voro att anse så-
m givna av statsmakten? Detta var särskilt oklart med
seende på donationsjordarna; det var ofta svårt att av-
ra, vad som var stadsmenighetens urgamla egendom och
d som i senare tid donerats.[1] Men det gäller också om
dana avgifter av olika slag, som uppburos i kraft av
nglig resolution. Kunde man i sådana fall säga, att
itsmakten åt staden överlåtit en inkomst eller skulle
solutionen anses som en bekräftelse på en stadsmenighets
en åtgärd, sökt och given blott för att åt denna skänka
n auktoritet, som åtgärden i och för sig ej kunde göra
språk på? Här kan t. ex. erinras om de egendomliga
iftningar, som kunna iakttagas med avseende på uppfatt-
ngen av tolagen, i det att den än räknades som en kung-
; förläning, än som en indirekt beskattning, som stadsme-
gheten med kunglig auktorisation ålade sig själv.[2] Men
ie nog med dessa frågor. Hur trygg var stadens besitt-
ng av sina inkomster? Stodo de med oinskränkt disposi-
onsrätt till deras förfogande, eller åtnjötos de blott för
stämda ändamål och med förbehåll? Och vem disponerade
er dem? Magistraten och borgerskapet ensamma? Eller
ro de i sin förvaltning underkastade kontroll från lands-
vdingar och kollegier? Stod det kanske rent av kronan
tt att beröva staden dess inkomster?

Det är givetvis icke möjligt att lämna ett allmän-
tigt svar på dessa frågor. Ty det är här fråga om
ttsförhållanden, som blott till en ringa del reglerades ge-

[1] Rydin, P. M. om stadsjorden (Skatteregleringskommitténs promemo-
nr 23), s. 3 f., Kammarkollegii betänkande rörande den till städerna och
ika köping av kronan donerade jord (Sthlm 1898), s. 16. Larsson,
orporeringsproblemet, I (Sthlm 1912), s. 304 ff.

[2] Kjellberg, P. M. om tolagen (Skatteregleringskommitténs promemo-
r nr 43), s. 27.

nom en generell lagstiftning och huvudsakligen genom speciella föreskrifter, växlande efter inkomsttitelns art och särskilda förhållanden i övrigt. Som ett allmänt omdöme kan det sägas, att i fråga om en icke oväsentlig del av städernas inkomster deras karaktär av donation eller förläning från statsmaktens sida är oomtvistlig. Det gäller särskilt om en betydlig del av donationsjordarna och om sådana inkomster, som i normala fall skulle ingått till statsverket, men ställdes till städernas disposition och i kronans räkenskaper redovisades som en »avkortning». Med avseende på en stor del av städernas övriga inkomster måste man avstå från ett bestämt svar på frågan: statlig eller kommunal. Man måste ihågkomma, att det icke var förrän vid 1600-talets mitt som skatteväsendet i riket definitivt fått en klart statlig karaktär. Rikshushållningen baserade sig ända till dess väsentligen på skattetitlar, vilkas rättsgrund är att beteckna som kommunal: ortsmenigheternas bevillningar, faktiskt beslutade eller förutsatta såsom tidigare givna. Det är ej att förvånas över, att idén om en enhetlig finanshushållning i sig innefattande hela den brokiga mångfalden av lokal hushållning kom att, sedan den väl vunnit burskap, utan inskränkning spänna över allt vad som fanns av dylik hushållning, d. v. s. att man kom att för varje lokal avgift, som utgick för offentliga ändamål, söka grunden i en allsmäktig statsmakts vilja. En dylik åskådning var naturlig för den, som i överensstämmelse med tidens läror frånkände menigheterna annan rättskapacitet än den som vanns genom statens auktorisation. Härmed är ingalunda sagt, att denna åskådning stod oomstridd, blott att den fanns, att den fördunklade idén om en självständig stadsförvaltning, med egna resurser och självständig makt över sina medlemmar, och att den lämnade utrymme för en statlig kontroll över städernas finansförvaltning, för vilken, så oklara som begreppen voro, bestämda gränser voro svårt att uppdraga.

Ända från Gustav Vasas tid gjorde kronan gällande anspråk på en viss kontroll över städernas finanser. Men framför allt är i detta hänseende Karl XI:s tid av betydelse. Reduktionstanken kunde ju riktas lika väl mot städerna som mot adeln. En av de viktigaste inkomsttitlarna i stapelstäderna, tolagen, blev också vid 1680 års riksdag redu-

rad. Men i övrigt behöllo städerna sina tillgångar.[1]
irmed hade kronan visserligen ingalunda erkänt dessa
m deras privata tillhörighet. Tvärtom betonades på
lt sätt deras offentliga karaktär och hävdades ansprå-
n på statlig kontroll över deras användning. Sitt
araste uttryck fick denna kungliga politik i de stater,
m under tiden 1689—1700 fastställdes för omkring hälf-
n av rikets städer, därav 36 inom det nuvarande Sverige.[2]
aterna bestämde storleken av den förvaltningspersonal,
n »bestods» åt varje stad, och de löneförmåner, som till-
mmo varje särskild befattningshavare. I regel torde de
va inneburit en rätt väsentlig inskränkning i dessas an-
l. Endast de större städerna behöllo två borgmästare
tockholm fyra), och rådmännens antal växlade mellan fyra
h femton. Staterna fastslogo tillika, vilka inkomsttitlar
m stodo till varje stads disposition: »Till förbem. N. N.
ıds betjäntes avlöningar samt publike byggningar och
tra ordinarie utgifter bliva underbemälte stadens medel,
m nu för tiden falla, eller där framdeles flera falla kunde,
slagne och anordnade, för vilka årligen en riktig redo
h räkning bör göras».[3] Härmed var det antytt, att alla

[1] Borgarståndets protokoll vid 1680 års riksdag äro ej bevarade, men i
pings stadsarkiv (Landsarkivet, Uppsala) finnes ett utdrag av ett protokoll
i städernas fullmäktige 9 nov. 1680, innehållande svar av dessa (stad för stad)
frågan, »om de veta vid städerna något vara att tillgå, som till riksens
ts underhåll läggas kunde, i synnerhet om några jordagods vore att tillgå.»
en en reduktion av städernas jord synes sålunda hava ifrågasatts.

[2] Stockholm 1693 17/11, Uppsala 1695 29/10, Södertälje 1694 18/5, Nykö-
g 1699 ?/6, Norrköping 1689 18/12, Vadstena 1700, Visby 1690 10/10, Jön-
ping, Eksjö och Gränna 1695 30/12, Alingsås, Ulricehamn och Borås 1696
, Uddevalla 1700 3/2, Göteborg 1695 10/10, Vänersborg 1690 23/5, Karlstad,
stinehamn och Filipstad 1693 18/1, Askersund 1694 12/10, Örebro, Nora och
ide 1693 18/1, Västerås, Arboga, Köping och Sala 1696 19/9, Falun 1698
Gävle, Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall och Härnösand 1696 26/7,
eå, Piteå och Luleå 1698 22/11. — Värdefulla sammanställningar över stä-
nas hushållning från 1690-talet till 1720-talet uppgjordes 1722 av tjän-
män i Kammarkollegium för statskommissionens räkning och förvaras nu i
iberationskommissionens akter vol. 1, R. A.. Kammarkollegii andra arkiv-
itor förvarar en samling av »1652 m. fl. års stater för städer, domkyrkor,
demier och skolor» (Första provinskontoret ser. D II c nr 25); den in-
åller bland andra handlingar ett antal kungl. stater för städerna 1690—
2 (delvis original.) Handlingar till fastställelsen av nya stater från olika
er (icke minst 1690-talet) förvaras bl. a. i samlingarna »Städernas nya
ter» (Andra provinskontoret. ser. D II d nr 310) och »Städernas stater och jord»
rsta provinskontoret, ser. D II c nr 38, vol. 3 och 4; i katalogen upp-
d under den felaktiga rubriken »Skattläggningar å städernas jordar»).

[3] Citatet är hämtat ur Alingsås stads stat. Bohlin, Bidrag till
ngsås stads historia (Alingsås 1920), s. 63.

stadens inkomster i själva verket voro att räkna som stats anslag, kungliga »anordningar», för vilkas användning sta den hade redovisningsskyldighet. Det är att märka, att häri innefattas även sådana inkomsttitlar som exempelvis borgerskapets »sammanskott» och »burskapspenningar». Till yttermera visso slogs det fast, att inkomsterna blott finge disponeras för de ändamål, som staten angav; »om några medel överskjuta, skola de hållas oförryckte till Hans Kungl. Maj:ts vidare disposition». Besittningsrätten till inkomsterna var därmed otvetydigt förklarad för villkorlig. Det förutsattes å andra sidan, att inkomsterna kunde visa sig otillräckliga. Men lika litet som kronan bekymrade sig om att en boställsinnehavare exempelvis genom missväxt gick förlustig en del av sina intäkter, lika litet erkände den sig förpliktad att i ett sådant fall komma staden till hjälp. »Skulle ock så någon gång hända, att medlen intet årligen indraga den summan som till statens avlöning och publika byggningar rekvireras, så måste bristen på vars och ens avlöning proportionaliter ankomma.»

Städernas stater äro ett led i det system, som fick sitt samlade uttryck i 1696 års normalstater, och i själva verket är skillnaden icke mycket stor mellan städernas hushållning och den, som låg till grund för den lokala statsförvaltningen. Ty om än städernas till magistratens avlöning och andra ändamål anslagna inkomster principiellt voro något helt annat än de inkomster vilka en statens ämbetsman i kraft av stat och fullmakt uppbar från boställe och räntegivare, så måste dock fasthållas, att de båda slagen av inkomst dock hämtade sin kraft ur statens auktorisation. Det torde ej hava ansetts stå städerna fritt att undandraga sig erläggandet av de utskylder, som genom stat eller resolutioner fastställts till magistratens underhåll och andra ändamål. Men dessa av staten direkt förelagda uppgifter fyllde det ojämförligt största utrymmet i staterna. Blott inom den trånga ram, som uppdrogs av anslagen till »publike byggnader», extra ordinarie utgifter o. s. v. fanns det spelrum för en självständig omprövning inom kommunerna, allrahelst som staten ägde anspråk på de överskott som kunde uppkomma. Städernas förvaltning var, i korthet sagt, med ringa utrymme för kommunal självverksamhet, fast inordnad i

tatsförvaltningen. Deras privilegierade ställning bestod cke, som de nutida kommunernas, i frihet att efter egen mprövning med begagnande av makten över sina medlemnar ordna samhällets angelägenheter — ty därtill gavs föga illfälle. Deras privilegieställning var så att säga av mera rivaträttslig natur: besittningen av vissa fasta inkomster, om tryggades genom statsmaktens sanktion såsom laga fång. Det var i detta läge av stor vikt, att den statsmakt, av vilken le sålunda voro helt beroende, så bestämt hävdade dessa nkomsters statliga natur. Det innebar, att deras besittning — alla privilegier till trots — och därmed den kommunala friheten över huvud taget måste anses vara av utpräglat prekär natur. Det föll sig från denna utgångspunkt helt naturligt, om statsmakten sträckte sig ända därhän, att den avskaffade sådana städer, vilkas nytta för det allmänna ej motsvarade de kostnader, som nedlades på dem. Det kom aldrig till någon sådan åtgärd; kronans makt gentemot städernas privilegier blev aldrig preciserad och omsatt i praktisk politik. Men en reduktion var under Karl XII:s senare år åtminstone allvarligt ifrågasatt.[1]

I denna ordning medförde 1719 års statsvälvning en genomgripande förändring. Redan vid det nya statsskickets första riksdag kom en mängd klagomål över 1690-talets stater, som uppgåvos giva magistraterna en alltför knapp utkomst. På borgarståndets framställning tillätos städerna att »projektera staten för magistraternes och städernes betjäntes avlöningar med alle övrige nödige utgifter, havandes städerne, sedan vederbörande kollegier däröver blivit hörde... Kungl. Maj:ts utslag att förvänta».[2] Också blevo under de

[1] Städernas besvär vid 1713—14 års riksdag p. 14: ».... att åtskillige små onödige städer finnas här i riket, som föga eller litet mäkta med att bidraga både uti kontributionen och båtsmanshållet och av vilka en del ligga tillsammandra, en del åter av de övriga städerna så när, att de intet kunna bestå, ty begäres underdånigst, att över alla städer en allmän inkvisition och undersökning kunde bliva anställd om vad som hindrar deras uppkomst m. m., på det de, som befinnas onödige och onyttige och intet stå att upphjälpas, måge avskaffas.» (Riksdagsacta, R. A.). De städer som 1714 betalade den lägsta kontributionssumman voro Skanör (30 d. s. m.), Sölvesborg, Östhammar och Ängelholm (60), Sigtuna (80), Hjo, Mariefred, Falköping och Laholm (100), Åmål (110), Kungälv, Strömstad och Gränna (120). Skara, Norrtälje, Vimmerby och Trosa (150). Jfr kammarkollegii planer 1719, Arnberg, Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi (Sthlm 1868), s. 4. f.

[2] Res. på städernas besvär 1719 p. 16 (Modée I, s. 118).

första åren efter statsvälvningen nya stater för ett stort antal städer fastställda.[1] Magistrater och tjänstemän kommo genom dem i åtnjutande av väsentliga ökade löneförmåner, stundom större än borgerskapet ville unna dem.[2]

Men ökningen i staternas belopp är icke det viktigaste. Av ännu större betydelse är, att helt nya principer genomfördes med avseende på städernas finansförvaltning. Redan 1719 års regeringsform fastslog en rättsåskådning, som ej rätt väl stämde överens med enväldets (§ 40); året därpå togs steget fullt ut: »städernes enskilde medel äga magistraterne tillika med borgerskapet till avlöningar och publik byggnad efter staten och privilegier att disponera; dock göres för dem å vederbörlig ort redo och räkning, börandes överskottsmedlen till inga andra usus än till städernes upprätthållande, prydnad och förbättring användas» (regeringsformen § 51). Häri låg för det första ett principiellt erkännande av städernas inkomster såsom »enskilda» och därmed också av helt annan natur än de statsmedel, som städernas tjänstemän hade om händer.[3] Statsmaktens behörighet att återtaga vad den en gång bortgivit underkändes. Härur drogs för det andra den praktiska konsekvensen, att överskottet ej längre skulle hållas »oförryckt till Kungl. Maj:ts disposition», utan ställdes till städernas eget förfogande att användas i första hand, om så behövdes, till täckande av den förlust, som löntagarna ett föregående år eventuellt fått vidkännas,[4] och därnäst till »stadens upprätthållande, prydnad och förbättring». Med ett ord: städernas enskilda inkomster erkändes som deras enskilda tillhörighet.[5] Det är sant, att deras användning alltfort bands av »stat och privilegier», men även härutinnan medförde

[1] Karlshamn och Göteborg 1719, Borås, Gävle, Norrköping, Nyköping, Uddevalla, Västerås och Örebro 1720, Arboga, Köping och Åmål 1721, Karlstad, Kristinehamn och Vänersborg 1723, Uppsala 1724. Uppräkningen gör ej anspråk på fullständighet.

[2] Jfr t. ex. om Karlshamn Svenska Riksdagsakter, Andra serien, I (Sthlm 1909), s. 563 ff.

[3] Jfr i detta sammanhang riksdagens föreskrifter om åtskillnad mellan stadsmedlens och kronomedlens förvaltning i skrivelser till K. M:t om nya stater, a. a., I, s. 225, 249, 255.

[4] K. br. 17 aug. 1727; jfr Kjellberg. P. M. om stadsstyrelsen (Skatteregleringskommitténs promemorier nr 44), s. 17.

[5] Speciellt bekräftades besittningen av städernas jord, av tolag och ståndpenningar m. m. Res. på städernas besvär 1719 p. 21, 1723 p. 6, 12, 18, 35.

statsvälvningen en viktig förändring, i det att man tillstadde städerna att, i motsats till vad fallet varit under Karl XI, själva »projektera» sina stater och sålunda i viss mån erkände den grundläggande betydelsen av deras egen uppfattning om behov och resurser. Detta är uppslaget till en ny ordning, som efter hand skulle komma att giva Kungl. Maj:ts prövning av städernas utgiftsposter en helt ny karaktär.

Skyldigheten att göra »redo och räkning» för medlens användning kvarstod ännu efter den stora välvningen. Ehuru 1723 års resolution på städernas besvär förklarade, att »kollegierna icke hava att blanda sig uti städernes enskilte hushållning», förutsatte den, att deras räkningar årligen skulle insändas till landskontoret (p. 5). Skyldigheten inskärptes ännu vid 1734 års riksdag (res. på städernas besvär p. 19), dock med försäkran att städerna för framtiden ej skulle få anledning att klaga över »otillbörliga observationer» från kollegier och ämbetsmän. Meningen var, försäkrades det, endast att räkenskaperna över de enskilda medlen »för städernas egen säkerhet i framtiden» borde bifogas landsböckerna och med dem förvaras i kammarkollegium. Från samma år bortföll den förut gängse bestämmelsen om »riktig redo och räkenskap» ur stadsstaterna.[1] En kunglig förklaring av 1748[2] fastslog uttryckligen att någon revision av de enskilda räkenskaperna ej skulle förekomma. En bestämd skillnad var därmed uppdragen mellan statshushållning och kommunalhushållning, mellan de statsmedel, som genom städerna uppburos,[3] och de enskilda medlen, vilkas egenskap av städernas enskilda tillhörighet skarpt markerats genom frånvaron av revision.

Det är samma företeelse som man känner från andra områden: enväldets förvaltningsapparat befästad och stabiliserad genom att få grundlags eller privilegiers skydd. Enväldet hade organiserat, men på samma gång hävdat kronans befogenhet att rubba och jämka efter utvecklingens krav. Helt annorlunda nu: staten erkänner oförbehållsamt sin förpliktelse ett respektera städernas välfångna privile-

[1] Ännu i staten för Norrköping [13]/7 1731 fanns den, men i staten för Enköping [18]/6 1734 har den bortfallit.
[2] Modée, IV, s. 2658.
[3] Med avseende på dessa kvarstod givetvis landskontorens och kammarkollegii revision. Res. på städernas besvär 1752 p. 9.

legier. Av särskild vikt var, att på detta sätt *alla* de städer, som bestodo 1719, fingo sin rätt tryggad. Regeringsformen stadfäste städernas privilegier i gemen, och planerna på en allmän gallring bland dem, som ej motsvarat förväntningarna, blev skrinlagd. Stadsväsendet fixerades i den gestaltning det fått under stormaktstiden. I små och stora städer skulle magistratsförvaltningen hållas vid makt.

Vilka intressen var det som stodo bakom denna nya ordning? Tanken går i första hand till städernas borgerskap. Tvivelsutan låg det i många fall i deras intresse, att stadsförvaltningen och framför allt den rättsskipning, som var förenad därmed, hölls vid makt. Vidare är det uppenbart, att det låg i borgerskapets intresse att dess besittning av donationsjorden tryggades — ty på den vilade den timliga välfärden för en stor del av rikets borgerskap. Men det kan knappast betvivlas, att det var magistraterna som gingo i spetsen. 1719 års statsvälvning bär i sin helhet den frigjorda byråkratiens stämpel, och detta gäller även om stadsväsendets nygestaltning. Den hämsko som lades på stadsmenigheternas självverksamhet genom föreskrifterna om de utgifter som skulle bestridas kvarstod alltjämt. Man kan knappast tala om ökad rörelsefrihet för borgerskapet; icke heller är det tal om att utvidga dess självbeskattningsrätt. Städernas självstyrelse behåller sina gamla drag, där de av staten ålagda uppgifterna förhärska. Men för dem, som ägde laglig rätt till »städernas» numera tryggade inkomster, betecknade 1719 års omreglering en väsentligt ökad självständighet. Dessa inkomster kommo i första hand magistraterna till godo, och det var framför allt i deras intresse det låg att de höllos vid makt. Magistrat och borgerskap hade härutinnan ofta skiljaktiga intressen. Till en viss grad behöll väl alltjämt magistraten sin karaktär av kommunalrepresentation, varmed följde att borgerskapet kunde räkna de förmåner, vilka kommo den till del, som sina egna, allrahelst då det var fråga om inkomster av den art att de ej betungade borgerskapet (gärningsören, ståndpengar o. s. v.). Men magistratens fortgående byråkratisering upplöste småningom det gamla sambandet, och härvidlag var det också av stor betydelse, att det dock i många fall var borgerskapet som fick bära den egentliga bördan av för-

ltningens underhåll — direkt eller indirekt. Ofta sågo rgmästare och råd på borgarne med samma ögon som ıbetsmannen på sina räntegivare, angelägna att till störı möjliga höjd uppskruva de anspråk de kunde äga på m, höja avgiftstaxor och skatteprocent, då inkomsterna ito o. s. v. Principen, att tjänstemännen fingo lida för pkommande brist, gav åt detta åskådningssätt en viss ad av berättigande, i det den förutsatte magistratens anarighet för att stadens inkomster voro tillräckligt höga. geringsformen hade visserligen fastslagit borgerskapets laktighet i städernas finansförvaltning — och på åtskila håll blev denna regel omsatt i praktiken, delvis under rda strider,[1] men på många håll, särskilt i de mindre iderna, synes borgerskapet knappast spelat annan roll än attdragarens. Förvaltningen låg ofta utan kontroll vare ; ovanifrån eller nedifrån i händerna på magistrater, som traktade städernas inkomster som sina välfångna privileır, lade sig vinn om att de i möjligaste mån stegrades h åtminstone sågo till att intet ingrepp skedde i den mmunalbyråkrati, som byggts upp på deras grund.

II.

Det var knappast någon av de nedärvda principerna r svensk näringslagstiftning, som icke under frihetstidens ta år (från mösspartiets seger vid 1766 års riksdag) eller der den tid Johan Liljencrants var Sveriges finansminis: (1773—1786) rubbades eller åtminstone sattes under skussion. Icke minst dryftades städernas och stadsmannäringarnas ställning. Huvudintresset knyter sig härl till den lagstiftning, som småningom undanröjde den ena er den andra av de skrankor, som förut hade hämmat näıgslivets rörelsefrihet: det bottniska handelstvångets uppvande, spannmålshandelns frigivande, de enskilda marknarnas avskaffande o. s. v. Men det var icke blott städers näringsprivilegier som på detta sätt vacklade; även

[1] Strider om förvaltningen av städernas enskilda inkomster förekommo mpelvis i Göteborg (Wieselgren, Ur Göteborgs häfder. Om de styranoch de styrde 1621—1748), Norrköping (Hertzman-Ringborg, Anteckrar om Norrköpings stad, s. 11 ff., Hertzman, Några bidrag till Norrköpings toria, s. 55 ff.). Av intresse är utgången av striden i Norrköping, där magiiten 1777 (troligen tidigare än på något annat håll) fick en fix lön garanterad.

deras förvaltningsorganisation utsattes för skarpa angrepp. Det var naturligt, att i den storm, som under frihetstidens allra sista skede blåste upp emot ämbetsmannaväldet i Sverige, även magistraterna skulle få sin beskärda del. Nordencrantz' reformnit sträckte sig sålunda även till magistratsämbetena som han ville hava satta »på den gamla foten»,[1] d. v. s. förvandlade till folkliga förtroendesysslor.

Vid den räfst med rikets ämbetsmän som Gustav III — härutinnan som i så mycket annat en arvtagare till de yngre mössorna — satte i gång kort efter 1772 års revolution, lämnades icke heller städernas förvaltning ur räkningen. På åtskilliga håll blottades svåra missförhållanden. I de flesta av Örebro läns städer voro räkenskaperna både för kronans och städernas enskilda medel i oordning. Liknande förhållanden rådde i Skaraborgs län. I Strängnäs beslogs borgmästaren med att ha godtyckligt förfogat över donationsjorden och pålagt olagliga skatter på borgerskapet. I Linköping befanns det, att stadens inkomster hel och hållet hade åtgått till magistratens avlöning; i Skenninge var allt »i den beklagligaste villervalla». På flere håll — såsom Skara, Vadstena och Norrköping — konstaterades, att borgerskapet befann sig i öppen opposition mot sina styresmän. Det var tydligt, att kontrollen över städernas förvaltning var bristfällig. Landshövdingarnas befogenhet att upptaga besvär över magistratens åtgärder inskärptes — som ett slags avlösning av den samregering mellan landshövdingar och magistrater, som allt jämt fingerades som den normala formen för stadsstyrelsen (liksom den under äldre tider förestods av fogde och råd), ehuru den i praktiken blott sällan kunde komma till tillämpning.[3] Städernas fria disposition över sina enskilda inkomster hade icke bekräftats i den nya regeringsformen och sattes nu på allvar i fråga. En tvist rörande Landskrona stads inkomster föranledde 1775 ett principuttalande

[1] Lagerroth, Frihetstidens författning (Sthlm 1915), s. 524.
[2] Odhner, Sveriges politiska historia under Gustav III, I (Sthlm 1885) s. 309 ff.
[3] K. förklaring 20 dec. 1773 (Modée, X, s. 230).
[4] Det är av intresse att härvid jämföra vad som sagts om detta ämne i det på hösten 1771 uppgjorda utkastet till gemensamma privilegier för »odalfolket». Edler, Om börd och befordran under frihetstiden (Sthlm 1915), s. 198.

-an Kungl. Maj:t, som bjärt stack av mot frihetstidens betraktelsesätt. Det hette däri, att »de Landskrona stad förunte inkomster ej annorlunda än för en kronodonation ... att anses och vår höga rätt således är att låta efterse, huru ändamålet med denna staden tillagda förmån enligt donationsbrevens lydelse må vinnas».[1] Redan kort efter revolutionen hade en undersökning av städernas donationsjordar och deras användning satts i gång.[2] 1775 års myntrealisation gav anledning till en liknande undersökning av städernas övriga inkomster. Deras belopp var i regel bestämt i daler silvermynt. Värdet av 1 daler silvermynt hade genom myntrealisationen nedsatts från en tredjedels till en sjättedels riksdaler, men därvid hade bl. a. beträffande kronans räntor fastslagits, att de skulle utgå efter den gamla beräkningsgrunden, enligt vilken 1 d. s. m. var = 1/3 riksdaler. Detta innebar ett upphävande av den reduktion, som genom valutans depreciering drabbat kronoinkomsterna. Städerna förbjödos att godtyckligt genomföra samma ordning med avseende på sina inkomster. Visserligen godkändes principen, att de skulle uppbäras enligt samma grund som kronans räntor, men detta skulle endast gälla beträffande sådana inkomster, som voro av äldre datum än 1719 och icke sedan dess höjts.[3] Principen om återgång till det gamla statsskicket fick här som i flera andra fall[4] sin tillämpning även på förvaltningens område och riktade sin udd mot de nyheter, varmed denna under ständerväldets tid belastats, i detta fall närmast de tillökningar i inkomster, som under denna tid genomdrivits, men medelbart den utvidgning av förvaltningsapparaten som därigenom möjliggjorts. För att i enskildheter utreda förhållandena sattes en utredning i gång; städerna fingo göra reda för sina inkomster, och Kungl. Maj:t bestämde för varje särskilt fall de beräkningsgrunder som skulle tillämpas.[5]

---

[1] K. M:t till kammarrevisionen 2 maj 1775.

[2] Icke mindre än tre enquêter anordnades, de två första genom kommerskollegii cirkulär 20 okt. 1772 och 8 april 1777, den tredje av en kommission som 2 dec. 1782 särskilt förordnats för ändamålet. Uppgifterna återfinnas dels i kommerskollegii arkiv, dels bland kommissionens handlingar i riksarkivet (Kommittéer ang. lantregering och kommuner).

[3] K. M:t till kammarkollegium och statskontoret 18 maj 1779.

[4] Jfr t. ex. k. br. 3 maj 1774 om indragning av alla befordringar och löner, som gingo utöver 1696 års stat.

[5] Jfr kammarkollegii och statskontorets gemensamma betänkanden för

På samma gång som sålunda stadsförvaltningen fran olika utgångspunkter utsattes för en närgången granskning som gick ut på att rubba den oberoende ställning, som den under frihetstiden förvärvat, hade själva grunderna för den bestående ordningen börjat ställas under debatt.

Från den s. k. lanthushållningskommissionen, som i mars 1772 hade tillsatts med uppdrag att arbeta för jordbrukets höjande, inkom 1775 ett förslag att i avlägsna delar av landet anlägga fria köpingar, där invånarna finge »fritt idka och driva vad slags handel, fabrik och hantverk som de lärt, det bästa de kunna och gitta». Sådana friköpingar borde anläggas på Åland, i Finlands inre delar samt i Jämtland vid Storsjön.[1] I samma anda gick ett betänkande om rikets handel och näringar, som avgavs av kommerskollegium 1778; där påyrkades bland annat, att, då städer framdeles anlades, de skulle få rättighet att kvarstå under landsrätt.[2] Dessa principer kommo snart till tillämpning. Staden Tammerfors, som grundlades 1779, skulle enligt privilegiebrevet i ekonomi- och politimål lyda under landshövding och kronobetjäning och i judiciellt hänseende under häradsrätten.[3] Av samma innehåll blevo de privilegier, som sedermera utfärdades för en köping på Malma hed i Södermanland (sedermera Malmköping, 1784), samt städerna Kuopio (1782) och Östersund (1786). I Kaskö, som grundlades 1785, skulle visserligen en magistrat inrättas »för att besörja alla de ärenden, som med sjöfarten[4] och politien äga någon gemenskap», men denna skulle bestå ej av borgmästare och rådmän, utan av en ordningsman med fyra bisittare, och endast äga rätt att avdöma sjörättsmål. I övriga hänseenden skulle staden lyda under landsrätt.[5]

varje län, stundom med städernas egna uppgifter som bilagor. De första är daterade 13 nov. 1782, (R. A.) Sammansatta kollegiers betänkanden. I Brantings Handbok finnas de kungl. brev, varigenom beräkningssättet fastslogs (4 sept. 1783—24 okt. 1787), förtecknade, s. v. Myntberäkning, II (Sthlm 1829), s. 382.

[1] Odhner, a. a., I, s. 6, 357 f.

[2] a. a., s. 30.

[3] Modée, XI, s. 908 ff.

[4] Staden erhöll stapelrättighet.

[5] Rosman, Samling av k. brev ang. svenska köpingar (Sthlm 1904), s. 109, Modée, XIII, s. 218 f., Kardell, Östersunds stads uppkomst och utveckling till och med år 1830 (Östersund 1920), s. 30, Odhner, a. a., I, s. 49 f.

III.

Det var helt naturligt att man kom att överväga, om ej de principer, som sålunda kommo till användning vid anläggning av nya städer, även kunde tillämpas i de äldre städerna. De överläggningar om Hälsingborgs ställning, som inledningsvis berördes, gåvo också uppslaget till ett sådant övervägande. I sitt betänkande rörande denna stads saltimport och stapelrättighet av den 6 december 1781 upptog kommerskollegium i anslutning till ett av kommerserådet Johan Jakob Westberg författat memorial[1] frågan om »städernas styrelse och hushållning» till principiell behandling.

Huvudsynpunkten är den, vartill upplysningarna om Hälsingborgs styrelse givit anledning: magistratsförvaltningens betydelse med hänsyn till städernas egen och kronans ekonomi. »Ifrån äldre tider har man varit angelägen att vid nya städers anläggning alltid förse dem med egne ämbets- och styresmän, såsom oundgänglige för skick och ordning; vilken anstalt blivit ansedd så huvudsaklig, att man därvid haft föga avseende om det tillämnade samhället framdeles kunde löna sådane ämbetsmän eller ej. Därav har troligen hänt, att kronan måste bidraga till städernes magistraters underhåll, dels igenom donerad jord, dels källarefriheter och andre förmåner, vilka sammanlagde förorsakat en betydlig minskning i K. M:ts årliga inkomster, men dock sällan varit tillräcklig, varföre borgerskapet måst låta taxera sig till vissa årliga utgifter, som efter vanliga talesättet skola tjäna till stadens uppehållande, men i det mesta användes till magistratens lön och underhåll. Dessa utgifter, som i början förmodligen varit obetydlige, hava med tiden vuxit i samma mån som ämbetsmännens antal eller en och annan av dem funnit utväg att öka och förbättra sina inkomster. Således hava städernes municipala tyngder efter hand så ökats, att därifrån skäligen kan ledas någon orsak

[1] Bilagt kommerskollegii handels- och manufakturdivisions protokoll 6 dec. 1781.

till den vanmakt och fattigdom, som nu trycker borgarenäringen på många ställen.»

Kollegiet medgav, att i stora och folkrika städer magistraten ej kunde undvaras, liksom dess avlöning för sådana städer ej heller kunde anses betungande. »Men med en liten sjö- eller uppstad förhåller det sig helt annorlunda: dess rörelse är mycket inskränkt och borgerskapet gemenligen bestående av några minuthandlande, hantverkare, krögare och åkermän, som varken behöva någon i handel kunnig styresman eller förmå löna honom utan märkelig känning.» Hur dyrbar vore icke den förvaltning, som ett sådant litet samhälle måste underhålla: »Icke desto mindre finnes varje så kallad stad rikligen försedd med borgmästare, justitiarier och rådmän samt större eller mindre antal betjänte, sekreterare, kämnärer, notarier, aktuarier, handlingsskrivare, fiskaler, kassörer, kamrerare, bokhållare, uppbörds- och uppsyningsmän, vaktmästare och stadstjänare m. fl. sådane personer, som alle skola leva på borgerskapets bekostnad.»

Med skärpa betonades, att i följd av missförhållandet mellan den dyrbara apparaten och det samhälle, som skulle underhålla den, även allmänheten fick sitta emellan: trots allt illa avlönade måste ämbetsmännen söka sig inkomst genom sportler, »som stundom kunna trycka näringsidkare lika mycket om icke mer än deras deltagande i allmänna taxeringssumman». På denna punkt fann kollegiet ett samband mellan frågan om städernas styrelse och de reformkrav, för vilka den kämpade på näringslagstiftningens och särskilt skråväsendets område; i magistraternas sporteljakt trodde det sig nämligen »kunna igensöka huvudorsaken till kostsamma bur- och mästerskaper med flera sådane utgifter, varav magistraterne och vederbörande societeter eller ämbeten kunna hava gemensam förmån».

På snart sagt alla områden tyckte sig kollegiet kunna konstatera det rådande styrelsesättets olyckliga konsekvenser; frågan fick därmed sin plats i de allmänna reformsträvanden, som utmärkte den svenska fysiokratismen: »Att mången skicklig yngling nödgas uppoffra hela sin förmögenhet och därutöver för att vinna borgarerätt å handel eller hantverk, att olagliga hinder och svårigheter därvid läggas honom i vägen och ökas i samma mån, som han an-

s äga snille, flit och färdighet, att varje borgarehantering
ı allt möjligt sätt ställes inom monopoliske gränser, att
ırt och ett gille strider för sine s. k. rättigheter, genom
:clusion, jagningar och förföljelser, att all tävlan, hug och
betsamhet kväves, men lättja och vårdslöshet skyddas, att
relsen i städerna avtynar och fattigdomen tilltager, det
lt synes vara följder av en mindre tjänlig styrelse och
:t tvång, som under densamma lägges på näringarne.
ders K. M:t och kronan, allmänheten och städerna själve
:ulle därföre vinna genom en så beskaffad styrelses änd-
nde.»

Kollegiet tänkte sig saken löst på sådant sätt, att ma-
straterna i »rikets så kallade småstäder» helt och hållet
skaffades och städerna lades »under vederbörande lantdo-
ares lagskipning och kronobetjänings tillsyn». De för-
ıltningsuppgifter av vare sig kommunal eller statlig natur
sådane mål som röra politien och ekonomien»), vilka förut
egat magistraten, kunde utan olägenhet överflyttas på en
ımmunal delegation;[1] något behov av speciell juridisk och
lministrativ sakkunskap ansågs icke föreligga. Det ford-
r ej, menade kollegiet, »större skicklighet och kunskap
t hava uppsikt över en liten stad än en stor by». »Då
ndsorterne redan hava byordningar, som fullkomligen
ındhaves av bönder, lärer det än mer kunna väntas, att
adsordningar, som vi behöva, även skulle kunna handha-
ıs av borgare utan att, igenom municipala utgifter, be-
nga den arbetande hopen.»[2]

Efter en erinran att den princip för stadsstyrelsens or-
ınisation, som sålunda av kollegiet förordats, överensstäm-
med den, som legat till grund för de sista årens stads-
ldningar, utmynnar betänkandet i en hemställan »om icke
kets förut inrättade småstäder, som utan kronans hjälp
h biträde ej kunna eller vilja löna och underhålla sina
ıgistrater, måtte ifrån den tyngden bliva i nåder entle-
gade». Härvid uppstod givetvis den viktiga frågan, om
sådan förändring kunde genomföras mot städernas egen

[1] Om dess organisation är intet utsagt; det säges blott att »borgare
. genom sina äldste» skola »besörja» sådana mål.

[2] Jfr om frihetstidens byordningar Almquist, Södermanlands läns
ngl. hushållningssällskap 1814—1914 (Sthlm 1914), s. 4 ff.

vilja. Betänkandet är på denna punkt svävande i formuleringen. Genom att starkt betona kronans hjälp såsom själva verket oundgänglig för den bestående ordningens vidmakthållande, synes kollegiet vilja antyda, att Kungl. Maj:t skulle kunna beröva städerna denna hjälp och därigenom i realiteten avgöra saken. Att reformen skulle medföra en reduktion under kronan av inkomster, som genom densamma blivit överflödiga, var ej klart uttalat, men låg dock redan i uttalandet om den fördel, som kronan likaväl som städerna själva beräknades vinna. Man har dock icke förbisett de svårigheter, som voro förbundna med ett dylikt tillvägagångssätt; det heter därför om den ifrågasatta »befrielsen» från magistratsförvaltningen, att den borde beviljas, »helst om de (städerna) det själva åstunda». — Genomförandet borde ske i mån av uppkommande ledigheter.

På samma gång som det kungliga avgörandet träffade i frågan om Hälsingborgs saltimport och stapelrättighete (se s. 94) upptogs även kommerskollegii reformprogram till behandling.[1] Den föreslagna förändringen befanns väl överensstämma med de principer, som redan tillämpats vid nya städers anläggning; och konungen uttalade också sitt gillande av de grunder för de mindre städernas styrelse som betänkandet innehöll. Emellertid gick han försiktigare till väga än kommerskollegium påyrkat. Han ville ej direkt antasta städernas privilegier, utan fastslog, att ingen förändring skulle äga rum utan »borgerskapets eget frivillig begivande». För detta ändamål skulle landshövdingarn genom kollegiet underrättas, att Kungl. Maj:t »efter d grunder Edert betänkande innehåller, funnit någon indragning av en del sysslor i de mindre städerne kunna äga rum och bidraga till städernes egen förmån». Ehuru Kungl. Maj: principiellt anslöt sig till kollegiets förslag om en radikal omgestaltning av småstädernas förvaltning, var det såldes reformer av mindre räckvidd, som skötos i förgrunden Landshövdingarna skulle »förfoga sig till de i deras län varande städer, för att tillse, vad indragning på vart särskilt ställe må kunna verkställas samt därom göra borger

[1] K. M:t till kommerskollegium 4 mars 1782. Jfr Odhner, a. a., I: s. 50, som felaktigt talar om ett cirkulär till landshövdingarna av denna dag

apet föreställning och med detsamma överlägga, vilka sslor kunna vara av den beskaffenhet att de vid innehavrens på ett eller annat sätt skeende avgång ej behöva återsättas». Klarare än i kollegiets betänkande uttalades, att besparingar som kunde vinnas, skulle komma staden själv l godo. Landshövdingarna skulle nämligen framhålla, att itingen de därvid av staden bestådde löner (kunna) anndas till något för staden gemensamt nyttigt ändamål er ock borgerskapet helt och hållet befrias från den utit det förut till fond för sådana löner måst vidkännas».

På dessa direktiv bygger det cirkulär, som kollegiet n 8 april 1782 utfärdade till landshövdingarna i riket 7 landsfaderlig omvårdnad för städernas väl och deras ånares bästa »har Kungl. Maj:t. velat lämna till deras et eftersinnande, om icke någon indragning av en del sslor i mindre städerne må göras». Programmet för landsvdingarnas i det kungliga brevet föreskrivna underhandigar med städerna är direkt hämtad ur detta brev. Om rättningarna »samt vad verkan därav kan inträffa medelst erflödiga sysslors indragande och lönebesparingar» ålåg t landshövdingarna att inkomma med berättelser till kolgiet. I överensstämmelse med kungabrevet är det således rmast fråga om reduktioner av större eller mindre räckdd inom den bestående ordningens ram. Dock framstår t otvetydigt som det egentliga syftet, att städerna måtte i lagda under landsrätt. Cirkuläret börjar nämligen med t tillkännagivande, att Kungl. Maj:t haft under överväınde »huru en del av rikets smärre städer befinnas uti vcken vanmakt, och att därtill icke ringa torde bidraga skaffenheten av deras styrelseverk, som gemenligen bestå flera ämbetsmän och äro kostsammare än stadens ringa relse och näring kan bära». Ett dylikt styrelseverk kan iellertid i dessa städer anses »umbärligt». »Sådana småäder kunde även så väl administreras under vederbörande ndsdomares lagskipning och kronobetjänings tillsyn med träde av stadens äldste, på det sätt, att de äldste, efter viss fastställd stadsordning, besörjde sådana mål, som ra politien och ekonomien och vederbörande häradshövng, biträdd av borgarenämnd, på vissa terminer av året dömde de uppkommande rättegångsärender». »Denna

förändring i de smärre städernas styrelse skulle lända till deras egen förmån, lätta deras hantering och medföra bättre lägenhet och tillfälle att efter handen sig förkovra.»

Landshövdingarna voro icke direkt ålagda att framföra positiva förslag om så vittgående förändringar. Men det är naturligt, att, då cirkuläret i dess helhet bekantgjordes för borgerskapet i de olika städerna, tanken på magistraternas fullständiga avskaffande i alla fall kom att tränga sig i förgrunden och sätta sin prägel på överläggningarna.

IV.

Det vill synas, som om icke alla rikets landshövdingar verkligen fullgjort, vad kommerskollegium ålagt dem. I den dossier, där utredningarnas resultat samlades,[1] finnas endast rapporter från 14 landshövdingar; som bilagor till dessa ligga från var och en av de städer, som landshövdingarna hänvänt sig till, antingen protokoll över sammanträden mellan landshövdingen (eller hans ombud) och borgerskapet eller skrivelser från stadens äldste eller andra handlingar av liknande art. Däremot saknas rapporterna från följande län i Sverige: Malmöhus', Göteborgs och Bohus', Kronobergs, Kalmar, Gottlands, Värmlands, Södermanlands Stockholms, Västernorrlands och Västerbottens samt ett flertal län i Finland. Om åtminstone två av dessa län kan ur kollegiets diarier inhämtas, att rapporter inkommit, fastän de av en eller annan anledning kommit att förvaras på annat ställe än de övriga. I ytterligare några län har saken åtminstone avancerat så långt att landshövdingen hänvänt sig till resp. städer.[2]

Det material, som varit mig tillgängligt, tillåter således ingen uttömmande redogörelse för reformplanens öden.[3] Däremot kan det anses tillräckligt för att klarlägga de-

[1] Förvarad i Kommerskollegii arkiv, R. A. under rubriken: »Utredningar. Städernas styrelse 1782—84.»

[2] Saken har nämligen varit under behandling i Eskilstuna (protokoll om saken finnes i kopia bilagt stadens besvär vid 1786 års riksdag, se nedan s. 130) och Hälsingborg (se nedan).

[3] Man skulle tvivelsutan kunna fullständiga materialet genom forskningar bl. a. i magistraternas politi- och ekonomiprotokoll. För det föreliggande syftet har emellertid det material som stått till förfogande synts mig tillfyllestgörande.

allmänna synpunkter, som borgerskapet i städerna anlade på frågan om dessas styrelse och enkannerligen om magistratsinstitutionens betydelse.[1]

Förslaget om magistratens avskaffande och småstädernas läggande under landsrätt mötte nästan överallt mycket starkt motstånd. Huvudargumentet hänför sig till det behov av en permanent rättskipning, som framkallas av stadslivets säregna förhållanden. Här föreligger ett problem, som vid varje rubbning i den hävdvunna stadsförvaltningen kräver sin lösning. På 1700-talet erbjöd en dylik omläggning ännu större svårigheter än nu. Häradshövdingarna voro regelbundet bosatta på landsbygden, och kommunikationsväsendet var icke mera utvecklat än att ett besök i staden kunde bliva ett rätt besvärligt företag. På många håll betonas därför svårigheterna för häradshövdingarna att tillräckligt ofta besöka städerna. I allmänhet kan man knappast föreställa sig, hur rättskipningen i staden skulle kunna upprätthållas utan en ständigt verksam domstol. Man befarar att brottens antal skulle ökas, särskilt då de brottsliga finge »tillfälle att emellan tingsterminerna jämväl från andra orter skocka sig i staden att utöva ont» (*Raumo*). »Den vanartiga och till kiv och oenighet samt missgärningar böjda delen av stadens befolkning» skulle uppmuntras (*Nådendal*). Magistraten är oundgänglig till »fredsförstörares skräck och varnagel» (*Falkenberg*). Men särskilt understrykes behovet av snabb rättskipning och exekution i sådana civilmål, som direkt sammanhänga med stadens näringsliv. Borgerskapet i *Arboga* påminner om »tvistigheter emellan fartygsägare, sjöfolk och befraktare, hinder, som kunna läggas vid järnvägning, utskeppning och frakter, till bruks- och bergslagseffekters oavbrutna befordran, ... tillika med många andra förekommande händelser av hyrestvister, in- och utflyttningar utur hus, vilka icke tillåta uppskov, utan med all upptänklig skyndsamhet böra

[1] Följande städer hava omfattats av utredningen: Alingsås, Arboga, Askersund, Borås, Eksjö, Enköping, Falkenberg, Falköping, Gränna, Gävle, Halmstad, Hedemora, Hjo, Hudiksvall, Kungsbacka, Köping, Laholm, Lidköping, Lindesberg, Linköping, Mariestad, Nora, Ny Karleby, Nystad, Nådendal, Raumo, Sala, Simrishamn, Skara, Skänninge, Skövde, Säter, Söderhamn, Söderköping, Sölvesborg, Ulricehamn, Vadstena, Varberg, Vänersborg, Västerås, Åmål och Ängelholm. Det framgår av uppräkningen, att landshövdingarna på somliga håll givit en mycket vid omfattning åt begreppet »småstad».

besörjas av en alltid närvarande magistrat- och ämbetsmannakår». Från sjöstäderna komma särskilt påminnelser om sjöfartsrörelsen på sommaren och de tvister, som i samband med denna ständigt måste uppstå och fordra snabba åtgärder, »om ej resan annars skall alldeles studsa» (*Nystad*). Mera allmängiltigt är intresset av snabbhet i lagfarter och inteckningar, men framför allt i utsökningsväsendet.[1] »I anseende till en över handen tagande misskredit och osäkerhet uti penningevänningar är det jämväl att befara lidande», om dessa ärenden ej bliva snabbt handlagda (*Skänninge*). Ännu skarpare framhävas dylika synpunkter i de besvär, som vid 1786 års riksdag ingåvos från *Eskilstuna*. »All dess kredit i handeln synes att i brist av tillgång till egen magistrat vilja gå förlorad». Ty för denna kredit är en snabb handläggning av skuldfordringsmål en oundgänglig förutsättning. »Härav händer, att all tillgång till biträde i handeln och rörelsen av andra medborgare i riket varder Eskilstuna stads invånare betagen, så vida kredit och handelsrörelse icke kan därstädes igenom en promt exekution understödjas, varigenom staden för dess rörelse, uti undsättning med penningar och råämnen, varder ganska mycket lidande». Borgerskapet i *Falköping* nöjer sig icke med att avvisa förslaget om städernas läggande under landsrätt, utan ifrågasätter därutöver om ej landsbygden delvis kunde läggas under stadsrätt.

Men det är icke endast med hänsyn till rättskipning och exekutionsväsen, som magistraten befinnes oundgänglig. Även för förvaltningsbestyren (»politi och ekonomi» enligt tidens terminologi) behöves den. Man tror sig icke vid stadens styrelse kunna undvara den juridiska och administrativa kompetens, som särskilt den fackutbildade borgmästaren representerade: »en styresman... som äger insikt och god vilja, vilka egenskaper verka aktning hos de lydande», och anser å andra sidan, att »en styresman, som icke känner lagen, utav oförfarenhet missvårdar politien och ekonomien samt dymedelst hos borgerskapet bliver utan aktning», lätt kan bringa en stad i »största vanmakt» (*Falköping*). Borgerskapet hyser icke den tilltron till sina egna

[1] Jfr om förhållandena på detta område Matz, Om under domaresmateriella processledning i svensk ordinär civilprocess, s. 86 ff.

krafter, att en enbart kommunal delegation skulle kunna fylla magistratens plats. I *Varberg* framträder tvekan, huruvida »av borgerskapets medel kunna utväljas sådana personer, som till den myckna och trägna korrespondensen.... såsom ock alla orders expedierande och förefallande ärendens bestyrande torde äga lika skicklighet med de ordinarie ämbetsmän». Och hur skulle sådana män kunna få tillräcklig auktoritet? »Då uti ett välbeställt samhälle den kan givas som varken aktar lagens bestraffning eller lagskipare, vilken likväl tillika är samhällets förman, huru skall då en sådan låta styra sig utav dess jämlikar och medborgare, med vilka han anser sig vara lika värdig» (*Falköping*). Det är här icke endast fråga om borgmästarna; även med rådmansvärdigheten är en särskild auktoritet förenad: »en borgare kan icke med den aktning utav sine medborgare bitråda rätten som en rådman, vilken därtill innehaver en värdig fullmakt». Då landshövdingen i Örebro försöker övertyga *Askersunds* stads borgerskap om den av Kungl. Maj:t föreslagna reformens nytta, får han till svar en erinran, vad oreda och oordning skulle kunna inom samhället förelöpa, då borgerskapet själve eller genom sine äldste bleve i den författning ställde att sköta och bedriva stadens ekonomi och politi». I *Falköping* göres det gällande, »att om politien och ekonomien skulle skötas utav borgare och tvist om rätta begreppet utav den blivande stadsordningen desse borgare emellan skulle uppkomma, det huvudsakligaste och angelägnaste av vad som då borde verkställas, bleve verklöst, intill dess en sådan stridighet å behörig ort bleve bilagd, samt politien och ekonomien med detsamma för den gången nedlagd». Man befarar rent av, att »avundsjuka, missförstånd och oenighet borgare emellan taga så överhand, samt vanart och oredor så tillväxa, att staden omsider bleve ett näste för bovar och illgärningsmän».

Här ligger huvudvikten på svårigheten att inom ett söndrat borgerskap skapa en styrelse med tillräcklig auktoritet och verkningskraft — »ett tänkande och skickeligt styrelseverk», som saken uttryckes i *Vänersborg*. Men därjämte påpekas svårigheten att få de oavlönade förtroendesysslorna besatta med personer, som kunde ägna tillräcklig tid åt dem. På många håll förklarar man, att ingen skulle

ha råd att åtaga sig dem, och att man därför snart skulle bliva nödsakad att avlöna de äldste, liksom man förut avlönat rådmännen, »ty ehuru de ej vore ständiga ämbetsmän, så kunde dock deras sysslande i stadens allmänna ärender, varvid de försatte sin tid, med skäl icke heller begäras utan någon slags belöning» (*Vänersborg*). På flera håll framkastas frågan, huru man skulle bära sig åt, då styresmännen voro frånvarande från staden på sina affärsresor.

Behovet av en ständig domstol och av en sakkunnig och auktoritativ stadsstyrelse äro således huvudargumenten för den bestående ordningens vidmakthållande. Någon gång antydes också förmånen av att dessa båda funktioner fyllas av en och samma korporation: »huru kunde tvenne män. som ej ägde domsrätt, styra staden, då dagliga erfarenheten visar, att jämn tillsyn och befattning böra vara, om stillhet, ro och ordning skall underhållas?» (*Lidköping*).

Men det kommer också an på att visa, att den bestående ordningen icke kan anses alltför betungande för städerna. Från åtskilliga håll anmäles, att utgifterna till magistraten och övriga ämbetsmän uteslutande eller huvudsakligen bestridas genom sådana inkomster, som ej direkt betunga borgerskapet: ståndpenningar, bropenningar, donationsjordarna o. s. v. Mångenstädes lägger man vikt vid att — som en självklar förutsättning — betona, att dylika inkomsttitlar måste anses stå utanför den föreslagna förändringen: Kungl. Maj:t avsåg ju endast de städer, »som utom borgerskapets tunga icke ägde några ordentliga intrader och räntor till avlöning för därvarande tjänstemän» (*Västerås*). Meningen är uppenbar: man är angelägen om att få fastslaget att det endast är borgerskapets eget sammanskott, som kan tänkas bliva föremål för en reduktion. Uppenbarligen har man fruktat, att förändringen skulle kunna draga med sig ett återkallande av de inkomster och rättigheter, som på ett eller annat sätt härrörde från kronan.

Det kan ej komma i fråga att här referera de uppgifter om de olika städernas inkomster och omfattningen av deras förvaltningsapparat, som handlingarna lämna. Merendels avse de att bevisa, att vidmakthållandet av denna apparat är en lätt börda. *Raumo* borgerskap vill alltjämt som förut få »hugna sig av styrsel och handräckning av en ständig ma-

gistrat, den borgerskapet aldrig ansett för tunga att löna». På sina håll förklarar sig borgerskapet till och med betänkt på att höja dess avlöning — ett uppslag i denna riktning hade de nyligen företagna undersökningarna av städernas enskilda inkomster[1] givit; på flera håll var med anledning av dessas reglering frågan om löneförbättringar aktuell. Men detta är undantag, och man kan också finna karakteristiska exempel på att vederbörande studsat inför konsekvenserna av vad som uttalats om avlöningens ringhet: borgerskapet i *Skänninge* förbehåller sig uttryckligen, att dess uttalanden ej av magistraten få tagas till intäkt för krav på löneförhöjning.

Det har icke heller varit mig möjligt att ingå på ett kritiskt bedömande av frågan om magistratsförvaltningens betydelse för de olika städernas ekonomi. Ty denna fråga kan ej bedömas uteslutande på grundval av de förebragta siffrorna, utan fordrar ett mera ingående studium av varje särskild stads ekonomiska liv. Därvid måste hänsyn naturligtvis tagas till de indirekta bördor, som magistratsförvaltningen medförde men som endast undantagsvis beröras i handlingarna. Det får då icke heller lämnas ur sikte, i vad mån andra allmännyttiga ändamål för dess skull fingo stå tillbaka. Man rör sig, då man sålunda skall undersöka förvaltningsorganisationen och näringslivet i deras växelverkan, på ett område, där endast specialforskningen kan föra till någorlunda säkra svar.

Det säger sig självt, att en så viktig fråga som den om städernas styrelse icke betraktades som en blott och bart praktisk angelägenhet, utan även lades under vad man i våra dagar skulle kalla konstitutionell synvinkel. D. v. s. den berörde ständernas rättigheter och deras förhållande till statsmakten. Den var en privilegiefråga och betraktades som en sådan. Det är »en lycksalighet och en ganska dyrbarståndsrättighet» att hava egen magistrat, heter det i *Ulricehamn*, och den ena framställningen efter den andra utmynnar i en vädjan att staden måtte få bibehållas »vid sina förra privilegier, fri- och rättigheter» (*Söderköping*). Som stöd för detta krav finner man stundom en erinran om den nytta, som

[1] Se ovan s. 107.

kronan har av staden: så t. ex. påminner borgerskapet i *Västerås* om stadens livaktiga näringsliv och de betydande inkomster (särskilt i tullar), som därigenom tillföras kronan. I *Halmstad* kommer en liknande tankegång till uttryck: »De summor, som kronan årligen hämtar från denna stad utgöra cirka 5,000 rd. specie utan att något betydligt cirkulerar tillbaka i stadens rörelse och (= vilket?) visar att denna stad är kronan förmånlig, fast med mindre vinning för sig själv än många andra städer».

Framför allt åberopas regeringsformen, vars § 54 förklarade, att rikets städer skulle »förbliva vid deras välfångna privilegier och rättigheter, som dem av forna konungar givne och förlänte blivit; dock så, att de efter tidernas omständigheter och det allmännas nytta och gagn lämpas.» Men *Ulricehamns* borgerskap finner ett stöd även i regeringsformens § 16, enligt vilken var och en svensk man försäkrats om rätt att bliva dömd av »den domstol, under vilken han enligt Sveriges lag hörer». Frågar man sig, vad det är i den bestående ordningen som betraktas som ett privilegium, blir svaret naturligen i första hand en hänvisning till de rent praktiska fördelar, som den anses medföra. Men särskilt framträder magistratsförvaltningens privilegiekaraktär däri, att magistratens ledamöter tillsättas genom borgerskapets val. Det är en särskild förmån att den består »av sådana personer, till vilka borgerskapet inom sitt stånd äga bästa förtroende och äro kända för ägande insikter uti det som rörer stadens sannskyldiga intresse och förkovran» (*Arboga*). Det var en liknande tankegång som hade föranlett *Ulricehamns* borgerskap att erinra om regeringsformens § 16; därur utlästes nämligen att grundlags helgd tillkom bestämmelsen i 1734 års lag, att endast ofrälse personer kunde erhålla befattningen i städerna. Borgerskapet var sålunda tillförsäkrat rättighet att endast dömas av sina egna ståndsbröder. Om städerna lades under häradshövdingars jurisdiktion, skulle däremot domsrätten i städerna ofta komma att utövas av adelsmän. Åt ett annat håll vänder ståndsintresset fronten, då det i *Falköping* säges att en »redlig borgare» skulle finna det »sällsynt, om han i stället för att styras utav en utav K. M:t tillförordnad ämbetsman, skulle tvingas buga för länsmanskäppen och

lika med en bonde ställas under en icke bättre än han själv kronobetjänts lydno». Karaktäristiska äro *Lidköpings*-borgarnas betraktelser: »Efter borgerskapets fri- och rättigheter kunna de ej på militäriskt sätt styras, utan böra för sina felsteg undergå rannsakning och dom; sådant bör ock genast ske». Privilegiesynpunkten anknöts naturligtvis också till innehavet av de till magistratens och övriga ämbetsmäns underhåll anslagna räntor och andra inkomster vilkas indragning man fruktade. Visserligen kommo dessa egentligen de ifrågavarande ämbetsmännen till godo, men dessa ämbetsmän voro ju till största delen just stadens egna borgare. Man har tydligen på sina håll icke varit så särdeles långt ifrån att betrakta rådmännens löner och underhåll, i den mån de hade sin grund i kronans donationer och privilegier, mindre som ett bidrag till stadens styrelse än ett åt borgerskapet såsom sådant givet understöd. Dylika tankegångar framskymta åtminstone i de omsorger, som man inom *Enköpings* borgerskap ägnade frågan om användningen av stadens mycket vidsträckta donationsjordar, i det man bl. a. ville ha det fastslaget, »att ingen eho den vara må, som icke förut är borgersman, måtte hädanefter till ledamot av magistraten intagas, och sådant, på det stadsjorden, som endast till borgerskapets understöd förunt är, till det rätta ändamålet använd varder».

Kortast uttrycktes den uppfattning, som låg till grund för oppositionen mot det kungliga förslaget, av borgerskapet i *Ulricehamn:* städernas uppkomst kan ej »byggas på magistraternes rubbning». Själva det faktum, att stadsmannanäringarna, åtminstone i småstäderna, befunno sig i ett tillstånd av »vanmakt», ville man naturligtvis därmed ej förneka. Men man lät sig angeläget vara att betona, att förhållandet hade andra orsaker; så t. ex. understryker borgerskapet i *Arboga* den tilltagande lanthandelns ödesdigra verkningar, i de halländska städerna framkomma önskemål om hjälp till hamnanläggningar, strömrensningar o. s. v. På dessa spörsmål är det emellertid ej anledning att här ingå; det må vara nog att nämna, att den behandling, som i en del av de till utredningen hörande aktstyckena ägnats dylika spörsmål, åt denna ger åtskilligt intresse utöver det förvaltningshistoriska, som närmast knyter sig till den.

V.

Av de 44 städer, vilkas yttranden varit mig bekanta var det icke mindre än tre fjärdedelar, som avvisade varje förändring i styrelsesättet. Opinionens enhällighet väckte en viss uppmärksamhet. Landshövdingen i Halland, Wrangel, som för egen del ansåg starka skäl tala för att lägga de mindre städerna i hans län (Laholm, Kungsbacka och Falkenberg) under landsrätt, antydde rätt så tydligt sin uppfattning om de orsaker som förmådde borgerskapet även i dem att intaga en annan ståndpunkt. Jag lämnar därhän skriver han, »huruvida borgerskapet i de mindre städerna följt sin egen övertygelse eller varit därtill av magistraterne övertalde, då de nitälskat för det nuvarande styrelseverkets bibehållande». Och i den preliminära rapport om utredningens resultat, som kommerskollegium avlät i april 1785, gav kollegiet ännu bestämdare uttryck åt denna misstanke. Det ville visserligen ej bestrida, att sådana »misstag» som utredningen visat, kunde vara »troliga hos dessa små städers om deras egen sanna förmån mindre upplysta borgerskap», men trodde dock, att farhågorna bibragts dem av deras styresmän. Så övertygat var kollegiet härom, att det varnade för ett bifall till de hos Kungl. Maj:t vilande framställningarna om ökade löneförmåner för vissa magistrater och stadsbetjänte med den motiveringen, att dessa styresmäns »betydelighet och inflytande på borgerskapet» därigenom skulle ökas. Särskilt fann kollegiet betecknande, att i *Hedemora*, där landshövdingen — efter att först ha fått ett avslag — låtit företaga frågan till förnyad behandling sedan borgmästarebefattningen genom föregående innehavarens död blivit vakant, borgerskapet vid denna andra handläggning av ärendet befanns villigt till en rätt väsentlig förenkling i stadens förvaltning.[1]

Utan vidare kan detta påstående så till vida antagas vara riktigt, att magistraterna med den styrka, varöver de disponerade, lagt sitt inflytande i vågskålen mot den tillämnade omstörtningen. Och det får icke förbises, att de

[1] Kommerskollegium till K. M:t 18 april 1785.

ingalunda saknade möjligheten att kraftigt påverka opinionen. Handlingarna från *Sala* lämna därom rätt så tydliga vinkar. Här har man nämligen mot dem, som ivrade för magistratens avskaffande, åberopat icke blott en för nära 50 år sedan träffad överenskommelse om stadens styrelse, som av Kungl. Maj:t stadfästs med förklaring, att »den eller de, som dädanåt (?) sökte berörda förening häva eller ändra borde med 1 000 d. s. m:s vitesböter anses och näpsas», utan även k. f. 29/7 1752 angående sammanlopp i städerna. Eftersom oppositionen organiserats genom »olovliga sammankomster och genom omlopp av visse orolige borgare», så anbefalldes stadsfiskalen att verkställa laga undersökning om »deras straffbara tilltag»; några månader senare befunnos 24 av de 52 personer, som förenat sig om det misshagliga yrkandet, hava ångrat sin obetänksamhet. — Det bör emellertid nämnas, att detta är det enda fullt påtagliga bevis på verkliga påtryckningar från myndigheternas sida, som handlingarna innehålla.

Det nämndes, att man i Hedemora var villig till vissa förändringar.

Utom i Hedemora var det även i några andra städer, som utredningen visade, att borgerskapet var villigt till partiella reformer av större eller mindre räckvidd. Ur synpunkten av de syften, som föranlett utredningen, betydelselösa voro de inskränkningar, som föreslogos i *Linköping* och *Arboga:* på det förra hållet en indragning av två oavlönade e. o. rådmansbefattningar, på det senare en förändrad användning av de anslag, som redan utgingo till provinsialstadsfiskalen och till stadssekreteraren. Detsamma gäller om de omregleringar som, enligt vad landshövdingen anmälde, redan före utredningens igångsättande dryftades inom *Gävle* borgerskap. En verklig besparing för staden skulle däremot ett bifall till det av borgerskapet i *Skara* framförda yrkandet om stadens befrielse från all befattning med kronouppbörden och stadskassörsbefattningens indragning hava medfört. I *Gränna* var man beredd till ett ännu något längre steg: med hänsyn till de dryga kostnader, som en förestående process mot en grannby väntades föranleda, kunde tills vidare en och annan av rådmanssysslorna indragas. I *Hedemora* och *Vänersborg* ansåg man sig kunna in-

draga kämnärsrätterna, som i båda städerna införts för ick länge sedan (1746 och 1756). Dessutom föreslogs indrag ning i Hedemora av en rådmansbefattning och i Vänersbor av en del andra befattningar. Slutligen tillstyrktes även *Falkenberg* en del indragningar. — Frågan i vad mån dess olika förslag verkligen ledde till resultat, har jag icke ar sett av det intresse att jag gjort den till föremål för när mare undersökning.[1]

Ingen av dessa förändringar rubbade nämligen princ perna för den bestående förvaltningen. Om det yrkand varom *Nådendals* borgerskap förenade sig, kan däremot viss mån sägas, att det utgjorde en kompromiss mellan d hävdvunna principerna och den på rent kommunal grun uppbyggda styrelse, som kommerskollegium tänkt sig. Me bibehållande av en avlönad borgmästare ville man näml gen förvandla rådmansbefattningarna till oavlönade poste turvis förvaltade av borgerskapets ledamöter. En liknan ordning tillämpades f. ö. redan åtminstone i en svensk sta Ängelholm, och i *Söderköping* föreslog en av borgerskape ledamöter införande av ett snarlikt system: fyra rådman tjänster borde indragas men »de indragna rådmanstjän terna lika fullt bestridas av andra därtill av borgerskap kallade borgare, som årligen ombytas utan att äga ful makt, karaktär eller lön»; förslaget vann dock ingen an klang.

Ingenstädes ha de vidast syftande kungliga reformid erna vunnit bifall från borgerskapels majoritet.[2] Men p några få håll hava i alla fall funnits övertygade anhänga av dem, som förmått göra sina röster hörda. Detta h skett i sammanlagt fyra städer av dem som det mig til gängliga materialet avser, nämligen *Sala*, *Hälsingborg*, *. mål* och *Vänersborg*. Relativt underordnat intresse erbjud

[1] Om Hedemora se k. brev 21 mars 1785.

[2] Jag bortser från *Alingsås*, som först 1768 fått stadens styrelse öve flyttad från manufaktursocieteten i staden till en magistrat. Manufaktu verket eftersträvade att återfå ledningen (jfr Bohlin, a. a, s. 172 f och fick även borgerskapet med sig. På hösten 1782 hade borgerska »i anledning av herr J. Alströmers ansökning om en fristads inrättni därstädes, yttrat sig i frågan om domstolarnas och ämbetsmännens avska fande därstädes och densamma bifallit». Landshövdingens i Älvsborgs la rapport till kommerskollegium. Men detta beslut (ej omnämnt av Bohlin som givetvis betingades av de egenartade förhållandena i Alingsås, stod i samband med den stora utredningen. Det gick ej i verkställighet.

den första av dessa städer. Ty här var det icke fråga om att helt avskaffa den särskilda jurisdiktionen för stadsbefolkningen, utan endast om att undanrödja den dualism mellan bergsrätt och magistrat, som i denna stad rådde: tanken att överflytta magistratens befogenheter på bergverkets styresman med hans kollegium av geschworene hade sedan gammalt många anhängare och samlade även nu till en början ett stort antal borgare. Majoriteten höll emellertid fast vid den bestående ordningen.

I de tre övriga städerna har däremot den meningen uttalats, att man helt kunde avvara en särskild jurisdiktion för städerna och på rent kommunal grund skapa nya organ för förvaltningsärendenas handläggning. Ehuru dessa åskådningar, av handlingarna att döma, blott ha omfattats av en försvinnande liten del av rikets borgerskap, torde de dock kunna påräkna ett visst intresse, icke minst med hänsyn till den förut antydda sannolikheten, att de i själva verket representera en mera vidsträckt, ehuru undertryckt opinion. Som naturligt är, synes denna opinion, vilken styrka den nu än må ha haft, hava gjort sig mest gällande bland de socialt lägre stående grupperna av stadsbefolkningen, särskilt hantverkarna. De ekonomiska synpunkterna ha där givetvis vunnit mer anklang än bland de burgnare; dessutom har det väl spelat sin roll, att medlemskapet i magistraten genom praxis förbehölls åt de senare; de som på förhand voro uteslutna därifrån kunde i varje fall ej råka ut för att identifiera magistratens och stadens intressen.

Tyvärr ser det ut som om de handlingar, vilka upplysa om meningsutbytena i *Hälsingborg* ej vore fullständigt bevarade. Tydligt är, att meningarna hava brutit sig ganska skarpt mellan magistraten och dess anhängare å ena sidan och ett oppositionsparti inom borgerskapet å andra sidan. Stadens äldste ha varit hågade för förändring. Däremot har en deputation av 10 personer, som adjungerades de äldste för att dryfta frågan om stapelfrihet m. m., ställt sig på en annan ståndpunkt. Dess utlåtande synes ej vara bevarat. Om de äldstes syn på frågan får man emellertid någon upplysning i ett betänkande, som de den 21 okt. 1782 insände direkt till kommerskollegium. Tydligen har det för dem framför allt gällt att återvinna »stadens på olagligt

sätt magistraten tillagda revenuer»; de voro därför »övertygade att under landsdomares styrelse med borgarenämnd e allenast alla nyttiga ändamål bättre skulle vinnas utan även partier och stridigheter, en stads största olycka, i grun förebyggas och utrotas» och önskade, att »Kungl. Maj:ts allernådigste vilja med magistratens indragning ... kunde ske fyllest». Någon närmare utredning av spörsmålet före kommer ej; lika litet får man tillräcklig upplysning, på va sätt frågan om magistratens indragning växelverkat med de brännande frågorna om stapelrätten och hamnbyggnaden.

Då landshövdingen i Vänersborg på sin rundresa kom til *Åmål* och där höll allmän rådstuga med borgerskapet, uppträdde en f. d. rådman Boman med en skrift underteckna av 17 medlemmar av borgerskapet. Där målades i stark färger stadens tilltagande fattigdom. Vid sådant förhållande, heter det, »anse vi med aller underdånigsta vördnad och lydno Hans Kungl. Maj:ts allernådigste projekt att indrag magistratssysslorna, då vi icke tvivla, att ... deras tillslagne löner måtte bliva lika allernådigst tillslagne stadens allmänna sammanskott, varigenom vi fattige denn stadens invånare och borgare måtte få ännu nyare ämne at beprisa Hans Maj:ts dyrbara nåd emot ett fattigt och för tryckt folk». Men då omröstning anställdes (den skedd efter skattegrund) avgåvos 629 2/3 röster av 34 personer fö och endast 119 1/10 röster av 16 personer mot magistraten bibehållande; en stark majoritet alltså. Man lägger emel lertid märke till, att det var bland de mindre skattedragarne som reduktionsförslaget hade sina anhängare.

Några dagar förut hade landshövdingen varit i *Vänersborg.* Även där hade en rätt stark fraktion inom borgerskapet uttalat sin anslutning till reformprogrammet. Medan en f. d. stadssekreterare Dinetz förde magistratsinstitutionens talan genom ett av 18 borgare undertecknat memorial förfäktade hökaren N. Söllscher som taleman för en grupp av 31 borgare en motsatt mening. Omröstningen förde dock även här till nederlag för reformivrarna.[1] Mycket av innehållet i Söllschers memorial visar direkt hän på aktuella tvistigheter inom staden, vilka måhända utgöra den egent

[1] Av dem, som undertecknat Söllschers memorial, återkallade 6 sina namn: 7 voro frånvarande.

iga orsaken till att det sett dagen.[1] Men det erbjuder ven ur viktigare synpunkter ett betydande intresse. I iss mån en återklang av den reaktion mot ämbetsmannaäldet, vars mest framträdande målsman är Nordencrantz, nnehåller det en rätt grundlig utredning av spörsmålet om tadens styrelse och kastar på flere punkter en rätt värdeull belysning över de frågor, som med helt annat resultat ryftats på andra håll. Det förtjänar därför uppmärksamhet.

Författaren[2] bestrider för det första att något verkligt ehov förefinnes av en så vidlyftig förvaltningsapparat som len bestående. Det råder ingen jämvikt, menar han, mellan imbetsmännens och göromålens antal. Men härigenom uppnuntras vidlyftighet även i de obetydligaste rättegångar ch lämnas fritt spelrum åt kitsliga advokater: »oordning ch villervalla och trätofrön underhållas emellan borgare, om därigenom försvagas». De dubbla instanserna — kämnärsrätt och rådhusrätt — leda blott till förhalning. »För rätosamma borgare är även det viga sättet att hos de ständigt sittande rätter få sina saker utförda ofta en olycklig anledning till tvist.»

Å andra sidan gör förf. gällande att magistratens underhåll verkligen medför avsevärda bördor och att man häri har att se en väsentlig anledning till stagnationen i stadens utveckling. Staden har alla förutsättningar för blomstring, men borgarne äro ändå fattiga och stadskassan tom. De summor som åtgå till förvaltningen kunde bättre användas till stadens förmån eller stanna i de fattiga borgarnas enskilda kassor.

Alltså: »Vänersborgs styrelseverk behöver förbättring», och denna ändring bör gå i den riktningen, att magistraten – en inrättning som är behövlig i större städer, men alltför okritiskt efterapats i de smärre — blir avskaffad. Författaren har reda på, att stadsförvaltning utan magistrat med framgång prövats under långt större förhållanden än i de svenska småstäderna, nämligen i de engelska s. k. grev-

[1] Sitt burskap hade Söllscher — förut (1760—69) handelsbetjänt i Göteborg — fått av kommerskollegium mot magistratens avstyrkande. Kommerskollegii protokoll 16 juni 1777.

[2] Det ligger nära till hands att antaga, att någon annan än Söllscher fört pennan. Men hållpunkter saknas för gissningar om vem detta varit.

skapsstäderna: »långt större städer i England skola efter berättelse vara och trivas väl utan magistrater».

Rättskipningen tänker sig förf., i överensstämmelse med det kungliga programmet, överlämnad åt lantdomarne, som skulle åläggas att med biträde av en nämnd av sju borgare årligen hålla fyra ting i staden. De olägenheter härav, som så starkt framhävts från alla håll, böra kunna avhjälpas genom meddelande av speciella föreskrifter om lagfart m. m. Debitering och uppbörd av kronoutskylder kunde övertagas av kronofogden och häradsskrivare. Den ersättning, som skäligen borde tillkomma dessa och häradshövdingarne, behöver ej bliva betungande.

»Stadens hushållning» kan däremot ej »skiljas utur borgerliga händer», och eftersom »hela borgerskapet icke kan bekläda hushållningsstyret, emedan alla i sådan myndighet ville styra och ingen lyda så måtte tre av borgerskapets äldste årligen utav hela borgerskapet väljas att i egenskap av ålderman och bisittare leda stadens förvaltning. Förf. har rätt så grundligt övervägt den ställning och de uppgifter som skulle tillkomma denna delegation.

Åldermannen och hans två bisittare erhålla i förslaget en ställning, som endast delvis motsvarar 1800-talets begrepp om kommunala förtroendeämbetsmän. Endast sjukdom eller ålderdom bör berättiga till avsägelse. Men tjänsten skall lönas genom frihet från borgerliga besvär, och det förutsättes vidare, att den, som väl förvaltat sin tjänst vid avgången skall hedras »med förtjänt lovord och penningebelöning efter förtjänst och lägenhet». Deras uppgift är för det första att hava drätseln om händer med redovisningsskyldighet inför »meniga borgerskapet» och kontroll av de äldste. För sin förvaltning böra de ock vara underkastade uppbördsmans ansvar. De skola vidare »tillse, ställa och vårda att stadens medel bleve till nytta och prydnad väl använde». Men det tillkommer dem ej att ensamma härom besluta: det skall nämligen ske »efter borgerskapets äldstes hörande och överenskommelse i varje casus».

De skola vidare fylla magistratens plats som led i den statliga förvaltningen: »emottaga och verkställa K. B:s befallningar i de avseenden han över staden äger att bjuda

och för övrigt lämna domhavanden samt kronobetjäningen den handräckning de i deras ämbetsutövning av nöden hade».

Såsom tremannakollegiets uppgifter angivas dessutom: tillsyn över brandväsendet, gator, torg och vägar, skjutsväsen, förvaltningen av stadens jordar, uppsikt över skråväsen och byggnadsväsen (»att nybyggnader i vacker och nyttig smak skedde»), ordningens upprätthållande, omsorg om näringslivet, fattigvård, förebyggande av »förtryck medborgare emellan». Det förutsättes, att för vissa ändamål »underbetjänte» skola behövas; de få antagas av åldermannen och bisittarna men lönerna skola beviljas av borgerskapet.

Arbetet tänkes så fördelat, att åldermannen skall »av sökande emottaga ansökningar och vid sammanträden dem föredraga, såsom alltid ordet förande», bisittarna skola »med honom samråda och sluta». »En ypperlig sak vore, om desse män på engelska viset skulle alltid vara skyldige stanna uti samdräktigt beslut, i stället för omröstning, som tjänar understundom till medel för enskilte avsikters befrämjande». Man kunde då i fall av meningsskiljaktighet föreskriva underställning under borgerskapet eller, i mindre viktiga ärenden, under stadens äldste. I övrigt borde den vanliga besvärsvägen stå öppen.

VI.

I april 1785 anmälde kommerskollegium för Kungl. Maj:t det i allt väsentligt negativa resultat, vartill utredningen dittills lett.[1] En radikal omstöpning av småstädernas förvaltning kunde icke längre ifrågakomma. Skulden låg, menade kollegiet, som tydligen alldeles icke låtit sig rubbas i sin övertygelse om reformens lämplighet, hos magistraterna, som vilselett borgerskapet. Kungl. Maj:t svarade med att infordra »närmare utlåtande i vilka städer I hällen före, att en slik indragning vid nuvarande löntagares avgång må anses böra äga rum, då sådant . . . med borgerskapets frivilliga begivande kan förenas».[2] Kommerskollegium beslöt emellertid att avvakta de ännu ej inkomna svaren, och på denna punkt stod saken ännu, då 1786 års riksdag sammanträdde.

[1] Se ovan s. 122.
[2] K. M:t till kommerskollegium 11 maj 1875.

Eskilstuna stads riksdagsman, Apelgren, hade vid denn riksdag ett ärende att andraga, som nära sammanhängd med utredningen om städernas styrelsesätt. Saken var den att Kungl. Maj:t på hösten 1784 hade förordnat, att Eskils tuna stad, som hade gemensam borgmästare med Torshäll vid dennes avgång skulle läggas under landsrätt. Närmar bestämt skulle staden vid detta tillfälle bliva inbegripen de förmåner, som 1771 hade tilldelats den utanför stader anlagda s. k. fristaden; magistratens befattning skulle där med upphöra och jurisdiktionen liksom i Tammerfors över låtas åt häradshövdingen.[1] Detta steg till »fristadsinrätt ningens tillväxt och förkovran» innebar ju helt enkelt at av kunglig maktfullkomlighet på en punkt genomföra de program, som eljest hänskjutits till borgerskapets egen om prövning. Riksdagsmannen från Eskilstuna besvärade sig över detta ingrepp i stadens gamla rättigheter.[2] Men be sväret avslogos, och i det reglemente för fristaden som ut färdades 1787 återfinnas de bestämmelser som fastställts 1784 Realiserad blev planen dock ej, ty då borgmästaren 179 avled, resolverade Kungl. Maj:t, på gemensam hemställa av hovrätten samt bergs- och kommerskollegierna, att staden skulle få behålla sin magistrat.[3]

Emellertid väckte saken uppmärksamhet inom borgar ståndet. Då Apelgrens besvär föredrogs i besvärsdeputa tionen, konstaterades att de borde räknas till enskilda be svär, men det tilläts Apelgren att genom ett memorial ämnet vända sig till ståndet.[4] Detta synes icke ha skett men det finnes ingen anledning att antaga, att icke sake under hand diskuterats.

Därtill hade man ju för övrigt anledning nog. Flerta let av ståndets ledamöter hade var på sitt håll stått inf samma spörsmål. Redan då, vid dryftningen av den en skilda stadens angelägenheter, hade det tett sig som en fråg om hotade ståndsrättigheter. Bakom de ordasätt i städer nas utlåtanden, som vördnaden för det upplysta konunga dömet fordrade, är det mycket lätt att urskilja de politisk stridernas bitterhet. Vid riksdagen måste förslagets kor

[1] K. M:t till kommerskollegium 15 nov. 1784.
[2] Städernas skrivelser och besvär: Eskilstuna, R. A.
[3] K. M:t till Svea hovrätt samt bergs- och kommerskollegierna 6 juni 17
[4] Besvärsdeputationens protokoll 1786 (Borgarståndets arkiv, R. A.).

sekvenser framstå i en ännu skarpare belysning. Man måste ha besinnat, att det, om det genomförts, skulle ha medfört en den mest radikala omstöpning av ståndet, vars ryggrad och styrka ju alltjämt, trots köpmännens allt större inflytande, utgjordes av det ofrälse ämbetsmannaelementet: borgmästarna. Det behövdes icke den oroliga stämningen vid 1786 års riksdag, för att frågan om städernas styrelse skulle bli en politisk fråga av första ordningen. Och bland borgerskapets allmänna riksdagsbesvär fick den den främsta platsen.[1]

Framställningen[2] stöder sig först och främst på de resolutioner å ståndets besvär vid 1723 och 1734 års riksdagar, varigenom det fastslagits att städernas enskilda privilegier icke fingo »till deras grund och varelse upphävas och omkullkastas», och inskärpts, att de resolutioner m. m. som tryggade städernas allmänna rättigheter, icke fingo rubbas eller ändras, utan av alla ämbetsmän, högre eller lägre, noggrant borde efterlevas. Vederbörande kollegier och ämbetsmän borde anbefallas att ställa sig dessa stadganden till efterrättelse. Men icke nog härmed. Det begärdes att konungen uttryckligen skulle uppgiva de omstörtningsplaner, som under de föregående åren väckt så mycken oro: »att Eders Kungl. Maj:t, utan avseende på förslager, som kunna vara givne till förändring i städernes styrelsesätt, i nåder ville bibehålla rikets städer och borgerskap vid den styrelse av borgmästare och rådmän samt expeditionen av stadssekreterare eller stadsnotarier, som hos dem av ålder varit vanligt, som uti rikets lag och stadgar utstakat finnes». Ståndet ansåg sig icke böra ingå på utförligare motivering, utan nöjde sig med en erinran om att »krediten, som är livet i all handel och rörelse, genom en snar justice och exekution av ständige domstolar befrämjas och vidmakthålles, men onekligen skulle försvagas och försvinna, så framt städerne skulle sättas under landsrätt». De praktiska synpunkterna hade tydligen skjutits åt sidan för att det så mycket klarare skulle framgå, att frågan var en rättsfråga. Statsmakten ägde ej rätt att överskrida de

[1] Det är således icke i allo riktigt, då Wærn (1786 års riksdag, Göteborg 1868, s. 65) säger: »De av ständerna anförda besvär erbjuda föga märkligt eller för sinnesstämningen i landet betecknade».

[2] Borgarståndets skrivelse till K. M:t odat., ink. 16 juni 1786 (Riksdagsacta).

gränser som uppdrogos av städernas välfångna rättigheter. detta var grundtanken, som fick en nästan drastisk formulering i påminnelsen att magistratsförvaltningen blivit »en del städer vid deras övergång till svenska kronan genom avhandlingar dem betingad».

Kommerskollegium fick yttra sig om borgarståndets framställning: det blev en kortfattad hänvisning till regeringsformens paragraf om städernas privilegier, med erinran om att där uttryckligen förutsattes att privilegierna »efter tidernas omständigheter och det allmännas nytta och gagn lämpas». »Borgerskapet lärer därvid i underdånighet få sig trygga», heter det. En mycket avvisande ståndpunkt alltså — i överensstämmelse med den hållning kollegiet från början intagit. Emellertid anmälde kollegiet, att det med anledning av borgarståndets framställning avvaktade vidare besked, huruvida saken borde fullföljas på det sätt som Kungl. Maj:t föregående år föreskrivit.[1] Det dröjde, innan konungen fattade beslut i denna fråga liksom de övriga frågor, som berörts i borgarståndets besvär. Ännu då 178[illegible] års riksdag sammanträdde, lågo de oresolverade. Under sådana omständigheter var det naturligt, att i de förslag till privilegier för borgarståndet, som vid denna riksdag dryftades inom ståndet,[2] icke heller frågan om städernas styrelse blev förgäten. I det förslag, som slutligen god kändes av ståndet och den 1 april frambars för konungen fastslog § 10, att intet intrång fick ske i städernas privilegier och inkomster, enkannerligen de kungliga donationerna; i § 11 förklarades att städernas administration skulle bibehållas i sitt gamla skick, och § 12 slutligen bekräftade städernas rätt att själva välja sina borgmästare och rådmän.

Detta privilegieförslag vann ej konungens bifall. Men alltifrån riksdagens början, innan borgarståndet själv hunnit taga upp frågan om sina privilegier, hade konungen varit betänkt på att i någon form ställa ståndet tillfreds. Den 6 februari — d. v. s. just i de dagar då det drog ihop till strid mellan kungamakten och adeln — hade konun-

---

[1] Kommerskollegium till K. M:t 5 juli 1786 (bil. borgarståndets besvär, Riksdagsacta).

[2] Jfr Tham, Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag (Sthlm 1866), s. 114 ff., 215, 294 ff.

gen låtit besvären från 1786 föredragas i rådet.[1] Meningen var att utfärda resolutioner på dem. Så t. ex. hemställde rådet i frågan om städernas styrelse om en försäkran för borgarståndet därom, »att 54 § i regeringsformen, som uttryckligen stadgar, att städerne i riket förbliva vid deras välfångna privilegier och rättigheter, som dem av forne konungar givne och förlänte blivit, till oryggeligt iakttagande varder efterlevad, och att borgarståndet således i underdånighet sig härvid kunna trygga», varemot klagomålet över tilltänkta förändringar i städernas styrelse förklarades obefogat, då inga sådana förändringar ifrågasatts mot borgerskapets vilja. Frågan om denna resolution liksom om flertalet av de övriga resolutioner på 1786 års besvär, som i rådet tillstyrkts, förföllo emellertid då konungen i stället utfärdade sin bekanta försäkring om borgarståndets rättigheter.[2] De viktigaste av de ämnen, som skulle berörts i resolutionen, blevo nämligen på ett eller annat sätt behandlade i försäkringen.

I avseende på frågan om städernas styrelse lägger man i den kungliga försäkringen av den 23 februari för det första märke till löften om bibehållande vid gamla donationer och särskilt stadsjordarna. Men dessutom har i en särskild paragraf städernas rättighet till självförvaltning, ytterligare befästats: »Även vill Kungl. Maj:t i nåder hava samtlige rikets borgerskap och städerne än ytterligare försäkrade om ett orubbat bibehållande av deras rättighet att föreslå borgmästare och välja rådmän, att antaga mindre betjäning, att taxeras av egne medlemmar och att förvalta städernes enskilte kassor, allt som hittills vanligt varit, dock så att de må vara tillräckelige och förslå till allmänna och nödiga behov».

På denna punkt, liksom på flere andra, måste borgerskapets deputerade, då de hörde försäkringen sig föreläsas, hava sagt sig, att den ingalunda var någon fullgod ersättning för de privilegier, som man i ståndet arbetat för. Särskilt fanns ingen motsvarighet till privilegieförslagets ut-

[1] Protokoll i rådkammaren (handels- och finansexpeditionen) 6, 7 februari 1789.
[2] Jfr om sammanhanget handels- och finansexpeditionens protokoll 28 april 1789.

tryckliga bestämmelse, att städernas administration skulle bibehållas i sitt gamla skick. Tanken att genomföra en genomgripande förändring i städernas styrelsesätt var i alla fall i och med försäkringen av den 23 februari definitivt uppgiven. Det var ett slags upprepning av 1719—23 års händelser: magistratsförvaltningen hade ånyo befästs. Därmed var visserligen icke frågan om styrelsesättet i de mindre städerna bragt ur världen. Gång på gång framfördes under 1800-talet frågan om en reduktion av den kostsamma och betungande stadsförvaltningen — i riksdagsdebatter, i kommittébetänkanden och i den offentliga diskussionen. Men förslagen strandade, särskilt tack vare bestämd opposition från städernas sida. Därtill kom, att dessas snabba tillväxt under 1800-talets senare del mångdubblade deras resurser och sålunda gjorde behovet av en förändring mindre trängande. Men i våra dagar står frågan åter på dagordningen och dryftas delvis ur helt nya synpunkter, delvis från desamma, som behärskade diskussionen på Gustav III:s tid.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Arriärgardesstriden vid Zusmarshausen 7 maj 1648.[1]

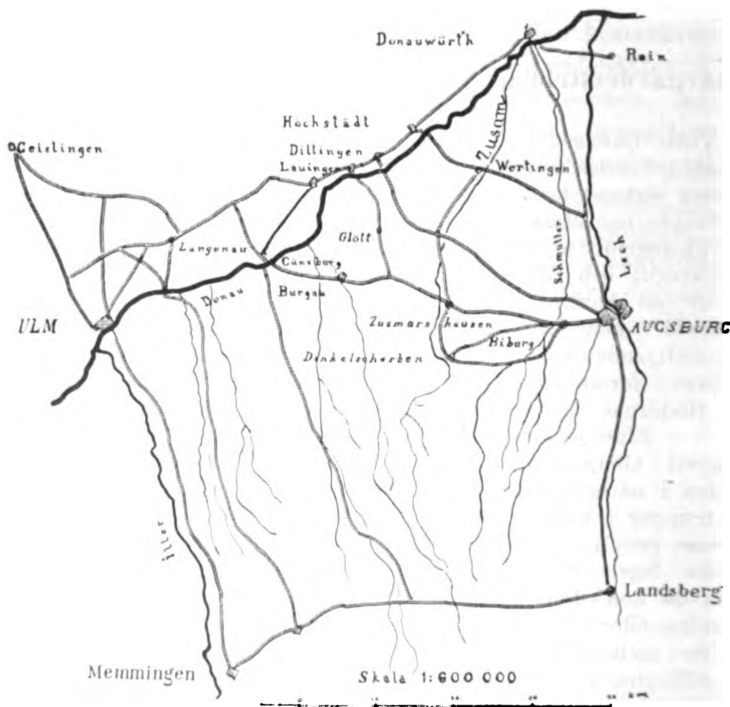
Vinterfälttåget i Tyskland 1648 hade resulterat i att de konfedererade[2] svenska och franska trupperna tryckt de kejserliga och bajrarna söderut mot Donau. De senare hade utan motstånd släppt Saalelinjen och Mainlinjen, deras planer på ett offensivt uppträdande hade ej förmått utlösas i handling. Friktionen under vintern hade varit stark, och Wrangel och Turenne beslöto att låta trupperna vila ut en kortare tid för att med friska krafter kunna uppta sommarfälttåget, när de yttre betingelserna blivit gynnsammare. Ett utnyttjande av den lättköpta terrängvinsten Hessen-Donau kunde ej göras, förrän lämpligare årstid inträtt, regnet upphört, de talrika flodernas vattenflöden minskats och gräset börjat komma fram. — Efter en ansträngande och riskabel marsch nådde Wrangel 20 april Göppingen, där han tog sitt högkvarter. Infanteriet förlades i närheten, kavalleriet längre bort. Även Turenne förlade sina trupper i kvarter. Ställningen vid Göppingen var fördelaktig dels ur provianteringssynpunkt, dels på grund av sitt militärgeografiska läge. Skyddade för överfall och insyn genom Rauhe Alp kunde de konfedererade hålla ett vakande öga på motståndaren och förhindra eller försvåra en fientlig offensivrörelse norrut över Donau. När de själva skulle uppta den avbrutna framryckningen hade de från Göppingen ett vägnät till förfogande, som erbjöd många möjligheter, antingen de ville gå till frontalt anfall eller genom omfattande rörelser österut eller söderut tvinga motståndaren tillbaka.

De allierade hade funnit förenligt med sin säkerhet att falla tillbaka på Donaulinjen, hade övergått denna flod och i en båge söderut och västerut över Wertingen, Zusmarshausen och Burgau 26 april nått Günzburg. Sin plan att här fördela trupperna måste de uppge, då de måste räkna med en plötslig framryckning från

[1] Denna uppsats hölls såsom föredrag i Historiska Föreningen i Lund våren 1918. Den skildrar en förut föga beaktad detalj i det 30-åriga krigets sista skede. Källorna återfinnas i slutet. Skisserna äro gjorda efter modärna kartor av löjtnant E. Edlund, I. 19. Blott de större vägarna ha tecknats.

[2] Efter terminologien i dåtida skrivelser benämnes i fortsättningen svenskarna och fransmännen med ett gemensamt namn: de konfedererade; de kejserliga och bajrarna: de allierade.

motståndarens sida. De intogo i stället ett befäst läge vid Günzburg och slogo där en brygga över Donau. De voro nu i besittning af en god utfallsport till Württemberg. Patruller skickades ut mot fienden. — Upplösningen hade till- i stället för avtagit. De kejserligas tillstånd var under all kritik, rytteriet saknade hästar, infanteriet vapen. Kejsarens åtgärder voro obetydliga, och kurfurst Maximilian var betänkt att inställa proviantleveranserna till de kejserliga. Att underhålla båda arméerna räckte helt naturligt hans krafter ej till

Översiktsbild av operationsområdet.

för. De kejserligas exempel hade också smittat de bajerska trupperna, som dittills utmärkt sig för bättre ordning. Mellan de högre officerarna i de båda lägren rådde ständiga rangstridigheter.[1]

När de konfedererade 1 maj bröto upp från sina kvarter åt sydost, var det strategiska läget ungefär följande. Vid Günzburg stodo de allierade söder om Donau med huvuduppgift att hindra den fientliga invasionen i Schwaben och Bajern. Den styrka, de hade till sitt förfogande, uppgick till omkring 25,000 man. Deras

[1] Chef för de kejserliga trupperna var Holzappel, f de bajerska Gronsfeld.

läge var ovanligt gynnsamt. I besittning av numerär överlägsenhet — de konfedererade räknade 14,500 man till häst (därav 2,000 oberidna) och 7,500 till fot — och försedda med en god utfalls- och försvarsställning vid Günzburg borde de tämligen lätt kunna avvärja alla försök till flodövergång. I fronten hade de ett ojämförligt stöd i den breda och vattenrika Donau, och flankerna skyddades av talrika vattendrag. Genom sitt lopp i nordöstlig riktning gynnade Donau också de allierade, ifall de tvungos till återtåg. Vare sig motståndaren längre ner eller upp ville övergå floden, utsattes han under frammarschen för ett farligt flankhot från Günzburgställningen. Då de allierade hade sin operationsbasis Bajern alldeles bakom sig, hade de lätt att härifrån få understöd i hjälptrupper och förnödenheter. — Med alla dessa förhållanden måste de konfedererade räkna. Sedan de stärkt sig och de yttre betingelserna för en offensiv blivit gynnsammare, ämnade de förlägga krigsteatern i Schwaben och Bajern och skydde för den skull ingalunda att leverera drabbning. I kavalleri torde de ha varit nästan jämnstarka med motståndaren, och vad som brast i antal uppvägdes av de svensk-franska truppernas moraliska kraft och offensivanda och härledningens eniga uppträdande. En ovärderlig fördel var, att Lauingen var i fransk hand. Detta underlättade högst betydligt en flodövergång, även om staden låg på norra Donaustranden.

1 maj på kvällen hade de konfedererade nått Geislingen, som var en viktig vägknut. Härifrån kunde de vända sig antingen söderut mot Ulm eller åt sydöst mot Langenau. Gronsfeld, som genast fått rapport om den fientliga framryckningen, kallade tillsammans sina generaler. Av de två möjligheter till en fientlig övergång, ovanför Ulm eller vid Lauingen, syntes den senare sannolikare. Man beslöt dock först avvakta vart fienden skulle vända sig från Geislingen. Återkommen från en rekognosceringsritt 2 maj, nåddes Gronsfeld av underrättelsen, att de konfedererade denna dag nått Langenau. Gronsfeld trodde sig därav gissa, att de skulle gå över vid Lauingen, och då han fruktade att bli avskuren från förbindelsen med Bajern, föreslog han, att man skyndsamt skulle draga utför Donau. Holzappel avböjde det dock. Det såg också ut, som om de konfedererade med våld ämnade gå över vid Günzburg eller i riktning mot Ulm. Mot Günzburgbryggan företogo de en storm, som de allierade blott med möda avvärjde, och mellan Günzburg och Ulm började de konfedererade återställa bryggorna. Då man dessutom vid en marsch utför Donau hade varit tvungen lämna lägret i sticket, röstade Holzappel för att stanna, tills man finge se, om fienden droge vidare. Hans förslag vann krigsrådets bifall. — Tvivelsutan var Holzappels förslag riktigare än Gronsfelds. Man måste först avvakta närmare underrättelser om de konfedererades avsikter. Av skiss nr 1. framgår Langenaus behärskande ställning beträffande vägnätet. Det var en utmärkt centralställning och utgångsställning för en flodövergång. Flera möjligheter funnos

att härifrån forcera Donaulinjen. Från Langenau kunde de konfedererade vände sig likaväl mot Günzburg som mot Ulm eller Lauingen. Att de haft några avsikter att passera Donau väster om Günzburg får anses osannolikt. Skärmytslingarna, som närmast kunna karaktäriseras som våldsamma rekognosceringar, och broslagningarna avsågo säkerligen att missleda fienden. En kringgående rörelse västerut över t. ex. Ulm hade — därest man ej gjort den tidsödande svängen över Memmingen, varvid bl. a. etapplinjerna blivit riskabelt förlängda — i strategiskt hänseende varit föga effektiv, då man blott drivit motståndaren tillbaka med frontala anfall utan utsikt till att kunna krossa eller försvaga hans levande försvar. Faktiskt hade detta varit ytterst svårt, ja nästan omöjligt att genomföra i snösmältningsperioden, då de konfedererade hade att passera flera vattendrag, som runno i nordlig riktning till Donau, alltså mitt i marschriktningen, och inga större vägar gingo från väster till öster; de allierade åter hade till sitt förfogande flera lämpliga återtågsvägar.

Då de konfedererade ej 3 maj rörde på sig, stannade de allierade också denna dag i Günzburg men beslöto på Gronsfelds upprepade yrkanden att morgonen därpå — 4 maj — bryta upp. Dock skulle man ej enligt Gronsfelds förslag taga ställning mitt emot Dillingen, utan man skulle över Zusmarshausen gå mot Augsburg. Vad som dikterade detta beslut var förmodligen fruktan att fienden skulle övergå Donau vid Lauingen, komma i ryggen på dem och avskära dem tillgången till Lech. — Ett dylikt tänkesätt och ett dylikt beslut var ju att överlåta allt initiativ åt motståndaren och viljelöst foga sig efter hans rörelser. Men de allierade gingo ännu längre i eftergivenhet och modlöshet. Utan svärdslag prisgåvo de den starka Donaulinjen, uppgåvo all tanke att med vapen i hand hindra övergången vid Lauingen eller annorstädes. På sämsta tänkbara sätt misskötte de sin huvuduppgift att förhindra invasionen. Bättre än något annat vittnade det om andan inom härledningen och hären. — Möjligt är, att de allierade hade i minnet de olyckliga manövrerna från oktober 1646, då Wrangel och Turenne med en snabb framstöt avskuro dem reträtten till Lech.

4 maj på aftonen nådde de allierade Zusmarshausen. Härifrån behärskade de Zusamlinjen söderut, varför en omfattning från från det hållet svårligen lät sig tänkas, och även ett gott stycke norrut. Ställningen kunde väl kringgås norrifrån, men ett fientligt försök i den riktningen borde givetvis i tid kunna inrapporteras, så att ej reträtten oroades. — Man beslöt att ej överila sig utan avvakta fiendens intention, som man ansåg kunde sträcka sig i flera riktningar. Antingen kunde fienden vid Ulm överskrida Donau för att gå mot Landsberg, eller använde han bryggan vid Lauingen och gick mot Rain, eller gick han ännu längre nerför Donau och hotade Donauwörth; slutligen kunde man också tänka sig, att han ginge på sidan åt sydväst mot Iller, Bodensjön eller Schwarzwald att attackera någon post därstädes. Minst att frukta var första

fallet, då man ansåg, att den intagna ställningen vid Zusmarshausen borgade för tillräcklig säkerhet för övre Lechlinjen; man besatte dock alla övergångar över Lech ända upp till Schongau. Rain hade flera gånger av svenskarna och fransmännen använts som infallsport till Bajern, och ämnade de nu tränga fram mot Iser och Inn, måste de sätta sig i besittning av Rain eller också strängt cernera det, om de ville ha sina förbindelser skyddade. För att omintetgöra alla försök åt det hållet skickade Gronsfeld förstärkningar till kommendanten i Rain. Den i Donauwörth fick order att, ifall fienden närmade sig, förstöra bryggan och gå tillbaka på Rain. — Det märkliga i dessa resonemang är att intet alternativ förutsätter ett fientligt angrepp på själva huvudstyrkan. Det är, som om man trodde, att de kejserlig-bajerska trupperna med sitt hot skulle tvinga fienden åt sidan. Man gav sig god tid och tänkte ut alla möjligheter utom dem, som just inträffade. Troligen lät man dupera sig av de konfedererades stillaliggande dessa dagar. De allierades spaningsväsende tycks också ha varit bristfälligt.

Uppehållet och overksamheten i Langenau hade förorsakats av de svåra förvecklingar, som uppstått i anledning av stridigheter mellan fransmännen och de weimarska ryttarna. Sedan de nödtorftigt ordnats, bröto Wrangel och Turenne 6 maj på morgonen upp. Avantgardet hade order att gå på Dillingen, ett dit förutskickat detachement på tre regementen skulle rycka fram till Höchstädt. De konfedererades avsikt tycks ha varit att följa Donau till Donauwörth och vidare mot Rain. När Wrangel och Turenne vid 3-tiden på middagen nådde Lauingen, fingo de rapport, att fienden var på återtåg till Augsburg.[1] I hopp att kunna bemäktiga sig några efterblivna avdelningar och för att taga reda på fiendens rörelser gingo Wrangel, Turenne och Königsmark i spetsen för 6 svenska och 3 franska kav. regementen över Donau söderut. Sedan man passerat den sumpiga terräng, som sträcker sig omkring en mil söderut från Lauingen, gjorde man halt och skickade ut en spaningspatrull. Efter två timmar kom den tillbaka[2] och rapporterade, att de fientliga arméerna lågo en och en halv timmas väg därifrån vid Zusmarshausen och att patrullen ej mött något fientligt parti, som kunde röja det svenska detachementets närvaro. Man rådslog en stund, om man med de 9 regementena skulle företa ett angrepp, men beslöt till slut att uppskjuta anfallet till morgondagen. Man drog sig något tillbaka till en öppen plats, antagligen kring trakten av Glött, och avfärdade adjutanterna till Lauingen med order åt trupperna att skyndsamt gå över Donau och genom en nattmarsch nå de båda befälhavarnas uppehållsort; bagaget skulle lämnas i kvarteren. Så skedde, och klockan 2 på natten[3] voro trupperna framme.

[1] Tydligen hade de konf:s spaningsavdelningar haft svårigheter att ta sig över Donau.

[2] Detachementets huvudstyrka tycks under tiden ha avancerat något.

[3] Mem. Tur. I: 122. Det torde stämma ganska bra. Omkring kl. 3 e. m. Enligt Fernemount t. kejsar Ferdinand 9/19 maj, Schmidt, bil.) torde de ha ridit

Kl. 11 på kvällen den 6 hade Wrangel skickat ut en ryttmästare med 50 man mot de allierades läger för att bemäktiga sig fångar och skaffa noggrannare upplysning om fienden. Den utsända avdelningen angrep en fältvakt och tog några fångar. Dessa berättade, att de allierade fortfarande stodo kvar vid Zusmarshausen, men att de med dagens inbrott skulle bryta upp mot Augsburg.

De allierade svävade alldeles i okunnighet om den hotande faran. Som en blixt slogo vid 12-tiden på natten mot den 7 rapporterna ner från de utskickade partierna liksom från en överlöpare att en fientlig avdelning på 8000 man kl. 3 på middagen passerat Lauingen söderut och att hela armén följde efter, tydligen i avsikt att framtvinga en huvudaktion. Holzappel ville först stanna kvar och antaga striden. Ställningen vid Zusmarshausen var också ur taktisk synpunkt ganska fördelaktig. Men på Gronsfelds starka urgerande och efter noggranna beräkningar av sina stridskrafter beslöt sig Holzappel för avtåg. Med sin generalkvartermästare Brisigello utarbetade Holzappel nu marschordning för följande dag.[1]

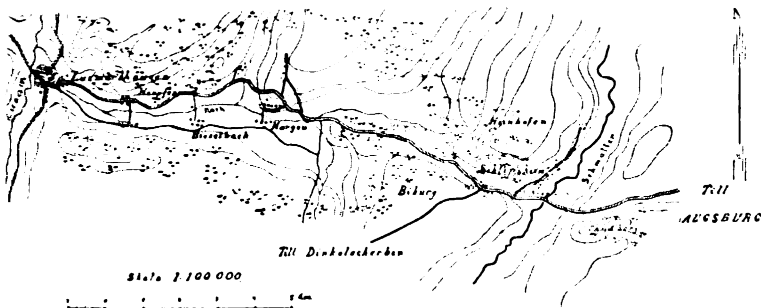
Han utgick från den förutsättningen, att fienden ej skulle marschera direkt på Zusmarshausen utan gå mer österut och avskära de allierade återtåget till Augsburg. Man skulle alltså förmodligen ej stöta ihop, förrän tidigast mellan Schmutter och Lech. Det gällde följaktligen att här snabbt kunna intaga en säker ställning och det var för den skull av vikt, att avantgardet gjordes stark för att kunna driva undan eventuella fientliga avdelningar och sätta sig i besittning av lämplig ställning och förterrängen, i synnerhet övergångarna över Schmutter. — Det klander, som sedermera har riktats mot Holzappel, att han begick ett svårt taktiskt fel, då han placerade bagaget bakom huvudstyrkan, har sålunda intet fog för sig, sett ur denna förutsättning, som föreföll vara den naturligaste. — Skulle fienden åter gå på Zusmarshausen borde man vid arméns tidiga uppbrott ha nått Schmutter, innan de konfedererade inträffade i Zusmarshausen.

Som man ser, utgick Holzappel från två, som det sedan visade sig, felaktiga förutsättningar: Dels att fienden skulle gå mer i sydöstlig riktning på Augsburg i stället för en sydlig på Zusmarshausen, dels att fienden, om den toge den senare vägen, ej skulle hinna upp de allierade, förrän de voro i säkerhet. Holzappel tycks ej ha tänkt sig, att de konfedererade genom en nattmarsch skulle kunna nå honom; deras uppträdande de föregående dagarna hade ju ej tytt på någon livligare verksamhet. Spaningen måste å de allierades sida ha bedrivits dåligt, delvis väl beroende på den kuperade terrängen och mörkret, ty annars borde väl de konfedererade

över Donau vid Lauingen och kl. 4—1/2 5 hunnit över slätten söder om Lauingen, varpå de stannade någonstans i närheten av Aislingen. Spaningspatrullen behövde två timmar för sitt uppdrag, återkom alltså omkr. kl. 1/2 7 em. Efter något rådplägning skickades adjutanterna tillbaka till lägret, där de inträffade omkr. kl. 8. Marschen över bron och till de båda överbefälhavarna torde ha tagit omkr. sex timmar.

[1] Se bilagan.

ilmarsch söderut blivit inrapporterad och föranlett en ändring i marschordningen. — Påpekas bör Holzappels fullt riktiga åtgärd att låta trupperna marschera på två marschvägar. Själv uppehöll sig Holzappel i mitten, vilket var naturligast.[1]

Skiss över stridsområdet.

Terrängens utseende med höjder och moras, pass och defiléer försvårade marschen i hög grad och tvang till en förflyttning, som gick stick i stäv med vad som var nödvändigt. Ty å ena sidan fordrade fiendens närhet, att man höll ihop stridskrafterna, å andra sidan tvang terrängen till en stor utsträckning i djupled och förorsakade störningar, allrahelst som vägarna voro dåliga. Fienden kunde alltså få tid att hinna upp de allierade och tvinga dem till strid.

Kl. 4 på morgonen bröt Gronsfeld upp med det bajerska kavalleriet och dess träng och gick södra vägen över Dinkelscherben och nådde kl. 10 förmiddag Biburg. Där fann han Eberstein före sig men fortfarande stående på Schmutters vänstra strand. Gronsfeld gav honom då order att genast gå över och taga ställning på höjden öster om åövergången.

Samtidigt med Gronsfeld hade Holzappel satt sig i marsch, men den trånga defilén strax öster om Zusmarshausen åstadkom genast uppehåll och dröjsmål. När striden började, stodo 60 vagnar där, som fastnat i den sumpiga terrängen.[2]

För att skydda den viktiga trängen hade Holzappel avdelat ett arriärgarde på 1500 ryttare, 800 musketörer och 4 små kanoner. Det stod under befäl av Montecuccoli. Denne tog ställning på höjden strax öster om Zusmarshausen.[3] Ställningen var förträfflig

[1] Det kan diskuteras, om ej Holzappel gjort klokt i att genast låta sin träng bryta upp, varigenom han vunnit några timmar. Till hans försvar kan dock anföras, att det var en vansklig sak att göra uppbrott under mörker, och att han ej trodde, att anfallet skulle komma så snabbt.

[2] Det förefaller, som om uppbrottet och marschen ej försiggått i full ordning och med önskvärd skyndsamhet.

[3] Förmodligen vid och något norr om »Z» i Zusmarshausen. — Sambraus uppger s. 93, att Montecuccoli tog ställning n. n. v. om Zusmarshausen, väster om Zusam, och stöder sig på en notis i några kyrkliga handlingar från Zus-

med Roth som skydd för vänstra flanken och ett moras för d
högra. I fronten rann Zusam. — Terrängen från Zusmarshaus
till Schmutter var gynnsam för arriärgardesstrid. På lämpliga m
lanrum funnos goda upptagsställningar med svåröverkomliga defilé
vattendrag och moras skyddade flankerna. Den kuperade terräng
försvårade framkomligheten för de konfedererades kavalleri, med
Montecuccoli hade gott stöd i sitt infanteri och artilleri.

Vid 7-tiden på morgonen kom rapport från patrullerna i fro
ten, att fienden var i annalkande, och kl. 7,30 brast det löst. D
var Turenne, som gick till anfall. Han hade denna dag ava
gardet. För att ej ge fienden tid att draga sig undan beslöt T
renne att genast öppna attacken. Han skickade först fram 4
ryttare. Montecuccoli lät nu lösa tre alarmskott och upptog st
den. Han sände fram några skvadroner, vilka efter något sk
mytslande snart vände och drogo sig tillbaka i skydd av skog
där infanteriet var uppställt. Dess eld tvang Turennes ryttare
draga sig tillbaka. Några av dem föllo i de kejserligas händ
och av dem fick Montecuccoli veta, att hela den fientliga hä
var i anmarsch. Detta tycks man å de allierades sida ej fö
haft klart för sig. Holzappel, underrättad härom, gav order
arriärgardet att draga sig tillbaka. Samtidigt skickade Turen

marshausen. Vad som därvidlag genast väckte förvåning var, att Montecuccoli i
fall skulle ha tagit ställning framför och ej bakom Zusam. En dylik åtgä
fördelaktig ur synpunkten att vinna tid, hade dock varit alltför riskabel,
den i själva verket var liktydig med arriärgardets säkra undergång vid
förr eller senare inträdande återtåget. Detta föranledde en närmare und
sökning av saken. Därvid visade det sig, att Sambraus uppgift är felak
(Möjligt är ju, att Mont:s avdelning strax förut varit placerad där och se
dragit sig tillbaka. När striden började, stod den i alla fall öster om Zusa
För det första finns på kartan n. n. v. ut från Zusmarshausen ingen h
som stämmer överens med terrängbeskrivningen i de olika källorna. För
andra har den i Theatr. Europ. intagna skissen, som verkar synnerligen t
värdig (en jämförelse med moderna kartor visar dess riktighet i terräng
skrivningen; den är förfärdigad av generalvaktmästare von der Busch), l
andra uppgifter och förlägger den första sammandrabbningen till höjden öster
Zusmarshausen. Vidare finns i de olika stridsskildringarna ej något, s
bestyrker, att Sambraus påstående skulle vara riktigt. Däremot talar en
detaljer för att min åsikt är rätt. Bl. a.: Vid beskrivningen av den för
rencontren säger Turenne, sedan han talat om, att hans regemente tvu
fienden att lämna sin intagna ställning vid defilén: »et des-lors toute c
aile auroit été défaite entièrement, si la cavalerie des deux Armées,
avoit pris de *l'autre côté de cette rivière* (Zusam.), l'eut pu gayer» (k
av förf.) Uttrycket *l'autre côté* visar tydligt att Turenne själv befann
öster om Zusam, men huvudstyrkan av de konf:s kavalleri väster där
Vidare: huru skulle det svenska och franska kavalleriet ha nått stran
av Zusam, ifall Mont. tagit ställning n. n. v. om Zusmarshausen och
hade hindrat dem att i så fall ingripa? Jfr Montecuccolis memoarer III:
där M. säger, att hans avdelning var skild från huvudarmén genom 60 bag
vagnar (ingenting mer!), som höllo på att passera den första defilén. —
man återgår till utgångspunkten och tänker sig Mont:s avdelning hårt an
av de våldsamt påträngande svensk-franska trupperna, säger sig självt,
den skulle ha lidit oerhörda förluster under övergången av Zusam. Na
sådana omtalas dock ej.

fram sitt livregemente till häst att understödja den första anfallsgruppen. Med stor bravur och kraft inträngde fransmännen i skogsbrynet, fördrev infanteriet och bragte kavalleriet i förvirring. Anfallet understöddes av 800 svenska ryttare, som under överste Kurcks befäl gjorde en kringgående rörelse åt vänster. Angreppet var dock utfört med för ringa antal trupper för att medföra större förluster för de kejserliga. Huvudstyrkan av de konfedererades kavalleri stod ännu väster om Zusam. I god ordning drog sig Montecuccoli enligt order tillbaka. Medan kavalleriet uppehöll fienden gick infanteriet tillbaka och tog upptagsställning på höjdsluttningen norr om byn Herpfenried. Här upprepade sig samma historia. Ansatta i fronten och på sidorna kunde eller ville de kejserliga ej hålla stånd. Infanteriet drog sig först tillbaka, följt av kavalleriet.

Under tiden hade Holzappel låtit iordningställa en upptagsställning strax öster om byn Horgau. Ställningen var ej vidare gynnsam. Den skyddades visserligen i vänstra flanken av Roth och på högra flygeln av ett moras, men detta var föga brett och kunde lätt kringgås norrifrån. Dessutom var terrängen motsluttande, så att ett fientligt anfall fick stor kraft. För att förstärka ställningen hade Holzappel låtit fälla ner träd och göra en förhuggning. Ställningen besattes med 500 musketörer, 400 ryttare och 2 kanoner. Sedan Holzappel gjort iordning detta, gav han order åt Gronsfeld och Fernemont att ställa hären i slagordning på någon lämplig plats och invänta fienden. Själv stannade Holzappel kvar i upptagsställningen.

Snart blev det kejserliga arriärgardet synligt. Häftigt förföljda, strömmade Montecuccolis uttröttade soldater tillbaka till den skyddande ställningen och intogo raskt sina platser. Men raskt var icke raskt nog. Infanteriet, de fyra kanonerna och större delen av kavalleriet hunno oskadat in, men den sista resten av kavalleriet ansattes hårt av de fientliga ryttarna, som under handgemänget lyckades sammanblandade med motståndarna tränga in i defilén. Klockan var nu omkring ½ 12 på förmiddagen.

Därmed bragtes hela ställningen att vackla, och de kejserligas högra flygel löpte fara att bli avskuren från sin reträttlinje stora landsvägen, som för övrigt var spärrad av bagagevagnarna. Holzappel tycks nu på högra flygeln ha gått fram till anfall. Detta möts dock av några svenska regementen under Königsmark, som Wrangel lät gå fram på vänster hand. Holzappel stupade. Montecuccoli kunde med knapp nöd rädda sig. Svenskarna förlängde nu alltmer sin vänstra flygel och kringgingo moraset. Allt hårdare ansattes de kejserligas högra flygel och måste till slut ge efter för trycket. Detta tvang också deras vänstra flygel, mot vilken Turenne likaledes riktade omfattande angrepp att retirera. Königsmarks ryttare hade emellertid kringgått eller genombrutit fiendens högra flygel och nått stora landsvägen i fiendens rygg. Därmed var striden fullständigt förlorad för de kejserliga. En del av deras kavalleri lyckades visserligen slå sig igenom, men infanteriet och artilleriet voro tillspillogivna. I skogen väster om Biburg fortsattes striden.

Många av de flyende försökte gömma sig här men blevo upptäckt och nedhuggna. De sex kanonerna och största delen av den kejser liga trängen, bl. a. fältkansliet, föllo i de konfedererades händer Gronsfeld övertog efter Holzappels död överbefälet över de båd arméerna och tog ställning öster om Schmutter med huvudstyrka på det av Eberstein redan besatta Sandberg. Förskansningar up kastades. Väster om Schmutter på en kulle norr om landsväge lämnades tre bajerska skvadroner kvar för att upptaga resterna a arriärgardat. Biburgkvarnen uppbrändes. Bagaget skickades förväg till Augsburg.

Snart kommo Montecuccolis ryttare sprängande, hårt eftersatt De bajerska skvadronerna gingo då fram till motanfall och skaffad de flyende luft, så att dessa kunde komma över bryggan. Seda de fyllt sitt uppdrag, drogo sig även de bajerska ryttarna tillbak över Schmutter och togo jämte tre andra bajerska skvadroner stäl ning i Schmutterdalen bakom infanteriet, som till en styrka a omkring 2 brigader lågo närmast vattendraget och skyddade över gången. Denna försvarsgrupp ställdes under befäl av generalvakt mästar Truckmüller och hertig Ulrich av Württemberg. Gronsfeld lä nu också besätta de övriga övergångarna ända ner till Hainhofe De allierades ställning var förträfflig. Schmutter är visserligen bred men svåröverkomlig, i det stränderna först äro sanka, seda visa en ganska stark stigning.

Vid 1/2 2-tiden på middagen kommo större avdelningar av d konfedererades kavalleri tillstädes, de sex erövrade kanonerna kör upp och togo eldställning på höjden söder om landsvägen allde invid övergången. Deras eldkraft var dock ringa, och att företa något mot fiendens starka ställning med enbart kavalleri, som va jämförelsevis ringa till antalet och uttröttat, var lönlöst. Man måst invänta infanteri och artilleri. Så småningom inträffade resten a hären; infanteriet, som hade en lång marsch bakom sig, först p aftonen strax före mörkrets inbrott. Artilleriet tog ställning p höjderna vid Greppen och Schlippsheim och öppnade en häftig el Understött härav, sökte ett franskt regemente att forcera över gången men måste med förlust draga sig tillbaka. Lika olyckli avlöpte ett försök att längre ner övergå Schmutter. Det hela in skränkte sig alltså till en våldsam kanonad från de konfedererade sida. Den gick ut i synnerhet över försvararna av övergången, vilk ej stodo längre än 200 meter från de konfedererades kanoner. Trot att manfallet var stort, härdade försvararna tappert ut och avslog lyckligt alla anfall. Från Sandberg sökte Gronsfeld skicka förstärk ningar till deras hjälp, men blott en del av dessa kommo fram resten skingrades av de konfedererades artilleri. Mörkret gjorde sl på striden. Kanonerna spelade dock ända till kl. 10 på kvälle

De kejserligas förluster voro 80 officerare, 1,539 menige, 35 vagnar, 5 standarer och sex kanoner. Bajrarna torde haft min 300 man i dödade och sårade.[1]

[1] Därav togo svenskarna följande fångar och byte: 20 officerare (där bland 2 överstar) 25 underofficerare och underbefäl, 270 meniga, 5 standar.

Slaget vid Zusmarshausen har man kallat sammanstötningarna 7 maj. Det var dock knappt ett slag utan fastmer en strid, en ytterst blodig och typisk arriärgardesstrid. För de kejserliga gällde det att med sin träng hinna till Schmutter eller Augsburg. Vägarna voro säkerligen ganska svårframkomliga, vilket fördröjde reträtten. Lämpligt hade väl varit att låta en del av den kejserliga trängen gå samma väg som det bajerska kavalleriet. Den avdelade arriärgardesstyrkan var alldeles för liten. Förmodligen brast det i spaningen, så att Holzappel i början ej hade klart för sig, att hela den fientliga styrkan kom bakom honom och ej i vänstra flanken. Men då han genom Montecuccolis rapport fått upplysning om hur det förhöll sig, borde han genast ha förstärkt arriärgardet. 2,300 man och 4 små kanoner voro mycket för litet. Det gällde ju att rädda stora värden.

Montecuccolis val av ställning är ingenting att anmärka mot, ej heller mot hans sätt att leda försvaret. Han visade sig som en god taktiker och duktig soldat. Hans trupper slogos säkerligen tappert, och förlusterna började först i den tredje sammanstötningen, som Holzappel själv ledde. Dennes val av upptagsställning är förut kritiserad. Säkerligen hade han kunnat få en mycket gynnsammare, om han tagit ställning bakom bäcken något längre österut. Han upprepade också vid Horgau sitt nyss påpekade fel att avdela för litet folk. Vid denna tid var han fullt på det klara med stridens omfattning, och vad som var att vinna eller förlora. Det ålåg honom dels att avlösa det av 4 timmars oavbrutna strider utmattade arriärgardet, dels att med dess hjälp övertaga dess uppgift att rädda trängen, som befann sig mellan honom och Biburg. Därtill räckte dock ej 900 man och 2 kanoner på långt håll till. De löpte fara att överridas eller dras med i flykten, liksom den av naturen svaga ställningen lätt kunde kringgås, om ej försvararna voro tillräckligt många. — Holzappels tilltag att själv kasta sig in i striden var mer modigt än klokt. Det ålåg honom ej att leda arriärgardesstriden — det skötte Montecuccoli bättre, som var inne i det taktiska läget — utan att ha en översikt av det hela och, om så behövdes, kasta fram nya förstärkningar. Genom Holzappels fall ökades säkerligen förvirringen och förlusterna. Ledningen upphörde att finnas till för en lång tid, då Gronsfeld ej på länge fick reda på Holzappels död. — Gronsfelds ställningstagande vid Schmutter och åtgärder därstädes voro fullt riktiga. De lågo dock nära till hands och gynnades av terrängen och omständigheterna. Särskilt beröm förtjäna försvararna av övergången vid Schmutter.

Vända vi oss till de konfedererade, se vi hos dem en hurtig och kraftig gåpåareanda. Turenne uppger, att de svenska och franska trupperna vid 2-tiden på natten nått de båda överbefälhavarnas kvarter, som var i trakten av Glött. De hade då varit i marsch

kanoner, bagage, 340 hästar. — Svenskarna tycks ha tagit huvudparten av fångsten. Kanske man därav får döma, att de satt in större styrkor än fransmännen och i den sista, avgörande rencontren mest bidragit till framgången.

nära ett helt dygn och tillryggalagt en vägsträcka av minst 40 k på tämligen dåliga vägar och voro i stort behov av vila. I Gl torde de ha stannat till omkring kl. 6 på morgonen. En del kavalleriet gick emellertid i förväg, kanske var det samma detad ment, varmed Wrangel och Turenne 6 maj gått ut, troligen na förstärkt. Turenne hade avantgardet. Hans tanke att genast till anfall för att ej ge fienden tid att draga sig tillbaka var fi ständigt riktig. Det gällde att vinna tid. Hans första anfall för svagt ansatt, det andra understött av ett svenskt flankant från vänster, lyckades bättre. De konfedererade gingo tydli våldsamt på. Såsom alltid vid dylika avant- och arriärgardesstri låg den moraliska övervikten hos de anfallande. De visste, att hade trupper bakom sig och skötos självmant framåt. Hos retirerande var förhållandet motsatt.

Genom att de konfederade redan genast lyckades tränga i centrum på Holzappels ställning bragtes denna från början vackla. Königsmarks kringgående av de kejserligas högra fly och hans nående av stora landsvägen i deras rygg var dödsstöt och gjorde det omöjligt för försvararna att längre uppehålla strid Nu gällde det blott att rädda sig. Under flykten började det st manfallet. Nu gingo också kanonerna och trängen förlorade.

Att genast gå till anfall på Schmutterställningen, söka fore den och fullfölja segern var absolut omöjligt. Blott 3,200 kejs liga hade deltagit i striden. Av dessa räddade sig ungefär hälft tillbaka. Sammanlagt var Gronsfeld fortfarande numerärt överlägs Dessutom gynnades han av en god ställning. Största delen hans trupper voro utvilade och lågo i skydd av uppkastade f skansningar. — Gentemot detta kunde förföljarna i förstone bl uppsätta anfallsgruppens droppvis inträffande småavdelningar. företaga något med dessa uttröttade trupper var ej tänkbart. tagna kanonerna fingo öppna musiken på nära håll. Så småning inträffade resten av kavalleriet, artilleriet och en del av infanter Huvudparten av fotfolket inträffade ej, förrän aftonen var lå framskriden. Sträckan mellan Glött och Zusmarshausen är n 2 mil, och om de bröto upp från Glött vid 6-tiden på morgon kunde de ej ha nått Zusmarshausen förrän omkring kl. 11 f. Här gjordes antagligen halt och verkställdes utspisning. Sträck Zusmarshausen-Biburg är omkring 18 km., och den sistnämn orten kunde de främsta avdelningarna omöjligen ha nått före 5 e. m. Sedan de vilat ut och marscherat upp, var kl. 6 e. m., dagen led mot sitt slut. Det är att märka, att samtliga trupp då varit i framryckning i 36 timmar utan nämnvärd sömn eller vi

Frånvaron av infanteriet var så mycket kännbarare, som k valleri var föga användbart mot Schmutterställningen. Den kup rade, sanka terrängen försvårade framkomligheten för hästar Det var infanteri, som behövdes. Men då detta först mot aftone slut kunde kastas in i striden och liksom de övriga trupper var alldeles uttröttat, stod ingenting att uträtta. Något takti

utnyttjande av segern kom ej till stånd.

Stridsledningen hos de konfedererade var betydligt bättre än hos de kejserliga. Medan Holzappel föregick med personligt exempel men därigenom släppte ledningen ur sina händer, visade sig Turenne och Wrangel klokare och mer effektiva. De höllo sig så nära striden, att de kunde följa med dess växlingar och kasta in förstärkningar, där det behövdes. Framhållas bör deras riktiga taktik att förlänga flyglarna och omfatta eller kringgå motståndaren. Detta visade sig effektivt särskilt på svenskarnas flygel, där det också var lättare att verkställa. — Fransmännens förluster belöpte sig till omkring 100 man i dödade och sårade, svenskarnas voro med säkerhet mindre. Segern var alltså köpt med små förluster.

Se vi på de stridandes styrka, skedde Turennes första attack med blott 400 man, den andra med omkring 1,800 alltså i båda fallen underlägsen försvarsgruppens 2,300 man. Men dels hade Montecuccoli just då fått order gå tillbaka, dels var anfallsstöten andra gången säkerligen kraftig. — Rencontren vid Herpfenried stod antagligen mellan mer jämnstarka avdelningar, då de konfedererades kavalleri vid denna tid väl bättre hunnit fram och kastats in i striden. — Vid Horgau torde de konfedererade trots Holzappels förstärkningar ha varit något överlägsna. En stor del av deras kavalleri var dock fortfarande långt borta. Mot kraften och våldsamheten i de konfedererades anfall kunde de kejserliga trots hjälpen av sin försvarsställning ej hålla stånd. — Vid Schmutter åter befunno sig de konfedererade mot den fientliga huvudstyrkan, som ännu, sedan de konfedererades samtliga trupper hunnit fram, var överlägsen i antal.

Trots detta vågade de allierade ej stanna kvar vid Schmutter. De befarade, att fienden skulle komma över längre ner och avskära dem återtågslinjen till Lech. Förlusten i trupper och träng hade väl betagit dem självförtroendet och lusten att slåss. De ville ej riskera att få huvudhären spolierad i en ny strid. — I skydd av natten och täckta av de framskjutna avdelningarna, drogo sig de kejserliga och bajrarna tillbaka till Augsburg, först artilleriet, sedan infanteriet och till slut kavalleriet. — Tvivelsutan gjorde de klokt däruti. Sedan de konfedererade fått ordna sina förband och vila ut, hade de säkerligen gått till anfall på den moraliskt uppskakade motståndaren. Troligen hade denne ej kunnat förhindra en övergång utan varit tvungen verkställa reträtten under ogynnsammare förhållanden och med Wertach och Lech i ryggen.

Wrangel skickade tidigt den 8 kavalleri efter den vikande motståndaren, men denne hade redan hunnit komma i skydd av Augsburgs kanoner, varför ingenting stod att uträtta. Trupperna voro också uttröttade av de föregående dygnens ansträngningar. Ett direkt strategiskt utnyttjande av segern kom därför ej till stånd. Däremot blev denna indirekt av största betydelse, i det att de allierade trupperna mistade de sista resterna av sin motståndskraft och

slagförmåga, vilket möjliggjorde de konfedererades invasion i själva Bajern ända till Inn.[1]

Birger Steckzén.

Bil.

Zugordung den 17. Maij 1648.

Es soll zu vörderst ein stundt vor tags bei dem ganzen kays. unnd Kur Bayrischen Kriegshör zu Sattel geblasen, die Versamblung geschlagen, unnd der Zug volgendermassen angestelt werden als.

1. Ein Kur Bayerischer Haubtman mit 50 Musquetirern neben allen Kurbayrischen bruckhmaistern, Schanzgräbern unnd Zimmerleuthen
2. Ebersteinisch treffen
3. Kur. Bayrisch Fussvolckh
4. Kur. Bayr. Stückh
5. Kays. Fussvolckh
6. Kays. Stückh
7. Kur. Bayr. Zeug- unnd Hoffstatt
8. Kays Zeug- und Hofstatt
9. Kur Bayr. Tross und. Wagen
10. Kays. Tross und Wagen
11. Vier kleine kaiserl. Stückh
12. Ein ordtnung Kays. Fussvolckh
13. Montecuculi Treffen
14. Kays. Kroaten
15. All quartiermeister sollen sich im vorzug finden lassen

Die Kur Bayrische ganze Cavalleria sambt ihrer Bagage nimbt die öbre Strass unnd marchirn auf Dinkhlscherben, Heder, Ayrwang, Nessried, Romelsriedt, Biber (alwo die Strassen zusammenkommen) unnd von dar ins Läger.

[1] Källor för operationerna 1—8 maj ha varit: Wrangels skr. t. gen. major Goldstein $^{6}/_{5}$, Ulfsparre t. Wr. $^{8}/_{5}$. Skokl. S. — Wrangel t. Joh. Oxenstierna $^{8}/_{5}$. Ox. S. — Extractschreiben från de kejserligas läger $^{9}/_{19}$, $^{12}/_{22}$ **maj**, från Nürnberg $^{12}/_{5}$, $^{19}/_{5}$. Tyskland och Tyska kriget. — Collection des Lettres et Memoires de Turenne par Grimoard, I. — Memoires du Maréchal de Turenne par P. Marichal, I. — Ausgewachlte Schriften, des Raimund Fursten Montecuccoli, von A. Veltzé III—IV. — Schmidt, P., Ein Kalvinist als kaiserlicher Feldmarschall im dreissigjährigen Kriege (med bil.). — Sambraus, J., Der Feldzug der Schweden und Franzosen in Süddeutschland während des Jahres 1648.

Betr. själva striden är det givet, att en och annan detalj ej med absolut säkerhet kan fastställas och skildringen göra anspråk på fullständig vederhäftighet. Där det varit oklart, har kartan vanligen fått fälla utslaget. — Sambraus skildring är tydligen starkt påverkad av Gronsfelds försvarsbroschyr, och S. har tagit Gronsfelds påståenden utan vidare för gott. Man måste dock se Gronsfelds försvarsskrift ur synpunkten, att den var avfattad, då Gronsfeld var anklagad, och alltså gick ut på att ställa G. i mest gynnsamma dager, och vidare får man betänka, att Gronsfeld hade lätt att slunga ut beskyllningar mot Holzappel, som var död.

Underrättelser.

— I en artikel i denna tidskrifts sjuttonde årgång (Ett par ord om kammararkivet, 1897, s. 159) fastslog dess dåvarande redaktör, sedermera riksarkivarien Emil Hildebrand i pregnanta ord bl. a. *kammararkivets* betydelse för den historiska forskningen och vikten af att det icke blott ordnades, utan ordnades på ett rationellt sätt, d. v. s. enligt provenienssystemet. Först tjugufyra år senare, genom riksdagsbeslutet den 13 maj detta år, har kammararkivfrågan efter hårda strider och växlande öden nått en lösning, som ger löften, att det i nämnda uppsats skisserade programmet med tiden skall kunna realiseras.

Hildebrands artikel anknöt sig till en av Johan Johansson i Noraskog vid 1897 års riksdag framlagd och i viss utsträckning bifallen motion om statsanslag för ordnande av i kammararkivet befintliga oordnade handlingar. Arbetet fortgick med stöd av upprepade gånger (sista gången 1908) beviljade statsmedel, utan att dock vare sig fullt avslutas eller lämna ett resultat, vilket som helhet betraktat kunde godkännas enligt moderna arkivordningsprinciper. Från riksarkivets sida, vilket under samma tid alltmer utvecklades till centralmyndighet för det offentliga arkivväsendet, har man förordat en anordning, varigenom kammarkollegii arkivalier — i likhet med vad som skett med vissa andra ämbetsverk, vilka på grund av krävande uppgifter av annan art haft svårt att bemästra sina äldre arkiv — delvis skulle övertagas av riksarkivet. Kammarkollegium har emellertid häremot rest ett energiskt motstånd, framför allt motiverat med att kollegiet såsom ett utredande verk behövde omedelbar tillgång till sina arkivalier.

Den 17 februari 1917 tillkallade ecklesiastikministern vissa sakkunniga, vilka den 10 juni 1919 avgåvo sitt *Betänkande rörande frågan om ordnande av de under kammarkollegium lydande arkivens ställning inom det offentliga arkivväsendet* (Stockholm 1919; 166 s.). Betänkandet med därvid fogade reservationer ger en framställning såväl av kammararkivfrågans utveckling som av de motsatta uppfattningar, som även inom de sakkunnigas krets oförmedlat stötto sig mot varandra; ur bilagorna kan man ock på köpet vinna en eljest ej lätt åtkomlig översikt över kammararkivets historia och nuvarande bestånd.

Från de sakkunniga framkommo tre olika förslag. Kammarkollegii arkivalier ha av utrymmesskäl måst fördelas på olika lo-

kaler, varvid i kollegiets ämbetsvåning samlats i huvudsak de yngre partierna av dess serier (fr. o. m. slutet av 1600- eller början av 1700-talet), medan deras äldre delar jämte de för granskning insända räkenskaperna från lokala myndigheter från äldsta till nyaste tider (kammararkivet i trängre mening) placerats i andra förvaringslokaler. De sakkunnigas majoritet, med riksarkivarien Clason i spetsen, framställde nu det radikala förslaget, att vården av såväl det egentliga kammararkivet som de äldre delarna av de i kammarkollegii ämbetsrum förvarade arkivalierna skulle övertagas av riksarkivet. Kollegiets representanter bland de sakkunniga avstyrkte varje överflyttning och påyrkade i stället vissa åtgärder till förstärkning av kollegiets arkivpersonal. Ordföranden, justitierådet Sjögren, gick så till vida en medelväg, att han föreslog, att endast kammararkivet i trängre mening skulle läggas under riksarkivets vård; hans förslag liksom majoritetens gav särskilda garantier för kollegiitjänstemännens obehindrade tillgång till arkivalierna. Regeringen valde den Sjögrenska linjen och framlade proposition till årets riksdag (n:r 287) i överensstämmelse därmed. På riksarkivets stat uppfördes för de nya uppgifterna ytterligare en förste arkivarie, varjämte vissa befattningshavare överfördes dit från kammarkollegii stat, medan för arkivvården inom kollegiet föreslogs inrättande av en ny andre-arkivarietjänst.

Oppositionen mot förslaget inom riksdagen insattes på en tämligen överraskande punkt. Herr Värner Rydén upptog nämligen i en motion i detta samband frågan om gallring av de i kammararkivet förvarade länsräkenskaperna och fann i en blivande reduktion av deras omfång ett skäl till att ej nu medgiva den personalökning, som den av K. M:t föreslagna anordningen skulle medföra. Statsutskottet följde i sitt betänkande (n:r 109) i huvudsak den kungl. propositionen, dock med avdrag åtminstone för närvarande av en förste-arkivarietjänst i riksarkivet (även den nye andre arkivarien i kammarkollegium ströks i annat sammanhang), medan ett antal reservanter yrkade avslag och såsom lämpligaste framtida lösning antydde upprättandet av en särskild arkivavdelning i kammarkollegium. Frågans avgörande föregicks av en livlig diskussion i pressen och i båda kamrarna; särskilt verkningsfulla anföranden höllos till förmån för utskottets förslag i andra kammaren av justitieministern Ekeberg och landshövding Edén. Beslutet utföll med övervädigande majoritet (59 mot 18 i första, 68 mot 26 i andra kammaren) till förmån för utskottsförslaget.

Kammararkivet är alltså från och med nästa år ställt under riksarkivets förvaltning. Ett långvarigt, målmedvetet arbete från arkivledningens sida har sålunda krönts med framgång. En stor och krävande uppgift har därmed också pålagts riksarkivet. Dess fyllande försvåras av åtskilliga omständigheter: otillfredsställande lokaler, den på många punkter ojämna och irrationella gränsen mellan kammararkivets och kammarkollegii arkivbestånd samt den genom den skedda avprutningen förminskade tillgången på arbets-

krafter. Kammararkivets fullständiga ordnande måste utan tvivel ställas på lång sikt. Men man har fullt skäl till förvissningen, att arbetet därpå nu kommer att upptagas från rätt ända. För den historiska forskningen öppnar sig äntligen utsikten att få kammararkivets skilda beståndsdelar klarlagda efter ursprunget och därmed åtkomliga efter vetenskapliga metoder, en anordning genom vilken även kammarkollegii utredningsverksamhet i längden lärer finna sig icke försvårad, utan tvärtom befrämjad.

H. B—n.

— I en notis i Historisk Tidskrift 1917 (s. 308) om de *baltiska arkivens* öden under världskriget omtalades bl. a., att vid evakueringen av Östersjöländerna det gamla »svenska arkivet» i Riga, d. v. s. lifländska generalguvernörsarkivet från svenska tiden, förts till Rjasan och stadsarkivet i Reval till Moskva. Av meddelanden i dagspressen, särskilt i Svenska Dagbladet den 17 maj av professorn vid Dorpats universitet och ledaren för den estländska arkivkommissionen A. R. Cederberg, framgår nu, att efter fredsslutet mellan Estland och Sovjet-Ryssland *båda* dessa arkiv, liksom ock största delen av det likaledes under kriget bortförda universitetsbiblioteket i Dorpat, utlämnats till Estland. »Svenska arkivet» är nu överfört till det estniska riksarkivets provisoriska lokal (det universitetet tillhöriga Conviktgebäude) i Dorpat. Det måste på grund av lokalsvårigheter t. v. till största delen förvaras i de stora lårar, 56 till antalet, i vilka det bortfördes från Riga; uppställt beräknas det till 200 à 250 hyllmeter. Professor Cederberg ställer i utsikt en fullständigare översikt över de delar av arkivet, som beröra trettioåriga och stora nordiska krigen, än den som Bienemanns katalog av 1908 lämnar.

H. B—n.

— Åbo Akademi har påbörjat en serie *Acta Academiæ Aboensis*, varav en del, *Humaniora, I*, utkommit under föregående år, innefattande i huvudsak etnografiska och folkloristiska undersökningar.

— Av en ny tolkning på svenska av *Den äldre Eddan* har Axel Åkerblom utgivit en första del (186 s., Uppsala, J. A. Lindblads förlag, 1920, pris kr. 12: —). Översättningen, vilken nära ansluter sig till originalets versformer, äger synnerliga förtjänster ur såväl vetenskaplig som litterär synpunkt.

— Till Sjöros upplaga av Äldre Västgötalagen har professor Beckman i Arkiv för nordisk filologi, 33: 2, fogat några kritiska anmärkningar, i vilka han ytterligare hävdar sina i tidigare arbeten framställda åsikter rörande tolkningen av vissa omstridda ställen i Västgötalagen.

— Ett ämne ur svensk rättshistoria har upptagits av den bekante tyske rättshistorikern Cl. von Schwerin, som i en avhandling, *Zur altschwedischen Eideshilfe* (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 25, Heidelberg 1919), på ett skarpsinnigt sätt sökt analysera innebörden av den speciellt fornsvenska bevisningen med tolvmannaed och »tvänne mäns vittnesbörd.»

— Tidskriften Namn och Bygd har utkommit med ett digert häfte (1920: 2—4), bland vars rika innehåll man från speciellt historisk synpunkt särskilt uppmärksammar Sahlgrens ingående och betydelsefulla undersökningar rörande *De skånska häradena och deras namn* och v. Friesens skarpsinniga studie över *Namnet Gustav = Gösta, dess former och ursprung.*

— Ett ämne av särskilt allmän-nordiskt historiskt intresse behandlas av professor Edv. Bull i hans nyutkomna arbete över *Leding, militær- og finansforfatning i Norge i ældre tid* (Kristiania og København 1920, Steenske Forlag, 175 s.). Med framhållande av krigsorganisationens betydelse för den äldsta norska staten följer förf. ledungsväsendets utveckling genom tiderna ej minst i dess förbindelse med finans- och skatteförhållandena. Högst betydelsefullt ur metodisk synpunkt är förf:s försök att på grundval av lagarnas skiljaktiga bestämmelser nå fram till en mera preciserad uppfattning av ledungsväsendets uppkomst och tidigaste organisation i de olika landsdelarna. Det norska ledungsväsendets sammanhang mot det motsvarande svenska och danska står för förf. alldeles klart, om han också ej haft tillfälle att ägna detta spörsmål en uttömmande undersökning. På den danska och svenska forskningen inom hithörande områden skall professor Bulls skarpsinniga studie otvivelaktigt verka synnerligen befruktande.

— På grundvalen av den äldsta i Kammararkivet förvarade jordeboken för Norra Vedbo härad har Sigurd Pira utarbetat en skildring av *Norra Vedbo härad år 1542* (Tranås 1920). Skildringen, som vittnar om omfattande studier och stort historiskt intresse, ger en mångfald av värdefulla upplysningar om ortens tidigare bebyggelse, kamerala och kyrkliga förhållanden m. m. Med tillfredsställelse måste hälsas, att den lokalhistoriska forskningen på dylikt sätt söker utnyttja det för Sverige enastående rika och samtidigt såsom källa synnerligen pålitliga jordeboksmaterialet.

— Ett betydande bidrag till vår biografiska litteratur har givits av Tor Berg i hans gradualavhandling *Johan Skytte, hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering* (Stockholm 1920). Avhandlingen, vilken bygger på synnerligen grundliga primärforskningar, riktar vår kunskap icke blott om Johan Skyttes tidigare levnadsbana utan även om Sveriges hela kulturella och politiska historia under samma tid. Det är livligt att hoppas, att förf. måtte

få tillfälle att fullgöra sin undersökning även för Skyttes senare på många områden djupt ingripande verksamhet.

— I en 1919 utgiven festskrift till invigningen av Latinläroverkets i Göteborg nya byggnad har bl. a. rektor Rudolf Röding publicerat en ny följd av sina *Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia* (Göteborg 1918; 180 s.; pr. 10 kr.), varav första delen utkom i läroverksprogram 1898. Under det att tidigare läroverkets öden under 1600- och 1700-talen behandlats, skildras i den andra delen dess organisation och utveckling huvudsakligen under 1800-talet, dock meddelas på flera punkter viktiga tillägg till den första delen. Med utgångspunkt från 1724 års skolordning redogöres för undervisningen och de förändringar, som den underkastades genom nya skolordningar och cirkulär. Domkapitlets utlåtanden särskilt ett från 1832 med dess avstyrkande av uppfostringskommitténs förslag om sammanslagning av apologist- och lärdomsskolorna refereras utförligt. Bland lektorerna gjorde sig ej få bemärkta även om ej under 1800-talet litterära personligheter såsom J. Rosén och M. G. Wallenstråle framträdde. Wingård, Bruhn och Björck blevo biskopar. Rektor Röding avser att i nya »Bidrag» lämna biografiska uppgifter om samtliga gymnasiets lärare. För lärjungarna, deras antal, levnadsvillkor ävensom liv inom och utom skolan redogöres. I en bilaga lämnas en förteckning på samtliga lärjungar på gymnasiet under åren 1748—1803. Senare föreligga tryckta kataloger. Arbetet vilar huvudsakligen på källmaterial i domkapitlets och läroverkets arkiv, men dessutom ha bl. a. uppfostringskommitténs handlingar i riksarkivet, Gjörwells brevsamling samt biskop C. F. Wingårds i universitetsbiblioteket i Uppsala förvarade diarier anlitats.

E. N.

— I Revue Historique för jan.—febr. 1921 har Septime Gorceix återgivit en skildring av kalabaliken i Bender ingående i en rumänsk krönika för åren 1711—1715.

— Överstelöjtnant Hugo Fröding har i *Berättelser ur Göteborgs historia under frihetstiden* (Göteborg, Gumpert 1919; 380 s.; pr. 16,50 kr.) fört fram sina bekanta skildringar från sin födelsestads historia till 1772. I inledningskapitlen behandlas det stora nordiska krigets sista skede, i den mån det berörde Göteborg och västkusten såsom Marstrands kapitulation och Nya Älvsborgs försvar mot Tordenskjold. De första fredsårens trångmål och besvärligheter belysas liksom den uppblomstring, som så småningom kom till stånd. Borgmästaren Joachim Neresius och hans insats till förmån för Göteborgs intressen vid 1726—1727 års riksdag skildras på grundval av hans värdefulla relation till sina kommittenter, vilken efter i riksarkivet befintligt exemplar utgavs i Handlingar rörande Skandinaviens historia, under det att själva originalet med vid-

lyftiga bilagor finnes i landsarkivet i Göteborg. Ostindiska kompaniet behandlas ganska kortfattat ehuru delvis på grundval av nytt material. Colin Campbells brev till svenske ministern i Holland Preis under 1730-talet ha givit många uppgifter. Bland de många skildringarna av resorna till Indien och Kina refereras skeppsprosten Ternströms. C. H. Braads väl så märkliga redogörelser synas ej ha uppmärksammats. De topografiska förhållandena behandlas särskilt i kapitlet om Erik Cederbourg och hans stad. Striderna om makten inom staden mellan de styrande och de styrda, däri principalatsfrågan spelade stor roll 1742, skildras delvis med hänvisning till Sigfrid Wieselgrens bekanta Ur Göteborgs häfder 1878. De personhistoriska och kulturhistoriska momenten tillmätes i arbetet liksom i dess föregångare ett stort utrymme. Över rådmännen, stadssekreterarna och riksdagsmännen meddelas längder. Med avsikt har förf. endast relativt knapphändigt behandlat handels- och näringsfrågor. En särskild skildring av Göteborgs handelshistoria lär vara att emotse av annan hand.

E. N.

— I *Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin* (Stockholm, Norstedt, 1920; 13 + 266 s.; pr. 27 kr.) har Sigrid Leijonhufvud utgivit en del av det material varpå hon byggt andra delen av sitt arbete »Omkring Carl Gustaf Tessin». Ur Stafsunds arkiv har hämtats förut otryckta partier av Lovisa Ulrikas memoarer för åren 1743—1749 med tillägg till de av Klinkowström i Axel von Fersens skrifter utgivna partierna för åren 1750—1755. Utgivaren tillmäter memoarerna större värde som källskrift än Arnheim gjort, ehuru en rad felaktigheter uppvisas i hennes kommentar. Deras avfattande dateras till slutet av hennes livstid till 1782 och åren närmast förut. Arbetets viktigaste innehåll utgöres av Lovisa Ulrikas och Tessins brevväxling under åren 1745—1753. Drottningens brev finnas till större delen i orginal i Tessinska samlingan, originalen till Tessins brev synes ha försvunnit, troligen ha de hört till de delar av Lovisa Ulrikas papper som förstördes 1756. Tessins brev meddelas därför efter hans koncept i ovannämnda samling. Såväl hans som Lovisa Ulrikas äro utgivna med bibehållande av originalens stavning, ehuru särskilt drottningens stavning är högst egendomlig. Flertalet av breven äro från åren 1745—1746. Ur politisk historisk synpunkt meddela de ej så mycket; desto större värde äro de för de båda brevskrivarnas karaktäristik. Tessins lysande hovmannaegenskaper, hans förmåga att behaga framträda särskilt klart. Några uttalanden av Lovisa Ulrika ge starkt uttryck åt, med vilken spänning hon följde sin broders strider. Den preussiska prinsessans jubel över Hohenfriedberg bryter fram. Under kronprinsparets resa 1746 lämna Tessins brev bl. a. underrättelser om den lille prins Gustavs hälsa tydligen till hans moders stora belåtenhet. I ett synnerligen typiskt brev från Åkerö bli fjärilarna symboler för hovdamerna. Under en av konung Fredriks sjukdomskriser framlade Lovisa Ulrika i ett ej

bevarat brev enligt utgivaren till Tessin sina författningsplaner. Hans svar, där han blott hänvisade till kommande samtal, är ytterst skickligt formulerat. Rörande brytningen Tessin och hovet 1754 meddelas en hel rad aktstycken, varibland Adolf Fredriks och Tessins berättelser, som ingåvos till rådet och berättelsen till sekreta utskottet 1755 rörande guvernörskapet för prins Gustav. Till dessa officiella handlingar — riksdagsberättelsen föreligger i olika redaktioner — ha fogats dagboks- och andra anteckningar till stor del befintliga i en samling i familjen Ugglas ägo, dit den enligt utgivaren kommit från Åkerö. Den omsorgsfulla editionen är försedd med ett stort antal anmärkningar och ett förträffligt personregister.

E. N.

— Av Sam Kellin har utgivits *Anders Schönbergs brev till bergsrådet Adlerwald* (Stockholm, Norstedt 1920; 142 s.; pr. 8 kr.). Editionen är försedd med en biografisk skiss av utgivaren över bergsrådet Carl Browall-Adlerwald och en välskriven biografi över Schönberg och personregister av O. Wieselgren. Schönbergs brev från åren 1766—1780 behandla dels politiska och ekonomiska frågor, dels lantlivet och personliga angelägenheter. Från 1765—1766 års riksdag lämnas några intressanta skildringar. Mössornas politik, framförallt deras finansplan, fördömes. Serenius karaktäriseras som »den största af boves», under det att Chydenius berömmes. Schönbergs ivriga politiska skriftställarverksamhet före 1769 års riksdag, utgivandet av Anti-Parrhesiastes beröres, ehuru han är mycket angelägen om anonymitetens bevarande. Breven från riksdagen 1769—1770 redogöra bl. a. för hans arbete i författningsfrågan. »Jag har varit Enthousiastisk nitisk för Säkerhets Acten den jag i många delar grundlagt.» Utom memorial i eget namn förklarar han sig ha skrivit många andra, tyvärr lämnas ej tillräckligt ingående uppgifter härom. Schönbergs rojalistiska tänkesätt får starka uttryck i breven från 1771—1772 års riksdag. Av kompositionen synes han ha väntat sig mycket. Flera uppgifter äro av intresse, såsom t. ex. att Sundblad gjorde motståndarna en tjänst genom sitt bekanta memorial om privilegier för borgarståndet, därigenom att han gick för långt. Under hösten 1772 var Schönberg rädd för förföljelser, han uppmanade Adlerwald att ej skriva alltför öppenhjärtligt och själv brände han dennes brev.

E. N.

— I Svenska Litteratursällskapets i Finland förhandlingar och uppsatser (del 34, 1920) har M. G. Schybergson publicerat utdrag av Jakob Tengströms brevväxling med J. A. Lindblom under åren 1797—1819. Breven röra huvudsakligen kulturella, kyrkliga och vetenskapliga frågor, under det att det politiska området högst sällan beröres.

— *Prinsen av Vasa. Hans levnad och samtid* (Stockholm, Norstedt, 1921) utgör föremålet för en av Hj. Lindeberg författad,

nyligen utkommen »minnesteckning», som är avsedd att fylla brister i vår litteratur på en fullständig framställning av den landsflyktige konungasonens levnadsöden. Skildringen är huvudsakligen byggd på tryckta källor, varav förutom olika memoarsamlingar varjehanda på skilda tider i tidningspressen publicerade hågkomster och redogörelser utnyttjats, men förf. har även begagnat otryckt material hämtat från svenska riksarkivet men framför allt från arkiv i Wien. Bokens första parti avhandlar kronprinstiden och blir en summarisk redogörelse — innefattad, där så kunnat ske, i en historisk biografisk ram — för de viktigaste händelserna alltifrån prinsens födelse intill den landsflyktiga konungafamiljens avresa från Sverige 1810. Tyngdpunkten faller på landsflyktstiden, vars olika skeden skildras i en rad kapitel. Jämförelsevis litet av detta hör ju till den politiska historien, men förf. har omsorgsfullt medtagit sådana drag; så t. ex. redogöres utförligt för »gustavianska stämplingar» och de därmed sammanhängande högmålsprocesser, som tid efter annan anställdes, mot löjtnant Natt och Dag, majorerna Düben och Vegesack m. fl., ävensom för den vid prinsens — sedermera brutna — trolovning med prinsessan Mariana av Nederländerna väckta frågan om hans titel och de häftiga kontroverser, som denna sak väckte mellan Karl XIV Johan och de nederländska och österrikiska regeringarna (1828). Vid redogörelsen för prinsens giftermål med sin kusin prinsessan Louise Amelie Stéphanie av Baden (1830) och äktenskapets upplösning (1844) återger förf. några i Allgemeine Archiv in Wien: Bericht aus Brünn förekommande meddelanden som ge vid handen, att prinsen skulle ha anklagat sin gemål för otrohet i äktenskapet. Förf. har även behandlat prinsens förhållande till sina föräldrar och syskon och har därvid kommit in på den outslitliga Helga De la Brache-affären, varvid han visar sig icke fullt tillfredsställd med de resultat, som Emil Hildebrand i sin bekanta utredning av frågan ansåg sig kunna fastslå. För skildringen av prinsens senare levnadsår har förf. delvis kunnat följa en mellan denne och den nyligen bortgångne kammarherre Magnus Lagerberg i början av 1870-talet förd brevväxling, vilken på sin tid publicerades i Svenska Dagbladet. I det hela är det en sympatisk bild förf. ger av sin skildrings föremål: en man, som trots livslång landsflykt troget hänger fast vid sitt gamla fädernesland, rättrådig, karaktärsfast och i grunden välvillig, om ock melankolisk läggning i förening med kanske fäderneärvd stelhet och kärvhet gav en viss prägel av enstöring åt hans liv. För förf:s räkning få naturligtvis stå de reflexioner han gör om det fördelaktiga för Sverige i att 1809 ha bibehållit prins Gustav vid tronföljden och det sannolika i att misstaget med Norge 1814 i så fall skulle ha undvikits.

G. J—n.

— Hj. Lindeberg, en ättling till den bekante publicisten och teaterledaren från Karl XIV Johans tid, har författat en »b...

grafisk studie» om *Anders Lindeberg, hans liv och verksamhet* (Stockholm, Norstedt, 1918). Den samling av L:s efterlämnade papper, som i arbetet kommit till användning, kastar ljus över vissa av hans litterära förbindelser, men synes för kännedomen om hans politiska verksamhet (hans förbindelser med hovet intill början av 1830-talet, tvisterna om anläggning av en enskild teater, den famösa högmålsprocessen 1834 och därefter hans arbete i oppositionens led. där han icke minst 1840—41 torde ha spelat en ej obetydlig roll) hava varit föga givande.

— Av *Geheimeraadinde Andræs Politiske Dagbøger* (Köpenhamn 1920; Gyldendalske Boghandel; 301 s.) utgivna av Poul Andræ har tredje bandet utkommit omfattande perioden maj 1857 till november 1863, varmed verket avslutats. Dagboken, som närmast är ett uttryck för Andræs åskådning, lämnar intima skildringar rörande motsatsförhållandena inom Halls ministär till Andræs avgång juli 1858. Helstatsförfattningens bevarande stod för honom, som var dess egentlige skapare, som den riktiga politiken. Han var därför i motsats till sina kolleger Hall och Krieger motståndare till dess upphävande för Holstein. Varje förändring av politiken i ejderdansk eller skandinavisk riktning bekämpande Andræ. De bidrag, som lämnas till en rad politikers, främst Halls och Kriegers men även till Monrads karaktäristik, äro av värde. I en serie »Tillæg» meddelar utgivaren uttalanden och brev samt hänvisar till tidningsartiklar och officiellt tryck. Särskilt hänvisningarna till olika akter rörande den slesvig-holsteinska frågan äro av värde för att förstå dagbokens innehåll. Om skandinavismen innehåller det senast utgivna bandet liksom de föregående mycket litet. Märkligt nog finnas i dagboken från 1863 inga uppteckningar av politiskt innehåll.

E. N.

— I f. d. överståthållaren Robert Dicksons *Minnen* (Stockholm, Norstedt, 1920) knyter sig huvudintresset till redogörelserna för förf:s verksamhet som landshövding (i Örebro, Jönköpings och Malmöhus län 1888—1902) och som överståthållare (1902—1911). Dessa redogörelser äro rika på upplysningar om de mångskiftande allmänna angelägenheter, med vilka förf. på dessa poster kom i beröring. Mera kortfattat skildrar han sin verksamhet som expeditionschef i finansdepartementet (under Themptander och Tamm, 1883—1888) och ledamot av första kammaren (1891—1903). Vad som här meddelas är till största delen sådant som kan ur redan tillgängliga källor inhämtas; av intresse är emellertid t. ex. notisen om hurusom den s. k. Åkarpslagen tillkom på Dicksons initiativ och utarbetades i justitiedepartementet.

— En kännbar lucka i Sveriges historiska litteratur har fyllts av kommendörkapten Otto Lybecks arbete: *Allmän Sjökrigshisto-*

ria, I, 1853—1914 (Stockholm, Norstedt, 1919, 487 s.). Arbe-tet angives i främsta rummet vara avsett att tjäna som studie- och lärobok vid K. Sjökrigshögskolan och K. Sjökrigsskolan, men för-fattaren har givit detsamma en sådan omfattning och allmän lägg-ning, att det torde kunna betecknas som ett sjökrigshistoriskt stan-dardverk av verklig betydenhet. I flera andra länder — främst England men ej blott där — har sjökrigshistorien sedan länge vari föremål för forskares studier och utläggningar, men vårt land syne-i detta hänseende efterblivet; man har måhända ägnat för mycket uppmärksamhet åt striderna till lands. Med kommendörkapten Lybecks arbete ha vi nu kommit i jämnhöjd med de främsta ut-ländska förebilder.

Bokens båda inledande kapitel innehålla en politisk och krigs-historisk orientering samt en översikt av sjökrigsmaterielens utveck-ling sedan 1850-talet — en handledning, som både för fackmannen och lekmannen på ett lyckligt sätt tillrättalägger det vittomfattande ämnet. Det är givetvis en mycket vansklig sak att inom ett stark begränsat utrymme giva en översikt av det sista halvseklets poli-tiska historia, men i stort sett har författaren lika skickligt lös denna som senare, större uppgifter.

Arbetets huvuddel (3:e t. o. m. 17:e kapitlen) behandlar samt-liga krigshändelser till sjöss, såväl i europeiska som utomeuropeisk farvatten, allt ifrån Krimkriget 1853—1856 till och med Balkan-kriget 1912—1913. I en beundransvärt klar och objektiv fram-ställning har författaren här sammanställt de olika sjökrigshändel-serna och på lämpliga punkter angivit deras relativa betydelse, dera sammanhang och inflytande på krigshändelserna i stort. Det är förvisso svårt att angiva några vissa skildringar av de olika sjö-krigen, som böra givas försteget framför de andra. Intressant u flera synpunkter är dock i synnerhet kapitlet om det dansk-tysk-österrikiska kriget år 1864. Det egendomliga förhållandet, at tvenne stormakters överfall på en småstat icke lyckades utöver en viss gräns, får sin rätta belysning. »Främst», framhåller författaren »var den omständigheten avgörande, att den danska flottan inne-hade herraväldet till sjöss. Danska trupper kunde härigenom, fien-den ovetande, omflyttas mellan olika fronter och ideligen hota mot-ståndarens förbindelser genom landstigningar.» Författaren skulle i denna sin framställning även kunna stödja sig på Moltkes mili-tära korrespondens, vilken oförbehållsamt erkänner sjömaktens av-görande inflytande på planerna för 1864 års krig. En synnerligen intressant och lärorik skildring av sjömaktens del i boerkriget 189 —1902 lämnar författaren i kapitel 12. Man vill i förstone tro att boerkriget knappast skulle kunna erhålla något utrymme i ett sjökrigshistoriskt arbete, men, som författaren framhåller: »Flottan deltog omedelbart i kriget genom att ombestyra och skydda de stora transporterna till Sydafrika samt bevaka vissa neutrala kust-sträckor därstädes.» Den engelska flottan utförde sålunda under boerkriget i stort sett samma betydelsefulla, men otacksamma roll

om den svenska i Östersjön under vår stormaktstids krig på främ-
mande mark. I kapitel 13 behandlar författaren bland annat den
. k. Venezuelakonflikten från åren 1902—1903, vilken ur inter-
ationell-rättslig synpunkt är värd en viss uppmärksamhet. Det
orde dock kunna ifrågasättas, huruvida författarens till framställ-
ingen knutna reflexioner över fredsblockad i allmänhet äro fullt
riktiga: »Fredsblockad är naturligtvis oförenlig med folkrätten.»
Enligt svensk folkrättslig uppfattning åtminstone torde fredsblockad
ara ett fullt berättigat institut (jämför blockaden av Norge 1814
och medlemskapet av Nationernas förbund).

Det händer ej sällan i krigshistoriska arbeten, att framställ-
ningen fördunklas av brist på kartor och skisser. Kommendörkap-
ten Lybecks sjökrigshistoria är dock lika fullständig i detta som
andra avseenden; över ett hundratal planer och skisser giva ett så
fullkomligt bildmaterial, som man kan önska.

Sveriges icke alltför rikhaltiga sjökrigshistoriska litteratur har
erhållit ett utomordentligt värdefullt tillskott genom kommendör-
kapten Lybecks förträffliga verk. Författaren har utlovat en fort-
sättning, avsedd att behandla världskrigets till sjöss historia. Man
kan blott önska, att denna andra del snart utgives.

D. Landquist.

Översikter och granskningar.

Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt. Hans krigföring Kurland och Litauen 1703—1708. I. 1703—1704. Hugo E. Uddgren. XXXI + 288 s. I distribution: A. B. N diska Bokhandeln, Stockholm.

Östersjöprovinsernas betydelse för Sverige uppmärksammad åtminstone i positiv riktning, först av Erik XIV i samband m hans försök att stäcka de danska inringningsplanerna. Besittnin tagandet av Reval och Estland var första början till det östersj välde, som Sverige under ett hundraårigt förlopp byggde upp. V beträffar den baltiska politiken, kom den att i viss mån unda skjutas av den tyska politiken. Sveriges politiska och strategis orientering flyttades efter freden i Stolbova från öster till söd De baltiska provinsernas uppgift blev av mer defensiv natur. I bildade jämte Finland Sveriges mäktigaste utanverk mot moskovit och polacken, deras fästningar fångade upp den första stöten, ti den i det egentliga Sverige förlagda armén hann insättas. — D kanske hade varit lämpligt, om förf. till det här recenserade arb tet i inledningen hade gjort en exposé över de baltiska provins nas strategiska betydelse och förutsättningar. Det hade underlätt läsaren att förstå de rätt invecklade militära problem, som mö vid studiet av krigen på denna skådeplats. Nu föres man dire in i händelsernas förlopp.

Förf. inleder sitt arbete med en kortfattad redogörelse f Lewenhaupts ungdom och uppfostran. Någon särskild böjelse f krigaryrket tycks Lewenhaupt ej ha haft, och först vid 26 års åld bestämde han sig för den militära levnadsbanan. Hans utbildni skedde på utländsk mark, huvudsakligen i Nederländerna. Därv fick han en god inblick i den s. k. nederländska skolans teori Förf. framhåller, att detta ej behöver innebära, att han blev alltför ensidig anhängare till denna skola.

Den 16 juli 1700 utnämndes han till överste för ett svens regemente och fick följande år sin tjänstgöring förlagd till Liflan och Kurland, där han under Stuarts ledning hade tillfälle att sät sig in i den nationella krigskonsten och de militära förhållande på denna krigsskådeplats. Stuarts kår avsåg att hålla ett vaksa öga på de svenskfientliga litauerna under Oginski och på t

Peters offensiv mot Ingermanland och Lifland. Samtidigt skyddade den huvudhärens förbindelse med Riga och hemlandet.

På sensommaren 1702 var Lewenhaupt verksam i Samogitien och Litauen för att motverka de litauiska truppkoncentreringarna mot den Stuartska kåren. I början på september måste han utrymma de nämnda områdena, och Oginski avancerade i sin tur mot Kurlands sydgräns under åtskilliga sammanstötningar med de svenska avdelningarna. Efter årsskiftet ryckte emellertid Stuart till sig initiativet och gav Lewenhaupt i uppdrag att söka utvidga de svenska provianteringsområdena och vinna befolkningen i gränstrakterna för Sverige. Längre fram, i februari 1703, fick Lewenhaupt anmaning att söka bemäktiga sig den viktiga fästningen Birsen, som var fiendens utgångspunkt för alla mot Kurland riktade företag. Detta var nu något sent påtänkt, då Oginski vid denna tid genom list redan bemäktigat sig fästningen. Därom visste dock Lewenhaupt intet och han påbörjade framryckningen mot Birsen. Den gick dock skäligen långsamt och hans uppträdande vittnade om stor betänksamhet och mycken obeslutsamhet. Fienden fick tillfälle bereda sig på försvar. Vid underrättelsen därom hejdade han sin framryckning och drog sig efter krigsråd i Poswol i mitten på mars tillbaka. Marschen togs på Saladen för att enligt Stuarts order verkställa kontributionsindrivningar i Dünaburgs och Selburgs socknar.

Då Lewenhaupt den 19 mars skulle övergå vattendraget Muhs, sökte de ryska och litauiska trupperna hindra hans frammarsch. Strid blev oundviklig. Lewenhaupt ordnade sina trupper i linje med trängen tätt bakom. Flyglarna hade rätt svårt att värja sig mot de litauiska ryttarskarorna, men infanteriet genombröt den ryska vagnborgen och avgjorde dagen. Lewenhaupt vågade dock ej igångsätta någon kraftigare förföljning, då han ansåg sitt kavalleri för svagt i förhållande till fiendens. I stället ordnade han sin slagordning, beredd på alla eventualiteter. Under tiden passade den slagne motståndaren på att draga sig undan.

Förf. avhåller sig från att göra något uttalande om slagledningen. Den förefaller ej vidare imponerande, och hade Lewenhaupt haft disciplinerat kavalleri emot sig, kunde utgången ha blivit en annan. Lewenhaupt erhöll dock av sin överbefälhavare synnerligen ampla lovord för sitt sätt att sköta striden, och även konungen yttrade sitt välbehag över den »härliga» segern. Dess resultat var dock ej så betydande.

För Lewenhaupt medförde den i alla fall, att han blev generalmajor och vice guvernör i Kurland under den tid, Stuart var tjänstledig på grund av sjukdom. Detta skedde samtidigt med att samarbetet mellan ryssar och litauer på våren 1703 tog ökad fart. Då de ryska trupperna emellertid i huvudsak voro upptagna med att fullborda Ingermanlands erövring och skövla Estland och Lifland, hade Lewenhaupt emot sig blott Oginskis lättskrämda trupper. Lewenhaupts planer att söka erövra Birsen måste dock

skrinläggas, bl. a. därför att han fick dåligt understöd av den sven-
ske guvernören i Riga. Krigshändelserna inskränkte sig till skär-
mytslingar.

I början på år 1704 fick Lewenhaupt betydande förstärkning
från Schlippenbach och hemlandet, inalles omkring 2,000 man
Vårfälttåget 1704 avsåg enligt Karl XII:s direktiv att rycka in s
långt som möjligt i Samogitien och Litauen för att ödelägga de
fientliga uppmarschområdet och omöjliggöra fiendens fortsatta verk
samhet på detta håll. I början på februari tog Lewenhaupt it
med de direkta förberedelserna till de stundande operationerna, va
till han skulle få hjälp av ett detachement från fästningstruppern
i Riga. Denna avdelning dröjde dock och nådde först den 1
mars, samtidigt som förstärkningen från Schlippenbach, det lewen
hauptska kvarteret i Bauske.

Uppbrottet skedde omedelbart. Lewenhaupts operationer, inna
vårlossningen i slutet på månaden hämmade rörelserna, gingo u
på att brandskatta Samogitien och Litauen och skydda hertigdöme
Kurland för en litauisk invasion. Samtidigt observerade han Bi
sen, vars erövring alltjämt lekte honom i hågen. I april ljusnad
utsikterna för detta företags lyckliga lösande avsevärt. De inkom
mande rapporterna uppgåvo, att förhållandena på den fientliga sida
ändrat sig till svenskarnas fördel. Oenighet härskade inom de lit
uiska trupperna, och de ryska avdelningarna sades ha fått order a
utrymma fästningen. I början på maj satte Lewenhaupt i gån
anfallet mot Birsen och vidtog vid framkomsten förberedelser f
fästningens belägring.

En paus inträdde nu i operationerna och Lewenhaupt utnyt
jade tiden med att draga till sig förstärkningar. Sapiehas trupp
tillstötte den Lewenhauptska kåren. Den samlade styrkan uppgi
till 6,000 man. Planen på att belägra Birsen övergavs på grun
av provianteringssvårigheter, och i stället ägnade sig Lewenhau
utan större framgång åt mindre uppgifter. Förbindelsen med Li
land och Estland upprätthölls dåligt. Lewenhaupt svävade i oku
nighet om det militära läget på denna front.

De inlöpande rapporterna tydde emellertid på, att fienden ha
någonting i görningen. Ryska trupper dirigerades i stor omfat
ning till Litauen, och fientliga partier strövade i början på ju
utanför de svenska fästningarna Bauske och Mitau. I mitten p
månaden inkommo rapporter, att Wisniowiecki med litauiska o
ryska trupper planerade ett anfall på Selburg, för att genom besit
ningstagandet av denna plats säkerställa sina förbindelser med rys
huvudarmén vid Dorpat och Narva. Det var början till en fien
lig offensiv mot Kurland och södra Livland.

Wisniowiecki var nära att erövra Selburg, då Lewenhaupt ko
fästningen till hjälp. Vid hans annalkande drog sig Wisniowiec
tillbaka till Jakobstadt, där samtidigt ryska förstärkningar inträffad

Efter framkomsten till Selburg den 25 juli beslöt Lewenhau
att fullfölja operationerna och tvinga fienden till ett avgörand

Den 26 juli fortsatte han framryckningen mot Jakobstadt och kom på aftonen i strid med fienden, som stod uppställd i slagordning strax väster om staden. Drabbningen slutade med en svensk seger, som dock ej till fullo utnyttjades. Förf. söker fritaga Lewenhaupt från att vara en rättrogen anhängare av lineartaktiken. Men av vad förf. anför förefaller det, som om Lewenhaupt här liksom vid Saladen i största möjliga mån sökte truppen »uthi sin Linie att hålla» och motsatte sig det enskilda initiativ, som ej anpassade sig efter den uppgjorda slagordningen. Hans gruppering av sina stridskrafter avsåg ej heller att rikta något förintande slag mot motståndaren. Segerns följder blevo därför ej så betydelsefulla, som de kunde ha blivit.

Lewenhaupt fick emellertid nu fria händer mot Birsen. Efter en månads belägring föll fästningen den 15 september i svenskarnas händer. För att slippa öda folk på en besättning lät Lewenhaupt demolera fästningsverken. Därefter drog han sig tillbaka till Kurland och använde den närmaste tiden till att utrusta en ny fältarmé för att kunna möta den ryska armén, vars ankomst till den kurländsk-litauiska gränsen var nära förestående.

Den bild man får av Lewenhaupt som krigare erbjuder knappast några nya drag. Han är den medelmåttige kårchefen, som rör sig på ett begränsat område med tämligen begränsade vyer. Som strateg är han metodisk och nästan ängsligt omsorgsfull i sina förberedelser. Operationerna siktade ej på större mål — det låg väl också delvis utom ramen för hans verksamhet — och de fullföljdes ej med den snabbhet och energi, som man ser i huvudarmén. Hans taktiska förmåga är ovan belyst.

Mot förf. skulle möjligen den anmärkningen kunna riktas, att framställningen verkar tämligen opersonligt hållen. Kanske kunde man ock önska sig, att förf. i större omfattning delgett läsaren frukterna av sitt terrängstudium och med ledning därav mer utförligt förklarat operationernas syfte och mål. Fästningarnas och flodlinjernas betydelse för och plats i det strategiska sammanhanget synes mig ej heller vara fullt uttömmande belyst.

Men frånsett detta äger kapten Uddgrens arbete stora förtjänster. Det verkar ovanligt sakligt och grundligt, byggt som det är på synnerligen omfattande källforskningar. Man får en sann respekt för förf:s samlade material. Arbetet är rikt på detaljer men är samtidigt överskådligt. Förf. sätter följdriktigt händelserna i samband med det politiska läget och de militära förhållandena på andra fronter. Som helhet betraktat är kapten Uddgrens intressanta bok ett synnerligen gott resultat av en svensk officers flitiga och insiktsfulla arbete.

Birger Steckzén.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Utg. av A. Kock. **Ny följd. Bd 33:** H. A. Kock, Till tolkningen av urnordiska runinskrifter. — W. H. Vog Die Bjarnar saga hitdœlakappa. Lausavisur, frásagnir, saga. — E. Dahlgren, Anmälan av »Ptolemy's maps of Northern Europe. A reco struction of the prototypes by Gudmund Schütte». — E. Olson, A mälan av »Martin P. Nilsson, Studien zur Vorgeschichte des Weihnacht festes». — Finnur Jónsson, Anmälan av »Emil Olson, De appellati substantivens bildning i fornsvenskan». — E. Brate, Anmälan av »Bru Dickins, Runic and heroic poems». — Meddelande. — H. 2. E. A. Kor Bidrag till Eddatolkningen. — N. Beckman, Antikritiska anmärkning till Äldre Västgötalagen. — G. Bergman, Prefixet *tre-*. En dialek geografisk studie. — E. Olson, Textkritiska studier över den fornsve ska Flores och Blanzeflor. 3. — Hj. Lindroth, Anmälan av »Ol Östergren, Nusvensk ordbok», h. 1—12. — A. Lindqvist, Anmälan a »Paul Öhlin, Studier över de passiva konstruktionerna i fornsvenskan — Joh. Brøndum-Nielsen, Nekrolog över Ludvig F. A. Wimmer.

Arte et marte. Årsskrift 1920 för ridderskapet och adeln. C. A. Stå hammar, Salshult. Med 11 illustr. — G. v. Strussenfelt, Drottnin Kristinas juvelskrin. Med 3 illustr.

Det nya Sverige. 1921, 3. R. Kjellén, Från Ramstedt till von Sydo Utvecklingslinjer i svensk parlamentarism. — N. Forssell, Från fr hetstidens genombrottsår. Till belysning av de politiska doktrinern historia i Sverige.

Fornvännen 1920 (tr. 1921). H. 4. O. Frödin, Från det medeltid Alvastra. Undersökningarna år 1919. Med 14 fig. — H. Toll, Sverke den andres drottningar. — G. Ekholm, Det baltiska kulturområde Med 4 fig. — A. L. Romdahl, Några observationer i Nikolaikyrkan Örebro. Med 6 fig.

Forum 1921, 3. Alma Söderhjelm, Sverige och den franska revolution Bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhålland i slutet av 1700-talet. D. 1. Gustav III:s tid, anm. av B. Hennings

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgiven af L. Weibull. Bd 7 H. 5—7. (Årg. 1918—1919). (Tr 1921.) C. Weibull, Saxoforskning En stridsskrift. Inledning. Sven Ågesen och Saxo. Angersfragmentet Knytlingasagan och Saxo. »Valdemarskrönikens» källor och kronologi i Saxos författarskap. Krönikans betydelse. Gammal och ny Saxo forskning. — Erik Lange och Sophia Brahe. Ett bidrag till deras hi storia, medd. av L. Weibull. — J. E. Almquist, Till belysning av skattevändet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden — E. Wrangel, Två praktskrin från Skåne. En studie i 1000-talets konsthistoria. 1. Skrinen från Kammin och Bamberg. 2. Beskrivning

av skrinen. 3. Mänskohuvudet en face (masken). 4. Fyrfotadjuren. 5. Fågelbilderna. 6. Affronterade och adorerande djur. 7. Djurhuvudbeslagen. 8. Bladrankorna å beslagen. 9. Ytbehandling och teknik. 10. Huru skrinen kommit till Tyskland. Med 31 fig. — En skånsk adelsmans vedermödor under kriget 1676—1679. [Mogens Svave till Oretorp.]

Kristendomen och vår tid. Utgifven af F. Hallgren, S. Herner, O. Lewan, M. Pfannenstill. **1921: H. 1—2.** Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. Utg. af L. Weibull, anm. af O. L[ewa]n.

Marinlitteraturföreningen. N:o 24. Arn. Munthe, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia. D. 1. Från äldsta tider till omkring år 1640.

Meddelanden av Gästriklands kulturhistoriska förening 1920. S. Erixon. Gästriklands byggnadskultur. Några iakttagelser. Med 1 pl. o. 6 fig. — E. Salvén, Den medeltida skulpturen i Hamrånge kyrkas konstsamling. Med 4 fig.

Meddelanden 25 från Föreningen för Stockholms fasta försvar. År 1921. H. Jungstedt, Ålands befästningar i äldre tider och i våra dagar. Med 11 illustr. o. 3 kartor. — G. Petri, Åland under våra krig med Ryssland. Med 1 karta. — E. Zeeh, Ett och annat om det militära livet på Ladugårdsgärdet under 200 år. Med 4 kartor o. 13 illustr.

Namn och Bygd. Utgiven av J. Sahlgren. **1920: H. 2—4.** O. Lundberg, Ortnamn, trolltyg med mera sådant. — J. Sahlgren, De skånska häradena och deras namn. En översikt. 1—3. — O. v. Friesen, Namnet Gustav = Gösta, dess former och ursprung. — G. Langenfelt, Växjö och andra ortnamn. 1—4. Med en karta. — E. Ekwall, Några nordiska ortnamn i England. 1—10. — Joh. Kalén, Några anteckningar till de halländska sjönamnen i Hellquists »Svenska sjönamn». — M. Kristensen, Bidrag til tolkning af danske stednavne. 1—5. — E. H. Lind, Strödda bidrag och förslag till ortnamnsförklaringar. 1—5. — K. B. Wiklund, Ett par ord i frågan om Finlandssvenskarnas härkomst. — J. Sahlgren, Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. 1—4 + Tillägg. — O. Lundberg, Nordisk ortnamnslitteratur 1919.

Nordens årsbok 1920. Utgiven av Norden genom J. Möller, Fr. Paasche, N. Herlitz. Fr. Paasche, Nordens universiteter og det nordiske samarbeide. Med 4 illustr. — N. Söderblom, Kyrkliga samarbetet i Norden. — H. Koht, Dansk og svensk i norsk historie. Med 2 illustr. — N. Herlitz, Svensk politik 1919. Med 10 illustr. — N. Herlitz, Nordiskt samarbete.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgiven av K. Wåhlin. **1921, 1.** H. Coyet, Margareta av Connaught, kronprinsessa av Sverige — hertiginna av Skåne. Med 10 illustr. — Fr. Böök, Snoilsky och åttiotalet — **4.** M. Bohnstedt, De svenska krigsfångarna i Ryssland 1700—1721. Med 3 illustr. — G. Aulén, Reuterdahl och hans samtida. Med 4 portr.

Personhistorisk Tidskrift 1920 (tr. 1921). Årg. 21: H. 4. S. A:son Hedar, Några Rosenhaneana. — Tvenne brev från Emilie Flygare-Carlén. Medd. af S. Hildebrand. — H. Toll, Regementets kalk. — H. Schück, Messenius, anm. af B. B[oëthiu]s. — A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare, anm. af [J. A. Almq]u[ist]. — J. Pauli, Adliga ätten Pauli (Paul von Nagerschigg), anm. af [J. A. Almq]u[ist].

Skaraborgs läns folkhögskola. Årsbok 1918—1919. Efr. Svensson, Några ord om en Västgötastorman [Magnus Gabriel De la Gardie]. Med 3 illustr.

Svensk Tidskrift. 1921, H. 3. E. F. Heckscher, Skadeståndspolitikens fortsättning. — S. J. Boethius, Johannes Rudbeckius. — Arth. Montgomery, Några synpunkter på svensk tullpolitik. — Alma Söderhjelm, Sverige och den franska revolutionen. 1. Gustav III:s tid, anm. av H. Valentin. — V. Wigert, Erik XIV. Historisk-psykiatrisk studie.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1921. And. Billow, Från slott till koja på Öland. Med 33 illustr. i texten. — E. Klein, De dödas och de levandes land. Flyktiga intryck från en Ölandsfärd. Med 17 illustr. i texten. — P. G. Vejde, Några drag ur de småländska herrgårdarnas byggnadshistoria. Med 2 pl. o. 12 illustr. i texten. — W. Anderson, Blekingska parker och trädgårdar. Med 15 illustr. i texten.

Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920. Folkuniversitetsföreningen. T. J. Arne, Svensk fornkunskap. [Bibliografi.] — Svensk historieforskning. [Bibliografi.] B. Nerman, Forntiden. — Gottfr. Carlsson, Medeltiden. — Gottfr. Carlsson, Äldre Vasatiden. — G. Wittrock, Stormaktstiden. — A. Stille, Karolinska tiden. — H. Valentin, Frihetstiden. — L. Dalgren, Gustavianska tiden. — E. O. Löfgren, Modern tid. — N. Forssell, Den svenska statsvetenskapen. [Bibliografi.]

Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. Utg. af S. Welin. 1920. D. 4: H. 1. H. Jungner, Fornvästgötar på vandring. Är Ås härad en skapelse från den första Friggentusiasmens dagar. Med 5 fig. — S. Welin, Översikt av tidskrifter och liknande publikationer, som innehålla uppsatser av historisk, kulturhistorisk och biografisk art rörande Västergötland från och med 1915.

Ymer. 1921, 1. Litteratur. S. Pira, Norra Vedbo härad år 1542, anm. af V. Petersson.

Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Redaktör: G. Gran. 1920: H. 3. M. Enzinger, Verner von Heidenstams »Karl der Zwölfte und seiner Krieger».

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske Forening. 1920. Femte række. Bd 4: H. 8. A. Kjær, Register til Historisk Tidsskrift, 5 række, 4:de bind. — Rettelser. — Den norske historiske forening 1918 og 1919. — W. Munthe, Norges historie. Bibliografi for 1918. — Bd 5: H. 1. A. Taranger, Alting og lagting. — J. Petersen, Bosætningsforholdene paa Romerike i jernalderen. — Literatur (vedkommende Normandis historie) anmeldt av H. Koht.

Kirke og Kultur. 1921, Mars. Kyrkokonferensen i Upsala 3—5 mars 1921.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. 1921, Februari. G. Schauman, Det svenska problemet i Finland. 1—5.

Nya Argus. 1921, N:o 4. G. Suolahti, Finlands prästgårdar på 1700-talet och Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen, anm. af G. C[astrén].

Elbinger Jahrbuch. Zeitschrift der Elbinger Altertumsgesellschaft und der städtischen Sammlungen. H. 1. (1919—20.) A. Matz, Die Zünfte der Stadt Elbing bis zum Einzug der Schweden 1626.

Gewerblischer Rechtsschutz und Urheberrecht. Zeitschrift des Deutschen Vereins für den Schutz des gewerblichen Eigentums. 1921, N:o 3. W. Hoffmann, Das schwedische Gesetz, betreffend das Urheberrecht an Werken der Literatur und Tonkunst vom 30. Mai 1919. Systematische Darstellung.

Historische Zeitschrift 1920. 3. Folge. Bd 27: H. 2. F. Rachfahl, Max Lenz und die deutsche Geschichtswissenschaft. Zu seinem 70. Geburtstage. — K. Brandi, Erbrecht und Wahlrecht. — H. Oncken, Friedrich Engels und die Anfänge des deutschen Kommunismus. — H. Rothfels, Zur Bismarck-Krise von 1890. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **1921. 3. Folge. Bd.27: H. 3.** C. Schmitt-Dorotić, Politische Theorie und Romantik. — Fr. Vigener, Ketteler vor dem Jahre 1848. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. Herausgegeben von Fr. Arnheim. **1920. N. F. Bd 8: H. 1—2.** B. Schmeidler, Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert, anm. af W. Cohn. — S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. Bd 1—2, anm. af Fr. Arnheim.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche 1921. Jahrg. 45: H. 1. R. Kjellén, Die Koalitionspolitik im Zeitalter 1871—1914. — R. Kjellén, Grundriss zu einem System der Politik, anm. af O. Hintze. — R. Kjellén, Die Grossmächte und die Weltkrise, anm. af O. Hintze.

The English Historical Review. 1921, April. G. H. Wheeler, The genealogy of the early West Saxon kings. — R. A. Newhall, The war finances of Henry V. and the duke of Bedford. — H. B. Morse, The supercargo in the China trade about the year 1700. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

La révolution de 1848. 1919, Mars—Mai. A. Grade, Le prince héritier Oscar de Suède, vice roi de Norvège en 1824.

Revue Historique. 1920, Septembre—Octobre. P. Boissonnade, Le mouvement commercial entre la France et les îles Britanniques au 16e siècle; (suite et fin). — Mélanges et documents. — Bulletin historique. Histoire de Grande-Bretagne. 1re partie, par Ch. Bémont. — Histoire de France. Révolution, par Rod. Reuss. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Novembre—Décembre.** Fr. L. Ganshof, Étude sur l'administration de la justice dans la région Bourguignonne de la fin du 10e au debut du 13e siècle. — Mélanges et documents. — Bulletin historique. Histoire de Grande-Bretagne (Suite et fin), par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **1921, Janvier—Février.** Ch. Bost, Les »prophètes» du Languedoc en 1701 et 1702. Le prédicant-prophète Jean Astruc, dit Mandagout. — E. Déprez, La bataille de Najera, 3 avril 1367. Le »communique» du Prince Noir. — S. Gorceix, Les sources de Voltaire et la Chronique moldave pour le récit de la capture de Charles XII à Bender. — Bulletin historique. Histoire ecclésiastique du moyen âge, par E. Jordan. — Comptes-rendus critiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Kungamakt, utskott och stånd på 1680- och 90-talens riksdagar.

AV

WILH. CARLGREN.

II.

I förberedelserna för *riksdagen 1682* ingår ett moment, som saknats 1680. Knappt hade nämligen förstnämnda år den sekreta propositionen framlagts för SU av de tre högre stånden, förrän allmogen i sin tur fick mottaga en »sekret» proposition,[1] som dock endast upptog en sak ur den förra: punkten om ett ständigt knektehåll.

Medan Carlson i denna senare proposition ser en kvarleva från den tid, då vart stånd på riksdagarna var en helhet för sig,[2] torde den i verkligheten avsett att reglera det sedan 1680 ömtåliga förhållandet mellan SU och allmogen. Sedan nämligen sistnämnda år ränkmakarna på riddarhuset sökt hemligen, genom stämplingar hos bönderna, indraga dem i det gemensamma utskottsarbetet men misslyckats, förnyade nu Karl XI genom sin proposition *öppet* denna vädjan till samma stånd och hade bättre framgång: präster och borgare uppmuntrades att ihärdigt kräva allmogens närvaro[3] och bröto med kungamaktens biträde adelns motstånd. Adeln å sin sida pressades under sådana förhållanden till ansträngningar utan motsvarighet vid förra riks-

[1] 9 okt. *RR.*

[2] Historia IV, s. 13.

[3] Carlsons skickliga tolkning av SU prot. i koncept 1682, vars sällsynta svårigheter varje ny granskare säkerligen är villig vitsorda, visar i fråga om den sammankomst av adeln i SU, där denna fara först dryftades (13 okt.), liksom även på enstaka andra punkter (t. ex. uppträdet 31 okt.), där förf. haft tillfälle följa honom, ett något fritt återgivande.

dagen: dels kompromissförslaget om successiva utskrivni gar utan ständers hörande, dels försöken att enskilt vinn bönderna genom särskilda deputerade, medan de båda me lanstånden uppehöllos genom växlande underhandlingar det samfälda SU. Forskningen torde mer än hittills bö framhäva det taktiskt nya i denna adliga söndringspoliti vars yttringar i stigande omfattning man sedan steg fö steg följer under hela årtiondet. Känt är ju, hur 1682 de kompromissen som sådan fann viss genklang hos prästern dels allmogen från vissa provinser i varje fall avböjde de ständiga voteringen. Kanske skulle därför redan nu adel strävan att splittra de ofrälse icke saknat utsikt att lycka om icke den särskilda propositionen till allmogen angåen knektehållet givit detta sistnämndas anhängare ett, som d visade sig, orubbligt stöd i »Kongl. Maij:tz villie».[1] I al händelser har man 1682, såvitt manskapsfrågan angår, öve skattat SU:s roll i förhållande till allmogen, alldeles so man 1680 tillmätt rådets hållning en överdriven vikt i fö hållande till SU. Det var i manskapsfrågan *bondestånd* som, uppsökt och bearbetat från olika håll, faktiskt utgjor »riksdagsförhandlingarnas egentliga härd».

En återverkan av adelns nyss antydda ökade aktivi var det egenartade uppslaget i reduktionsfrågan 1682. Med bönderna 1680 i denna sak från början fått treva sig fr ensamma, under det att präster och borgare vacklade mell sina förbindelser med allmogen på ett håll, adeln på annat, så utgick vid följande riksdag motsvarande initia från alla de lägreståndens ombud i SU: det skedde samt och på en gång, efter ett par dagars slutna överläggning under borgarnas ledning. Omvänt finner man, att adeln ic blott svarat med att upprepa sin vägran från 1680 om forts underhandling. Den vågade tillika fullfölja sina splittrin strävanden bland medstånden efter en vidare plan, i det d med bönderna förberedde ett gemensamt angrepp mot prä

[1] Man skulle naturligen denna tid väntat böndernas inkallande ordinarie ledamöter i SU. Det är tydligen dels Karl XI:s omsorg om sek tessen, dels hans obenägenhet för alla mera genomgripande planmässiga heter, som hindrat detta steg. Bönderna nödgades lämna det gemensam utskottsarbetet, så snart utrikes- och handelsfrågor där upptogos, jfr t. SU prot. 22, 24 nov.: 5, 6, 20 dec. 1682. Endast 1693 ha ombud för de stånd underskrivit tysthetseden i SU och då närmast som garanter för te mentet (SU prot. 11 nov.).

ch borgerskapens avlöningsförmåner och privilegier.[1] Det vbrott på halvannan vecka i de högre ståndens inbördes örbindelser, som under sådana förhållanden inträdde,[2] visar, huru det aldrig synes beaktats, att SU som helhet nu otades med samma fullständiga sprängning som 1680. Och let var då, Karl XI plötsligt framträdde som medlare med tt oväntat, självständigt inlägg, den ryktbara propositionen m konungs rätt att län läna, »af H. K. M:t sielff öfwergifwen till alla 4 ståndens secrete utskått». Har man också denna proposition velat inlägga något sakligt nytt,[3] så er sig dock syftet närmast som ett rent taktiskt: att på nnat och verksammare sätt än de blotta förmaningar till nighet, som 1680 visat sig till intet hjälpa, tvinga SU:s ada stridiga hälfter till nytt samarbete. Känt är också, ur konungen förmådde det nämnda utskottet att återuppta ina gemensamma underhandlingar, om än icke att ena sig m svaret.

Runbom har i sin avhandling om riksdagen 1682 punkt ör punkt (andra forskare blott ofullständigt) påpekat, hur n intransigent flygel på riddarhuset, som bekämpade varje

[1] Efter nederlaget i manskapsfrågan har detta angrepp, som redan 1680 rincipiellt framförts i rådet (rådsprot. 15 okt.) men då ännu formligen undanöjts av adeln (*SRAP* XIII, s. 316), 1682 på nytt bragts å bane av medlemar i rådet (SU prot. 2 nov.) och tillika, ehuru med ytterlig försiktighet, ufföljts hos adeln, *dels* i dess avdelning av SU — där ett för ändamålet satt. mindre utskott, i vilket, betecknande nog, Henrik Falkenberg vägrade rada, föga synes uträttat (SU prot. 3 nov.) — *dels* i plenum — där efter tt första, tillfälligt propos (»incidenter», 7 nov.) frågan icke återupptogs rån två veckor senare, 20 nov., och då i nytt sammanhang. Efter ytterare prövning i större och mindre utskott samt i plenum, 20—21 nov., uppattes visserligen omsider en skrivelse till konungen i ämnet (*SRAP* XIV, 243 ff.). Men det synes ovisst, huruvida denna skrivelse *självmant och vanlig ordning blivit framlämnad*, i det prästers och borgares häftiga otstånd efter dess föredragning i gemensamt SU 23 nov. (Duræi dagb., iden. Handlingar om riksdagen 1682, s. 58 f., 63 f.) synes avskräckt. Sedan efter nämnda föredragning adeln blivit ensam, taltes väl om »att trax gå upp till kungen och försvara sig men blev intet av» (SU prot. 25 ov.). Icke heller i fortsättningen spåras vare sig i utskotts- eller adelsrotokollen något sådant »försvar», medan däremot en avskrift i Säfstaholmsarkivet av den projekterade inlagan bär följande påteckning, vars sanngshalt t. v. synes omöjlig kontrollera: »begierte kongen detta af Uthskottet ch oansedt sådant Excuserad sig at kunna lefvereras efter dhet eij war in orma stält, måste dhet föllia och medh stor onådh upptaget och rejetterat» Historiska handlingar VIII, s. 39).

[2] 31 okt.—10 nov. Enär SU:s av alla stånden sammankomst sistnämnda ag var avsett endast för delgivning, icke för diskussion av adelns svar på e lägre ståndens reduktionskrav, kan avbrottet i samarbetet anses utsträckt ill 13 nov., då konungen till utskottet överlät sin proposition om länen.

[3] Fåhræus, Sveriges historia till XX seklet VI, s. 140.

kompromiss, gjort upprepade försök — vid avfattningen
svaren om knektehållet och reduktionen — att ersät
ståndets ombud i SU med andra, omedgörligare delegerad
Och tydligt är, att ledningen genom avvärjande av des
försök lyckats åt adelns arbete bevara den kontinuitet, so
1680 gått om intet genom de inbördes motsatta reduktion
och deduktionsutskotten. Men det förtjänar tillika up
märksammas, att de missnöjda dock till sist fingo visst i
flytande över utskottsberedningen, om ock i annan form
den krävda: det var, när beslutet om konungens rätt öv
länen förestod. Lantmarskalken dels föreslog då själv, d
besörjde, att den adliga avdelningen i SU erhöll en ic
oväsentlig förstärkning, som bl. a. inrymde några av oppo
tionens främsta namn.[2] Här spåras ett tillmötesgående, s
också i fortsättningen skulle visa sig vara av betydelse.

Då nämligen bevillningsfrågan, som adeln redan tidiga
velat skjuta fram, omsider i SU togs upp på allvar, synt
om ett enda förslag från borgerligt håll undantages,[3]
lägre ståndens initiativkraft så gott som uttömd. Med
därför dessa stånds ombud, bedyrande sin oförmåga, i reg
mellan varje sammankomst i utskottet hörde sina plen
framförde åter adelns delegerade därstädes en mångfa
projekt, om vilka ståndet i dess helhet underrättades, för
när SU i en eller annan mån enat sig kring vissa fö
beredande beslut.[5] En dylik självständighet i förhållan
till plenum torde knappast varit möjlig utan den nyss a
tydda ökningen i numerären, vilken f. ö. under fortgången
denna förhandling på nytt utvidgades.[6] Men den var ock

[1] Runbom, Bidrag till hist. om riksd. 1682, s. 23, 35.

[2] Lantmarskalken nominerade, mot bruket, Ulf Bonde, Mauritz Po
Carl Oxenstjerna. Hela förstärkningen uppgick till hälften av det urspru
liga medlemsantalet (11 mot 22) Adelsprot. 13 nov. *SRAP* XIV, s. 81.

[3] Viss procentavgift av all egendom, varom nedan.

[4] Referat av bevillningsförhandlingen i prästernas plenum var och
av dagarna 24, 29 nov., 1, 2, 4, 5, 7, 11—15, 18, 20—25, 29, 30 dec., 2
Borgare- och bondeombudens utlåtelser i det gemensamma SU tyda på m
bundna hänvändelser till deras plena.

[5] Mot 23 utskottssammanträden av adeln i SU — enskilt eller gem
samt med övriga stånd — under tiden 20 nov.—19 dec. rörande bevillnin
svara 5 plenarförhandlingar på riddarhuset i samma ämne. Jfr lantm
skalkens ursäkt i plenum 11 dec. *SRAP* XIV, s. 133.

[6] Man synes förbisett (Carlson, Historia IV, s. 93), att här är fr
om en utvidgning i två omgångar: 1) 20 nov. *SRAP* XIV, s. 112 f., då
stärkningsmännen från 13 nov. fingo sitt mandat förlängt, 2) 2 dec., a
s. 132 f., då till SU adjungerades 10 man. Det förra förstärkta utskot

ödvändig för en systematisk påverkan av medstånden, land vilka nu därför sammanhållningen brast till slut: präster och borgare nödgades samarbeta med adeln mot bönderna, som tredskade längst.[1] Icke dess mindre voro anslagskraven denna gång så pass överväldigande, att adeln i utskottet, innan den nått sitt mål, ytterligare måste söka stöd dels hos rådet, vilket gav anvisning på de stora enskildes hjälperna från en gången tid,[2] dels hos konungen personligen, som till sist uppkallade för bearbetning utskickade från vart och ett av stånden i SU för sig.[3]

För så vitt syftet med de gemensamma utskotten från början varit att övertaga det sammanjämkande arbete mellan stånden som rådet i huvudsak måst lämna från sig, *har alltså jämväl på riksdagen 1682 SU som sådant i det hela förfelat sin uppgift.* Sedan nämligen de lägre stånden mot adeln dikterat riksdagens första stora beslut om rekryteringen, nödgades i reduktionsfrågan Karl XI själv sörja för den sammanjämkning, som SU icke förmått åvägabringa, medan vid skatteförhandlingarna enighet till sist uppnåddes måst genom förnyad undsättning till adeln i utskottet dels från rådet dels från monarken.[4]

Icke dess mindre och trots alla rubbningar i den normala arbetsplanen erhöll riksdags- och utskottsverksamheten 1682 ett alldeles nytt skaplynne. Om flytande partigränser, hemligt kulisspel och plötsliga kupper 1680 varit utmärkande för brytningen mellan hög- och lågadel, blev tillvägasättet vid följande riksdag, då motsättningen mellan adel och ofrälse trädde i förgrunden, fastare och regelbundnare: i det lösa, mångbövdade intrigspelets ställe skymta

om kallas det »stoora» eller »uthskåttet öfver Contribution», höll, till skillnad från det ursprungliga SU, sina överläggningar i plenarsalen och lät utskriva sina prot. i följd med plenums.

[1] Duræi dagb. 5, 7, 12, 13, 18 dec. Lidén, a. a. s. 81 f., 86 f., 95, 100, 112.

[2] Älvsborgs lösen (SU prot. 28 nov., 1 dec.), som dock redan dagen före rådets ingripande dryftats vid enskild sammankomst av det adliga SU (SU prot. 27 nov.), liksom redan 1680 samma uppslag varit å bane i prästernas kammare (prästest. prot. 11 nov. 1680).

[3] 7 dec., Lidén, a. a. s. 84 f.; Stockfleth till Kristian V 9 dec., Fryxell, Handlingar II, s. 199.

[4] Övriga spörsmål vid riksdagen sakna i stort intresse för arbetsformernas utveckling. Det kungliga testamentets uteslutande handläggning av SU, som väckt visst uppseende i litteraturen, anknyter i någon mån till det tidigare sättet för behandling av kungahusets angelägenheter vid riksdagarna.

så långt de torftiga källorna tillåta det, för första gånge
verkliga partiorganisationer med å ena sidan det adliga S
och å den andra de lägre ståndens ombud i utskottet som
kärna. Hela riksdagsarbetet framstår ur viss synpunkt som
ett slags oavbruten replikväxling mellan utskottets båd
hälfter. Väl synas de upprepade försöken att spränga ut
skottsarbetet dels inom adeln, dels mellan de lägre stånden
tyda på, att den livliga självverksamhet i de stridande
breda lager, som en forskare nyligen funnit utmärkande fö
1650 års kris,[1] knappast varit mindre 1682: framför allt te
sig ju böndernas självständiga, dominerande roll under riks
dagens första veckor enastående inom samtiden. Men spräng
ningsförsöken avvärjdes å andra sidan, och ledarna kund
med en förut okänd följdriktighet uppgöra sina beräkninga
för ett flertal frågor och en följd av situationer.

Vart bar det då hän?

De närmast föregående årtiondenas riksdagsarbete i vår
land hade i själva verket hotats av samma stagnation, som
drabbat flertalet utländska ständerförsamlingar vid denn
tid. De stora programförklaringarna 1650 må ha visat pro
på vidsyntare politiskt övervägande än någonsin stånds
inlagorna på kontinenten: de hade dock praktiskt utmynna
i en provisorisk och partiell lösning, som till på köpet aldri
förverkligades. Lågadelns inträde som självständig fakto
i vårt politiska liv (1660) må ha följts av märkliga besvär
debatter om förvaltningsdetaljer och rangbestämmelser, so
i sin mån intyga det statsrättsliga intressets tillväxt o
förgrening: dessa debatter hade dock till det yttersta kring
skurit allt positivt resultat av riksdagarna. Hur dju
stagnationen varit visar bäst den »yrsel», som enligt e
äldre författares[2] träffande omdöme kännetecknar ständerna
uppvaknande efter krigets olyckor på 1670-talet. Den käck
men hänsynslösa stormlöpningen mot de la Gardie, de hätsk
ömsesidiga högförräderibeskyllningarna kring 1678, de parl
mentariska oformligheterna 1680 äro alla uttryck för denn
yra.

[1] Lövgren, Ståndsstridens uppkomst, s. 136.

[2] Svedelius, Om reduktionen av krono- och adeliga gods, s. 170. J
en samtida utländsk iakttagare: »Der humor dies nation geht per extrem
per saltus et violentias.» Althan till Leop. I 20 mars 1683, Fryxe
Handlingar IV, s. 179.

Riksdagen 1682 har därför dubbel bakgrund: å ena idan principdiskussionen från 1650- och 60-talen, å den ndra maktstriden från krigs- och genombrottsåren. De tora programmen fingo med ens aktualitet, de spridda deaijerna sammanhang, när besinningen återvände på ytan ,en lidelserna fortlevde på djupet. De skrivelser, som äxlades om krigsmakten och rikshushållningen, beskattningen och näringslivet, kyrko- och stadsförvaltningen m. m. rbjuda knappast någon enda ny sida av århundradets politiska tankevärld. Men de utgöra ett förtätat material, som idigare blott återfunnits splittrat på ett flertal riksmöten. De stridande parterna uppsökte och förföljde varandra slag i slag, tills hela det dåtida ståndssamhället likasom låg blottat från grunden under deras inbördes krav och motkrav. Den stegrade partikampen, det intensiva arbetet[1] göra dessa riksdagar i början av 1680-talet till frihetstidens föregångare . vida högre grad än förmyndarstyrelsens ständermöten 1660—72). Vill någon invända, att representationens inflytande på 1660- och 70-talen faktiskt varit större, så svaras, att kungamaktens ledning under 1680-talets första år ingalunda framstår självständigare än rådets varit under minderarigheten, utan snarast omvänt: det ansvar, som *efter* kriget lades på ständerna, var tyngre än *före* detsamma. Ja, det förhåller sig nu som vid frihetstidens slut, att det först var, sedan adeln och de ofrälse till det yttersta tömt sina krafter mot varandra, som monarken mera systematiskt tog makten i sina händer.

* * *

Främst intresserar då de segrande lägre ståndens organisation.

Efter sitt första samfälda angrepp i 1650 års kris, som

[1] Besvären, vilkas prövning 1660—72 fullständigt förryckt propositionernas normala behandling, ha stånden på 1680- och 90-talen *dels* avskilt till separat handläggning (hos adeln inom särskilda utskott, *SRAP* XIII, s. 6, XIV, s. 7; hos prästerna i plenum stiftsvis jämsides med SU:s tillsättning, Stallius' dagbok, bland riksdagsjournaler i R.A. 9 okt. 1682); *dels* med skarpt noggrannhet uppdelat i generella och provinsiella önskemål (jfr Karl XI:s resolution till landshövdingarna ang. allmogens besvär 23 nov. 1680, Stiernman II, s. 1839); *dels* med synnerlig stränghet sovrat: »många postulata expungerade, få behållne», Duraei dagbok 13 okt. 1682, Lidén, a. a. s. 17 (jfr 23 besvärspunkter hos adeln 1682 mot 64 år 1664, av vilka 29 enbart rörande rättskipningen).

långsamt förberetts och hastigt avmattats, hade dessa stån på 1660-talet, genom prästers och borgares närmanden til lågadeln, på nytt åtskiljts men 1672, då riddarhusets håll ning var ovanligt svag, nödtorftigt förnyat gemenskape från 1650. Till följd av 1675 års händelser och Mauri Posses skickelsedigra initiativ 1678, vars ursprung ännu ä dunkelt, bragtes de båda mellanstånden på nytt under d lågadliga chefernas inflytande, till dess omsider 1680 oenig heten mellan dessa chefer än en gång beredde de ofräls möjlighet till samlad aktion på egen hand.[1] Och denn aktion fick nu i borgarståndets självmedvetne och ärelystn ordförande, Olaus Thegner, en på alla sätt representati huvudman.

Gradpasserare vid magistraten i Stockholm, där han skilda sysslor efterträtt de främsta organisatörerna av 165 års kampanj, assessor vid olika tidpunkter i reduktions kollegium och Svea hovrätt samt biträdande styresman öve drottning Kristinas underhållsländer[2] ingrep i sinom ti Thegner 1675 som nitisk bundsförvant till Johan Gyllen stjerna och Henrik Falkenberg vid iscensättningen av för myndarräfsten. Han var då genom hela sin föregående bana mer än någon annan en typ för de ofrälse stånden och särskilt de borgerliga förmågornas växande användbarhe och inflytande.[3] Efter att redan 1675 ha visat en tydli benägenhet att skjuta förbi sina lågadliga allierade[4] me 1678 av det allmänna läget nödgats till återhåll tog Thegne 1680, när adelsmajoriteten inom SU avvisat samarbete me

[1] Råiamb, Deduktion, s. 402, understryker prästers och borgares för antydda mellanställning 1680 med erkännandet: »Uthi denna Rijkzdagh ha dee andre tree Standen ännu någon Retenue att gåå Ridderskapet på Lifvet
[2] T:s biografiska data äro ofullständigt kända. Stockholms rådhus o råd, festskrift till Stockholms nya rådhus invigning, anger sammanfattnin vis, II, s. 45, »T. som en av stadens dugligaste borgmästare».
[3] Festskriften återger en tradition, att T. som borgmästare »ville stv allt och till rådstugan, att där utfärdas, medtog av honom själv på förhan uppsatta domar i mål, som icke ens voro föredragna, varöver magistra klagade i rådkammaren». T. tackar själv. vid avskedet från borgmästar ämbetet (Sthlms stads civilprot. 13 febr. 1683) sin nådige Gud för beskv »uthij dee månge och stoore swårigheter, som honom uthij sitt här till f rättade Embete kunnat påkomma, så att han det förmodeligen till sin hö Öfwerhets nöije förestått — —». Över T:s självrådighet som talman ha redan 1668, då han första gången fungerade, kolleger från hans stånd klag på riddarhuset. *SRAP* X, s. 241.
[4] Varenius, Räfsten I, s. 101, 123, 128, 151.

bönderna, under påfallande iver ledningen av de gemensamma ofrälse intressena mot adeln.[1] Och han torde tillika under de närmast följande åren ha sökt personliga förbindelser med Karl XI, vilkas omfattning och art man dock mera anar än känner.[2] Väl var Thegner ingalunda oanfäktad inom eget stånd, där bl. a. de talrika uppstädernas fronderi hotade med ett nytt utbrott, och saknade ej heller medtävlare bland prästerskapet, av vilka den unge Västeråsbiskopen Carlson torde vara mest känd.[3] Men den myndige borgarchefen förmådde icke dess mindre 1682, på sin levnads höjdpunkt, med sällsynt stridbarhet och smidighet i förening dels utjämna missnöjet hos ståndsbröderna,[4] dels rycka med sig de prästerliga konkurrenterna, bland vilka i själva ver-

---

[1] Efter det första uppmuntrande svaret från borgarhåll, 15 okt. 1680, till böndernas reduktionskrav, förut här antytt (fragm. av dagb. vid riksd. 1680. Nordin qu:o 879), avgick 22 okt. enligt samma källa en ny borgerlig deputation till allmogen med förslag om en gemensam ofrälse skrift ang. donationerna, att de »måtte reduceras, så frambt Rijket nu uthi framtiden skulle kunna reddas». Samma eggande ingripande från ledande borgerligt håll spåras i ett annat »fragment» av borgarprot. vid samma riksdag, bevarat blott för en enda dag, 29 nov. (Nordin qu:o 879), där man vid en gemensam ofrälse utskottsförhandling efter »mänge och sälsame discurser» beslutar »ennälligt» motsätta sig adelns förbehåll i riksdagsbeslutet mot ytterligare reduktion.

[2] »Es ist hier ein Burgmeister Tegel(!) mit Namen der zu hiessige veränderungen viele anschläge gibet.» Han säges efter Gyllenstjernas död »unterschiedliche memorial an ihre königl. maj:t eingegeben». Scheel till Krist. V 17 juni 1682, Fryxell, Handlingar II, s. 161. — Efter att redan 7 juni 1680 (*RR*) ha hugnats med kungligt brev till magistraten i Stockholm om ett stipendium för sin son Johan har T., antingen detta understöd uteblivit eller behövde kompletteras, i ett senare, odaterat brev anhållit om »effecten» av konungens »allenådigst gifne förtröstning» och genom kunglig påteckning 10 sept. 1684 tillförsäkrats 1,000 d. s. i tre års tid för ändamålet »uthaf confiscationerna». (Biografica Thegner, R. 1.)

[3] Denne nu 38-årige biskop (Muncktell, Västerås stifts herdaminne I. s. 41) med sin »nästan oförklarligt snabba befordran» (Sjögren, Karl XI, s. 587) ingrep eller anlitades och tillfrågades oupphörligt i större och smärre spörsmål både 1680 och 82 — räfst, reduktion, privilegier, lagstiftning, besvär, kontribution — men gör, fast han tydligen ansågs vara Karl XI:s personliga språkrör (jfr ssk Lidén, a. a. s. 42, 61, 67), vida mer intryck av partigängare än ledare.

[4] Ett protokollsutdrag, bland riksdagsakter, från borgareståndet för 29 nov. 1672, uppläst och godkänt 9 dec., avslöjar ett stormigt uppträde, där dels ombudet för Askersund, Olof Reef, yrkat, att stapelstäderna, till lindring i skattebördorna, skulle till staten avstå källarfriheten och tolagen, dels fullmäktige från Gävle m. fl. städer föreslogo, att man hos konungen skulle genom särskild skrivelse anhålla om en genomgripande revision av städernas såväl skattebidrag som budgetförhållanden. Reef, vars skrift ingen vågat underteckna, fast den »uthi nägre städers nampn war fattat» blev på grund av »Excess» och otidigheter utvisad. Den föreslagna inlagan till konungen avstyrdes med lämpor.

ket ingen i vare sig politisk begåvning eller anseende synes ens tillnärmelsevis förmått mäta sig med den döde Terserus, om ock en eller annan stod konungen personligen mer eller mindre nära.[1] Ja, rätt långt in i adelns leder torde Thegner kunnat räkna på viss förståelse, som bl. a. tyckes grundad på samarbetet i reduktionskollegium med den tidigt brutne Herman Fleming, vilken i en visserligen grumlig källa betecknas som lärofadern till hans politiska tankegång: Thegner skulle i sin tur överflyttat denna på sonen, Klas Fleming, den blivande lantmarskalken.[2] Som svärfar till Jakob Gyllenborg har den borgerlige talmannen icke heller varit utan inverkan på den yngre generationen av karolinska räfstbyråkrater. Och dock är det till sist kanske mest på motståndarnas flödande hat[3] man, trots källornas otillräcklighet, märker Thegners till en tid verkligt centrala ställning, liksom han även av sina egna synes varit mera fruktad än älskad.[4] Med alla de brister i en statsmans insikt och utrustning, som hos honom personliga och sociala förhållanden kunna ha betingat,[5] framstår han, efter Gyllenstjernas bortgång och i bredd med alla hans arvtagare inom olika stånd, som periodens ojämförligt yppersta *taktiska* kraft. Året 1650 hade skapat tradition.

De förekommande frågornas olikartade beskaffenhet satte också Thegners kraft på prov.

---

[1] Jämte Carlson framträda Swebilius, C:s svärfar, och Spegel (Lidén, a. a. s. 61, 85, 88, 117).

[2] Rålamb, Deduction, s. 474. Enl. R., s. 476, skulle T. vidare under kriget närmat sig Johan Gyllenstjerna och bröderna Wachtmeister »den tijd de hade konungen emellan sigh vid Liungby».

[3] Les anecdotes de S., s. 142, 145. Bondebrev s. 123. — Jfr. Stockfleth om T. till Kristian V vid den förres död 9 mars 1689: — — »primum mobile aff alt det reformationswesin i Swerrig.» Fryxell, Handlingar II, s. 425.

[4] Man spekulerade på riddarhuset i söndringen mellan stapel- och uppstäder. Ja, man trodde sig om reduktionsprojektet kunna fastslå, vad borgarna angick: »Dhet är 2 eller 1. som dhet hafva giort, dhe som äre emoth oss.» Adelsprot. 20, 21 nov., 9 dec. *SRAP* XIV, s. 117, 124, 177, 245 ff.

[5] Märkliga vittnesbörd om vidden av T:s både intresse och auktoritet äro dock *dels* den ovanliga omfattningen av borgarståndets besvär 1682 — de gamla stridsfrågorna om hel- och halvfrihet, missbruk vid stora sjötullen, acciserna m. fl., avgifter i städerna, uppköpet av tackjärn i Bergslagen o. s. v. upptas och utvecklas här i vittutseende sammanhang — *dels* den uppmärksemhet, som ägnas dessa besvär, i det både rådet in pleno och kammar-, bergs- samt kommerskollegierna över dem, efter remiss, avgivit betänkande, medan annars blott enskilda medlemmar av rådet deputerades för sådant ändamål.

När i diskussionen om knektehållet allmogen av sakliga skäl måste lämnas försteget, blev det hans uppgift dels att egga detta stånd, dels att övervaka de i det längsta tveksamma prästerna, till sist också att samla alla ofrälse kring den avgörande votering i SU,[1] där de adliga ombuden ofrånkomligt ställdes inför den utgång, som Gyllenstjerna på sin tid till det yttersta sökt undvika: att öppet överröstas. Det är genom att sammanställa denna votering med den »tumultuariska» omröstning på riddarhuset vid föregående riksdag, där de stora förläningarnas öde avgjorts, man bäst inser, hur sorgfälligt Thegner förberett sig, hur säkert han genomförde sin sak, och hur fri han lyckades hålla den från de efterräkningar, som följt på de stora avgörandena 1680. — I reduktionsfrågan 1682, där Thegner omedelbart för sig och sitt stånd grep tyglarna, överraskar den inlaga, om vilken han vid stridens början enade de lägre stånden i SU, genom en blott skelettartad uppräkning av olikartade, vittutseende ofrälse krav:[2] den förmildrande inledning, den punktvisa motivering, som dittills i motsvarande aktstycken ansetts oundgänglig, tillfogades här först i senare sammanhang. Och då de samtidiga projekten i ämnet av präster och borgare lämnats så fullständigt obeaktade, att intet som helst spår av dem i utskrift, kopia eller koncept synes bevarats åt eftervärlden, anar man redan därav, hur främmande den radikala taktik, som här tillämpades, varit för sistnämnda stånd. De prästerliga ombuden ha också i känsla av situationens utomordentliga innebörd, mellan ett par sammankomster i SU, velat hänskjuta vad som förestod till plenum, ja, redan utverkat konungens samtycke därtill, då i sista stund denna plan korsades därigenom, att Karl XI under omständigheter, som tyda på Thegners ingripande, återtog sitt givna tillstånd.[3] Det är tydligt, att den djärve partichefen, stödd på äldre förarbeten och ingående person-

[1] SU prot. 25 okt.
[2] *SRAP* XIV, s. 215 f.
[3] Duræi dagb. 30, 31 okt., Lidén, a. a. s. 53 f. Då det dels varit Carlson, konungens närmaste man bland prästerna, som på det prästerliga SU:s vägnar utverkat medgivandet i fråga, och dels var Thegner, som förut och efteråt ledde det slutna förarbetet bland de lägre stånden i SU, kan det knappt varit någon annan än den senare, som föranlett Karl XI:s »Contraorders till Archiep. strax efter, att det skulle först ventileras i Secrete Conferencen.»

lig erfarenhet men full av farhågor för adelns stämplingar, här måttat sitt slag med en utomordentlig både snabbhet och beslutsamhet i förening, som varit den försiktiga framryckningen i knektehållsfrågan h. o. h. motsatt. Liksom de adliga *ytterlighetsmännen* 1680 saknat borgartalmannens uthållighet, så får den famlande hållningen hos *mellanpartiet* på riddarhuset vid samma riksdag sin tillbörliga relief genom Thegners djärva, koncentrerade grepp på reduktionsfrågan 1682.

Hans märkliga projekt till en allmän förmögenhetsavgift innebar, i motsats till räfsterna, ett förhållandevis nytt uppslag, som därför också utanför Thegners eget stånd vann föga bifall hos den ofrälse massan, framför allt allmogen. Om borgartalmannen icke dess mindre gång på gång återkom till sitt yrkande,[2] torde han ej blott uppfordrats därtill av den anslutning, som en och annan av prästeståndets spetsar visade tanken, utan till sist också hoppats på något understöd hos adeln, vilken ju länge för egen del förgäves såg sig om efter en tillfredsställande lösning på de ytterligt tyngande skattespörsmål, som förelågo. Ja, konungen, Thegners beskyddare, stod samtidigt utan eget initiativ, beredd, som det synes, att godkänna vilken givande utväg som helst.[3] Men då

[1] Den påfallande iver, med vilken allmogen, ehuru från början ställd utanför, biträdde adelns angrepp mot de båda mellanstånden (SU prot. 25 nov.), tyder på att den öppna uppmuntran, som adeln i sin tur sedan visade allmogen (SU prot. 1 jan., adelsprot. 11 dec. *SRAP* XIV, s. 141. Jfr borgarnas vederläggningsskrift bland riksdagsakt.) föregåtts av privata bearbetningar, vilka i den samtidigt uppflammande, långdragna tvisten mellan präster och bönder ang. de förras uppbörd för sina förrättningar (Duræi dagb. 22, 24 nov., 5, 16 dec., Lidén, a. a. s. 57, 60, 83, 107 ff.) torde funnit en gynnsam jordmån. — En ansats från adelshåll att spela ut prästerna mot borgarna synes icke heller alldeles ha uteblivit, (Pontini dagb. 25 nov., Lidén, a. a. s. 270 f.), liksom det i detta sammanhang kan tilläggas, att den gamla motsättningen mellan biskopar och övriga präster ännu denna riksdag vid ett tillfälle tycktes glimma under askan (Duræi dagb. 27 nov., Lidén, s. 66).

[2] T. synes, efter en inledande förkänning med tillfälliga delegerade från prästerskapet och bönderna (Duræi dagb. 24 nov., Lidén, 59 f.) velat, att börja med, skjuta talmannen för förstnämnda stånd framför sig i gemensamt SU (SU prot. 28 nov.) men stötte strax efter (Duræi dagb. 29 nov., Lidén, s. 70) på kompakt motstånd hos prästeståndet in pleno. Efter en veckas vila lät T. i gemensamt SU sin närmaste man i borgarståndet återuppta frågan (SU prot. 7 dec.) och försökte, efter nya invändningar, än en gång (SU prot. 12 dec.) genom ett mindre utskott, där även adeln deltog, bearbeta stämningen, men misslyckades definitivt ett par dagar senare (SU prot. 14 dec.), fast han än en gång fått den trängre kretsen med sig.

[3] T. har till sist, när andra medel svikit, direkt vädjat till sitt inflytande över den alltjämt obestämde Karl XI, som också lät förmå sig icke blott att själv biträda tanken på en procentavgift utan även att i T:s när-

tydligen nymodigheten i borgartalmannens uppslag varit för stor även för adeln, hos vilken först vid följande riksdag en mera tongivande medlem vågat förorda detsamma, har Thegner till sist måst avstå från sina bemödanden. Ur stånd att samla de ofrälse kring ett positivt anbud, som även framdeles kunnat tillförsäkra dessa en ledande ställning, fann han sig tillika besviken på möjligheten att från samma förutsättning skapa en ny enhet av de tre högre stånden mot det fjärde. Den stridbare mannen har då sett sitt inflytandes gränser, omedelbart efter riksdagen låtit nobilisera sig och funnit återstoden av sitt egentliga livsverk på en hög lokal fövaltningspost, medan hans parlamentariska roll efter 1682 får anses väsentligen utspelad. Och den ofrälse massan under borgarbyråkratins ledning drogs följdriktigt med i detta politiska fall. —

Adeln framstår d. å. som den slagna och förödmjukade parten trots eftergifter och motbud, vilka förut aldrig varit påtänkta och därför endast under förnyade inkräktningar av minoritetens och den enskildes rätt kunde genomdrivas. Har också det öppna majoritetsförtrycket — grovheterna och handgripligheterna — nu minskat, så synes å andra sidan angivarsystemet å högsta ort alltmera skärpts för att i förföljelsen mot Anders Liljehöök nå sitt mest motbjudande uttryck: »båttnen slogs alldeles utur tunnan», säger Rålamb.[2] Förbudet mot alla med SU konkurrerande utskott berövade oppositionen varje möjlighet att självständigt påverka beredningen av ärendena, och när vid voteringarna användningen av sedlar även d. å. avböjdes, ter sig ledningens framfart än hänsynslösare: den har endast motiverat sin

varo bearbeta ärkebiskopen och biskop Carlson, som för ändamålet särskilt uppkallats. Man ser med undran, att prästeståndet (trots genomskinlig ställighet, enär »Riksdagen dermed går så långt ut», och fast majoriteten var besluten framhärda i sin tidigare, avvisande hållning) ändå på uppfordran av den utomstående T. bekvämade sig att uppskjuta sitt avgörande, tills hans — och sedermera även de båda biskoparnas — konferens med konungen gått av stapeln.

[1] Själve lantmarskalken proklamerade, som bekant, i ett omstritt fall, öppet detta system, när han, efter ha tillkännagivit konungens önskan, befallde riddarhusmatrikelns uppläsning, »att se hvilken som vore af dhen tankan», att de kungliga kraven ej matte villfaras. Adelsprot. 13 nov. *SRAP* XIV, s. 78. — Jfr Scheel till Krist. V 8 mars 1682: — »[kongen] veed alt hvad der giöres og tales og, som gemenligen tilgaar, langt mere end sandheden.» Fryxell, Handlingar II, s. 153.

[2] Rålamb, a. st. s. 411.

vägran med en summarisk hänvisning till »obrukligheten», utan avseende på beskaffenheten av de frågor, som förelågo. Eller den krävde, att omröstningen man för man, om sådan ifrågakomme, skulle ske öppet.[1] Ett bisarrt yrkande av Carl Oxenstierna, som på visst sätt var de missnöjdas enfant terrible, visar bäst, hur ytterligt kringskuren man på högadelns yttersta flygel kände sig: han fordrade under debatten om länen, att medlemmar av SU icke skulle tillåtas yttra sig i plenum, när spörsmål där dryftades, som beretts av utskottet i fråga.[2] Detta försök att kasta intrånget i yttrandefriheten tillbaka på dess egna upphovsmän saknar veterligen tidigare motsvarighet och upptogs aldrig ens till proposition. Det framgår däremot omvänt, att de cirklade uttryckssätt, som en gång herrarne på rangstridernas riddarhus brukat mot varandra, nu återkommo i form av krypande smicker för envåldskonungen, först i kommissionernas eller deras medlemmars inlagor,[3] sedan och alltmer i de betänkanden, som SU förestavade. I det ryktbara utlåtandet om Karl X Gustavs testamente, där kryperiet nådde sin höjd, har till sist adeln på visst sätt avsvurit sin politiska forntid.

Men det låg å andra sidan i själva underkastelsen en fostran. Redan den sakliga diskussionsformen visar med all sin tyglade bitterhet en ökad arbetsduglighet.[4] helst de underdåniga utgjutelserna t. v. företrädesvis stannade i skrift. Och man lägger än mera märke till de positiva

[1] Det yrkades vid olika tillfällen, dels att den röstande satte ut sitt namn på sedeln, dels att man skulle rösta muntligt per caput, adelsprot. 16 okt., 11 nov. *SRAP* XIV, s. 21, 75. Om tidigare bruk av det senare omröstningssättet *HT* 1921, s. 41, not 2.

[2] Adelsprot. 6 nov., a. a. s. 58 f. — Till O:s särskilda förbittring vid detta tillfälle kan ha bidragit, att hans huvudmotståndare i debatten, Edvard Ehrensten, som 1680 hört till mellanpartiet (jfr E:s självbiografi, Loenbom, Anecdoter om namnkunniga svenska män etc. I, s. 126 och hans brev till Bergenhielm 10 april bland skrivelser till kansliämbetsman R.A.) nu och senare (adelsprot. 13, 14 nov. *SRAP* XIV, s. 84, 90 f.) visade tendens att sluta sig till ytterlighetsmännen.

[3] Baltzar Gyldenhoff 6 sept. 1680 med ansökan om understöd »— — Gudh kan belöhna dem honom åkalla, Eders Konungsliga Maij:t æhr een Gud på jorden — —». Christopher Gyllenstjerna, dec. 1681, med tack för utnämningen till rådsherre: »— — alltijdh niutandes min lycksaligheets och skyldigste förnöijnings högsta grad aff den devoteste, underdånigste wälmeningh, som städze till min döödzdagh bewisar migh — —» (skrivelser till konungen, R.A.).

[4] De »myckna diskussionerna» rör. manskapsfrågan i det adliga SU adelsprot. 16 okt., *SRAP* XIV, s. 16 (jfr »den svåra puncten om Militien förstärkning», Magnus Klingspors dagb., Nordin qu:o 884, s. 149) bilda en vändpunkt till det battre.

ansatser i handling, som ej ens Rålamb undgått att indirekt erkänna mitt i den hätska kritiken av de »præiudicerliga» förslag, som framkommo. När nämligen av dessa förslag, sådana han fattat dem, »sombt befanns impracticabelt, sombt alltför enormt», bekvämade sig ledarna det »några gånger at förandra» och således »alt sammans lempa» till en utgång, som visserligen alltjämt syntes denne iakttagare samvetslös (»utan Scrupel») men icke dess mindre var ägnad att samla adelns alldeles övervägande flertal.[1] Det är den medlande riktningen på riddarhuset, som här karaktäriseras. Efter att 1680 ha företrätts av Klas Fleming och dennes meningsfränder men då dukat under återupptogs den 1682 med stigande framgång av — i främsta rummet — Henrik Falkenberg och behöll i det hela vid denna riksdag övertaget tack vare det adliga SU:s orubbade maktställning. T. o. m. oppositionsmän av Carl Oxenstiernas skaplynne läto ju efter hand införliva sig med nämnda utskott. Ja, en högadelns förkämpe med sådana, man vore frestad säga, klassiska föregåenden som Pehr Sparre, har, kanske icke utan all grund, beskyllts för en mer eller mindre tvetydig dagtingan för de nya maktägande.[2]

Också i sina repressalier mot andra stånd tyckes slutligen adeln visat en växande anpassning. Väl har det radikala förslaget angående inskränkning av biskopars eller superintendenters och magistratspersoners löner, indragning av prästgårdar, stadsjordar o. s. v. hälsats med oförbehållsamt »skratt och applausus» av en stridsglad antecknare som överste Magnus Klingspor och hans bullrande kamrater.[3] Men Henrik Falkenberg, från vilken även denna gång initiativet torde hava utgått, varnade för en vedergällning, som sköt över målet: man måsta »tahla om det som går an», var hans lösen. Denne ledare yrkade till sist under ökad betänksamhet, att man endast antydningsvis och liksom i reserv skulle för konungen vidröra anspråken på medstånden.[4] Och det var som hans lärjunge Erik Lindschöld genom

[1] Deduktion, s. 411.

[2] Pomme d'Orange, Nordin qu:o 886, s. 51. — Jfr *SRAP* XIV, s. 132. — Utsvävningar ha kanske brutit motståndskraften. Jfr Palme, Franska partiet, s. 53 m. noter.

[3] Egenhändig journal för riksd. 1682 7 nov. Nordin qu:o 884.

[4] Adelsprot. 21 nov. *SRAP* XIV, s. 121, 247 f.

liknande, upprepade hänvisningar i kritiska lägen till Karl XI:s ogillande eller hans medling steg för steg banade sig väg till lantmarskalksstaven 1686.[1]

Mindre fick visserligen denna måttfullhet göra sig gällande i de stora avgörandena om bevillningen. Icke blott mot bakgrunden av de lägre ståndens rena skattevägran under förmyndartiden utan även i jämförelse med de bördor, kriget framtvungit, te sig de skattesatser, som adeln vid denna riksdag dels själv underkastade sig, dels genomdrev hos medstånden, utomordentliga.[2] De oproportionerliga restantielistor, som vid följande riksdagar — trots vissa på förhand medgivna lindringar för olika klasser och orter[3] — företeddes, liksom även de böner om förskoning, man där icke kunde avvisa, blevo det naturliga återslaget. En samtida förmodan, att det åtminstone till viss grad varit av begär att hämnas, som adeln föranletts till denna ytterliga skatteskärpning,[4] torde därför icke sakna allt skäl: det uppges ju i en annan tidsskildring, att denna skärpning för de lägre stånden knappast varit mindre betungande än reduktionen för adeln.[5]

Trots framsteg i verkningsförmåga och ansvarskänsla uppnådde heller aldrig denna tids svenska adel den grad av politisk sans och insikt, som en framsynt lösning av de stora ekonomiska spörsmålen skulle krävt. Och känt är ju, att utomlands en dylik lösning frampressades icke *genom* men *mot* ständerförsamlingarna. Våra ständer icke blott

[1] L. förordade ivrigt vid F:s sida kompromissen i manskapsfrågan, adelsprot. 16—19 okt.; hänsköt som F. frågan om godsen h. o. h. till konungen 6, 11, 13, 15 nov.; samlade hela ståndet kring sitt votum om den kungliga lagstiftningen 7. nov. o. s. v.

[2] Den gradvisa stegringen åren 1675—89 refererad hos Rydin, P. M. ang. det svenska skatteväsendets historiska utveckling. s. 133 f. — Jfr les Anecdotes de S., s. 150, Pomme d'Orange, s. 29 ff., 56 ff., Lettre à chevalier de Banks, s. 42, Severini Alethæi epistola, Rål. fol. 71, s. 38.

[3] Särskilda »exceptionslistor» uppgjordes, se Duræi dagb. 2 jan. 1683, Lidén, a. a. s. 131, och borgerskapets riksdagsakter 1686. — Jfr riksdagsbesluten 1680 och 82, Stiernman II, s. 1822; III, s. 1927, 1934, 1998.

[4] Relation de Suède, s. 158: — »pour se venger des paysans et des ecclesiastiques». — Jfr Rumpf till Griffier 3 jan. 1683 och (för riksd. 1689) Stockfleth till Krist. V, 1689, Fryxell, Handlingar IV, s. 335; II, s. 48. Ett våldsamt uttryck för hämdlusten hos adeln är ett bland bilagor till adelsprot. 1682 förvarat memorial ang. beskattning av och restriktioner för dels prästerna, dels de ofrälse ståndspersonerna (lantbokhållare, kamrerare o. s. v.) Riddarhusark.

[5] Account of Sweden, s. 110.

avvisade den Thegnerska förmögenhetsavgiften utan inskränkte också de indirekta pålagor, som i stort antal dryftats på riddarhuset 1682,[1] till ett underordnat komplement i skattesystemet. Man finner däremot, att kontinentens furstar trots motstånd genomdrivit just dessa och liknande nyheter i kontributionsväg, medan de undveko en påbyggnad intill bristning av invanda, direkta bevillningsformer. I Sverige nedförde räfsters och restantiers övermått, att vår unga adelsgeneration från den jäsande, om än avmätta debatten på riddarhuset plötsligt inkastades i kommissionernas nitiska men jämnstrukna och strängt avdelade bestyr. Men hur skapades ej i Västeuropa och de tyska territorierna genom den nya, rörliga statshushållningen med dess utomordentligt ökade spännkraft en initiativrik, mångsidigt skolad byråkrati, som efterhand, på sina håll, förmådde lägga ny grund för hela statslivet.[2] Den villighet, med vilken hos oss stånd och klasser — stundom mot bättre vetande — böjde sig för ett tvång, som deras egen svaghet förskyllt, har väckt utländska, samtida iakttagares förvåning.[3] Och det är ringa tröst att se, hur man i vårt land samtidigt i hemlighet klagade över den snäva och stela régime, som icke »sett världen bakom Hamburg».

Rådets utveckling är i här antydda hänseende symptomatisk. Ehuru Carlson tror sig kunna fastslå, att den olika karaktären av 1680 och 82 års riksdagar väsentligen berott på minskningen i rådets inflytande från den ena riksdagen till den andra,[4] så var det verkliga förhållandet så till vida tvärtemot motsatt, som rådet 1680 vida mera spelat rollen av deltagande part än av ledare men 1682 åtminstone fick tjäna som pådrivare. Dels uppsöktes ju sistnämnda år den höga församlingen regelbundet av adeln i SU vid de lägre ståndens anlopp, dels framskickades den förra av konungen, när SU som helhet syntes stå hjälplöst inför svårigheterna. Men

[1] Några huvudmoment hos Carlson, Historia IV, s. 93 ff.

[2] Jfr t. ex. Neymarck, Colbert et son temps s. 48 ff., 102 ff., 163 ff., 235 ff., 251 ff. — Isaachson, Geschichte des preussischen Beamtenthums II, s. 110 ff., 169 ff, 185 ff.

[3] Dessa iakttagare synas 1682 väntat häftiga utbrott på riksdagen men [illegible] dess fredlighet. Althan till Leop. I 9 sept. 18 nov.; Rumpff till Griffier [illegible]; Stockfleth till Kristian V 24 jan. 1683, Fryxell, Handlingar III, [illegible] 170; IV, s. 335; II, s. 207.

[4] Carlson. Historia IV, s. 3.

också denna pådrivartjänst, som förklaras av rådets ny sammansättning, blev endast tillfällig, sedan adeln lärt at utan tryck böja sig.[1] Medan därför rådets politiska insat i de följande riksdagarnas förhandlingar urartade till e tom form, inskränktes dess egentliga arbete till strängt av skilda och föga sammanhängande fackbestyr, de utrike politiska och judiciella.

Hur faller då omdömet om kungen 1682? Hans ar tydda, märkliga initiativ i knektehållsfrågan bekräftar de kända iakttagelsen, att krigsmakten låg Karl XI person ligen närmare om hjärtat än någon annan rikets angeläge het. Men själva idén till den nya rekryteringsformen va ju sedan årtionden böndernas. De vittförgrenade anslag kraven 1682 vittna utan allt tvivel om Karl XI:s oavbrut växande insikt jämväl i övriga styrelsegrenars tillstånd oc behov. Men det förblir en ödesdiger motsägelse, att ha *först* godkänt de lägre ståndens försäkringar om sin mede löshet som skäl för en utsträckt reduktion[2] och *sedan* låt adelns gamla fordran, att »den allmänna nödhen medh al män hielp måste understödjas», tjäna som förevändning fö en flerdubbel bevillning. Den utländske diplomat, so ansågs stå konungen närmast, anmärker, att de tvistand stånden mot varandra »modos vorschlagen, wodurch unve gleichlich mehr als das postulatum (det av regeringen b gärda) herauskomben will».[3] Faktiskt har Karl XI, uts varje synbart försök till enhetlig, organisk uppfattning a de stora räfsternas återverkan på samhället i det hela, skynd att oinskränkt utnyttja de möjligheter till skärpt vidräknin som partikampens ytterlighet hos *båda* de stridande parter lagt i hans hand. »So wirdt aber dem könig nichts als vo theil daraus erwachsen», försäkrar den antydde ministern.

* *
*

[1] Rådet mottog 1686 sina propositioner jämsides med ständerna m underrättades 1689 först i efterhand genom SU. Titz, Riksd. 1686, s. 21: Schmidt, Riksd. 1689, s. 34. — Rådsherrarna, »les plus sensez honnêtes gens du Roiaume», tvingas att i rådet underhålla sig »du beau te et de la pluie sans rien savoir de ce qui regardoit la Nation», Lettr chev. du B., s. 25.

[2] De lägre ståndens inlaga till Karl XI med förslag till betalnin rikets gäld, tr. hos Lidén, s. 159 ff.

[3] Althan till Leopold I, 18 nov. 1682, Fryxell, Handlingar III, s. 1 A. åberopar själv flerstädes sin gynnade ställning hos Karl XI. Den styr av diplomatiska kolleger och andra. Palme, Det fr. partiet, passim

När SU tillsattes på *riksdagen 1686*, fick adeln redan rån början, åtminstone tillnärmelsevis, den övervikt i medemsantal över medstånden, som den 1686 bekommit först under riksdagens fortgång.[1] Det är därför knappast någon tillfällighet, att adeln i utskottet nu också genast ågade bereda frågorna i större och självständigare samaanhang,[2] medan de prästerliga och borgerliga ombuden ortforo att mellan varje sammanträde höra sina ståndsröder.[3] Den nye lantmarskalken Lindschöld har — frånett ökningen i sina meddelegerades numerär — sökt förana adeln in pleno med SU:s växande förmynderskap genom tt från början, innan utskottet ännu börjat sitt arbete, uppfordra medlemmar av hela ståndet till muntliga eller kriftliga förslag angående gäldens avbetalning. Det »med pplausus» hälsade anbudet gjordes än mera lockande genom ïfte att mottaga även ounderskrivna memorial. Men då dningen förbehöll sig att »däraf vällia hvadh hälsosammast an wara», och då således ingen trygghet lämnades för en ri och självständig behandling in pleno av inkomna förslag, er sig onekligen den medverkan, som här bjöds utanförtående, mera skenbar än bindande.[4]

Visst är, att adeln i det gemensamma SU d. å., där amla och modärna beskattningsprojekt i karaktäristisk rytning än en gång korsade varandra, efterhand lyckaes, under ett slags trötthetsstämning, ena stånden kring rincipiellt samma lösning av kontributionsfrågan som 682. Så behövde varken monark eller råd denna gång ıgripa till dess stöd. Men då däremot det av Thegner id föregående riksdag väckta förslaget om en allmän rocentavgift nu på nytt, om ock i modifierad form,

---

[1] Adeln 29 ledamöter, prästerna 23, borgarna 20; utnämningslistor i R 14 sept.: jfr adelsprot., prästest. prot. s. d.

[2] Under tiden 16 sept.—6 okt. dryftades punkten om bevillningen vid nton sammanträden i gemensamt SU, vid åtta i det adliga SU ensamt, tre i adelsplenum.

[3] Prästest. prot. 18, 20, 22, 23, 27, 28. 30 sept., 1, 6, 7. 9, 11—16 okt.

[4] Adelsprot. 15. sept. *SRAP* XV, s. 17. — Den danske min. Meyer raktäriserar i depesch 13 okt., Fryxell, Handlingar II, s. 343, medlemarna i SU som konungens »peculiers Creaturer» och stämningen i stånden behärskad till en del av »uwidenhed og simplicitet», till en annan del »Stiltienhed og Taalighed».

upptogs av en framskjuten riddarhusmedlem[1] och till fann ivrig anslutning hos borgarståndets nya talman, a styrktes, betecknande nog, hela tanken av sin egen upphov man.[2] Som ett uttryck för planmässigheten i de adliga or budens tillvägagående må här framhävas den täta använ ningen av de förut sällsynta smärre utskotten inom S Dels sammansatta av adeln ensam, dels av de tre hög stånden i förening ha dessa underutskott tjänat å ena sid att motverka tyngden av SU:s höga medlemsantal, å d andra att metodiskt preparera de växlande projekten Men än märkligare var, att adeln i SU 1686 lyckades u sträcka de förbindelser med präster och borgare, som red skymtat vid föregående riksdag, till en systematisk sa verkan mellan de tre högre stånden mot allmogen, vilk nu på nytt började stå lika isolerad, som den förut gj under 1660-talet. Fastän stödda av konungen, som gå på gång visade sig komma ihåg tidigare tjänster, fun sig därför bönderna »drifna med hast» i de tre högre stå dens utskott.[4] De klagade bl. a., att man velat pressa d till en bevillning, om vilken med orätt uppgivits, att prä och borgareständen som sådana redan underkastat sig d samma. Skulle här spåras något slags återväckt förhop ning hos allmogen att, som förut skett, mot SU finna st

---

[1] Rosenhane, SU prot. 18 sept. — Om det ock är sant, som J. E. A quist i uppsatsen i *KFÅ* 1917 om Kontributionsränteriet etc. s. 107, fr håller, att R. »ingalunda behövt gå till utlandet för att erhålla förebil till en svensk förmögenhetsbeskattning, så synas dock dels *avvikelser* hans förslag från, dels *tilläggen* (den likformiga fördelningen av skatten olika stånd och olika slag av egendom, självdeklarationen o. s. v. det Theguerska projektet tyda på utländska mönster, som R:s inlägg i samtidiga näringspolitiska debatterna ytterligare vitsorda.

[2] T. iakttog tystnad dels vid Cameens, den nye borgartalmann förord för procentavgiften 17 sept., dels vid Rosenhanes förslag om sam sak följande dag i gemensamt SU. Han framkom med sitt avstyrka först vid det adliga utskottets enskilda sammankomst s. d. Retra besvärlig!

[3] Dylika smärre utskott exempelvis 22 sept. för jämkningar i gamla kontributionen; 1 okt. för charta sigillata; 2 okt. ang. stuterie okt. ang. bankosedlar; 12 okt. för utlatande om pantgodsen; 15 ok supplik mot riddarhusfiskalen o. s. v. — Motsv. utskottsbildningar på r dagarna 1668, 75, 82.

[4] Fler än två (jfr Titz, Bidrag till hist. om riksd. 1686, s. 75 skickningar från de 3 högre stånden i SU till allmogen icke intygad pr. 25 sept., 5 okt. —Den »urgamla» uppdelningen av allmogen på lan vid bevillningsförhandlingarna — jfr Carlson, Hist. IV, s. 299 — till pades nästan regelbundet ännu vid 1630 och 40-talens riksdagar: Carlg a. a. s. 25.

ns prästernas och borgarnas plena, så var en dylik taktik mer utsiktslös. Det visade sig bäst, när nya spörsmål amträdde.

Så snart nämligen bland mängden av förslag till riks-ldens avbetalning Jakob Gyllenborg inskjutit sitt rykt-ara yrkande om pantegodsens återgång,[1] var även för denna ak ett förberedande, mindre utskott från de olika stånden SU å bane. Men det beslöts i stället, att vart och ett av e tre högre stånden för sig till en början skulle pröva frå-an.[2] Man står här i själva verket inför en vändpunkt, när de adliga ombuden, som hittills endast gått i spetsen ör de andra stånden, i det följande faktiskt, om än icke ormellt, gjorde sig *oberoende* av de senare. Präster och orgare — om bönder tyckes aldrig varit fråga — förkla-ade vid nästa gemensamma behandling av ärendet, att de intet resolverat»,[3] och inskränkte sig längre fram, då saken nyo bragtes på tal i SU, till enstaka inlägg på sådana unkter, där diskussionen ännu var oavgjord, medan man å andra, där adeln enat sig, böjde sig utan motstånd. länvisade i huvudsak till sig själva, företogo då adelns delegerade, vid en rad enskilda överläggningar, gång på gång muntliga omröstningar per caput, vilka tydligen voro ägnade att steg för steg utjämna de motsatser, som 1680 vållat de plötsliga kastningarna i riddarhusets förhand-lingar och 1682 endast kunnat avklippas genom direkta för-bud för annat utskott att »sätta sig över» SU:s arbete.[4] Men de missnöjda inom adelns utskott och plenum, som under omröstningarnas fortgång icke vågat öppet framföra eller vidhålla sina protester och villkor, nedlade dem då i en

[1] 18 sept., omedelbart efter avvisandet av Rosenhanes förslag om pro-rataavgiften. SU prot.

[2] SU prot. 17 sept.

[3] SU prot. 30 sept. Vid sammanträdet 7 okt. uttalade sig, ang. de adliga förslagen om pantegodsen, borgarnas talman: »Wij kunna eij uthlåta oss, innan wij få höra hwarij dhe bestå», och prästernas: »Såsom wij ej rätt som sigh bör begrijpa saken, så bedija wij alt Distinct må företagas och utgöras». De av Carlson, Hist. IV, s. 309 antydda inläggen dels anslöto sig till vissa från adelshåll under debatten framförda synpunkter, dels läm-nades, såvitt de avveko, åsido.

[4] Med denna omröstningsform — SU prot. 18, 27 sept., 4 okt., — upp-fylldes omsider majoritetsledarnas yrkanden från föreg. riksdag, att antingen de röstandes namn skulle utsättas å röstsedel eller upprop vid omröstning företagas efter matrikel.

mängd skriftliga, anonyma reservationer eller »påminnelser
Och den mera förutsättningslösa medverkan från plenum
som Lindschöld i form av de ounderskrivna memorialen ställ
i utsikt, hotade genom dessa »påminnelser» onekligen at
förvandlas till ett slags kontroll i efterhand på SU:s arbete
Ju större anslutning dylika förbehåll vunno, eller ju skar
pare deras innehåll blev, dess mer kunde ståndets öppet –
klassvis eller per caput — avgivna vota framstå som et
blott sken.

I varje fall hade denna gång de övriga stånden faktisk
medgivit adeln den rätt att vara »domare i egen sak», som
vid föregående riksdagar så lidelsefullt förvägrats densam
ma. Och kungamakten gav å sin sida snart ett slags for
mell bekräftelse på denna rätt, då den ställde sin följand
proposition, om köpgodsinnehavares befogenhet till de oviss
räntorna, till »Ridderskapet och Adelen uti det secrete ut
skottet, jemwähl och sedan» till ståndet i dess helhet.
Men det är då också mot bakgrunden av denna nya, ovan
liga förmån, man har att se den iögonfallande både snabb
het och undergivenhet i adelns svar på denna punkt, som
av ledningen tydligen varit på förhand beräknad, om den
ock hos nutida forskare väckt undran.[2] Då nämligen vid
ett tillfälle stämningen i adelns plenum lät befara fler
»påminnelser» och starkare betänkligheter än dem, som
förut vågat sig fram i det adliga SU, sökte Johan Rosen
hane, en av de kungliga förtroendemännen, på förhand
bryta udden av denna kritik genom att varna för de »dh
andra ständernes betänkiande och censur».[3]

Nästa kungl. proposition, om rätta beräkningen a
köpgodsens ovissa räntor, var också, till åtskillnad från de
förra, ställd icke till adeln enbart, utan till SU av de tr
högre stånden. Men det vill synas, som denna förändrad
adress tillkommit på annans bedrivande än lantmarskalken
mahända rentav utan dennes vetskap. Kort efter propo
sitionens framlämnande har nämligen Lindschöld hos Ka
XI gjort sig till tolk för en hemställan från det adlig

[1] *SRAP* XV, s. 221.
[2] Carlson, Hist. IV, s. 329.
[3] Adelsprot. 13 okt. *SRAP* XV, s. 49.

utskottet, att adeln »skulle få lof ensam sluta denna sak».[1] Och konungen, som mer än en gång denna riksdag jämkade sin först intagna hållning, svarade, att »det fuller ej var mycket av nöden förhandla med de andra ständerne», men att saken också borde »berättas» för de senare, »eftersom proposition ock är ställd till dem». Man vet ej, i vad mån lantmarskalken trott sig kunna gå i god för en rask och villig prövning hos adeln av denna fråga utan yttre inblandning. Visst är, att han nu som tidigare kunnat hänvisa till ovillighet hos de båda mellanstånden att närmare befatta sig med vad som proponerats.[2] Men det lika otvetydiga som ihärdiga motstånd, vilket denna gång frambröt i plenum, visade, att Lindschöld inför den utomordentliga påfrestning, som här förelåg, överskattat sin förmåga av en uppgörelse i godo: man yrkade nu som 1680 och 1682, dels att ett nytt utskott i det adliga SU:s ställe skulle förordnas, dels att de sekreta ombudens antal skulle ökas.[3] Det är blott påfallande, att de missnöjda icke heller vid detta tillfälle vågade förnya kravet på votering genom sedlar. De undanstucko jämväl i denna sak sina protester i en anonym inlaga, nämligen det kända, av Pehr Sparre förordade memorial med »påminnelser», som ingen ville underteckna, ehuru det, belysande nog, av »åtskilliga» uppgavs, att »hela ståndet» var enigt om detsamma. Dessa namnlösa inlagor beteckna tydligen själva övergången mellan den öppna opposition, som nu började förkvävas, och de hemliga partiskrifter, där man för framtiden gömde sin kritik, liksom omvänt Karl XI:s orubbliga fordran på den Sparreska skriftens undertecknande innebar en följdriktig upprepning i ny form av det tidigare förbudet mot sedlar vid omröstningarna.[4]

---

[1] Sedan propositionen 26 okt. f. m. föredragits i gemensamt SU av de tre högre stånden, dryftades den i det adliga SU dels ensamt s. d. på e. m., dels 27 okt. f. m., då tillika votering pr caput företogs. Lindschöld refererar i samma utskott sin förfrågan hos konungen och dennes svar 27 okt. e. m.

[2] » — — Präst- och borgerskapet hafwa eij uthlåtit sigh öfwer denna sak definitive utan Prästerskapet hafwa föregifwit sigh uthi detta ährende ringa wetskap hafwa och eij angå dhem och Bårgarskapet begärt någon närmare underrättelse — —.» Lindschölds referat SU prot. 27 okt. Efter en kort utläggning av den adliga ståndpunkten för de båda mellanstånden instämde dessa sistnämnda i denna, SU prot. 29 okt.

[3] Adelsprot. 2 nov. f. och e. m. *SRAP* XV, s. 78 f., 81.

[4] Tvister om underskrift av inlämnade memorial, som yppats redan 1680 och 82, spelade då ännu en underordnad roll i jämförelse med voteringskonflikterna.

Långt från att tillmötesgå kraven på ny beredning genom särskilt utskott gjorde man nu också i konungens omgivning allvar av den påtryckning från övriga stånd med vilken Rosenhane hotat redan vid prövningen av föregående propositioner. Sedan Gyllenborg vid ett av adelns enskilda sammanträden i SU framhållit, att svaret på den föreliggande kungliga hänvändelsen måste »helt Simpliciter inrättas så att Propositionen beswaras och underskrifwes af alla tre stånden, emedan Propositionen är till dem samtligen»,[1] så överraskades adelns ombud redan längre fram samma dag av underrättelsen, att prästernas och borgarnas delegerade i SU infunnit sig till gemensam konferens, utan att adeln framställt inbjudan därtill, ja, utan att dessa delegerade själva kände orsaken till, att de blivit inkallade. De kunde blott meddela, att kallelsen kommit från lantmarskalken, som för tillfället var av sjukdom hindrad att närvara — och genom sjukdomen befriad från obehaget att personligen inleda och motivera det samarbete med övriga stånd, som han vid förhandlingarnas början avvisat. Men då hans frånvaro och utskottets ovisshet nödgat det senare att hos konungen genom särskilda utskickade förfråga sig om vad som var att delgiva präster och borgare, blev svaret en befallning icke blott att underställa dessa stånd nödiga upplysningar utan även att inhämta deras betänkande. Regeringen skyndade sig också att tillställa de båda mellanstånden in plenis delar av den utredning, som tidigare förebragts adeln.[2] Och ehuru präster som borgare framgent undandrogo sig mera bestämda uttalanden i frågan, avfattades icke dess mindre ett gemensamt yttrande i den av Gyllenborg önskade riktningen.

Ett specialområde tillkom. De näringspolitiska spörsmål, som redan i förbigående vidrörts vid 1680-talets tidigare riksdagar, blevo först 1686 föremål för en särskild punkt i den allmänna propositionen och hänsköttos då till ett andra fristående utskott vid SU:s sida.[3] Fast tvedräkten mellan stånden här icke behövt vara orsak till arbetets

[1] SU prot. 2 nov.
[2] Prästest. prot. 2, 3 nov.
[3] Adelsprot. 15 sept. *SRAP* XV, s. 15 f., 138. Prästest. prot. 17 sept. — Handelsutskottets prot. bland bilagor till 1686 års adelsprot. Riddarhusark.

splittring, rubbades alltså Gyllenstjernas enhetliga utskottsorganisation i ännu ett avseende. Man finner visserligen, att själva det omedelbara saksammanhanget mellan å ena sidan de indirekta skatter, som dryftades i SU, och å den andra handel och manufakturer gång efter annan framtvang samarbete mellan de båda utskotten.[1] Men den egentliga frukten av detta samarbete blev endast några tjänsteutlåtanden av ett par utskottsbyråkrater, som särskilt inriktat sig på sjöfart och fabriker.[2] Betecknande är alltså, att det studium, som dessa byråkrater under längre utrikesvistelser ägnat dylika ämnen, aldrig indrogs i de ledande statsmännens gemensamma förhandlingar på samma sätt som räfstfrågorna: fackutredningar ansågos här tillfyllest.[3] Vi veta, hur det hos de samtida regeringarna utomlands tvärtom var de merkantila kraven och synpunkterna, som tilldrogo sig det centrala intresset, medan de fiskaliska kommo i andra planet. —

Den parlamentariska utvecklingen i Sverige under 1680-talet utgör en upprepning av vad som här tilldragit sig trettio år tidigare. Liksom de lägre stånden haft övertaget 1650, så växte med inträdet av 1680-talet deras inflytande för att nå sin höjd 1682. Men ett omslag till adelns förmån inträdde både 1655 och 1686. Och liksom förstnämnda år SU:s adliga avdelning fungerat ensam, så spelade icke heller 1686 det samfällda utskottsarbetet den ledande och utjämnande roll, man velat tillskriva detsamma.

Carlson har riktigt iakttagit, att kontributionsfrågan 1686 upptogs till behandling före reduktionskraven, medan

[1] Efter att i förbigående och avslutningsvis ha vidrörts i den sekreta propositionen, *SRAP* XV, s. 164, dryftades »af occasion» punkten om handel och manufakturer i SU 22, 28, 30 sept. 1 okt. och gjordes till föremål för gemensam överläggning av sekreta och handelsutskotten 6 okt. — Referat i SU genom ordf. i handelsutskottet av där inlämnade betänkanden och uppläsning av där utarbetade projekt 18, 20, 21, 27, 30 okt. — Hänvisning från SU till handelsutskottet av en och annan fackfråga, t. ex. 25 okt.

[2] J. Rosenhane, J. Stiernhöök. Tillika borgmästarna Dres och Walles.

[3] Gyllenborg framhöll i handelsutsk. 5 okt., att kommerskollegiets överväganden i fråga om tullfriheten, holländska traktaten o. s. v. kunde göra onödigt att i utskottet »nöta tijden medh detta». De »projecter», i vilka utskottets arbete utmynnade, betraktades blott också som förarbeten för »them, som Kongl. Maj:t lärer förordna öfwer commercierna effter Rijkzdagen». Riddarhusark. — Anonyma memorial av fackmän flerstädes i samlingarna, t. ex. Engeströms B. II, s. 128, K.B.

ordningen varit motsatt vid föregående riksdagar. Men då han ställer sig oviss, huruvida denna omkastning berodde på, att »taktiken nu var en annan eller att förberedelserna (för återstående räfster) ännu icke voro färdiga.»[1] så gör hela situationen en sådan tvekan överflödig. Den nya ordningsföljden förklaras helt och hållet av det nya maktläget mellan stånden: sedan de ofrälse både 1680 och 1682 skjutit frågan om kronogodsen främst men den högre adeln 1680 och riddarhusets flertal 1682 förgäves yrkat, att bevillningen i första hand dryftades, trängde 1686 den adliga ståndpunkten till sist igenom.[2] Det är tydligt, att pant- och köpgodsfrågorna i jämförelse med tidigare vidräkningar voro dels alltför invecklade, dels alltför litet inbringande för att någon positiv insats av större räckvidd från de lägre stånden nu skulle kunna påräknas. Tafattheten i deras hållning vid skilda tillfällen visar, att ledarna på detta håll efter Thegners avgång icke förmådde fylla högre anspråk.[3] Adeln kunde däremot till sin gamla överlägsenhet i politisk och saklig insikt foga det moraliska företräde, som ståndets i skilda hänseenden visade offervillighet givit detsamma.

Men adelns sätt att utnyttja övertaget var icke alldeles likartat 1655 och 1686. Medan förstnämnda år både råd och utskott framgått efter bestämd plan och syftat till ett klokt begränsat mål, bära utskotts- och ståndsförhandlingarna 1686 omisskännliga spår av skiljaktiga och motsatta ingrepp från de tävlande gunstlingskretsarna kring Karl XI. Lindschöld har velat i möjligaste mån överlåta åt adeln att själv bestämma över sitt öde, liksom han också, genom att tillåta de ounderskrivna memorialen från plenum, räddat åtminstone skenet av dess enskilda medlemmars yttrandefrihet. Rosenhane och Gyllenborg ha däremot önskat hålla möjlighet öppen för ett ingrepp av medstånden eller i varje fall skrämt med ett sådant. På samma gång tyckes den sistnämnde framför

[1] Historia, IV, s. 292.

[2] Det är märkligt se, hur i slutet av 1683, då nyheten spriddes om utlysning av ny riksdag i början av följande år, man också talade om möjligheten av att utesluta präst- och bondestånden från densamma. Meyer till Kristian V, 5 dec. 1683, Fryxell, Handlingar II, s. 236 f. — Förf. till Anmercknungen etc. Keyssler, II, s.· 81, skattar de lägre ståndens politiska insikt särdeles lågt.

[3] Borgartalmannen Cameens insats framstår dock avsevärt starkare än de prästerliga ombudens. SU prot. passim. Jfr också danske min. Meyer i not 2 ovan.

andra omhuldat de muntliga omröstningarna per caput och därmed bragt det rådande voteringstvånget till dess höjd.[1] Man lägger slutligen märke till, att Karl XI, som vid föregående räfster genomgående skjutit stånden framför sig, i frågorna om köpgodsen däremot, genom sina propositioner, själv tog initiativet. Det kan vara tänkbart, att Gyllenborg, som vid sin propaganda för pantgodsens återgång måst strida icke blott mot opponenter utan även mot medtävlare, genom denna nyhet velat på förhand binda konungen vid sin radikala ståndpunkt, som i det följande skulle väcka så mycken både fruktan och ovilja. Visst är, att Karl XI, som med avseende på köpgodsen i början fasthållit 3 %-beräkningens uteslutande giltighet, sedermera eftergav denna position. Och naturligast förefaller att här se ett bevis för, hur andra, med Gyllenborg konkurrerande krafter ännu förmådde hålla honom stången.[2]

Den övervägande ljusa bild av ett rastlöst uppbyggande och ordnande statsarbete, som enväldets officiella dokument, protokoll och räkenskaper vid 1680-talets mitt kunna synas ägnade att frammana, har sin djupa kontrast i de hemliga, upproriska samhällsbetraktelser av missnöjda samtida, som just kring dessa år börjat i större utsträckning nedskrivas. Man kan antaga, att en kommande historieskrivning, när den närmare går till prövningen av sistnämnda källor, i vissa delar skall biträda deras kritik av räfsternas och reformernas principiella grunder, där politiskt och ekonomiskt ansvar så ödesdigert förblandats. Men samma historieskrivning skall säkert ställa sig så mycket mera reserverad till de hätska personliga utfall, av vilka paskillerna vimla, så snart de icke lika oförbehållsamt slösa sina lovord på författarnas meningsfränder. Om de gamla klass-

[1] Dessa omröstningar började efter gammal sed med de sist adlade. Som på en gång innehavare av det näst sista rummet bland adeln i SU och konungens erkända språkrör formulerade därvid som regel G. det votum, i vilket flertalet av följande röstande instämde: "eense med" — "af samma mening som" — hr Gyllenborg". När G. 27 okt. fann sig böra biträda ett tidigare uttalande av den rivaliserande Rosenhane och därvid uttryckligen föreslog: »bäst hwar och een sade sina tankar först om denna saken», så togo, betecknande nog, de följande instämmandena formen: »eense medh Hr Rosenhane *och* (kurs. av mig) Hr Gyllenborg».

[2] Carlson, Historia, IV, s. 344 vill även i omslaget i Karl XI:s hållning vid detta tillfälle spåra en medveten, förutfattad plan hos konungen.

eller ståndsmotsatserna onekligen haft sina ideella motiv eller åtminstone argument, så framträdde nu den enskilda äre- och vinningslystnaden alltmer ohöljt och motbjudande.[1] De lömska personliga stämplingar och småaktiga förvecklingar, som redan förut börjat ta överhand mellan diplomaterna och kommissionerna eller deras utliggare och förgreningar på främmande orter, vid hovet och i landsorten, tyckas 1686 ha genomsyrat jämväl ständernas utskotts- och plenarförhandlingar. En av de mera kända smygskribenterna har i överensstämmelse med gällande smak helt galant personifierat den »Kungliga Omättligheten» i en förförisk kvinnoskepnad, kring vilken »bastarderna» (nyhetsmakarna) fjäsa.[2] Man har just vid riksdagen 1686 ingen svårighet att i andanom skåda, hur den firade skönheten växelvis bestormas av lycksökande uppvaktare.[3]

Erik Lindschölds medlareroll i Henrik Falkenbergs fotspår kunde under sådana förhållanden endast delvis göra sig gällande. Som ung kanslisekreterare under de första krigsåren hade den förre genom ivriga men fåfänga försök att utjämna den växande brytningen mellan konungen i fält och rådet i huvudstaden för ett ögonblick ryckt i förgrunden av vårt statsliv.[4] Efter ett avbrott under högfloden av Gyllenstjernas ingripande hade väl sedan Lindschölds administrativa och politiska auktoritet vuxit ofantligt men knappast i samma grad hans moraliska. Ty jämsides med hans delaktighet i böndernas uppviglande 1680 och hans maningar 1682 till adeln att underkasta sig gingo hans

[1] Det är betecknande, att en mera genomförd politisk tankegång blott spåras i broschyrerna från 1680-talets tidigare hälft och då hos Rålamb och i Anekdoterna med återblick på äldre svenska utvecklingsskeden, i Anmerkungen under jämförelse med samtida utländska förhållanden. Men Relation de Suède, Pomme d'Orange m. fl., som i varje fall synas koncipierade under 1680-talets andra hälft, uppta endast personkaraktäristiker i förening med spridda inblickar i olika förvaltningsgrenar. En viss sammanfattning av dessa administrativa detaljer återfinnas i Schwedische Staatsperspectiv auff dass Jahr 1698 gerichtet, Pasquini Veredici m. fl:s förtroliga brevväxling. An account of Sweden o. s. v. — Endast Anekdoterna ha hittills av Schauman och Palme underkastats noggrannare analys.

[2] Pomme d'Orange, s. 15 ff.

[3] Jfr från en något senare tidpunkt konkurrensen om guvernörskapet för prins Carl, Stockfleth till Krist. V. 11 juni 1690, Fryxell, Handlingar II, s. 475.

[4] Ingers, Erik Lindschöld, s. 152 ff., 170 ff.

personliga förbindelser med den fallna aristokratien.[1] Och det var då dessa motsägelser i sitt förflutna, lantmarskalken 1686 sökte dölja under den flödande talekonst,[2] som Carlson så lyckosamt karaktäriserat, och vars halft litterära utstyrsel bildar epok i det dåtida riddarhusets diskussionsmetoder. Mindre sammansatt, mer anpassad efter ett redan stadgat envåldes vanor och krav ter sig den bana, som tillryggalagts av Rosenhane och Gyllenborg, den förre en renegat från högadeln, den senare typen för tidens uppkomlingar, båda gåpåarnaturer av Hans Wachtmeisters kynne men i något slags byråkratisk förklädnad. Rosenhane, ett »orakel» i finansiella men särskilt kommersiella frågor,[3] synes, likt mången annan, som änkedrottningens förtroendeman funnit en väg till konungen. vilken efter riksdagens slut präktigt belönade honom för där ådagalagda tjänster.[4] Gyllenborg hade genom sin andel i reduktionsverket, där hans (liksom Wredes) stjärna steg, när den sviktande Klas Flemings dalade, ryckt upp som ordförande i likvidationskommissionen och på denna post, som det synes, mer än någon annan av de stora efterräkningarnas män lyckats utbilda ett fortgående personligt samarbete med konungen.[5] Så förklaras, att hans ord 1686, liksom Wachtmeisters 1680, i kritiska fall började betraktas som konungens egna. I fråga både om Lindschöld och Gyllenborg tjänade sedan riksdagsmeriterna som genomgångsled för en befordran till

[1] Bland hans korrespondenter och supplikanter under 1680-talets förra hälft märkas O. v. Königsmarck, Nils Bielke, G. A. de la Gardie, Christer Horn men framför allt M. G. de la Gardie, för vilkens »nådiga och goda tanke» om honom L. tackar 8 dec. 1681 (avskr. i Bergianska saml. Tom XVI, s. 457). Detta tack kvitteras med ivriga ansökningar om medling, dels i brev — t. ex. 3 jan., 18, 20 mars 1682 (skrivelse till kanslitjänstemän, Lindschöld) — dels i form av personlig påtryckning genom den i Sthlm av sjukdom bundna Maria Euphrosyna (jfr den sistnämndas brev till maken 24. 31 jan. 1683). — A. Lilliehöök tackar efter det bekanta uppträdet på riddarhuset 4 nov. 1682, Lindschöld för medling hos konungen i brev 8 nov. (Skrivelser till kanslitjänstemän, Lindsch.)

[2] Vid rykten om en genomgripande räfst med kopparkompaniet ett par år senare utpekades L. som förf. till en utförlig »apologie heller manifest» till åtgärdens försvar. Stockfleth till Krist. V 28 juli 1688, Fryxell, Handl. II, s. 396.

[3] »Il prend l'air de l'oracle — — beaucoup d'études et de grandes sciences — —» Pomme d'Orange, s. 44.

[4] Självbiografi, Loenbom, Anecdoter om namnkunniga svenska män. II, s. 97 f., 101.

[5] Carlson, Historia V, s. 186.

förvaltningens högre och högsta poster,[1] medan män av Rosenhanes klass aldrig nådde samma centrala ställning.

I stort sett har det starka tekniska inslaget i ständernas verksamhet 1686 givit hela detta ständermöte men särskilt dess riddarhus och framför allt det adliga SU ett tycke av ämbetsverk, som, också det, förebådar en sida av frihetstidens liv. När Carlson, om ock i förbigående, jämfört utskottet i fråga med en »rådplägande förvaltningsmyndighet»,[2] så kan i själva verket denna jämförelse preciseras därhän, att SU:s adliga avdelning 1686 snarast framstår som det *främsta* av tidens ny- eller omskapade, centrala och lokala ämbetsmannaorgan, ett slags tillfällig motsvarighet till de visserligen mindre manstarka men också mera stabila regeringskollegier (»statsråd», »geheimeråd», »geheimekonseljer»), med vilka kontinentens absolutistiska furstar brukade omgiva sig för mera maktpåliggande värv.[3] I det adliga SU synas detta år de ledande verken som aldrig förr genom sina chefer eller yppersta sakkunniga utbytt dels erfarenheter, dels råd och direktiv rörande framför allt anslagsfrågor:[4] den första mera genomförda riksstaten efter kriget såg dagen 1685.[5] Och på grundvalen av detta försök till en »stadig och ferm stat» har kungamakten i den sekreta propositionen 1686 kunnat i förut okänd grad specialisera sina utgiftstitlar.[6]

---

[1] Om Gyllenborgs karriär Svedelius, Om reductionen etc., s. 244.

[2] Carlson, a. a. IV, s. 291.

[3] En viss kontinuitet i sammansättningen av de olika riksdagarnas SU har tydligen eftersträvats. Av 20 adliga ledamöter i SU 1680 återkommo 10 i SU 1682, av 22 i det sistnämnda 14 i SU 1686, av 29 i detta senare 18 i SU 1689 o. s. v. Viss motsvarande kontinuitet i de trängre konseljerna, Fryxell, Handlingar II, s. 186, 216, 259.

[4] Ju fullständigare den ursprungligen ringa kretsen av »kungens vänner» vann övertaget inom förvaltningen, dess tydligare övergick majoriteten i det adliga SU från officerarna och sekreterarna vid 1680-talets början till de högre dignitärerna inom den civila ämbetsmannavärlden, särskilt landshövdingarna. Av de sistnämnda förekommo i SU 1680 5 men 1682 10, 1686 16, 1689 18 o. s. v. Ang. landshövdingarnas betydelse för räfstarbetets fortgang Sjögren, Karl XI, s. 79 ff.

[5] Byggd på 1662 års. Jfr statsverksprotokoll, förda i statskontoret 30 okt.—16 dec. 1685, Statskontorets arkiv. För åren 1681—85 endast »statsförslag» med från landshövdingarna provinsvis insända överslag men inga protokoll.

[6] Lilliecrona, presid. i kammarkollegium, försäkrar i skrivelse 14 aug. 1686 Kongl. Maj:t om kollegiets och »alla wederbörande» myndigheters beredskap att vid utsatt tid »hålla färdigtt den underdånige efterrettelse, som effter the inkompne propositions puncter bör för Rijksdagens begynnelse wara wijd handen» (skrivelser till konungen).

Fråga kan också vara, om icke det planmässigt kollektiva arbetssätt, som nu omsider trängt igenom hos SU 1686, mer eller mindre återverkat på den följande tidens byråkratiska former. Sedan krigets nödtvång och konungens nervösa iver under 1680-talets förra hälft medfört en viss upplösning av olika förvaltningsgrenar[1] genom växlande och korsande uppdrag eller anordningar, så började däremot vid slutet av Karl XI:s regering de kollegiala rådslagen på nytt, genom hävd eller föreskrift, vinna insteg i skilda ämbetsverk.

Vid *riksdagen 1689* har ständermaktens självförstöring genom den frätande partikampen burit en ny frukt i det kungliga initiativets utvidgning. Efter sina propositioner om knektehållet 1682 och köpegodsen 1686 sköt nu Karl XI också i fråga om beskattningen ständernas handlingsfrihet åsido: han föreslog direkt samma kontributionsformer som tidigare, fast i ännu mer stegrad skala.[2] Oberoende av den splittring i tid och krafter, som vid föregående riksdagar mångfalden av tävlande skatteprojekt medfört, kunde också 1689 de kungliga gunstlingarna hos adeln, med vanlig oavhängighet av plenum, från början inrikta sina strävanden på att genomdriva dels det nödiga antalet kontributioner, dels bestämda, korta terminer för deras utgörande.[3]

Och det är under denna skärpning i trycket, man finner, att den motspänstighet hos allmogen, som framträtt 1685 och 86, nu började sprida sig till jämväl borgarne, vilka vid en av SU:s första sammankomster dels yrkade att få veta »hwad K. M:t inalles begiärar», dels, i förening med prästerskapet, inlade ett uttryckligt förbehåll för hela sitt stånds fria prövning av vad som förehades.[4] Det är stän-

[1] Carlson, Om den svenska statsförvaltningens förändrade skick etc. VHAAH XXII. s. 182 ff.

[2] Sekr. propositionen 1689, avd. III, moment 1, 2, 3. I mom. 4, 5 lämnas viss valfrihet öppen. *SRAP* XV, s. 392 ff.

[3] Den på förhand i detalj utstakade planen för arbetet iögonfallande: det adliga SU voterar muntligt pr caput om bevillningens grunder 10 febr.; hela SU enas därom 11, 13, 14 febr.; förslag till svar å den allmänna propositionen i det adliga SU 15 febr., till svar å den sekreta genom underutskott av de tre högre stånden i SU 19 febr. Adelns plenum underrättas 13, 15, 20 febr. Motsvarande procedur vid beslutet om bevillningens fördubbling i händelse av krig 27 febr.—5 mars. — Rivalitet mellan ledarna störde någon gång, 9, 11 febr.

[4] SU prot. 11 febr. — Borgarna i SU förnyade projektet om en allmän förmögenhetsavgift 10, 14, 27 febr.

dernas metodiskt utbildade taktik från förmyndartiden att väga olika statsbehov mot varandra, som här skymtar. Men om också denna önskan 1689 kan te sig nog så förklarlig inför den skrämmande raden av äldre och nyare anslagskrav, så avklipptes icke dess mindre borgarnas hemställan med en tvär förklaring från lantmarskalken, att den sekreta propositionen måste t. v. dryftas »punctewijs»:[1] ståndens plena kunde från början endast i »general Termer underrättas om statsverket i dess helhet. Man finner då, att de ofrälse på annan väg sökt lättnad i trycket, dels genom att på sidan om SU, medelst tillfälliga deputerade, underhålla förbindelse med varandra,[2] dels genom att vart för sig uppvakta konungen, därvid särskilt bönderna, som detta år synas mer jagade än någonsin, uppnådde vissa eftergifter. Huvudintrycket av detta års skatteförhandlingar, liksom av närmast föregående riksdagars, blir, att resultatet vida mindre framgått ur SU:s förmynderskap över riksdagen i övrigt än ur adelns över medstånden.[3]

Men visserligen köpte adeln denna ledarställning med en tilltagande servilism. När under den kända överläggningen om de anstötliga protokollen de lägre stånden en sista gång samfällt gingo till storms mot råd och riddarhus, blevo de på visst sätt övertrumfade.[4] Just vid övergången från 1680- till 90-talet lämna också iakttagare från utländska absolutistiska furstehov märkliga belägg på den avsmak, som neddragningen av vårt statslivs allmänna moraliska nivå var ägnad att ingiva.

En broschyr på *1690-talet* liknar hela ständerapparaten under detta årtionde vid »Nebucadnezars beläte av jern och

[1] Jfr de prästerliga ledamöternas i SU dagliga hänvändelser till sitt plenum under veckan 12—18 febr. [Westin] Riksdagen 1689, ett bihang till svenska kyrkans och riksdagarnas historia (= prästest. prot. 1689), s. 14 ff.

[2] Präster och borgare växla utskott 13, 25 febr., 4 mars, Westin. a. a. s. 18. 32 f., 38. — Efter en gemensam beskickning från SU till allmogen 13 febr. framhöllo prästerna i utskottet 15 febr. sin fruktan att bli hatade av bönderna. De avvärjde, gemensamt med borgarna, en ny sådan beskickning 4 mars. Allmogen torde därigenom uppmuntrats till den begäran om skriftligt besked från SU, 6 mars, som Carlson uppmärksammat.

[3] Vad som här var tradition från de två föreg. riksdagarna har Carlson, Historia V, s. 381, — kanske direkt påverkad av Stockfleths uppgift till Krist. V 12 mars, Fryxell, Handlingar II, s. 425 — betecknat som en nyhet.

[4] Klaven gavs vid en omröstning pr caput i det adliga SU 25 febr. — Om frågans förlopp Schmidt, Riksd. 1689, s. 30 ff.

lerfötter».[1] Och onekligt är, att de rent yttre dimensionerna av denna apparat dåmera kunde giva ett intryck av kolossalitet. Man kan därvid tänka på antingen utskottens och ståndens, särskilt adelns, växande medlemsantal[2] eller öppnings- och avslutningsceremoniernas överflöd av ståt och kruserlighet eller propositionernas vidlyftiga skönmålningar av nitiska och lyckosamma förbättringar inom alla områden.[3] Men lerfötterna skymta icke dess mindre i de »anhängde beswären», till vilka — liksom till de skriftliga reservationerna 1686 — denna tid alla slags betänkligheter och klagomål måst draga sig undan, när den öppna diskussionen förstummats.[4]

»Belätets» skröplighet är också uppenbar. Efter att redan förut rådet vid ett par tillfällen under 1680-talet, i högtidlig plenarförsamling och med konungen i spetsen, fått revidera de stora reduktionskommissionerna,[5] blev under följande decennium riksdagens användning likartad. Ämbetsverken kontrollerade nu varandra — ömsesidigt men ceremonielt — genom propositionernas redogörelser och svaren på desamma. Råd, utskott och stånd stodo således fullt jämbördiga i sin reala maktlöshet,[6] samtliga nedsjunkna till den rent dekorativa uppgiften att med sin nedärvda, historiskt erkända auktoritet täcka den unga räfstbyråkratins hänsynslösa men otympliga försök att återupprätta vår sviktande statsbyggnad på redan föråldrade grundvalar.

* * *

En författare från förra århundradets mitt framhåller i en kort »jämförelse mellan statshvälfningarne i Sverige 1680 och England 1688», att ingendera liknar de »Coups d'Etat,

[1] Severini Alethæi ad clarissimum Morphorium super Consiliis Pasquini Veredici epistola familiaris 1698, Rålamb fol. 71, s. 38.

[2] Adeln i SU 1689: 38, 1693: 39, 1697: 46. Motsvarande siffror för prästerna 29, 30, 31, för borgarna 22, 21, 26.

[3] En relation om riksdagen 1693, Palmsköldska samlingen 48, upptar betecknande nog uteslutande oratoriska prestationer vid olika slags högtidligheter på riksdagen.

[4] Ännu 1693 spåras vid ett par sammanträden i SU enstaka diskussionsinlägg, t. ex. 6, 7 nov. om handel och manufakturer. 1697 ursäktar däremot lantmarskalken en månads nästan fullständig vila i utskottsarbetet, 6 dec., med förklaringen, att »intet något särdeles har förefallit nu vid Rijksdagen att rådgöra om».

[5] Carlson, IV, s. 201 ff., 217 ff.

[6] »— la diette et d'autres affaires qui n'étaient fort pressées.» Wijnne, Négociations du comte d'Avaux I, s. 511.

som i våra dagar så ofta blivit utförda».[1] Men i det kontinentala Europa hade redan under 15- och 1600-talen brytningen mellan furstar och ständer varit åtföljd av allehanda »kupper», som moderna historiker underkastat en ingående och mångsidig belysning. Ett och annat drag ur detta rika jämförelsemateriel må här vidröras.

Man torde tidigast spåra den antydda konflikten i de romanska och närmast de *spanska* ständerstaterna. I Kastilien och Valencia representerade till sist endast några självrådiga stadsmyndigheter (communidades) cortes' gamla fri- och rättigheter, medan i Aragonien dessas intressen samfällt och med större framgång bevakades av den ryktbare men sannolikt överskattade Justicia el mayor och dennes underordnade.[2] Sedan omsider ankomsten av en ny, främmande dynasti, den habsburgska, medfört häftiga resningar (i Kastilien—Valencia 1519—21, i Aragonien 1591), så ledde deras våldsamma undertryckande till cortes', om icke tillintetgörelse, så dock förlust av all självständig betydelse.[3] Det var en blodig, för framtiden slutgiltig uppgörelse mellan Europas kanske äldsta ständermakt och den dynasti, som vid Nya tidens början hänsynslösast företrädde furstarnas envåldssträvanden.

I *Frankrike*, där motsvarande brytning visar sig fördelad på ett flertal kriser långt in i nyare tid, brukade generalstaterna endast sammankallas i rena nödlägen. De hunno således varken utbilda bestämda former för val, sammansättning och förhandlingar eller förvärva fasta befogenheter.[4] Tillika söndrade inbördes och städse beroende av allehanda lokala ständerorganisationer med löpande, om än underordnade politiska uppgifter[5] förmådde därför de franska riksständerna blott i utomordentliga fall ena sig om större samfällda kraftyttringar (t. ex. 1577 och 84 års kontrollråd).[6]

[1] Nordström, Jämförelse etc., ak. avh. 1860, s. 22.

[2] Butler Clarke, Spain, s. 394, i Cambridge Modern History I, Renaissance. — Habler, Geschichte Spaniens unter der Regierung Karl I, s. 48 ff.

[3] Habler, a. a. s. 58 ff., 130 ff. — Philippson, Geschichte Westeuropas im Zeitalter v. Philipp II, II, s. 362.

[4] Hanotaux, Histoire du cardinal de Richelieu I, s. 365: »l'histoire des Etats généraux n'a été qu'une série d'élans brusques et de chutes profondes.»

[5] Picot, Histoire des états généraux IV, s. 285 ff. — Om provinsständerna under 1420- och 1430-talens virrvarr, Lavisse, Histoire de France V: 2, s. 240 ff.

[6] Lavisse-Rambaud, Histoire générale de l'Europe V, s. 153, 166 f.

De inskränkte sig i regel, vart för sig, till lika själviska som stereotypa och ålderdomliga besvär, vilka flertalet förskare numer tyckes frånkänna praktiskt värde.[1] Om också »de goda kungarna» i längden ej undgått att ta hänsyn till dessa besvär, så kunde de som regel, efter utverkad hjälp, utan vidare skjuta generalstaterna åt sidan, till dess omsider, efter ett sista, abnormt avbrott i deras samvaro på ett och tre kvarts århundrade, revolutionen kom med vedergällningen.

Utvecklingen i *vårt eget land* skiljer sig lika mycket från den franska som den spanska. Fast den provinsiella självstyrelsen hos oss ägde än djupare rötter än de kastilianska och valencianska communidades', har Gustav Vasa icke blott förstått att kuva dalkarlars och smålänningars uppror utan också att inordna denna självstyrelse i sitt arbete för ett stridbart, nationellt statsliv. Och när därför under den stora religionsbrytningen mellan Sigismund och Karl XI det svenska samhället sattes på samma avgörande prov som det franska under hugenottkampen, kunde våra ständer tilldelas ett mångsidigare och ansvarsfullare deltagande i riksstyrelsen än någonsin förr, medan däremot i Frankrike l'Hôpitals kända försök till samarbete med riksständerna endast blev en episod.[2] Och fast »de avsöndrade lemmarna» ur vår högadel på 1590-talet, lika litet som deras förrädiska ståndsbröder i Frankrike vid samma tid, försmådde att söka utländsk hjälp, så mäktade de å andra sidan att giva det första uppslaget till en genomgripande förvaltningsorganisation, som längre fram vår kungamakt under Gustav Adolf upptog och fullföljde. Den numer fullt utbildade ståndsriksdagen blev själv denna förvaltnings främsta och viktigaste länk.

Så räddades hos oss ständerstaten liksom i *Schweiz*, *Tyska riket* och *Nederländerna*.[3] Dess typiska brister nåt den lokala, sociala och konfessionella oenigheten,

[1] Motsatt uppfattning hos d'Avenel, Richelieu et la monarchie absolue, I, s. 177 ff.

[2] Lavisse-Rambaud, a. a., V, s. 121 ff.

[3] Dierauer, Geschichte der schweizerischen Eidsgenossenschaft III, s. 416 ff., IV, s. 1 ff. — Zwiedinek-Südenhorst, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gründung des preussischen Königthums I, s. 156 ff., II, s. 184 ff. — Fruin, Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den Val der Republik, s. 303 ff.

utåt förtrycket av en skattetyngd, orepresenterad massa — förblevo väl ej för vårt land främmande. Men de svenska ständerna visade ännu under tillbakagången sin högre politiska fostran genom att utforma de annars ofruktbara, splittrade besvären till hela, sammanhängande program för rikets hushållning, krigsväsen, rättsskipning o. s. v. I Nederländerna var det ju samtidigt endast säregna konjunkturer och organisatoriska moment — det utrikespolitiska läget, provinsen Hollands härskarställning och ett konstfullt system av förberedande och verkställande utskott, råd och förtroendemän — som nödtorftigt uppehöll livsdugligheten hos generalstaterna.[1] Och i England — att här avrunda perspektivet — hade parlamentets uppsving en av sina förutsättningar i ståndsindelningens undanskjutande. Det var endast kampen om utskotten,[2] som där i någon mån reflekterade den form för brytning mellan krona och representation, som vi känna från fastlandet.

Hur då förklara, mot denna bakgrund, de svenska ständernas halft tvungna, halft frivilliga överlåtelse av makten till Karl XI på 1680- och 90-talen. Vi kunna här med största utbytet utsträcka jämförelsen till *de tyska territorierna*[3] och den *dansk-norska statens* olika delar.[4] Utvecklingen fick över huvud här ett mera teoretiskt och tekniskt, ett mindre tillspetsat och blodigt förlopp än i Spanien och Frankrike, fast furstarna här som där avgingo med den slutliga segern. Vi se således de tyska lantdagarna och utskotten, omgärdade med privilegier, pockande på sina besvär, stödda på »kreditverk», »lantråd» och andra organ under svaga eller omyndiga regenter, steg för steg tillkämpa sig ett mer eller mindre varaktigt förmynderskap över taxering, uppbörd, intendentur, krigföring och andra

[1] Lefèvre-Pontalis, Vingt années de république parlementaire: Jean de Witt, grand pensionnaire de Hollande II, s. 70 ff.

[2] Knut Petersson, Utskottsväsendet i underhuset, en studie i den engelska parlamentarismens historia, s. 10 ff.

[3] En intressant teckning av de tyska territorialständernas allmänna skaplynne med särskild hänsyn till Östersjöprovinserna hos Hammarskjöld, Bidrag till Livlands historia I, II, *HT* 1888, 89.

[4] En jämförelse mellan den danska ständermakten i dess första yttringar av självständighet och den mera utvecklade svenska under 1600-talets förra hälft hos Kleberg, De danska ständermötena intill Kristian IV:s död, Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar, 4, XIX: 1, s. 3 ... 414, 524.

förvaltningsgrenar.[1] Men kraftfullare furstar — tidigast de habsburgska, lyckligast de hohenzollerska[2] — förmådde å sin sida genom lika verksamma som ihärdiga motansträngningar, under oupphörliga uppskov eller kompromisser, till sist från grunden uppriva ständernas både rättigheter och maktmedel, som i samma mån ersattes med monarkiska skapelser. Enär däremot i Danmark ständerna endast uppnått en jämförelsevis låg självständighetsgrad,[3] och då kungamakten där slutligen fann stöd hos präster och borgare, kunde omsider Fredrik III 1660 genomföra *sin* statsvälvning med en snabbhet och grundlighet i förening, som de tyska historikerna, med sitt hemlands långsamma maktförskjutningar för ögonen, icke undgått att med förvåning uppmärksamma. De norska ständerna, som betytt ännu mindre än de danska, kunde samtidigt utan uppseendeväckande brytning sättas ur funktion, helst deras starkt demokratiska sammansättning underlättade en dylik förändring.[4]

När åter i Sverige Karl XI uppnådde samma maktställning som en Fredrik Wilhelm, som en Fredrik III i sina länder, fortforo hos oss *ständernas* åskådning i program och taktik att råda. Den svenska konungens räfster utgingo från riksdagens eller dess beståndsdelars initiativ, de framtvingades under dessa senares medverkan och autoriserades genom deras godkännande. Det ensidiga, inskränkta och ytterligt-

[1] Below, Territorium und Stadt, s. 260 ff. — Typiskt och genomgripande framträder denna utveckling i de österrikiska kronländerna under olika krisperioder, bl. a. kring 1500-talets mitt och vid 1600-talets början hos Huber, Geschichte Österreichs, IV, s. 120 ff., 217, 316 ff., V, s. 335 ff., 434 ff., 485 ff.

[2] I de habsburgska länderna bevarade ständerna, ehuru de steg för steg underordnats furstliga myndigheter, vissa »fossila» rättigheter i brokiga blandningsformer. I de hohenzollerska staterna, Kleve, Mark, Ostpreussen, eliminerades däremot ständerna efter hand mer eller mindre fullständigt. En sammanställning av österrikiskt och preussiskt hos Hintze, Der oesterreichische Beamtenstaat in 17. und 18. Jahrhunderten, Hist. Zeitschrift, Bd 86, N. F. 50, s. 404, 413 ff., 423, 432. Samma »Wurzelwerk autonomer Gewalten» som i Österrike (Wolff, Fürst Wenzel Lobkowitz, s. 54) återkommer i vissa mindre tyska territorier, t. ex. Mecklenburg, Württemberg, medan flertalet dock går i Preussens fotspår: Schmoller, Der deutsche Beamtenstaat von 16.—18. Jahrhundert, Schmollers Jahrbücher N. F. XVIII, s. 9 ff.

[3] De fullständiga riksdagarna voro undantag, stånds- och provinsmöten regel: Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødenes Historie i Kristian IV:s tid II, s. 589 ff. — Om rigsraadets hämmande inverkan på ständermaktens utveckling Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 27 f.

[4] Johnsen, De norske Stænder, Videnskabsselskabets skrifter II: 5. s. 6 f., 334, 338.

gående, som oftast och i flertalet länder kännetecknat ständernas besvär gick igen i Karl XI:s strävanden, och hans reformtankar hämtades som deras från en gången tid. När därför en tysk forskare funnit sig kunna beteckna den danska revolutionen 1660 som »en av de märkligaste historien känner»,[1] så tillkommer detta omdöme med än större rätt den svenska tjugu år senare. Ett par parallella drag i den danska och den svenska välvningen må tjäna som närmare motivering.

Det såg ett ögonblick ut, som skulle i Danmark liksom hos oss striden mellan stånden bli krisens kärnpunkt. Men det behövdes blott ett handbrev från Fredrik III till Svane och Nansen för att rycka frågan om arvkungadömet i förgrunden:[2] ståndernas roll blev här *endast* att »göra allarm». När det emellertid i Köpenhamn 1660 visade sig nödvändigt att överväga vad där »om Arveriget videre bør at angaas» och man på riksdagen tillsatt ett utskott av olika stånd — liksom hos oss SU — för detta ändamål, var utskottet, efter blott en dags förhandling, färdigt att under vissa halvuttalade eller blott underförstådda villkor, på konungen överlåta regleringen av den nya regeringsmakten.[3] I Sverige däremot formulerade ju ständerna själva, både utan och efter påstötning, de statsrättsliga nyheter, som Karl XI i efterhand bekräftade och sammanfattade. Man ser den danske monarken, så länge riksdagen 1660 var samlad, utnyttja de olika ständergruppernas övervägande intresse för sina privilegier till att steg för steg undanskjuta den bekräftelse (recess) på hittillsvarande konstitutionell praxis, som stånden allmänt synas hava motsett. Och man finner att han, sedan riksdagen åtskilts, i recessens ställe utfärdat icke blott den suveräna Arveenevoldsakten utan också Kongeloven, som förvisso »ingen hade bedt om».[4] I Sverige åter fortfor riksdagen att regelbundet sammankallas under Karl XI:s hela

[1] Erdmannsdörffer, Deutsche Geschichte 1648—1740 I, s. 410 f.

[2] Fridericia, Frederik III og Enevældens Indförelse, *DHT.* V: 6, 573 s. ff.

[3] A. a. s. 765 ff.

[4] Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 529 ff. — Holm, Danmarks och Norges indre Historie 1660—1720 I, s. 118 f. — Jørgensen, P. S. Griffenfeld I, s. 209.

regering,[1] liksom också dess bestånd alltjämt var förutsatt i samma konungs testamente. Den danska forskningen framhåller med viss iver, att ständerna i Köpenhamn, innan de efter arvhyllningen skingrades för århundraden, dock icke blivit omedelbart hemsända. När nämligen Fredrik III under 1660års riksdags senare skede påbjöd ett par nya skattebestämmelser, åberopade han för dem samtliga ständers samtycke, ehuru han i ena fallet endast rådfört sig med deras utskott och i det andra ej ens gjort sig den mödan.[2] I Sverige däremot blev riksdagens tillfälliga undanskjutande under 1700-talets första årtionden blott vilan före en ny uppblomstring på en tid, då i Danmark den forna ständerfriheten endast spåras under ett och annat kvardröjande folkligt talesätt i de kungliga förordningarna.

Samtida enskilda källor i Sverige från 1680- och 90-talen äro ingalunda främmande för paralleller med utländska — danska, franska, tyska och engelska — förhållanden.[3] Tonvikten har blott stundom lagts på andra jämförelsepunkter än dem, eftervärlden närmast vill framhäva, såsom förf. kanske annorstädes får tillfälle belysa. Här må blott faststås, att vissa dylika för övervägande utländsk publik avsedda inlägg någon gång torde få tillmätas mera objektivt värde,[4] medan andra sådana skrifter tydligen beräknats på partipolitisk återverkan i auktorernas hemland.[5]

Märkligt är emellertid, att i en officiell handling som den sekreta propositionen 1680 i ett par omgångar uttrycket »riksdeputation» användes om SU.[6] Denna beteckning tillhör annars det utskott på den gamla tyska riksdagen, vilket

---

[1] Jfr, trots riksdagens utfästelse om kontinuerlig beskattning 1689, rykten om ny riksdag i händelse av krig 1690. Stockfleth till Kristian V 27 nov. 1689, Fryxell, Handlingar II, s. 455.

[2] Fridericia, Dansk Historisk Tidsskrift V: 6, s. 781 f.

[3] Trolle-Bonde, Anteckningar II: 2, s. 72. — Bondebrev, Nordin qu:o 884, s. 125. — Les anecdotes de Suède s. 99, 183, 196. — Samtal mellan en utländsk och oprichtig swänsk, Nordin qu:o 879. — Det var nu de statstekniska antologiernas tid (»Der politische Stockfisch»), och kannstöpartypen tyckes varierats ganska högt upp i samhället.

[4] T. ex. omdömen om ständernas initiativ i räfts- och reduktionsfrågorna i Anmerckungen, Keyssler II, s. 70; om rikets finansiella läge i Account of Sweden, s. 123 ff.

[5] Framför allt i Lettre écrite au chevalier Jacob Banks 1711, passim. Förf., som är whig, riktar bl. a. omotiverat våldsamma angrepp mot det svenska prästerskapet, se bl. a. s. 26.

[6] Loenbom, Handlingar till Karl XI:s historia III, s. 102, 128.

man före denna senares förklaring i permanens 1667 brukat låta för längre eller kortare mellantider ställföreträda den samma.[1] För så vitt här icke enbart föreligger en stilistisk kuriositet, har då kanske bakom denna term legat någon tanke på att inskärpa den svenska riksdagens och dess underavdelnings rätt att lagstifta för biländernas lant dagar,[2] liksom ju den tyska riksdagen gjorde anspråk på samma rätt i förhållande till territorialständerna. Man får besinna, att SU var avsett att spela en ledande roll i de stundande välvningarna, särskilt reduktionen, och att denna sistnämnda icke minst skulle drabba de tyska och baltiska provinserna. De tyska territorialständerna hade hos kejsar Leopold I funnit stöd mot Regensburgriksdagens beslut 1670 att upphäva dessa ständers självständiga beskattnings rätt, och detta riksdagsbeslut blev verkligen genom kejsa rens sanktionsvägran en blott demonstration.[3] Karl XI å sin sida avklippte en tänkbar oppositionell samverkan mel lan den svenska och tysk-baltiska adeln genom att på riks dagarna 1678, 80 och 82 försäkra sig om de svenska stän dernas samtycke till reduktionen i biländerna, innan denna fråga upptogs på deras lantdagar.[4]

De tyska furstarna brukade i sina splittrade, mångartade territorier använda sig av ämbetsmän och gunstlingar från en provins att bekämpa motsträviga ständer i en annan Förfarandet är särskilt känt från den store kurfurstens gradvisa, »klassiska» kamp med sina cleveska, markiska och ostpreussiska ständer.[5] På samma sätt har Karl XI vid d

[1] Pütter, Historische Entwickelung der heutigen Staatsverfassung de deutschen Reiches (3 uppl. 1798) II, s. 124 ff., 254 f., 259. Jfr III, s. 247.

[2] En sådan rätt finnes varken erkänd i den ingermanländska lantdagsakte 1622, den pommerska regeringsordningen 1663 eller uppgörelsen med Breme —Verden 1651. Men den togs faktiskt i anspråk för Ingermanland, meda i förh. till Estland och Livland, liks. till de tyska provinserna, regeringarnas hållning växlade. Öhlander, Bidrag till kännedomen om Ingermanlands historia och förvaltning, s. 73, 227 ff. — Gadebusch, Schwedisch pommersche Staatskunde III, s. 363. — Zetterqvist, Grundläggningen av det svenska väldet i Bremen och Verden, s. 134 ff. — Richter, Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen II, s. 3 ff.

[3] Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, s. 788.

[4] Den sedermera i en mångfald av baltiska beskickningar och strids skrifter framförda oppositionen mot den svenska riksdagens förmyndersk spåras tidigast, som mindre känt torde vara, vid riksdagen 1680 hos liflända på det svenska riddarhuset, adelsprot. 30 nov., 13 nov. 1680 *SRAP* XIII. s. 8 153 ff. Huvuddata i den följande kampen hos Sjögren, J. R. Patkul, s. 8 f

[5] Framför allt med de ostpreussiska ständerna. Philippson, De grosse Kurfürst II, s. 160 ff.

stora räfstebeslutens förverkligande förstått att söndra och härska. Medan han under ett första stadium av omvälvningarna bearbetat den svenska riksdagen genom uppkomlingar från andra sidan Östersjön, en Hastfehr och dennes likar, har han under ett andra skede, då adelns motstånd här hemma redan var brutet, utnyttjat kommissarier från Sverige för den farliga och växande vidräkningen med baronerna i Balticum.[1]

* * *

Intresset för ständerstaten vaknade på kontinenten till nytt liv jämväl i litteraturen under 1810- till 40-talen, då de konstitutionella tankarna där lågo i födslovåndor.[2] Man spårar vid den tiden, särskilt i Tyskland, en livlig uppskattning av landständernas insats i de gångna århundradenas utveckling eller i varje fall av den uppgift, som förelegat dem. En senare forskning har under hänvisning till såväl principiella som praktiska förhinder ställt sig mera kritisk till ständerstatens möjligheter. Man framhåller som dess grundlyte den förlamande »dualism» mellan furstars och ständers intressen, till vilken roten ytterst är att söka i det feodala samhällets anarkiska förhållanden. Det fastslås på sina håll, att furstarnes envåldsmakt ocn ständernas »förintande» varit en oundgänglig förutsättning för de olika ländernas (territoriernas) yttre avrundning och inre framåtskridande, liksom för den sociala rättvisan.[3]

Hos oss ha, med enstaka undantag, äldre och yngre författare kunnat enas om storheten i Vasarnas kungadöme, som i samarbete med ständerna grundat en utveckling, vilken andra furstar blott genom deras undertryckande mäktade uppnå. Ur de stridande landskapsmenigheterna och deras politiska organ framgick ju fyrståndsriksdagen som ett kraftcentrum kring hertig Karl och hans son, när dessa

---

[1] Hatet mot dessa kommissarier i Lifland, »die fief Diewelskinder», genljuder ännu i moderna framställningar, Seraphim, Geschichte Liv-, Est- und Kurlands II, s. 292, 297 ff. — Jfr ett smädligt »Epitaphium auff. J.J.H.» Biographica, Hastfehr, R.A.

[2] Sempère, Histoire des Cortès, 1815. — Unger, Geschichte der Landstände I—II, 1844. — Thibaudeau, Histoire des Etats généraux et des institutions représentatives en France, 1843.

[3] Tezner, Technik und Geist des ständischmonarkischen Staatsrechts, Schmoller Forschungen XIX: 3, s. 15, 69 ff., 83 ff.

först utstakade vår stormaktsställning. Under stormaktens tillväxt upprätthölls därefter jämvikten mellan statens krav och de gryende klass- eller yrkesintressena genom å ena sidan nya, fackmässiga mellanled i förvaltningen (kollegier, länsstyrelser), å den andra genom utskotten vid riksdagarna. Ännu på 1650- och 60-talen visa episoder som fjärdepartsräfsten (1655) och Johan Gyllenstjernas lantmarskalkskap (1668), hur de tävlande, själviska krafternas spel, när de tyglades av en framsynt vilja, kunde göras fruktbärande för det allmänna. Men Gyllenstjernas död strök ett streck över denna utveckling, när just dess fullföljande varit angelägnare än kanske någonsin.

Som Gustav Adolfs, Axel Oxenstiernas och Karl Gustavs efterträdare ägde Karl XI varken i begåvning eller uppfostran betingelser att bliva det klassutjämnande kungadömets målsman.[1] Och skulle än under några korta, kritiska år Gyllenstjernas kraft och självtillit, hans arbetsiver och ordningssinne ha satt outplånliga spår hos den unge fursten, så kan steget vara långt från dylika lärdomar till den andliga gemenskap och personliga förtrolighet, som skulle gjort den blottställde, kunglige ynglingen till den vittskådande, ständigt mottaglige men hemlighetsfulle rådsherrens jämlike och arvinge. Lika okunnig om styrelsens villkor och svårigheter, medan freden varade, som plötsligt snärjd i en överhängande fara, när kriget utbröt, fick i varje fall Karl XI knappast rådrum — om han ock haft förmåga — att tillägna sig den blandning av lugnt övervägande och djärv rörlighet, som Gyllenstjerna under en lång politisk bana förvärvat.[2] Genom läggning och levnadsöden en man av »få men starka känslor» framstår konungen tvärtom som en tolk för de primitivaste drifterna och kraven i tidens starka motsättningar.

»I kungadömets ledband», säger Emil Hildebrand, hade hos oss ämbetsmän och ständer »vunnit sina rättigheter».[3] Förhållandet blev i själva verket motsatt under den andligt ofullgångne Karl XI. Vid sekreterarnas hand gick han, innan ännu Gyllenstjerna tagit makten, till storms mot

[1] Om den »polära motsättningen» mellan Gustav Adolfs (»kung Orres») statskonst och Karl XI:s Lagerroth, s. 197.
[2] Jfr Per Hallström: Karl XI, historiskt drama, 1918.
[3] Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 393.

misshushållningens yttringar i förvaltningen. Och knappt hade den store statsmannen släppt sitt grepp i döden, förrän konungen — ledd av låg- mot högadel, ofrälse mot adel, adel mot ofrälse — med samma blinda nit angrep misshushållningens grunder i godsavsöndring och skattevägran. Den bitterhet, som undertryckta element i ämbetsverken och vid riksdagarna samlat under årtionden, sköt mångdubbel fart hos den ansvarige men övergivne statschefen, när riket stod inför undergången. Förut begränsade och tillfälliga mål och medel i räfstens och kommissionens skepnader blevo nu permanenta och allenahärskande.[1] När genom Gyllenstjernas inflytande 1678 års kammardeputation avbröts men sedermera fann sitt rannsakande arbete upptaget i nya former, när 1680 års SU tillämnades en medlande uppgift men sedermera förlorade all betydelse, så tjänar just undanskjutandet av dylika sakligt och faktiskt utjämnande åtgärder att framhäva den terrorism, som behöll övertaget.

Vad betydde då samtida utländska furstars tankegång för Karl XI? Ett par yngre forskare ha nyligen sökt underkasta det svenska statsskicket före och under enväldet ett slags typologisk bestämning genom indragande av sinnrika sammanställningar ur svensk och utländsk spekulation och lagstiftning vid denna tid. Mot bakgrunden av vad 1600-talet kallat en »blandad» statsform — och Kjellén i modern tid »den konstitutionella treenigheten» av konungs, råds och ständers höghet, myndighet och frihet — betecknar Erland Hjärne[2] Karl XI:s suveräna makt som »en rättsligt fixerad summa av befogenheter», vilka till sist »omfattade hela statsrätten». Mot denna »strängt juridiska gestalt, vari konungadömets återuppstigande till den politiska ledningen efter Karl XI:s myndighetsförklaring kulminerade», skulle sedermera 1719 års män reagerat, när de på »rent naturrättslig-publicistisk» grundval gingo tillbaka till den »äldre konstitutionalistiska riktningen» från förmyndareregeringarna. Lagerroth åter gör Karl XI till den medvetne bäraren av en »furste-absolutism», som »omärkligt» lät »de gamla svenska begreppen

[1] Om räfst- och kommissionspolitiken från förmyndartiden som förebildlig för enväldet Nauman, Rec. av Wittrock, Karl XI:s förmyndarstyrelses finanspolitik. *HT* 1917, övers. och granskn., s. 82.

[2] Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner 1719, *HT* 1916, s. 177.

övergå i romerskt-rättsliga», om också »relativt oberoen av Bodin» och dennes likar.[1]

Det material, som av de nu nämnda författarna u nyttjats, har givetvis varit försummat, och det behov juridisk fixering och kodifiering, som konstaterats hos Ka XI, är obestridligt. Sant förblir också, att kanslister o akademiker, predikanter och pedagoger på 1680- och 90-tale allt ohöljdare formulerat en absolutistisk uppfattning a monarkens ställning.[2] Men de praktiska och känslohänsyn som här trängde genom, få icke tillmätas alltför stor räck vidd. Sammanställningen av den karolinska statsrätten ena sidan och utländska teoretiker eller 1719 års grundlag fäder å den andra kan då lätt bli oproportionerlig. Nä under föregående årtionden de svenska stånden med växand självkänsla framfört sina mer och mindre vittgående besvä hade *de* också punkt för punkt sökt försäkra sig om kunglig resolutioner å dessa besvär, som i möjligaste mån avhjälpt de stridiga yrkandena och klagomålen. Och det är i dess spridda och disparata resolutioner för särskilda fall och tid lägen, som Karl XI:s både »approbationer» i fråga om stats skicket och hans aktförklaringar mot tidigare, anstötliga ut talanden rörande kungadömet ha sin förebild och motsvarig het. Någon »naturrättslig-publicistisk» lärdom har lika lite att skaffa med dessa dokument som med det kungliga testa mente (1693) och det utkast till kungabalk (1696), där Karl X gått att sammanfatta det praktiska maktläget mot slutet a sin regering. Testamentets *stomme* är kalkerad på de tidigare aristokratiska regeringsformernas fasta, helgjutna schem Men hur lösliga och famlande te sig däremot icke de ny och särskilda kontrollbestämmelser, som här tillkommit m anledning av senare erfarenheter![3] I förslaget till kunga balk ha ämbetsverks, råds och riksdags självständiga be fogenheter upphäfts för att mer eller mindre mekanisk hopas på monarken.[4] Men liksom här vissa ensidiga kons kvenser till kungamaktens förmån utdragits ur den gam

[1] Frihetstidens författning, s. 223 ff.

[2] Harald Hjärne, Karl XII, s. 6.

[3] Dessa — för att tala med Schönberg III, s. 302 — »hommar m Aristocratiske försök» spåras i bestämmelserna om ansvarsfördelning mell förmyndare och råd, myndig konungs redofordran, förbud mot godsavsöndri o. s. v. Jfr Kjellén, Riksrättsinstit., s. 199.

[4] Schröder, Konungabalken av 1696 (ak. avh. 1842).

[sam]tidigt landslagens allmänna förutsättningar, så har t. ex. [St]iernhielm i sin Deduktion tagit samma förutsättningar i anspråk [fö]r ett statsrättsligt program av alldeles motsatt art. Spåras [vä]l i dessa urkunder någon som hälst principiell orientering [el]ler organisatorisk omgestaltning, som för tanken till Bodins, [H]obbes eller Kongelovens tidsålder?[1] Fanns väl hos oss [n]ågon Griffenfeld?

Nej, det var temperamentet — våldsamheten, rastlösheten, [u]ttryckssättet — som förenade Karl XI med vissa samtida, [fu]rstliga reformatorer på kontinenten.[2] En frimodig riddar[hu]sstalare syntes honom snart lika upprorisk som en tred[s]kande landshövding. En tillfälligt hindrande lagparagraf [u]pprevs med samma otålighet som den tungrodda arbets[f]ördelningen i ett kollegium. Men den naturliga, kungliga [s]jälvkänsla, som växte sig allt starkare, fann sig å andra [s]idan tillfreds med den »dogm» om enväldet — Harald Hjärnes [u]ttryck — som på redan antytt sätt propagerades. Reellt [f]örblev 1680- och 90-talens svenska kungadöme vad av [s]ammalt Geijer och nyligen Stavenow kallat en »diktatur» [fö]r lösning av de överhängande uppgifter, som råd och riks[d]ag ej kunnat bemästra.[3]

Och denna provisoriskt präglade statstyp hade då till [fö]rst icke blott sin rot i Karl XI:s och hans medhjälpares [k]onservativa eller reaktionära läggning. Dess gamla kärna [i] ny dräkt betingades även så till vida av rent geografiska [o]ch kulturella faktorer, som vår svenska naturahushållning [k]nappast medgav den ekonomiska, sociala och administrativa [rö]relsefrihet, ur vilken annorstädes absolutismen framgick. [O]m också reduktioner jämväl förekommo på kontinenten, så [in]skränktes, mildrades eller avbrötos de där,[4] medan de hos

[1] Det har sitt intresse se, hur den länge praktiskt oavgjorda kampen mellan kungamakt och ständer i kontinentens stater motsvaras av ett och [a]nnat teoretiskt medlingsförsök, t. ex. Sechendorff, Deutscher Fürstenstaat [1]655 (Zwiedineck-Südenhorst, a. a. I, s. 29) och dansken K. S. Testmans [R]igsständer 1664. (J. Jørgensen, a. a. I, s. 143 ff.)

[2] Om konungens »fältliv» även i fred, hans »krigstillstånd» mot olika [sa]mhällsklasser Sjögren, Karl XI, s. 285, 481.

[3] Geijer, Teckning av frihetstiden, s. 8. — Stavenow, Rec. av Lagerroth, Frihetstidens författning, *HT* 1916, Översikter och granskningar, s. 77.

[4] Neymarck, a. a. s. 34, 48, 52. — Erdmansdörffer, a. a. I, s. 414, 416. — Handwörterbuch der Staatswissenschaften (3 uppl.) III. s. 514 f., s. 23 f. art. Domänen). — Jfr Riddermarck, Tienlig scrapa etc. (250 i U. U. B.): »reduction är sub sole nihil novum utan i andra werldenes orter myckit swårare [fö]r sigh gådt än i Swea och Giöta Rijke». Partigängaren har icke kunnat undvara jämförelsen, fast han — mer eller mindre avsiktligt — förvridit den.

oss blevo huvudmoment. För de expansiva, indirekta skattena, vilkas följdriktiga utveckling var Colberts »plan uniqpå det finansiella området och i Tyskland tedde sig, bå för statsmän och publicister, som »eine entdeckte Goldgrube saknade vi däremot starkare materielt underlag. I Sverikan den gamla feodala krigsmakten sägas ha pånyttföt på demokratisk grund genom knektehållet,[2] medan mdäremot utomlands just vid denna tid utbyggde sina armkring en stomme av stående, kontant avlönade truppenhetDet civila indelningsverket följde sedan hos oss det militär

* *
*

Så visar också Karl XII:s historia, hur de naturlifaktorerna kunde verka återhållande, även när de personliimpulserna blivit andra. På grund såväl av egen, logisläggning som av de nya maktförhållanden, under vilka ha uppvuxit, har denne konung mera medvetet trätt i de kontinentala, absolutistiska furstarnas spår: från början undaskjutande råd och ständer upptog han längre fram plane på betydelsefulla förändringar inom skatteväsen, förvaltninrättskipning.[3] Men liksom rådets självständighet snart no återställdes, riksdagen i sinom tid inkallades till dess unsättning och ständernas bankofullmäktige till sist inordnade bland de kungliga verkställighetsorganen, så blevo icke helle Karl XII:s administrativa nyheter beständande på grund a den växande motsatsen mellan å ena sidan den inre organismens tröghet och å den andra överspändheten i Karls a nödläget skärpta krav.

Omvänt är det först frihetstidens svenska riksdag, son erbjuder sannskyldig motsvarighet till kontinentens regerand ständer under föregående århundraden, närmast Holland. Den byråkrati, som kungamakten hos oss kallat till liv

[1] Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, s. 21? f — Jfr Henrik Falkenberg: »Ehwad Contribution wij uptänckia, så ähr inskiäligare än dhen, som faller af Tull och Accijs». SU prot. 28 sept. 16??.

[2] Wijkander, Öfversikt af den svenska krigsförfattningen uppvisa s. 193, 257, likheten mellan det svenska indelningsverket och tysk ständer milis, olikheten mellan det förra och samtidens stående arméer.

[3] J. E. Almquist, Ett försök till grundskatternas förenkling, *KF*1916, s. 210 ff. — Densamme, Kontributionsränteriet, a. a. 1918, s. 94 ff. — A. B. Carlsson, Den svenska centralförvaltningen 1521—1809, s. 114 ff. — Nauman, Centralförvaltningen i Karl XII, minnesskrift 1918, s. 577 ff.

framträdde nu som riksdagsväldets verktyg i de mångfaldiga utskotten, kommissionerna och förtroendesysslorna och gav därmed ryggrad åt »en av de mäktigaste parlamentariska församlingar, som funnits i världen». Men ett hänsynslöst partiregemente, som i själviskhet och lättsinne endast kan jämföras med kabinettspolitikernas vid de samtida envåldshoven,[1] lät omsider detta statsskick mogna för en revolution (1772), vilken enligt sin upphovsmans anvisning var avsedd att förnya det organiska samarbetet mellan konung och riksdag från Gustav II Adolfs dagar.

Den kamp på liv och död mellan dessa båda sistnämnda parter, som Gustav III:s regering icke dess mindre blev, fick särskilt sin färg av den sistnämndes strävanden att ersätta ständerbyråkratin med en av konungen fullständigt beroende ämbetsmannakår. Ett märkligt led i denna kamp, som slutade med att beröva Gustav III livet och hans son kronan, var en plan från den förres sista år att h. o. h. ersätta riksdagen med en tvåkammarrepresentation, där för adelns, ämbetsmannaståndets, vidkommande endast ombud för jordägarna skulle ha tillträde.[2] Men sedan 1809 ett nytt och lyckosammare försök gjorts att reglera jämvikten mellan konung och riksdag, var det icke minst de pånyttfödda, byråkratiskt sammansatta utskotten, som bidrogo att med ytterligare ett halvsekel förlänga den gamla svenska ståndsförfattningens ojämförliga tillvaro.

---

[1] Om samtida paralleller mellan ständernas envälde i Sverige och furstarnas i andra länder Eric Fahlbeck, Studier över frihetstidens politiska idéer, Statsvetenskaplig tidskr. 1916, s. 123 m. not.
[2] Brusewitz, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, s. 15 ff.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Sigridis Storråda rediviva.

Uti sitt arbete: *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000,*[1] har Lauritz Weibull på nytt upptagit frågan om Sigrid Storrådas härkomst och giftermål samt därvid visat, att konung Erik Segersäll blivit gift med en dotter till hertig Misico af Polen, uti vilket gifte föddes sonen Olov (Skötkonung) (»Olov Svenske») samt att efter Eriks död hans änka gift om sig med konung Sven Tjuguskägg, som med henne fick sonen Knut (den mäktige). Vad Sigrid Storråda såsom angiven moder till Olov och Knut beträffar, säger Weibull följande: »*Denna*[2] Sigrid är icke historisk.» I ovannämnda åsikter instämmes till alla delar. Det fins emellertid från samma tid *en annan* historisk Sigrid Storråda. Här nedan skall visas, vem denna varit.

När man studerar »Gesta Hammaburgensis ecclesiae» av Adam av Bremen,[3] som däri själv angiver danske konungen Sven Estridson som en[4] sagesman, så skall man där samt hos Adams skoliast finna utöver sagda uppgifter andra belysande vissa av denne konungs familjeförhållanden. Det meddelas sålunda, att konungens föräldrar varit Ulv jarl och Estrid, syster till förenämnde konung Knut. — Att Estrid haft en slavisk prinsessa till moder, anser Fürst[5] ytterligare bekräftas av den antagligen med våld omdanade formen på Estrids huvudskalle, som jämte skelettet för övrigt anträffats i en pelare i Roskildes älsta stenkyrka. — Vad angår andra Ulvs släktförhållanden, meddela förenämnda Bremenkällor

---

[1] pag. 106—110.

[2] Ordet af mig kursiverat.

[3] Edition Lappenberg (Pertz, Monumenta Germaniæ historica. Scriptores VII, pag. 318—356).

[4] »Bremerklerken har to kilder: Svends meddelelser og ærkesædets overlevering» (H. Olrik, Konge og præstestand i den danska middelalder I. pag. 169—170); se utförligare härom Lappenbergs inledning om skoliastens samband med Adam samt särskilt där pag. 274; se även Finnur Jónsson: Hvor faldt Olav Trygvason? *DHT* 8: 3, pag. 187—8; Jörgensen: Om kristendomforfölgelsen i Danmark (Aarb. for Nord. Oldk. og Histor. 1871), pag. 103—4).

[5] »När de döda vittna», Sthlm 1920, pag. 45—46.

huvudsak endast, att denne haft en broder Björn och en syster Gyda, gift med jarlen Godwin, i vilket sistnämnda gifte fötts sönerna Sven, Toste och Harald. Men om Ulvs egna förfäder få vi dessa källor intet veta.

Hos Saxo[1] lämnas ett visst besked härom i form av en längre legend, enligt vilken en björn skall hava bortrövat en husbondes dotter, samt med henne fått en son, som erhöll namnet Björn, vilken åter fick sonen Thorgils Sprakaleg, som var fader till Ulv, Estrids gemål.

Sven Ågesön[2] däremot nämner intet om Ulvs förfäder. Hamsfort[3] åter lämnar i korthet förenämnda stamtafla, men bägge giva Ulv jarl efternamnet: Sprakaleg, något som även är fallet med den *svenska traditionen* av år 1333.[4]

Slutligen anträffa vi hos Thomas Geysmerus[5] i starkt förkortad form oftanämnda legend.

Isländska sagotraditionen[6] och *Knytlingasagan*[7] känna om denna intet, men uppgiva, att Thorkel (eller Thorgils) Sprakaleg varit Ulvs fader.

Först Langebek[8] har sökt ur legenden få fram något om Sven Estridsons släkt. Han vill i björnens son se svenske prinsen Styrbjörn, som stupade mot sin farbror Erik Segersäll; han upprepar sagans utsago, att denne Styrbjörn varit gift (en natt) med Thyra, Harald Blåtands dotter, men ej heller denne författare kan nämna namnet på Thorgils Sprakalegs maka. — Denna Langebeks härledning har godtagits av olika författare ända till vår tid.[9] Den är emellertid ej blott obevisad, utan, vad mera är, helt säkert oriktig, detta av den enkla grund, att Adam av Bremen uttryckligen förklarat, att efter striderna, som följde på Stenkils död, hela kungliga ätten var fullständigt utdöd,[10] ett uttryck, som endast kan

[1] Gesta Danorum (Holder) 1886, pag. 345—346.
[2] Langebek, Scriptores I, pag. 56.
[3] Langebek, anf. st. pag. 269.
[4] *SRS* I, pag. 4.
[5] Langebek, anf. st. II, pag 351.
[6] Fagrskinna (edition Munch och Unger, Kristiania 1847) 100, pag. 80.
[7] Sögur Danakunga, 2. edition Carl af Petersens och Emil Olsson, första häftet, pag. 33, 36, 55.
[8] Anf. st. III, pag. 278—282.
[9] Exempelvis Raeder, Danmark under Svend Estridsen og hans Sönner, 1871, pag. 26; Munch, Det norske Folks Historie, I:2, pag. 101.
[10] Anf. st. III, 52 (»Ita prorsus deficiente omni regali prosapia»). Man skall dock här lägga märke till, att Adam i samband med notisen om Ludvig Barnets död år 911 säger följande: »In isto Ludvico vetus Karoli finitur prosapia» (anf. st. I. 54), ehuru detta endast var fallet i Tyskland. Anmärkas kan dock här, att på sistnämnda stället saknas ordet »omnis». I varje fall må det anses uteslutet att Adam icke skulle hava talat om härstamningen ur Styrbjörns ätt, därest denna varit en verklighet. Man hade även kunnat vänta i de älsta källorna en beskrivning över, att Sven Estridson, om så varit fallet, skulle hava gjort anspråk på svenska kronan. Detta är emellertid ej fallet. Knytlingasagan (anf. st. kap. 22) är den enda källa, som talar om ett krig mellan Stenkil och Sven, men har det nog varit ett af de ofta återkommande gränskrigen, då ingen annan källa därom har att berätta.

vara avsett att beteckna de gamla Uppsalakonungarnes ätt. En dan förklaring skulle emellertid icke Adam hava kunnat avg därest Styrbjörns släkt ännu levt på svärdssidan kvar uti den danska konungaätten.

Emellertid omnämna även engelska författare[1] — fast i nå annan form — denna legend om en annan uppgiven gren af Sp kalegsätten. Möjligen kan det därför finnas en viss kärna af s ning i denna, samt en medlem af ätten sålunda bortrövat en kvin vilken blivit hans hustru. Har verkligen ett sådant rov ägt ru så kan, av skäl som här nedan nämnas, denna dotter ha varit id tisk med Sigrid Storråda.

Vad så beträffar andra källors vittnesbörd om Ulv jarls Sigrid Storrådas släkter, skall här endast framhållas, att isländ sagotraditionen bl. a. anger den sistnämnda som dotter till vik gen Skaguls Toste, samt såsom syster till en viss Ulv jarl, vars västgötajarlen Ragnvald i gifte med Olav Trygvasons syster In borg hade sönerna Ulv och Eilef.[2] *Sedan Sigrid lösgjorts fr sin felaktiga plats som svensk och dansk drottning, hava vi f rätt att sätta tro till sagornas förestående samfälda vittnesbör dessa frågor, enär detta dels verkar mycket vederhäftigt, dels motsäges av historiska källor.* Vidare skall tilläggas, att Ulv j Sven Estridsons fader, hade en broder vid namn Eilif,[3] samt att j Godwin ägde, förutom förenämnde: Sven, Harald och Toste, bl. en dotter Gyda, ett namn, som äfven bars af en annan, till vilk bemälde Harald var fader.[4] Slutligen skall framhållas, att Sv Estridson själv hade en dotter vid namn Sigrid.[5]

Efter att hava tagit del av ovanstående, torde läsarne få sin uppmärksamhet å Munchs[6] så riktiga uttalande *i just den fråga* att: »Opkaldelserne spillede en större Rolle i Norden i äl Dage end senere» samt att därför Thorgils Sprakalegs hustru svensk samt bör hava hört till samma ätt som Ragnvald och Sig Storråda, samt Thorgils' egna såväl som Ragnvalds söner u kallats efter gemensamma fränder av Ragnvalds ätt, med vilk Thorgils alltså varit besvågrad. Längre har ej Munch kun draga ut konsekvenserna.

---

[1] Langebek, anf. st. III, pag. 300.

[2] Exempelvis Fagrskinna, anf. st., 137, pag. 101, Snorre, Konun boken, utg. av H. Hildebrand I, pag. 156, 209—211, 227, 228, 252, 291, 292; II, pag. 20, 21, 59, 61, 63, 65, 79—82, 84, 93, 94, 96, 100—107, 318.

[3] Vita S. Elphegi (Langebek, anf. st. II, 460, III tab. ad pag 2 Jomsvikingasaga kap. 50, 51, 52.

[4] Adam af Bremen, anf. st. kap. 52 (pag. 325), kap. 129 (pag. 34 Fagrskinna, anf. st. 197 (pag. 134).

[5] Monografi af Steenstrup hos Bricka, Danskt Biografiskt Lexik

[6] Anf. st. II, pag. 13. Munch tillägger här följande om Ragnva »Usandsynligt er det ej, at hans fader Ulf igjen kan have vaeret en Sönnes og fölgelig Sigrid Storraade en Sönnedatter af den Ulf Jarl, som i St björns Thaatt naevnes som dennes Morbroder og Fosterfader».

I fortsättning härtill skall nu ytterligare framhållas:

att Svens förenämnda dotter Sigrid bär samma namn som igrid Storråda, samt

att Godwins ene son[1] erhållit samma ovanliga förnamn som igrid Storrådas fader Toste.

Det kan därför, efter vad ovan sagts, antagas, att den histo-ska Sigrid Storråda varit gift med Thorgils Sprakaleg och däri-nom blivit stammoder för den senare danska konungaätten, *ett ntagande, som göres på den särskilda grund, att endast med henne m mellanled kan, som helhet betraktat, visas dels hur före-ämnda två personer samfällt resp. uppkallats efter två andra av äre generationer, dels hur den af Munch påpekade namnlikhet upp-ommit.*

Rörande detta antagande skall det uttryckligen framhävas, att etsamma, långt ifrån att vara en blott gissning, måste anses stå sheten så nära, som möjligt är, när detsamma ej kan direkt histo-skt styrkas. Redan Langebek har haft sin uppmärksamhet riktad å förenämnda identitet namnen emellan, och därigenom kommit till en slutsatsen, att Thorgils Sprakaleg varit gift med en hypotetisk ch okänd syster till Sigrid Storråda.[2] Det kan därför icke fin-as tvivel därom, att denne författare, därest han haft klart för ig de sakförhållanden, som Weibull utvecklat, skulle hava dragit en samma konklusion, som här ovan preciserats. Detsamma kan ägas om Munch. *I realiteten* stödes därför uppfattningen ifråga v de två på sin tid främste historieforskarne i Norden.

Härtill kommer dessutom en synnerligen viktig omständighet ed stor beviskraft. Den står i samband med det s. k. *Sigridlef* Sverige. — Sedan det här nedan först redogjorts för denna ägo-mplex' historia ifrån älsta tid intill år 1310, skall därefter denna mständighet närmare utvecklas.

Rörande komplexens namn måste man vara mer än tillåtet eptisk, därest man, efter de upplysningar, som här ovan och här edan lämnats och lämnas, skulle vilja betvivla, att denna en gång gts av Sigrid Storråda samt uppkallats efter henne.

Endast tvenne gånger finna vi åt densamma tilldelat före-ämnda namn.

Första gången är det uti konung Waldemar den andres jor-ebok,[3] där en passus, lyder i översatt utdrag som följer:

[1] Denne, den berömde jarlen Toste (Tostig, Tosto) Godwinsson, tilldelas f Knytlingasagan (anf. st. pag. 42) tillnamnet: »trespjöt». Antagas kan ärför, att han upprepade samma idrott som tidigare Olav Trygvason övat, ämligen att leka med trehandsspjut, så att ett alltid var i luften och där alltid greps i fästet (Munch, anf. st. I: 2, pag. 368).

[2] Langebek, anf. st. III, pag. 282, »Tabell: genus maternum» samt ag. 281, not m.

[3] Avtryckt första gången av Langebek; därefter av O. Nielsen uti ans Liber census Daciae, Köpenhamn 1873; vidare av Paludan-Muller nder titeln: »Om Kung Valdemars Jordbog» (Videnskablig Selskabs skrifter, Raekke, hist. och fil. afd., bind V). En annan uppsats: Studier over Kong

»Detta är Konung Waldemar (I) besittningar i Sverige I arem — — —, förutom det andra myckna (»alia multa» som tillhör Syghridlef, förutom dessa de egendomar, som Boleslav ärvde, då hans fader Sverker d. ä. dog, och som efter denne Boleslavs död ärvdes av hans syster, drottning Sofia, Konung Waldemar (II:s) moder. Och skall man veta, att alla sagda besittningar hava vi givit till hertig Knut med undantag av (»praeter») Boleslavs arv.»

Uti förestående lista har man synbarligen att skilja på två kategorier egendomar:

I) Alla i texten *namngivna* jordenheter samt dessutom ste andra myckna, som hör till Sigridlef». Dessa hade ägts av Waldemar den förste och voro sålunda Waldemar den andres *fädernearv*.

II) De egendomar, som kommit genom Boleslav och drottning Sofia från Sverker den förste till Waldemar den andre, och som sålunda voro den sistnämndes *mödernearv*. Det finns intet, som antyder, att även dessa utgjorde en del av Sigridlef. De hade synbarligen varit Sverkerska familjegods.[1]

Andra gången vi möta namnet ifråga är uti den förenämnda svenska kronologi af år 1333, varuti det på tal om Olov Skötkonung säges: »hans moder var »Sigrid hin rika», efter vilken Sigridlef är uppkalladt.»

Om vi nu gå tillbaka i tiden, sökande efter Sprakalegs-ättens egendomar i Sverige, som kunna antagas hava varit identiska med oftanämnda ägokomplex' olika delar, så skall det, för vad angår Ulv och dennes son Sven, sägas, att den förre kom från Sverige till Knut den mäktiges hird, samt att det är känt, att både f. och son länge som landsflyktige uppehållit sig i detta land

Waldemars jordebog är utgiven av Joh. Steenstrup (Köpenhamn 1873—74). Sven Bring har i sina Monumenta Scaniensia givit utdrag af densamma. Se slutligen Lauritz Weibull, Liber census Daciae. Köpenhamn 19..

[1] Schück (Den älsta kristna konungalängden i Sverige, Uppsala Univ. årsskrift 1914), har däri förklarat det vara »ett faktum», att konung Sverker den äldre ägt en del av Sigridlef, som från Sigrid Storråda övergått till hennes son Olov, därefter i tur och ordning till Amund och Emund, och från den senare: *antingen* till en okänd dotter till denne och gift med b.. mälde Sverkers farfar, *eller* till Stenkil, och vidare genom en kvinnlig, n.. mera okänd efterkommande till den sistnämnde genom gifte med konung Sverker. Av dessa två eventualiteter anser förf. den förstnämnda vara den bästa och tillägger: »men vilken möjlighet man än bestämmer sig för, h.. Sverker tydligen varit befryndad med den svenska konungaätten: tydligen s.. att han stammat från Erik Slemmes dotter.» Alltsa »ett faktum», st.. endast af flera, av varandra ömsesidigt beroende, obevisade och obevisba.. möjligheter. Då emellertid Weibull visat, att Olov Skötkonung icke v.. Sigrid Storrådas son, förfaller det hela. Men även om så icke varit f.. framgår tydligt av sagda passus i jordeboken, att där noga skiljes me.. Sigridlef å ena sidan, Boleslavsarf å den andra. Detta är även danska f.. fattares åsikt. (Se citatet här nedan pag. 221 not 6.)

[2] Saxo, anf. st. pag. 347, meddelar, att, sedan Ulv med list vun.. Estrid, drog han sig med henne undan Knuts vrede till Sverige. Vad sen.. Sven angar, har han själv för Adam berättat, att han under 12 år g.. militärtjänst hos konung Anund (Adam, anf. st. II, pag. 71).

Danska och norska skriftställare hava velat, att Sven därvid vistats på sina egendomar Sigridlef,[1] ett antagande som är mycket möjligt men obevisbart.

Om denne Svens ene son, Erik Jarl (Ejegod) kan detsamma sägas gälla.[2] Dock är det möjligt, att han ej ägt mer än en viss broderlott av detta. Mera tvivelaktigt är då, om hans broder Nils ägt en annan. Det framgår av Saxo, att Nils' sonson Knut vid besök hos sin styvfader konung Sverker nödgades sälja vissa av sina egendomar i Sverige samt att senare (år 1153) denne Knut samt hertig Waldemar (Erik Ejegods sonson, senare Waldemar den förste) hos danske konung Sven (Grade) begärt tillstånd få besöka sina gods i Sverige.[3] Men vissa delar därav *kunna* varit ärvda Margareta Fredkullagods,[4] (i så fall nog inmängda bland Sigridlef i listans första kategori). Men Waldemar bör dessutom[5] haft efter faderns död 1131 del av Eriks lott ur Sigridlef.

När senare efter sistnämnde Waldemars och hans älste son Knuts död alla manliga ättegrenar av danska konungahuset utslocknat med undantag av den yngre sonens Waldemar den andres, så blev det förvisso, så som en dansk författare så öfverskådligt visat, denne sistnämnde konung förbehållet att på nytt samla i en hand de förut så småningom på olika händer uppdelade egendomarne samt Sigridlef.[6]

Av förenämnda citat ur jordeboken känna vi, hurusom de under moment I upptagna jordagods — alltså Sigridlef — skänktes av konung Waldemar till hans (oäkta) son hertig Knut. Denne har nog ökat gåvan med egendomar, han fått i Sverige efter sin moder Helena, Hertig Guthorms dotter.

Av Knuts tre barn finna vi Svantepolk och Cecilia bosatta här i landet. Av dem har tvifvelsutan den förre fått svenska brorslotten af arvet. Emellertid bör hans familj genom giftet med Benedikta Sunesdotter hava fått efter hans svärfader och svägerska, drottning Katarina, egendomar, vilka kunna tänkas hava kommit från Sverkerska ätten.[7] Han bodde intill sin död år 1310 på

[1] Exempelvis Raeder, anf. st. pag. 28.
[2] Exempelvis Munch, II, pag. 13.
[3] Saxo, anf. st. pag. 461, 476.
[4] Se härom Munch, anf. st. II, pag. 535, not 1 samt Saxo.
[5] Utöver möjl. nedärvd lott ur Fredkullagodsen, som modern fått (Saxo).
[6] Paludan-Müller (anf. st.) säger sålunda bl. a. följande: »Konung Waldemars den förstes fädernearv måste hafva varit en broderlott av hertig Knud Lavards jordagods. — —· Konung Waldemar den andres måste hava varit långt betydligare än hans faders fädernegods, dels emedan då i det minsta två av Knud Lavard döttrars linjer voro utdöda — — Slutligen var i Waldemar Sejrs hand samlat alla de äldre linjernas arvegods, då han var den ende manlige ättlingen af konungahuset, — —. Härtill kom det s. k. Sigridlef och hans mödernearvegods i Sverige.» Nielsen (anf. st.) visar, hurusom uppräkningen av konung Waldemars inkomster av sitt jordagods går till sida 45. Då Sigridlef står på s. 44, hör alltså denna komplex till sagda jordagods.
[7] *DS* 295, 302 nämna vissa dylika, som sedan Sune och Helena, hans hustru, bortskänka till Gudhems kloster, och som förvisso ej voro

Viby, belägen i (Östra) Ryds socken av Östergötland[1], en gå[rd] som upptages på oftanämnda ställe av jordeboken och som måhän[da] redan på Sigrid Storrådas tid varit huvudsätet för Sigridlef. Eft[er] sagda år uppdelades brorslotten på Svantepolks döttrar, varigenom den upphörde att tillhöra manliga linjen af Thorgils Sprakalegs o[ch] Sigrid Storrådas efterkommande.

Då nu genom Weibulls undersökning klarlagts, att Sigrid Stor-råda aldrig varit gift med Erik Segersäll och Sven Tjuguskägg, så förstår man visserligen, att på denna grund aldrig Eriks efter-kommande kunnat hava haft någon del i Sigridlef (något som f. ö. intet heller giver vid handen), men denna undersöknings resultat borttager av samma anledning även möjligheten av att förklara huru *ändock* vissa av Sven Tjuguskäggs efterkommande (antagligen redan Ulv Jarl) hava ägt av Sigrids jordagods. Hela denna fråga hänger så att säga i luften. Först genom framhållandet av, a[tt] dessa gods måste hava kommit till dem genom Thorgils Sprakalegs gifte med Sigrid, blir allt klart. Sigridlefs egen historia är därf[ör] på sätt och vis ett ytterligare betydelsefullt bevismedel för riktig-heten av förberörda sakförhållande.

Thorgils Sprakaleg själv har svårligen varit en betydande man.[2] Han har förvisso ofta av författare förväxlats med sin nä[re] samtida, Thorkel den höge, och hans namn anträffas näppeligen självständigt i källorna, utan står han där endast såsom sina söners fader. Har han rövat Sigrid, så är det ett ytterligare stöd f[ör] sannolikheten av, att denna senare tillhörde en förnämligare ätt. Ett sådant handlingssätt hade nog icke varit behövligt, om h[an] varit en Styrbjörnsättling. Deras son Ulv var, som nämnt, enli[gt]

de enda, de efter Sverkerska ätten ägt; *DS* 377 åter låter drottni[ng] Katarina bortgifva »Suthercopiam» till systern jämte alla de egendomar o[ch] räntor, som deras fader Sune köpt. Det ser emellertid ut, som om alla [de] delar, som tillhörde henne från hennes gemål Erik Eriksson, blivit av h[enne] i helhet skänkta till fromma ändamål.

[1] Denna gårds verkliga läge angives här för första gången i tr[yck] efter uppgift hos Utter (Geneal. 41, pag. 6 i R. A.), som meddelar, att d[et] funnits ett gammalt psaltare i Ryds kyrka, innehållande följande medde-lande: »D. Swante Polk de Wibij obiit anno D:ni 1310». En gård m[ed] detta namn ligger ännu kvar i socknen.

[2] Raeder, anf. st. pag. 39, säger däremot: »Thorgils Sprakaleg o[m]tales kun lidt, men paa en maade, at han maa ha vaeret en betyd[elig] mand.» Jag har, som ovan nämnt, ej funnit något, berättigande till sådan slutsats.

[3] Sigrid kallas stundom för »dotter till en storbonde», och fadern sä[gs av] Snorre vara »den mägtigaste och gävaste där i landet av alla, [men] icke buro tignarnamn; han var en stor härman; låg länge i härnad». [De] trycken äro tvivelsutan riktiga, men man akte sig väl att lägga nutida betydelse i dessa ord. De angiva i stället, att Sigrid tillhörde en av d. v. ädlaste släkterna. En »tignarman» var en sådan, som gått i kon[un]gens tjänst och därigenom i de stora ätternas ögon avstått från en del [av] sin forna självständighet (se i dessa frågor Hildebrand, Sveriges m[e]deltid, I, pag. 64, 65, 72, som just i dessa frågor omnämner Skaguls To[ste] samt dennes sonson Ragnvald jarl, som fick uppbära av Thorgny La[gman] skarpa förebräelser för att han strävade efter tignarnamn).

axo, »en svensk man» (»quidam suecus») som kom »lockad av nuts frikostighet och tog tjänst i dennes hird». Om denne Ulv har amme författare en hel del förklenliga omdömen, och angiver det stiga sätt, varpå denne vann sin hustru.[1] Det är möjligt, att an icke varit den förste i släkten, som ställt till en eller annan upp för vinnande av en för hans mål lämplig hustru. Först så männingom steg Ulv i graderna och blev jarl m. m. men föll dock ll sist för Knuts utsända svärd. Det är antagligt, att Ulvs son ed sin läggning[2] icke underlåtit tala om sin ätts ursprung för dam, därest detta ursprung varit värt omnämnande.

Sigrid Storråda har utan allt tvivel blivit stundom förväxlad ed den Sven Tjuguskäggs drottning Gunhild, åt vilken Saxo givit amnet Syritha, och som kanske benämndes så i Norden.[3] Mellan igrid Storrådas och Uppsalakonungarnes ätt, kunna hava existerat äktskapsförbindelser. Vi kunna ännu finna vissa bidragande beöringspunkter de båda kvinnorna emellan. Sålunda ägde bägge, om vi veta, en son med namn: Olov (Eilef). Men gåtans huvudening bör vara den, att Ulv (*Jarl*) *Svenske*, gift med Estrid, tilllades, efter långvarig muntlig tradition[4], i sagans gryning[5] felktigt namnet »*Olafr* jarl Sprakalaegsson» samt fick därigenom och genom förväxling med den nedannämnde) sin moder Sigrid torråda i stället oriktigt insatt som moder till Syrithas (Gunhilds) on. »*Olov Svenske*», gift med en annan Estrid. Därför kan ej Ulvs oders namn anträffas i sagorna. — Man anade senare aldrig, att två vinnor omnämndes under Sigrids namn. Att i mindre betydande all alltid kunna särskilja, när det är den ena eller den andra, som amträder låter sig tydligtvis ej göra. — Däremot skall det med tyrka framhävas, att med det åskådningssätt, som här för första ången framlägges, det i vissa viktiga fall, särskilt i samband med riderna mot Olav Trygvason,[6] måste anses hava varit Gunhild och j Sigrid Storråda, som uppträtt eggande och handlande, något som an fastslås av den enkla grund, att vissa efter Weibulls upptäckt förklarligt vordna och därigenom omöjliga händelser endast genom renämnda särskiljande finna sin förklaring,[7] varefter sagornas berät-

---

[1] Saxo, anf. st. pag. 347.

[2] De tre generationerna, Torgils, Ulf och Sven, tyckas hava haft ett ing gemensamt: flytande tunga. Den förstnämndes tillnamn: Sprakaleg tolkar Loccenius (noten av Er. Olai pag. 211) betyda: »impeditae linguae» (synbarligen i överförd bemärkelse); om den andre se förest. not 35; om den tredjes karaktär se Munch, anf. st. I: 2 pag. 842, II, pag. 14 not 1.

[3] Var Gunhilds namn Gyritha och Syritha Sigrids namn?

[4] Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie I, pag. 400).

[5] Olafs saga hins helga (Keyser, Unger) pag. [5, 48], 49, 111.

[6] Olrik framhåller i inledningen till Saxos berättelse härom (Sakses Danesaga. Oversat af J. Olrik, II, pag. 202), att denna måste vara hämtad fra norsk tradition, som »indeholder en historisk Kaerne, om end den er trykket i enkelthederne.»

[7] Så länge Sigrid Storråda gick och gällde som Olov Skötkonungs och sålunda den mäktiges moder, låg däri en något så när plausibel förklaring till,

telser kunna sägas framträda i historiens klara ljus. Särskilt skall fästas uppmärksamhet därå, att Sigrids tillnamn: »Storråda» sålunda måste antagas tilldelats henne endast därför, att hon var »rådande» över »stor» egokomplex, samt att alla andra underbetydelser, som hittills häftat vid namnet rent av i ordspråksform, måste anses senare till och uppkomma just genom sagda sammanblandning med drottning Gunhild. Inga skäl föreligga hädanefter anse Sigrid Storråda hava varit en mot sin släkt fientlig kvinna. — Så faller skuggan från hennes minne...

Efter vad ovan sagts, måste vi sålunda visserligen låta Skaguls Tostes dotter stiga ned från sin dubbla drottningatron,[1] men hon står dock orubblig för vår syn såsom den ädla stammodern vars blod sedan sekler igenom brusade i ådrorna på Waldemarernas höga ätt, och som genom denna, genom Folkungarne och genom andra ätter svallar vidare hos ättlingar ända in i vår tid minnande om denna ägarinnan till det stora »Sigridlef».

---

att hon kunnat uppträda som fiende till både sin frände Olav Trygvason och sin egen brorson Ragnvald, gift med Olavs syster, men i och med det samma det visats, att hon ej var denna moder, blir fiendskapen oförklarlig och måste här de båda konungarnes verkliga moder träda in i Sigrids ställe. Då man dessutom vet, att Olav Trygvason friat till Erik Segersälls änka, har alltså dylikt skett hos Gunhild. Gunhild och Sven Tjuguskägg hade dessutom anledning vara avogt stämda mot Olav Trygvason, enär Svens syster, Styrbjörns ovannämnda änka Thyra, som flytt från sin andre man Boleslav, Gunhilds broder, därefter blivit Olavs drottning samt eggade honom till att av denne Boleslav utkräva det land, som hon i Venden ägt, eller ersättning därför. Att Sighvalde jarl, som var gift med Gunhilds syster, i all hemlighet, och Olov Skötkonung öppet skulle sluta sig till Olavs fiende är även lättbegripligt.

[1] Till vilken förvirrad »bevisföring» man *å ena sidan* kommer med den falska föreställningen om Svens andra gifte med Sigrid Storråda och därav uppkommande nödvändigheten att utan grund låta »Svend og Erik Segersäll paa vis Maade bytte Hustrur», framgår bäst hos Munch (an' s I: 2, pag. 126 not 1). Hur klar och logiskt riktig *å andra sidan* händelsernas ström flyter fram, när man håller sig uteslutande till historiens vittnesbörd och låter Sven utan att efteråt gifta om sig med Sigrid förskjuta Gunhild varefter denna länge uppehöll sig hos sin broder Boleslav, ligger i öppen dag. Detta vare sig man med Steenstrup (Danmarks Riges Historie, pag. 371 och 385) förklarar Eriks död hava inträffat »o. 993» och Knuden mäktiges födelse år 995, eller, efter vad Munch, Weibull och Schück anfört, vill framflytta detta dödsår och denna födelse ett (högst två) år framåt i tiden. I varje fall blir Knut vid faderns död 1014 så pass till åren, att han då kunde övertaga Englands krona, vare sig han var äldre eller yngre son. (Han kallas då för »juvenis».) Munchs uppgift, att Knut och bröderna, jämlikt »Economium Emmae», hämtat hem sin moder *före* faderns död, är förvånande, då denna uppgift absolut strider mot denna källas klara ord (Langebek, II, pag. 472 ff.).

Hans Toll.

Underrättelser.

Emil Svensén †. Med den kände historikern och publicisten, fil. doktor Emil Svensén, som i en ålder av 71 år avled den 30 maj detta år, bortgick en av de män, som under de senaste årtiondena såsom föreläsare och författare mest bidragit till historiens popularisering i vårt land.

Det lider nog intet tvivel, att denne mans brinnande vetenskapliga intresse, spirituella kombinationsförmåga, utomordentliga minne och otroliga arbetsflit skulle ställt honom bland de främste på den vetenskapliga historieforskningens fält, därest icke den svagsynthet, varav han under hela sitt liv led, helt utestängt honom från arkivstudier. För den som sett, huru han redan som student vid läsning måste föra boken så nära intill ögonen som det gärna var möjligt, förefaller det nära nog ofattligt, huru han blivit i stånd att inhämta de vidsträckta kunskaper, varom de av honom utgivna arbetena bära vittne.

Huru smärtsamt han själv kände sitt lyte har han i svaromål på en kritik över några smärre detaljer i hans svenska historia givit följande uttryck: »Den till blindhet gränsande närsynthet, varav jag lidit alltifrån vaggan, gör mig i allt mitt författarskap slaviskt beroende av växlande skrivbiträden av olika kapacitet. Det är genom deras förmedling, som jag har att gå till de historiska källorna och söka vad där står att finna, och det är igenom dem, som jag sedan har att, så gott sig göra låter, framlägga detta sökandes frukter. Om det ena som det andra då råkar bliva behäftat med åtskilliga bristfälligheter, bör detta anses mera förklarligt och kanske även mera förlåtligt än hos en författare, som går till verket med sin fulla syn i behåll.» Att hans sökandes frukter under sådana omständigheter blevo så värdefulla som de blevo, torde vara värt den största beundran. Den isolering, som den yttre synförmågans begränsning försatte S. uti, har måhända bidragit att giva honom förmåga av en större inre koncentrering kring föremålen för hans intressen. Men troligen skulle livet i en mera vetenskaplig atmosfär än den, till vilken han blev hänvisad, skyddat honom och hans arbeten från de svagheter av väl fantastiska hypoteser som en eller annan gång vidlådde dem. Trots sitt hindrande lyte fick emellertid Svensén såsom få till livsuppgift att leva av sin penna, och trots detta har han med denna gjort en betydande insats i sitt fäderneslands politiska och kulturella liv. Tidningar

av alla färger hava också vid hans frånfälle med sällsynt enstämmighet givit sitt erkännande åt såväl hans livsverk som hans ädla personlighet. De hava skildrat honom såsom den sansade politiske skriftställaren, vilken med liberal grundåskådning förenade ett varmt fosterländskt sinne, som ställde honom på de avgjorda försvarsvännernas sida; de ha också skildrat »hans oförlikneliga förmåga att såsom föreläsare från första ögonblicket till det sista rycka till sig och behålla en till djup andakt spänd uppmärksamhet» (Olof Högberg).

Hans specialitet som författare var historien och geografien, understundom båda på ett spirituellt sätt förenade. Inom dessa områden har han, utom de artiklar han såsom medlem av Aftonbladets redaktion författade, utgivit större som mindre arbeten, avhandlingar och tidningsuppsater i stort antal. Han förenade i detta sitt författarskap vetenskapsmannens blick med gåvan av en lättsmält och tilltalande framställning, ej sällan kryddad av humor. Ofta framställer han fyndiga hypoteser, vilka, om de ej alla kunna uthärda kritikens skärseld, alltid hava originalitetens intresse.

Hans största arbeten äro den tillsammans med Johan Bergman utgivna *Världshistorien, berättad för svenska folket*, som började utkomma 1901 och i vilken Svensén författat nyare tidens historia (4 band; se anmälan av Rfors i *HT* 1904) och *Svenska historien för svenska folket*, vars första band utkom 1914. Vid förf:s död voro av sistnämnda arbete utkomna 4 band, omfattande tiden t. o. m. frihetstiden. (Manuskript lärer emellertid föreligga färdigt till 1818, och verkets avslutande lärer enligt Svenséns förordnande vara anförtrott åt fil. doktor Olof Örström. — Arbetet är anmält i *HT* 1918 av Boëthius, vilken anmälan föranledde ett litet replikskifte i *HT* 1919, dock utan all bitterhet.)

Hos båda verken erkännes »ett ärligt bemödande att säga sanningen» och »ett ärligt svenskt sinnelag i förening med det varma sinne för renhet och rättskaffenhet, som präglar förf:s uppfattning i allmänhet». — Att som Svensén på en gång fördjupa sig i författandet av världshistoria och svensk historia måste utan tvivel vara ägnat att vidga synpunkterna och lära att bättre förstå och beakta den enas sammanhang med den andra.

Gärna kombinerade också Svensén som sagt vid sitt författarskap på ett sinnrikt sätt historien och geografien. Så i hans förträffliga arbete *Jorden och människan*, som utkom på 1880-talet med ny upplaga 1913; *Världsvägarne i världshistorien* (1908), *Rysslands vägar till världshaven* o. s. v. En liten spirituellt skriven bok av detta slag är *Sverige och dess grannar*, vilken föranlett en sympatisk anmälan av Emil Hildebrand i *HT* 1903. — Här är icke platsen att giva en bibliografi över alla Svenséns tryckta skrifter. Det torde emellertid förtjäna omnämnas, att han, utom alla sina på trycket utkomna litterära alster, trots sin höga ålder ända till det sista planerade nya arbeten. Så skall han hava efterlämnat ett till god

del färdigt manuskript om den svenske bondens historia, varjämte han planerat en större kulturhistoria, en levnads- och minnesskildring o. s. v. Sällan torde ett hedersdoktorat varit bättre motiverat än det, varmed Lunds akademi vid sin 250-åriga jubelfest hedrade Emil Svensén.

P. S—n.

— *Riksarkivets årsberättelse 1920* föreligger nu i tryck (Stockholm 1921, 56 s.). Där redogöres först och främst för den vid 1920 års riksdag genomförda omorganisationen av riksarkivet, varigenom ett inom detta verk länge eftersträvat mål nåtts. Riksarkivet är hädanefter indelat i tre byråer, en för riksarkivet som arkivdepå och forskningsanstalt, en för de centrala myndigheternas arkivvård och en för lokala arkiv; en av byråerna förestås av riksarkivarien, för de båda andra äro inrättade två arkivrådsbefattningar. — Av årets accessioner utgöras de mest omfattande av efterleveranser från civil- och lantförsvarsdepartementen samt handlingar tillhörande handels- och industrikommissionerna. Bland övriga förvärv märkas en del av minister C. Burenstams i Kungl. biblioteket under året öppnade handskriftsdeposition, mestadels papper härrörande från preussiske ministern i Stockholm Tarrach, dock till övervägande del gällande utomsvenska förhållanden (förhandlingarna i Sistova 1790—91) samt en av häradshövding W. Uppström överlämnad samling brev 1825—47 till C. D. av Uhr och G. F. av Wirsén angående Höganäsverken. — Ett nyförvärv av teknisk art, lika välkommet för riksarkivet som för forskarne, är en s. k. fotostat, varigenom negativkopior av handlingar snabbt kunna tillverkas för en ringa kostnad. — Arbetena inom riksarkivet ha till största delen gällt ordnande av accessioner eller utgjort fortsättning av tidigare påbörjade ordnings- och förteckningsarbeten. Dylika ha avslutats bl. a. beträffande det 1919 deponerade Tosterupsarkivet, till Svea hovrätt ingivna bouppteckningar efter frälsemän och lagmansrätternas renoverade domböcker. De under året av riksarkivet utgivna publikationerna ha förut omnämnts. — Flera forskningsresor ha under året företagits av tjänstemän i riksarkivet, delvis i offentligt uppdrag. Från de tre nordiska länderna utsända vetenskapsmän ha under våren 1920 gemensamt bedrivit forskningar i Vatikanska arkivet i Rom, för Sveriges del gällande kompletterings- och revisionsarbeten för den planerade nya serien av Svenskt Diplomatarium: Acta pontificum Suecica. Sverige representerades av förste arkivarien L. M. Bååth, som biträddes av fil. kand., fru S. Carlander, Danmark av bibliotekarien A. Krarup och Norge av professor O. Kolsrud. Arbetet koncentrerades huvudsakligen på tiden från 1100-talets slut till 1300-talets början och lämnade ett resultat, som föranlett planer på dess fortsättning i samma skandinaviska form. För en närmare undersökning av de stora excerpt- och avskriftsamlingar rörande Nordens och de baltiska ländernas historia särskilt under nordiska

krigets tid, som under många års trägna forskningar sammanbragts av professor C. Schirren, efter hans död 1910 överlämnats till livländska ridderskapets arkiv i Riga och numera tillhöra det därvarande Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen, utsändes på hösten 1920 med anslag av offentliga medel från riksarkivet dåvarande amanuensen B. Steckzén och från krigsarkivet dåvarande krigsarkivarien P. Sörensson. Slutligen har amanuensen frih. H. Fleetwood företagit en resa till arkiv i västra och södra Europa för studier av sigillvård, diplomatik m. m. — Bland landsarkivens accessioner märkas i Uppsala en betydande mängd från olika håll skänkta eller deponerade handlingar och kartor rörande Uppsalafastigheternas äganderättshistoria samt av Forselles'ska släktpapper, i Lund handlingar ur Hjularöds och Tjolöholms godsarkiv och i Göteborg Forsbacka bruksarkiv. Inom stadsarkivet i Malmö har utarbetats en vidlyftig förteckning över rådhusrättens och magistratens i Malmö arkiv. — Gallringsfrågor ha som vanligt kräft mycken uppmärksamhet från riksarkivets sida. och flera arbeten på detta område ha utförts eller förberetts. — Landsarkivariernas berättelser om de under året utförda inspektionerna av lokala arkiv innehålla som vanligt från Uppsala och Vadstena landsarkivområden skarpa anmärkningar i fråga om förhållandena i många kyrkoarkiv, bl. a. utmynnande i krav på reducering av hundraårsgränsen för leveranserna till landsarkiven.

H. B—n.

— Av *Kyrkohistorisk Årsskrift* har den 21:a årgången utkommit i maj 1921, den första, som redigerats av Kyrkohistoriska Föreningens nye ordförande, prof. Em. Linderholm. Denne ger i ett förord till den nu utkomna årgången en programförklaring. Han ställer däri i utsikt, att föreningen skall sträva efter att för framtiden upplägga tvenne skriftserier jämte årsskriften; den ena för publikation av äldre källor till svenska kyrkans historia, i första hand en samling av reformationstidens kyrkliga litteratur, den andra en serie monografier till svensk och allmän kyrkohistoria. Denna plan synes vara synnerligen beaktansvärd, även ur profanhistorisk synpunkt, och det är i högsta grad att hoppas, att möjligheter måtte kunna beredas för dess förverkligande. Under avdelningen Undersökningar märkas först tre längre bidrag. E. Leufvén skriver om *Magnus Lehnberg som predikant*. Här ges en klar och redig analys av stilen och predikosättet hos denne den gustavianska tidens mest beundrade andlige vältalare. Förf. ser riktigt dennes förtjänst däri, att han förstod nödvändigheten att låta predikan framträda i den dräkt, som tiden krävde, med avläggande av den gamla skrud, som redan Dalin förlöjligat. Men han har tillika öppet öga för ytligheten i den religiösa optimism, som utgjorde hans förkunnelses innehåll — en optimism, som aldrig tvivlar på förnuftets och uppenbarelsens överensstämmelse, som likställer »upplysning» och »lycksalighet», och är trygg i förvissningen, att

»dygden» måste följa i deras spår. Förf. ser i Lehnberg ej en teologisk tänkare, men en god exponent på sin tidsriktning. Under titeln *Nyanglikansk renässans. Studier till den engelska kyrkans utveckling under 1800-talet. I. Oxfordrörelsens förutsättningar* skildrar Y. Brilioth den engelska kyrkans tillstånd vid århundradets början i syfte att klarlägga de faktorer, som sedan samverkade till »The Anglican Revival», vars mest bekanta fas är Oxfordrörelsen, men som medfört en djupgående omdaning av hela den engelska kyrkan. Förf. finner dessa faktorer i den högkyrkliga tradition från den karolinska höganglikanismen på 1600-talet, som ännu vid år 1800 ej saknade företrädare, samt i den evangelikala rörelsen, som bottnar i metodismen men har ingjutit åtskilligt av sin religiösa energi i 1800-talets högkyrklighet. Högkyrklighet och evangelikalism hade på ett karaktäristiskt sätt sammansmält hos den irländske lekmannateologen A. Knox, i vilken förf. ser en »Nyanglikanismens förelöpare». Men den nyanglikanska rörelsen hade mottagit impulser jämväl från den litterära romantik, som företräddes av W. Scott och sjöskolans skalder, och den stod också i viss skuld till den tidiga teologiska liberalism, som representerades av Whately och Arnold — sedermera Oxfordrörelsens förbittrade motståndare. Från Whately och Coleridge har nyanglikanismen upptagit kravet på kyrkans självständighet gentemot staten. Fr. Westling fortsätter sina studier i storhetstidens kyrkohistoria med en avhandling om *Estlands kyrka 1571—1644*. Här koncentrerar sig intresset kring Gustav Adolfs försök att upprätta den genom krigen förfallna estländska kyrkan, vilka dock strandade på konflikten med den motspänstiga baltiska adeln. Denna konflikt såväl som de svårigheter, som mötte den genom Axel Oxenstiernas ingripande år 1637 tillsatte superintendenten J. Jhering, en kyrkoman i Rudbeckius' anda, kasta ett bjärt ljus över motsatsen mellan svenskt samhällsskick och det feodala junkerväldet i det gamla ordenslandet.

Några kortare uppsatser lämna intressanta bidrag till helgonkultens för Sveriges räkning ännu oskrivna historia. Så N. Beckman (*Till belysning av helgonkulten i Norden*) och G. Carlsson, som i uppsatsen *Engelbrekt som helgon* med utgångspunkt i en notis i Stockholms medeltida tänkeböcker bevisat, att folkhjältens grav i Örebro faktiskt varit ett mål för vallfärder. Samme förf. kan i en följande uppsats *Nya svenska helgon vid reformationstidens ingång* berätta om hur Gustav Vasa avstyrde byggandet av ett kapell åt ett annars okänt kvinnligt helgon (»then helgha pigha i Västergötland»), samt bevisa, att även biskop Henrik Tidemansson i Linköping varit föremål för helgonkult. J. Svensson påvisar i uppsatsen *Om en offerstock åt den helige Nikolaus*, hur samme biskop Henrik i Alsheda kyrka i Småland påbjöd uppställandet av en offerstock åt sin ryktbarare föregångare Nicolaus Hermanni.

Bland meddelanden och aktstycken meddelar J. Svensson också andra aktstycken till Alsheda kyrkas historia ur dess kyrkoarkiv, och E. W. Dahlgren lämnar en del material *Till belysning*

av förfarandet i äldre svenska trolldomsmål ur Finspånga läns räkenskaper för år 1616. Bland anmälningarna må påpekas utgivarens välvilliga granskning av C. E. J. Hasselbergs synodalavhandling *Norrländskt fromhetsliv på sjuttonhundratalet.*

Y. B.

— Bland den för varje år allt rikhaltigare stadshistoriska litteraturen må de viktigaste av de arbeten, som ej tidigare anmälts i denna tidskrift, bliva föremål för ett kort omnämnande.

En framstående plats intager den av Jönköpingspublicisten R. Björkman (d. 1916) författade skildringen av Jönköpings historia fram till 1600-talets slut, *Jönköpings historia,* I—III, (Jönköping 1917—1919). Det utmärker sig för en synnerligen omfattande forskning och en omdömesgill och kritisk värdering av det vidlyftiga materialet. Alla sidor i stadens historia bli föremål för ingående, omsorgsfull och utförlig behandling. Förf:s uppmärksamhet har emellertid ingalunda absorberats av de lokalhistoriska detaljerna: vid kompositionen har dock det överväldigande materialet vållat vanskligheter, som ej helt övervunnits. Tyngdpunkten i arbetet utgöres av 1600-talet, varvid stadens ställning först som gränsfästning (till 1658), sedermera även som civilt förvaltningscentrum (särskilt efter hovrättens förläggning till Jönköping) tilldrager sig uppmärksamheten; delarna II och III äro i huvudsak ägnade åt detta århundrade. En fjärde del är under utgivande; den skall innehålla dels en skildring av tiden till 1862 (av S. Schartau), dels en serie av olika författare utarbetade specialredogörelser över olika sidor av stadens utveckling under tiden efter kommunalförordningens tillkomst.

Mycket omfattande, ehuru mindre systematiska forskningar ligga till grund för Knut Hellbergs arbete *Eskilstuna. En svensk märkesstad,* I, II (Eskilstuna 1919, 1920). Eskilstunas historia erbjuder till följd av stadens säregna ställning en mängd intressanta problem. Under medeltiden dominerar klostret; och om man kan tala om en sorts stadssamhälle under denna tid, så levde det väsentligen för och genom klostret. Det stadsliv, som framträder under 1500-talets slut och 1600-talets början, utvecklas däremot helt i det kungliga slottets hägn: stadslivet stod, kanske i högre grad än på något annat håll under direkt furstlig ledning. Under 1600-talet blir Eskilstuna den typiska industristaden, vars förvaltning på egendomligt och invecklat sätt avpassas efter dess ekonomiska struktur. 1700-talets slut och 1800-talets början låter oss slutligen bevittna den egentliga industrialismens begynnelser, säkert mera utpräglade än på de flesta andra håll. Förf. lämnar viktiga bidrag till kännedomen om allt detta; särskilt böra nämnas hans meddelanden rörande förhistorien till »fristadsinrättningen» (1771): han söker visa att S. Schröderstierna är dess egentlige upphovsman. Arbetets användning försväras emellertid av framställningens brist

å system och översiktlighet; även mot den kritiska behandlingen v källorna är åtskilligt att invända.

En annan karaktär än Jönköpings- och Eskilstunahistorierna ava de mera kortfattade minnesskrifter som utgivits med anledning v Söderhamns och Piteås 300-års-jubileer: Alfred Jensens *Söder-amns stads historia* I, II (Sthlm 1919—20) och Birger Steckzéns *Minnesskrift till Piteå stads 300-årsjubileum* (Uppsala 1921). Ett ystematiskt genomforskande av källmaterialet har för ingen av dessa örfattare kunnat ifrågakomma. Jensen har vid uppbyggandet av sin kildring, i synnerhet i vad angår de äldre skedena av stadens historia, i stor utsträckning byggt på äldre topografisk litteratur och ärigenom invecklats i svårigheter, som sannolikt kunnat undvikas enom flitigare begagnande av arkiven. Steckzén har däremot gått irekt till primärmaterialet. För bådadera har det mindre kommit an på att utreda än att berätta. Bådadera göra detta con amore; ärskilt förtjänar Steckzéns ovanligt fängslande och kraftfulla språk ramhållas. Hans intresse har framför allt ägnats åt 1600-talet, ars liv och leverne han vet att åskådligt skildra. Betydligt knapphändigare är den senare tiden behandlad. Jensen har mera jämnt ördelat sitt intresse på äldre och senare tider.

En utmärkt skildring av skånskt stadsliv mot slutet av danska iden är N. Wimarsons *Ystad mot slutet av danska tiden* (Skrifter utg. av Ystads fornminnesförening, II, Ystad 1918). Det är samma mne som Olof Palme behandlat i sitt arbete om släkten Palmes historia; till skillnad från Palme har emellertid W. särskilt inriktat ig på stadens »administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden». Utom de resultat, som därvid vunnits för Ystads historia, må särskilt framhållas den vinning i fråga om stadshistorisk metod som arbetets studium erbjuder, bl. a. genom att visa vägen till källmaterial som även för andra fordom danska städer är av betydelse. Av allmänt intresse är förf:s diskussion av metoderna för fastställande av städers befolkningssiffror i äldre tider (s. 11 ff).

Den av Hilding Rosengren författade skildringen av Karlshamns öden från grundläggningen (efter Roskildefreden) till 1719 utgör första delen av en brett anlagd stadshistoria, *Karlshamns historia 1664—1914. I: Stadens grundläggning och första öden* (Karlshamn 1918—20). På ett lyckligt sätt förenas i detta arbete omfattande forskning, källkritik, historiskt omdöme och god framställningskonst. Såsom en särskild förtjänst hos förf. må anföras, att han låtit de »kulturhistoriska» bilder av liv och leverne, som ofta i stadshistoriska arbeten taga oproportionerligt stort utrymme i anspråk, träda tillbaka, varigenom de väsentliga dragen i samhällets utveckling kommit att klarare framträda. Utförligt skildras först anläggningen av staden, som ursprungligen var avsedd att bliva ej blott en medelpunkt för södra Smålands utrikeshandel, utan också vad Karlskrona senare blev: örlogshamn. Därefter följer förf. magistratens utveckling, det kommunalpolitiska livet, näringslivet, politi och finanser, kyrka och skola o. s. v., vartill slutligen kom-

mer en skildring av Karlshamn »i ofredstider». Till Rosengrens skildring sluter sig, såsom det första av en samling »Bidrag till Karlshamns topografi» E. Vennbergs utförliga redogörelse för Karlshamns kyrka.

N. H—tz.

— Till sin femtioårsdag, den 21 december 1919, har Den Norske Historiske Forening utgivit en sammanfattande framställning af *Norsk Historisk Videnskap i femti år 1869—1919* (Historisk Tidsskrift, 1—2. Levering 1920.). Det behöver ej särskilt framhållas, att det högst värdefulla och i sitt slag banbrytande arbetet måste bliva av synnerlig betydelse för dem, som önska att orientera sig i den norska historiska vetenskapens senaste utveckling. De olika huvudpartierna äro följande: Halvdan Koht, *Historieskrivning og folkevokster*, Jacob S. Worm-Müller, *Synet paa Norges historie*, Edv. Bull, *Norsk historisk forskning 1869—1919*, Oscar Albert Johnsen, *Norske historiske kildeskrifter*, Helge Gjessing, *Arkeologien*, Einar Lexow, *Kunst- og Kulturforskning*, Halvdan Koht, *Folkeminne-vitskap*, Hans Eitrem, *Literaturhistorie*, Oscar Albert Johnsen, *Den nyere lokalhistoriske forskning*, S. H. Finne-Grønn och W. P. Sommerfeldt, *Genealogi*, Wilhelm Munthe, *Den Norske Historiske Forening 1869—1919.*

— I trenne omfattande volymer har Alfred Kämpe skildrat *Svenska allmogens frihetsstrider* (1, Sthlm 1918, 206 s., 2, Sthlm 1919, 270 s., 3, Sthlm 1920, 316 s., Frams Förlag). Förf. har gått till sitt verk med ett starkt tendenssyfte, vilket också satt en bestämmande prägel på de vunna resultaten. Om man också saknar varje kritisk sovring av källmaterialet, måste man erkänna förf:s livliga kulturhistoriska intresse, varigenom en del värdefulla kulturhistoriska dokument blivit påpekade och kommenterade.

— Till riksantikvarien Bernhard Salins sextioårsdag ha Nordiska museets och Livrustkammarens tjänstemän utgivit en festskrift, ingående såsom h. 1—4 i *Fataburen* för år 1921. Av det rikhaltiga kulturhistoriska innehållet skall här endast påpekas en utförlig undersökning av professor Nils Lithberg över *Runstavens uppkomst.*

— De äldsta upplysningarna huvudsakligen ur klassiska källor om Nordens folkstammar ha sedan gammalt tilldragit sig forskarnas stora intresse. Bland viktigare nya bidrag till diskussionen på området må erinras om tvenne inlägg av svenska vetenskapsmän, nämligen lektor Svenssons skarpsinniga studier över de skandinaviska folknamnen hos Ptolemæus och Jordanes (Namn och Bygd, 1918 och 1919) samt professor Noreens intressanta med utförliga litteraturhänvisningar försedda uppsats *Nordens äldsta folk- och ortnamn* (Fornvännen, 1920).

— Den under senaste år livligt dryftade frågan angående verresagans uppkomst och karaktär har ånyo upptagits av Finnur ónsson i Arkiv för Nordisk Filologi, bd. 32, Lund 1919. Finnur ónsson hävdar i motsättning mot Halvdan Koht, att abbot Karl onsson är författare av sagans första hundra kapitel. Han gör ocksä gällande, att sagan för övrigt i sin helhet är att betrakta åsom ett *isländskt* arbete, och avvisar med stor bestämdhet de yligen framställda teorierna om en rent *norsk* historieskrivning — edan under 1100-talet. Det är att förmoda, att diskussionen i rågan ej med detta inlägg är avslutad.

— I en uppsats under titeln *Var är äldre Västgötalagen skriven* Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala förhandlingar 1919—1921) nar Götlind genom en jämförelse mellan Västgötalagens språk och le moderna västgötska dialekterna sökt uppvisa, att den äldre Västgötalagens språkliga hemort är att finna i »mellersta Viste och ett par socknar i västra delen av Barne härad», sålunda i själva centrum av Västergötland.

— *Det äldsta svenska politiska trycket* benämner riksbibliotekarien Collijn ett av honom nyligen påträffat bannlysningsbrev mot Sten Sture, Hemming Gadh och anhängare av den 25 juli 1503 (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1921). Bannlysningsbrevet är utfärdat av den bekante påvlige legaten Raimundus Peraudi och utgör ett led i dennes strävanden att befria den fångna danska drottningen ur svenskarnas våld.

— Lektor Isak Fehr har i *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria*, 17, publicerat en redogörelse för *Minnesalbum i Strängnäs bibliotek* (även separat, Strängnäs 1921, 51 s.). Den äldsta av de tre i uppsatsen berörda »vänböckerna» har tillhört ingen mindre än Axel Oxenstierna och innehåller sentenser inskrivna under åren 1600—1603 av ett betydande antal lärare och kamrater under hans studievistelse vid tyska universitet. Boken lämnades till biblioteket i senare hälften av 1700-talet av biskop Serenius, vilken enligt en pärmanteckning påträffat den vid en visitation bland multnande papper på golvet i Axel Oxenstiernas gravkor i Jäders kyrka. Av de båda andra albumen härrör det ena från läkaren Lars Christian Tingstadius, vilken huvudsakligen använt det på våren 1769 såsom studerande vid Greifswalds universitet, det andra från lektorn och kyrkoherden Olof Espling, i yngre dagar en lovande geolog, vilken under sina utländska resor 1783—88 och även under färder i hemlandet i denna bok samlade namn och tillskrifter av en mängd av sin samtids berömda vetenskapsmän. I minnesböckerna äro alltså skilda tidsåldrar representerade; det är emellertid naturligt, att i de flesta fall namnen äga större intresse än de sentenser, under vilka de stå. Lektor Fehr lämnar i sin redogörelse ingående uppgifter om de förhållanden, under vilka

böckerna tillkommit, meddelanden om de berörda personerna samt citat och översättningar av de intressantare anteckningarna, i vissa fall prydda av facsimilia.

H. B—n.

— Generallöjtnant Björlin har utgivit en liten intressant källkritisk analys rörande *Karl X Gustaf och Erik Dahlbergh vid övergången af Stora Bält* (Stockholm, Norstedt, 1921, 55 s.). Förf. reducerar högst väsentligt betydelsen av Erik Dahlberghs insats vid den ryktbara Bältövergången.

— I Acta Academiæ Aboensis, Humaniora II, har K. J. Hartman påbörjat en större undersökning över *Åländska kongressen och dess förhistoria*. Den nu utgivna delen behandlar *Förspelet 1716—1717*. Vi återkomma sedermera närmare till det intressanta arbetet.

— Med presidenten S. A. Leijonhufvuds *Minnesanteckningar* (Stockholm, Norstedt, 1919, VI + 390 s.; pris häft. kr. 16:—), vilka utgivits av H. L. von Dardel, har den ej särdeles rikhaltiga memoarlitteraturen från Karl Johans-tiden riktats med ett i flera avseenden intressant bidrag. Författaren, förut huvudsakligen känd såsom Tegnérs lärjunge och sedermera intime vän, hade efter en snabb karriär på domarebanan vid 40 års ålder utnämnts till det ansedda presidentämbetet i Göta hovrätt (1826) men tog tio år senare (1836) plötsligt avsked i förbittring över, att regeringen icke följt hans förord vid tillsättandet av ett assessorsämbete i hovrätten, samt tillbragte sitt återstående liv i den förmögne privatmannens ställning. Sin självförvållade men för honom själv i hög grad plågsamma overksamhet sökte han skingra bl. a. genom att nedskriva sina minnesanteckningar. Den nu utgivna editionen av dessa — som f. ö. är ganska starkt gallrad, särskilt i vad som rör utländska förhållanden — utgöres dels av ett kapitel kallat »Egna personalier», innehållande barndoms- och ungdomsminnen intill 1813 (delvis förut i tryck utgivna av E. Wrangel i »Tegnér och Småland», Turistföreningens årsskrift 1916, och »Gamla studentminnen från Lund», 1918), dels utförligare minnesanteckningar årsvis ordnade från och med 1836 till och med 1843, författarens dödsår. Författaren var i sig själv icke någon mera betydande eller i större kretsar inflytelserik person, och hans anteckningar kunna icke sägas ha något större historiskt värde, men de få dessoaktat sitt obestridliga intresse framför allt genom den i hög grad personliga, starkt affektbetonade framställningen, som gör dem till ett document humain av ganska ovanlig art, samt genom den inblick de ge i oppositionen mot Karl Johan, särskilt under den stormiga riksdagen 1840—41. Hela L:s liv efter avskedstagandet blev ett enda grubblande och kretsande kring detta hans stora olycksöde, hela hans livssyn formade sig till djupaste pessimism.

anklagelser och gallsprängd bitterhet både mot sig själv och andra. Han blev en kverulant i ordets fullaste bemärkelse, och härav förklaras också den politiska frondörställning han under sina senare år intog; han ville helt enkelt visa höga vederbörande, att han inte var »så obetydlig, så oanvändbar och så menlös», som man genom hans avskedande visat sig tro. Med oppositionens allmänna strävanden: ett strängt konstitutionellt styrelsesätt, avlägsnandet av »kammarillainflytelser» o. dyl., sympatiserade L. helt och hållt, men då det gällde det praktiska tillvägagångssättet, kunde han ej följa oppositionsledarna. Hans läggning anvisade honom en juste milieu-ståndpunkt, som i själva verket ställde honom utan inflytande. Hela riksdagspolitiken blev för honom till slut ingenting annat än partikäbbel, inkompetensens triumf, humbug. Från denna sin ståndpunkt utom partierna riktar L. sin kritik lika oförbehållsamt åt höger som åt vänster. Åt det gamla systemets spetsar. Rosenblad, Palmstierna, Heurlin m. fl., mäter han skeppan full, men ej nådigare äro hans omdömen om motsidans män: Anckarsvärd karaktäriseras som »en av enskild bitterhet och skadelystnad driven, uppblåst man», och den 1839 avlidne bondeledaren Anders Danielsson får ett eftermäle, som knappast kunnat vara skarpare; att riksdagen 1841 voterade en pension åt hans änka och barn, betecknas som »ett anarkiens foster, en otäckt förklädd gengångare sedan partiernas mest bistra tider». Förklaringen till L:s hållning ligger otvivelaktigt dels i hans utpräglat aristokratiska tänkesätt, dels i hans rojalism, vilka båda stöttes tillbaka av oppositionsledarnas demagogiska later. Typiskt för de förra är L:s livliga ogillande av representationsfrågans utgång på riksdagen 1840—41, en seger för »exalterade theorister och kannstöpare». Hans trots allt ej utrotade konungskhet förnekade sig ej heller, även om hans uttalanden om Karl Johans person och regeringsmetoder kunna vara skarpa nog; för varje gång han trädde i personlig beröring med den gamle kungen, föll han offer för dennes tjusarkonst, och kritiken förstummades. Anbudet om justitiestatsministersämbetet, som i ganska bestämd form framställdes till L. under ministerkrisen 1840, bidrog givetvis också att stämma honom försonligare, även om bristande självförtroende ej tillät honom att mottaga detsamma.

G. J—n.

Översikter och granskningar.

Arvid Bernhard Horn. Biografisk studie. I. 1664—171 Akademisk avhandling av Sven Grauers. XXVIII + 291 (+ Göteborg, A. Lindgren & Söner, 1920.

Novum patriæ condidit aevum — denna hyllningsgärd betec nar det allmänna omdömet om Arvid Horns politiska gärning. den grad har i själva verket Horns verksamhet efter 1718 tillvu nit sig eftervärldens uppmärksamhet och beundran, att den bliv för många liksom en borgen för hans uppträdande även und enväldets tid. Det förhållandet, att Horn kom att stå i konfli med Karl XII:s politik, betraktades — med den uppfattning denna som så länge var allmänt rådande — som ett ytterliga vittnesbörd till Horns förmån, liksom å andra sidan Horns ver samhet under frihetstiden kom att åt Karls XII:s uppträdan emot Horn under enväldets sista decennium ge prägeln av en fö blindad despotism. Så har den mörka skugga, som länge föll över de hårde krigarkungens gestalt, i stället låtit ljuset falla så myck skönare över dem, som stodo honom emot; oppositionen mot Ka XII kunde karaktäriseras som »en gengångare af det gamla åskå ningssätt, som ledt de medeltida riksföreståndarne i kamp m unionskonungarne och hertig Karl emot den katolske och edsbr tande konungen» (Stavenow).

Men insikten om, vad Karl XII:s östersjöstat innebar, h framförallt genom de senaste årens övermäktiga bevisning blivit annan än förr. Det oväsentliga och tillfälliga sjönk undan, d starka och obevekligt gemensamma i vår historia trädde i dage Otvivelaktigt ha Karl XII:s-problemen först under dessa år bliv verkligt aktuella för många — liksom efter de stora händelser i öster och Finlands förlust för hundra år sedan den karolins hjälten åter blev levande i dikt och forskning. Det som förlorad i Nystad — icke var det något annat än den påtagligaste och dj past berättigade realitet. Kanske var Karl XII:s kamp mot öst lika mycket och mera ett fridsarbete än Arvid Horns fredspoli efter 1721 — blott att det Sverige, för vars bestånd Ka XII stred, hade större och djupare grundade uppgifter än Arv Horns.

Det är också ett faktum, att kunskapen om själva händels förloppet och om Arvid Horns roll däri icke varit tillräcklig. I

igen, i vilka konflikter mellan Karl XII och Horn växte fram, ro icke tillräckligt undersökta, varken vad den yttre eller ännu ycket mindre vad den inre politiken angår. Kanske skall det isa sig, att motsättningen emellan konungen och hans tjänare ramför allt berodde därpå, att tidernas trångmål blev denne för tort. Men även kunskapen om Horns tidigare relationer till dem, ned vilka han under sin verksamhet efter 1718 hade att skaffa, ar varit bristfällig. Ty lika litet som en skildring av det politiska ydaningsarbetet bör sakna den ingående analysen av dess förutsättningar, lika litet kan framställningen av det personliga maktspelet fter konungens död undvara en noggrann kännedom om Horns idigare förbindelser med sina personliga rivaler eller medarbetare. Hur kan man eljest mäta vidden av Horns relationer till de båda ronkrävarna — hessaren eller holsteinaren — eller karaktärisera konflikten med en Vellingk, en Cederhielm, en Höpken, förhållandet ill en Tessin, en Cronhielm? Hur kan man rätt motivera eller uppskatta Horns samarbete med det högre prästerskapet eller borgarna och köpmännen under 1720- och 1730-talen utan att känna deras inbördes förbindelse under envåldets sista decennium? — ïn vidare: icke kan man vinna den rätta bakgrunden för Horns utrikespolitik t. ex. vad beträffar England, Frankrike, Turkiet eller Polen utan att erinra sig hans tidigare orientering och personliga erfarenheter och relationer.

Vad här sagts, har varit ägnat att framhålla, att ett försök till ingående undersökning av Arvid Horns tidigare verksamhet är särdeles påkallat. — Docenten Grauers biografi, nu föreliggande till år 1713, har den förtjänsten, att den börjar från början, att den ställer in Horn i de karolinska sammanhangen och icke tager någon befattning med den senare tidens Horn eller hans maktmedel eller uppgifter. Och detta är av stor vikt: den man, som gäller som Karl XII:s främste opponent, bör naturligtvis karaktäriseras efter den tids mått, där han stod.

Grauers bok börjar med en kort framställning av Horns ungdom och första läroår som krigare, hemma och i främmande tjänst. Förf. lämnar här en hel del upplysningar såväl beträffande tiden intill 1687 som de tio åren därefter, den tid, då Horn företrädesvis stod i fält i utländsk sold, först mot turkarna, sedan mot Frankrike på den nederländska krigsskådeplatsen. Mycket är visserligen icke att hämta ur de fragmentariska uppgifter, som stått till buds. Men förf. betonar med rätta, att man redan nu kan spåra vissa egenskaper hos Horn, som sedan alltfort framstå såsom för honom utmärkande: ärelystnad och klok beräkning, personligt mod, hänsynslöshet, allt buret av ett medvetande om eget värde, som kom honom att tro på sina chanser och gripa dem, att i tid göra sig bemärkt och med lugn se framtidens skiften till mötes »ty mesta dhelen af dhem, som mig kenna hafva fattat gått hopp om mig», som han 1688 skriver till sin mor.

Efter de långa utbildningsåren följde befordran så mycket snab-
bare, och då kriget bröt ut 1700, var Horn nyss bliven chef för
drabantkåren. Han tillhörde därigenom den unge konungens när-
maste omgivning, en chanse, som han ej försummade att ta var
på. Horns briljanta insats i de stora drabbningarna, vid Narva,
Düna och Kliszow, är förut känd, och förf. har i detta fall, som
naturligt är, intet nytt att meddela. Av intresse är emellertid en
del anförda brev, framför allt från Horn till konungen om ett på-
tvunget besök i konung Augusts läger, som visar Horns månhet att
allt mera stå väl hos Karl XII och hans skicklighet härutinnan.
Det torde väl för övrigt vara möjligt, att just det nämnda brevet
till konungen, däri Horn säger sig ha klarat en del försåtliga
sonderingsförsök från sachsiskt håll, varit en bidragande orsak till
att konungen utsett Horn, den dittills i diplomatiska värv fullstän-
digt oprövade krigaren, till den svåra underhandlingsmissionen i
Warschau.

I det jämfört med de senare, väsentligt viktigare partierna
oproportionerligt utförliga kapitlet »Arvid Horn som diplomat i
Warschau» ger förf. en både klarare och fylligare bild av själva
händelseförloppet, på samma gång som han konsekvent tar sikte
på Horns personliga insats. Förf. påpekar det svenska käll-
materialets rikedom för denna tid men synes beträffande Horns
privata brev till konungen icke till fullo betonat vanskligheten av
deras begagnande som faktiska och objektiva vittnesbörd. De äro
dock, dessa brev, huru omedelbara de än må verka, skrivna i egen
sak, och underligt vore, om Horn, som i enlighet med vad förf.
flerstädes uppvisat både förr och senare i alla situationer sökte
ställa sig själv i så god dager som möjligt, i dessa brev allena
vore alldeles objektiv.

Herlitz har påvisat, att redan Waschaukonfederationens förvand-
ling till generalkonfederation och tillsättandet av en generalmarskalk
innebar ett konstaterande av interregnum. Detta beslut var prelimi-
närt fattat, innan ännu Horn anlänt till Warschau. Om man, som Grauers,
i stället förlägger tyngdpunkten till godkännandet av anklagelse-
skriften mot konung August, kommer man att i någon mån över-
skatta betydelsen av Horns insats i Warschau; redan att samfällt
författningsenligt handla, som om konungen vore försatt ur aktion,
var naturligen en åtgärd, direkt riktad mot den regerande konun-
gen. Horns stora förtjänst är det i vart fall att med överlägsen
skicklighet och kraft ha i stort sett genomdrivit det svenska pro-
grammet, som var: detronisationen först, konungavalet sedan, de even-
tuella medgivandena sist.

Redan F. F. Carlson konstaterade den avgörande betydelsen
av »vapnens styrka» för förhandlingarna i Polen; Herlitz har sis-
i sin utförliga och allsidiga framställning efter Hjärnes föredöme
på allvar räknat även med de militära realiteterna. Säkerligen ge
ett konsekvent fasthållande av den aktuella militära situationen
dominerande betydelse den bästa förklaringen till det skiftande och

ofta till synes helt nyckfulla händelseförloppet i Warschau. Generalkonfederationens intrigspel behärskades av de tvenne rivaliserande viljorna, de bägge kämpande härarna. Eller kan man undgå att sammanställa publicerandet av konfederationsinstrumentet med det förhållandet, att August II:s vinteroffensiv hejdats just vid samma tidpunkt — liksom konfederationens dröjsmål med publicerandet haft sin grund i samma offensiv, såsom Herlitz antyder? Vid omnämnandet av händelserna i april och maj 1704 anger Grauers andra, onekligen medverkande orsaker men icke de rent militära. Det må vara sant, att den militära aktionens betydelse redan av Herlitz i flera fall framhållits, men även en framställning just av Horns situation och verksamhet i Warschau får ej sin rätta bakgrund utan ett konsekvent fasthållande av den aktuella militära situationens roll jämte, oftast före andra faktorer. Förf. citerar i annat sammanhang några märkliga ord av Horn om den »påtrugade» nye konungens absoluta beroende av Karl XII:s svärd — de må här åberopas som ett vittnesbörd om, att Horn själv ur sin erfarenhet av generalkonfederationens hemligheter och skiften hämtat övertygelsen om vapenlyckans utslagsgivande betydelse.

Förf. berör vidare Horns diplomatiska mission under fångenskapen hos August II, men har icke varit i tillfälle att väsentligt komplettera den ringa kännedomen om denna med största sekretess förda underhandling. Beträffande de senare traktatförhandlingarna mellan Sverige och Polen ger förf. däremot många nya upplysningar. Vad själva freden beträffar, betonas — i likhet med vad andra författare tidigare framhållit om Karl XII:s föregående förhandlingar i Polen — dess karaktär av ett provisorium, en av Karl XII åsyftad temporär uppgörelse i väntan på den slutliga utgången av kriget mot Ryssland.

Förf. har i fråga om Warschauförhandlingarna kunnat stödja sig framförallt på F. F. Carlsons och Herlitz' framställningar, men den följande tiden är icke alls i samma grad klarlagd. Stort värde har visserligen E. Carlsons arbete, men någon allsidig framställning ges ju där icke; i flera punkter är därjämte belysningen ensidig och felaktig. Beträffande utrikespolitiken ha ju vissa specialarbeten gjorts, men för väsentliga områden av denna tid, för förbindelserna med England, Holland, Frankrike, Holstein-Gottorp saknas ännu från svensk sida ingående undersökningar. Då det gäller att framför allt skildra Horns roll, är emellertid på ett gebiet Svedelius' arbete av värde. Men väsentliga områden äro obruten mark, framför allt vad angår tiden efter 1710. Då förf., trots dessa betydande svårigheter, låtit sitt arbete omfatta tiden ända fram till och med 1713, är det naturligt, att framställningen för tiden 1706—1713 — de partier som ur alla synpunkter måste betraktas som arbetets väsentligaste — i mycket blivit ganska översiktlig.

I det närmaste följande kapitlet ger förf. i en orienterande framställning ramen för Horns betydelsefulla verksamhet i rådet

från 1706, lämnar en karaktäristik av rådets medlemmar och en skildring av Horns uppträdande under de första åren. Teckningen av de olika rådsherrarna är i flera fall mycket god, dock kunde det anmärkas, att A. J. De la Gardies roll allt för mycket bagatelliserats och att Posse bedömts allt för milt. Men karaktäristiken av Frölich är i väsentliga punkter felaktig eller missvisande. Frölich framställes, i enlighet med vad Fryxell, Malmström och Carlson gjort, som en stolle, den där omöjligen kunde tagas på allvar. Saken ligger icke så enkelt till. Det är förvånande, att förf. med det rika material, som han använt, kunnat komma till en så skev uppfattning av denne man, vilken — alla besynnerligheter och galenskaper till trots — i själva verket i flera fall framstår som rådets skarpsinnigaste och mest framsynte medlem.[1]

Arvid Horns debut i rådet och hans uppträdande under de första åren innebär, påvisar förf. i sin träffande skildring, ett klokt och försiktigt orienteringsarbete; med all rätt framhäves Horns överlägsna moderation, hans sluga beräkning, hans stigande inflytande. Måhända borde också betonats, att Horns första verksamhet i hög grad gynnades av det förhållandet, att rådet ännu icke bar det stora ansvaret, sakernas läge ej heller var så kritiskt som senare. Motsättningarna inom rådet voro därför icke så starkt utpräglade, ovissheten icke så stor; rådet var ännu mera ett ämbetsverk än en regering, försvaret och utrikespolitiken lågo ännu väsentligen i konungens hand. Arvid Horn ställdes därför icke inför ödesdigra val, behövde icke fatta vittgående beslut, utan kunde småningom och utan risker göra sig gällande.

I ett fall har Horn även långt senare konsekvent varit fullständigt tillbakadragen och sluten, det var — som förf. påpekar — vid rådets finansiella överläggningar. Man torde emellertid icke, som förf., böra förklara detta endast med en enkel hänvisning till att Horn därmed velat lägga lasten för den invecklade finansieringen över på dem, som närmast voro ansvariga därför. Förf. har ej märkt hurusom rådet i dessa frågor stundom skildes i tvenne riktningar med Falkenberg och Frölich som flygelmän, då Frölich med skärpa och talang hävdade konungens allsvåldighet även på det ekonomiska området, i bestämdaste motsats till Falkenberg och Wrede. Genom tystnad eller tomma ursäkter har Horn, vars uttalanden i andra frågor allt tydligare gjorde sig gällande, ansett säkrast att i detta slags principdebatter undvika att taga parti; det var särdeles brännbara ämnen, och vägen från rådets till konungens bord i Bender var ej alltid så lång. Måhända har Horn också ansett sin nära släktskap med en av landets rikaste och minst offervilliga köpmän

[1] Här är icke platsen att dokumentera denna värdesättning av Frölich; anm:n ämnar i stället utförligt göra detta i annat sammanhang och påpekar här blott, att en från den gängse reserverad uppfattning av Frölichs verksamhet redan antytts av Brulin (Nord. Familjebok, 2 uppl., C. G. Frölich) och utförligt motiverats av J. E. Almquist i hans avhandling om försöket till skatteförenkling under Karl XII (se *KFÅ* 1916, s. 208 f.)

göra hans ställning i dessa frågor särskilt ömtålig; han hänvisar oftast, som förf. anför, till sin fullständiga medellöshet eller sin ovana vid affärer, ett egendomligt påstående, om man betänker hans nära släktförbindelser med flera av landets rikaste män. Förf. har ej stannat vid denna punkt, men ej heller påvisat det obestridliga faktum, att Horn å andra sidan någon gång visste att hänsynslöst taga ledningen, då det gällde att genomdriva defensionens krav på just sådana finanskretsar — huruvida dessa kraftyttringar sträckte sig längre än till det, om vilket protokollen bära vittne, är emellertid av flera skäl att betrakta som ovisst.

Efter Gyldenstolpes död på våren 1709 var Horn den, som kunde ifrågakomma att uppehålla hans ämbete som kansliets chef — det var nu, i den situation, vari man efter konungens tåg till Ukraina befann sig, detsamma som konungens ställföreträdare i fråga om utrikespolitiken. Det hade varit önskvärt, att förf. i detta sammanhang sökt närmare utröna Horns ställning gentemot rådet vid utrikesärendenas handläggning. De mest betydelsefulla avgörandena förlades visserligen, som förf. påpekar, till rådets överläggningar, men för bedömandet av Horns roll i varje särskilt fall är det naturligen av stor vikt att allestädes söka konstatera, vilken eller vilka som diktetade besluten, och undersöka, om icke inflytelser även efter beslutens fattande gjorde sig gällande. — Förf. betonar, att Horn följde den utrikespolitik, som i samverkan med sjömakterna år 1700 fått sitt starkaste uttryck. Men man saknar här en analys av Sveriges politik såväl under Gyldenstolpe som under hans företrädare. Icke heller har den frågan undersökts, om icke redan före Horns tid en bestämd motsättning mellan konungens utrikespolitik och kanslipresidentens kan spåras. — Mest förvånande förefaller det emellertid måhända, att förf. icke ägnat den påtagliga och nästan genomgående överensstämmelsen mellan Arvid Horns politik och Bengt Oxenstiernas tillbörlig uppmärksamhet. En sådan näraliggande jämförelse ger intressanta resultat, värdefulla för förklaringen av Horns diplomatiska orientering och taktik; — framförallt erinras om Oxenstiernas (speciellt i memorialet av 1702 uttryckta) absoluta tillit till sjömakternas hjälp vid Östersjön, oberoende av det aktuella läget i väster, en hjälp, som Sverige i nödfall borde köpa med en truppöverlåtelse). Detta konstaterande leder genast över till en annan reflexion: den diplomatiska *taktik*, som Horn sålunda helt enkelt tog i arv efter Oxenstierna (och Lillieroot), hade redan under dessas tid i konungen haft en avgjord motståndare. Det är av största betydelse att, i motsats mot vad förf. gjort, fasthålla detta, då det gäller att teckna Horns konflikt med konungen.

Icke heller har förf. karaktäriserat konungens politik gentemot de kämpande maktgrupperna i Västeuropa. Det borde måhända ha be tonats, att Sveriges politik, sådan den faktiskt genom konungens direktiv blivit förd — kanslikollegiets makt var ju denna tid särdeles begränsad — kommit att omfattas med misstro av båda makt-

grupperna i väster. Det var sålunda i ett särdeles svårt läge, som Horn plötsligen på våren 1709 blev den främst ansvarige för utrikespolitiken; och kort därefter kommo ryktena om katastrofen i Ukraina. — De närmaste veckorna ha säkerligen för Horn varit en verklig kris, hans paralysering synes bäst härav kunna förklaras. Men efter någon tid hade han valt sin kurs: anslutning till sjömakterna. Men då Horn sålunda nu kom att uppträda som hjälpsökande, hade han valt en roll, som var så mycket olyckligare, som å ena sidan konungens föregående politik även gentemot sjömakterna minst av allt varit ägnad att underlätta ett dylikt uppträdande, och som å andra sidan just konungens person — på vilken man i vart fall icke för ögonblicket kunde räkna — för de främmande utgjorde den bästa borgen för hjälpsökarens egen vederhäftighet.

Den utrikespolitiska situation, i vilken Sveriges råd sålunda på eget initiativ hade att handla, var förfärande; man får gå tillbaka till dagarna efter Nördlingen för att finna något tillnärmelsevis liknande. — Förf. berör Horns och rådets politik gentemot Danmark, Ryssland, Preussen, Hannover och slutligen sjömakterna och lägger, som naturligt är, hela tyngdpunkten på den sistnämnda aktionen, får i detta sammanhang också anledning att ingå på politiken mot Frankrike. En del andra frågor hade bort åtminstone beröras, t. ex. förhållandet till kejsaren och till tyska riksdagen i Regensburg. Beträffande de förstnämnda frågorna skall här blott anmärkas, att förf. synes med allt för lätt hand ha rört vid Elbingaffären; omöjligt är icke, att här vid ett visst moment fanns en stor chanse, som Horn lät gå sig ur händerna.

Förf:s utredning av »förutsättningarna för den diplomatiska aktionen mot sjömakterna» går därpå ut, att Horns politik — förutom av intryck från traditioner och personliga erfarenheter — förestavades dels av misstro mot Frankrikes politik, dels och framför allt av övertygelse om sjömakternas, särskilt Englands, vänskap och intressegemenskap. Förf. konstaterar därefter med rätta, att Horns uppfattning av själva krigsläget i väster måste grunda sig på de svenska sändebudens depescher, och att dessa gåvo vid handen, att de allierade voro de avgjort överlägsna. Det betonas därefter, att Horn å andra sidan synes hava varit okunnig om söndringen bland de allierade själva och om den tryckande finansiella nöden. Här följer en lång utläggning, med vilken förf. vill visa, att Englands intressegemenskap med Sverige vore av den art, att Horn väl kunde ha skäl att antaga, att England skulle »ställa sig solidariskt med Sverige för att ostört kunna få driva sin handel vid Östersjön». — Detta parti är kanske arbetets svagaste; riktiga erinringar och påpekanden blandas med tämligen omständliga utvikningar angående handelsförbindelserna, och hela resonnemanget som sådant är icke stringent.

Men även frånsett detta vilar förf:s utredning på lösan sand. Han förbiser alldeles, att det icke var fråga om Englands villighet att hjälpa, icke ens om intresset av att hjälpa, utan om *möjligheten*

av att hjälpa i den innevarande situationen. Det är naturligen detta, som är kärnpunkten, ty Sverige behövde hjälp genast, av egen kraft eller av andras. Men det västeuropeiska krigets avslutning var i vart fall icke omedelbart att påräkna. Då Horn av Palmquist i Haag erhöll besked i denna riktning (något som förf. också anför), borde han ha kunnat sluta, att detsamma som gällde det krigförande Holland, gällde dess krigförande allierade, detta så mycket mera som Horn, i vart fall genom Gyllenborgs depescher fr. o. m. 1710, erhöll mycket tydligt besked härom.[1] Också från sina kollegor i rådet fick Horn från första början höra starka tvivel på vissheten eller ens sannolikheten av sjömakternas hjälp.

Det återstår att påpeka ännu ett förhållande. Då förf. faktiskt utgår ifrån, att Horn hade att söka hjälp på det ena hållet eller på det andra, glömmer han, att denna hjälpaktion nödvändigt förutsatte en samtidig, oavbruten egen aktion till försvar, att hela denna »diplomatiska aktion mot sjömakterna» endast fick vara *ett* medel, och att i den mån som det för Horn blev det enda eller åtminstone absolut dominerande, det kring vilket hela den svenska försvarspolitiken vred sig, har främst Horn ansvaret för vad som i följd därav gjordes eller underläts. Då Horn — med undantag allenast för Stenbocks skånska fälttåg, då man ju faktiskt redan hade fienden inom riket

[1] Sedan ovanstående skrivits, har anm. konstaterat, att Leijoncronas brev till (rådet och) kanslikollegium i original finnas bevarade i samma volym som breven till konungen. (Detta gäller även de brev, som Grauers, s. 196, not 1, förklarar vara förlorade.) Hela denna samling av depescher för den här ifrågavarande tiden till synes fullständig, omfattande ett femtiotal brev) har förf. i sin framställning alldeles förbisett. I dessa depescher erhöll Horn värdefulla uppgifter angående den inre situationen i England, om fredsutsikterna mellan de allierade och Frankrike, om förhållandet mellan England och Holland i den baltiska frågan, om de engelska vederbörandes uttalanden rörande kriget vid Östersjön och Englands till Sveriges förmån ingångna förpliktelser, om neutralitetsfrågans utveckling och Krassows armé m. m. Det är emellertid onekligt, att Leijoncrona varit oviss i fråga om det ena väsentliga: Englands effektiva hjälp åt Sverige i den innevarande situationen; i hans depescher växla utsikterna för en sådan hjälp snart sagt dag för dag — allt efter de engelska diplomaternas uttalanden, deras uttryckliga löften, svävande fraser eller öppet visade kallsinnighet. — Icke desto mindre synes det tydligt, att dessa brev utövat ett mycket betydande inflytande på Horns uppfattning. Den i depescherna ofta återkommande förhoppningen om engelsk intervention har tydligen fascinerat Horn — ehuru Leijoncrona nästan genomgående har negativa besked att meddela beträffande både eskadern och penninglånet. Den av Leijoncrona ofta betonade förbindelsen mellan freden i väster och utsikten till engelsk hjälp har sannolikt mer än något annat bidragit till införandet av detta ledmotiv i Horns statskonst — fastän Leijoncrona samtidigt framhöll, att denna fred ännu vore oviss, och att man i England mycket tidigt gjorde detta klart för sig. — Även i andra avseenden kan Leijoncronas inflytande spåras: mer än en gång i Horns anföranden och brev från denna tid återljuder mycket av den gamle skalden-diplomatens vältaliga utläggningar inför de dubbeltydiga statsmännen i London. — Att Grauers förbisett denna viktiga källa är en väsentlig brist i framställningen av Horns politik 1709—1710. Det bör också nämnas, att även breven till Leijoncrona från kanslikollegium och korrespondensen med Gyllenborg icke av förf. tillräckligt penetrerats.

— helt och hållet ställde Sveriges politik och t. o. m. väsentligen dess militära anstalter i beroende av sjömakternas flottinterventioa, bär han — jämte den svenska flottans chef — den största skulden för olyckorna under 1710[1]. Horns ovissa, i grunden förtvivlade spel hade varit berättigat endast under förutsättning, att man uteslutande haft att hoppas på hjälp utifrån, att Sveriges egna resurser varit fullständigt uttömda. Men detta var långt ifrån fallet. Och därmed är även från denna utgångspunkt domen fälld över Horns politik.

Förf. betonar med rätta, att neutraliseringen av Sveriges tyska provinser för Horn blev »ett led i hans allmänna strävan att vinna sjömakterna» och påvisar, att Horn själv hos dessa makter väckte förslag därom redan i september 1709. Efter en klar och koncis framställning av neutralitetsförhandlingarnas förlopp berör förf. transaktionen om överlåtelse till sjömakterna av general Krassows trupper i Pommern, men inställer icke denna sak i dess naturliga sammanhang utan framställer den fastmera som en plötslig impuls av Horn för att ytterligare göra sig sjömakterna bevågna. Många tecken tyda på, att truppöverlåtelsen i stället är att betrakta helt enkelt som den konsekvens, som Horn drog av neutraliseringens tvångsläge; inför sjömakternas ultimatum i sistnämnda fråga har Horn ansett det givet, att Krassows armé var dömd till inaktivitet. och under sådana förhållanden var det ju bättre att bli av med trupperna ifråga, särdeles om man därmed kunde köpa sjömakternas hjälp i skepp och pengar. Givetvis ville Horn själv icke desavouera sin egen neutralitetspolitik genom att erkänna detta, allra minst för konungen. Därför sköt han nu, som ofta eljest — och detta även i rådet — annat i förgrunden, t. ex. nöden i Pommern och lyckades även på andra sätt blanda bort korten.

Men med själva neutraliseringen är det en annan sak. Förf. gör säkerligen Horn orätt, då han misstror Horns senare förklaring till Karl XII, att han antagit neutraliteten blott för att uppehålla fienden och dra ut på tiden. Denna Horns deklaration förtjänar tilltro, icke blott därför att Horn sagt det, men mera därför att den stämmer med den enda förklaring av Horns hela politik som håller. Om man fasthåller den av förf. i annat sammanhang (sid. 161) framställda tanken, att Horns aktion efter Pultava gick ut på »att vinna tid och skaffa hjälp», ligger det nära till hands, att även i Horns neutralitetspolitik se ett led i denna strävan och ingenting annat. Horn har av allt att döma efter Pultava inriktat sig på en interimspolitik i avvaktan på stora händelser, som lågo utanför hans kontroll: freden i väster, konungens återkomst eller ock död. Därför har han i september 1709 velat uppehålla ryssarna med skenförhandlingar om i och för sig alldeles orimliga fredsvillkor, »till dess vi komma i bättre tillstånd», och därför har

[1] Jfr Daniel Almqvist: Före Narva och efter Pultava. (Finsk tidskrift 1921, s. 224 f., 228 ff).

han framställt förslaget om neutralitet för de tyska provinserna. Ja, han går efter Danmarks fredsbrott med på dess utsträckning även till Jylland. Han kastar bort chanse efter chanse blott för att vinna tid. Hela Horns uppträdande, hans oemottaglighet för motsatta faktas vittnesbörd, hans eftergivenhet, hans fruktan att genom ett eget militärt initiativ omkasta situationen och förtörna sjömakterna få mening, blott om man antager, att han var behärskad av denna enda tanke: att vinna tid, tills situationen hunne ändras eller klarna, att i värsta fall med kännbara offer köpa en frist för det väsentliga.

Men en annan fråga blir, om Horn verkligen hade *kunnat* göra sig fri ur neutraliseringens tvångsläge. Av allt att döma hade han i stället allt mera bundit sina händer, tills slutligen ingen återgång varit möjlig och den militära situationen blivit hopplös. — Då man betraktar följderna av Horns neutralitetspolitik, måste man med förf. konstatera, att det militära initiativet därigenom faktiskt gick förlorat, framför allt gentemot Danmark. Men det borde också ha framhållits, att Horns utrikespolitik, i stället för att skydda riket, exponerade det.[1] Mycket visar, att Horn själv stundom såg detta. Så riktas hans blick, sedan neutralitetspolitiken satt den Krassowska armén ur spelet, med större iver än förut mot hjälpen av den engelska eskader, som nu var mer av nöden än någonsin: sannolikt är det i denna belysning man har att se Jacksons mission i februari 1710. — Det blev ingen engelsk flottintervention, som räddade själva Sverige från invasion öster ifrån; det var i stället Karl XII:s desavouering av allt vad neutralisering och tvångsläge hette, hans gigantiska försök att vrida till sig initiativet från Östersjön till Svarta havet, som räddade landet från följderna av Horns politik.

I ett brev från rådet till konungen av den 14 november 1710, ett brev som Grauers ej observerat, ges en synnerligen intressant framställning med hittills alldeles obeaktade uppgifter rörande det allmänna diplomatiska spelet i samband med neutralitetsförhandlingarna[2]. Brevet, som är en av redogörelserna för rådets yttre politik, är uppenbarligen skrivet under mycket starkt intryck av konungens desavouering av rådets neutralitetspolitik och röjer därför — skarpare än man eljest är van att se — motsättningen mellan ledningen i Stockholm och den i Bender. Själva ingressen lämnar

[1] Jfr Lagerbrings bittra omdöme (Sammandrag af Svea rikes hist. Fjerde delen. Tredje afd., s. 55). Och N. A. Tengbergs utmärkta framställning (Om Sveriges förh. t. främmande magter under k. Carl XII:s styrelsetid, s. 33 ff.).

[2] Brevet är tryckt, bland breven från november och december 1710, i *HH* 15, s. 302 ff. Det återfinnes såväl i registraturet som bland »Senatens concepter». Det är sannolikt att betrakta som ett i kanslikollegiets namn skrivet brev — som emellertid är underskrivet av samtliga närvarande av rådet. Brevet har troligen uppsatts av Horn (och Ehrenstrahl) i kansliet den 14/11 omedelbart före Horns avresa på två månader från Arboga. — (Se Rådsprot. 10/11, 14/11 1710; kanslikoll:s prot. 17/11, 8/12 1710, 12/1, 20/1 1711).

i detta fall i tydlighet ingenting övrigt att önska: rådet uttrycker den önskan att »sakernes beskaffenhet städze sådan måtte wara, att wi däruti Eders Kongl. Maj:tz nådigste wälbehag och gillande oss förwärfwa ock därjemte Eders Kongl. Maj:tz bästa främia kunde» o. s. v.

Det som är av närmaste betydelse för bedömandet av Horns politik är, i största knapphet angivet, följande. — Rådet säger sig av de allierades uppträdande fått den uppfattningen, att dessa »högeligen åstundat att kunna någorlunda uppehålla wärket — — — till thes the måtte erhålla fria händer att — — — hielpa alt styra till en önskelig uthgång». De allierade hade emellertid fått anledning att fatta misstankar mot Sverige, då konung Stanislaus »uthan twifwell intalt[1] af andra» låtit förstå, att såväl Karl XII som han själv önskade hindra freden i väster, »så länge icke sakerne här i Norden kommo uti bättre skick». Detta hade influerat på de allierades uppträdande gent emot Sverige »straxt i förstonne» och bidragit till, att de »wårdat» Sveriges fiender »enkannerligen Konung August». Trots föreställningar och trots »uppenbara skadan» framhärdade Stanislaus i sina separata intriger (här följer en redogörelse för de olika alternativ, som Stanislaus' projekt innefattade). Rådet säger sig vid sådant förhållande icke haft annat val, än att på allt sätt söka hindra, att de allierade, av fruktan för att Karl XII »wore dem widrig och skulle hiälpa uprätta Frankrike», å sin sida skulle »befordra fiendernes wärk». »Denna negociation» — d. v. s. truppöverlåtelsen — hade dock skett under förbehåll för konungens fria beslut, hade varat »ifrån förliden wåras och till nu» och hade, då konungens förbud omintetgjorde den, varit bragt därhän, att de allierade varit »temmeligen nära redan att samtyckia till alla willkoren, hade ock utfäst en summa af 400,000 rdr i reda penningar, syntes ock ej obenägne, så widt årstiden det kunde tillåta, att med en skepps-esquadre uti Östersiön förhindra fiendernes uppsåth» o. s. v. Men även det förmånliga intryck, som dessa förhandlingar framkallat hos sjömakterna, omintetgjordes, då Stanislaus och hans rådgivare »igenom deras fördäcktige[2] underhandlingar med Frankrike, som de nästan med flit läto kunnige blifwa, också sådant hade hindrat» o. s. v.

Som man finner redan av detta referat, är brevet ett högst märkligt aktstycke, som ställer flera punkter av Horns politik i delvis nytt ljus. Här kan naturligtvis ej ifrågakomma att ingå på en värdesättning av de olika uppgifterna eller en diskussion av de frågor, som här upprullas; det skall endast betonas, att den här ovan givna allmänna karakteristiken av Horns politik gentemot sjömakterna icke härav rubbas, att ledande engelska statsmän verkligen vid denna tid hyste farhågor för en samfälld aktion från Karl XII och

[1] Konceptet har ursprungligen, men överstruket: »förmodel. förledd».

[2] Enligt konceptet. *HH*, som följer registraturet, har »fördelachtiga», vilket uppenbart är ett skrivfel i registraturet, då det, i motsats till konceptets ordalydelse, är meningsstörande i detta sammanhang.

Ludvig XIV[1], att Stanislaus samtidigt bedrev andra separata underhandlingar (med Sachsen),[2] att Horns senare nyorientering och förhållande till Vellingk genom detta brev ytterligare belyses, slutligen att de följande årens samarbete rådet — Stanislaus — Stenbock — Vellingk — beträffande aktionen i Tyskland härigenom får den starkast tänkbara bakgrund.

En hittills mycket litet beaktad sida av den svenska utrikespolitiken i denna tid är rådets åtgärder i fråga om handel på de östersjöhamnar, som en efter annan föllo i ryssarnas händer. Förf. visar, hurusom Karl XII härvidlag utgick ifrån, att dessa hamnar ej voro formligen överlämnade, den neutrala mest intresserade parten (sjömakterna) åter ifrån, att den faktiska övergången i rysk besittning medförde, att hamnarna i fråga fölle under gällande föreskrifter om blockad under krig. Särskilt aktuell blev naturligtvis frågan under olycksåret 1710. Mot Wredes votum genomdrev Horn, som redan förmåtts till halva löften åt de främmande gesanterna, väsentliga medgivanden åt sjömakterna — detta naturligen, som förf. påpekar, att se i samband med Horns allmänna politik. Förf. visar, huru Horn i den härav följande konflikten med konungen med varjehanda formuleringar och ursäkter sökte komma över svårigheterna, allt under det han gav sjömakternas gesanter inblick i de motsättningar, som förefunnos mellan konungen och rådet, tills omsider konungen definitivt ställde honom mot väggen och Horns ödesdigra dubbelspel bragtes till slut. Hur ödesdigra hans medgivanden i själva verket varit, är väl en fråga, som icke kan besvaras, men som kanske borde framställts. Förf:s klara framställning av detta hittills så gott som okända gebiet synes emellertid höra till hans arbetes bästa partier.

Sedan Horns neutralitetspolitik desavouerats från Karl XII:s sida lämnade konungen, erinrar förf., utrikesärendenas närmaste ledning åt Vellingk. Det påvisas, att Horn snart åter sökte arbeta sig fram genom vissa initiativ, som gingo ut på en nyorientering i samband med 1711 års stora förändring i den västeuropeiska situationen. Åt dessa försök och åt Horns förhållande till Vellingk ägnar förf. en kort framställning, av så mycket större intresse som den rör sig på väsentligen ny mark. Emellertid ledde dessa Horns ansträngningar icke till något. Vellingk var ju också helt och hållet beroende av konungens order. I början av 1713 förändrades så situationen helt och hållet genom händelserna i Turkiet och den norra diversionsarméns kapitulation.

Som sista del i framställningen av Horns utrikespolitik följer en skildring av »Arvid Horn och Holstein-Gottorp», byggd till stor del på Horns och Görtz' korrespondens. De följande kritiska reflexionerna avse icke detaljer. De gå även i detta fall ut på,

[1] Chance: England and Sweden in the time of William III and Anne. (Engl. hist. Review 1901, s. 694).
[2] Bonnesen: Studier över August II:s utrikespolitik, s. 11 f.

att författaren icke tillräckligt klargjort utgångsläget, ej heller fastslår, vad som verkligen skedde. För hela sin orientering i frågan hänvisar förf. uttryckligen till Helge Almquists grundliga arbete »Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714» (inledningen), där man också delvis återfinner samma brister.

Vad först beträffar Holstein-Gottorps ställning i förhållande till Sverige, så har Grauers — i likhet med Almquist — icke gått in på den saken. Det är dock av största betydelse för en riktig värdering av förbindelserna mellan Sverige och Holstein-Gottorp att konstatera, att Holstein-Gottorp icke var någon allierad i vanlig mening, utan helt enkelt en svensk »klientstat» (som Grauers själv på ett ställe, alldeles i förbigående, säger), ehuru en stat, vars upprätthållande tillika ansetts för ett svenskt intresse av första ordningen, och vilken därför också upprepade gånger räddats genom svensk vapenmakt, ja, vars upprätthållande i själva verket varit den svenska politikens huvudsyfte under vissa tider. För den svenska utrikesledningen borde det sålunda ha varit en icke blott nödvändig utan även fullkomligt självfallen sak, att Holstein-Gottorps yttre politik borde ligga under svensk kontroll.

Förf. har ej heller på något sätt undersökt, huru den svenska regeringen närmast före Horns övertagande av ledningen skött detta förhållande till Holstein-Gottorp, ehuruväl Horns uppträdande naturligtvis måste ses mot bakgrunden härav. En sådan tillbakablick skulle sannolikt ha måst konstatera en anarki inom den svenska utrikesledningen, av vilken såväl Holstein-Gottorp som andra makter via Holstein-Gottorp visste att begagna sig. Den skulle även ha visat en egendomlig godtrogenhet och underskattning från Karl XII:s sida av, vad Sveriges intressen i Holstein-Gottorp krävde, detta land, vars intressen Karl XII själv efter egen utsaga alltid betraktade som sina egna.

Lika litet som förf. sålunda ansett nödvändigt att undersöka karaktären av Sveriges relationer till Holstein-Gottorp eller det sätt, på vilket dessa relationer under den närmast föregående tiden bevakats, lika litet finnes i hans framställning ett konstaterande av den ställning, som Horn i själva verket intog i 1709—1710 års kris. Horns förhållande till Holstein-Gottorp ses väsentligen ur synpunkten av hans ställning som ansvarig för den unge hertigens person, men intet finnes av den nära liggande slutsatsen, att Horn i den dubbla egenskapen av guvernör för hertigen och av den svenska utrikespolitikens ledare, i konungens fjärran frånvaro och efter hertiginnans död i själva verket kan sägas ha burit ett ansvar även för hertigdömet. Det kan väl ej bestridas, att Horn 1708—1709, allt under det han med värdighet tillbakavisade de oförsynta försöken att kontrollera hans guvernörskap, i själva verket lät gå Sverige ur händerna de sista resterna av dess inflytande över Holstein-Gottorp. Så har Görtz under Horns passivitet, ja, under hans gillande och tvärt emot deras protester, som kunde eller ville se klarare än Horn

själv, genomfört en revolution i Holstein-Gottorps styrelse, genom vilken Karl XII helt enkelt sattes ur spelet och den gottorpska politiken lades om i anslutning till Sveriges fienders. Det kan i detta sammahang påpekas, att det icke är omöjligt, att Görtz haft en verksam del i neutralitetens utsträckande till Jylland, en sak lika uppenbart förmånlig för Holstein-Gottorp som den var skadlig för Sverige. Möjligen har Horn erhållit kännedom därom tidigare, än det eljest blev bekant i Sverige och därför motsatt sig förslaget om diversion mot Jylland.

Ingenting belyser i själva verket den svenska diplomatiens upplösning och tvedräkt starkare än det sätt, varpå den smidige gottorpske ministern trodde sig kunna — och i nästan alla fall också kunde — eliminera det svenska inflytandet, ty ingen har snabbare, oförsyntare, skickligare än Görtz förstått att spela ut Horn mot rådet, de rivaliserande diplomaterna, de förvirrade ståndpunkterna mot varandra, liksom han sedan visade sig kunna spela ut konungen mot rådet och rådet mot hovet. Om hela denna utveckling har förf. blott ett konstaterande av Horns anslutning till (eller passivitet mot) Görtz' politik »i säker känsla för kraftmätningens utgång» och likaså ett framhållande av, att Horn — genom det med Görtz' aktion kombinerade avlägsnandet av Hedvig Sofias gunstling från hovet i Stockholm — fick ett ökat inflytande rörande den unge hertigens uppfostran! Då förf. slutligen framhåller, att fredsunderhandlingarna med Danmark — vilka gingo genom Görtz — voro en mycket bidragande orsak till Horns hållning, är detta riktigt, men det gäller endast för tiden från våren 1710, medan revolutionen i Holstein-Gottorp ägde rum i flera repriser under 1709. Över huvud vill det synas, som om hela denna del av förf:s framställning är en skildring mer än en undersökning; det faktiska materialet finnes visserligen merändels, men den pålitliga analysen, den självständiga värdesättningen saknas.

I arbetets sista kapitel behandlar förf. Horns ställning till defensionen 1709—1713. Att närmare ingå på en redogörelse eller en kritik av förf:s framställning härav kommer här ej i fråga, då detta område f. n. är under speciella utredningar. En anmärkning skall dock här göras: Förf:s framställning av Horns insats i det skånska fälttågets ledning är icke fullt riktig, det tarvas i vart fall en närmare utredning för att få vissa inkonsekvenser i Horns uppträdande klarlagda.[1] Bäst är kanske förf:s behandling av »transporten» (framförallt är här Wachtmeisters uppträdande mycket väl karakteriserat). Men över huvud vilar förf:s undersökning av defensionen — detta med undantag nästan blott för det skånska fälttåget ganska outredda gebiet — naturligt nog, icke på fullt säker grund,

[1] Det kan i detta sammanhang påpekas, att Stille för sitt utförliga arbete om kriget i Skåne icke synes ha använt rådets protokoll (men väl dess korrespondens), varför hans framställning på några ej oväsentliga punkter kan kompletteras.

och framställningen av Horns roll blir därför knapphändig, stundom skev.

Det rika och skiftande materialet har av förf. på ett talangfullt sätt arbetats samman till en intresseväckande, aldrig tung, stundom mycket väl skriven och behärskad framställning, som, med undantag för ett par partier, icke lämnar arbetets huvudsyfte ur sikte. (Några språkfel böra dock anmärkas, liksom en del intetsägande formuleringar). Dispositionen är mycket klar och överskådlig — vissa schematiska ensidigheter bliva ju alltid oundvikliga. Citaten synas genomgående skickligt valda, och framställningen som helhet är särdeles levande och konkret. — Arbetets tryck och yttre utstyrsel äro mycket vårdade. — Beträffande en sida av det formella äro dock allvarliga anmärkningar befogade. Det gäller förf:s sätt att citera föregående arbeten, som är i sällsynt grad ofullständigt och inkonsekvent. Så är Svedelius på åtskilliga punkter beaktansvärda arbete, som förf. för övrigt på ett skäligen malplacerat vis nedsätter i inledningen, men vars inflytande på Grauers' framställning på vissa punkter kan uppvisas (särskilt beträffande förhandlingarna i Warschau och neutralitetspolitiken) endast citerat ett fåtal gånger, i kapitel III—VI endast två gånger. E. Carlsons arbete citeras i kapitel IV blott ett par gånger, i kapitel V några få gånger och i kapitel VI ingen gång, då det likväl är ett faktum, att hans framställning är av stort värde för den allmänna orienteringen, något som också ofta framgår av Grauers framställning, men icke av hans noter. Dessa äro de mest flagranta fallen, men en mångfald andra kunde anföras.

Det bästa i Grauers' bok synes vara dess åt båda håll fördomsfria, smidiga och i väsentliga punkter nya karaktäristik av Horn, framför allt i hans förhållande till Karl XII. I sin allmänna teckning av Horn följer förf. denne i de växlande och brydsamma situationerna, och karaktäristiken är mycket skickligt gjord. Mycket hade naturligtvis varit att tillägga.[1] Flera väsentliga situationer och händelseförlopp äro, såsom det torde framgått av ovanstående kritik, icke tillräckligt analyserade av förf. och Horns roll därför icke heller tillräckligt förstådd; men i stort sett torde det kunna sägas, att man med detta arbete fått en karakteristik som står sig. Det kan naturligtvis inte väntas, att här skulle ges något slags

[1] Så kunna några ord av Horn anföras, de där, i motsats mot den gängse uppfattningen av Horn, visa en tydlig aversion mot Stenbock. Det gäller en Stenbocks hemställan till rådet 1711, om man icke borde »gjöra en tacksäielse på d. 28 Februarii för den seger hwar med Gud förledit åhr på sama dag oss wälsignat». Efter avstyrkanden av Wrede och Falkenberg som hänvisa till, att ej mer än en tacksägelse hölls för segern vid Narva eller den vid Kliszow, yttrar Horn: »man bör alltid tacka Gud för dess wälgärningar: det är wackert påmint ang:de denna tacksäielsedagen allenast det hade allenast Guds ära till ändemåhl och intet något annat afseende der wi wore.» (!) — Det bör dock tilläggas, att Horn eljest synes ha visat égard för Stenbock, och noblesse i omdömen hörde annars till Horns vackra sidor.

sammandrag av Grauers' karaktäristik av Horn, i stället hänvisas till ett studium av hans arbete. — Det blir härefter omöjligt att längre upprätthålla den gamla ensidiga uppfattningen av Horns uppträdande under enväldet. Däri ligger enligt anm:s mening det värdefullaste resultatet av denna avhandling. Också är det framför allt med tanke på, vad som i outredda sammanhang av den inre politikens skiften väntar förf:s lyckliga förmåga av träffande karaktäristik, som man emotser den bebådade fortsättningen av hans biografi.

Daniel Almqvist.

Sverige-Norge och danska frågan 1848—49. Från stilleståndet i Malmö till den svensk-danska konventionen augusti 1849. Akademisk avhandling av Erik O. Löfgren. Uppsala 1921. XIV + 285 s. + kartskiss.

En skildring från svensk synpunkt av den danska frågans utveckling under dess första skede gavs för tio år sedan av Hjalmar Haralds i hans avhandling om *Sveriges utrikespolitik 1848* (Uppsala 1912), som på sin tid anmäldes i denna tidskrift. Berättelsen fördes där fram till det av Oscar I medlade stilleståndet i Malmö i slutet av augusti månad. Detta har således blivit utgångspunkten för Erik Löfgrens framställning, som tecknar underhandlingarnas gång under vapenvilan, läget i hertigdömena, stilleståndets uppsägande av den danska regeringen från och med 27 mars 1849, makternas ställning till den nya krisen och tillkomsten av stilleståndet i Berlin 10 juli, som åtföljdes av en svensk-norsk ockupation av Nordslesvig. I ett inledningskapitel går likväl förf. tillbaka till månaderna före Malmökonventionen och ger där en värdefull redogörelse för allmänna meningen i Sverige, vars avgjorda partitagande för Danmark i brytningens början utan tvivel utgjorde en huvudförutsättning för konung Oscars interventionspolitik. Det torde emellertid få sägas, att denna översikt alltför uteslutande dröjer vid tidningarnas uttalanden och därigenom kan vara ägnad att ge en något överdriven föreställning om deras insats i dåvarande tid, ej blott som uttryck för opinionen, utan som politiska drivkrafter. När författaren — med all rätt — ställer upp skandinavismen som bakgrund för händelserna i Norden, skulle man önska en i sak bredare och allsidigare teckning av skandinavismens grund och väsen. Men det får medgivas, att uppgiften icke vore lätt i saknad av goda sammanfattningar i ämnet.

Vid läsningen av bokens huvuddel har man emellanåt det intrycket, att mera borde varit att hämta ur den utländska litteraturen. I vissa fall torde detta intryck ha skäl för sig; så vidröras Englands och Irlands inre förhållanden med en flyktighet, som snarast hjälpas redan med en snabb blick på Walpole, Herbert Paul och Mac Carthy. I andra fall är det nog så, att den litteratur som finns verkligen lämnar oss i sticket: så synas framställ-

ningarna av den andra franska republikens utrikespolitik enbart syssla med den italienska frågan jämte återknytandet av förbindelserna med Ryssland (Bapst). När man saknar en klar bild av Palmerstons syften och motiv, lär också en liknande ursäkt kunna gälla. Bättre ställd är man ju i fråga om Tyskland och Ryssland. bland annat genom publikationen av Nesselrodes brev och papper. Det synes recensenten, att man ur dessa och ur den ryska politiken i det hela bör utläsa en genomgående gynnsammare stämning mot Danmark än förf. vill fullt vidgå — givetvis icke grundad på någon sympati för danska nationella strömningar, utan rätt och slätt på Danmarks ställning som kämpe för legitimitetens och för den dåtida europeiska jämviktens sak. Det skall härmed icke nekas, att Nesselrode vid tillfälle har uttalat starkt missnöje exempelvis med den i hans tanke förhastade stilleståndsuppsägningen i februari, som kom synnerligen oläglig vid en tidpunkt, då tsaren var på väg att engagera sig starkt i kampen mot den ungerska resningen. Dessa och andra slitningar gällde dock endast bisaker och kunde ej rubba grunddragen i Nicolaus' politik. Det tycks därför också, som om förf. hyste en något överdriven föreställning om vådan och fåfängligheten av all slags aktivitet å dansk sida: utgången intygar ju, att man denna gång icke löpte någon överdriven risk. Den »desperation», som allt emellanåt talas om hos danska folket och regeringen, är väl en något billig förklaringsgrund för åtgärder, som i det givna läget synas rimliga nog.

I det hela är Löfgrens arbete en redbar och pålitlig vägvisare på det valda arbetsfältet. Det lönar föga mödan att dröja vid strödda smafel; i förbigående må likväl påpekas, att för Zülphen-Adler (s. 195 ff.) är att läsa Zytphen-Adeler och att en rad har utfallit och en annan upprepats i avtrycket av Köpenhamnskabinettets motivering för vapenvilans uppsägande (bilaga V s. 278). Att författaren har förbisett ett par buntar med danska »notes» i original i svenska riksarkivet äger ingen större vikt, da de i allmänhet i avskrift blivit bilagda depescherna. Någon gång kan det också sägas, att han nöjer sig med ett formellt referat, där det kunnat vara skäl att i korthet gå in på sakens egentliga innebörd: framställningen av den slesvigska garantifrågan (s. 69 ff.) kunde salunda vara något klarare, men den är i allt väsentligt riktig, när man rättar ett skrivfel (»England» s. 75 rad 9 skall utga). Man vill således gärna önska förf. framgång i hans uppsåt att fullfölja sina forskningar för att nå fram med sin utredning av ämnet till Londonuppgörelsen 1852.

Georg Wittrock.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Antikvarisk tidskrift för Sverige. Utgiven av Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien genom E. Eckhoff. **D. 21: H. 4.** S. H. Adlersparre, Åter från Sveriges medeltid. Med 4 släkttaflor.

Arkiv för nordisk filologi. Utg. av A. Kock. **Ny följd. Bd 33: H. 3—4.** M. Olsen, Til Rök-indskriften. — G. Schütte, Ejeformen som Kendemerke for Gudenavne og Folkenavne i Sammansætninger. — L. Alfr. Bock, Die epische Dreizahl in den Islendinga sǫgur. Ein Beitrag zur Beschreibung der isländischen Saga. — F. Jónsson, Eddatolkning. Nogle modbemærkninger. — L. Fr. Läffler, Till Alvissmál str. 12: 6 och 16: 6. — H. Pedersen, Anmälan av »R. C. Boer: Oergermaansch handboek». — M. Olsen, Anmälan av »Nat. Beckman: Språkets liv. En inledning till språkets studium». — H. Koht, Yngvild allrasystir. — Sv. G. Broberg, Bibliografi för 1919.

Det nya Sverige. 1921, 4. P. Norrmén, Till Ålandsfrågans psykologi. — **5** Nederlaget. — K. Rob. V. Wikman, Den östsvenska frågan. 1. — **6.** K. Rob. V. Wikman, Den östsvenska frågan. 2. — **7.** Bakgrunden.

Fornvännen. Under redaktion av E. Eckhoff. **1921. H. 1—2.** B. Salin, Förgyld flöjel från Söderala kyrka. Med 22 fig. — Nat. Beckman, Kungagravar och medeltidshistoria. — G. Ekholm, När kommo svenskarne till Finland. Med 1 fig. — S. Lindqvist, Ynglingaättens gravskick. Med 2 fig.

Kungl. Bibliotekets handlingar. Bilagor. Ny följd. 2. Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm. Utgivna av I. Collijn. 1. Gillesboken 1393—1487 jämte bilagor.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. av E. Linderholm. **Årg 21. 1920—1921.** Edv. Leufvén, Magnus Lehnberg som predikant. — Y. Brilioth, Nyanglikansk renässans. Studier till den engelska kyrkans utveckling under 1800-talet. — Fr. Westling, Estlands kyrka 1571—1644. Anteckningar. — Nat. Beckman, Till belysning af helgonkulten i Norden. — Gottfr. Carlsson, Engelbrekt såsom helgon. — Gottfr. Carlsson, Nya svenska helgon vid reformationens ingång. 1. »Then helgha pigha i Vestergötland.» 2. Henrik Tidemansson. — J. Svensson, En offerstock åt den helige Nicolaus. — Meddelanden och aktstycken. Ur Alseda medeltids- och reformationshistoria. Medd. af J. Svensson. 1. Kyrkoherdelängd 1426—1630, med inventarieförteckningar, fullmakter m. m. 2. Om Alseda kyrkas och prästgårds medeltida ägendom. 3. Kyrkoinventarium 1597 jämte senare anteckningar. — Till belysning

af förfarandet i äldre svenska trolldomsmål. Medd. af E. W. Dahlgre[n]. — Anmälningar och granskningar. C. J. E. Hasselberg. Norrländs[ka] fromhetslif på 1700-talet, anm. af Em. Linderholm.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. **1921, 1.** I. Collijn, Det äldsta svenska politiska trycket. E[tt] mot Sten Sture, Hemming Gadh och anhängare den 25 juli 1503 utf[är]dadt bannlysningsbref. Med 1 facs.tr. o. 4 bilagor. — L. Nielsen, Dan[]marks ældste trykte Lovsamlinger. En bibliografisk Studie. — [I.] Hierta, Den äldsta kända svenska almanackan för år 1585. Med 2 fi[g.] — Recensioner: O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten. En kul[]turhistorisk-bibliografisk studie. D. 2, anm. af I. Collijn.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgiven av Letter[]stedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1921, 3.** C. K. S[.] Sprinchorn, John Norcross, anm. af H. Olrik. — **4.** E. E. Areen, Minnes[]stenarna på Kompasskäret och skärgårdsflottans vakthållning i Roslag[en] sommaren 1809. — Aug. Hahr, Studier i Vasatidens konst, anm. af B[.] Thordeman.

Personhistorisk Tidskrift. Utgiven av Personhistoriska samfunde[t] genom S. Hildebrand. **1921, H. 1.** H. Ostermann, Svenske slægte i Grönland. — Sv. Pn Lagerberg, Något om Sveaborgs skapare säsom konstnär och vitterlekare. Med 1 portr. o. 2 pl. — G. Löw, Några randanmärkningar till »Strängnäs stifts herdaminne». — N. J. Welinde[r,] Upprättelse åt magister Johannes, Gustav I:s hovpredikant. — Recen[]sioner. En gammal herrgård. Baldersnäs. Carl Fredrik Wærn. Familje[]papper ur Baldersnäs arkiv. Sammanförda och utg. af Elis. Wærn Bug[ge,] anm. af B. B[oethiu]s.

Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1921. Arv. Bæckström, Ett 1[7]00-talshus i Djurgårdsstaden och dess väggmålningar. Med 27 fig. — Jo[h.] Flodmark, De la Chapelles gamla gård. En bit kulturhistoria frå[n] det Stockholm som gått. — Fr. de Brun, Det äldsta Stockholm och dess fasta försvar. Med 3 fig. — G. Bolin, Namnet Stockholm och Stockholms uppkomst. 1—2. Med 6 fig.

Skrifter utgivna av föreningen det gamla Lund. 2. 1920. O. Ryd[]beck, Den äldsta kristna konsten i Skåne, Lund och Dalby. Föreläsning hållen i Lunds universitets aula den 13 mars 1920 vid förf:s installation som professor i förhistorisk och medeltidsarkeologi.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1921, 2. N. Herlitz, Ett och annat om självstyrelsens betydelse i svensk förvaltningshistoria. 1—3. — 3. N. Herlitz, Ett och annat om självstyrelsens betydelse i svensk förvalt[]ningshistoria. 4—6.

Svensk Tidskrift. 1921, 4. N. Söderblom, 400-års-minnet av Luther [i] Worms. — Dagens frågor. A. Munthe, Sjömaktens inflytande på Sve[]riges historia. Ålandsrapporten. — **5.** Dagens frågor. C. Larsson i B[y,] En dalasockens historia. Kulturhistorisk beskrivning af By i Folka[re] härad. England och Frankrike i främre orienten.

Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Redaktör: G. Gran. 192[1,] H. 2. Alb. Nilsson, Thorild ännu en gång.

Samtiden. Tidsskrift for politik, litteratur og samfundsspörsmaal. Redig. av G. Gran. 1921, 3. W. Keilhau, Politikere. 8. Hagerup. — [C.] E. Hedén, Gestalter ur Sveriges nyare historia. 5. Karl Staaff.

Tidsskrift for Retsvidenskab 1921, Tillæg. Fr. Dahl og A. E. Red[el,] Nordisk Litteraturfortegnelse 1919.

Historisk Tidsskrift. Niende Række. Udgivet af Den danske histori[ske] Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af E. Arup. **Bd 2: H. 1.** [Ch.]

Thorsen, En Köbmands Söförsikring og Söröveri i 16. Aarhundrede. — Sv. Aakjær, Fjends Herreds Selvejerbönder. — E. Arup, Kritiske Studier i nyere dansk Historie. Intermezzo. Bernstorff og Moltke. — Nekrologer.

Finsk Tidskrift. Utg. af R. F. v. Willebrand. **1921, April.** Dan. Almqvist, Före Narva och efter Pultava. Några ord om avgörande moment i den svenska Östersjöstatens försvarskamp. — En Stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev. 1757—1778. Med en inledning utgiven av O. Sylwan, anm. af R. Dahlberg. — J. R. Danielson-Kalmari, Suomen valtio-ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika. Ensimmäinen osa. Suomi omintakeisen valtioelämän alkujaksossa vv 1809—1811, anm. af H. E. Pipping.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1921, 1.** G. Nikander, Byråkratien i strid med folkseden. — P. O. v. Törne, Medeltidsstudier. 4. Benämningarna Österland och Finland under medeltiden.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 148. Förhandlingar och uppsatser. **33. 1919 (tr. 1920).** A. Hultin, En sällsynt skrift i vårt universitetsbibliotek. — C. M. Schybergson, Biskop Tersærus och Åbo akademi. Föredrag vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årsmöte den 5 februari 1920. (Senare utvidgat.)

Översikt af Finska Vetenskaps-societetens förhandlingar. 61. 1918—1919 (tr. 1919). B. Humanistiska vetenskaper. C. M. Schybergson, De s. k. Braheska konstitutionerna av år 1661 för Åbo akademi.

Historische Zeitschrift 1921. 3. Folge. Bd 28: H. 1. W. Erben, Betrachtungen zu der italienischen Kriegstätigkeit der Schweizer. — Fr. Hartung, Carl August von Weimar als Landesherr. — Miszelle. — Literaturbericht (bl. a. C. M. Mädge, Über den Ursprung der ersten Metalle, der See- und Sumpferzverhüttung, der Bergwerksindustrie und ihrer ältesten Organisation in Schweden, anm. af Daenell). — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Fr. Arnheim, Schweden, anm. af Daenell). — **Bd 28: H. 2.** J. Hashagen, Rheinisches Geistesleben im späteren Mittelalter. — P. Lenel, Beiträge zur Biographie des preussischen Staatsrats von Rehdiger. Aus dem Nachlass. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

The English Historical Review. 1921, July. J. H. Round, The dating of the early Pipe Rolls. — Ch. H. Haskins, The »De arte venandi cum avibus» of the emperor Frederick II. — E. R. Adair and F. M. G. Evans, Writs of assistance, 1558—1700. — L. M. Penson, The London West India interest in the eighteenth century. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices (bl. a. Brieven aan Johan de Witt. D. 1. 1648—1660. Bewerkt door Rob. Fruin. Uitgegeven door N. Japikse, anm. af G. N. C.)

The Spectator. 1921, 28 may. P. Barton, Bernadotte and Napoleon 1799—1810.

Polybiblion. 1921, Fevrier—Mars. C. Enlart, Villes mortes du moyen age (Wisby dans l'île de Gotland).

Revue de littérature comparée. Dirigée par F. Baldensperger et P. Hazard. **1921, Juillet—Septembre.** R. Michaud, Un intermédiaire français entre Swedenborg et Emerson: Oegger et le »Vrai messie».

Revue Historique. 1921, Mars—Avril. J. Reinach, Napoléon III et la paix. — M. Bloch, Serf de la glèbe. Histoire d'une expression toute faite. — Bulletin historique. Histoire de France de 1800 à nos jours

et questions générales contemporaines, par R. Guyot. — Comptes-rendus critiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique. — **Mai—Juin.** Ch. Bost, Les »phrophètes» du Languedoc en 1701 et 1702. Le prédicant-prophète Jean Astuce, di Mandagout: (suite et fin). — Andr. Boudier, Charles Desmarets, corsaire dieppois. Documents inédits de 1445. — H. Weil, Un précédent de l'affaire Mortara. — A. Stein, L'insurrection polonaise de 1863 et l'impératrice Eugénie. — Bulletin historique. La littérature historique des Syriens, par J. B. Chabot. — Histoire de France. Époque moderne jusqu'en 1660, par H. Hauser. — Comptes-rendus critique. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Striden mellan Rom och Germanien.

AV

NILS ÅBERG.

Sedan goterna på 100-talet e. Kr. från Östersjöns kust rängt fram mot Svarta Havet, kommo de snart nog i krigiska förvecklingar med det östromerska riket. Under lopet av 200-talet härjade gotiska sjörövarflottor i Svarta Havet och stundom även i Medelhavet, och gotiska skaror överskredo gång på gång Donau och inföllo på Balkan.

Vid början av 300-talet blevo förhållandena något lugnare. Västgoterna, som vid denna tid innehade Moldau, Valakiet och en del av Siebenbürgen, slöto år 332 en formlig fred med kejsaren (Konstantin den store), blevo foederati och erhöllo subsidier mot att de, såsom det hette, försvarade riksgränsen. Härigenom blevo västgoterna mera stationära och kommo under romerskt kulturinflytande. Östgoternas rike låg öster om Dnjestr; de härskade över ett ofantligt område, upptagande större delen av det europeiska Ryssland, mellan Östersjön, Svarta Havet och Ural.

Genom hunnernas invasion år 375 stördes emellertid den begynnande konsolideringen av de gotiska rikena. Östgoterna böjde sig till stor del under hunnernas välde, men västgoterna lämnade sitt land och en del av dem gingo över Donau och inföllo på östromerskt område. De strider mellan goter och romare, som därpå följde, skola vi endast helt flyktigt beröra. Romarna ledo år 378 ett svårt nederlag vid Adrianopel, där deras kejsare stupade. Fyra år senare slöts fred, men år 390 begynte ånyo fientligheterna, och gotiska skaror under befäl av Alarik härjade nu Grekland och andra delar av Balkan.

För att fullfölja sina imperialistiska planer vände Alarik sedermera sina vapen mot Italien och inföll år 401 i detta

land. Efter Alariks död år 410 beslöt hans efterträdare, Athaulf, att lämna Italien, där goterna endast med svårighet förmått hålla sig kvar, för att i stället draga till Gallien. År 412 inföll han i Gallien och följande år tog han Narbonne, Toulouse och Bordeaux med vapenmakt.

Läget i Gallien blev emellertid genom den romerska flottans blockad av hamnarna ohållbart, och Athaulf utrymde därför år 415 Gallien och besatte i stället den spanska provinsen Tarraconensis. Efter Athaulfs död samma år vidtog en serie av strider mellan västgoterna och de redan före dem till Spanien komna vandalerna och alanerna. Dessa besegrades åren 416—418, och goterna stodo i begrepp att anfalla sveberna i Galicien, då kejsaren, hvilken fruktade deras växande makt, lyckades förmå dem att återvända till Gallien, där han gav dem landet mellan Loire och Garonne samt området kring Toulouse.

Något varaktigt fredstillstånd med romarna åstadkoms emellertid därmed icke, och goterna riktade flere anfall mot Arles och andra romerska platser, dock utan större framgång. Först genom hunnernas tåg mot Gallien blevo romare och västgoter förenade i ett gemensamt intresse, och de kämpade tillsammans mot denne fiende på de Katalauniska fälten år 451. Efter hunnerslaget kuvade goterna de vid Orléans boende alanerna och utbredde sålunda sitt välde på andra sidan Loire. År 456 erövrade de en stor del av Spanien och år 462 togo de från romarna den viktiga staden Narbonne.

Sedan goterna fått den kraftfulle Eurik till konung, nådde deras välde snart sin höjdpunkt. Mot norr lyckades denne visserligen icke utvidga sitt maktområde, men däremot i Provence. En med kejsaren ingången fred gaf Eurik suverän besittningsrätt till landet mellan Loire, Rhône och Pyrenéerna. Året därpå överskred en gotisk här Rhône och tog Sydprovence med Arles och Marseille. Samtidigt härmed kämpade gotiska härar segerrikt i Spanien.

De inre förhållandena i det gotiska riket motsvarade emellertid icke maktställningen utåt, och efter den kraftfulle Euriks död år 484 gick riket under hans svage efterträdare snabbt tillbaka. Någon sammansmältning mellan goterna och den inhemska romanska befolkningen hade ej

ägt rum, och genom äktenskapslagar och andra förordningar sökte man hålla de tvänne nationaliteterna strängt åtskilda. Därtill kom olikhet i religion, som i hög grad bidrog att öka de nationella motsättningarna. Då därför frankerkonungen Chlodovech övergick till den ortodoxa läran, fann han stöd hos hela det galliska prästerskapet, och man begynte allmänt önska sig under frankiskt välde för att bliva kvitt de arianska goterna. Dessa förhållanden bidrogo sålunda att undergräva det gotiska väldet i Gallien, och då därför frankerna i förbund med burgunderna år 507 riktade ett stort anfall mot goterna, förmådde dessa icke hålla stånd. De ledo ett förkrossande nederlag, som berövade dem största delen av deras galliska välde. Endast kusten väster om Rhône och en smal landsträcka mellan Garonne och Pyrenéerna lyckades de tack vare östgotisk hjälp behålla. Tyngdpunkten i deras välde förlades därefter till Spanien, där de sedan härskade, till dess den arabiska invasionen på 700-talet kuvade dem.

Kortvarig, men lysande är det östgotiska folkets historia. Ursprungligen bodde de, jämte alanerna, längst i öster och blevo därför de första att mottaga hela tyngden av den hunniska invasionen. De böjde sig också till stor del under dessas välde; östgotiska stammar följde sedan folkströmmen mot väster och kämpade under Attila på de Katalauniska fälten.

Efter Attilas död år 453 och hunnerrikets undergång slogo sig östgoterna med i Pannonien, där deras välde snart nog konsoliderades, så att de kunde uppträda aggressivt mot det östromerska väldet. År 471 blef Theoderik konung, och denne kraftfulle man förde sina skaror upprepade gånger till plundringståg på Balkan. Sedan hans härar år 487 hotat Konstantinopel, åstadkoms emellertid ett närmande mellan honom och kejsaren. Den senare, vilken fruktade sin krigiske granne, sökte förmå honom att upphöra med de för båda parterna lika vågsamma fejderna för att i stället rikta sin expansionslystnad mot Odovakars rike i Italien. Denna plan fann Theoderiks gillande, och på hösten 488 bröt han upp för att i kejsarens namn återerövra Italien. Hans här utgjordes väl huvudsakligen av östgoter,

dock uppblandade med andra germanska och även något romerska trupper. En folkkonung i samma bemärkelse som förut var Theoderik emellertid knappast nu längre, utan snarare en romersk härförare. Sedan han erövrat Italien och efter att år 493 genom mordet på Odovakar hava blivit fullt herre över detsamma, blev han av deltagarna i expeditionen vald till konung.

Genom konungavalet förändrades emellertid icke Theoderiks officiella förhållande till kejsaren; till namnet var han fortfarande dennes underlydande. Men i sin misstro till kejsaren sökte han för att skydda sig mot eventuella bysantinska revanschplaner upprätthålla nära förbindelser med andra germanfolk, såsom thüringar, burgunder, västgoter och vandaler. Mot det snabbt uppväxande frankiska väldet blef dock förhållandet fientligt. Fruktan för Chlodovechs stigande makt tvang honom att år 508 undsätta de hårdt beträngda västgoterna. I samband därmed införlivades Provence med det italienska väldet.

Theoderiks välde i Italien var delvis uppbyggt på den grund, som lagts under Odovakars tid. En tredjedel av de romerska godsen togs av goterna, och där jord ej togs, belades den med en skatt, uppgående till 1/3 av intäkterna. För övrigt förde Theoderik en ganska mild spira, och han arbetade oavbrutet på att minska spänningen mellan de båda nationaliteterna i sitt rike. Dock eftersträvade han icke en sammansmältning av folken, utan sökte i stället genom olika lagar och förordningar hålla dem åtskilda, väl vetande att intim beröring med romersk kultur utövade ett förvekligande och fördärvbringande inflytande på de germanska stammarna.

De genom den nationella motsättningen uppkomna slitningarna lyckades emellertid Theoderik aldrig helt utplana. De skärptes i stället mot slutet av hans regering, då kyrkan och den romerska adeln begynte konspirera med bysantinarna mot Italiens arianska herrar. Dessa förhållanden ådagalade, att det gotiska väldet saknade inre fasthet, och att det huvudsakligen upprätthölls av en kraftfull härskare.

Efter Theoderiks död år 526 gick riket därför hastigt tillbaka. Långvariga fejder med bysantinarna, uppror och förräderi undergrävde goternas motståndskraft allt mer och

›r. och genom slaget vid Vesuvius år 553 gick deras välde .der.

Att det östgotiska riket icke gick under så mycket på und av yttre tryck som mera av inre upplösning, framgår rav att endast 15 år efter slaget vid Vesuvius ett nytt rmanfolk, longobarderna, bröto in i Italien. Dessa, vilka der Augusti tid bodde vid nedre Elbe, utvandrade däriin till Böhmen och Pannonien för att slutligen år 568 falla i Italien. Vid infallet i detta land hade de säker-:en icke att övervinna större motstånd än det, som östterna på sin tid övervunno. Men de besutto ännu den imitiva och obrutna kraften, medan goterna förlorat sin, h därav kom det sig, att Italien bytte ägare, men förblev rmanskt.

Longobardernas senare öden i Italien ha vissa likheter ›d frankernas i Gallien. De gingo icke under såsom östterna, enär Italien nu var tillräckligt germaniserat för att ına sig under de nya inkräktarna. Liksom i Gallien blev t här ingen oöverstiglig klyfta mellan nationaliteterna h alltså icke längre såsom under goternas tid en strid på ' och död. Longobarderna bodde därför kvar; men deras sprungliga kraft rann långsamt bort, och den politiska ıkten överflyttades så småningom till karolingerna i det re Germanien.

Väst- och östgoterna tillhörde de högst stående bland germanska folken och voro de, som lättast påverkades romerskt kulturinflytande. De lyckades emellertid icke tadkomma några varaktiga statsbildningar, och orsakerna rtill äro av mångahanda slag. En orsak var den, att terna gjorde den första stora stormlöpningen mot det merska väldet och alltså hade att övervinna det största ıtståndet. Redan tidigt skiljdes de från sina stamfränder norr. De lösrycktes från den stora sammanhängande geranska folkstocken och blevo folköar inom den romerska rlden. Endast hänvisade till sig själva och omgivna av ›ntliga folk fingo de svårt att i längden upprätthålla sina ıra välden. Ständiga strider berövade dem mycket av ras bästa blod, och i fråga om antalet vapenföre män voro

de därför i beständigt sjunkande i förhållande till de underkuvades stigande numerär. Det varma klimatet, de rika och fruktbara trakterna och det lättvunna bytet gjorde dem till en slags överklass, som mer och mer började förakta annat arbete än krigarens. Omgivna av en hög kultur i dekadens, blevo de såsom kulturellt underlägsna mera mottagliga för de dåliga inflytelserna än de goda. De förvekligades så småningom genom den ständiga beröringen med romarna och började alltmer förlora de egenskaper, vilka ursprungligen givit dem segern. Om goterna under deras senare skede torde i viss mån gälla Prokopii ord om vandalerna. »Av alla de folkstammar, som vi känna, är nämligen den vandaliska mest förvekligad ... Sedan de väl kommit i besittning av Afrika, togo de dagligen varma bad och läto sina bord digna under allt det läckraste och bästa, som jord och hav förmå frambringa. De prydde sig med mycket guld och gingo klädda i mediska eller som det nu heter seriska (= siden) dräkter. Med teater, kapplöpningar och liknande förlustelser, framför allt dock med jakt fördrevo de tiden. Danser och mimer, musik och skådespel, kort sagt, allt som blott kunde förnöja öga och öra, var som hemma hos dem. De bodde i praktfulla, vattenrika trädgårdar, där de skönaste träd växte. De hängåvo sig ej mindre åt vinets njutningar än åt kärlekens.»

Ett annat och lyckligare öde beskärdes frankernas folk. Då de med västgoterna stredo om herraväldet i Gallien besutto de fördelen, att deras utgångspunkt låg i norr och icke i söder. De bildade inga folköar såsom goterna, utan den framskjutande flygeln av den sammanhängande germanska folkgruppen. De hade med andra ord ryggen fri och öppna förbindelser med det inre Germanien. Därtill kom även Chlodovechs politiskt mycket betydelsefulla åtgärd att övergå till den ortodoxa läran. Därigenom fingo nämligen frankerna den gallo-romanska befolkningen på sin sida i kampen mot de arianska goterna. Denna kamp skola vi i korta drag skildra liksom även frankerrikets senare utveckling intill karolingernas tid.

Childerik dog år 481 och begravdes i Tournai i Belgien. Hans grav, vilken upptäcktes på 1600-talet, innehöll före-

ål, vittnande om frankernas kulturförbindelser med såväl
›ter som romare. Gravgodset utgjordes delvis av föremål
· gotisk karaktär, och till detsamma hörde dessutom en
·ovinsialromersk fibula, romerska guldmynt och en sigill-
ıg med konungens bröstbild och inskriften »Childerici
gis».

Childerik efterträddes av sonen Chlodovech, som blev
t frankiska stormaktsväldets grundläggare. Då han till-
ädde regeringen var det emellertid ej som konung över
ıukernas samlade stammar, utan blott över en del av de
liska frankerna. Jämte honom funnos ett 10-tal saliska
.rskare. Chlodovech var alltså ursprungligen endast en
ıåkonung bland frankernas folk, och det var endast med
ı egen klan samt med understöd av sin frände Ragnachar
Cambrai, som han började anfallet mot det romerska
ıllien.

Det romerska Gallien begränsades vid denna tid av
›mme och Loire mot de saliska frankerna och västgoterna;
ister är gränsen mera osäker, men landet sträckte sig åt-
instone till övre Mosel. Med detta rike stodo frankerna
.der Childeriks tid i nära förbindelse, och det samman-
.llande bandet var fruktan för det mäktiga västgotariket
der om Loire. Men under Chlodovech ändrade sig för-
ıllandet. Sedan den kraftfulle Eurik dött (år 484), och
istgoterna fått den svage Alarik på tronen, var tidpunkten
ne för frankerna att börja expansionen i Gallien. År
6 anföll Chlodovech i förbund med Ragnachar den romer-
a ståthållaren Syagrius i Soissons och slog honom i grund.
ärmed bröts det gallo-romerska motståndet, och landet låg
›pet för fortsatt erövring. Chlodovech förlade sitt residens
il Soissons och fullbordade under de följande åren eröv-
ıgen utan nämnvärt motstånd.

Med västgoterna öppnade han fientligheterna år 494,
h kriget fortsatte flera år utan att leda till något avgö-
.nde. Därpå följa strider med alemannerna, vilkas gran-
ır frankerna blivit genom framträngandet till övre Mosel,
med burgunderna. År 507 började det avgörande kriget
ot västgoterna, som fördrevos från större delen av sitt
ılliska välde. Endast tack vare Theoderiks hjälp lycka-
:s de åt sig bevara Arles och Narbonne. Efter goter-

krigets slut drog Chlodovech till Tours och därpå till Paris, dit han förlade sitt residens.

Chlodovechs hastigt stigande makt belyses ganska tydligt av ett par episoder, vilka Gregorius av Tours beskriver i sin frankerkrönika. Den första av dessa är bytesfördelningen vid Soissons efter Syagrius' nederlag. Härom berättar Gregorius följande: »Den gången plundrades många kyrkor av Chlodovechs här, ty han var ännu i hednisk villfarelse, och en gång bortförde fienden en mycket skön och kostbar kruka från en kyrka tillika med andra dyrbara ting, som användes vid gudstjänsten. Kyrkans biskop sände nu bud till konungen och bad, att hans kyrka, även om den icke återfinge de övriga heliga kärlen, dock åtminstone måtte återfå krukan. Då konungen hörde detta sade han till sändemännen: »Följ oss till Soissons, ty där skall hela bytet fördelas, och när detta kärl tillfaller mig, skall jag uppfylla den helige faderns önskan.» De kommo så till Soissons, där hela bytet blev framlagt. Konungen sade: »Tappre kämpar, visen mig gunsten att ej neka mig detta kärl — han hänsyftade på den ifrågavarande krukan — som tillägg till min andel.» Till detta konungens tal svarade de förnuftigaste: »Härlige konung, allt vad vi se här är ditt, och själva äro vi dig underdåniga. Gör blott, vad du vill, ty ingen kan motstå din makt.» Då de sagt detta, var där emellertid en simpel krigare, som blev avundsjuk, varför han uppbrusande utropade: »Du må icke hava annat än det, som tillfaller dig vid ärlig lottdragning», varpå han lyfte sin dubbelyxa och högg mot krukan. Alla stodo mållösa, men konungen var saktmodig och svaljde förolämpningen, och sedan han fått krukan gav han den åt kyrkans sändemän, men förolämpningen gömde han inom sig.»

Denna episod visar oss Chlodovech icke såsom en suverän konung, utan snarare som en stamhövding med ganska begränsade rättigheter i förhållande till sina män. Hans saktmod var emellertid endast påtvunget, ty följande år, då tydligen hans makt stigit, tog han hämnd på sin vederdeloman och dödade honom inför härens åsyn.

Den andra episoden, som Gregorius förtäljer, är kröningen i Tours år 509, och denna bildar en skarp kontrast mot händelsen i Soissons. Så berättar Gregorius: »Chlodo-

vech mottog av kejsar Anastasius en handskrivelse, där han tilldelades värdigheten av konsul, och i den helige Martins basilika ifördes han purpurkjorteln och purpurmanteln, och han satte diademet på sitt huvud; så steg han till häst, och under ritten mellan porten till basilikans förhall och stadens kyrka strödde han med egen hand och i ödslande givmildhet ut guld och silver omkring sig, och från den dagen kallades han konsul eller Augustus.»

Då Chlodovech gjorde sitt anfall mot Gallien, följde honom icke hela den bofasta befolkningen i hans land, utan huvudsakligen endast en skara krigare. Erövringståget hade alltså icke karaktären av en frankisk folkvandring, utan var snarare en kunglig privatexpedition. Detta hade till följd, att den med folkvandringar sammanhörande hungern efter ny jord åt den åkerbrukande befolkningen icke kom att gälla frankerna i Gallien. Åt Chlodovechs skaror räckte statens domäner fullt ut, och de inhemska godsägarna fingo därför behålla full besittningsrätt till sin jord. Därmed var den starkaste konfliktanledningen undanröjd.

Chlodovechs politik gick f. ö. ut på att upprätthålla ett gott förhållande till den inhemska befolkningen. Romarna förtrycktes sålunda icke, utan blevo fullt likaberättigade undersåtar i hans rike; de behöllo sina gamla lagar, ägde tillträde till högre ämbeten och fingo göra krigstjänst. Kyrkan gynnades på alla sätt av konungamakten. Redan tidigt synes Chlodovech hava insett betydelsen av att stå i gott förhållande till prästerskapet; det framgår bl. a. av den nyss skildrade bytesfördelningen vid Soissons. År 496 skedde så konungens övergång till den ortodoxa läran, varigenom hans välde i Gallien ytterligare stärktes.

Efter västgoternas nederlag och sedan Chlodovechs välde över det romerska Gallien blivit befäst, ansåg han tidpunkten kommen att även lägga frankernas olika stammar under sin spira. Utan större krigiska operationer försiggick denna nya expansion. Genom en rad av mord undanröjde han de frankiska småkonungarna och införlivade deras riken med sitt. På så sätt utsträckte han sitt välde över både de saliska och ripuariska frankerna. Vid sin död härskade han sålunda över hela det romerska och större delen av

det västgotiska Gallien samt över alla frankernas stammar och en del av alemannernas.

Chlodovech dog i Paris år 511. Han efterlämnade fyra söner, vilka delade riket mellan sig. Av dem tog Theoderik († 534) säte i Reims, Chlodomer († 524) i Orléans, Childebert († 558) i Paris och Chlotar († 561) i Soissons. Chlotar överlevde sina tre bröder och efter Childeberts död blev han konung över hela det frankiska väldet. Vid hans död uppdelades ånyo riket mellan hans fyra söner.

Chlodovechs rike styckades alltså upprepade gånger, och delarna tillföllo olika medlemmar av den merovingiska ätten. I trots härav och i trots av bittra inbördesfejder mellan rivaliserande medlemmar av konungaätten eller mellan stormännen höllo rikets olika delar ihop och bevarade enheten utåt. Expansionen vände sig nu mot öster och gick ut över de germanska grannfolken. År 531 erövrades thüringerriket, och snart därpå tvangs även den till sachsarna hörande delen av Thüringen under frankisk överhöghet. På 530-talet kuvades också burgunderna. Provence övertogs från östgoterna. Bayrarna underkastade sig frivilligt frankernas välde. Sachsarna erlade till en tid skatt. Även delar av norra Italien tillhörde för kortare tid frankerna. Då det frankiska riket stod på sin höjdpunkt, sträckte det sig från Donau och Pannoniens gräns i öster till havet i väster. Den kraftfulle Theodebert, en son till Theoderik, planlade till och med ett stort krigståg mot det bysantinska riket. Denna plan gick dock om intet genom konungens oförmodade död år 548.

Vid 500-talets mitt hade den frankiska expansionen avstannat, och under århundradets senare hälft gick riket så småningom tillbaka, medan det samtidigt hemsöktes av bittra och långvariga inbördeskrig mellan medlemmar av den merovingiska ätten. Därtill kom en så småningom stigande motsättning mellan de rent germanska delarna av riket (Austrasien) och det romanska Gallien (Neustrien). Den frankiska invasionen i Gallien hade, såsom förut framhållits, icke haft karaktären av en verklig folkvandring, och de germanska folkelementen därstädes voro därför numerärt mycket underlägsna den gallo-romanska befolkningen. Genom kulturpåverkan och blodblandning romaniserades så

småningom de galliska germanerna och sammansmälte mer och mer med den inhemska befolkningen. Denna process ägde rum under loppet av 5- och 600-talen. Gregorius lämnar oss en intressant antydan om att den i Gallien försiggående degermaniseringen av frankerna redan under 500-talets senare hälft fortskridit ganska långt. Han berättar om brödrafejden mellan Sigebert och Chilperik, som utbröt år 574, då Sigebert uppbådade de folk, som bodde på andra sidan Rhen, för att med dem draga mot sin broder. Med sin här ryckte han fram mot Seine. »Den gången», skriver Gregorius, »gingo många av småstäderna kring Paris upp i lågor, och både lösöre och kreatur rövades av fienderna, och människorna själva fördes bort som fångar. Konungen bad visserligen sitt folk enträget att icke handla så, men det var honom icke möjligt att tygla de folks vildhet, som kommit från andra sidan Rhen.»

Under loppet av 600-talet gick den merovingiska konungamakten ytterligare tillbaka. Konungarna blevo alltmer beroende av den godsägande aristokratien. Gallien uppdelades i en mängd mer eller mindre självständiga greve- och hertigdömen. Ur deras klass utgingo rikshovmästarna, vilka utgjorde de kungliga ståthållarna i rikets olika delar. Dessa blevo så småningom de verkliga härskarna medan konungamakten sjönk tillbaka till ett tomt sken. Mot slutet av 600-talet blev den austrasiske stormannen Pippin rikshovmästare för hela det frankiska väldet; han var den förste härskaren av det Karolingiska huset. Vid mitten av 700-talet avsatte Pippin den lille Childerik III, den siste merovingiske konungen, och besteg själv tronen.

Det merovingiska väldets upplösning var icke endast beroende på odugliga regenter. utan hade även sin grund i rikets ursprungliga organisation. Det rike, som Chlodovech grundlagt. visade en intim förening av germansk och romersk organisation. Härordningen och vad därmed sammanhängde var germansk. Lagstiftningen var germansk och romersk. Romersk var kyrkoorganisationen. jordfördelningen och delvis även beskattningsväsendet. Då frankerna vid sin erövring av Gallien icke lade beslag på enskild jord, blev följden, att de romerska storgodsen i Gallien bibehöllos som

förut. Under frankernas välde stärktes och utvidgades den jordägande aristokratiens makt ytterligare. Smågårdarna uppslukades så småningom av storgodsen, det fria bondeståndet började försvinna, den jordbrukande befolkningen blev allt mer och mer beroende av godsägarna och utvecklingen tenderade mot livegenskapens införande.

Men samtidigt med att storgodsen växte och godsägarna fingo allt oinskränktare makt över sina underlydande, blevo de självständigare i förhållande till konungamakten. De började uppsätta egna hustrupper, med vilka de försvarade sina domäner mot inkräktare, och vilka de även använde till krigiska operationer mot sina grannar. På så sätt bildades små miniatyrriken — grevskap och hertigdömen — vilka gjorde sig allt självständigare, varigenom de hotade sammanhållningen i staten. Mot dessa små stater i staten fick konungamakten allt svårare att hävda sig. Då därtill kom. att den merovingiska ätten började vansläktas och konungarna saknade kraft och duglighet, gick riket så småningom mot sin upplösning. Sådan blev alltså utvecklingsgången i det romaniserade Gallien.

Men i de östra delarna av frankerväldet blev utvecklingen annorlunda, enär organisationen här var av mera rent germansk karaktär. Här saknades de romerska traditionerna, och storgodsen spelade här ännu icke så stor roll. Jorden låg i stor utsträckning i händerna på en talrik bondeklass, som bevarat sin gammalgermanska frihet. De hertigar, som styrde över germanfolken i öster, voro visserligen icke direkt folkvalda, men fingo dock en mera folklig karaktär, som saknade motsvarighet väster ut. Hos dessa folk bevarades med andra ord de ursprungliga germanska egenskaperna längre än hos de romaniserade frankerna.

Då nu frankerväldets sammanhållning begynte upplösas. höllo germanfolken bättre ihop. De över dem härskande rikshovmästarna fingo alltså ej att göra med en mängd självständiga greve- och hertigdömen såsom i Gallien, utan kunde stödja sin makt direkt på en enhetlig och kompakt bondebefolkning. Detta är kanske den viktigaste orsaken till att merovingernas makt så småningom överflyttades till de austrasiska rikshovmästarna för att slutligen koncentreras i den karolingiska ätten. Makten försköts alltså

under utvecklingens gång från det romaniserade Gallien mot öster in på mera rent germanskt område. Härigenom blev det möjligt för den frankiska konungamakten att ånyo skapa ett stort och mäktigt välde och att sålunda fullfölja Chlodovechs verk.

Kampen mellan Rom och Germanien är den högre civilisationens, den förfinade, övermogna, förvekligade kulturens kamp mot de primitivare, mindre organiserade, men animalt starkare och livskraftigare folken. Och denna kamp fortsatte långt efter det romarriket gått under, och vi se av den historiska utvecklingen, huru den alltmer förskjutes mot norr och mot det inre av kontinenten — från civilisationens mot de primitivare folkens område. Kulturgränsen, som från början gick utefter limeskastellerna, blev under loppet av folkvandringstiden Rhenlinjen, och under vikingatiden gick den mellan Skandinavien och kontinenten. Det är kampen mellan Rom och Germanien, som här avspeglar sig, och slutstriden står om Skandinavien, det sista hemvistet för den primitiva och starka kultur, som krossat Rom, men som själv omsider skulle duka under för den högre civilisationen.

I schematiska drag kunna vi följa denna utvecklingsprocess, som hade till följd det modärna Europas uppkomst. Klyftan mellan Rom och Germanien var framför allt en skillnad i organisation, och den kunde icke utplånas genom den ena partens seger på slagfältet, utan måste växa bort på mera organiskt sätt genom motsatsernas sammansmältning och ytterligheternas nivellering. Rom måste germaniseras och Germanien romaniseras.

Vi se av historien, huru det ena germanfolket efter det andra uppträder på romersk mark, där de alla till en början segra, men snart gå under. De segra genom sin primitiva och sunda styrka, men upptaga snart den romerska kulturen, förlora sina ursprungliga egenskaper och gå därför under. Så blev goternas och vandalernas öde och i viss mån även frankernas. Men att frankerna i Gallien icke gingo under på samma sätt som goterna i Italien berodde därpå, att de hade ryggen fri och öppna förbindelser med det inre Germanien. Detta blev orsaken till, att klyftan

här så småningom kunde överbyggas och de två stora kulturgrupperna sammansmälta. Frankerna i Gallien påverkades visserligen, liksom goterna i Italien, av den romerska kulturen, men i motsats till de senare bibehöllo de trots degermaniseringen makten på grund av den ständiga cirkulationen utefter de mot det inre Germanien öppna förbindelselederna. Här blev därför ingen klyfta mellan germanskt och romerskt, utan gradvis skeende övergångar. Den romerska organisationen trängde långsamt öster ut, och den germanska makt, som ursprungligen gripit kring hela Gallien, drog sig långsamt undan mot öster för att icke förlora grundvalarna för sitt bestånd. Utvecklingens brännpunkt, som under merovingisk tid huvudsakligen varit Gallien, försköts under den karolingiska tiden in på tyskt område. Här skedde så den sista sammansmältningen av romerskt och germanskt, varigenom det modärna Europa grundlades. Men ännu länge förblev Skandinavien utanför, såsom en sista rest av det gamla Germanien och ett svårläkt sår i Europas kropp.

Den här skisserade historiska utvecklingsgången kan till en viss grad även belysas från arkeologiskt håll. I den mån konsten förmår avspegla ett folks karaktär blir det möjligt att i det arkeologiska materialet avläsa de förändringar, som så småningom äga rum i förhållandet mellan folken. Och fornsakerna tala härvidlag ett ganska tydligt språk. Till en början är nästan allt germanskt, och goterna äro det ledande folket. Utvecklingen går rastlöst framåt, och över allt skönjer man det gotiska inflytandet såsom den drivande kraften. Men den gotiska utvecklingen stelnar så småningom, och i stället framträder allt mer en livskraftig kulturgrupp i det inre Germanien, alltså Skandinavien och Mellaneuropa. Mellan den och den gotiska kulturkretsen, nu även representerad av frankerna, råder till en början en livlig växelverkan. Frankernas förbindelser med det inre av kontinenten nå sin höjdpunkt under 500-talets förra del. Flera av de fornsakstyper, som uppstått i Skandinavien eller Mellaneuropa, introduceras nu på frankiskt område, och frankisk-gotiska inflytelser göra sig samtidigt gällande i Mellaneuropa och i något mindre ut-

sträckning även i Skandinavien. Detta skede betecknar tillika det gallo-frankiska rikets stormaktstid.

Efter 500-talets mitt mattas de förut så livliga förbindelserna, och Gallien isoleras så småningom från det övriga Germanien. De nya fornsakstyperna från Mellaneuropa införas nu ej längre eller blott i ringa utsträckning till Gallien, och det frankiska inflytandet i Mellaneuropa avmattas likaledes. Detta skede, vilket i det arkeologiska materialet framträder med stor skärpa, betecknar det merovingiska väldets begynnande förfall.

Den stora stråkvägen för de germanska kulturförbindelserna går nu mellan Skandinavien, Mellaneuropa och Italien. Italien har genom longobardernas infall införlivats med det mellaneuropeiska kulturområdet, och den germanska konst, som kommer till utveckling därstädes, är delvis identiskt lika med den, som samtidigt blomstrar i Sydtyskland, och som tillika har sina motsvarigheter i Skandinavien.

Men Germaniens nya landvinning är av kort varaktighet. Utvecklingen hos longobarderna glider snart in i andra banor, och även i Mellaneuropa börja så småningom stora förändringar att göra sig gällande. I detalj kunna vi visserligen icke följa detta skedes utveckling, enär det arkeologiska materialet (på grund av kristendomens inflytande) nu börjar tryta; men under det karolingiska skedet framträda resultaten av utvecklingen. I den s. k. karolingiska renässansen framträder icke längre något rent germanskt, i samma mening som förut, utan en konst av mera internationell karaktär. Den konst, som nu födes i Orienten, sprider sig som en löpeld tvärs genom Europa — utan att hejdas av folk- och kulturgränser — ända till den yttersta västern. Nu har Rom segrat över det gamla Germanien. Visserligen bevara de olika folken fortfarande sina särdrag, liksom än i dag, men den stora klyftan är överbyggd, den forna motsättningen mellan klassiskt och germanskt utplånad.

Under den karolingiska tiden går alltså även Mellaneuropa förlorat, och det gamla Germanien blir därefter inskränkt till Skandinavien. I dessa avlägsna trakter blomstrar emellertid den nationella konsten och utvecklas vidare, relativt oberörd av de stora förändringarna, som försiggå

på kontinenten. På kontinenten dör den germanska djurornamentiken[1] ut med stil II, i Skandinavien fortsätter utvecklingen över i stil III, som blir den germanska kulturens sista stora nationella konstskapelse.

Stil III når sin höjdpunkt under 700-talet och lever in i vikingatiden, ehuru delvis under förändrade former. Under vikingatiden förhåller sig Skandinavien till det övriga Europa som det gamla Germanien till Rom. Och samma utveckling som förut upprepar sig nu, ehuru den blir av långt mindre omfattning och förlöper fortare. Skandinaviens livskraftiga och expansionslystna folk anfalla det civiliserade Europa liksom goterna fordom Rom eller frankerna Gallien. De segra till en början, grunda nya riken i öster och väster eller hemföra rika byten, men duka i trots härav så småningom under för den högre civilisationen.

I vikingatidens konst avspeglar sig Europas motoffensiv. Fredlig påverkan, huvudsakligen förmedlad av kyrkan, samt den genom vikingafärderna uppkomna kulturberöringen gjorde Skandinavien till den mottagande parten. Under hela vikingatiden strömmade främmande kulturvågor oavbrutet in över Skandinavien, och den gamla nationella konsten förde en hård kamp mot de främmande inflytelserna till dess den omsider dukade under. Då upphörde så småningom vikingatågen, den katolska kyrkan och den internationella orientalisk-bysantinska konsten började sitt segertåg och Skandinavien lämnade isoleringen och uppgick i det nya Europa.

[1] Den germanska djurornamentiken är alltför invecklad för att kunna karaktäriseras utan hjälp av avbildningar, och vi inskränka oss därför att hänvisa till Salins framställning av densamma i Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904. Salin indelar djurornamentiken i tre stilar: den första huvudsakligen blomstrande under 500-talet, den andra under 600-talet och den tredje under 700-talet. Förebilderna till den ifrågavarande ornamentiken hava under 400-talet hämtats från de romerska provinserna väster om Rhen. Stil I uppstår i Skandinavien, men utbreder sig småningom över så gott som hela den germanska världen, utom den gotiska kulturkretsen. Stil II har sin kraftigaste utveckling i Skandinavien samt hos Tysklands germanfolk och hos burgunderna i Schweiz. Hos longobarderna i Italien är den, av det hittills mycket bristfälligt kända materialet att idöma, mycket svagt representerad liksom även hos frankerna i Gallien. Däremot är den kraftigt utvecklad hos de icke degermaniserade frankerna vid Rhen. Stil II i dess yngre skede är ytterst svagt utvecklad på kontinenten och stil III saknas där helt och hållet.

Vad omfattade 1413 års skattebok?

AV

NILS AHNLUND.

Förlusten av den skattebok eller jordebok, som går under Erik av Pommerns namn, uppväges högst ofullständigt genom de utdrag Johannes Thomæ Bureus på sin tid verkställde därur. C. G. Styffes långvariga spaningsarbete blev utan frukt såväl vad beträffar det 1545 från Pommern hitkomna originalet som den 1546 gjorda, 1681 från riksarkivet utlånade avskriften.[1] Där två spår kunna tänkas, äro ju överraskningar icke uteslutna, hur stora nu farorna än må synas för att båda upplagorna fallit offer för mänsklig vårdslöshet eller elementernas onåd. Tillsvidare förblir urkundens öde inhöljt i dunkel, och säkrast är nog att räkna med förlusten som beständig.

De notiser Bureus nedlagt i »Sumlen»[2] ha från och med Styffe nyttjats av forskare, som sysslat med vår medeltids inre historia. Utdraget ur skatteboken har i väsentligen fullständigt skick publicerats av R. Hausen[3] och G. E. Klemming[4], av vilka den förres avtryck möjligen genom sin typografiska anordning trognare ansluter sig till grupperingen av Burei uppteckningar. Ett kortare brottstycke av dessa, inhäftat på annat ställe (pag. 68) i det innehållsdigra och mångskiftande annotationsbandet, undgick både Hausen och Klemming, ehuru Styffe observerat samhörigheten och gjort bruk av denna sin upptäckt.[5] Något

[1] Styffe, Skandinavien under unionstiden (3 uppl. 1911), s. IV—V.
[2] Kungliga biblioteket sign. F. a. 12 (Antikvitetskollegiets samling).
[3] Bidrag till Finlands historia I (1881—83), s. 301—319.
[4] Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. Bih. I: 2 (1886), s. 161—175. Ordningsföljden är i Hausens och Klemmings avtryck icke helt densamma; jfr Hausen, s. 316 not.
[5] Styffe, a. a., s. 366, not. 3. Jfr även nedan s. 280, not. 1.

fylligare har sedermera J. Nordlander berört denna förbisedda passus i en uppsats i Historisk tidskrift,[1] och slutligen har Sven Tunberg, likaledes i Historisk Tidskrift, in extenso avtryckt brottstycket.[2]

I vad mån har Bureus utnyttjat 1413 års skattebok? Så rapsodiska som anteckningarna i Sumlen klarligen äro, kan här endast avses frågan, huruvida den ojämförligt viktiga källskriften omfattat hela det dåvarande Sverige, eller blott delar därav, eller utom Sverige områden av de två andra unionsländerna. Redan besvarandet av denna fråga är givetvis av stort intresse. Synbarligen lutade Styffe åt åsikten, att skatteboken omfattat hela Sverige. Han fäste även uppmärksamheten på, att Bureus i ett sammanhang omnämner Varbergs (»Vardbergs») län, och lämnade med hänsyn härtill den möjligheten öppen, att åtminstone delar av Danmark och Norge ingatt i Burei källa. Skärskådar man närmare de uppgifter, som Bureus överbringat, vinner man om icke slutgiltiga resultat så dock ledtrådar till problemets lösning. Bureus har här och var för de anförda notiserna angivit folionummer i den av honom begagnade avskriften av 1546. Annotationerna i Sumlen sönderfalla i olikartade partier, främst en längd över länen, vars fullständighet utgör problemet, och därnäst en del tillfälligt valda uppgifter om frälsemän, gårdar och städer samt notiser av kameraltekniskt och språkligt innehåll. Länslängden börjar med Västergötland och Dal samt Närke och Västmanland, gör sedan ett språng över till Finland och Korsholms län, varunder det nuvarande Västerbotten hörde, fortsätter med Åland och tillfogar till sist Uppland och Södertörn. Därmed slutar Burei geografiska uppräkning men bevisligen icke skatteboken. Med ledning av de siduppgifter, som finnas inströdda under de nämnda miscellanearubrikerna, kan man nämligen konstatera, att efter Uppsala län, som avslutar förteckningen, inträder ett tomrum på några tiotal blad, innan de nästa — och sista — foliotalen föra oss till Dalarna. Länslängden är i och för sig tydligen icke fullständig. Dess uppgifter te sig fylligast beträffande Närke och Uppland, men även Västergötland visar relativ utförlighet, medan i

[1] Om betydelsen av namnet Gästrikland. *HT* 1913, s. 214.
[2] Erik av Pommerns jordebok av år 1413, ibid. 1916, s. 117.

ästmanland de påvisbara luckorna äro övervägande. I
inland, som eljest intresserat Bureus rätt mycket, saknas
ldeles Viborgs län. Därjämte är att märka, att Östergöt-
nd varken i länslängden eller i det följande representeras
ed en enda uppgift. Värmland är likaså helt förbigånget,
h Småland företrädes endast av en vid första anblicken
ll synes isolerad och svårförklarlig notis om Rumlaborg.
tt från Hälsingland, Medelpad och Ångermanland varje
ıtydan saknas, torde få anses som en ganska viktig om-
ändighet i betraktande av det livliga intresse för norr-
ndska förhållanden, som alltid utmärkte Bureus, och som
minst manifesteras annorstädes i Sumlen. Å andra sidan
ın fastslås, att Öland, Gottland och Gästrikland ingått i
atteboken[1]; detta bevisas till full evidens av vissa notiser,
m Bureus inströr i olika sammanhang.

Att Bureus uppräknat länen i samma ordningsföljd som
skatteboken, bestyrkes i huvudsak av hans under olika
briker uppförda, kompletterande anteckningar[2]. I flertalet
ll synes han ha upplagt dessa rubriker samtidigt med att
ın ifyllde den geografiskt ordnade serien. En jämförelse
sar gång på gång ehuru ej helt undantagslöst en påtag-
g överensstämmelse i uppställningen av huvud- och biserier.
ıom de senare framstå vissa slutna sviter; den avdelning,
m rubricerats »Målet 1413 och glosor», rymmer t. ex. två
lika, utmärkta av de angivna foliotalens följd (164 t. o.m.
8, resp. 166 t. o. m. 250). Med stöd av bl. a. denna iakt-
gelse kan man, såsom senare skall visas, bestämma de
dast flyktigt omtalade landskapens placering i skattebo-
n. Även beträffande den utförlighet, varmed Bureus för-
rit vid uppgörandet av sitt länsregister, har blandrubri-
rnas material upplysningar att skänka.

Såsom redan anmärkts, är denna förteckning behäftad
ed uppenbara luckor. Sålunda återfinner man i Väster-
tland icke Væthersholms län eller någon motsvarighet

[1] Styffes sats (a. a., s. V.), att Burei utdrag »omfatta egentligen blott
lar av Västergötland, av det mellersta Sverige och av Finland», är i det
mmanhang, vari den står, ej uttömmande.
[2] Ett undantag utgör Axevalls län, som i avtrycken (Hausen, s. 304)
es samman med Laglösa köpings län och »Snedingehundret» (Snævingia
ndare), stående mellan dessa senare, vilkas samhörighet dock framgår
en senare sammanställning (se Hausen, s. 317).

därtill, icke Openstens län, icke Vartofta stora härad, som enligt Styffe under unionstiden utgjorde särskilt fögderi med kungsgården Ettak som säte för fogden.[1] Att i sista fallet ej föreligger någon lakun i skatteboken framgår därav, att »Eetak» upptages under »Hws, slott och gårdar 1413»; i längden över frälsemän talas yttermera om »Vartofta h den deel till Etak lågh». Ett liknande exempel kan anföras från Uppland. Här saknas Stäkes län i längden. Dit hörde bl. a. Erlinghundra härad, och Erlinghundra (»Ärlinge») återfinnes i det av Tunberg publicerade brottstycket, där häradet kommer närmast före Närdinghundra (»Närdinge»), vilket i huvudserien föres under Stockholms län. Flera sådana fall kunna påvisas. Oregelbundenheterna äro f. ö. knappast ägnade att förvåna, då ju Bureus gjorde anteckningarna till sitt personliga bruk och minst av allt räknade med att de en gång skulle bli enda källan till kunskapen om 1413 års skattebok.

Dock, det finnes verkligen ännu en källa, mindre utförlig än Sumlen men icke betydelselös. Tack vare denna är det också möjligt att närmare fastställa förhållandet mellan Burei uppteckningar och dess underlag, med andra ord lösa frågan om vad skatteboken omfattade. Ty naturligen hänger denna fråga rätt mycket därpå, om notiser från skatteboken kunna uppvisas i andra och av Sumlen oberoende uppteckningar. Det undgick ej Styffe, att en äldre författare åberopar skatteboken: »Biskop Rhyzelius har på flera ställen citerat den, ovisst dock om han själv sett densamma.»[2] Närmare ingick ej Styffe på problemet, och han har också funnit sig böra lämna de uppgifter åsido, som dock stå att hämta i A. O. Rhyzelii »Svio-Gothia munita» (1744), detta även i några fall, då icke alldeles betydelselösa tillägg skulle varit att vinna för hans egen framställning. Osäkerhet rörande Rhyzelii förhållande till den av honom anförda källan, »konung Erics Pomerani jordabok», har uppenbarligen bestämt Styffe härför. Klarhet på denna punkt kan näppeligen avvinnas de spridda anknytningarna hos Rhyzelius. Nu föreligger emellertid en äldre uppteckning, vilken med

[1] Styffe, a. a., s. VI, 129, 173. Om Vartofta och Ettak se även B. Hildebrand, Sveriges medeltid II, s. 108, 109.
[2] Styffe, a. a., s. IV.

all sannolikhet är att betrakta som Rhyzelii källa. Genom fixa hänvisningar till skattebokens paginering både kompletterar och kontrollerar den notiserna i Sumlen, och den omständigheten, att den tillkommit för att tjäna ett praktiskt statsändamål, ger trots dess relativa knapphändighet fullkomlig visshet om den förlorade skattebokens omfattning i stora drag.

När reduktionskommissionen i början av 1681 kom till kungsgårdarna, grep den i kraft av föregående års riksdagsbeslut så långt tillbaka i tiden det var möjligt att nå. Den förteckning, som först infordrades från Kammarkollegium, ansågs ingalunda uttömmande, och man fann nödigt att anlita hävdaforskarnas biträde. Till den ändan förständigades Erik Runell-Palmsköld och Johan Hadorph att inkomma med yttranden. Runells förteckning över kungsgårdar saknar i detta sammanhang någon märklighet,[1] men Hadorphs utredning, vilken finnes i behåll i åtskilliga exemplar,[2] erbjuder så mycket större intresse. Ehuru dess titel anger den vara en »förteckning på gamla konungsgårdar och slott, som ännu finnas i riket», upptager den i främsta hand förstörda, förfallna eller blott i hävden bevarade kungsgårdar, vilkas karaktär av kronodomäner till stor del utplånats, men för vilka ett återupplivande av kronans anspråk nu ifrågasattes. Hadorphs källor visa sig vara rimkrönikan, som åberopas med hänvisning till hans egen upplaga av 1674, Ericus Olai, Olaus Petri och Johannes Magnus, Hälsingelagen, ett antal medeltidsdiplomer och slutligen lokala antikvariska rön, av vilka flera torde förtjäna att uppmärksammas. Med skäl fördes inom kommissionen den frågan under principiell dryftning, »om historierne vore nog till att göra en kungsgård». Den källskrift, som jämte rimkrönikan oftast citeras av Hadorph, och som skänker dennes förteckning dess största värde, är emellertid »K. Erichz af

[1] Bil. 11 till reduktionskommissionens relation 1684, R. A.—Om förhistorien och sakens utveckling se F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarna av pfalziska huset III (1874), s. 264 ff. Jämför även nedan s. 287.

[2] Jag känner fyra sådana, nämligen 1) bil. 12 till anförd relation, 2) i samlingsfascikeln S. 47: 1, U. U. B., 3) i Tilas' topografiska samling över Sverige in fol., K. B. och 4) Sandbergska samlingen n:r F. F. 1735—1744, K. A. Ytterligare två exemplar ha funnits, men anträffas ej mer å citerade fyndorter: se Warmholtz, Bibliotheca Sviogothica n:r 217 a, och Antikvitetskollegii gamla katalog, K. B.

Pommerens jordebook öfver Sveriges rijkes slott och lähn». Utlånandet 1681 från riksarkivet av den på Gustav Vasas tid verkställda avskriften står i närmaste samband med Hadorphs åberopande av skattebokens uppgifter. Hänvisningarna äro visserligen stereotypa men i en väsentlig punkt tillräckligt upplysande: de avse *länen* i skatteboken och medelpunkterna för dessa. Merendels ha citaten direkt anknutits till enskilda gårdar, slott och slottslän; för Finland och Västergötland ges däremot allmänt sammanfattande kantrubriker.[1] Uppgifterna om skattebokens foliosiffror äro ganska rikhaltiga; helt och hållet saknas de endast för de finländska länen, vilket även är fallet i Burei excerpter. Det visar sig genast, att Hadorph liksom Bureus blott haft tillgång till avskriften. Uppställningen följer landskapen, men ordningen är oberoende av den i skatteboken. Ett icke oviktigt undantag förekommer dock. Sedan Hadorph uppräknat tolv slott och gårdar i Västergötland, däribland det till skatteboken direkt anknutna Axevall, tillfogar han ytterligare en rad namn, som torde framträda i samma ordning, som de intagit i den för honom och Bureus gemensama källan. Det är nämligen till dessa namn den allmänna kantrubriken hänför sig. Den regelrätta stegringen av de vid flertalet av dessa Västgötagårdar och fästen tillfogade sidotalen i skatteboken samt överensstämmelserna med länens uppställning hos Bureus peka på, att Hadorph här iakttagit jordebokens ordningsföljd; utbrytandet av huvudfästet Axevall förklaras utan svårighet. Inom denna följd av till Västergötland hänförda ortnamn träffas tvenne utom landskapet belägna fästen, vilkas förekomst i detta sammanhang äger ett visst intresse, och till vilka jag senare återkommer.

Lättast torde förhållandet mellan Burei, Hadorphs och Rhyzelii uppgifter belysas genom nedanstående tablå, uppställd med ledning av de foliohänvisningar, som föreligga hos de två förstnämnda. I de fall, där ordningsföljden ej med säkerhet är skattebokens egen, har den bibehållits så-

[1] För Västergötland: »Alle desse, bekante uthi historierne, finnas med sine lähn uthi K. Erichs af Pommeren jordebook öfver Sveriges slott och lähn.» Allmännare heter det för Finlands vidkommande: »Finnas uthi» etc. Bland finländska fästen upptar Hadorph ett Saxholm, men en hänvisning till rimkrönikan — som i H:s upplaga (I, s. 194) även har ett Saxeholm — visar klart, att här föreligger en förväxling med Faxcholm i Hälsingland

dan den är hos excerpisterna. De namn hos Bureus, som ej ingå i länsförteckningen utan bland hans senare, strödda notiser, ha kursiverats, och när hos Hadorph och Rhyzelius namnet visserligen förekommer men utan att skatteboken anföres som källa, har detta utmärkts genom klammer.

Bureus.	*Hadorph.*	*Rhyzelius.*
Stynsborgs län	Stynsborg i Ala härad fol. 1	Stynsborg
Ekholms län: »vidh Trollhetta» fol. 15	Ekholm fol. 12	Ekholmen
——	Kinnahus, Kinnaholm	Kinnahus »med sitt län»
Elfsburgs län	Elfsborgs slott, ladugård och län fol. 20	Elfsborgs »både slott och ladugård och län»
Dalaburgs län	[Daleborg]	
Vadsbo fol. 35	——	——
——	Högerum i Ås h:d fol. 43, 47, 50	Högerum »ibland Sveriges slott och län»
Grimstorp fol. 59	Grimstorp i Vartofta h:d fol. 59	Grimstorp » »
——	Hunehals?	[Hunehals]
Rumleborg fol. 63	[Romleborg]	
Ettak fol. 64	Ettak fol. 64	Ettak (»en trakt av Västergötland länsvis därunder»)
——	Skagesholm?	
——	Oppensten i Kinds h:d fol. 68	Oppensten
Axevalls län	Axevall fol. 77	
Örestens län: *»23 skattebönder i Mark» fol. 97*	Öresten fol. 96	Öresten
Örebro län	——	[Örebrohus]
Laglöse köpings län *»Sammestäds» fol. 103*	Köpings slott och ladugård	Köpingshus
Svedinge hundret fol. 106 (Snævingia hundare i Västmanland.)	——	——
Vallby gårds län	Vallby gård i Sundbo härad fol. 108	Vallby gård
Stålberget, Lindesberg, Lars Ringsmakers berget	——	——
Åbo län	Åbo med dess län	Åbo
Sategunden	Satagunds konungsgård	Satakunta kungsgård
Rasborgs län	Raseborg	Raseborg
Korsholm	Korsholm	Korsholm
Tavastehus län	Tavastehus	Tavastehus
Åland	——	——
(*»I Uppland»: fol. 136*)		
Stockholms län	——	[Stockholms slott]
Sollentuna h:d fol. 145		
Lofö fol. 149		
Yttretör fol. 152		

Bureus.	*Hadorph.*	*Rhyzelius.*
Östhammars län	Östhammars slott och län fol. 160	Östhammars hus
Tälje län	Tälje län fol. 162 (under Carlsholm i Tälje)	Tälje län (under rubriken Carlsholm)
Svartesjö län	Svartsjö fol. 168	[Svartsjö slott]
Trögd	Huseby i Trögd fol. 172	Kongs-Husaby uti Trögden
Konungsgård på Alsnö fol. 174	Alsnö fol. 174	Alsnö
Upsala län	Kungsgården i Upsala fol. 177	[Upsala]
Oland fol. 178		
»Ärwede the til konungzgården i Upsala 186 fol.»		
——	Biskopstuna i Roslagen fol. 193	Tuna i Roslagen
——	——	——
Kopparberget fol. 245, 248		
Borganäs i Tuna fol. 253	[Borganäs]	[Borganäs]

Fastheten av detta schema torde vara bevis nog för dess pålitlighet. På ingen punkt råder någon motsägelse. Hadorph bestyrker, att Bureus begynt sina utdrag från skattebokens första sida, icke senare, såsom man tilläventyrs kunde tro med anledning av en hänvisning (»vide 67»), som läses i början av utdraget i Sumlen.[1] Från sidan 1 t. o. m. sidan 108 är skattebokens uppställning fullt klar. Följer så ett tomrum på vid pass 25 sidor (drygast från 109 till 135), för vilket foliotal märkligt nog saknas hos både Hadorph och Bureus; allt ger emellertid vid handen, att detta parti omfattat nuvarande Finland, Västerbotten och Åland. Senast med sidan 136 vidtager Uppland, som i skatteboken eller rättare dess avskrift sträcker sig åtminstone till s. 193, troligen något längre. Här inträder nu den lucka vi redan påpekat; den omfattar i grov räkning ett femtiotal sidor (194—244). Helt isolerade stå tillsvidare de avslutande uppgifter, som höra samman med Dalarna.

Förhållandet mellan de tre huvudkolumnerna är synnerligen klart. Medan Hadorphs uppgifter i flera fall kom-

[1] »Betecknar utan tvivel folionummer i originalskatteboken», anser Hausen (a. a., s. 303 not). Tydligen är detta oriktigt. De skatteboksutdrag som Hausen och Klemming återge, omfatta bladen 78—102 av Sumlen. Det av Tunberg avtryckta brottstycket är paginerat 68. Bladen 66 och 67 saknas, men uppenbarligen har åtminstone det senare upptagit ytterligare notiser från skatteboken.

plettera Burei, utan att dock rubba eller utvidga dennes huvudram, gå Rhyzelii notiser i intet avseende utöver Hadorphs. Detta tyder ju kraftigt på, att källan för Sviogothia munita just är den Hadorphska, i många exemplar spridda förteckningen. Att Rhyzelius icke sett skatteboken göres tydligt även av andra omständigheter, som snart skola anföras. För lösningen av frågan om skattebokens uppställning och omfattning hänvisas vi emellertid till Hadorphs och Burei versioner.

Det är härvidlag ett faktum av avgörande räckvidd, att de väsentligaste luckorna befinnas vara gemensamma för båda. Södermanland (utom Södertörn), Östergötland, Småland (utom Rumlaborg), Värmland[1], Hälsingland[2], Medelpad och Ångermanland ge sig ej heller hos Hadorph tillkänna på något sätt. Kongruensen kan så mycket mindre misstänkas vara en frukt av slumpen, som inom de utelämnade landskapen ju funnos fästen och kungsgårdar till avsevärt antal, vilka Hadorph osvikligen borde observerat, om de upptagits i skatteboken. I dennes längd äro även de ifrågavarande landskapen ganska fylligt företrädda, men han har här genomgående åberopat andra källor. Visserligen saknar man hos honom också de i Sumlen mer tillfälligt belagda Öland, Gottland och Gästrikland. Hadorphs syfte föreskrev emellertid en starkare begränsning, och det är tydligt, att skattebokens uppställning härvidlag ej givit honom anledning att anföra den som källa. Till jämförelse kan nämnas, att Bureus visserligen är ganska utförlig i fråga om Åland men ej säger ett ord om Kastellholm.

De kompletteringar Hadorph ger oss bli särskilt för Västergötland av betydelse. Här återfinna vi sålunda det saknade Openstens län, som enligt Styffe »bestod av Kind och Mo och kanske även Redvägs härad».[3] Inom samma Kinds härad träffas emellertid hos Hadorph ännu ett slottslän, nämligen Kindaholm, bekant som gränsfäste men icke som medelpunkt för något fögderi. Av allt att döma bör det dock 1413 varit säte för en fogde, ehuru gränserna för

[1] Nämligen det dåvarande Värmland.
[2] Om Faxeholm se det ovan s. 278, not.
[3] Styffe, a. a., s. 128.

dennes distrikt alltjämt förbli oklara.[1] Samma kamerala tudelning av häradet framträder i fråga om Vartofta. Det i Burei länsregister förbigångna Ettak ha vi redan återfunnit i frälsemannalängden i Sumlen, och dess roll av fogdesäte bestyrkes som synes av Hadorph. Denne framdrager på likvärdig linje ännu ett namn från samma härad, nämligen det i Styffes verk förbigångna Grimstorp, den senare sätesgården av samma namn i Sandhems socken. Beläget inom en annan fjärding än Ettak synes alltså Grimstorp, som utan lokalisering omtalas av Bureus bland »hus, slott och gårdar», 1413 ha intagit samma ställning som den kungsgård, vari Styffe ser häradets centrum[2]. De två sydligaste socknarna av Vartofta, Habo och Fiskebäck, tillhörde vid denna tid bevisligen det småländska Rumlaborgs län. Förekomsten av Rumlaborg hos Bureus blir sålunda lätt förklarlig, helst som folionumren i skatteboken ställa detsamma mellan Grimstorp och Ettak. Att hela Rumlaborgs län ingått i skatteboken, måste med hänsyn härtill synas uteslutet, och Hadorph citerar den ej heller i detta fall.

Egendomlig är förekomsten av Hunehals och Skageholm (hos Hadorph »Skagesholm») i en eljest obruten västgötisk länsserie. Varken Hunehals eller Skageholm lågo inom Västergötland. Hunehals slott vid Kungsbackafjärden nämnes endast i källor, som äro äldre än unionstiden[3]. Skageholms gränsfäste, iståndsatt av Karl Knutsson, hänföres av Styffe till Västbo härad av Finnveden men anses av honom ha legat »på halländska sidan»[4]. Man frestades antaga, att Hadorph icke hämtat dessa namn ur jordeboken utan från annat håll. Placeringen blir likväl påfallande; visserligen saknas annan anknytning till skatteboken än

[1] Det senare Kindaholms identitet med det äldre, till sitt läge ej bestämt kända Kindahus är icke fullt bevisad. Styffe, s. 132. — På Kinna ägor i socknen av samma namn, Marks härad, finnas spår efter befästningar. Hildebrand, Sveriges medeltid II, s. 785.

[2] »Nec omittendum est prædium regium Grimstorp in paræcia Sandhem ubi arx regia quædam fuit extructa, ad quam terra adjacens feudi jure pertinuit, ceu affirmavit consul Mariæstadii, consultissimus dominus Jonas Wollin. De illa autem tacentibus annalibus plura quæ afferam non habeo.» Thor Odhelius, Diss. de Vartofta (præs. Olof Celsius), Uppsala 1750, s. 17. — »En gard ii Grimstorp», nämnes 1406 i ett köpebrev: Svenskt Diplomatarium från 1401, n:r 727. Köparen var samme Lindorm Jönsson, vilken enligt Burei utdrag hade Frökinds härad i förläning.

[3] Styffe, a. a., s. 106 not.

[4] A. a., s. 195—196.

len allmänna kantrubriken, men ej heller någon annan källa finnes anförd. Vi erinra oss, att Bureus i förbigående omtalar Varbergs län såsom ingående i skatteboken. Det är ganska sannolikt, att denne sammanfört Västergötland med norra Halland eller delar därav. Härav skulle alltså de två isolerade namnen hos Hadorph kunna vinna förklaring.

Innan vi sammanfatta våra resultat, är det emellertid av nöden att underställa den konstaterade luckan i skatteboken (fol. 194—244) en närmare granskning. Det gäller att om möjligt utröna, vilka landsdelar som ingått häri. Bland Burei skiftande notiser framträda som sagt de i länsserien ej företrädda landskapen Gottland, Öland och Gästrikland. Dessa landskap stå här i en viss bestämd anslutning till varandra. Under rubriken »stedernes skatt 1413» komma städerna parvis och i en ordning, som röjer både det geografiska sambandet och samhörigheten i jordeboken: Hjo och Skövde, Åbo och Ulfsby, Trosa och Tälje, *Visby* och *Gävle*. I det av Tunberg publicerade brottstycket (Sumlen pag. 68) är ordningen denna: Uppland, Gottland, Gästrikland och Dalarna. Redan detta häntyder ju på vad som rymts i tomrummet mellan Roslagen och Kopparberget. Fullt klar blir frågan genom de upplysningar, som stå att avvinna Burei filologiska notiser, där två tydliga serier föreligga. I den första av dessa ges en uppgift om årliga skatten från Visby, infogad mellan notiser, som anknytas till fol. 209 och 223[1] i skatteboken. I den andra följer på en troligen till Roslagen hörande anteckning om »skipvist» en annan om »käringesmör» på Öland; därefter ges folionumren 213 och 214; så följa Gästrikland, Västmanland och slutligen Koppardalarna. Nu står det fast, att Västerås' län, som tillhört drottning Margaretas livgeding, vid unionstidens början omfattade dels hela Västmanland med undantag av Laglösa köpings län, som ju även i Burei längd över länen ställts för sig, och dels Dalarna. Att de avslutande uppgifterna från Dalarna böra infogas i sitt sammanhang med Västerås' län är följaktligen uppenbart. Ifrågavarande parti av jordeboken, som till omfånget är mindre än de som

---

[1] »Järnhumbla, som gjordes ut för järn.» Notisen måste hänföra sig till den gästrikska eller västmanländska bergslagen.

vart för sig intagas av Västergötland och Uppland, måste
därför ha upptagit Gottland, Öland — möjligen är ordningen
Öland, Gottland — samt Gästrikland och Västerås' län.

Slutsaten blir alltså, att skatteboken av 1413 ingalunda
omfattade hela Sverige. Däri ingingo Västergötland med
Dal och delar av Halland, vidare Närke, Västmanland och
Dalarna, Uppland, Gästrikland och Södertörn, vartill vid
denna tid räknades också socknar i det nuvarande egentliga
Södermanland, Åland, Gottland och Öland, Finland med
undantag av Viborgs län och slutligen landskapet Väster-
botten. Däremot saknades Ångermanland, Medelpad och
Hälsingland, större delen av Södermanland, hela Östergöt-
land, Småland — möjligen med undantag av några gräns-
områden — och säkerligen även Värmland, dock med undan-
tag av det under medeltiden till Dal räknade Nordmarks
härad.[1]

Den gamla jordeboksavskriftens huvudrubrik, som an-
föres av Bureus, talar ej heller om någon fullständighet hos

[1] Kr. Erslev har ställt tillkomsten av 1413 års skattebok i samband
med rimkrönikans uppgift, att konung Erik på inrådan av Henning Königs-
mark pålade en »penningstadga», en »jämnstor skatt», fixerad till en vis
ofrånkomlig summa för varje landområde, oberoende av växlingen i antalet
skattebönder. Erslev, Erik af Pommern, s. 299; jfr Svenska medeltidens
rimkrönikor, utg. av Klemming, II, s. 23. Beskattningsenheternas kollek-
tiva ansvarighet för skatterna var visserligen ingen nyhet; det relativt ny-
var det mer konsekvent följda strävandet att låta skatten utgå i penningar —
Erik av Pommern är ju även upphovsman till Öresundstullen. Hennings
Königsmarks medverkan vid skattereformen bestyrkes av den klagoskrift från
Öland, som tryckts av Styffe (Bidrag till Skandinaviens historia II, s. 25…
och som tillhör tiden 1425—29. Detta brev är även på annat sätt av in-
tresse. Öländingarna, som bedja att få utgöra sin skatt i nötalag och spannе-
mal såsom förut i tiden, innan sämjan ingicks, göra gällande, att andra
skattebönder när och fjärran äro fria från penningskatt. Jämför härmed
att Småland och Östergötland uppenbarligen saknats i 1413 års skattebok,
vilken på många sätt, att sluta av Burei notiser, är uttryck för tendensen att
genomföra en evalvering till reda mynt. Styffes uppgift (a. a., s. XCV…
att i en stor del av Finland, Västmanland, Närke och Västergötland den
huvudsakliga skatten var bestämd i penningar, synes återgå på Burei utdrag.
Skattebokens uppläggande torde även böra ses mot bakgrunden av Margare-
tas reduktion och de med år 1414 upphörda räfstetingen. Dessa hade hållits
1396—97 i Västgöta lagsaga, eller utom Västergötland även Dal och Nordmar-
ken i Värmland: alltså samma upptakt som i skatteboken. 1399 kom reduk-
tionen till de två socknar i Vartofta härad, som hörde till Rumlaborgs …
(jfr s. 10.) Att Östergötland saknas i skatteboken kan måhända förklaras
därav, att reduktionens resultat här blevo skarpast omstridda; reaktionen vid
de senare räfstetingen är i Linköpings stift 1414 tydligast. Styffe, a.
a., s. LXII — LXXI. Även i Strängnäs stift, där nya räfsteting hölls
1413, synes en liknande tendens omisskännelig om också mindre stark i …
tingsurkunderna i Svenskt Diplomatarium.

ginalet. Den gör fastmera motsatsen: »en viss och rett lationeret afskrift af then gamble skattebok *uppå en stoor rt* av Sveriges rijkes lään och landzänder». Styffe synes varit böjd att skänka större vitsord åt Burei egen ruik, som nämner »en book om *hele* Sveriges rijkes åhrlige somst»,[1] men denna uppgift måste frånkännas all hemul; n torde ha tillkommit, innan Bureus hunnit övertyga sig ı vad skatteboken rymde och icke rymde. Det finnes sserligen en uppgift, som i förstone synes motsäga detta ıtresultat. Den ges i företalet till Svio-Gothia munita, r Rhyzelius skriver om Erik av Pommern: »Af thenna nungs jordabok, then han låtit upretta öfver Sveriges ott och län, är klart och lätt at finna, at slott och kungsrdar, som efter hans gjorda indelning hade län under sig, ro i hans tid *mycket öfver hundrade* till antalet».[2] Men ıyzelius har underlåtit att bevisa detta påstående. De ott och kungsgårdar, som i Svio-Gothia munita ställas i rbindelse med skatteboken, uppgå blott till en femtedel det uppgivna talet. Den avgjorda, strikta överensstämelsen med Hadorphs schema må antagas vara en egendomg tillfällighet. Andra omständigheter visa, att den lärde inköpingsbiskopen ej kan ha haft tillgång till skatteboken d författandet av verket i fråga, varpå han dock arbetade inst i ett tjugutal år,[3] och som han enligt eget vittnesrd omskrev och ändrade »ad indignationem usque».[4] Sånda svävar han i okunnighet om dess tillkomstår, 1413: adorph hade härutinnan ej lämnat någon vägledning. Besande är det sätt, varpå han dryftar frågan om läget av kholm: »En fästning av then ålder och anseende, att hon ınes blifvit af K. Erik Pomerano uti thes jordabok uppknad ibland Svea och Göta rikes slott och län. Hvar hon ıfver varit belägen, therefter hafver man med flit frågat h sökt, men dock intet påhittat likare, än att hon motte ıfva varit liggande i Västergötland och Marks eller Marbo irad».[5] Hade Rhyzelius verkligen haft skatteboken i sin

[1] Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. V.
[2] Rhyzelius, Svio-Gothia munita, företalet § IX.
[3] Rhyzelii meddelanden åberopas av E. Alrot i dennes dissertation De stricia, Uppsala 1720.
[4] Rhyzelius till Samuel Rogberg, Linköping den 9 dec. 1749, Wallist, Eccl. samlingar II (1791), s. 100.
[5] Svio-Gothia munita, s. 57.

hand, skulle han svårligen hava uttryckt sig så; liksom Bureus borde han då snart ha kunnat konstatera, att Ekholm legat i närheten av Trollhättan, i Väne härad. På denna punkt svek honom emellertid den kortfattade Hadorph. Trots bestämdheten av Rhyzelii utsago kan det alltså anses bevisat, att han endast i andra hand känt källskriften, och att denna hans kunskap förmedlats genom Hadorph[1].

För kunskapen om den försvunna skatteboken utgöra emellertid Burei anteckningar alltjämt huvudkällan. Utan tvivel kunna de avvinnas åtskilligt rikare upplysningar än vad hittills skett, och tilläventyrs kan det förut anförda schemat på vissa punkter göra tjänst genom att ge en säkrare ledning[2]. Vad beträffar den fullständigade förteckningen över skattebokens län behöver väl knappast betonas, att de olika kamerala distrikten icke alla kunna ha varit av enahanda natur eller förvaltats under samma former. Vissa av dem, t. ex. Stockholms län, torde ha sönderfallit i områden jämförliga med andra, som i registret uppförts i paritet med länen, t. ex. Snævingia hundare, Ettak, Grimstorp[3]. De problem, som framskymta i detta sammanhang, bilda en ny påminnelse om den förlorade källans oersättlighet. Saknaden förminskas icke synnerligen genom vissheten av att 1413 års skattebok icke varit fullständig.

Hadorph var möjligen icke den siste forskare, som ägde tillgång till skatteboken. Arrhenius-Örnhielm plöjde djupare i sitt utredningsarbete för liknande politiska räfsteändamål. Av en »underdån- och oförgripelig relation om H. professoren Örnhielms arbete, huruvijda dhet till närvarande reductions-

[1] Det kan påpekas, att Rhyzelius i inledningen till Monasteriologia Svio-Gothica (1740) efterlyser anteckningar om svenska kloster av Hadorphs hand (»thet jag tyckes mig hafva någorstädes läset»), vilka han uppenbarligen tillmätte vikt. — Rhyzelii historiska och topografiska samlingar, som han själv anger till några tusental manuskript, gingo förlorade i Uppsalabranden 1702. Rhyzelius till Gjörwell den 17 jan. 1758, Gjörwells Brefvexling I, s. 87.

[2] Möjligheten av felläsningar och rena misskrivningar hos Bureus får givetvis tagas med i räkningen. H. Hildebrand har sålunda framställt den hypotesen, att »markagäld i Koperdalerne» är felläsning för mardhgæld, »skogaskatt». Sveriges medeltid I, s. 282. — »Tranekierr i Tavesthus län» (Hausen s. 310) kan näppeligen vara rätt återgivet. Omedelbart före nämnes Aren Stubbe, och Arend Stub a vapn framträder 1405 som värmländsk frälseman: Svenskt Diplomatarium från 1401, n:r 529. I det angränsande, i skatteboken medtagna Nordmarks härad låg socknen Tranukiol, nu Trankil.

[3] Jfr Joh. Ax. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 I, s. 153—154.

värck lempas kan» av år 1685[1] inhämtar man, att denne för sitt arbete, utom »gamble kyrke- och closterbrefven och deres jordeböcker», ansett sig böra rådfråga »tvänne gamble jordeböcker, dem han utur cantzlie-archivo bekommit hafver». Det tillstyrktes nu, att Örnhielm borde påskynda registreringen av det förstnämnda materialet. Så skedde, och frukten blev en volym, innehållande en förteckning över medeltida kyrko-, kloster- och kronogods och vilande på Örnhielms bekanta avskriftssamlingar samt några kyrkliga jordeböcker.[2] Vad åter angår de båda andra gamla jordeböckerna, avstyrktes att fullfölja bearbetningen därav. De ansågos nämligen »besvärligen kunna kallas ett säkert fundament, medh mindre de af några flere skäl underståödjas och verifieras». Kanske detta är förklaringen till, att bland den grundlige Örnhielms rika kvarlåtenskap som kopist och forskare intet spår finnes därav, att han nyttjat en källa, som ju i historiskt värde överträffade de flesta han pejlade. Skälet måste i så fall ha varit, att reduktionskommissionen redan funnit skatteboken mindre användbar för aktuella praktiska statssyften. Sedan man beslutit att till »en rannsakning i landsorten» hänskjuta frågan om de av Hadorph sammanletade namnen på kungsgårdar, hade omsider den 26 november 1683 utgått en cirkulärskrivelse till ett flertal landshövdingar med förständigande att göra efterforskningar i målet. Resultatet kunde förutses: dels stodo de uppgivna gamla godsen ej längre att återfinna, dels hade egendomarna genom köp kommit i bondeägo, dels hade de slutligen blivit »under titul af donation redan graverade». I vissa fall hade undersökningen bekräftat Hadorphs uppgifter genom att uppdaga »rudera» på orten eller andra tecken på svunnen välmakt. Därvid fick emellertid saken 1684 bero.[3]

---

[1] Odat. koncept bl. Bibliographica: Böcker, R. A. Underskrift saknas. Klas Fleming omtalas såsom levande ehuru tydligen ej tjänstgörande i reduktionsverket. Aktstycket härrör alltså uppenbarligen från tiden för Flemings uppehåll i Tyskland, varunder han sommaren 1685 avled. Arrhenius hade 1684 adlats Örnhielm.

[2] Volymen numera tillhörig Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien; deponerad i R.A.

[3] Reduktionskommissionens relation till K. M:t 1684, R. A. — Runell och Hadorph hade inkallats i kommissionen den 21 januari 1681; den 9 februari upplästes den senares förteckning. Reduktionskommissionens protokoll, Kammararkivet. Exemplaret i Sandbergska samlingen har anteckningen, att det blivit »inlefvererat af secret. Hadorph a:o 1681».

Strödda meddelanden och aktstycken.

Om härledningen av namnet Rekarne.

Väster- och Österrekarne äro som bekant två till varandra gränsande härader i västra Södermanland, åtskilda av Hyndevadsströmmen och Eskilstunaån. I dagligt tal sammanfattas de nu under namnet Rekarne. För unionstiden upptager Styffe namnen *Wester-Reks hundare* och *Öster-Reks hundare*.[1] Detta Rekarne eller Rek är sålunda ett gammalt namn; det är ock alldeles enastående. Därför frågar man sig gärna, vad dess betydelse kan vara.

Häradenas namn äro i flesta fall bildade efter någon betydelsefull ort inom området. För Uppland nämner K. H. Karlsson som regel, att hundarenamnen sammanhänga med socken- eller gårdsnamn inom varje hundare, så att t. ex. *Sim*bo hundare hör samman med *Sim*tuna sn och *Uller*åkers hundare med *Ulla*tunir. Detta har enligt samma författare tillgått på det sättet, att den gård eller by, som varit hundarets huvudort och samlingsplatsen för ting och gudstjänst, lånat sitt namn till socknen och häradet.

I Skåne har förhållandet varit detsamma. Jöran Sahlgren nämner,[3] att av de utmed Skånes västra och södra kust belägna härader ha ej mindre än nio fått namn efter inom häradet belägna byar, t. ex. *Rönnebergs* av *Rönneberga*, *Harjagers* av *Harrie*; och förklaringen är densamma, som ovan nämnts.

Att även de södermanländska häradsnamnen bildats på här nämnda sätt, kan man väl taga för givet. Frågan blir då den, om det inom dessa två härader kan uppvisas något namn på en mindre ort, som skulle kunna vara första upphovet till de båda häradsnamnen. Vi tro, att så är fallet. Väster Rek och Öster Rek måste återgå antingen till ett gemensamt namn på ett sådant område eller ock till två ställen med lika lydande namn, ett i vartdera häradet. Det senare torde ock vara förhållandet. I det förra finner man nämligen i Lista sn vid en vik av Hjälmaren herrgården *Eka* och i det senare uti Ärla sn herrgården *Ek*längen vid en mycket långsträckt sjö med samma namn. Det förra skrives (Mikael i) *Ekom* 1409 (n:o 1129) ...

[1] Skandinavien under Unionstiden, Sthlm 1867, s. 222.
[2] Uppland, utg. av Hum. vetenskapssamf. i Uppsala 1903, s. 408.
[3] Namn och Bygd, årg. 8, s. 56.

Michil i) *Ika* 1411 (n:r 1133).[1] Den senare gården har uppenbarligen ocksa från början hetat blott *Eke*. Men då har behov uppstått att åtskilja de båda likbenämnda byarna i de till varandra gränsande häradena. och så har det senare namnet sammansatts med »Lången» eller Langsjön,» som egentligen tillhört den sjön, vid vilken gården ligger. Denna namnändring ligger emellertid långt tillbaka i tiden, ty år 1279 skrives namnet (in) *Ekelang*.[2]

Att man i vartdera häradet ursprungligen haft en by *Eke*, är således alldeles klart. Dessa har man även på ett annat sätt skilt från varandra, och då de ligga i väster och söder, har man helt visst kallat dem *Väster-Eke* och *Öster-Eke*, varvid det slutande *r*:et i bestämningsorden så småningom kommit att fastna vid den senare leden. I Uppland har man exempel på ett namn, som varit på god väg att undergå samma förändring. I Vändels sn finnas byarna *V.* och *Ö. Ekeby*, vilka år 1540 skrivas *Westreckeby* och *Östreckeby*.[3] En god motsvarighet har man ock från Kinnekulle i Västergötland, där sockennamnen *Mætheluplanda* 1437 blivit *Mellplana* och *Östra Upplanda* 1454 *Österplana*.[4] För övrigt kan man jämföra uppkomsten av pronominet *Ni* från verbets slutändelse och pronominet *I*.

Namnet Rekarne är mycket gammalt. I Dipl. suec. möter det för första gången i ett brev, som utfärdades något av åren 1167—1199 (n:r 67) av konung Knut, Erik den heliges son, och omnämner, att han till Juleta kloster sålt en gård (Rothmam) och skänkt en annan (Englev). Bland vittnena nämnas först Dominus S.. episcopus, så B., dux, och i tredje rummet kommer Ranguuallus de *Reic*. Närmast kommer Hagbardus de Thorsne (Toresunds sn). Sedan förekommer namnet år 1292 (n:o 1065), då en man talar om »curia mea Husaby *Arech* (d. v. s. a *Rech*). *Reic* eller *Rech* fattar K. H. Karlsson[5] såsom betecknande »Rekarne h». Meningen är tydligen, att med ifrågavarande namn skulle här utmärkas blott ett enda härad. Ännu år 1331 (n:r 2889) skrives namnet på samma sätt: (in Glomastum in) *Reekh*. Men tjugusex år senare 1357 (n:o 319) är häradet delat, ty då utfärdas ett brev i) *Österreka* thinge; och från år 1360 (n:o 467) har man ett annat, utfärdat in communi placito provinciæ *Österreeck*. Något senare nämnes också (i) *Wæstro Rek* år 1397 (*RPB* n:r 2858).

På 1400-talets början finner man ofta namnformer med endast ett *r*, t. ex. *Østereka* hundare 1403, ting med *Østerek* 1404, i *Østereken* på baksidan av ett brev 1405, i *Østeræk* och *Østereex*

[1] Citat ur *DS* utmärkas för korthetens skull med brevets år och nummer; sådana ur Riksarkivets pergamentsbrev med *RPB* jämte år och nummer.

[2] E. Hellquist, De svenska sjönamnen, tillägg och rättelser, s. 7.

[3] Upplands handlingar 1540 n:o 6. K. A.

[4] Styffe, a. a., s. 120.

[5] I register till vol I, II av *DS*.

tingstad 1405, ett skrivsätt, som talar för vår tydning av nam nen, helst som det är en domare i Österrekarne, som skriver p detta sätt. Det förtjänar att nämnas, att när Jakob, prior i Eskil tuna kloster, jämte konventet därstädes år 1403 utfärdar ett brev skriver även han (i) *Östereka* hundare, n:o 398.

På samma tid bildas häradsnamnen åtskilliga gånger på de viset, att Rek sammansättes med *bo*, inbyggare, vartill fogas ordet hä rad. År 1411 (n:o 1405) talas om Øbo sn i *Rekbohered*, d. v. s Västerrekarne, och 1410 (n:o 1295) talas om jord i Hylting s:n *Reekbohæradhe*, d. v. s. Ö. Rekarne. Hit hör väl ock skrivnin gen (a) *Rekkothinge RPB* år 1400 (n:o 3103).

När båda häradena nämnas bredvid varandra, skriver man an tigen *Osterrek et Wæsterrek* såsom 1409 (n:o 1129) eller ocks *Østra et Wæstra Rek* 1413. Pluralformen av Rek förkommer d ännu ej.

Några gånger möta böjda former av Rek. Så 1403 (n:o 345 då det talas om Fiholm uppa *Østræ Rekene*, då namnet är bö såsom subst. *sak*, dat sg. i best. f. sak-inni (-enne). Därmed stäm mer ock den nämnda skrivningen (i) *Wæstro Rek* 1397. År 140 (n:o 493) omtalas »gods i *Østræreken* ligger». Året därpå (n: 643) stöter man på (i) *Østereken* (utskrivet); så ock vid andra till fällen. Denna genusväxling är att jämföra med den i det van liga ortnamnet *Böle*, som ofta har formen *Bölen*. Den medeltid kungsgården *Gestereke*, vars namn också tydligen innehåller ek neutr., ekeskog, skrives på 1500-talet ofta *Gestriken*, *Gestreken*. På baksidan av ett diplom av 1405 (n:o 644) står (på) *Ostre Re kerne*, men detta är av yngre hand.

Slutligen må antecknas, att år 1403 (n:o 398) skrives (i) *Östereka* hundare och 1406 av domprosten i Strängnäs (i) *Østra Reka* hundare, en återspegling av den vanliga växlingen mella *Eke* och *Eka* i ortnamn.

Göra vi så ett hopp till 1500-talets mitt, finna vi i Kammar arkivets fogderäkenskaper många upplysningar om ifrågavarand namn. År 1555 finner man *Eckeby* i Lista sn och *Ecklandh* (d. v *Ecklångh*) i Ärla sn. Häradenas namn skrivas år 1549[3] såsom rubri *Westre Reken* och ett stycke därifrån, också såsom rubrik, *Östre Reken* även brevid varandra (partzeler aff) *Westre Reken och Östre Reken*. Me vid denna tid är ock *Rekerne* i fullt bruk. I den nämnda räkenska för 1555 talas det om bönderna på *Östra Rekerne* och hjälpve av d:o d:o, fast här är fråga om blott *ett* härad. Året därpå läse man om prosten oppå *Östre och Westre Rekerne*. Nu möter m ock formen (fogde på) *Rekarnne*; så i räkenskapen för 1573[4]. Ti år senare på samma sätt (oppå) *Wäster Reckarne*; och efter dett blir denna form den vanliga.

---

[1] Se här nedan s. 293, n. 2.
[2] Bokstäverna *ra* äro upplöst förkortning.
[3] Södermanlands handlingar för året n:o 8.
[4] Södermanlands handl. för året n:o 4.

Detta om namnets former under tidernas lopp. Oss återstår att försvara tydningen av namnet. Hos Rietz[1] förekommer ett m. subst. *raik*, *rek*, som har betydelsen av **bena i håret**. Ordet finns ock i norskan, och Aasen[2] har för *reik*, fem., betydelserna »1) Stribe, Linie. Især: Blis, Stribe i Panden paa Dyr (Faar, Gjeder). 2) Skillelinie i Haaret paa Mennesker (d. v. s. bena på svenska). 3) en Skille-Fure i mellem to Afdelinger i en Ager. Østl. (Rom.).» Ur den sista av Aasen anförda betydelsen skulle, synes det, betydelsen av *rågång* mycket väl kunnat utveckla sig, men så har veterligen icke skett. För annat ändamål har författaren härav genomgått ett 80-tal av lagmansrättens domböcker, i vilka rågångstvister i stort antal förekomma, och antecknat där uppträdande termini technici för allt, som rör gränsförhållanden, men något ord *rek* har han därvid icke funnit. Det har påpekats för författaren, att det kunde vara Hyndevadsåns fåra, som givit namnet åt häradena, helst som denna utgör gräns dem emellan. Detta stöter emellertid på den svårigheten, att denna å enligt Styffe[3] på 1400-talets förra hälft hade ett annat namn och kallades *Närio aa*. Oskar Lundberg har[4] härlett såväl Rekarne som Gestereke — se härom nedan — från detta rek i betydelsen av *ås*, då namnet skulle syfta på de stora åsar, som sträcka sig genom båda häradena, Kjula- och Tumboåsarna. Väl talar därför den omständigheten, att tingen höllos på dessa, men då detta rek ännu ej är uppvisat i våra ortnamn med denna betydelse och då benan ju utmärker motsatsen till en ås, måste, synes det oss, en annan förklaring sökas.

Kunde det uppvisas, att Eka i Lista sn och Eklången i Ärla sn varit gamla tingsplatser, skulle ytterligare stöd för den mening, som vi här förfäkta, icke behövas. Men nu är så ej fallet. Detsamma lär nog ej heller kunna ske med alla de orter, som i allmänhet anses ha givit upphov till häradsnamn. Emellertid synas domare ha bott ej så långt borta från Eklången. Med säkerhet var detta fallet med Ketil Niclisson, som år 1381 (*RPB* n:o 1634) var domare i Österrekarne och innehade ämbetet ännu år 1404 (n:o 415). Han var hemma i *Brohofde* (*Brohufde* eller *Brohwffudh*), d. v. s. byn Bråhåfda i Dunkers sn vid sjön Skundern i Villattingen, som till större delen hörde till Ö. Rekarne. Han bodde således ett stycke söder om Eklången. De av denne utfärdade breven äro många, säkert ett femtiotal, och det är i dessa, som man ofta och kanske oftast finner *Österek* skrivet på detta sätt, d. v. s. med blott ett *r*, och man har svårt att frigöra sig från den tanken, att han gjort detta med avsikt.[5] Efter honom följde

[1] Sv. dialektlexikon, s. 521.
[2] Norsk Ordbog, s. 591.
[3] A. a., s. 224.
[4] Svenska turistföreningens årsskrift 1915.
[5] En son till honom var nog den Ulf Kettilsson, som år 1417 (n:r 2327) sålde sitt gods i Brohuwdh för erhållet penninglån. Denna skrev emellertid *Österreka* härad.

som underhäradshövding i detta härad Nils Biörnsson i *Østby* år 1405 (n:o 644), varmed möjligen avses *Österby* i Näshulta sn på Näshultasjöns norra strand. Om detta är riktigt, skulle således även han ha bott i häradets södra del och ej långt från Eklången. Emellanåt skriver han häradets namn med två *r*; men i n:o 647 finner man *Østeræk*, *Østereek* och *Østereex* tingstad. Nils följde således sin företrädares föredöme med avseende på namnets skrivning. — I dessa trakter bodde ock den Joon eller Jovan Bänktsson, som åren 1419 och 1423 var häradsdomhavande. Hans by skrives en gång *Källabro* och annars *Kälabro* år 1419 (n:o 2635), varmed utan varje tvivel åsyftas Kälbro, en by i Stenkvista sn vid landsvägen ifrån Ärla. Varest Joan i *Öknum*, som år 1357 (*RPB* n:o 319) innehade domareämbetet, var bosatt, är ovisst då namnet Ökna ju förekommer flerstädes, t. ex. i Ärla och Stenkvista. Tydligt är i alla fall, att tyngdpunkten i häradet i gamla tider legat i dess södra del. Tingsplatsen var på *Fagrahedh*, enligt Styffe identisk med gården *Tingstorp* på Kjulaåsen i Kjula sn och med den därtill angränsande gården *Fagerås* nära gränsen till Stenkvista.

Under medeltiden hörde Eklång till Eskilstuna kloster men blev vid reformationen indraget till kronan. I räkenskapen för år 1555 upptages Ecklångh, 1/2 mark land, under rubriken *Eskilstuna C:* [losters] *l: B:* [landbönder]. Samma år hörde under gården ett givande fiske, *Eckelångz ålefisketth*. Detta tillhörde kronan och fogden redovisade för nämnda år för 9 L𝕿 5 mark torr ål, som han där uppburit. Tillvaron av detta fiske torde ha bidragit till att skänka betydelse åt gården och göra den eftersökt.

Gården Eka i Lista sn i V. Rekarne har ett läge, som tyder på livlig trafik och stor betydelse i gamla tider. I jämförelse med denna har nog Eklången varit en ganska ringa ort. Eka ligger nämligen allra innerst i en vik av Östra Hjälmaren och just invid det ställe, där Hyndevadsån och förbindelsen med Mälaren börjar. Vare sig man färdades från Mälaren och, väl kommen hit, sedan skulle segla vidare på Hjälmaren, eller man på resa österut hade kommit över denna sjö och sedan skulle fortsätta utför Eskilstuna och Torshälla ån, så måste trakten vid Eka ha varit av stor betydelse för färdmännen. Man torde ock kunna våga det påståendet att det är icke blott det omkringliggande häradet, som fått sitt namn härifrån, utan att så även är fallet med landskapet Närke.

Just vid samma vik, vid vilken Eka är beläget, börjar Hyndevadsån. Omkring 6,000 meter nedanför Hjälmaren vidgar sig ån till en sjö, den s. k. *När*sjöfjärden, och på nedra stranden av denna ligger egendomen *När*sjö. Längre ned, vid pass 1,000 meter nedanför Eskilstuna stad, ligger i samma å en ö, *Närje*holme kallad. Dessa tre namn, Närsjöfjärden, Närsjö gård och Närjeholme, giva tydligt vid handen, att den å, som nu benämnes Hyn-

levads-, Eskilstuna- och Torshällaån, en gång i tiden hetat *Nära*, ett flodnamn, som ock har sin motsvarighet i norskans *Nera*.[1] Såsom belägen vid början av ån Nära har gården kallats *När-Eke*, vilket namn sedan överförts på hela bygden där innanför.[2]

En mil ifrån Eka i Lista sn märkes byn Husby i Husby-Rekarne sn, ett bevis för bygdens betydelse i forna tider.

Detta Eka har tydligen varit en mycket uppmärksammad gård. Under medeltiden kom den i kyrkans ägo, och i 1555 års räkning upptas *Eckeby*, 6 öreland jord, under överskriften *kyrkelandbönder*. Gården var då förlänad till fogden Mickel Helsing på Eskilstuna gård. — Omedelbart väster om Eka ligger byn Bondeka, som år 1724 skriver *Bonde Eke* och hade fyra bönder.[3] Såsom beläget sydost härom kallas Eka här *Södre Eke*. Härunder lydde dels *Wingsle*, n. v. egendomen Vingsleör i Lista sn vid Apalsjön, dels tre torp, *Farstorp* (nu Fastorp), *Näs* (nu =) och *Biörsäter* (nu Bjursäter) om resp. 2, 1, 1 öresland. Av dessa var Wingsle kommet ifrån Juleta kloster, men Bond- och Södereka med dess tre torp från Biskopsstolen i Strängnäs.[4]

Lägger man tillsammans alla här påpekade omständigheter, så blir det tydligt, att såväl Eke eller Eklången i Ärla som Eka i Lista spelat en viktig roll under medeltiden och böra tagas med i beräkningen, när det gäller att tyda de båda häradenas namn.

Ett stöd för den mening, vi förfäkta, finna vi valet av preposition framför Rek eller Rekarne såväl i äldre tider som ännu i våra dagar. Älst skedde, som bekant, detta val med hänsyn till ortnamnets betydelse. Detta iakttager man bäst i jämförelsevis ung bygd med i följd därav genomskinliga ortnamn. Vi anföra några exempel därpå ur ett mycket namnrikt diplom av år 1410 från Jämtland. Där finna vi två personer, som bo *a Berghe*, likaledes två *a Aas*, en *a Bakka*, en *a Sillabacka*, en *a Hall* och en *a Moo*. Från Uppland finner man lätt exempel på samma sak. Bland frälselandbor nämnes år 1540[5] i Vaxala hd Nils Smed *ved Eken*, och i Ulleråkers sn upptas samma år Olof Pedersson *på Näset*. I Jumkils sn fanns[6] Nils *på näset* och i Läby sn en skogstorpare Erick

[1] K. Rygh, Norske Elvenavne, s. 172.

[2] En tanke i riktning mot denna tydning av detta landskapsnamn finna vi redan vara uttalad av Hj. Lindroth. Emot Ad. Noreens tolkning av -ik i Gästrikland såsom varande ett suffix, utmärkande härstamning, förfäktade författaren härav i denna tidskrift, årg. 1913, att här förelåge ett uppkallande av den medeltida kungsgården *Gestereke* i Simtuna härad. Samma åsikt framställdes ock kort därefter av Hj. Lindroth uti Namn och Bygd, årg. 1913, som s. 142 yttrar: »Sedan sålunda Gästrikland utmönstrats från exemplen på ett suffix *-ik* i nordiska folknamn, kan den frågan uppkastas, om också det andra mera bemärkta exemplet, *Närke*, bör avskrivas. Återspeglas också där på något sätt ett *-eke?*»

[3] Västmanlands jordebok 1724. K. A.

[4] Detta enligt Örnhjelm, Kyrko- och klostergods i Strängnäs stift. Reduktionskommissionen. K. A.

[5] Upplands handlingar 1540 n:o 2.

[6] Enligt en köpesölvslängd av år 1573. K. A.

på Nosten, varvid ortnamnet helt visst betecknar den åsyftade skogen. Såsom redan är nämnt, skriver man *a Reck* 1292 och i allra flesta fall hela den följande medeltiden igenom samt ännu i våra dagar *å* eller *på Rekarne*. Av detta språkbruk är det tydligt, att med »Rek» måste avses någo större eller mindre upphöjning, skog eller jämn mark, näs. Om namnet nu innehåller *eke*, ekskog, är ju *å* eller *på* den preposition, som vi här skulle vänta.

J. Nordlander.

En urkundsförfalskning från 1300-talets början.

I Dipl. Suec. har såsom n:r 1899 efter avskrift av Örnhielm intagits ett diplom av år 1313, vari en viss Ormerus Gyridhason intygar Gudhems klosters rätt till fiske i Viskan. Originalet finnes i Riksarkivet och har avtryckts såsom bil. 1 av C. M. Kjellberg i hans uppsats: *»Till frågan om vattenregalet»*, Uppsala 1911. På grund av en mindre god översättning av diplomets latinska text har såväl utgivaren av Dipl. suec. som landsarkivarien Kjellberg kommit att antaga, att urkunden avsåge att tillägga klostret en äganderätt till del av kungsådran i Viskan genom det då danska Halland ända ned till havet.[1] Denna rätt härleder Kjellberg ur en upplåtelse av svenska kronan. Denna har nämligen enligt Kjellbergs på uppgifterna i detta brev fotade mening ansett sig som ägare till »kungsådran eller kungsforsen» i Viskan ända ut till havet[2] — sålunda till grund och vatten i denna flod även inom danskt statsområde.

Dessa antaganden kunna utan vidare lämnas å sido, då de otvetydigt uppbyggts på grundval av en felaktig översättning, men brevet innehåller icke dess mindre självt mycket egendomliga uppgifter. Dess utfärdare intygar nämligen, att då munkarna i Ås kloster sökte vid Åsbro olagligen inkräkta den Gudhems kloster tillkommande delen av fisket, så lät konung Erik två gånger och Birger Jarl en gång i grund uppriva och förstöra deras fiskeverk därstädes

[1] När brevet har: »— — — testificor et protestor me a parentibus meis — — — — — sciuisse et veraciter intellexisse XVI *partem de konongxfors directe usque in mare* sub possessione claustri Gudhem fuisse in perpetuum constitutam, habitam et possessam — — —.», så översätter man de kursiverade orden med »*sextondedelen af kungsforsen ända ut i hafvet*» och finner självklart att kungsforsen är det samma som kungsådran (Kjellberg, a. a., s. 12 f.). Rätta översättningen är givetvis: »— — — *sextondedelen* (*af fisket*, jfr att brefvets utfärdare omedelbart förut säger sig vara tillkallad 'super testimonio perhibendo de quadam piscaria in amne qui dicitur Visch') *från Kungforsen ända fram till hafvet.*» Kungforsen är här ett ortnamn, som ännu i dag tillkommer ett av fallen i Viskan. Se Nyström, Handbok i Sveriges Geografi, s. 90.

[2] A. a., s. 13.

vid vilket senare tillfälle utfärdaren säger sig hava varit närvarande jämte tvenne sina bröder.[1]

Enligt brevets uppgifter skulle sålunda den svenska statsmaktens representanter under tiden 1222—1266 icke mindre än tre gånger låtit utriva Ås klosters på danskt område belägna fiskeverk, där svensk statsmakt givetvis icke kunde tillmäta sig någon exekutiv myndighet. Dessa påståenden äro onekligt högst märkliga och ägnade att sätta det genom urkunden avgivna vittnesmålets trovärdighet i stark misstanke, om de också icke kunna sägas bevisa att urkunden i och för sig är förfalskad. Urkunden behöver ju icke vara förfalskad därför att vittnesbördet är falskt.

I fråga om själva urkunden falla emellertid vissa egenheter genast i ögonen. Den meddelar intet om utfärdaren utöver själva namnet, sålunda intet om hans ställning i samhället, intet om hans hemort (urkunden saknar t. o. m. dateringsort). Sigillet, som är bevarat och hänger å en ur brevet klippt remsa, har omskriften S HORMERI DE HAG .... Därinom finnes ett patriarkalkors flankerat av två figurer liknande sädesax.[2] Korset torde närmast ge vid handen, att brevets utfärdare eller rättare sigillets ägare varit en andlig. Desto egendomligare synes det, att brevet icke meddelar något om utfärdarens samhällsställning. Förklaringen härtill ligger i den omständighet, som även ger det avgörande beviset för urkundens egenskap av förfalskning. Vid platsen för utfärdarens namn är brevet raderat och i rasuren har namnet Ormerus Gyridhason tillskrivits med såvitt man kan se annan hand och annat, något mörkare bläck. Under det sålunda tillskrivna kan man ännu skönja delar av den ursprungliga skriften; så synes, där *G*-et i tillnamnet nu står, stapeln av ett *l*.

Då det sålunda kan fullt tydligt och klart påvisas, att namnet på den person, som i brevet intygar sig hava varit närvarande vid ett visst givet tillfälle, ändrats, är brevets karaktär av förfalskning utan vidare given. Man varför har namnändringen utförts? Förklaringen synes blott kunna vara en. Man har ursprungligen fingerat något annat namn, men så har svårighet mött att anskaffa det för bekräftelsen behövliga sigillet. Av någon slump har man så fått fatt i det sigill, som nu vidhänger brevet. Men det har då blivit nödvändigt att ändra utfärdarens namn till nödtorftig överensstämmelse med sigillets omskrift.

Att den förfalskade urkunden tillagats med Gudhems klosters vetskap och på dess tillskyndan torde vara otvivelaktigt. Urkunden har avsett att ge ett vapen i striden mot Ås kloster, som ge-

[1] »Quia monachi de claustro Aas predictam partem sibi suisque usibus juxta Aasbro illegaliter usurpare nitebantur, venerabilis dominus dominus Ericus, quondam rex Suecie, opus piscarie ab ipsis ibidem fundatum eradicari dissolui penitus et destrui fecerat bina vice. Similiter et dominus Byrgerus, dux Suecie, eidem succedens, idem fecit fieri una vice, ad quod ego una cum duobus fratribus meis presens eram.»

[2] Sigillet återgivet hos Hildebrand, Svenska sigiller från Medeltiden, pl. 3, n:r 226.

nom sina fiskeanläggningar hindrade laxen att stiga upp i Viskan till förfång för Gudhems klosters ovanförliggande anläggningar.

När har förfalskningen åstadkommits? En terminus ante quem ger den omständigheten, att man av urkunden tagit en vidimation år 1398.[1] Stor sannolikhet föreligger i själva verket, att urkunden tillkommit omkring det uppgivna dateringsåret 1313. Stilen motsäger icke ett sådant antagande och tidsomständigheterna voro då sådana, att de förklara, huru man kunnat ge det föregivna vittnesmålet ett sådant innehåll. Hertig Erik Magnusson innehade efter freden i Hälsingborg 1310 av Sverige bl. a. Västergötland, Dal och Värmland och dessutom som län av danska kronan Norra Halland. Såväl Gudhems som Ås kloster låg sålunda inom det välde hertigen förstått uppbygga åt sig. Uppenbarligen har man däri funnit en möjlighet att vinna beaktande för påståendet om Gudhems klosters rätt till andel i fisket i Viskan även inom Halland, en möjlighet, som knappast förelegat, om riksgränsen haft kvar sin gamla betydelse. Antagligen har man även hoppats, att den dåvarande föreningen av Västergötland och Nordhalland under hertigens spira skulle komma vederbörande att lättare förbise oriktigheten i påståendet, att hans förfäder haft rättslig befogenhet att exekutivt ingripa mot Ås kloster. I sin mån satte man väl också sitt hopp till hertig Eriks och hans broders klostret förut visade välvilja; så hade ju hertigarna år 1308 skänkt klostret Tyrgils Knutsons Aranäs.[2]

Huruvida man omedelbart sökt begagna sig av den förfalskade urkunden är ej känt. Mot slutet av 1300-talet har den emellertid framtagits ur sin gömma. Femtedag påsk (11/4) 1398 utfärdade borgmästare och menighet i Skara en vidimation av urkunden.[3] Dessa intyga häri, att de sett »litteram non abolitam, non rasam nec aliquam in aliqua sui (!) parte maculam vel suspicionem habentem.» — Anledningen till att man på detta sätt begagnat sig av Skarabornas omisstänksamhet för att skaffa sig en vidimation av den förfalskade urkunden torde knappast hava varit annan än den, att man fruktat att framlägga originalet tack vare rasuren å detta. Att man just vid detta tillfälle känt behov av urkunden i presentabelt skick, kan åtminstone gissningsvis antagas hava berott därpå, att man under Kalmarunionens första tid trott sig äga utsikter att med framgång göra sina anspråk gällande mot vederdelomännen i Ås kloster. En situation i viss mån liknande den, varunder förfalskningen tillkom, torde sålunda hava gett uppslaget jämväl till vidimation av den förfalskade urkunden.

[1] *RPB* 2910.
[2] *DS* 1595.
[3] *RPB* 2910. — Brevet har två sigillskåror, i den ena fastsitter en sigillremsa. Sigillet borta.

Josef Sandström.

École des Chartes 1821—1921.

Då Mabillon genom sitt mästerverk De re diplomatica lade grunden för den moderna handskriftsforskningen, försäkrade han samtidigt åt Frankrike den främsta platsen inom denna vetenskap. Inom Saint Germain-des-Prés' murar fortsattes hans verk under ett sekel av de flitiga benediktinermunkarna av la Congrégation de Saint-Maur, de s. k. maurinerna, som räddade otaliga historiska dokument från förstörelse och glömska, samtidigt som de fullföljde hans undersökningar rörande medeltidens diplomatik och paleografi. Revolutionstidens stormar sopade emellertid bort la Congrégation de Saint-Maur ävensom de lekmän, vilka inom de statliga institutionerna sysselsatte sig med arkivaliernas konservering och tolkning. Den allmänna omstörtningen, särskilt upphävandet av de gamla administrativa institutionerna, medförde en hopplös oreda i hela franska arkivväsendet.

Snart insåg man också den oerhörda betydelsen av maurinernas arbete och den förlust i både vetenskapligt och administrativt hänseende, som deras fördrivande innebar. I en av Institut de France's rapporter till Napoleon påpekades, att de historiska hjälpvetenskaperna råkat i glömska och att utgivandet av historiska manuskript och källskrifter totalt avstannat, varför inrättandet av ett nytt institut härför vore nödvändigt. Napoleon, som dessförinnan observerat denna stagnation, hade redan förut umgåtts med planer på att grunda ett historiskt institut. Mitt under fälttåget 1807 utfärdade han från slottet Finkenstein i Preussen en skrivelse därom till sin minister Champagny. Detta dokument är av särskilt intresse därigenom, att Napoleon här utlägger sin uppfattning av historieforskningens uppgift och mål, samtidigt som han skisserar undervisningens planläggning. Dessa uttalanden visa, att Napoleon i stort stod främmande för den kritiska källforskningen och att han huvudsakligen avsett ett institut för krigs- och politisk historia, varjämte han inskärpte nödvändigheten av en undervisning i historisk bibliografi. Emellertid kommo aldrig dessa planer till utförande och allt sjönk i glömska.

Det var den misskända »restaurationen», som här liksom på så många andra kulturella områden räddade vad den föregående tiden brutit ned. Den blomstrande romantiken och det då rådande intresset för den medeltida kulturen bidrogo till grundandet av det nya centrum för handskriftsforskning — École des Chartes. I en tid, då Victor Hugo med sin »Notre Dame de Paris» och Walter Scott med sina romaner skapade den populära uppfattningen av medeltiden, grundlades genom École des Chartes det vetenskapliga utforskandet av samma epok genom en undervisning, vars metoder sedan alltjämt blivit bestående.

Syftemålet med det nya institutet var att utbilda arkivarier för statens arkiv och bibringa dem en grundlig kännedom om de historiska hjälpvetenskaperna och de medeltidsfranska dialekterna. Undervisningen, som började 1821, förlades huvudsakligen till Bibliothèque Royale och Archives Royales, där de två första professorerna föreläste för ett tiotal elever, av vilka de flesta voro jurister. Man tycktes icke fullt ha förstått den nya institutionens värde, ty endast några få år därefter råkade den i förfall. Undervisningen avstannade på grund av indraget statsunderstöd och eleverna berövades sina statsstipendier.

Snart förstodo emellertid både regeringen och Académie des Inscriptions, att denna undervisningsanstalt var nödvändig, och 1829 utfärdades en ny ordonnans, som innebar en total omorganisation. Undervisningen skulle omfatta tre år, av vilka det första skulle upptagas av en elementär kurs, framför allt i paleografi, medan de två övriga skulle ägnas åt diplomatik och romanska språk. Tillträdet var fritt för alla studenter och de bästa av dessa åtnjöto statsstipendier efter det första året. Samtidigt gjordes kurserna tillgängliga för alla dem, som intresserade sig för skolans verksamhet, en bestämmelse, som varit i hög grad betydelsefull för dess förbindelser med utländska forskare. Hälften av alla platser inom de offentliga biblioteken, arkiven och arkivdepåerna reserverades för de utexaminerade eleverna. En kommission bestående av medlemmar från Académie des Inscriptions, jämte cheferna för Bibliothèque Royale och Archives Royales tillsattes för att övervaka institutets verksamhet och närvara vid examina.

Från denna tidpunkt intager École des Chartes en av de främsta platserna inom det historiska, medeltidsarkeologiska och filologiska studiet i Frankrike, ja i hela världen. Trots det orättfärdiga ryktet ott vara ett av reaktionens bålverk gick den lyckligt igenom februari- ach marsrevolutionernas stormar. Särskilt tack vare Guizots ovärderliga stöd ställdes statsmedel till förfogande för utgivandet av otryckta texter, manuskriptkataloger och vetenskapliga avhandlingar. En mängd elever, »les Guizotins», började 1839 under ledning av sin professor Champollion-Figeac, utgivandet av en katalog över alla outgivna historiska handlingar i Bibliotèque Royale.

Men det var framför allt departementalarkiven, som krävde omvårdnad, och här anvisade Guizot »chartisterna» det arbetsfält, där de hädanefter skulle utföra det mest fruktbringande och hedrande arbetet. De franska departementalarkiven, inom vilka hopats arkivalier av olika proviniens, som under revolutionen ryckts ur sin rätta miljö och sedan lämnats utan vård, voro i en hopplös oreda — »ett enda stort Augiasstall». Sedan 1834, då de första »archivistes-paléographes» — så var nämligen de utexaminerades titel — utsändes till landsorten, har ett outtröttligt arbete nedlagts av dessa för att ge de franska landsortsarkiven den skötsel de förtjäna och ställa dess skatter till vetenskapens förfogande.

Emellertid insågo »chartisterna» snart, att det fordrades ett

organ för publicerandet av resultaten av deras verksamhet och forskningar. 1839 stiftades »la Societé de l'École des Chartes», vilken hade till sin uppgift »att vara ett föreningsband mellan de forna eleverna och att förena deras bemödanden att publicera historiska handlingar särskilt rörande medeltiden». Dess publikation *Bibliothèque de l'École des Chartes*, den första historiska tidskriften i Frankrike, kom att från början intaga en dominerande plats inom den vetenskapliga litteraturen. Den bidrog framför allt att väcka intresset för ett direkt och kritiskt studium av de historiska källskrifterna, samtidigt som den meddelade de rätta metoderna därför. Hela den medeltida kulturen i alla dess skiftningar behandlades där med en metod och grundlighet, som vid denna tid voro okända i de flesta länder.

Det kraftiga uppsvinget i École des Chartes' verksamhet under Julikonungadömet bidrog att förbättra dess ställning, särskilt tack vare Guizots och de Lasteyrie's stöd, av vilka den senare var den förste inom en familj, som under tre generationer varit fästad vid detta institut och tillvaratagit dess intressen i deputeradekammaren. 1846 utkom en ny ordonnans, som ytterligare reformerade undervisningen, anskaffade en egen lokal i Archives Royales och inrättade flera stipendier. Samtidigt infördes bestämmelsen, att varje elev för att kunna erhålla ett diplom skulle offentligen försvara en avhandling efter avslutandet av den treåriga kursen. Avhandlingarna voro endast handskrivna, ehuru många sedermera publicerats i Bibliothèque de l'École des Chartes. Av alla senare reformer var denna kanske den betydelsefullaste, därigenom att den på ett tidigt stadium anvisade eleverna ett självständigt arbete och eggade deras intresse. Författaren av den bästa avhandlingen under läsåret erhöll efter 1875 en friplats vid l'École Française i Rom, vilket haft en stor betydelse för utforskandet av det vatikanska arkivet. Den förste, som lyckades få tillträde dit, var professor Élie Berger, som påbörjade utgivandet av 1200-talets registratur, vilket arbete sedermera fullföljts av 13 andra »chartister». För närvarande är man sysselsatt med Avignontidens regester.

Nu började också de första eleverna skapa sig ett rykte inom den vetenskapliga världen. Under det andra kejsardömet framträdde sådana eminenta vetenskapsmän som Leopold Delisle, Paul Meyer, Gaston Paris, Jules Quicherat, Adolphe Tardif, Arthur Giry och Leon Gauthier, vilka inaugurerade en blomstringstid i den franska lärdomshistorien.

Utlandets uppmärksamhet fästes snart på denna mönsterinstitution och inom kort hade dess arbetsmetoder spritt sig till Tyskland, Österrike och Italien. Warnkönig och Sickel voro fulla av beundran, och tack vare den senares bemödanden grundades 1854 »das Institut für Österreichische Geschichtsforschung» i Wien liksom året därpå ett paleografiskt institut i Venedig. I Madrid, Florens, S:t Petersburg, Marburg inrättades under 1800-talets senare hälft liknande institutioner. Den sista dotterinstitutionen är »The School

of local History and Records» vid Liverpools universitet, som satt som sin uppgift att strickt tillämpa École des Chartes' undervisningssystem, för att avhjälpa den efterblivenhet, som hittills kännetecknat den engelska medeltidsforskningen.

Vad som framför allt gjort den franska undervisningen så fruktbärande var dess allsidighet. Särskilt genom att kombinera det rent tekniska handskriftsstudiet med studiet av den romanska filologien skapades från början en säker grundval, som sedermera förstärktes genom ingående studier i fransk statskunskap, rättshistoria, medeltidsarkeologi och mera speciella hjälpvetenskaper, som numismatik och sfagristik. Genom en tvåårig kurs i historisk bibliografi och ett genomgående av källorna till Frankrikes historia fästes elevernas uppmärksamhet från början på den lämpligaste och viktigaste litteraturen i ämnet. Material för undervisningen i paleografi och diplomatik erhölls genom utgivandet av lämpliga handskriftsprov. Efter 1829 har institutet varje år utgivit en samling dylika, latinska och franska, de tidigaste litograferade, de senare betydligt förbättrade tack vare framstegen i fotografering och heliogravyr. Hitintills ha över 500 faksimiler utgivits, förutom de talrika, som professor Maurice Prou återgivit i sin utmärkta *Manuel de Paléographie* och Leopold Delisle i bihanget till sitt arbete *Cabinet des Manuscrits.*

En annan betydelsefull del av undervisningen utgöres av kurserna i biblioteks- och arkivteknik, som, utom att de meddela metoderna för bibliografi, katalogisering och konservering, behandla de franska arkivens och bibliotekens historia samt boktryckerikonstens utveckling.

Då det naturligtvis fordras grundliga förkunskaper för att kunna följa dessa omfattande kurser under den korta tiden av tre år, inrättades 1872 en särskild inträdesexamen, där de sökandes insikter i latin, historia och ett modernt språk prövades. De 20 bästa utnämndes sedan till elever av undervisningsministern och hade sedermera en examen att passera vid varje läsårs slut för att kunna bliva uppflyttade i nästa läskurs.

Under ledning av sådana utmärkta direktörer som Quicherat, Giry och Paul Meyer fortsattes institutets verksamhet, som efter 1898 förlagts till det nya Sorbonne. De ödesdigra krigsåren efter 1914 drabbade École des Chartes lika hårt som de flesta andra vetenskapliga institutionerna. Den berövades icke blott två av sina främsta lärare, Paul Meyer och Paul Viollet, utan flera av sina bästa lärjungar. Under denna tid låg arbetet ofta nästan nere av brist på elever och åhörare — så mangrant hade den franska ungdomen och särskilt »chartisterna» hörsammat kallelsen till vapen. Också voro förlusterna fruktansvärda. Av 304 mobiliserade elever och f. d. elever stupade 51 på slagfältet, varjämte många avledo senare av sviter från krigsårens umbäranden.

Först våren 1919 kunde man återgå till den forna undervisningen, som nu ställdes under M. Prou's ledning, och med en energi och flit, som icke nog kan berömmas, fullföljde de hemkomna

eleverna sina avbrutna studier. Den tid, som förlupit sedan dess, har fyllts av ett intensivt och framgångsrikt arbete, som lovar gott för det nya sekel i École des Chartes' historia, som detta år inletts med en imponerande minnesfest i Sorbonne.

Att här skildra betydelsen av École des Chartes' och dess elevers verksamhet och deras insats i den franska humanistiska vetenskapen skulle taga alltför mycken plats. Jag kan endast hänvisa till den andra avdelningen i M. Prou's intressanta historik,[1] där han under titeln »l'œuvre de l'École des Chartes» nästan har skrivit en översikt av den humanistiska lärdomshistorien under 1800-talets senare hälft. Läsaren torde här finna, att nästan alla större urkundssamlingar, medeltidsstudier, biblioteks- och arkivkataloger utarbetats av »chartister». Tidskrifterna Bibliothèque de l'École des Chartes, Romania, Revue Historique, Revue d'histoire moderne et contemporaine, Revue critique räkna bland sina grundare och främsta medarbetare idel »chartister».

Vad som framför allt förtjänar att uppmärksammas är det arbete i det tysta, som de forna eleverna utfört i sin verksamhet som arkivarier. Huru många arkiv — statliga, departementala, kommunala och privata — ha icke genom deras arbetsflit ordnats, inventerats och öppnats för forskarna. Som ovan omnämts, utskickade Guizot 1834 de första chartisterna till landsorten, och sedan dess har till 1920 150 archivistes-paléographes tjänstgjort i departementalarkiven. Resultatet visade sig också snart.

Först grepo de sig an med att klassificera handlingarna före 1790 och under de senare åren har man hunnit in på revolutionstiden. 1861 påbörjades utgivandet av departementalarkivens inventarieförteckningar, ett jätteverk, som ännu icke är avslutat, men som hitintills räknar 540 volymer varav 370 redigerats av »chartister». Av kommunalarkivens, sammanlagt 273 volymer, inventarieförteckningar hade utarbetats 100. Framför allt har det varit »chartisternas» förtjänst, att Frankrikes juridiska arkiv kommit i sakkunnigas vård och blivit vetenskapligt utnyttjade. Notariatsattesterna och notariatskoncepten äga ju för den nyare tidens historia samma betydelse som »Carta» för medeltidens. »Chartisternas» strävanden att få dessa arkiv överförda till departementalarkiven ha de tyvärr endast delvis lyckats genomdriva.

Jag har redan förut omnämnt det arbete, som nedlagts i det vatikanska arkivet genom publicerandet av dess kopieböcker liksom flera påvars bullarier. Ett annat storartat arbete utan motstycke i något annat land är *Catalogue général des manuscrits* utarbetat under ledning av Leopold Delisle, som i sina 72 delar omfattar hela Frankrike med undantag av Bibliothèque nationale och de lärda sällskapens samlingar. Att omnämna alla de hundratals andra kataloger och urkundssamlingar, som utgivits av dessa Mabillons efterföljare skulle bliva ett uppräknande av nästan alla den franska medeltidens historiska och litterära källor.

[1] Livret de l'École des Chartes 1913—20. Paris, Picard et fils, 1921.

Gabriel Hanotaux har i Revue des deux Mondes (1921, s. 788—800) framhållit vad École des Chartes betytt för den franska historieforskningen och med dessa ord karakteriserat dess arbete: »Elle travaille non pour le gain, non pour la gloire, mais pour l'œuvre elle-même. Aucune besogne ne la rebuta, aucune longueur de temps n'usa sa patience, aucune douceur d'existence ne la séduisit. Elle mit son idéal sur une crête aride et escarpée; et ce fut précisément l'idéal de Saint-Maur qui devint celui de ces 'Benedictins laïques'.»

Adolf Schück.

Underrättelser.

Oscar Montelius †. I samma hus, där han såg dagen den 9 september 1843 såsom förstfödd son till sedermera hovrättsrådet O. A. Montelius och dennes maka Clara Norin och där han hela livet igenom haft sitt hem, i det trevna gamla 1700-talshuset n:r 11 S:t Paulsgatan på Södermalm, avsomnade Oscar Montelius den 4 november 1921 på aftonen efter 3 veckors sjukdom (katarral lunginflammation). I början av oktober hade han hemkommit från den sista av sina många utländska resor, företagen dels på Nobelstiftelsens uppdrag till Haag, dels som föreläsningsturné bl. a. till Wien, Berlin och Köpenhamn.

Hemkärleken och vikingalynnet — dessa motsatser avvägde varandra väl i Montelius' väsen och satte sin prägel på hans forskning, som var en frukt av djärv upptäckarhåg och tålmodigt skrivbordsarbete. Det bärande och sammanhållande i det hela var hans trofasta, rätliniga uthållighet och målmedvetenhet. Det är märkligt att iakttaga, huru han ända till sina sista dagar fasthåller och fullföljer samma intressen som han i sina första verksamhetsår omfattar.

Oscar Montelius' håg för fornforskningen väcktes redan tidigt genom umgänget med faderns vän den fryntlige riksantikvarien Bror Emil Hildebrand. Då hovrättsrådet M. med sin 15-årige son Oscar företog en resa till Köpenhamn, medförde han ett rekommendationsbrev från Hildebrand till dennes beundrade lärare, gamle konferensrådet C. J. Thomsen, det danska nationalmuseets chef och treperiodsystemets berömde grundare. Så begav det sig att Thomsen, som 1825, då »en rask ung man», hade visat sitt museum för Erik Gustav Geijer, vilken givit oss en av de älsta antydningarna i tryck om nämnda systems tillvaro,[1] nu 70-årig fick göra samma tjänst åt den svenske yngling, som skulle bli den förnämste utbyggaren av hans system.

Knappt fem år senare finna vi den unge Oscar Montelius själv, ännu ej tjugoårig, på Hildebrands förslag, vederbörligen anställd av Vitterhetsakademien (3/2 1863) för att biträda vid förevisandet av svenska statens fornsamlingar mot ett arvode av 25 Rdr i månaden. Han hade blivit student i Upsala 1861 och börjat studera naturvetenskaper, något han brukade framhålla såsom betydelsefullt för sin senare utveckling; men efter nämnda anställ-

---

[1] Se härom Sophus Müller, Vor Oldtid, s. 203.

ning vände han sina studier till humaniora, och i sin filosofie kandidatexamen 14/12 1868 hade han laudatur i historia, nordiska språk och statskunskap, approbratur i fyllnadsämnena latin, matematik och teoretisk filosofi. Själv betecknade han på gamla dar denna examen såsom »slät» efter dåtida förhållanden. 1868 blev han också e. o. amanuens hos Vitterhetsakademien, där han alltsedan hade sin statsanställning, 1871 blev han ordinarie andre amanuens, 1880 förste amanuens, med professors titel sedan 1888, då han fick uppdraget att hålla de med Bergerska donationen bekostade föreläsningarna i Statens historiska museum. Ledamot av akademien hade han blivit 1877; 30 år senare blev han vid Hans Hildebrands avgång 1907 dess sekreterare och riksantikvarie. Ända till dess, till sitt 64:e år, hade han ej åtnjutit högre statsavlöning än 4 000 kronor. Trots den nya pensionslagen fick han kvarstå i riksantikvarieämbetet, i vars utövning han inlade sin vanliga kraft, rörlighet och reda in på sitt 70:e år till 31/3 1913. Sitt arbetsrum på museet behöll han dock till sin död och var genom sin stora erfarenhet alltjämt ett oumbärligt stöd för institutionen, ej minst sedan han 1919 blivit akademiens præses. Sina föreläsningar i museet bibehöll han också. Den sista höll han i höst den 17 oktober, fastän han då redan gick med feber, och förevisade därefter för sista och säkerligen mångtusende gången sitt kära museum. Det var för en annan vetenskapens storman, den österrikiske geologen Penck. Så slutade Oscar Montelius sitt livsverk med samma syssla, varmed han begynt det.

1869 var för Montelius ett betydelsefullt år, då han för första gången inträdde på ett flertal av de verksamhetsfält, som han skulle bli trogen livet igenom. Han publicerade då sitt första tryckta arbete, den för sin tid ståtliga doktorsavhandlingen *Från järnåldern*.[1] Redan här upptog honom särskilt det kronologiska problemet; han väckte danskarnes häpnad genom att låta järnåldern begynna redan omkring Kristi födelse, något som dock kort därefter blev glänsande bekräftat och t. o. m. övertrumfat genom amtmand Vedels utgrävningar på Bornholm. Samma år deltog M. i sin första utländska kongress; det var i Köpenhamn, där han också jämt 50 år senare bevistade den, som jag tror var hans sista. Vid den förra höll han sitt första tryckta föredrag om bronsåldern, hans blivande förnämsta forskningsområde. Sommaren 1869 gjorde han också, såvitt jag vet, sin första utgrävning; den gällde järnåldersgravar på Gottland, vilken fornminnesrika ö han eget nog ej återsåg förrän nära 40 år därefter som riksantikvarie. Hans senare grävningar omfattade förnämligast sten- och bronsåldersgravar i Västergötland, Östergötland, Halland och framförallt Skåne. Denna gren av sin verksamhet fortsatte han dock naturligt nog ej

[1] Om Montelius' produktion till 1913 se G. **Ekholm**, Bibliographia Monteliana, i festskriften Opuscula archæologica Oscari Montelio septuagenario dicata (Sthlm 1913).

in i ålderdomen; sin sista större utgrävning företog han 1905 tillsammans med kronprins Gustaf Adolf, då en bronsåldershög vid Kulla Gunnarstorp undersöktes. Hösten 1869 deltog M. i bildandet av Svenska fornminnesföreningen, vars själ han sedermera blev, från 1874 som sekreterare och tidskriftsredaktör under mer än tre decennier, senare som ordförande till sin död. Han var med om föreningens samtliga, visserligen ej årliga sommarmöten i landsorten utom ett. Även i Antropologiska sällskapet var han alltifrån dess stiftande 1873 en av de ledande och höll där mycket ofta föredrag. 1869 är också begynnelseår för hans rika populära skriftställarskap; han skrev då i Ny illustrerad tidning om ett »Halssmycke av guld, från hedna tiden». De följande åren skrev han åtskilligt av denna art i samma tidning och i Förr och nu samt i de första populärt hållna årgångarna av Vitterhetsakademiens månadsblad, men sedan 1878 huvudsakligen i Nordisk tidskrift, vars huvudredaktör han var från 1880 till sitt frånfälle.

1870 var det, som Hans Hildebrand och Oscar Montelius oberoende av varandra, den förre stadd på utländsk resa, den senare hemma i museet, men båda under inflytelse av den uppseglande Darwinismen, fingo ögonen öppna för utvecklingsföreteelserna bland fornsakstyperna. Under de närmaste åren arbetade båda flitigt med tillämpningen av denna typologiska metod på olika föremålsgrupper; men medan Hildebrands intresse efterhand drogs över till studiet av medeltiden, fullföljde Montelius sina forskningar över bronsåldern, och efter en mängd förberedande detaljpublikationer kunde han slutligen 1885 utgiva sitt sammanfattande, epokgörande arbete *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskilt afseende på Skandinavien.* Detta arbete kan med skäl betecknas som den förhistoriska forskningens myndighetsförklaring, ty här hade fornsakerna bragts att tala sitt eget språk och tolka sin egen gåta, utan att stöd behövde sökas hos andra vetenskaper annat än för anknytningen till absolut tideräkning. Dessa anknytningar vunnos genom jämförelser mellan de nordiska fynden och de italienska, grekiska och egyptiska, för vilka en historisk tidsbestämning lättare kunde ernås.

Uppmuntrad av dessa resultat, som alltmera vunno anklang i fackkretsarna, fullföljde M. sina kronologiska forskningar på flera linjer. För Nordens vidkommande utförde han en närmare periodindelning (1892) och motiverade denna utförligare i större avhandlingar dels om megalitgravarnas former (1894—95), dels om den nordiska järnålderns kronologi (1895—97). Järnålderns början sköt han här tillbaka till omkr. 500 f. Kr.; senare (1913) flyttade han denna tidpunkt till omkr. 700 genom att som järnålder räkna även den fyndgrupp han dittills betraktat som tillhörande bronsålderns slutskede. Den allra äldsta nordiska stenåldern behandlade han 1919 i en uppsats om de mandelformiga flintredskapen, som han vill hänföra till tiden närmast efter landisens avsmältning och låter motsvara den

franska Solutréperioden, en åsikt, som dock väckt ganska mycken tvekan.

Kronologiseringen av bronsåldern och den förklassiska järnåldern fullföljde han för de viktigaste europeiska kulturområdena, kortfattat för Mellaneuropa och Frankrike (1900), utförligare för de brittiska öarna (1908), synnerligen vidlyftigt för Italien, som erbjöd ett ytterst rikt och viktigt, men dittills nästan osovrat förhistoriskt fyndmaterial. Till Italien företog han en mängd studieresor alltifrån besöket på Bolognakongressen 1871, och småningom mognade hos honom planen att utge ett stort översiktligt verk över Italiens förhistoriska kultur efter stenåldern. Av det deskriptiva planschverket *La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux* utgav han 1895 första delen, Norra Italien, 1904 planschbanden för Mellersta Italien och 1910 det ena textbandet därtill. Han ville nu påskynda den systematiska behandlingen av ämnet och gav denna 1912 i arbetet *Die vorklassische Chronologie Italiens*, vilket kan betraktas såsom hörnstenen i hans kronologiska forskningar.

För den absoluta kronologien hade han 1892 uppmärksammat viktiga, nya hållpunkter genom fynd av mykenska lerkärl i väldaterade egyptiska ruiner och gravar. Han gav därmed för den mykenska kulturen uppslaget till den fastare kronologi, som senare blivit allmänt antagen, sedan den bestyrkts genom de storartade upptäckterna på Kreta. Dessa intresserade M. naturligtvis på det högsta, och för några år sedan beslöt han att ägna det förklassiska Grekland ett sammanfattande verk av liknande art som hans italienska. Av detta *La Grèce préclassique* föreligger första delen, omfattande sten- och bronsåldern, nu till stor del tryckt och i övrigt troligen färdigskriven. För järnåldern, där hans forskningar voro mest nya och självständiga samt av särskild vikt för jämförelserna med Italien, torde däremot endast utkast finnas.

Montelius' stora kronologiska system har, vad fyndgruppernas relativa ålder beträffar, i allt väsentligt blivit allmänt vedertaget. Om hans absoluta kronologi har striden stått skarpare. Själv har han efterhand på de flesta punkter kunnat höja sina första åldersuppgifter. Så låter han i Tidsbestämningen den nordiska bronsåldern börja i 15:e årh., men i sina senaste arbeten omkring 1800 f. Kr. (så t. ex. i planschverket *Minnen från vår forntid* I, 1917, som utgör en mångdubbelt förökad upplaga av den 45 år tidigare utgivna atlasen *Svenska fornsaker*). Flera tyska forskare ha emellertid på senaste tiden gått till betydligt äldre dateringar än Montelius, medan den skeptiske Sophus Müller i sina nyaste arbeten endast nått fram ungefär till dennes första ståndpunkt. Där den svenske banbrytaren till sist stod mitt emellan den tvekande danska och den jäktande tyska flygeln, där torde en lugn forskning tills vidare tryggt kunna fatta posto.

En av grundprinciperna för Montelius' kronologiska forskning var hans övertygelse, att de förhistoriska handelsförbindelserna inom

Europa liksom de nutida i det inre Afrika varit av mycket regelbunden och därför relativt snabb natur och att man alltså har rätt att anse likartade fynd i Syd- och Nordeuropa ungefär samtidiga. Åt spåren av dessa handelsförbindelser ägnade han åtskilliga specialundersökningar.

Till de etniska problem, som ofta upprört den arkeologiska forskningen ställde sig M. mera reserverad, men gjorde dock stundom vägande inlägg i diskussionen. Så avlivade han i Nordisk tidskrift 1884 den dittills härskande hypotesen om nya invandringar i Norden vid brons- och järnåldrarnas början och visade, att våra förfäder bott här åtminstone sedan den yngre stenåldern. I samma tidskrift 1917 samt i Geol. fören. förhandl. 1918 har han tagit steget fullt ut och anser, att germanerna härstamma från den yngre paleolitiska befolkningen i Västeuropa och att de under yngre stenåldern utsöndrat sig från övriga indoeuropeer inom ett område, omfattande södra och mellersta Skandinavien, nordligaste Tyskland och sydvästra Finland. Att sistnämnda land haft svensk befolkning redan under yngre stenåldern och bronsåldern hade han redan 1898 i Finsk tidskrift bestämt uttalat. Djärvast är han i sin sista uppsats, i en festskrift till Adalbert Bezzenberger 1921, där han på grund av vissa flintyxtypers utbredning antar en gotisk utvandring från Sydsverige till Weichselländerna och Sydryssland redan under yngre stenåldern. Beträffande Sydeuropa intresserade honom särskilt frågorna om etruskernas härstamning från östra Medelhavsområdet och om den kretisk-mykenska kulturens etniska karaktär; så ansåg han t. ex. de mykenska städerna på Greklands fastland vara kretensiska erövrarekolonier bland en eljest redan hellensk befolkning.

En stor grupp av M:s populärvetenskapliga uppsatser, huvudsakligen publicerade i de av honom redigerade båda tidskrifterna, rör religionshistoriska sidor av arkeologien, såsom gravskick, solgudens dyrkan och vissa religiösa symboler, varvid det nära sambandet mellan hedniska och kristna symboliska framställningar särskilt intresserar honom.

I Nordisk tidskrift skrev M. under 40 år även en stor mängd anmälningar av viktigare kulturhistoriska arbeten, vittnande om hans vidsträckta intressen och beläsenhet. Mycket sällan äro dessa recensioner av polemisk art, och överhuvud är Montelius i all sin produktion ovanligt fri från polemisk bitterhet trots att han så ofta uppträder i strid mot gängse åskådningar.

Någon sällsynt gång utgjorde M:s kulturhistoriska uppsatser avsiktliga inlägg i dagspolitiken. De frågor, som framkallat dessa hans inlägg, voro skandinavismen (Samtiden 1901), kvinnorörelsen (Nord. tidskr. 1898 o. 1906) samt försvarsfrågan strax före världskrigets utbrott. »Sveriges bönder, en återblick» (ibid. 1914) är ett föredrag, som M. höll på en mängd orter i landsorten under valrörelsen efter bondetåget. För övrigt deltog han ej i den aktiva politiken; hans politiska åsikt var närmast moderat-liberal. De offentliga

uppdrag han åtog sig utanför sin egentliga verksamhetskrets inskränkte sig i huvudsak till några års censorsskap vid studentexamina, en längre tids inspektorat vid Södermalms högre allm. läroverk samt ännu långvarigare ledamotskap av Maria kyrkoråd.

För den svenska allmänheten är Oscar Montelius utom genom sin aldrig tröttnande föreläsarverksamhet mest känd genom sina populära skildringar: *Livet i Sverige under hednatiden* (1873, 1878, 1905) och den utförligare i 1:a bandet av verket *Sveriges historia* (1875—77, 1903, 1919, senaste upplagan även separat under titeln *Vår forntid*). Av dessa arbeten utkommo även upplagor på franska, engelska och tyska, senast *Kulturgeschichte Schwedens* (1906).

Även i utlandet var Montelius allmänt känd och uppskattad, ej blott inom fackkretsarna. Han var alltid gärna beredd att föra Sveriges runor med den äran på vetenskapliga kongresser och föreläsningsturnéer liksom att i hemlandet göra les honneurs för celebra utländska gäster. Båda dessa uppgifter blev han bokstavligen trogen in i döden.

Av de otaliga hedersbevisningar, som ägnats honom, må här endast nämnas invalen i Vetenskapsakademien 1895 och i Svenska akademien efter Vitalis Norström 1917 samt hedersdoktoraten i Greifswald, Glasgow och Kristiania.

Till hans vetenskapliga skola slöto sig de yngre arkeologerna ej blott i Sverige utan även allmänt i Norge och Finland samt i viss mån i Tyskland. Men också i Danmark, Västeuropa och Italien blev han alltmera förstådd och hyllad av fackmännen.

Vittfamnande materialkännedom, skarp iakttagelseförmåga, intuitiv blick för det stora sammanhanget, koncentrationskraft, metodiskt ordningssinne och outtröttlig arbetsintensitet voro de egenskaper som efter hand bragte Oscar Montelius upp till hans ställning som en vetenskapens storman. Bländande idérikedom var ej så mycket hans sak, men hans fjärrblick skapade klarhet och reda i företeelsernas brokiga kaos. Han kom som rätte mannen i rätta stunden för att ge den förhistoriska fornforskningen det stora ordnande systemet. Hans betydelse för denna vetenskap kan därför ej skattas ringare än Linnés för botaniken och Berzelius' för kemien. Nu stiger den svenska fornforskningens heroiska tidsålder med honom i graven.

De, som haft lyckan att länge stå Oscar Montelius nära såsom lärjungar, medarbetare och vänner, ha djupt och tacksamt känt, att storsinthet och godhet bildade kärnan i hans starka personlighet. I det dagliga umgänget tedde de sig som uppfriskande humor och aldrig sinande välvilja, i de stora ögonblicken som äktsvensk självövervinnelse och vidhjärtenhet.

Oscar Almgren.

Alfred Jensen †. Då Alfred Jensen den 15 sistlidne september oväntat bortrycktes vid knappt 62 års ålder, lämnade han efter sig ett synnerligen betydande livsverk, och få moderna skrif-

ställare torde kunna uppvisa en så rik och så mångsidig produktion. Det skulle föra för långt att här redogöra för alla hans kultur- och litteraturhistoriska arbeten, reseskildringar och översättningar — hans betydelse för den svenska slavistiken liksom för det svenska kulturarbetet över huvud har på mångfaldigt sätt framhävts i de nekrologer, som vid dödsbudet inflöto i den in- och utländska dagspressen och som kunna räknas i hundratal. Dessa rader avse endast att lämna en översikt av vissa av Jensen publicerade bidrag till forskningen i svensk historia och svensk kulturhistoria, en ingalunda oviktig sida av hans skriftställarskap.

Alfred Jensens trägna forskningar i olika *polska* bibliotek torde ha givit det rikaste utbytet av för svensk historia intressant material. I första rummet märkes härvid hans bekanta *Svenska bilder i polska vitterheten* (1904). Beträffande det historiska värdet av denna både i Sverige och Polen mycket uppmärksammade bok må i detta sammanhang citeras följande karakteristik ur Th. Westrins utförliga recension i *HT* (1904, s. 32—39): ».... herr Jensen har gjort ett gott stycke arbete, som historikern följer med spänt intresse.» Boken utgavs i ett utförligt polskt referat (tryckt i Poznan 1907) av Wawrzyniec Benzelstjerna-Engeström, som tillfogat kommentarier med de varmaste lovord. Uppmuntrad av det välvilliga mottagande, som boken mötte, publicerade Jensen i Le Monde oriental (Bd 1, 1906, s. 134—148) under rubriken *Suecica in der polnischen Literatur* ytterligare en mängd material, som utgjorde »en efterskörd på grundval av fortsatta forskningar i slaviska bibliotek». Sedermera har han i enstaka tidskriftsuppsatser lämnat smärre kompletterande uppgifter om polska tryckta och handskrivna suecana, nämligen *Slaget vid Poltava skildrat i en samtida rimkrönika* (*HT* 1907, s. 243—246), efter en polsk krönika av Piotr Bolesta, *Svenskarna i Krakau 1655—57* (*HT* 1914, s. 187—193) efter ett par samtida i Jagiellonska biblioteket i Krakau förvarade manuskript, samt *I Karl XII:s turkiska spår* (*KFÅ* 1914, s. 186—207), i vilken uppsats den första huvuddelen är byggd på ett rimmat polskt verk av Stanisław Chomentowski, den andra är ett utdrag ur en i Krakaus Czartoryskibibliotek befintlig på polska, latin och franska skriven dagbok av den ukrainska hetmanen Filip Orlik, Mazepas sekreterare och Karl XII:s följeslagare på flykten från Poltava till Bender.

Under sina forskningar i *österrikiska*, *böhmiska* och *mähriska* bibliotek har Alfred Jensen funnit en mängd material till historien om svenskarnas uppträdande i Böhmen och Mähren under det trettioåriga kriget. Resultatet föreligger dels i det populära arbetet *Svenska minnen från Böhmen och Mähren. Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget*, vilken utkom år 1910, dels i en samma år på en enskild svensk mecenats bekostnad tryckt skrift *Svenska bidrag till det trettioåriga krigets historia* (*1639—1648*), vilken av Jensen karakteriseras som en vetenskaplig bilaga till den förra, en samling avskrifter av huvudsakligen i landsarkivet i Prag förvarade manuskript,

som beröra Banérs, Torstensons och Königsmarks fälttåg i Böhmen. Samtida tryckta källor ligga till grund för uppsatsen *Svenskarna i Prag* i Ord och Bild 1907 (s. 465—481).

Såsom framgår av ovanstående, ha Jensens i polska bibliotek bedrivna forskningar i ett par fall legat till grund för bidrag till historien om svensk-*ryska* förbindelser. Hans huvudproduktion på detta område synes emellertid vara hämtad ur mera lättillgängliga källor. En i Finsk Tidskrift år 1889 (Bd 27, s. 430—437) publicerad artikel *Sverige och Ryssland 1676—1681*, kanske hans förstlingsarbete rörande svensk historia, är ett referat av en rysk artikel i tidskriften Russkij Veštnik. Tryckta källor lämna också det väsentligaste materialet till hithörande kapitel i *Rysk kulturhistoria* (1908) och i *Från barbari till revolution* (1918). I båda dessa böcker lämnas goda översiktliga framställningar av den vetenskapliga diskussionen om varjagfrågan, om Nestorskrönikans betydelse som historisk källskrift m. m. I flera kapitel beröras även nyare svensk-ryska förbindelser, särskilt från Peter den stores tid. Denna tid behandlas dessutom i uppsatsen *Peter den store* i Världshistorien i skildringar och livsbilder (Bd 3, s. 402—432) samt i den år 1909 utkomna boken *Mazepa. Historiska skildringar från Ukraina och Karl XII:s dagar.* En del av det material, som torde legat till grund för denna populärt hållna monografi, föreligger — in extenso eller bearbetat — i den lillryska publikationen Zapiski Nauk. Tov. im. Ševčenka, T. 92 (1910), i vilket band Jensen utgivit Filip Orliks i svenska Riksarkivet förvarade brev till den svenska regeringen 1711—1720 samt tre brev från Mazepa till Zigmunt Galecki 1704; i samma band förekomma även ett par till lillryska översatta uppsatser av Jensen, nämligen *Orlik i Sverige* och *Vojnorovskernas släkt i Sverige*. Orliks brev samt de båda uppsatserna äro även självständigt utgivna under den gemensamma titeln *Les émigrants ukraïniens en Suède* (s. å.). I svenska samlingar förvarade handskrifter ha även ledes bearbetats i *Die Anfänge der schwedischen Slavistik* i Archiv für slavische Philologie 1911 (s. 136—165), en koncentrerad sammanställning av mycket viktiga bibliografiska och kulturhistoriskt intressanta uppgifter, avsedda att ge en föreställning om ett vidlyftigt och hittills föga känt material, förtjänt att göras till föremål för mer djupgående forskningar.

Alfred Jensens frånfälle inträffade, innan hans arbetslust och arbetskraft försvagats, och innan någon avmattning i kvalitativt hänseende är skönjbar. Som ett vackert bevis på hans ännu i 60-årsåldern oförminskade andliga spänstighet må framhållas det intresse, varmed han omfattade en uppgift, som låg fjärran från hans slavistiska forskningsfält, nämligen uppdraget att skriva Söderhamns stads historia. Den omständigheten, att han på grund av sin härstamning och sina skolår i grannstaden Hudiksvall i viss mån kunde räkna Söderhamn till sin hembygd, ha givetvis bidragit att göra honom personligen intresserad för uppgiften, och resultatet har blivit ett värdefullt bidrag till svensk lokalhistoria, *Söderhamns stads historia.*

1—2 (1919—20). Med sin vanliga energi har han här sammanfört ett rikt material ur både tryckta och otryckta källor. Boken blev omnämnd med erkännande även av historiska fackmän såväl i dagspressen som i tidskrifter. En recensent, som på detta verk ställer vetenskapliga krav, vilka knappast synas berättigade i betraktande av arbetets syfte och den korta tid, som förf. fick till sitt förfogande, kan dock avsluta sin granskning med följande erkännsamma ord: »Så mycket livligare måste det erkännas, att han uppnått vad som för honom stått som det egentliga målet: en livfull och målande skildring av stadens öden, av folkets liv och leverne genom tiderna.»

Ovanstående skulle med lätthet kunna kompletteras med många uppgifter om för den svenska historieforskningen intressanta bidrag i dagspressen och i samlingsverk, särskilt Nordisk familjebok, som räknade Alfred Jensen bland sina ordinarie medarbetare, men det sagda torde vara tillräckligt för att visa, att Jensen gjort en vacker insats även på ett område, som ligger något på sidan om hans litterära och litteraturhistoriska författareskap. Historici av facket kunna givetvis anmärka, att det av honom genomforskade materialet vid en mera fackmässig bearbetning kunnat göras mer givande. Men härvid må betonas, att Jensens historiska bidrag aldrig framläggas med några anspråk på vetenskaplighet i detta ords strängaste betydelse utan meddelas såsom material till tjänst för specialforskningen. Hans vittra intressen voro alltför övervägande, för att han skulle ge sig ro till mer intensiva detaljforskningar, han var i mångt och mycket en skaldenatur, vars största styrka låg i en fantasi, som i torra krönikor och gamla manuskript kunde inblåsa liv och anda. Det förtjänar emellertid nämnas, att citat och sakliga uppgifter i hans skrifter alltid äro fullt tillförlitliga, en synnerligen viktig omständighet för framtida forskare, som vilja göra mera djupgående studier på något av de många områden, som Jensen beträtt.

Mycket skulle kunna sägas om Alfred Jensens i de vidaste kretsar högt skattade och allmänt avhållna personlighet. Vänfast och uppriktig efterlämnar han minnet av en ädel människa liksom samvetsgrann forskare, och hans bortgång var ett smärtsamt slag för hans talrika vänner.

A. H.

Theodor Schiemann †. Med Th. Schiemann, som avled i februari månad 1921, har den tyska historiska vetenskapen förlorat en man, vilken inlagt synnerliga förtjänster genom väckandet av intresset för rysk historia i Tyskland och genom framdragandet av tidigare nästan otillgängliga källor på detta område.

S. föddes i Kurland 1847, studerade 1867—1872 historia och filologi i Dorpat och i Göttingen, samt disputerade pro gradu under Georg Waitz' presidium över »Salomon Hennings livländisch-kurländische Chronik». I sin gradualavhandling söker han visa, att

Henning, en ansedd diplomat, icke som historieskrivare förtjänar den stora auktoritet, som han dittills åtnjutit. S. återvände därefter till sitt fädernesland, blev arkivarie, gymnasialprofessor, ännu en gång arkivarie, tills han slutligen år 1887 flyttade som privatdocent till Berlin. År 1875 utgav han »Regesten verlorner Urkunden aus dem kurländischen Herzogsarchiv», varpå år 1877 följde »Charakterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Geschichte des 16. Jahrhunderts», inrymmande bland annat en utmärkt biografi över den i Sveriges historia välbekante livländske kondottieren Jürgen Farensbach. År 1886 utkommo »Historische Darstellungen und archivalische Studien zur baltischen Geschichte». Värdefulla äro i dessa särskilt uppsatserna om Kurlands hertigar av huset Kettler — vilka synas hava haft en viss likhet med de samtidiga Hohenzollernfurstarne, hertig Jakob med den store kurfursten, hans svåger, hertig Fredrik Casimir med Fredrik I och den såsom mycket ung avlidne Fredrik Wilhelm med Fredrik Wilhelm I — samt avhandlingarna om arkiven i Mitau och Reval. Samma år 1886 utgav S. första bandet av sitt stora verk »Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert»; andra bandet, som behandlar Livland och Ivan den Förskräcklige och som framför allt är av betydelse för Livlands historia, utkom år 1887.

S. hade satt rätt mycket på spel, då han år 1887 begav sig till Berlin. Han hade en stor familj, ingen förmögenhet och inga säkra förbindelser. Men han lyckades. Redan följande år blev han lärare vid krigsakademien, år 1889 arkivarie vid Geh. Staatsarchiv, år 1892 e. o. professor och slutligen år 1907 ordinarie professor. Visserligen fick han till en början endast tid till tidskriftsuppsatser. Med allt större intresse vände han sig nu till det nittonde seklets historia. År 1892 behandlade han ännu i Historische Zeitschrift Fredrik Wilhelm I:s försök att bortgifta sin frände Karl von Schwedt med Anna Petrovna och förskaffa dem hertigdömet Kurland, under det att Katarina I önskade förmäla Elisabeth Petrovna med kronprins Fredrik. Men senare har han endast smärre bidrag att lämna till utforskningen av äldre epoker.

I Historische Zeitschrift för år 1898 möter en undersökning av S. rörande Fredrik Vilhelm III:s plan att förmå tsar Nikolaus I att adoptera prinsessan Elisa Radziwill, varigenom skulle möjliggöras ett giftermål mellan sonen Wilhelm och hans ungdoms älskade. I samma tidskrift år 1900 försvarade S. Yorck emot det några gånger gjorda påståendet, att han ingått överenskommelsen i Tauroggen år 1812 på grund av en kunglig fullmakt. På samma plats hade han också år 1899 skrivit om »Benutzung und Publikation diplomatischer Depeschen». Ej varje diplomatisk handling har lika värde, utan man måste skilja mellan handlingar sända med posten, vilka kanske eller t. o. m. förmodligen läsas under vägen av främmande personer och därför ej innehålla hela sanningen, ja även kunna vara beräknade på att föra oaktsamma läsare bakom ljuset, och sådana, som skickas förmedelst särskilda kurirer. Även använd-

ningen av chiffer är intet bevis emot denna mening, emedan en chiffer i allmänhet blir snart känd i det land, där vederbörande sändebud är anställt; ett annat blir dock förhållandet med alldeles nyuppfunnen chifferskrift.

År 1911 grundade S. tillsamman med Hötzsch och Übersberger »Zeitschrift für osteuropeische Geschichte». Här publicerade han två viktiga arbeten. I »Sendung des Feldmarschalls Diebitsch nach Berlin 1830» (1911) uppvisade S., hurusom tsar Nikolaus sökte förmå den heliga alliansens makter att ingripa emot Ludvig Filip och den belgiska revolutionen och trots misslyckande mobiliserade, till dess den polska revolutionens utbrott tvang honom att avstå från sina stora planer. »Russisch-englische Beziehungen unter Nikolaus I» (1913) behandlar ett storpolitiskt ämne av betydande intresse. Tsaren hade lyckats att inom några år skapa en flotta, som var den starkaste näst efter den engelska, varför England redan såg sina kuster hotade. Han sökte även förbindelse med Persien och t. o. m. med Afghanistan, medan England gynnade de polska frihetssträvandena. En stark spänning var oundviklig, men denna gav efter, då båda makterna sågo sig i motsättning mot Frankrike, som ville skapa ett stort egyptiskt-turkiskt rike, under det att Ryssland och England önskade ett svagt Turkiet. År 1844 besökte tsar Nikolaus London, men ernådde trots allt intet förbund med England. Tvärtom blev motsatsen mellan de båda makterna åter större och framkallade slutligen Krimkriget.

År 1904 utkom första bandet av Schiemanns livsverk, »Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I», ett arbete av bestående värde, grundat på ryska, engelska och tyska källor. Då världskriget utbröt, hade S. fullbordat det tredje bandet. Kriget syntes förverkliga de tyska balternas skönaste förhoppningar: de kunde för visso tro, att deras fädernesland nu skulle komma i närmare förbindelser med det tyska riket. Kejsar Wilhelm utnämnde S., som var hans gode vän, till curator för Dorpats universitet år 1918. Någon månad senare var allt förbi. Som en gammal, trött man utgav S. i juni månad 1919 det fjärde bandet av sin »Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I». Han avslutade inledningen med Treitschkes ord: »Ich ertrüge das Leben keine Stunde mehr, wenn ich jemals diese rätselhafte Kunst lernte an meinem Vaterlande zu verzweifeln.» En apologi, »Deutschland und Kaiser Wilhelms angebliche Schuld am Weltkrieg.», blev hans sista verk.

Jämte sina historiska arbeten i egentlig mening har S. även författat en studie över »Heinrich von Treitschkes Lehr- und Wanderjahre» (1896). Detta är knappast en tillfällighet. Säkerligen kan den stilla, tillbakadragne, ur blygsamma förhållanden stammande Schiemann med sitt begränsade arbetsområde som personlighet icke jämföras med Treitschke. Men han hade dock i viss mån liknande öden med denne. Båda kommo som främlingar till Berlin, båda blevo snart ivriga preussare, båda visade intressen vid sidan av den lärda sysselsättningen och vände sig ofta till ett

större publikum. Sin begåvning på detta senare område hade S. visat redan i Kurland i sina ovan anförda uppsatser. Från och med år 1901 till år 1914 skrev han i Kreuzzeitung varje onsdag en avhandling om veckans yttre politik, vilken i allmänhet mycket beaktades (utgivna under titeln »Deutschland und die grosse Politik», 13 bd, 1901—1914).

Max Hein.

— *Karolinska Förbundets Årsbok 1920* erbjuder som vanligt ett rikhaltigt och värdefullt innehåll. För ovanlighetens skull falla denna gång några av uppsatserna utanför den egentliga Karl XII:s-forskningen. Georg Wittrock offentliggör en undersökning om *Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna*, vilken med några utvidgningar återger det föredrag han höll vid nordiska historikermötet i Kristiania 8 juli 1920. Förf. följer skiftningarna i Karl Gustavs polska politik: från att ursprungligen avse Östersjöväldets utbyggnad genom Preussens och andra kustländers förvärv, vidgar den sig till att åtminstone för en tid eftersträva en svensk-polsk union, naturligtvis under svensk ledning och med front framför allt mot Ryssland, för att slutligen, när denna tanke måste falla, förlora sig i vittsvävande planer på Polens delning. Förf är benägen att beteckna hela det polska företaget som »ett misstag, om också ett förklarligt misstag, kanske nästan oundvikligt på grund av läge och traditioner». I den mån Karl Gustavs statskonst åsyftar att genom Polen stävja Rysslands maktutvidgning, pekar den — framhåller förf. — framåt till sonsonens dagar; särskilt hänvisas till sambandet med kosackerna. Som bilaga är avtryckt Schering Rosenhanes i flera avseenden märkliga betänkande rörande polska kriget, avgivet i augusti 1655. Den tyske arkivmannen d:r Max Hein publicerar i översättning brandenburgiske gesanten *Christoph von Brandts relationer om den svenska staten under Karl XI.* Relationerna, avgivna hösten 1682, sedan Brandt lämnat Stockholm efter ett misslyckat försök att vinna Karl XI för Frankrike, erbjuda egentligen föga nytt; de sysselsätta sig mest med den svenska krigsmakten men ge även ett och annat smådrag rörande konungens person och levnadssätt. En sändebudsberättelse från annat håll föreligger i den av Johannes Kolmodin översatta *Said Mehmed Effendi's berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733.* Relationen, översatt från den av J. Alexander Hodji i Ottomanska Historiska Institutets Tidskrift 1911 publicerade texten, erbjuder intresse såsom tidsskildring men även i viss mån för Karl XII:s historia genom de underrättelser den ger om Karl XII:s turkiska låneaffärer och sändebudets förhandlingar med svenska riksrådet om dessa liksom även genom en i berättelsen inlagd, visserligen något summarisk skildring av kalabaliken. Översättaren har till relationen skrivit en inledning, vari han dels ger en exposé över de allmänna politiska förutsättningarna vid tiden för den ifrågavarande beskickningen, dels återger en samtida biografi av

det turkiska sändebudet, dels berör de i turkisk litteratur förekommande uppgifterna om nyssnämnda till Karl XII:s historia hörande frågor. Med *Bidrag till frågan om Karl XII:s död* har Samuel E. Bring begynt en samlad kritisk edition av de berättelser och övriga samtida eller senare urkunder, som hava något sammanhang med konungens död. Början göres i denna årgång med publicering in extenso av de tre hittills kända från åsyna vittnen härstammande berättelserna: överste Maigrets korta brev, löjtnant Carlbergs breda och innehållsrika skildring samt en anonym berättelse (först offentliggjord av J. A. Lagermark i denna tidskrift 1898). Samtliga redogörelserna hava av förf. med hänsyn till författarskap, tillkomst och datering underkastats en synnerligen omsorgsfull utredning. Vad den Carlbergska berättelsen beträffar, har denna utredning lett till en av förf. med mycket starka skäl grundad hypotes, att densamma tillkommit på befallning och i underförstått syfte att rentvå högt uppsatta personer från misstanken att ha varit delaktiga i ett kungamord, ett förhållande, som givetvis måste medföra en förändrad uppskattning av dess värde som källa. Angående den anonyma berättelsen har förf. framkastat den hypotesen, att den möjligen haft till författare dåvarande drabantkorpralen B. A. Burguer, vilken skulle ha nedskrivit den senast i febr. 1726. — De krigshistoriska bidragen utgöras av C. O. Nordensvans förteckning å *Svenska arméns regementen 1700—1718*, med angivande av deras chefer och deras huvudsakliga användning under nämnda period; Per Gust. Berggréns redogörelse för *Karl XII:s galärtransport från Strömstad till Idefjorden och striderna därstädes år 1718*, med en inledande exposé över den politiska och militära situationen i Sverige 1717—18; samt Gustaf Petris på omfattande studier grundade framställning av *Försvaret mot öster 1714—18*. Årsboken innehåller ytterligare en uppsats om *Kyrkorna och prästerskapet i Strängnäs stift och krigsgärden 1710 och 1711* av Karl K:son Leijonhufvud samt ett meddelande av Aug. Quennerstedt om *Ett nytt porträtt av Karl XII från 1702*, målat av en okänd konstnär under konungens vistelse i Warschau och rätt starkt avvikande från den traditionella typen, bl. a. genom att visa oss konungen klädd i rustning i stället för i den välkända karolinska dräkten; porträttet är återgivet som årsbokens titelplansch.

G. J—n.

— *Historische Blaetter, herausgegeben vom Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien*, är titeln å en på Rikolas förlag, Wien, från och med år 1921 utkommande historisk tidskrift. Såsom namnet angiver, skall tidskriften närmast ansluta sig till de forskningar, vilka bedrivas i österrikiska riksarkivet. Av det första häftets innehåll observerar man särskilt en uppsats av Georg von Below, *Das Verhältnis der deutschen Geschichtsschreibung zur Romantik und zu Hegels Philosophie.*

— Under titeln *Jahresberichte der deutschen Geschichte* ha V. Loewe och M. Stimming i Breslau börjat utge en bibliografisk översikt över framstegen på den tyska historieforskningens fält. Publikationen är avsedd att utgöra en till tysk historia begränsad fortsättning på Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, som icke utgivits sedan 1913. Av den nya serien föreligga hittills två årgångar, 1918 och 1919.

— Af *Svenskt Diplomatarium*, utgifvet af Riksarkivet genom Sven Tunberg, har utkommit sjätte bandets fjärde häfte (Stockholm 1921, s. 481—584). Det innehåller urkunder och aktstycken till Sveriges historia för tiden 1354—1355.

— Med anledning utav invigningen av Stockholms nya rådhus (1915) utgåvo byggnadskommitterade: *Stockholms rådhus och råd. Festskrift utgiven till minne av nya rådhusets invigning hösten 1915*, I, II (Sthlm, tr. hos Böderna Lagerström, 1915—1918). Som festskriftens »medelpunkt och kärna» angiva utgivarna den av arkitekten C. Westman författade, av talrika illustrationer belysta byggnadsbeskrivningen. Från historisk synpunkt är det tre andra partier, som särskilt tilldraga sig uppmärksamheten. N. Östman har skildrat magistratens och rådhusrättens historia. Det är icke stadens förvaltning i dess helhet, som behandlas; institutioner som ej stodo i direkt samband med magistraten beröras därför blott i förbigående (bland dessa även den intressanta politikommissionen, vars inrättande 1723 är en direkt följd av Karl XII:s planer på reformer i den inre förvaltningen; den ägde bestånd ej blott till omkring 1735, som förf. uppger, utan ända till 1776). Men redogörelsen för magistratens och därmed sammanhängande inrättningars organisation är, om än kortfattad, innehållsrik och instruktiv. Östman har även skildrat »de äldre rådhusbyggnadernas historia» (rådhuset vid Stortorget före 1730 och det Bondeska palatset 1730—1905). Framför allt förtjänar emellertid omnämnas en av F. de Brun, Gustaf Elgenstierna, Ivar Simonsson och Nils Östman utarbetad »Matrikel över borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare i Stockholms stad och norra förstaden», som fyller hela den andra volymen. Som utgångspunkt för arbetet hava tjänat dels de från 1419 bevarade officiella stadsmatriklarna (»ämbetsböckerna», till 1650), dels en av J. Kammecker vid 1750-talets mitt uppgjord matrikel från och med 1652. Men dessutom hava i stor utsträckning även andra källor anlitats, dels för komplettering av personförteckningen (sålunda hava före 1419 ett 30-tal borgmästare och ett 50-tal rådmän kunnat anföras), dels för vinnande av biografiska upplysningar, som anförts med stor utförlighet och stundom svälla ut till verkliga små biografier. Fullständighet har trots allt icke ens efter 1419 kunnat uppnås. En av utgivarna har själv (i Personhistorisk tidskrift 1920, s. 132—144) särskilt ur

tyska källor meddelat en del tillägg; i svenska källor kan givetvis också ett och annat för utgivarne obekant namn påträffas (exempel: rådmannen Nisse Legh, omnämnd såsom död i en urkund 1/12 1431, R. A.). Men dylika smärre bristfälligheter kunna ej undvikas. Vilket stort värde i alla fall en med omsorg och sakkunskap utarbetad, om än ej absolut fullständig biografisk uppslagsbok över huvudstadens magistrat har för personhistorisk forskning behöver icke närmare understrykas. Även för ett djupare studium av huvudstadens magistratsinstitution — magistratens rekrytering ur olika nationaliteter och olika samhällsklasser, dess sociala ställning, dess förhållande till å ena sidan regeringen, å andra sidan stadsmenigheten o. s. v. — är matrikeln av oskattbart värde.

N. H—tz.

— Till tolkningen av den ryktbara runinskriften på Rökstenen i Östergötland ha under de senaste åren flera viktiga bidrag lämnats. Främst må nämnas v. Friesens synnerligen idérika och fängslande avhandling, *Rökstenen* (Stockholm 1920), vilken ger en mångfald nya uppslag på flera områden av vår äldre historia. Ett vägande inlägg i den alltjämt pågående vetenskapliga diskussionen har även nyligen framförts av Magnus Olsen i hans uppsats *Til Rök-indskriften* (Arkiv för Nordisk Filologi, 1921).

— En språkhistorisk uppsats av mindre vanligt, allmänt historiskt intresse är lektor E. Wesséns *Forntida gudsdyrkan i Östergötland* (Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening). Med ledning av ortnamnens vittnesbörd konstaterar förf. utbredningen av de olika gudarnas dyrkan och påvisar skilda utvecklingsstadier i den nordiska hedendomens historia. Det är otvivelaktigt, att på den väg förf. beträtt högst betydelsefulla nya områden böra kunna invinnas för vetenskapen.

— I skriftserien Fordomtima, utgiven av Oskar Lundberg, har professor Oscar Almgren lämnat en kort översikt över *Svenska folkets äldsta öden, Ett par inledningskapitel till vår historia* (Uppsala 1920, 38 + 4 s.). Översikten, som är synnerligen intressväckande, ger framförallt en värdefull sammanställning av de nyaste resultaten på vår fornforsknings område och fogar härtill välkomna litteraturanvisningar.

— Visby stadsrätt har af Frensdorff underkastats en ingående undersökning i Hansische Geschichtsblätter (1916) närmast i anslutning till tvänne nyfunna handskriftsfragment (utg. af Schlüter, Riga 1907 och 1908). Förf. tror sig kunna konstatera, och som det förefaller på goda skäl, att före den nu bevarade, från mitten av 1300-talet härstammande stadsrätten funnits en äldre från 1200-talets början, av hvilken de ofvan nämnda fragmenten äro brottstycken.

— Den 12 april 1920 stiftades i Warschau på initiativ av Warschaus evangelistiska församling ett sällskap för utforskande av reformationens historia i Polen »Towarzystwo do badania dziejów reformacji w Polsce». Protestantiska och katolska forskare samarbeta inom det nya samfundet; för att blott nämna två namn finner man sådana som generalsuperintendenten Julius Bursche och generaldirektören för det polska arkivväsendet professor Josef Paczkowski. Meningen är dels att utgiva en periodisk publikation, där enskilda forskares resultat kunna offentliggöras, dels ock att genom systematiska källpublikationer underlätta forskningarna över denna hittills rätt okända period.

Under redaktion av professor Stanislaw Kot vid jagellonska universitetet i Krakau ha de första numren av sällskapets tidskrift *Reformacja w Polsce* utkommit. Den för sina Sigismundsforskningar kände professor Eugenjusz Barwinski i Lemberg har där i första numret skrivit en märklig uppsats om *Sigismund Vasa och dissidenterna.* Han visar, att Sigismund, tvärt emot vad man hittills föreställt sig, de första åren av sin regering vid rådsherreutnämningarna gynnat icke katolikerna utan protestanterna. Det var enligt Barwinski först omkr. 1592, som han efter starka påtryckningar från Rom och jesuiterna började föra sin utpräglade reaktionära politik. De siffror han anför på utnämningar äro följande: år 1588: 25 protestanter mot 13 katoliker, år 1589: 8 mot 3, år 1590: 6 mot 6, år 1591: 4 mot 6. Sedermera däremot utnämnas nästan endast katoliker. Om man ock vet, huru stort konung Johans inflytande på sonen var, ha dock dessa siffror sitt fulla intresse.

G. E—n.

— Ett spörsmål av största räckvidd har professor Knud Fabricius upptagit till behandling i sitt nyligen utkomna arbete *Kongeloven, dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling* (H. Hagerups Forlag, Köpenhamn 1920). I en inledning söker förf. till en början fastslå, att Kongeloven icke, såsom man i allmänhet antagit, röjer någon omedelbar påverkan av Hobbes idéer, och att även lagens författare, Schumacher, vid tiden för sitt författareskap knappast kunnat äga någon närmare kännedom om den engelske filosofens skrifter. Det första kapitlet ger därefter en exposé över »Den monarkiske Tankes Vækst inden for Naturretten», varvid förf. särskilt dröjer vid den statsrättsliga teoriens stora namn från 1500- och 1600-talet, Bodinus, Arnisæus, Grotius m. fl. Med det andra kapitlet kommer förf. in på den danska statsvetenskapens utveckling före enväldet och ger en ingående utredning av de nya statsåskådningarnas framträngande inom Danmarks lärda värld. Tydligt uppvisas, hurusom i den danska litteraturen under 1600-talets förra del en strömning till förmån för en stärkt och ärftlig konungamakt gör sig gällande, en strömning vilken till sist ledde fram till proklamerandet av ett ko-

ungadöme frigjort från alla inskränkande band. De följande partierna avse därefter själva huvudpunkterna i undersökningen: »Den fyrstelige Arveret og Frederik III», »Forfatningsforhandlingerne paa Stændermødet 1660», »De første Forsøg paa at skabe en Arvelov», »Giftermaalsforhandlingerne med Kursachsen», »Det Kornerup-Vindingske Forfatningsudkast», »Schumachers Forstudier og dansk Statsvidenskab i 1660-erne», »Kongeloven». Man stannar särskilt vid förf:s skarpsinniga diskussion av tilldragelserna på det betydelsefulla ständermötet 1660, beträffande vilka Slanges bekanta berättelse med rätta skjutes undan för en mera samtida källa, liksom vid den synnerligen intressanta analysen av Kongelovens innehåll och dess idéförutsättningar, där förf. lyckas konstatera Arnisæus' och Grotius' avgörande inflytande. I »Efterspillet» få vi till sist några notiser ur Kongelovens egendomliga publikationshistoria. Till arbetet äro fogade bl. a. åtskilliga fotolitografiska bilagor.

— Under titeln *Rids af Danmarks Historie* har professor Erik Arup såsom separattryck utgivit en artikel i Hagerups Konversationslexikon (H. Hagerups Forlag, Köpenhamn 1921.) Det lilla arbetet, som är avsett »til Brug ved Universitetsundervisning», innehåller företrädesvis en skildring av Danmarks inre utveckling med huvudvikten lagd på de senaste decenniernas historia.

— Genom editionen av juristen och politikern *Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848—1880* har en för dansk historia synnerligen viktig källskrift blivit tillgänglig. De tvenne hittills under redaktion av E. Koppel, Aage Friis och P. Munch (Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel 1920, 1921, 355, 365 s., pris kr. 12 pr del) utgivna banden behandla tiden till december 1863. I Danmarks politiska liv spelade Krieger från 1848 ända fram till sitt utträde ur landstinget 1890 en framträdande roll. Vid 1849 års grundlags tillkomst och avfattande inlade han såsom ordförande i grundlagsutskottet mycken förtjänst. I K. K. Halls ministär var han 1856—1859 dels inrikes-, dels finansminister. Vid novemberförfattningens antagande fungerade Krieger som ordförande i riksrådet. Till Londonkonferensen 1864 sändes han som en av Danmarks delegerade, under åren 1870—1874 var han åter minister. Hans mångsidiga politiska verksamhet och de förbindelser han knöt med ledande personligheter även i Sverige och Norge giva åt dagböckerna en särskild ställning. Genom sitt rika historiska intresse fördes Krieger städse till att skaffa sig nya upplysningar om tidigare förhållanden och att kritiskt granska det han en gång skrivit i dagboken; senare anmärkningar infördes ofta. Trots sin ställning som minister var han ej verkligt invigd i de svensk-danska underhandlingarna 1857. Scheeles antiskandinaviska cirkulär kände han i likhet med sina kolleger ej före dess utfärdande. Först senare har han i dagboken kunnat lämna redogörelse för detta viktiga skede i skandinavismens historia. Rörande svenska förhållan-

den och ledande personligheter förekomma särskilt 1863 en rad värdefulla omdömen. Genom sin hållning i norska frågan hade De Geer tillvunnit sig sin ställning. Krieger hänvisade till huru han gärna sökte stöd hos andra, då han ej litade på sig själv. Karaktäristiskt som uttryck för stämningen är Bergfalks omdöme, att sedan »Bengt Oxenstiernas» och Arvid Horns dagar ingen svensk minister intagit en så mäktig ställning. Gripenstedt skildras med stort erkännande. Hans ekonomiska åskådning syntes Krieger vara ett tillägnande av Bastiats läror. Malmsten åter karaktäriseras som en känslomänniska. Manderström framstår för Krieger som ett gammalt kvickhuvud. J. J. Nordström är för förf. en av Sveriges egendomligaste politiska figurer. Hans bitterhet och stridighet förhindrade, att han kom att spela den roll, som han eljest kunnat. Beträffande representationsfrågan skildras läget i juli 1863, som om allt berodde på adeln. Konungen behövde blott låta adelsproletariatet följa sin lust, och förslaget skulle falla. Rörande konungens ställning till statsrådet framhålles, huru i verkligheten allt avgjordes i statsrådsberedningen. Ett karaktäristiskt uttalande av Karl XV meddelas, hurusom herrarna fått en mani att vara eniga. Rörande den De Geerska regeringens ställning till ståthållarkrisen antecknar Krieger i juni 1860 efter uppgift av de norska statsråden Birch-Reichenwald och K. Motzfeld, att den förre från flera av de ledande statsråden, enligt senare uppgift Hamilton, De Geer och Manderström, erhållit den förklaring, att intet inskridande kunde göras från svenskt håll, men att de senare av svenska opinionen tvingades att överge sin ursprungliga ståndpunkt.

E. N.

— Med professor August Hahrs beskrivande katalog över *Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt och tavelsamlingar* (Uppsala 1921, 89 s.) har ett ur många synpunkter intressant porträttbestånd blivit vetenskapligt publicerat. Samlingen, som kan räkna sina anor från 1658, då en serie konterfej av svenska regenter och »bergskollegianter» beställdes för gruvstugubyggnadens prydande, omfattar huvudsakligen kungaporträtt och bilder av bergskollegii presidenter samt Stora Kopparbergs bergmästare och har sålunda ett betydande personhistoriskt värde. Även i konsthistoriskt hänseende förtjänar denna av forskningen icke tillförene observerade samling beaktande. Den inrymmer sålunda bl. a. ett par porträtt av Sebastian Bourdon, båda av mycket hög kvalitet, en rad Ehrenstrahlsdukar samt ett magnifikt ceremoniporträtt av Gustaf III, utfört av L. Pasch d. y. Tyvärr har samlingen under äldre tider lidit brist på museal vård av den art, som genom den nuvarande ledningen kommit den till del, och varav den nu föreliggande publiceringen samt en nyligen av fackmän företagen renovering äro uttryck. Roströk och handtverksmässig restaurering ha hunnit förstöra mycket. — Publikationen inledes av en historik över samlingen, vilken i stor utsträckning bygger på i Bergslagets arkiv

förvarat material. De utförligt resonnerande porträttsbeskrivningarna, som härefter följa, få genom de inskjutna konstnärskaraktäristikerna sin nödiga konsthistoriska orientering. En på olika språk avfattad resumé samt register avsluta det om stor kunnighet och grundlighet vittnande arbetet. Katalogen framträder i en alldeles förstklassig utstyrsel. De till ett 50-tal uppgående planscherna, som utförts i djuptryck, synas göra originalen all heder. Stora Kopparbergs Bergslag har med denna volym på ett mycket lyckligt sätt inlett sin ansvarsmedvetna publiceringsverksamhet.

G. M. S—e.

— Gerda Boëthius, som tidigare publicerat sin fäderneprovins', Dalarnes, kyrkor i inventariseringsverket Sveriges kyrkor, har med sin gradualavhandling *De tegelornerade gråstenskyrkorna i Norra Svealand* (Stockholm 1921; 175 s. + XX pl., pris kr. 20) givit ett tungt vägande bidrag till kännedomen om Sveriges medeltida konst. Den på grundliga primärstudier vilande, med metodisk klarhet byggda avhandlingen ger vida mer än vad titeln lovar. En hel del av huvudproblemen inom medeltidens kyrkliga konsthistoria i vårt land ställas under debatt och belysas från nya synpunkter, så t. ex. Uppsala domkyrkas byggnadshistoria. Förf. skildrar de romanska granitkyrkorna, den äldre Folkungatidens tegelarkitektur, hon karaktäriserar gotikens genombrott och följer stilens utveckling inom stads- och lands-kyrkoarkitekturen för att till sist nå fram till den delvis i reaktion mot gotiken framvuxna högdekorativa 1400-talsstilen, vars svenska anda hon med styrka hävdar. Ett register med korta historiker över de i framställningen behandlade monumenten förhöjer den gedigna avhandlingens värde.

G. M. S—e.

— Inom den senare ganska rikhaltiga litteraturen till den europeiska skriftens historia skall särskilt fästas uppmärksamheten vid Arthur Mentz' *Geschichte der griechisch-römischen Schrift bis zur Erfindung des Buchdrucks mit beweglichen Lettern* (Leipzig 1920, 155 s.). Man finner visserligen icke i detta arbete de utförliga genetiska tabeller öfver de olika bokstavstecknens typhistoria, hvilka för skriftforskarens undersökningar äro av så stor betydelse. Men man möter å andra sidan här ett skickligt genomfört försök att uppdraga de stora konturlinjerna af den grekiska och den romerska skriftens historia med särskilt betonande av dess sammanhang med den politiska och kulturella utvecklingen i dess helhet.

— Under titeln *Från antikens värld* (Stockholm, Norstedt 1920, 240 s.; pris kr. 18:—), har den bekante finländske filologen och kulturhistorikern Ivar A. Heikel samlat ett antal — till större delen förut publicerade — uppsatser avsedda att lämna kronologiskt ordnade kulturbilder från antikens värld. I en inledande

översikt av *Den grekiska kulturens historia* följer han dennas öden från dess upprinnelse, genom dess växlande gestalter under antiken till dess undergång eller »uppgående i nya former» under medeltiden, samt berör även dess återuppståndelse och insatser i modernt kulturliv och åskådningssätt. I ett par uppsatser: *Reseminnen från Grekland* och *Färd till Horatii Sabinum* låter han nutidsbilder och forntidsminnen sammansmälta till ett livfullt och fängslande helt. Under rubriken *På Dionysos-teatern i Athen år 425 f. Kr.* ges ett utförligt referat av Aristofanes' lustspel Akharnerna, sett mot bakgrunden av peloponnesiska krigets orostider. Ett annat referat återger *Plautus komedi Tvillingarna från Syrakusa,* vari ett gammalt lustspelsmotiv, med gengångare även i senaste tid, uppenbarar sig i romersk dräkt. Ett inom litteraturforskningen ofta diskuterat problem upptar förf. i artikeln om *Karaktärerna i Sofokles' Antigone,* i vilket stycke han ej vill se något idé- eller tendensdrama utan helt enkelt ett drama om människoöden och människokaraktärer. Ett prov på förf:s översättningskonst utgör en *Bröllopssång av Catullus.* I en intressant studie *Pessimistiska drag i den grekiska litteraturen* har förf. sammanfört en rad mot den hos hellenerna vanliga optimismen och dådkraften kontrasterande uttalanden av grekiska författare: hos Hesiodos i hans skildring av den mödosamma och jämmerfyllda järnåldern, i Smyrnas skald Mimnermos' av djupt vemod och livströtthet präglade diktfragment, momentant, men endast som undantag mot regeln, hos Sofokles, t. ex. i kören i Oidipus på Kolonos: »Ofödd vara är bästa lott», oftare hos Euripides, som förf. dock ej vill beteckna som genomgående pessimist, i Platons av orfiskt-pythagoreiska läror influerade livsförnekande uttalanden särskilt i Faidon, men mest principiellt dock hos senantikens författare, av vilka nyplatonikern Plotinus predikar den rena asketismen. På den antika filosofiens mark rör sig förf. även i uppsatserna om *De grekiska sofisterna,* vari den moderna forskningens rättvisare bedömande av denna förkättrade riktning helt naturligt kommer till synes. *Senecas åsikter om uppfostran,* vilken förf. sammanfattar i orden: »koncentrerat, karaktärsbildande studium», samt *En forntida trösteskrift,* vari refereras en dylik, enligt traditionen skriven av den varmhjärtade författaren Plutarkhos och riktad till en fader, som mist sin unge son. Den politiska historien beröres i några av uppsatserna. En av dem återger, under rubriken *Vad grekiska författare tänkte om de olika styrelseformerna,* Herodotos', Platons och Aristoteles', kända uttalanden och diskussioner i detta ämne. *En politisk trekamp i Athen år 330 f. Kr.,* ett av samlingens längsta bidrag, för oss mitt in i den spännande och betydelsefulla polemiken mellan Demosthenes och Aiskhines, den förre som företrädare för den athenska patriotismen, den senare som vägrödjare för den makedoniska imperalismen. I sitt omdöme om dessa händelser har förf. svårt att tillägna sig den av åtskilliga moderna forskare, särskilt tyskar, hävdade uppfattningen om det historiskt mer berätti-

gade i den senare ståndpunkten; såsom tillhörande en liten nation med färska erfarenheter av den våldsamt genomförda kultursammanblandningens vådor, känner han sig, i likhet med t. ex. Pöhlmann, mer sympatiskt stämd mot Demosthenes' patriotism och vill icke såsom något kulturfientligt erkänna en fortgående partikularism, som kunnat men ej behövt bli följden av hans politik. Ett bevis på den moderna antikforskningens inriktning även på de sociala problemen är den översiktliga framställningen av *Arbetarnes ställning hos grekerna och romarne.* Lägges härtill, att förf. i några uppsatser även behandlat ämnen från den kristna kyrkans historia: *Petri evangelium och Petri uppenbarelse*, de år 1887 i en koptisk munks grav påträffade fragmenten, vilka av förf. delvis in extenso återgivas och inställas i sitt litterära och teologiska sammanhang, *Konstantin den stores förhållande till kristendomen* samt *Kristendomens största kyrka*, så framgår klart mångsidigheten i den föreliggande volymen. Den är försedd med talrika illustrationer, av vilka flera äro av det icke lätt åtkomliga slaget.

G. J—n.

— Med den av rabbinen d:r M. Ehrenpreis och skriftställaren Alfred Jensen i förening redigerade volymen *Judarna* föreligger tredje volymen i Nationernas Bibliotek. Att genom dylika samlingspublikationer för den bildade fastän ej direkt fackkunniga publiken skapa möjlighet att orientera sig i de stora frågor, som stå på dagordningen inom utrikespolitiken, är givetvis högst behjärtansvärt; en olägenhet är emellertid alltid, att arbeten av detta slag, sammanställda som de äro av bidrag, härrörande från till uppfattning och förutsättningar vitt skilda författare, nästan undantagslöst efterlämna ett synnerligen disparat och oenhetligt intryck, varigenom deras väsentligaste syftemål förfelas. Det arbete, varom här är fråga, erbjuder ett talande exempel på genrens alla svagheter, i det att dess olika delar äro av ett i hög grad växlande värde. Svagast är väl Dubnovs inledande översikt över judarnas historia; alldeles obegripligt förefaller det, att författaren ansett sig kunna sammanfatta hela den moderna judendomens politiska historia på blott ett par korta sidor. Mer oförsvarligt än någonsin är detta i närvarande stund, då som bekant det judiska problemet står på dagordningen i snart sagt alla Europas stater. Mera lärorika äro Bernfelds avhandling om judarnas kulturliv och Ehrenpreis' studie över den judiska litteraturen. Dock måste framhållas, att den svenska språkformen på många ställen lämnar åtskilligt övrigt att önska. En detaljoriktighet, som ej borde förekomma i ett arbete sådant som detta, möter man på s. 86, där ett ryktbart Spinoza-citat är anfört i en fullkomligt missvisande form. Det afsedda stället återfinnes i Ethica, P. IV, prop. LXVII och lyder: »Homo liber de nulla re minus quam de morte cogitat, et ejus sapientia non mortis sed vitæ meditatio est». Detta återgives sålunda: »Den vise tänker icke på döden utan på livet

efter detta», en förvanskning, varigenom ju den egentliga meningen fullständigt förvrides. Att s. 101 Heine vid sidan av Goethe betecknas som »den störste tyske diktare, som världslitteraturen har att uppvisa» må även i förbigående framhävas som ett bevis på att de respektive medarbetarnas bidrag före utgivandet icke underkastats behövlig kritisk granskning.

— På uppdrag av »Institut Sociologique Ukrainien» i Genève har professor M. Hruchevski utgivit en *Abrégé de l'histoire de l'Ukraine* (Paris, Giard & Brière, 1920), som åsyftar att utgöra ett slags presentation av den ukrainska nationaliteten, om vars utveckling och karaktär man i Västeuropa ända intill senaste tid merendels blott haft dunkla föreställningar. För svensk historiskt intresserad publik behöver ej det faktum påpekas, att ukrainsk historia är något annat än rysk och polsk, men därmed är det icke sagt, att hela den omstridda och svårtolkade utvecklingsprocess, som denna historia innefattar, stått klar ens för männen av facket. Hruchevskis bok fyller därför ett — hos oss kanske mer än annorstädes *känt* — behov. Förf. är den främste på sitt område (hans stora ukrainska historia, som i 8 delar hunnit till 1650, är till namnet väl bekant även hos oss) och en av de ledande intellektuella krafterna i sitt folk (president för Sjevtjenkosällskapet i Lemberg och Vetenskapssällskapet i Kiev). Med den vetenskapliga vederhäftigheten förenar han ett klart och åskådligt, elegant och väl avvägt framställningssätt, dubbelt värdefullt, då ämnet för skildringen är någonting så formlöst och svårgripbart som detta »vie nationale ukrainienne», som förf. gör till sin uppgift att genom seklerna följa i dess skiftande uppenbarelseformer. Att fasthålla denna röda tråd i framställningen är naturligen för H., som tagit livlig del i den ukrainska politiken (han var president i »centralradan» 1917—18), ej blott en historisk utan även en politisk uppgift: ukrainarnas självständighetskrav skall legitimeras. Det inses lätt, att de försök att uppställa ett rent stamträd, som i detta syfte göras, kunna och måste bli föremål för delade meningar. På det hela taget oemotsagd torde väl förf. bli, då han sammanknyter det nutida Ukraina med den fria kosackrepubliken på 1500- och 1600-talen. Däremot förstår man lätt — även utan att vara förtrogen med den historiskt-politiska diskussion, som på detta fält förts mellan storryssar, ukrainare och polacker —, hur skör den tråd är, som spinnes från 900-, 1000- och 1100-talens Kiev till de galiciska och volyniska rikena på 1200- och 1300-talen (i vilka »se perpétuait la vie intellectuelle et politique de l'Ukraine») och, sedan dessa förlorat sin självständighet och fallit offer för den polska (förf. säger hellre, med tanke på feodalism och tyskt stadsväsen, »tysk-polska») expansionen, till de socialt lägre stående klasserna i dessa landsändar (»la vie nationale se conserva dans les classes inférieures, surtout parmi les artisans des villes, le bas clergé et la

petite noblesse»), till dess religionsstriderna under 1500-talets slut för första gången skapade en »élan généreux», som grep »toutes les classes depuis la haute aristocratie jusqu'au petit paysan» (den »kievska renässansen»), och kosackerna blevo »les représentants des intérêts nationaux». Det ligger i sakens natur, att en mångfald frågor här tränga sig på läsaren. De gälla, bortsett från mera principiella invändningar, å ena sidan i vad mån även annorstädes de kievska traditionerna hållits lika starkt vid makt som där förf. följt dem, å andra sidan vilka främmande kulturinflytelser som bidragit att hålla »la vie nationale» vid liv. Det nordiska inflytandet skattar H. ej högt (»il est difficile de savoir quelle a été l'influence exacte de l'elément scandinave sur la civilisation de Kiev»; att »russ» kommit från Skandinavien, är enligt honom en »hypothèse très en vogue dans la science», men ännu obevisad). Man skulle även i fortsättningen önskat en diskussion av de germanska kulturelementens betydelse i Ukraina; så t. ex. på tal om de »gillen» i städerna, särskilt Lemberg, som i synnerhet på 1500-talet spelade en stor roll för »la cause nationale». Det synes f. ö. vara ett genomgående drag i framställningen att skjuta de tyska bidragen till Ukrainas utveckling i bakgrunden; så t. ex. framhålles ej sambandet mellan Brest Litowsk-freden och den ukrainska självständighetsförklaringen jan. 1918. I varje fall erbjuder det ett synnerligt intresse att följa den utmärkte forskaren i hans fängslande och klara framställning. Välkomna äro icke minst de små historiska utredningarna angående vissa termer, vilkas ursprung och betydelseutveckling äro mindre kända, såsom »ryss», »Ryssland», »Lillryssland», »Ukraina» (s. 24, 42, 67 f., 90 f., 103, 185 m. fl. ställen). Kartor, kronologisk tablå och regentlängder öka bokens användbarhet; tyvärr saknas namnregister.

N. H—tz.

Öfversikter och granskningar.

Die hellenistischen Staaten und die römische Republik. Av K. J. Neumann. (I Ullsteins Weltgeschichte herausgegeben von I. von Pflugk-Harttung.) Berlin 1909.

Römische Geschichte. Av L. M. Hartmann och J. Kromayer. (I Weltgeschichte in gemeinverständlicher Darstellung, herausgegeben von L. M. Hartmann.) Gotha 1919.

Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus. Av Ed. Meyer. Stuttgart 1918.

Inom forntidens historia har trots världskriget arbetet forsatts med energi. Visserligen har en avmattning i produktionens omfattning kunnat märkas, och tidskriftslitteraturen flödar ej så ymnigt som förr. Men i stället äro några av de under de sista åren publicerade arbetena av grundläggande betydelse genom de nya tankar och uppslag, som framlagts.

I fråga om Roms äldre historia har de föregående decenniernas arbete varit av övervägande kritisk art. Traditionen har synats i sömmarna och befunnits ohållbar.

Emellertid har dels från språkvetenskapligt och dels från sociologiskt håll nytt material framkommit. K. W. Schultzes undersökningar av de latinska egennamnen i Abhandl. d. Gött. Ges. d. Wiss. 1904 ha gjort det möjligt för Neumann att ställa frågan om Roms förhållande till Etrurien å ena sidan och det latinska förbundet å den andra i en ny dager. Tarquiniernas etruskiska dynasti betecknar ej en övergående främmande ockupation, utan det etruskiska elementet hade från början och länge ett dominerande inflytande. Rom var aldrig en rent latinsk stad samordnad med de andra städerna i Latium utan stod, när ett förbundsförhållande uppkom, i sidoordnad ställning till de övrigas sammanslutning.

Undersökningen av Roms inre förhållanden vid republikens början har lett Neumann till en intressant och bestickande rekonstruktion av Roms utveckling under 400-talet. I centrum står tesen, att centurieindelningen (med andra censussiffror än som senare blevo gällande) är resultatet av en under yttre tryck för att höja folkets värnkraft genomförd befrielse av de tidigare livegna

klienterna. Denna omvälvning stod i förbindelse med folktribunatets upprättande, troligen år 471, men har väl pressats fram så småningom under årtionderna före decemviratet.

Inom ramen för denna korta anmälan kan jag ej gå in på Neumanns intressanta framställning i övrigt. Genom att ständigt giva akt på de yttre och inre förhållandenas växelverkan har han givit en helhetsbild av Roms utveckling under republiken som har utsikter att i stort bliva beståndande. Särskilt vill jag fästa uppmärksamheten vid hans skildring av plebejernas framträngande till beklädandet av statens högsta ämbete.

Denna del av Ullsteins världshistoria är väl illustrerad. Men några misstag ha här insmugit sig. De två porträtten från egyptiska mumier på pl. s. 424 äro ej, som underskriften anger, hellenistiska utan härstamma från den romerska kejsartiden. Caesars porträtt s. 480 efter exemplaret i British Museum har av den moderna kritiken utdömts som falskt. Den s. k. Antinous di Belvedere (s. 541), insatt i stycket om Hadrianus, föreställer icke alls Antinous utan Hermes.

L. M. Hartmanns framställning av Roms historia bygger på och fortsätter Neumanns arbete. Han har fördjupat det särskilt åt den ekonomiskt sociala sidan. Vad som gör Hartmanns och Kromayers arbete särskilt lämpligt för den studerande, är de inledande rader med upplysningar om huvudkällorna för respektive perioders historia som förekomma. Kromayer har behandlat den romerska republikens senare öden från början av de puniska krigen samt kejsartiden till Diocletianus. Det är Roms utveckling och organisation som en världsmakt, han ställer i förgrunden. Särskilt vill jag framhålla Kromayers behandling av inbördeskrigen under sista århundradet f. Kr. Här visar han redan en antydan till den uppfattning av Pompejus, som Ed. Meyer förfäktar. Han ställer upp honom som en förelöpare till Augustus i fråga om uppfattningen av den ställning i staten, han ville intaga.

Parallellen Pompeius-Augustus i skarp motsättning mot Cæsars uppfattning av monarkens kall är temat för Ed. Meyers stora arbete. På grundvalen av en detaljerad skildring av tidevarvet från Sullas död till mordet på Cæsar gör han gällande, att Pompejus ingalunda var en obetydlig politiker utan mål och omdöme, som Mommsen och Drumann velat göra honom till. Hans avsikt var att vid sidan av de bestående maktfaktorerna, främst senaten, men icke emot denna skapa sig en faktisk maktställning, som satte honom i stånd att utöva det avgörande inflytandet på Roms politik. Denna makt vilade på den hos honom så väl som hos allmänheten i Rom rotfästade övertygelsen, att han var Roms främste fältherre. Caesar framstår bredvid Pompejus som den överlägsna begåvningen i både militäriskt och särskilt politiskt avseende. Men han har gent emot denne uppkomlingens kännetecken. I det s. k. triumviratets första år spelade han rollen av Pompejus' skicklige medhjälpare. Trots sina segrar i Gallien behövde han även därefter Crassus som en mot-

vikt mot P:s' dominerande position. Efter Crassus' död blev balansen ohjälpligt rubbad, och under åren närmast före inbördeskriget, då senaten efter Clodius' död kapitulerat för P:s' anspråk, var denne Roms verklige styresman. Hans vägran att medgiva Caesar en om ock underordnad plats vid sin sida drev denne till inbördeskriget. C. var däri som en våghalsig spelare, som gång på gång satte allt på ett kort, och lyckades till och med i de mest förtvivlade lägen. Han var frigjord från alla den romerska traditionens band, medan Pompejus var en fortsättare av de traditioner, som från Scipionerna ledde till Sulla. Genom uppvisandet av analogierna mellan Augusti principat och det mål, som föresvävade Pompejus' politik, ryckes den tidigare kejsartidens statsform in i ett organiskt samband med Roms äldre politiska utveckling, på samma gång skillnaden mot de hellenistiska och orientaliska monarkiernas styrelseformer, som Caesar på grund av sina personliga böjelser och omständigheternas makt, närmade sig till, kommer i klarare dager. Ed. Meyers arbete har rönt stort erkännande på olika håll, men grundtesen har blivit bestridd av flera anmälare. Diskussionen är ännu ej avslutad, varför det synes vara lämpligast att spara en resumé av densamma till ett senare tillfälle.

Den senare kejsartidens historia efter Diocletianus har fått en bearbetare i Hartmann, som i sin och Kromayers romerska historia behandlar perioden ända till mitten av 700-talet e. Kr. Även här står den sociala och ekonomiska historien i förgrunden, som skildrats med stöd av Rostowzews forskningar om det romerska kolonatet. En stor förtjänst är den stora uppmärksamhet, som ägnas Orienten både före och efter Islams uppkomst. Perspektivet blir därigenom sannare. Under senantiken och långt in i medeltiden låg civilisationens tyngdpunkt öster om Medelhavet.

Ernst Kjellberg.

Erik XIV, hans sinnessjukdom, historisk psykiatrisk studie. Av Viktor Wigert. Stockholm, Hugo Geber, 1920. Pris 16 kr.

Det psykopatologiska draget hos Erik XIV är känt och erkänt av både tidigare och senare biografer, men ingen af dessa har haft betingelserna för att få det rätta greppet på personligheten eller att klart analysera handlingen i det sorgtunga dramat. Först nu har spörsmålet fått sin rätta belysning, då den moderna psykiatrien företrädd genom docenten Wigert tagit upp detsamma till förnyad undersökning. Efter omfattande och samvetsgranna studier av såväl äldre och nyare tryckta källor som delvis förut obeaktade arkivalier har förf. gått väl rustad till sitt värf, och i den skolade sinnessjukläkarens hand har det rika materialet utformats till en skickligt och logiskt motiverad diagnos. De fruktansvärda moraliska defekterna såväl som den lysande intellektuella begåvningen, de många bizarra handlingarna, det brustna i karaktären,

hela den av så många och bjärta motsättningar sammansatta renässanstypen har fått sin slutgiltiga vetenskapliga psykoanalys. Förf. spårar hos Erik redan tidigt »impulsif oberäknelighet, bristande malmedvetenhet och oförmåga att handla på lång sikt», den hos psykiskt degenererade vanliga affektabiliteten. Det sjukliga paranoida anlaget utvecklar sig steg för steg, förföljelseidéer och en impulsiv häftighet ge sig tillkänna under åren 1563—66, tills psykosen i maj 1567 kulminerar i ett våldsamt utbrott — mordscenerna i Uppsala, flykten ut på landsbygden etc. Därefter inträder ett retligt depressionstillstånd med grofva vanföreställningar men sedermera under våren 1568 en relativ jämvikt, dock med en del kvarstående tankevillor. Denna remission är emellertid av kort varaktighet, och efter den sista kraftansträngningen, då det gällde kronan i striden mot hertigarna, faller Erik under fängelsetiden in i kverulantens stadium, varefter — säger förf. — »under inflytandet af cellens ensamhet raskt utvecklar sig en grof psykos med ett slutligt andligt sönderfall». Förf. anser sig otvetydigt kunna fastslå diagnosen dementia præcox. W. har även gjort en intressant utredning beträffande Vasaarvets psykopatologi, beskrifver tämligen utförligt hertig Magnus' sjukdom — äfvenledes dementia præcox — påpekar de egendomliga särdragen hos Johan, Karl och Cecilia samt återger en gammal uppgift, som tyder på sinnessjukdom hos prinsessan Sofia. Även bland Eriks efterkommande spårar man fall av sinnessjukdom. Antagandet av ärftlig psykopatisk belastning inom Vasasläkten är sålunda långt ifrån grundlöst. Såsom exogen bidragande faktor torde hos Erik möjligen ett visst alkoholmissbruk kunna tagas under diskussion.

Kung Erik har länge fått vänta på sin diagnos, och under tiden har domen fallit hård över många hans handlingar, som för ett vanligt öga tett sig uteslutande såsom utslag av planlös grymhet, falskhet och misstänksamhet. Han står nu ej längre ansvarig för sina gärningar, sedan synpunkterna för deras rätta bedömande blivit klart häfdade, den dystra sagan har fått sitt sista försonande kapitel och vemodsslöjan breder sig mjukare kring de sorgliga minnena. Det länder förf. till stor heder, att han vid sidan av sin krävande läkargärning funnit tid och intresse övriga till psykiatriska studier förlagda till en längesedan svunnen tid. Ehuru varken psykiater eller historiker vågar undertecknad uttala den förmodan, att detta arbete med sin fängslande stil, i vilket de speciella synpunkterna på ett försynt sätt vävas samman med en detaljrik och livlig historisk skildring, skall bliva ett dokument till Vasahistorien av betydande och bestående värde. Geberska förlaget har all heder av utstyrseln, särskilt de väl reproducerade bilderna.

O. T. Hult.

Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—65. Akademisk avhandling av Gunnar Carlquist. XXVII + 326 s. Lund, Gleerup, 1920.

D:r Carlquists förra året i Lund ventilerade gradualavhandling är egentligen ett lösbrutet kapitel ur en av förf. planlagd monografi över Carl Fredrik Scheffer som politisk personlighet, dock valt och behandlat på ett sådant sätt, att det bildar ett fristående och inom sig fullt avgränsat helt. Det ämne boken avhandlar har i huvuddrag eller på enskilda punkter berörts av flera föregående forskare, främst danskarna Holm och Vedel, men d:r Carlquist har lagt upp ämnet på ett alldeles nytt sätt och skänkt däråt en allsidigare belysning genom att begagna nytt källmaterial samt genom att sätta C. F. Scheffer i centrum av de företeelser, som skildras.

Det är ett intressant och i flera avseenden ganska säreget stycke diplomatisk historia, som förf. i sin bok tagit upp till behandling. Det är grundläggningen och utvecklingen av ett politiskt system, varom J. H. E. Bernstorff och C. F. Scheffer, efter allt att döma vid den senares besök i Köpenhamn i oktober 1752, enades, och för vilket de båda vännerna sedermera över tolv år trofast och energiskt kämpade, den förre såsom den danska politikens ledare, den senare såsom en på denna punkt allt starkare fronderande medlem av den svenska hattregeringen. Det var ett skandinavistiskt system, som för tankarna både tillbaka och framåt i tiden: ett intimt svenskt-danskt förbund i nära anslutning till Frankrike (»en fransk-svensk-dansk trippelallians») men med bevarande av de nordiska staternas fulla handlingsfrihet. Att Scheffer för sin del kom att omfatta detta system, därtill har förf. lämnat den sannolika förklaringen genom en exposé av hans verksamhet och uttalanden före mötet med Bernstorff. Han hade under sin ministertid i Paris blivit invigd i den under namn av »le secret du roi» kända, av Ludvig XV omfattade planen att till Rysslands motarbetande framföra prinsens av Conti kandidatur till den polska tronen, och han hade på återresan från Frankrike hos Fredrik II i Berlin verkat för densamma. Det hade dock skett utan framgång, och det var enligt förf. misslyckandet av denna polska plan, som kom honom att balansera över till en annan: en närmare svenk-dansk sammanslutning. Målet var för honom i bägge fallen detsamma: Sveriges tryggande mot Ryssland.

För det nämnda programmets realiserande funnos otvivelaktigt vissa förutsättningar vid början av det tidsskede förf. behandlar. Stormen efter det svenska tronföljarvalet 1743 hade bedarrat, och flera vittnesbörd om återvunnen grannsämja hade försports, först och främst den s. k. utbytestraktaten av 1749 och förlovningen mellan den unge prins Gustav och Sofia Magdalena 1751. Ett ytterligare reellt resultat av de följande årens många underhandlingar var sjöunionstraktaten av 1756, ingången med anledning av

det utbrutna fransk-engelska sjökriget och ett verk, vari Scheffer tagit en betydande del. Men å andra sidan voro de svårigheter och motgångar, som mötte den bernstorff-schefferska politiken, utomordentligt stora; Carlquists bok är ju till största delen berättelsen om hur dessa motgångar tillväxa och taga överhanden för att slutligen kasta hela systemet över ända. Det var delvis rent personliga förhållanden som spelade in. Mindre betydde de för uppdraget olämpliga diplomatiska representanter, som Danmark under en tid bestod sig i den svenska huvudstaden; viktigare var, att mot Scheffers hängivna vänskap stod den svenske regeringschefen Höpkens outrotliga misstro mot Bernstorff, en misstro, som vid varje anledning tog ny fart och som tidvis tvang själve Scheffer till passivitet. Å andra sidan finner man, huru Danmarks gamla farhågor och misstankar mot grannen våldsamt flamma upp t. ex. i anledning av planerade svenska fästningsanläggningar vid Landskrona, en fråga, som föranledde långvariga och pinsamma förhandlingar. Tvister om norrmännens timmerflottning genom svenska vattendrag, rivalitet i fråga om den franska vänskapen, olikheten i de båda staternas ställning under sjuåriga kriget — det är endast några av de nya konfliktämnen, som höllo gamla motsatser vid liv. Slutligen kom den dag, då »Scheffers roll som på en gång Bernstorffs förtrogne och svensk patriot» ej längre stod att upprätthålla. Själva brytningen mellan Bernstorff och hattpartiet, inclusive Scheffer — föranledd dels av de svenska partiförhållandenas utveckling, som förde hattarna närmare hovet, dels av de yttre politiska förändringarna särskilt i Ryssland i och med Katarina II:s trontillträde, och resulterande i Danmarks anslutning till Ryssland för den svenska konstitutionens upprätthållande och till mösspartiet för giftermålsplanens genomförande — har av förf. behandlats mera summariskt, då den tidigare noggrant utretts särskilt av O. Nilsson i hans arbete om Gustav III:s och Sofia Magdalenas giftermålshistoria.

I förf:s framställning skiner ganska tydligt igenom hans livliga uppskattning av de politiska idéer, för vilka hans båda huvudpersoner voro målsmän. Bernstorff är för honom den samtida nordiska politikens starke man, som målmedvetet bar upp en framsynt och storsint statskonst, Scheffer den entusiastiske, optimistiske och trogne medhjälparen, så länge det fanns någon möjlighet därtill. Även åt de båda männens personliga vänskap, som till och med överlevde den politiska brytningen, skänker förf. sin varma sympati. Så mycket mindre av sådan har han till övers för Höpken, i vars person han ser ett väsentligt hinder för »det goda systemets» seger; kanske väl starkt och med drag direkt lånade ur motståndarnas skildringar låter förf. honom framstå såsom väsentligen bestämd av sina affekter, avund, misstro, kränkt stolthet, och sitt underliga lynnes skiftningar. Hur man för övrigt än må bedöma Scheffers ståndpunkt, kan man dock knappast känna sig tilltalad av de medel han esomoftast använde för dess befrämjan-

de. »Man måste tåla ett blått öga för en god väns skull» — den principen finner man honom verkligen ha tänjt ut till det yttersta. Att han bakom Höpkens rygg stod i maskopi både med Bernstorff själv och med sin intime förtrogne, svenske ministern i Köpenhamn Otto Fleming, att han formligen påkallade den danska regeringens intervention i den svenska politiken, att han hos samma danska regering rekvirerade ansenliga penningbelopp till sin och sina partikamraters undsättning mot det anstormande mösspartiet — sådant hör ju till det för tiden typiska och ur tidsförhållandena förklarliga, men är icke desto bättre.

Förf. har kunnat följa detta intrigspel tack vare sitt grundliga inträngande i källorna, icke blott den officiella diplomatiska korrespondensen, utan även de för en tid som denna mer än vanligt betydelsefulla privata brevserierna, bland vilka de numera i Kulla Gunnarstorps arkiv förvarade breven från Bernstorff till Scheffer varit »den kärna, omkring vilken hela undersökningen efter hand vuxit fram». Genom att låta sin framställning troget smyga sig efter aktstyckena, som i nästan överflödande grad citeras, refereras och analyseras, har förf. gjort det möjligt för läsaren att steg för steg följa de förda underhandlingarna och diskussionerna och även att konstatera de dunkla punkter, som källmaterialets bristfällighet eller frånvaro här och där föranleda.

Gustaf Jacobson.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. Utgivna av Söder-dermanlands fornminnesförening genom I. Fehr. [H.] 17. I. Fehr. Minnesalbum i Strängnäs bibliotek. Redogörelse. Axel Oxenstiernas album. L. C. Tingstadii album. Olof Esplings album. Med 5 facs. pl. — Joh. Palmér, Namnet Strängnäs. Föredrag vid Södermanlands fornminnesförenings sammanträde den 27 maj 1920. Med 1 plankarta i texten.

Faksimileupplagor av äldre svenska tryck. Under redaktion av I. Collijn. 3. Berend von Melens smädeskrift mot Gustaf Vasa av år 1528. I ljustryck utgiven efter det enda hittills påträffade exemplaret tillhörigt universitetsbiblioteket i Jena. Med efterskrift av Gottfr. Carlsson.

Forndomtima. Skriftserie utgiven av O. Lundberg. 3. O. Almgren, Svenska folkets äldsta öden. Ett par inledningskapitel till vår historia. med 28 fig.

Fornt och sentida från Gestrikland. Gestriklands hemslöjdsförening 1921. E. Hagen, Ur Gefle slotts historia. Med 11 illustr.

Föreningens för fornminnes- och hembygdsvård i Sydöstra Skåne skrifter. 1. 1921. Gamla staden Tumathorp eller Tommerup av Sv—d. Med 1 karta o. 9 fig. i texten. — J. Osterman, Till en karta över Cimbrishamn från år 1706. Med 1 karta o. 1 fig. i texten.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1920 (tr. 1921). G. F. L. Sarauw, Skansen Juteskrämman och Kronan på Ryssåsen i Göteborg. Med 2 fig. — W. Berg, Bohusläns historia. D. 2, anm. av K. Mellander.

Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1919—1921. Bd 7: H. 2—4. Redaktör: E. Festin. K. O. Andrén, Norderön. — Från reformationstidevarvet. Ett jämtländskt privatbrev av år 1564 med kommentarier av L. Bygdén. — J. Nordlander, Strider och tvister på gränsen mellan Jämtland och Ångermanland. — L. Bygdén, Kungsnäs gods i Jämtland och dess ägare under medeltiden. Med 2 illustr. — E. Modin, Hogdalssocknarnas kyrkliga minnen. Med flera illustr.

Malmö Fornminnesförening. Minnesskrift 1909—1919 (tr. 1920). Joh. Ljungdahl, Malmö reformatorernas litterära verksamhet. Ett blad ur Malmö stads reformationshistoria. Med 3 illustr. — Undersökningar i Rådhuskällaren i Malmö. Med 10 fig. — A. Platen, Släkten Bager. Med många portr. o. flera stamtavlor. — U. Bellander, Släk-

ten Faxe. Med flera portr. o. stamtavlor. — A. Platen, Släkten Kockum. Med flera portr., illustr. och stamtavlor. — A. Platen, Släkten Snell. Med 3 illustr., 5 portr. o. 4 stamtavlor. — E. Wrangel, Wickenberg och Wickenbergsbilder i Skåne. Med 10 fig. — Malmöhus byggnads historia och framtida användning. Med 22 fig.

Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1920. Utg. genom C. Danholt. S. Erixon, Gestriklands byggnadskultur. Några iakttagelser. Med en karta o. 6 fig. — E. Salvén, Den medeltida skulpturen i Hamrånge kyrkas konstsamling. Med 4 fig.

Meddelanden för bokvänner, 1919, juni. S. Strömbom, Bidrag till svensk regentikonografi. Karl X Gustaf — Karl XII. Med 8 avb.

Nordens Årsbok 1921 utgiven af Norden genom H. Bruhn, Charles Kent, Nils Herlitz. Sv. Tunberg, Fredstanken i Nordens medeltid. Med 2 fig. — P. Munch, De nordiske Stater og Folkenes Forbund. — In Memoriam: L. Dahlgren, Kronprinsessan Margareta av Sverige. Med 1 portr. — V. Spångberg, Alfred Peterson. Med 1 portr. — N. Herlitz, Svensk politik 1920.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. 1921, 2—3. G. Rudbeck, Några äldre svenska bokägaremärken. 1—4. Med 4 fig. — J. L:son Samzelius, Kronologisk gruppuppställning i våra offentliga bibliotek. — S. Larsen, Om konserveringen af Haandskrifter og Arkivalia i Københavns Universitets Bibliotek og Arkiv. Med 13 fig. — I. Collijn, Catechesis græca christianorum, Stockholm 1584. Den antagligen äldsta i Sverige tryckta grekiska boken. Med 1 fig. — O. Granberg, Huru det såg ut i Kungl. Biblioteket två år före Stockholms slotts brand.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1921, 8.** G. Cederschiöld, Den intressantaste av Norges konungar. [Sverre.] — **10.** S. E. Bring, Carolina Rediviva. Några anteckningar till Uppsala universitetsbiblioteks 300-årsjubileum. Med 12 illustr.

Personhistorisk Tidskrift 1921. Årg. 22: H. 2. Från Bendertiden. Casten Feifs brev till Arvid Horn 1710—12. Meddelade av M. Bohnstedt. — Recensioner. E. W. Dahlgren, Ätten De Geer. Stamtaflor öfver samtliga dess grenar från äldsta till närvarande tid, anm. af [J. A. Alm]qu[ist]. — Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. Utg. af L. Weibull, anm. af H. Wijkmark. — Under Lundagårds kronor. Ny samling, anm. af G. C[arl]q[uis]t. — S. Hildebrand, Genealogisk bibliografi 1919.

Rig. 1920, N:o 3—4. J. Sahlgren, Forntida svenska kulturprovinser och kulturvägar. Med 7 fig. — S. Erixon, Koversta by i Gestrikland. Med 1 fig.

Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning 1920. (tr. 1921). Ny följd. Årg. 1. Agne Beijer, Abbé Domenico Michelessi. — J. L:son Samzelius, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1919.

Svenska stadsförbundets tidskrift. 1921, Augusti. N. Herlitz, Städer och stadsbefolkning i Sveriges historia.

Svensk Tidskrift. 1921, 7. E. Hedén, En ensam röst i Ålandsfrågan. — Dagens frågor (Efter valen. — Ministerskiftet och dess innebörd. — Politiken gent emot Finland 1918. — Engelsk-amerikansk brödrasämja.)

Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik. **1921, Juni.** N. F. C. Wikstrand, ..landsfrågans handläggning i Genève. Sammanfattning och aktstycken.

Uppsala universitets årsskrift 1921. Program 2. Edg. Reuterskiöld, Den folkliga vidskepelsen och den svenska katekesen. Ett bidrag till kännedom om svenska kyrkans arbete för folkupplysning.

Värmland förr och nu 1919. Meddelanden från Värmlands natur-, historiska och fornminnesförening. 17. J. Furuskog, Asphyttan, Värmlands äldsta järnbruk. Några drag ur dess historia. — E. Nygren, En bortglömd källa till Värmlands antikvariska topografi.

Östra Göinge Hembygdsförening. Årsbok 1921. P. Johnsson, Torsebro krutbruk. En industriell anläggning med gamla anor. — P. Johnson, Christopher Olsson Angeldorff. En märklig Göingepräst under 1800-talet. — P. Johnsson, Göingeliv under 1700-talet. Anteckningar ur gamla domböcker.

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske Forening 1921. **Femte række. Bd 5: H. 2.** O. A. Johnsen, Gildevæsenet i Norge i middelalderen. — H. Koht, Peder Claussöns Snorre som norsk bondelesning. — Småstykker. N. M. Widerberg, Fra hvilken dag bör kong Erik av Pommerns regjeringsaar regnes at begynde? — Litteratur, anmeldt av J. S. Worm-Müller.

Tilskueren. Redigeret af P. Levin. Chr. Reventlow, Östersöpolitiken og Danmark.

Acta academiæ Aboensis 1921. Humaniora 2. K. J. Hartman, Åländska kongressen och dess förhistoria. 1. Förspelet 1716—1717. — J. V. Tallqvist, Merkantilistiska banksedelteorier.

Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik utgifven af R. F. v. Willebrand. **1921 Juli—augusti.** O. F. Hultman, Finlandssvenskarnas härkomst. En replik till prof. Karsten.

Hem och hembygd. Organ för hembygdsforskningen i Finland. **1919.** M. G. Schybergson, Hembygdsforskare. 1. Olaus Magnus. — **1921 (tr. 1920).** J. Qvist, Hembygdsforskare. 2. Michael Wexionius Gyldenstolpe. Med 1 portr.

Nya Argus. 1921, N:o 10. G. Landtman, Tidräkningens begynnelse och barndom.

Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland. 1921, **H. 4.** K. Benckert, Bidrag till inteckningsinstitutets historia, anm. af A. W. Gadolin.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1914 (tr. 1914—21). K. v. Löwis of Menar, Der Ramerturm an der Rigaschen Stadtmauer. Med 1 karta. — J. Brennsohn, Die Klageschrift des Stadtphysikus Gebhard Heinzel an den Rat in Reval gegen Wanderarzt (1638). — P. Berent, Livonica aus dem Jahren 1566—1626 in einem handtschriftlichen Sammelbande der Kais. Öffentlichen Bibliothek. — B. A. Hollander, Constantin Mettig †. — A. Poelchau, Verzeichnis der seit dem Jahre 1879 veröffentlichen Arbeiten von Constantin Mettig. — H. v. Bruiningh, Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland.

Beiheft zum 17/38. Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft Greifswald. C. Drolshagen, Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster. T. 1. Nach den deutschen und schwedischen Quellen bearbeitet. Gedruckt mit Unterstützung der Gesellschaft von Freunden und Förderern der Universität Greifswald und des Provinziallandtages.

Deutsch-nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1921. W. Georgi, Die Nordgermanen und wir. — W. Ross, Zur Entwicklung der deutsch schwedischen Handelsbeziehungen. – F. Sjöström,

Die Naturschätze Schwedens. — E. v. Hollander, Das Hilfswerk des schwedischen Roten Kreuzes. — E. Hildebrandt, Vom Wesen der skandinavischen Volkshochschule.

Deutsche Politik. Wochenschrift. **1921, 29. Oktober.** R. Neuenhofer, Brantings zweites Kabinett in Schweden.

Historische Zeitschrift 1921. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **3. Folge. Bd 28: H. 3.** E. Troeltsch, Die historische Entwicklungsbegriff in der modernen Geistes- und Lebensphilosophie. 2. Die Marburger Schule, die südwestdeutsche Schule, Simmel. — K. Wenck, Die römische Kurie in der Schilderung eines Würzburger Stiftsherrn aus den Jahren 1263/64. — Miszellen. — Joh. Schultze, Zur Entstehungsgeschichte der Historischen Zeitschrift. — Literaturbericht (bl. a. Fr. Arnheim, Schwedischer Literaturbericht. Von Tilsiter Frieden (1807) bis zum Tode Bernadottes (1844).) — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. R. Kjellén, Grundriss zu einem System der Politik).

Mitteilungen aus der historischen Literatur 1921. N. F. Bd 9: H. 1—2. Fr. Arnheim, Literatur zur Geschichte Finnlands.

Revue des sciences politiques. * **1919, 15 octobre.** P. Vaucher, La reforme constitutionnelle et l'avènement des partis démocratiques en Suède.

Revue Historique. 1921, Juillet—août. L. Homo, Les privilèges administratifs du sénat romain sous l'empire et leur disparition graduelle au cours du 3:e siècle; 1:er article. — P. de Labriolle, Le »mariage spirituel» dans l'antiquité chrétienne. — Bulletin historique. Sciences auxiliaires de l'histoire. Paléographie, diplomatique, bibliographie, divers (1912—1920). par Ph. Lauer. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

41.

Bibliografi 1920.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

7186. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 40. 1920. 239 + 54 s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 12 kr.
Heckscher, E. F., Historia och nationalekonomi.
Almquist, J. E., Den svenska jordbeskattningens historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan. 1—2.
Carlsson, Gottfr., Stockholms blodbad. Några synpunkter och reflexioner.
Wattrang, A., Hvilka voro orsakerna till att tsar Peter under det stora nordiska kriget fick tillfälle att grundlägga och utveckla sin sjömakt i Finska viken?
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

7187. Historisk Tidsskrift utgit av den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 4: H. 6—7. S. 409—579. Kristiania 1919, 20.

7188. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup*. Bd 1: H. 4. S. 317—456 + (2) s. + Litteraturhefte 1916—17. 194 s. Khvn.

7189. **Ahnlund, N.,** Intryck från historikerdagarna i Kristiania.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 185 (13/7), 186 (14/7).

7190. **C[arl]g[re]n, W.,** Det nordiska historikermötet i Kristiania. Ett par reseintryck.
Stockholms-Tidningen 1920, N:o 182 (10/7), 184 (12/7).

7191. **Grauers, Sv.,** Nordiska historikermötet i Kristiania.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1920, N:o 157 A (10/7), 158 (12/7).

7192. **T[unber]g, Sv.,** Den nordiska historikerkongressen i Kristiania.
Hist. Tidskr. 1920, s. 160—163.

7193. **[Törne, P. O. v.],** Historikermötet i Kristiania.
Hist. Tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 102—105.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1917, 1918 och 1919 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

1—210774

7194. **Lithberg, N.,** Rimstavar med rättade gyllental före år 1600.
Fataburen 1920, s. 1—26. Med 6 fig.

7195. **Heckscher, E. F.,** Historia och nationalekonomi.
Hist. Tidskr. 1920, s. 1—22.

7196. **Koht, H.,** Historieskriving og folkevokster.
Norsk historisk videnskab i femtio aar 1869—1919, s. 1—18.

7197. **Reuterskiöld, C. A.,** Statskunskap och »idéhistorisk forskning».
Svensk Humanistisk tidskr. 1919, sp. 110—114.

7198. **Enewald, N.,** Sverige och Finnmarken. Svensk Finnmarkspoliti under äldre tid och den svensk-norska gränsläggningen 1751. Akad. avh. XXII + 261 + (1) s. + 1 karta. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.

7199. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 6. Frihetstidens höjdpunkt och slut. 616 s. Med många illustrationer i texten. En uppl. på bättre papper. D. 4. Karl XI:s och Karls XII:s tid t. o. m. år 1709. 783 s. Den vanliga uppl. har äfven utkommit i häften D. 6: H. 1—3: Malcolm Sinclairs mord. 4—6: Stockholm brinner. 7—9: Rosenkammarens fasor. 10—12: Våran grålle. 13—15: Mi-son på galejan. 16—18: Linné som läkare i Stockholm. Sthlm, Norstedt. Den vanliga uppl. Pr. 7 kr. 25 öre. Häftuppl. 25 öre häftet. Uppl. på bättre papper: 23 kr.

7200. **Historia,** Sveriges, till våra dagar under medverkan av *O. Montelius, Sv. Tunberg, L. Stavenow, A. B. Carlsson, G. R. Fåhræus, Sam Clason, C. Hallendorff, S. J. Boëthius, Fr. Böök* och *A. Romdahl* m. fl. utgiven av *E. Hildebrand* och *L. Stavenow*. D. 1. *O. Montelius,* Forntiden. VIII + 449 s. Med 318 fig. i texten. 4. *E. Hildebrand,* Gustav Vasa. VI + 452 s. + 2 pl. + 1 facs.tr. Med många illustr. o. 2 släkttaflor i texten. Sthlm, Norstedt. D. 1: 14 kr. 50 öre. 4: 20 kr. (Se N:o 6806.)

7201. **Kämpe, Alfr.,** Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar. En krönika. D. 3. 316 + (3) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Frams förlag. Pr. 9 kr. 25 öre.

7202. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. H. 98—119. Bd 4. S. 193—710 + X s. Med 137 fig. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad 1918, 19. Pr. 40 öre häftet.

7203. **Björkman, E.,** Fe. Scedeland, Scedenig.
Namn och bygd 1918, s. 162—168.

7204. **Kock, A.,** Vidare om Skåne och Scadinavia.
Arkiv för nordisk filologi 1919. Ny följd. Bd 32, s. 74—85.

7205. **Lindroth, Hj.,** Skandinavien och Skåne. Ett genmäle.
Namn och bygd 1918, s. 104—112.

7206. **Noreen, Ad.,** Nordens älsta folk- och ortnamn.
Fornvännen 1920, s. 23—50 + 1 karta.

7207. **Noreen, Ad.,** Skandinavien och Skåne.
Studier tillegnade Esaias Tegnér 1918, s. 43—48.

7208. **Söderqvist, O.,** Det svenska namnet och Seveberget. Nya bidrag till frågans belysning.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 123 (6/5).

7209. **Svensson, J. V.,** Ptolemæus' redogörelse för folken på ön Skandia.
Namn och bygd 1919, s. 1—16.

7210. **Ahnlund, N.,** Rumboland.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 230 (27/8).

7211. **Björkman, E.,** Skialf och Skilfing.
Namn och bygd 1919, s. 163—181.

7212. **Friesen, O. v.,** Herulernas bosättning i Skandinavien. En rättshistorisk synpunkt.
Studier tillegnade Esaias Tegnér 1918, s. 484—495.

7213. **Friesen, O. v.,** Forntida utvandringar från Sverige. Föredrag vid Upplands fornminnesförenings högtidssammanträde med anledning av föreningens 50-åriga tillvaro.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1920. [H.] 35, s. VII—XXV.

7214. **Lindqvist, S.,** Den keltiska Hansan eller huvudorsaken till kulturnedgången i Norden vid järnålderns början.
Fornvännen 1920, s. 113—135.

7215. **Nerman, B.,** Hur länge har Ynglingaätten regerat i Sverige?
Studier tillägnade Oscar Almgren 19 9/11 19, s. 285—290.

7216. **Nerman, B.,** Den svenska Ynglingaättens gravar. En översikt och ett program.
Rig 1919, s. 47—62. Med 35 fig.

7217. **Nerman, B.,** Kung Agne och hans död på Agnefit.
Fornvännen 1919 (tr. 1920), s. 143—169. Med 4 fig.

7218. **Koht, H.,** Ynglingkongane i Uppland.
Den 17:de Mai 1918, N:o 72.

7219. **Linderholm, E.,** Vendelshögens konunganamn i socknens 1600-talstradition.
Namn och bygd 1919, s. 36—40.

7220. **Tunberg, Sv.,** Till Svearikets äldsta historia. Några synpunkter.
Fornvännen 1920, s. 146—166.

7221. **Beckman, Nat.,** Våra medeltidskonungars gravar. En smula källkritik.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 337, Söndagsbilaga (12/12).

7222. **Söderberg, Rud.,** Kring Kung Inges borg vid Hornborgasjön.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 302, Söndagsbilaga (7/11).

7223. Bronnen tot de geschiedenis van den Oostzeehandel. Verzameld door *H. A. Poelman.* D. 1. 1122—1499. Stuk. 1—2. XVIII+(1)+1194 s. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff 1917.
Rijks geschiedkundige publicatiën uitgegeven in opdracht van z. exc. den minister van binnenlandsche zaken. 35.

7224. **Frödin, O.,** Alvastrabygden under medeltiden. Arkeologiska undersökningar åren 1916—1918. Akad. afh. [Uppsala.] 135 s.+2 kartor. Med 58 fig. i texten o. 3 bilagor. Sthlm, Fritze 1919. Pr. 6 kr.
Även tryckt i Fornvännen 1918—1919 under titel: »Från det medeltida Alvastra».

7225. **Frödin, O.,** Från det medeltida Alvastra. Undersökningarna åren 1916 och 1917.
Fornvännen 1919, s. 125—198. Med 37 fig.

7226. **Simonsson, I.,** Erik den helige som Stockholms skyddspatron.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1920, s. 1—22. Med 12 fig.

7227. **Grotenfelt, Kust.,** Ruotsalaisten 11:nnellä vuosisadalla Suomeen tekemistä viikintiretkistä. [Svenskarnas vikingatåg till Finland i de: 11:e århundradet.] 10 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27: 8.

7228. **Lindroth, Hj.,** Var dog Birger Jarl?
Fornvännen 1920, s. 105—112. Även i Svenska Dagbladet 1920, N:o 119 (4/6).

7229. **Ahnlund, N.,** Norrlänningarnes resning sommaren 1434. Dess förlopp och minnesmärken i historien och traditionen.
Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919, s. 42—55.
Även separat (1) s. + s. 42—55. Härnösand 1919.

7230. **Lundegård, A.,** Engelbrektsminnet. 1—2.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 199 (27/7), 200 (28/7).
2. Vad vi veta om Engelbrekt.

7231. **Forsstrand, C.,** Kristina Gyllenstierna. Till 400-årsminnet av hennes fosterländska stordåd.
Meddelanden 24 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1920, s. 7—25. Med 4 illustr.

7232. **Carlsson, Gottfr.,** Stockholms blodbad. Några synpunkter och reflexioner.
Hist. Tidskr. 1920, s. 123—144.

7233. För fyrahundra år sedan. Sveriges underkuvande. Av *W.*
Svensk Militär tidskr. 1920, s. 41—46.

7234. **Paul, J.,** Lübeck und die Wasa im 16. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des Unterganges hanseatischer Herrschaft in Schweden. VII + 144 s. Lübeck, Smidt. Pr. 25 m.
Veröffentl. z. Gesch. d. freien u. Hansestadt Lübecks. 5: 1.

7235. **Wigert, V.,** Erik XIV. Hans sinnessjukdom. Historisk-psykiatrisk studie. Med 11 planscher. 198 s. Sthlm, Geber. Pr. 16 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 347 B (22/12) af *N. Ahnlund*; i Dagens Nyheter 1921, N:o 69 (12/3) af *Fr. Svensson.*

7236. **Eneroth, Hj.,** Enno Brandrök en norsk överlöpare-äventyrare i tjänst hos Vasasönerna.
Svenska Dagbladet 1920, N:r 197, Söndagsbilaga (25/7).

7237. **Tawaststjerna, Wern.,** Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika. [Det 25-åriga nordiska kriget. Tiden mellan 1570 och 1590.] XIX + (1) + 784 s. Helsinki 1918—1920. Ett referat af arbetet på tyska medföljer som ett särskilt häfte. 12 s. Helsingfors.
Historiallisia tutkimuksia. 1.

7238. Peder Galts depescher 1622—1624. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande av handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *N. Ahnlund.* (1) + IX + 153 + (1) s. Sthlm. Pr. 15 kr.
Historiska handlingar. D. 26, N:o 1.

7239. Ett bref från Johan Hallenus till Sten Svantesson Bielke, dat. juli 1625. Medd. af *P. Sondén.*
Hist. Tidskr. 1920, s. 102—108.

7240. **Schulz, H.,** Der dreissigjährige Krieg. Th. 1. Bis zum Tode Gustav Adolfs. 158 s. 2. Seit dem Tode Gustav Adolfs. 155 s. Leipzig 1917.
Hauptquellen z. neueren Geschichte. Hrsg. v. E. Brandenburg. H. 22, 23.

7241. **Deuticke, K.,** Die Schlacht bei Lützen 1632. Inaug. Diss. 87 + (1) s. Med 2 plankartor. Giessen 1917.

7242. **Rothert**, Stiftsburg und Flecken Vörden.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Landeskunde von Osnabrück. 1919 (dr. 1920). Bd 42, s. 1—52.
Staden och biskopsdömet Osnabrück eröfrades af svenskarna 1633 och var under svenskt välde ända till freden 1648. Osnabrück styrdes af grefve Gustaf Gustafsson af Wasaborg.

7243. **Sprinchorn, C. K. S.**, Några drag ur Sveriges kolonialpolitik. [Kolonien Nya Sverige.]
Läsning för svenska folket 1920, s. 66—78, 81—93.

7244. **Steckzén, Birg.**, Karl Gustaf Wrangels fälttåg 1646—1647 till och med fördraget i Ulm. Akad. avh. [Lund.] (1) + XV + 160 + (1) s. + 3 kartor. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 6 kr.
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1920, s. 319—320 af [*E. Bratt*].

7245. Svenska riksrådets protokoll med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af riksarkivet genom *Sev. Bergh*. D. 15. 1651—1653. (4) + 571 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr.
Med ett förord af *P. Sondén*.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

7246. **Wittrock, G.**, Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 4—49.

7247. **Warschauer, A.**, Geschichte der Stadt Gnesen, Auf Anregung und mit Unterstützung der städtischen Behörden bearbeitet. VI + (1) + 488 s. Posen 1918.
Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. Bd 30. Kap. 10: Das Zeitalter der Schwedenkriege.

7248. Brieven aan Johan de Witt. D. 1. 1648—1660. Bewerkt door *Rob. Fruin*. Uitgegeven door *N. Japikse*. XVI + 490 + (1) s. Amsterdam 1919.
Werken uitgegeven door het Historisch genootschap.. Derde Ser.: N:o 42.
Brieven van van Beuningen tijdens zijn gezantschap naar Denemarken. (1656—58).

7249. Bescheiden uit vreemde archieven omtrent de groote Nederlandsche zeeoorlogen 1652—1676. Verzameld door *H. T. Colenbrander*. D. 1. 1652—1667. XL + 618 + (2) s. 's-Gravenhage 1919.
Rijks geschiedkundige publicatiën uitgegeven in opdracht van z. exc. den minister van onderwijs kunsten en wetenschappen. Kleine serie 18: D. 1.
Rec. i The English Historical Review 1920, s. 284—286 af *G. H. Firth*.

7250. **Olsen, Joh.**, Svendborg Bys Historie. Samlet og utarbejdet. Udgivet ved Svendborg Amts Museum. 549 + (3) s. Med flera illustr. i texten. Svendborg 1919.
S. 467—472: Den svenske Krig 1658—60.

7251. **Andersen, L.**, Et Overfald paa Aarhus By og Havn fra Sösiden i Svenskekrigen 1657—59.
Aarböger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus stift 1920. [H.] 13, s. 60—72.

7252. **Wimarson, N.**, Karl Gustaf Wrangel och brytningen med Brandenburg 1674.
Hist. Tidskr. 1920, s. 23—35.

7253. **Hein, M.**, Christoph von Brandts relationer om den svenska staten under Karl XI. Öfversättning.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 50—61.

7254. Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920). (1)+335 s.+1 pl. — 1920. (1)+303 s.+1 portr.+1 karta. Med 5 illustr. o. 1 facs.tr. i texten. Lund.
1919 rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 161—162 af *S. E. B[rin]g.*

7255. **Almquist, H.,** Karl XII. Högtidstal vid Göteborgs högskolas minnesfest på 200-årsdagen av konung Karl XII:s död den 30 november 1918.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 48—64.

7256. **Hjärne, H.,** Karl XII från europeisk synpunkt. Föredrag vid Karolinska förbundets minnesfest den 30 november 1918. (Se N:o 6834.)
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 5—16.

7257. **N[ordensva]n, [C. O.],** Sammanfattning av den nyaste Karl XII-forskningens resultat. 1—9.
Svensk Militär tidskr. 1920, s. 6—21, 47—61, 81—96.

7258. **Sjögren, V.,** Konung Carl XII. Historisk-medicinska anteckningar. 22 s. Sthlm, Förf. 1919.

7259. **Stavenow, L.,** Karl XII och det svenska stormaktsväldet. Högtidstal vid Uppsala universitets minnesfest på 200-årsdagen efter konung Karl XII:s död den 30 november 1918.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 17—33.

7260. **Stille, A.,** Tvåhundraårsminnet av Karl XII:s död. Högtidstal vid Lunds universitets minnesfest på 200-årsdagen efter konung Karl XII:s död den 30 november 1918.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 34—47.

7261. **Biens, P.,** Der Durchmarsch schwedischer Truppen während des nordischen Krieges. [Abdruck von Actenstücke aus dem Jahre 1702.]
Zeitschrift des Vereins für die Geschichte der Neumark 1919. H. 37, s. 94—104.

7262. **Wattrang, A.,** Hvilka voro orsakerna till att tsar Peter under det stora nordiska kriget fick tillfälle att grundlägga och utveckla sin sjömakt i Finska viken?
Hist. Tidskr. 1920, s. 145—159.

7263. **Sörensson, P.,** Ur general Meijerfelts dagboksanteckningar. Ett Karl XII:s äventyr i Polen 1706.
Urd 1919, s. 8—11.

7264. Ett brev från Magnus Stenbock. [28/12 1707.] Meddelat af *T. Holm.*
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 147—151.

7265. **Hruchevsky, Mich.,** Abrégé de l'histoire de l'Ukraine. (4)+253+(3) s. Paris, Giard & Brière.
Institut sociologique Ukrainien.
S. 124—131: L'alliance avec la Suède et l'intervention turque.

7266. **Lundberg, B.,** Den franske ambassadören Croissy såsom medlare mellan Karl XII och Fredrik Vilhelm I.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 172—206.

7267. **Ahmed Rafik,** Baltadjy Mehemed pascha och Peter den store 1711—1911. Öfversättning från turkiskan af *K. V. Zetterstéen.*
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 65—171.

7268. **Petri, G.,** Försvaret mot öster 1714—18.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 129—152.

7269. **Berggrén, P. G.,** Karl XII:s galärtransport från Strömstad till Idefjorden och striderna därstädes år 1718.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 153—195. Med 1 karta o. 5 illustr.

7270. **Bring, S. E.,** Bidrag till frågan om Karl XII:s död. 1. (1)+60 s. Med 1 facs.tr. Lund.
Sartryck i 50 ex. ur Karolinska förbundets årsbok 1920.

7271. **Schiötz, Joh.,** Karl XII 1718.
Aftenposten 1918, N:o 585, 602, 619, 624.

7272. **Schürer von Waldheim, M.,** Karl XII:s död.
Det nya Sverige 1920, s. 404—416.

7273. **Schiötz, Joh.,** Armfelt 1718.
Aftenposten 1918, N:o 436, 456, 565.

7274. I Armfelts Karoliners spår. 3—10 januari 1919. Kungl. Jämtlands fältjägareregementes färd i Jämtlands västra fjälltrakter till 200-årsminnet av Armfeltska Karolinernas sista tåg år 1719. Af *O. Wbg.*
På skidor. Årsskrift 1920 (tr. 1919), s. 97—107. Med 9 illustr. o. 1 karta.

7275. **Holmberg, E.,** Några minnen från anno 1719.
Vår Flotta 1919, s. 71—72.

7276. **Leijonhufvud, E.,** Minnesfesten vid Södra Stäket. Onsdagen den 13 augusti 1919.
Meddelanden 24 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1920, s. 26—37+1 pl. Med 5 illustr. i texten.

7277. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till berättelserna om ryssarnas härjningar i Södermanlands kustsocknar 1719.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 324—335.

7278. **Danielson, Hild.,** Sverige och Frankrike 1727—1735. Ett bidrag till belysning av Arvid Horns utrikespolitik. Akad. afh. XVI+363 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh.. Pr. 18 kr.

7279. **Saïd Mehmed Efendi,** Berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733. Inledning och öfversättning af *Joh. Kolmodin.*
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 256—303.

7280. Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utgivna av *S. Leijonhufvud.* XIII+(1)+266 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 27 kr.
1. Journal de la reine Louise Ulrique 1744—1749.
2. Brevväxling mellan Lovisa Ulrika och C. G. Tessin 1745—1753.
3. Handlingar angående brytningen mellan Tessin och hovet 1754.
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 164—166 af *A. W. Essén.*

7281. **Hallendorff, C.,** Lovisa Ulrika och Tessin.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 170 (28/6).

7282. **Hallendorff, C.,** På Drottningholm sommaren 1745.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 171 (29/6).

7283. **Carlquist, G.,** Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—1765. Akad. afh. XXVII+326 s. Lund, Gleerupska Universitets bokh. Pr. 10 kr.

7284. **Friis, Aage,** Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750—1835. Bd 2. Johan Hartvig Ernst Bernstorff i Frederik V:s Konseil. (Udg. med Under-

stöttelse af Carlsbergfondet.) (7) + 429 + (1) s. + 12 pl. Khvn & Kristiania, Gyldendal 1919. Pr. 18 kr.
C. Fr. Scheffers förhållande till J. H. E. Bernstorff behandlas ganska utförligt.
Rec. i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 17—22 af *G. Carlquist*; i Nord. tidskr. (Letterst.) 1920. s. 201—204 af *H. Olrik*.

7285. **Forssell, N.,** Gustaf III:s politiska debut. Bidrag till belysning av 1766—1769 års kris i Sveriges historia.
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 111—131.

7286. **Hennings, B.,** Grevinnan d'Egmont och Gustav III. En romantisk vänskapshistoria. Med 20 illustr. 285 + (3) s. Sthlm, Hökerbergs förlag. Pr. 12 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 341 (16/12) af *N. Forssell*.

7287. **Lindén, K. E.,** Förhållanden och sjukvård under kriget i Finland 1788—1790. 293 s. Helsingfors.
Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H. 74, N:o 2.

7288. **Leijonhufvud, K. K:son,** En af de förnämsta Anjalamännen. [Erik Abraham Leijonhufvud.]
Svensk Militär tidskr. 1920, s. 193—201.

7289. **Söderhjelm, Alm.,** Sverige och den franska revolutionen. Bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhållande i slutet av 1700-talet. D. 1. Gustav III:s tid. (3) + 309 + (1) s. Helsingfors, Söderström. Pr. 50 m.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1920, N:o 256 (3/11) af *Sv. Grauers*; i Nya Argus 1920, s. 124—126 af *G. C[astrén]*.

7290. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. D. 4. 1793—1794. Öfversatt af *Cecilia af Klercker* född *Lewenhaupt*. VIII + 322 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 18 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1920, N:o 347 (22/12) af *T. F[ogelqvis]t*.

7291. **Schybergson, M. G.,** Herrar och bönder på Åland 1808.
Hälsning till Sydvästra Finlands svenska allmoge 1920, s. 5—6.

7292. **Stadius, H.,** Sveaborg.
Arena 1918, s. 235—246. Med 5 illustr.

7293. Länsstyrelsen öfver Åland 1808—1809. 1—2.
Nya Dagligt Allehanda 1920, N:o 279 (15/10), 280 (16/10).

7294. **Grönstedt, Joh.,** Von Greiffska papperen.
Grönstedt, J., Sedt och hördt i Stockholm. D. 2, s. 35—42.

7295. **Trolle, C. H.,** En svensk suveräns äventyr i landsflykt. [Gustaf IV Adolf.]
Dagens Nyheter 1920, N:o 274, Bihang till söndagsnumret (10/10).

7296. **Johnsson, P.,** Från riksdagen i Örebro 1810.
Johnsson, P., Ur Närkesbygdens krönika, s. 196—204.

7297. **Ramsay, G. A.,** Utdrag ur G. A. Ramsays dagbok under fälttåget i Tyskland 1813. Medd. af *P. O. v. T[örne]*. 2—3.
Hist. tidskr. för Finland 1919. Årg. 4, s. 216—231; 5, s. 28—38.

7298. **Aberstén, S.,** 1815 års judefäjd i Sverige.
Tidsskr. för Jödisk Historie og Literatur 1920. Bd 2, s. 69—105.

7299. Carl Johans breve til statsraad Jonas Collett. [1819—36.] Saml. 1—7.
Tidens Tegns Lördagsavis 1920, N:o 23 (5/6), 24 (12/6), 25 (19/6), 26 (26/6), 28 (10/7), 29 (17/7), 30 (24/7).
Saml. 1: Riksretssaken i 1827. — Carl Johan om sine rettigheder ifølge Kielertraktaten.

2: Teateruroligheterne i Kristiania 4 november 1827.— Rotteplagen i Tröndelagen. — Carl Johan om embedsutnævnelserne i Norge.
3: Kongen truer med censur. — Han stoler paa professorernes indflydelse paa studenterne som vil feire 17:de mai. — Christian Magnus Falsens pension.
4: Kongen er uenig med Kristianiaborgerne og stortinget om 17 mai. — Torvslaget. — Brand i Fredriksstad og i Bergen i 1830.
5: Carl Johan om magtfordelingen mellem konge och storting. — Koleraen i 30-aarene. — Urolighcterne i Kristianssand.
6: Landet trues av kolera og nöd, barkebrödvinteren.
7: Carl Johan viser Norge ett varmt hjerte og en rund haand i nöden.

7300. **Mellander, K.,** En parlamentarisk opinionsyttring från Sverige i den italienska frågan 1859.
Ver sacrum (Göteborg) 1917, s. 139—147.

7301. **Magnusson, Gerh.,** Socialdemokratien i Sverige. D. 1. I brytningstider. (6) + 424 s. + 4 färgtrycksplanscher. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 312 (17/11) af *E. H. Thörnberg.*

7302. **Nekludoff, A.,** La semaine tragique à la cour du roi Gustave V.
Revue des deux mondes 1920. 6:e periode. T. 55, s. 339—371.

7303. **Forss, Br.,** Tyskarnas ankomst till Åland mars 1918.
Arena 1920, s. 136—149.

7304. **Andersson, O.,** Bidrag till kännedom om Ålandsfrågans uppkomst och stämningen på Åland 1917—1918. 91 s. Helsingfors, H. Schildt. Pr. 2 kr. 85 öre.

7305. **Andersson, O.,** Les origines de la question d'Aland. L'Aland en 1917—1918. 72 s. Helsingfors.

7306. **Bonsdorff, C. v.,** Ålands ställning under »svenska tiden». 16 s. Helsingfors, Söderström 1919. Pr. 2 m.
Striden om Ålandsöarna. 1.

7307. **Bonsdorff, C. v.,** Ålands ställning under Finlands förening med Sverige.
Åland. Rättsvetenskapliga och historiska synpunkter, s. 87—146.

7308. **C[astrén], G.,** Åland.
Nya Argus 1920, s. 115—116.

7309. **Denier, J.,** La vérité sur la question des îles d'Aland. 29 s. Paris 1919.

7310. **Dokument,** Ett betydelsefullt, i frågan om Ålandsöarna. Gustaf IV Adolfs egenhändiga fullmakt för den sista svenska landshövdingen på Åland.
Dagens tidning 1920, N:o 238 (13/10).

7311. **Ekengren, W. A. F.,** The Åland question.
The American-Scandinavian Review 1920. Vol. 8, s. 919—920.

7312. **Grotenfelt, Kust.,** Då Åland för tvåhundra år sedan skulle skiljas från Finland och förenas med Sverige.
Hufvudstadsbladet 1920, maj.

7313. **Hedvall, Y.,** Sweden, Finland and Åland.
The American-Scandinavian Review 1920. Vol. 8, s. 101—104. Med 4 illustr.

7314. **Hermanson, R.,** I Ålandsfrågan.
Åland. Rättsvetenskapliga och historiska synpunkter, s. 1—86.

7315. **Hirn, Y.,** Le principe des nationalités appliqué aux iles d'Åland. 12 s. Paris 1919.
Action nationale 1919.

7316. **Hjärne, H.,** Ålandsfrågans innebörd.
Finsk tidskr. 1920. T. 88, s. 93—112. Äfven i *Hjärne, H.,* Finländska frågor, s. 92—118.

7317. **Hjärne, H.,** Quelques points essentiels de la question d'Åland. 21 s. Helsinki.
Traduction d'un article paru dans le Finsk Tidskrift février 1920.

7318. **Hjärne, H.,** Ålänningarnas självbestämningsrätt.
Hjärne, H., Finländska frågor, s. 85—91.

7319. **Höijer, O.,** Les îles d'Aland dans le passé et dans le présent.
Le Correspondant 1919. T. 274, s. 483—505.

7320. **Johnson, Alex. J.,** The Åland question before the peace conference. 18 s. Chicago 1919.

7321. **Lesch, Br.,** Ålands hav och Finlands rätt.
Hälsning till sydvästra Finlands svenska allmoge 1918, s. 9—13.

7322. **Lille, A.,** Ett halvt år såsom Finlands pressrepresentant i Sverige. Utredande och polemiska uppsatser. 280 + (4) s. Helsingfors, H. Schildt 1919. Pr. 25 m.

7323. **Lindblom, Alg.,** Finlands rätt till Åland. Var finnes åtkomsthandlingarna?
Svenska Dagbladet 1920, N:o 183, Söndagsbilaga (11/7).
Rec. i Hufvudstadsbladet 1920 (16/7).

7324. **Nordenstreng, R.,** Ålandsfrågans rätta sammanhang. 1—2.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 38 (9/2), 39 (10/2).

7325. **Prothero, G. W.,** The Åland island. IV + (2) + 37 s. London.
Handbook prepared under the direction of the historical section of the foreign office N:o 48.
Rec. i Hufvudstadsbladet 1920 (23/7) af *J. J. S.*

7326. **Question,** The, of the Åland islands. Some data presented to the peace conference by the Swedish delegates. 24 s. U. o. o. å.

7327. **Question,** La, des îles d'Aland.
L'Europe nouvelle 1920. 3me année, s. 995—996.

7328. **Question,** La, des îles d'Aland (octobre 1920). IV + 127 + (2) s. Helsingfors.
Documents diplomatiques publiées par le ministère des affaires étrangères.

7329. **Question,** La, d'Aland. Juin 1920. 6 s. + 1 karta. Helsinki.

7330. **Question,** La, des iles d'Aland au point de vue stratégique. 7 s. Helsinki.

7331. **Schybergson, E.,** Politiska bekymmer. 5. Randstatskonferensen. Ålandsfrågan. De ryska generalernas nederlag. Amnestien.
Finsk tidskr. 1920. T. 88, s. 40—43.

7332. **Sederholm, J. J.,** La question d'Aland. Considérations par un Finlandais de race suédoise. 62 s. Avec 4 fig. Helsingfors.

7333. **Seippel, Alexand.,** Åland.
Tidens Tegn 1920 (24/7).

7334. **Sjöstedt, E.,** La question des iles d'Aland.
La paix des peuples 1919, 25 mars.

7335. **Staël von Holstein, L.,** Åland och folkrätten.
Det nya Sverige 1920, s. 234—241.

7336. **Staël von Holstein, L.,** Ålandsfrågan inför folkförbundet.
Det nya Sverige 1920, s. 489—505.

7337. **Theslöff, G. H.,** A Finnish view of the Åland problem.
The American-Scandinavian Review 1920. Vol. 8, s. 767—770.

7338. **Törngren, Ad.,** Utrikesministeriets hvita bok i Ålandsfrågan.
Finsk tidskr. 1920. T. 89, s. 278—284.

7339. **Uggla, J.,** La question des îles d'Aland.
La paix des peuples 1919. Année 1, s. 422—435 + 1 karta.

7340. **Vad** gamla akter förtälja om Åland. En dagspolitisk fråga i arkivalisk belysning.
Dagens Nyheter 1920, N:o 163, Söndagsbilaga (20/6).
Innehåller bl. a. facsimile-aftryck af några gamla handlingar, som röra Åland.

7341. **Wennberg, Sv.,** Åland.
Dagens Tidning 1920, N:o 241 (16/10).

7342. **Åland.** Les îles d'Aland. Mémoires adressés par le gouvernement Suédois au conseil de la société des nations et à la commission internationale de juristes. Juillet—août 1920. 1 + II + 115 s. — 2ème tirage augmenté d'un appendice contenant le rapport de la commission internationale de juristes et une résolution du conseil de la société des nations septembre 1920. (1) + XI + 138 + (1) s. Sthlm.
Documents diplomatiques publiées par le ministère des affaires étrangères. (Delvis detsamma som N:o 7347.)

7343. **Åland.** Rättsvetenskapliga och historiska synpunkter. (1) + 146 + (1) s. Helsingfors.
Innehåller: R. Hermanson, I Ålandsfrågan o. C. v. Bonsdorff, Ålands ställning under Finlands förening med Sverige.

7344. **Åland.** Three authoritative statements on the Åland dispute. June 1920. 17 s. Helsinki.
(Artiklar av *R. A. Wrede, Hj. J. Procopé, R. Hermanson.*)

7345. **Åland** utgjorde eget län vid avträdandet.
Dagens tidning 1920, N:o 237 (12/10).

7346. **Åland-question,** The, and the rights of Finland. A memorandum by a number of Finnish jurists and historians. 37 s. Helsingfors. Äfven på franska. 39 s. Helsingfors. (Se N:o 7348.)

7347. **Ålandsfrågan** inför nationernas förbund. Svenska regeringens inlagor till förbundsrådet och till den internationella juristkommissionen, jämte bihang innehållande juristkommissionens och den brittiske representantens i rådet utlåtanden samt rådets på grund därav fattade beslut. (Juli—september 1920.) Titel och text äfven på franska. V + 289 s. Sthlm. Pr. 5 kr.
Diplomatiska aktstycken utgivna av kungl. utrikesdepartementet. (Se N:o 7342.)

7348. **Ålandsfrågan** och Finlands rätt. 37 s. Helsingfors, H. Schildt. Pr. 5 m.
Frågor för dagen. 24. (Se N:o 7346.)

7349. **Ålands-nummer.** Politisk utsikt. — Topografi. — Forhistoriske minner. — Historiske minner. — Noen ord om Mariehamn.
Folkebladet 1920, s. 189—204. Med 16 illustr. 4:o.

7350. **Berlin, K.,** Norden og Folkenes Forbund.
Gads Danske Magasin 1920, s. 649—656.

7351. **Höijer, O.,** Le scandinavisme dans le passé et dans le présent. 72 s. Paris 1919.

7352. **Hjärne, H.,** Det nutida Ryssland och Sverige. Ett föredrag. 1—2.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 335 (10/12), 336 (11/12).

7353. **Söderberg, V.,** Svensk utrikespolitik efter världskriget.
Svensk tidskr. 1920, s. 1—11.

7354. Förslag till konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning avgivet den 21 december 1918 av därtill utsedda svenska och norska delegerade. XIV + 195 s. 4:o. Sthlm 1919.

Biografi och genealogi.

7355. **De Brun, Fr.,** Stockholms borgmästare och rådmän i äldre tid. tillägg och rättelser till festskriften Stockholms rådhus och råd. 2. (Se N:o 6688.)
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 132—144.

7356. **Forsstrand, C.,** Karoliner i fredliga värv.
Urd 1919, s. 12—15. Med 1 portr. o. 1 illustr.

7357. **Fries, Ellen,** Svenska kvinnor. 2:a omarbetade uppl. utgiven av *S. Björklund.* VI + 470 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr.
Innehåller bl. a. biografier öfver följande personer: Den heliga Birgitta, Kristina Gyllenstierna, Karin Månsdotter, Katarina af Pfalz, Ebba Brahe och drottning Kristina.

7358. **Hedén, E.,** Gestalter ur Sveriges nyare historia. 2 Emil Key och lantmannapartiet. — 3. Adolf Hedin. — 4. Harald Hjärne.
Samtiden 1920. Aarg. 31, s. 34—53, 171—192, 337—363.

7359. **Hillgren, Br.,** Några Vallonsläkter och Delsbosläkter. Anteckningar ur Ö. Lövsta, Wässlands, Tierps och Delsbo kyrkböcker. 30 s. Sthlm. E. Hemlins bokh. 1919. Pr. 12 kr. Tr. i 100 exemplar.

7360. **Indebetou, Gov.,** Bergshögskolans elever under dess första 100-årsperiod. Porträtt och biografier. 389 s. Med många portr. i texten. Sthlm (tr. i Uppsala), Teknologföreningens förlag 1919. Pr. inb. 50 kr.

7361. **Lewenhaupt, A.,** Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar. D. 1. IV + 373 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 40 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1920, s. 170—171 af *E. N*[*aumann*].

7362. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist. S. J. Boëthius, E. Naumann, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör *B. Boëthius.* H. 8—10. Arwidsson—Becker. S. 321—799. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.

7363. **Matrikel,** Uppsala universitets. 7. 1710—1720. På uppdrag af universitetets rektor utgifven af *A. B. Carlsson.* S. 71—138. Uppsala. Akademiska bokh. Pr. 3 kr.
Uppsala universitets årsskr. 1920. Progr. 1.

7364. **Präster** och klockare i Hammerdal. Af —*n.*
Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1920, s. 94—102. Med 1 illustr.

7365. **Westerlund, J. A., och Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. D. 4: H. 1. 134 s. Linköping, Förf. Pr. 8 kr.

7366. **Dalgren, L. E.,** *Ernst Moritz Arndt* och Sverige. 130 + (1) s. + 1 portr. Västervik, Förf. Pr. 5 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 260, Söndagsbilaga ([26]/9) af *Vsbg:* i Stockholms Dagblad 1920 ([4]/7) af *B. Boëthius.*

7367. **Swahn, W.,** *Beylon,* tre svenska hovs förtrogne. Historien om Sveriges store okände.
Julkvällen 1918. Med 10 illustr.

7368. **Fries, Ellen,** *Den heliga Birgitta.*
Fries Ellen, Svenska kvinnor. 2:a uppl. s. 1—53.

7369. **Gronberger, Sv. M.,** St. Bridget of Sweden. A chapter of mediæval church history. Edited by *J. J. Walsh.* (54) s. Washington 1917.
Publications of the writers club of Washington. Vol. 1: N:o 2.
Reprinted from The American catholic quarterly review. Vol. 42, N:o 165, pp. 97—148, Philadelphia, january, 1917.

7370. **Hjärne, H.,** *Per Brahes* minne.
Hjärne, H., Finländska frågor, s. 13—18.

7371. **Backlund, Sv.,** *Hjalmar Branting.* 105 + (1) s. + 8 portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr.
Svenskar.

7372. **Magnusson, G.,** Hjalmar Branting.
Ord och Bild 1920, s. 647—653. Med 1 portr. o. 5 portr. i texten.

7373. **Thyselius, E.,** Hjalmar Branting politikern, människan och publicisten. 29 s. Med flera portr. i texten. Sthlm, Bokförlaget Nutiden. Pr. 50 öre.
Föregångsmän.

7374. **Baeckström, A.,** *Carlbergsalbumet* (1638—1732).
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 37—55. Med 8 fig.

7375. **Danielson-Kalmari, J. R.,** *Antti Chydenius* sosiaalipoliitikkona.
Historiallinen Aikauskirja 1917, s. 87—95.

7376. **Dardel, Fr. v.,** Dagboksanteckningar 1881—1885. Utg. af *N. v. D[ardel].* (2) + 280 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 24 kr.

7377. **Dahlgren, E. W.,** Ätten *De Geer.* Stamtaflor öfver samtliga dess grenar från äldsta till närvarande tid. 114 + (2) s. + 10 pl. 4:o. Uppsala. Tr. i 250 exemplar. Ej i bokhandeln.

7378. **Dickson, Rob.,** Minnen. XII + 242 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Riksdagsman i första kammaren 1892—1903.

7379. Geijers ungdomsbrev. Familjebrev av *Erik Gustaf Geijer.* Utgivna av *H. Schück.* 2:a tillökade uppl. XX + 337 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 14 kr.

7380. **En** Stockholmskrönika ur *C. C. Gjörwells* brev. 1757—1778. Med en inledning utgiven av *O. Sylwan.* LI + 258 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 14 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1920, N:o 347 ([22]/12) af *T. F[ogelqvis]t.*

7381. **Ahnlund, O.,** Prosten *Nils Grubb.* Kyrkoherde i Umeå pastorat 1713—1724. (Föredrag vid stiftsmötet i Umeå landsförsamling den 3 sept. 1920.)
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1920. Årg. 7, s. 64—75. Med 2 illustr. i texten.

7382. **Grauers, Sv.,** *Arvid Bernhard Horn.* Biografisk studie. 1. 1664—1713. Akad. avh. XXVIII + 291 + (1) s. Göteborg, Pehrssons förlag. Pr. 12 kr.
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 163—164 af *P. S[ören-son]*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1920, N:o 138 (17/6) af *K. Mellander.*

7383. **Burg, P.,** Die schöne Gräfin *Königsmarck.* Ein bewegtes Frauenleben um die Wende des 17. Jahrhunderts aus den Briefen, Akten, Urkunden und glaubwürdigen Überlieferungen. IX + 446 s. + 19 portr o. illustr. Braunschweig, Georg Westermann 1919.

7384. **Schück, H.,** *Messenius.* Några blad ur Vasatidens kulturhistoria 320 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr. 50 öre.
Särtryck ur Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 31, s. 67—386.
Rec. i Dagens Nyheter 1920, N:o 327 (2/12) af *T. F[ogelqvis]t*; i Svenska Dagbladet 1920, N:o 343 A (18/12) af *N. Ahnlund.*

7385. **Sprinchorn, C. K. S.,** *John Norcross,* svensk kapare, europeisk äventyrare, dansk statsfånge. Ur gamla papper och böcker. 152 s. + 1 portr. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 8 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 309, Söndagsbilaga (14/11) af *C. F[orsstrand].*

7386. **Kock, E.,** Till *Benedictus Olai* släktförbindelser.
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 1—4.

7387. **Pauli, J.,** Adliga ätten *Pauli* (Paul von Nagerschigg). En släkts öden under fyra århundraden 1500—1920. XVI + 405 s. + 6 släkttaflor. + 14 portr. o. portr.sidor + 1 facs.tr. Med 177 fig. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 45 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 347 B (22/12) af *C. F[orsstrand].*

7388. **Johnsson, P.,** En förrädares lön. [*Petrus Petrosa.*]
Johnsson, P., Ur Närkesbygdens krönika, s. 22—28.

7389. **Reuterdahl, H.,** Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. [Utg. af *L. Weibull*]. XIV + 424 s. + 1 portr. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 17 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 347 A (22/12) af *C. Hallendorff*; i Dagens Nyheter 1920, N:o 348 (23/12) af *T. F[ogelqvis]t*; i Kristendomen och vår tid 1921. Årg. 16, s. 51—53 af *O. L[ewa]n.*

7390. **Forsstrand, C.,** *Sven Rinman.* Minnesteckning till 200-årsdagen av hans födelse, på uppdrag av jernkontoret. (6) + 136 + 5 portr. + 1 pl. 4:o. Sthlm, Geber. Pr. 15 kr.
Rec. i Stockholms-Tidningen 1920 (6/6) af *S. E. Bring.* Äfven separ. 2 s. 4:o. Sthlm; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1920, N:o 134 B (12/6) af [*A.*] *Å[hman].*

7391. **Lindblad, C. S.,** Ur ögonvittnenas mun. (Några vittnesbörd om *H. Schartaus* personlighet.)
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1920. Årg. 10, s. 15—35. Med 5 portr. i texten.

7392. **Anders Schönbergs** bref till bergsrådet Adlerwald. Utgifna af *Sam. Kellin.* Med biografi öfver Schönberg samt personregister af *O. Wieselgren.* (1) + 142 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr.

7393. **Seulenberg, H. M. v.,** I rysk fångenskap. En svensk karolins äventyr i det stora tsarriket under 1700-talet. Ur *Henrik Mattias von Seulenbergs* papper meddelat av *P. Johnsson.* 60 s. Wexiö 1918.

7394. **Berg, Tor,** *Johan Skytte,* hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Akad. avh. XXXII + 308 + (1) s. Sthlm, Bonnier. Pr. 18 kr.
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 156—160 af *Sv. Tunberg.*

7395. **Carlsson, Gottfr.,** Till de medeltida *Stureätternas* genealogi. 1—2.
Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 89—106.
1. Sjöbladsättens ursprung. 2. Släkttabeller. A. Anund Stures släkt. B. Magnus Stures (gumsehuvud) släkt.

7396. **Lannér, R.,** Biskop *Jesper Svedberg* som visitator i Vadsbo.
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1919. H. 2, s. 5—15.

7397. **Holmquist, Hj.,** Från *Swedenborgs* naturvetenskapliga och naturfilosofiska period. Föredrag vid kyrkohistoriska samfundets årsfest den 18 januari 1913.
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 3. 1913 (tr. 1920), s. 1—55.

7398. En gammal herrgård. Baldersnäs. *Carl Fredrik Wærn.* Familjepapper ur Baldersnäs arkiv sammanförda och utgivna av *Elisabeth Wærn-Bugge.* VIII + 493 + (2) s. + 1 pl. Med 26 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 24 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 337, Söndagsbilaga (12/12) af *C. F[orsstrand]*; i Dagens Nyheter 1920, N:o 348 (23/12) af *T. F[ogelqvist].*

7399. **Söderberg, E. N.,** *Petrus Wasenius.* En herde- och kulturbild från 1700-talet. 170 + (2) s. + 2 pl. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokf. Pr. 4 kr. 25 öre.

7400. **Ahnlund, N.,** *Vivallius* och Gyllenstiernorna. Riksadel och emigrantadel under de svenska och polska Vasarnas kamp.
Svensk tidskr. 1919, s. 32—45. Med 2 illustr.

Heraldik och numismatik.

7401. **Hallberg, Maur.,** Några anteckningar om Åbo mynten. 99 + (1) + 2 pl. s. Helsingfors, H. Schildt 1919. Pr. 25 m.
Rec. i Nya Argus 1920, s. 17—18 af *L [O. Th] T[udeer].*

7402. **Läffler, L. Fr.,** Ortsnamnsforskningen och några Olof-Skötkonungsmynt.
Namn och bygd 1918, s. 129—155. Med 6 fig.

7403. **Läffler, L. Fr.,** Ännu en svensk myntpräglare, sannolikt hos Olof Skötkonung
Numismatiska meddelanden 1918. H. 21, s. 96—109. Med illustr.

Krigshistoria.

7404. **Ahnlund, N.,** Vikstensfyndets gåta löst: »Vraket är Riksnyckelens». Vad urkunderna förtälja. De historiska källorna ge klart besked: Regalskeppet Riksnyckeln från Danziger redd och lastat med kanoner rände i rykande storm natten den 5—6 sept. 1628 mot Vikstens klippa, sönderslogs och sjönk på fyra famnars djup. Nitton man av besättningen omkommo.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 192 (20/7). Äfven i Hist. Tidskr. 1920, s. 164—165.

7405. **Ahnlund, N.,** »Riksnyckelns» polska kanoner och vojvoden Jan Weiher.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 197 A (25/7).

7406. **Ahnlund, N.,** Ett storhetsminne i Stockholms hamn. Örlogsman från 1628 på Strömmens botten. Vasen ett av Gustav Adolfs stoltaste krigsskepp.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 232, Söndagsbilaga (29/8).

7407. **Bergman, J.,** Ny intressant inskrift på Vikstenskanonen tolkad.
Dagens Nyheter 1920, N:o 228 (25/8).

7408. **Holm, Torst.,** Några drag ur Kungl. Västmanlands regementes historia. På grundvalen av till förfogande ställt forskningsmaterial sammanfattade. 87 + (6) s. + 1 karta. Med flera portr. o. illustr. i texten. Västerås 1919.

7409. **Kindberg, A.,** Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 2: Okt. 1814—1901 samt lefnadsteckningar. 337 s. + 1 portr. + 3 pl. Med många illustr. o. portr. i texten. Sthlm, Förf. 1919. Pr. 20 kr.
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1920, s. 94—95 af [*E. Bratt*].

7410. **Kuylenstierna, O.,** Märkliga föremål i Artillerimuseum.
Urd 1919, s. 30—34. Med 8 illustr.

7411. **Kuylenstierna, O.,** Våra Lützenreliker.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 130 (16/5).

7412. **Malling, H.,** Kungl. Västgöta regementes äreminnen. 95 + (1) s. Med flera illustr. o. kartor i texten. Göteborg 1919.

7413. **Malmberg, H.,** Vår härordningsfråga 1809—1920. Kort historik. 67 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2 kr. 50 öre.
Vårt försvar. Skrifter utgifna af Allmänna försvarsföreningen 1920.

7414. **Marcia** Carolus XII, Svecorum rex, Lifgardet 1707. Nyupptäckt Karl XII:s marsch. Krigsbyte som återbördats.
Dagens Nyheter 1920, N:o 176. Bihang till söndagsnumret (4/7).

7415. **Munthe, L. W:son.,** Stockholms befästningsfråga under nyare tiden.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1920, s. 89—145. Med 3 fig.

7416. **Nilsson, Gun.,** Arvid Faxe. Navalhygienens målsman under kungl. örlogsflottans sista storhetstid.
Tidskr. i sjöväsendet 1919, s. 143—169.

7417. **Nordensvan, C. O.,** Svenska armén åren 1709—1718.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 207—252.

7418. **Nordensvan, C. O.,** Svenska arméns regementen 1700—1718.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 62—94.

7419. **Segelcke, C.,** Blade af 3. Dragon-Regiments Historie. 1670—1920. Udgivet i Anledning af Regimentets 250-aars Jubilæum. 64 + (4) s + 1 portr. + 5 pl. + 9 pl.sidor. Khvn. Pr. 6 kr.

Litteratur- och konsthistoria.

7420. **Ambrosiani, S.,** Översikt av kyrkornas byggnadshistoria på Gottlands landsbygd.
Studier tillägnade Oscar Almgren 19 9/11 19, s. 113—123. Med 10 fig.

7421. **Bæckström, Arv.,** Till tyska kyrkans (Christine kyrkas) i Göteborg byggnadshistoria. Notiser.
Ver sacrum (Göteborg) 1917, s. 188—213. Med 14 fig.

7422. **Boëthius, A.,** »Oxen i Sjöga». Några ord om Vika kyrka och dess evangelistsymboler.
Svensk tidskr. 1920, s. 287—293. Med 7 illustr.

7423. **Boëthius, G.,** Studier i Västerås domkyrkas byggnadshistoria.
Fornvännen 1919 (tr. 1920), s. 170—188. Med 6 fig.

7424. **Fischer, E.,** Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden. 159+(1) s. Med 118 fig. Uppsala, L. Norblads bokh. Pr. 8 kr.

7425. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 11. Författat af *Aug. Hahr* o. *P. A. Olsson*. Sandby och Hofdala. Avbildningar och text. 42 s. Med 19 fig. Fol. — 12. Uppmätningsritningar utförda av *Gustaf Lindgren j:r* o. *P. A. Olsson*, 20 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 30 kr.

7426. **Hahr, Aug.,** Kring Gustaf III:s-porträtten av Lorenz Pasch d. y.
Ord och Bild 1920, s. 401—415. Med 10 portr.

7427. **Hahr, Aug.,** Studier i Vasatidens konst och andra nordiska renässansstudier. Med 101 illustrationer. 268+(3) s. Uppsala (tr. i Sthlm), Lindblads förl. Pr. 17 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 337, Söndagsbilaga (12/12) af *R. Josephson*.

7428. **Hildén, H.,** Studier af naturen i stormaktstidens verklighet och dikt. Akad. afh. 211+(1) s. Helsingfors, Söderström. Pr. 10 m.

7429. **Hofrén, E.,** En grupp norrländska portaler och deras mästare.
Fataburen 1919, s. 97—113. Med 10 fig.

7430. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-Hist.- o. Ant.-Akad. utgivet av *S. Curman* o. *J. Roosval*. Stockholms kyrkor. Bd 3: H. 2. Hedvig Eleonora kyrka utarbetat av *Efr. Lundmark*. IV s.+s. 127—316+ 2 pl. Med 195 fig. — Dalarne. Bd 1: H. 2. Falu domsagas norra tingslag utarbetat av *G. Boëthius*. (3) s.+s. 147—324. Med 197 fig. — Uppland Bd 4: H. 2. Semminghundra härad bearbet. av *R. Josephson* och *Ingeb. Wilcke-Lindqvist*. VII + IV + II s. + s. 203—520. Med 290 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. Stockholms kyrkor. Bd 3: H. 2: 14 kr. Dalarne. Bd. 1: H. 2: 12 kr. Uppland Bd 4: H. 2: 17 kr.

7431. **Lamm, M.,** Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. D. 1. XI + 482 s. 2. XI + 600 s. Sthlm, Geber 1918, 20. D. 1: 17 kr. 2: 36 kr.
D. 2 rec. i Dagens Nyheter 1920, N:o 342 (17/12) af *T. F[ogelqvis]t* under titel: En kulturhistorisk forskningsbragd.

7432. **Lundmark, Efr.,** Gottlands medeltida konst.
Ord och Bild 1920, s. 289—306. Med 17 illustr.

7433. **Löfström, K.,** Stockholms fasadgubbar. Våra husväggars porträttgalleri.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1920, s. 146—162. Med 10 fig.

7434. **Olsson, M.,** Lennart Torstenssons grav i Riddarholmskyrkan.
Urd 1919, s. 3—7. Med 5 illustr.

7435. **Olsson, M.,** Äldsta Vasaättens grav i Riddarholmskyrkan.
Studier tillägnade Oscar Almgren $19\frac{9}{11}19$, s. 124—136. Med 9 fig.

7436. **P[etersso]n, K.,** Svensk historia i poetisk omdiktning. Två engelska Gustaf Vasa-dramer från 1700-talet. 1—2.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1920, N:o 237 (12/10), 240 (15/10).

7437. **Quennerstedt, Aug.,** Ett porträtt af Karl XII från 1702.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 1—3 + 1 portr.

7438. **Roosval, J.,** Georgius redivivus.
Svensk tidskr. 1920, s. 465—473. Med 5 fig.

7439. **Silfverstolpe, G. M.,** Ett 1600-talsprojekt till mausoleum för Gustaf II Adolf.
Rig 1920, s. 8—13. Med 1 fig. Äfven i studier tillägnade Oscar Almgren $19\frac{9}{11}19$, s. 8—13.

7440. **Thordeman, B.,** Alsnö hus. Ett svenskt medeltidspalats i sitt konsthistoriska sammanhang. Akad. afh. [Uppsala.] IV + (2) + 194 + (15) s. + 32 pl. Med 82 fig. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr.
K. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 274 B., Söndagsbilaga (10/10) af *E. Klein;* i Hist. Tidskr. 1920, s. 169—170 af *Gottfr. C[arlsso]n.*

7441. **Thordeman, B.,** Förhistoriska hustyper i Norden.
Studier tillägnade Oscar Almgren $19\frac{9}{11}19$, s. 269—280. Med 8 fig.

7442. **Ugglas, C. R. af,** »Ecclesia lignea infra muros» vid Uppsala domkyrka.
Fornvännen 1918, s. 223—232.

7443. **Up[mar]k, [G.],** Karl XII:s dryckeskanna.
Fataburen 1919, s. 148—151. Med 7 fig.

7444. **Wrangel, F. U.,** Kring drottning Kristinas ryttarporträtt i Pradomuseet.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 124, Söndagsbilaga (9/5).

7445. **Wåhlin, H.,** Sankt Göran och Bernt Notke.
Ord och Bild 1920, s. 65—80. Med 2 pl. o. 15 illustr. i texten.

7446. **Östman, N.,** Förteckning över Stockholmsbilder. 3. Inledning till Stockholmsbilderna i Erik Dahlberghs Suecia antiqua et hodierna.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1920, s. 23—51. Med 14 fig.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

7447. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 2. S. 345—544. 3: H. 3. S. 93—134. Sthlm. Pr. för bägge häft. tillsammans 10 kr.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 6.

7448. **Almquist, J. E.,** Den svenska jordbeskattningens historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan. 1. (1700—1756). 2. (1757—1800).
Hist. Tidskr. 1920, s. 51—101, 179—210.

7449. **Bergström, P. R.,** Om stadgad åborätt. Kameralhistorisk utredning efter offentligt uppdrag verkställd. D. 1. IV+(1)+318 s. 2. Författningar med motiv m. m. XV+(2)+731 s. 4:o. Sthlm 1920, 19.

7450. **Brusewitz, A.,** De tillfälliga utskottens ställning inom det svenska utskottsväsendet.
Statsvetenskaplig tidskr. 1920. Årg. 23, s. 1—21.

7451. **Cavalli, H.,** Arbetsfördelningen mellan de svenska statsdepartementen efter 1840. Studier rörande den departementala reformrörelsen. Akad. afh. [Uppsala.] XII+359 s. [Med 5 bilagor.] Malmö, Förlagsaktiebolaget. Pr. 10 kr.
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1920. Årg. 23, s. 389—393 af *A. B[rusewit]z*.

7452. **Edén, N.,** Regeringsbildning och regeringsarbete.
Forum 1920, s. 424—440.

7453. **Fogelqvist, T.,** Parlamentarism och proportionalism.
Forum 1920, s 547—554.

7454. **Gränström, P. O.,** Främlingar i den akademiska konkurrensen. Vad är grundlagens mening?
Svenska Dagbladet 1920, N:o 348 (23/12).

7455. **Gränström, P. O.,** Ålands representation i svenska ståndsriksdagen.
Statsvetenskaplig tidskr. 1920. Årg. 23, s. 253—278.

7456. **Gränström, P. O.,** Riksdagen och grundlagarnas vård. 1. Förnäma traditioner. 2. Talmännen — förr och nu. 3. Propositionsvägran.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 164 (21/6), 165 (22/6), 166 (23/6).

7457. **Hagström, B.,** Frågan om konungens ekonomiska lagstiftningsmakt i riksdagen efter 1866.
Statsvetenskaplig tidskr. 1920. Årg. 23, s. 181—215.

7458. **Hallenberg, Aug.,** Stat, kyrka, kommun och skola. Prolegomena till frågan om folkskolans statsrättsliga ställning. 31 s. Kristianstad 1919.
Bilaga till Kristianstads högre allmänna läroverks årsredogörelse 1918—1919.

7459. **Hildebrand, K.,** De svenska statsmakterna och kristidens folkhushållning 1918. Översikt på offentligt uppdrag utarbetad. XII+470 s. +Bilagor 187 s. Sthlm, Norstedt 1919. Pr. 7 kr.

7459[1] a. **Hildebrand, K.,** De svenska statsmakterna och kristidens folkhushållning. Jan. 1919—maj 1920. Översikt på offentligt uppdrag utarbetad. XII+428 s.+Bilagor 293 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

7460. **Holmbäck, Å.,** Studier över de svenska allmänningarnas historia. 1. Rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen. Uppkomsten av särskilda slag av allmänningar. 34 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 2 kr.
Uppsala Universitets Årsskr. 1920. Juridik. 1.

7461. **Jacobsson, P.,** Gästgifveri- och skjutsningsbesvärens uppkomst och äldsta utveckling.
Ekonomisk tidskr. 1919. Årg. 21: D. 2, s. 47—71. = Nationalekonomiska studier tillägnade professor David Davidson.

7462. **Linvald, A.,** Oversikt over Öresundstoldens Historie.
Fra Frederiksborg Amt 1919, s. 33—48.

7463. **Ohlin, B.,** Kvantitetsteorien i den svenska litteraturen.
Ekonomisk tidskr. 1919. Årg. 21: D. 2, s. 99—146. = Nationalekonomiska studier tillägnade professor David Davidson.

7464. **Postföringen,** Den första av svenska staten anordnade, av enskilda brev. Ett 300-årsminne. Några aktstycken med anmärkningar utg. av k. generalpoststyrelsen. 17 s. + 4 bl. facs. Sthlm, Utg. Pr. 7 kr. 50 öre.
Omslagstitel: Svensk post.

7465. **Riksbank,** Sveriges, 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet. D. 3: 1. *Montgomery, A.*, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—1778. 2. *Hallendorff, C.*, Bankens öden från mössväldet till den andra realisationen 1766—1803. (3) + V + (1) + 228 + (1) + 3 + 415 s. [Med 11 bilagor.] Sthlm, Norstedt. Pr. 50 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 325 (30/11) af *G. Cassel.*

7466. **Schalling, E.,** Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige. En rättshistorisk undersökning. Akad. avh. XXV + (1) s. + 233 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr.

7467. **Sundberg, H. G. F.,** Kammare och regeringsrätt. Något om omfattningen och innebörden av kammares befogenhet att pröva riksdagsmans behörighet.
Statsvetenskaplig tidskr. 1920. Årg. 23, s. 433—447.

7468. **Thulin, Gabr.,** Utredning angående klockar-, organist- och kantors- (kyrkosångar) befattningarna. Efter nådigt uppdrag utgiven. Avd. 1. Historisk-statistisk översikt. (8) + 212 s. 4:o. Sthlm 1919.

Bibliografi.

7469. **Betänkande** rörande frågan om ordnande av de under kammarkollegium lydande arkivens ställning inom det offentliga arkivväsendet. Avgivet den 10 juni 1919 av tillkallade sakkunniga. (1) + 166 s. [Med 2 bilagor.] 4:o. Sthlm 1919.
Bilaga 1: *Clason, S.* & *Naumann, E.*, Anteckningar rörande kammararkivets historia och nuvarande innehåll. S. 104—153.

7470. **Bucht, G.,** Hernösands läroverksbibliotek.
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1920. Årg. 7, s. 19—32. Med 2 fig.

7471. **Carlquist, G.,** Till den svenska bokcensurens historia.
Nordisk tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1920. Årg. 7, s. 88—90.

7472. **Dahlgren, E. W.,** Den De la Gardie'ska samlingen af stadsvyer och historiska planscher.
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1920 Årg. 7, s. 33—36.
Innehåller bl. a. ett bref från Gustaf II Adolf till den svenska residenten i Nederländerna Jan Rutgersius (6/11 1623).

7473. **Forssell, N.,** Den svenska statsvetenskapen. [Bibliografi.]
Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920, s. 79—83.

7474. **Ganem, A.,** Histoire de Suède. [Bibliografi.]
Revue Historique 1920. T. 133, s. 287—318.

7475. **Hallendorff, C.,** Historisk litteratur från år 1919.
Svensk tidskr. 1920, s. 151—157.

7476. **Hasselberg, J. E.,** Bibliografiska anteckningar rörande Jämtland och Härjedalen. Källförteckning. Med 15 faksimiler. 259+(1) s. Östersund (tr. i Örnsköldsvik), Föreningen Jämtslöjds förlag. Pr. inb. 15 kr.

7477. **Hausen, Reinh.,** Bibliografi öfver Åland. (Intill april 1920.)
Hausen, Reinh., Ur Ålands forntid. [D.] 2, s. 93—122.

7478. **Historieforskning,** Svensk. [Bibliografi.]
Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920, s. 10—78.
Innehåller följande bidrag: *B. Nerman*, Forntiden. — *Gottfr. Carlsson*, Medeltiden. — *Gottfr. Carlsson*, Äldre Vasatiden. — *G. Wittrock*, Stormaktstiden. — *A. Stille*, Karolinska tiden. — *H. Valentin*, Frihetstiden. — *L. Dalgren*, Gustavianska tiden. — *E. O. Löfgren*, Modern tid.

7479. **Johnsson, P.,** När riksarkivet förvarades i Örebro.
Johnsson, P., Ur Närkesbygdens krönika, s. 136—140.

7480. **Lagerström, H.,** Svensk bokkonst. Studier och anteckningar över särdragen i svensk bokstavsform och svenskt typtryck. Med omkring 140 avbildningar av äldre och nyare typtryck. 177 + (1) s. 4:o. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 22 kr. 50 öre.

7481. **Sandström, Jos.,** Ett »landsarkiv» från medeltiden. Ett bidrag till det svenska arkivväsendets historia. [Stora Tuna.]
Rig 1920, s. 23—32. Äfven i Studier tillägnade Oscar Almgren 19 9/11 19, s. 23—32.

7482. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1919. 34 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1920. 50 separatexemplar.

7483. **Sondén, P.,** Förteckning över hertig Adolf Johans arkiv i Stegeborgssamlingen samt i samlingen Generalguvernörshandlingar.
Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 48—50, s. 517—599.

7484. **Vaucher, P.,** Le bicentenaire de la mort de Charles XII. [Bibliografi.]
Revue Historique 1920. T. 133, s. 72—81.

7485. **Walde, O.,** Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk bibliografisk studie. D. 2. (1)+510+(1) s. + 19 pl. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 25 kr. En lyxuppl. (med 19 pl.) i 200 numrerade exemplar. Pr. 50 kr.

Topografi.

7486. **Ahnlund, N.,** Hälsinglands minne. Ur ett tal vid Hälsingestämman i Järvsö.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 181 (9/7).

7487. **Ahnlund, N.,** Det stora myntfyndet i Djuped i Ångermanland. En norrländsk kulturbygd med många vittnesbörd om forntidsanor.
Svenska Dagbladet 1919, N:o 200 (2/8).

7488. **Ahnlund, N.,** Rannsakningen om stiftsgränsen i Norrbotten 1374.
Hist. Tidskr. 1920, s. 211—224.

7489. **Anjou, St.,** Knut den heliges kyrka i Lund — Lunds nuvarande domkyrka.
Fornvännen 1920, s. 50—56. Med 2 fig.

7490. **Bæhrendtz, F. J.,** Anteckningar om Kalmar domkyrka. 4. Domkyrkans ekonomi. 32 s.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesf. [H.] 11.

7491. **Bæhrendtz, F. J.,** Kalmar slott. Beskrifning och historia i sammandrag. 5:e uppl. 71 + (1) s. Med 5 illustr. o. 2 plankartor i texten. Kalmar, Hj. Appeltofts bokh. Pr. 2 kr.

7492. **Beckman, K.,** Linköpings biskopsgård under fem århundraden.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1920. Årg. 15, s. 73—85. Med 1 illustr.

7493. **Behm, V.,** Ur Jämtlands och Härjedalens historia intill 1814. Utgiven av *E. Festin.* VIII + 160 s. + 1 portr. Östersund, Utgivarens förlag. Pr. 14 kr.

7494. **Bengtsson, B.,** Säteri-rusthållet Fjäll i Lugnås socken, Kinne härad
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1920. H 3, s. 20—25. Med 4 illustr.

7495. **Bergendahl, E.,** Partille krönika. H. 1—3. 92 s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Sävedalen (tr. i Göteborg), Förf. För häfte 1 kr.

7496. **Bohlin, G. A.,** Bidrag till Alingsås stads historia. Minnesskrift vid stadens 300-års jubileum 1919. (7) + 591 + XVII s. + 27 helsidespl. + 9 kartor. Med många illustr. i texten. 4:o. Alingsås. Pr. 25 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1920, s. 172—173 af *N. H[erli]tz.*

7497. **Borg, And.,** Helsingborg förr och nu. En minnessamling. 111 s. Med flera illustr. i texten. Helsingborg, Förf. Pr. 6 kr.

7498. **Bosson, N. Hj.,** Järnbäraland. Gammal och ny bygd i västmanländska bergslagen.
Läsning för svenska folket 1920, s. 192—204, 269—285.

7499. **Broman, Ol. Joh.,** Glysisvallur. Utgifven af Gestrike-Helsinge nation i Uppsala. H. 10. D. 2: 3. S. 161—240. 11. D. 3: 5. S. 521—400. Uppsala 1918, Pr. 1 kr. 75 öre häftet.

7500. **Bucht, G.,** Härnösands kyrkor.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1920, s. 86—113. Med 3 illustr.

7501. **Bååth-Holmberg, C.,** Från drottningens ö. [Öland.] Bilder och stämningar. 476 s. + 1 portr. Med 152 illustr. o. portr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J.A. Lindblads förlag. Pr. 24 kr. 50 öre.
Innehåller: Kring Ödeborgen; Victoria regina Sueciæ; Från Graokullariken till solmålarens by.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 295, Söndagsbilaga ([31]/10) af *Lotten Dahlgren.*

7502. **Cederbom, L. A.,** Ur Läckö slotts historia.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1920. Årg. 15, s. 117—121.

7503. **Cederschiöld, W.,** Forntidsbilder från Götaälvens mynning.
Ver sacrum (Göteborg) 1917, s. 19—34. Med 1 fig.
1. Sjöfarande mötas vid älvens mynning. 2. Bronsåldersmännens färder till England och till Atlantis. 3. Vikingastrider vid Älvarskären. 4. Den isländska skaldens kärlekssaga. 5. Hisingbonden Tords och hans sons envigesstrider med Bärek på Brännö. 6. Konungamöte, marknad och slavhandel på Brannöarna.

7504. **Cornell, H.,** Sigtuna och Gamla Uppsala. Ett bidrag till kännedomen om de engelsk-svenska förbindelserna under 1000-talet. 107 +

(1) s + 4 pl. + 1 plankarta. Med 72 fig. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Teknologföreningens förlag. Pr. inb. 45 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.

7505. **Dahlberg, E.,** Suecia antiqua et hodierna. Denuo ediderunt. P. 1—6. 14 planscher i hvarje häfte. Tv. fol. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. häftet.

7506. **Dal, N. Hufwedsson,** Boërosia av Nils Hufwudsson Dahl och Boråsiade av *Olov Rudbeck*. 65 + 29 s. 4:o. Borås, J. F. Björsells förlag. Pr. 12 kr.

7507. **De Brun, F.,** Strödda bidrag till Värmdö skeppslags äldre historia.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1920. [H.] 35. Bilaga. 58 s.

7508. **Erikson, Joh.,** Hallands Väderö. Hovs hallar. [Ny uppl.] Med en försättsplansch och 63 bilder i texten. 160 s. Sthlm, Björck & Börjesson. Pr. 6 kr.

7509. **Erlandsson, M.,** Nyköpingshus genom tiderna.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1920. Årg. 17, s. 81—90 + 1 pl. o. 4 illustr. i texten.

7510. **Fehr, I.,** Strängnäs år 1785. 16 s + 2 pl. Strängnäs, Förf. 1919.
Särtryck i 100 ex. ur Strängnäs Tidnings julnummer år 1918.

7511. **Festin, E.,** Vemdalens kyrka. Ur föredrag vid invigningen af Vemdalens nyrestaurerade kyrka den 29 augusti 1920.
Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1920, s. 86—92. Med 3 illustr.

7512. **Flentzberg, Ant.,** Från två försvunna kyrkor och en försvunnen församling. — Svafvelbruks kyrkor och församling i Närke. 22 s. + 1 pl. o. 9 illustr. i texten. Sthlm 1919.

7513. **Flentzberg, Ant.,** Ärja kyrka i Södermanland. 2.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1920. Årg. 17, s. 40—60. Med 11 illustr. i texten.

7514. **Forsslund, K. E.,** Med Dalälven från källorna till havet. D. 1. Öster-Dalälven. Bok 1—3. Med många illustr. 4:o. Sthlm, Åhlén & Åkerlund 1919, 20. Pr. för hvarje bok 7 kr. 50 öre.
1: 1. Storån (Idre-Särna). — 1: 2. Älvdalen — 1: 3. Orsa Finnmark och Ore.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 258 (24/9) af *E. Klein*.

7515. **Fredberg, C. R. A.,** Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag. H. 8—23. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. häftet.

7516. **Garfvé, A.,** Beskrifning öfver Vika kyrka med »Dalarnas äldsta bibliska historia». 16 s. Med 4 illustr. i texten. Falun, Förf. 1919. Pr. 65 öre.

7517. **Geijerstam, N. af,** Rockhammars bruks historia 1558—1920. 95 + (1) s. + 1 pl. + 1 slägttafla. [Med 7 bilagor.] 4:o. Sköfde (tr. i Uppsala), Förf.

7518. **Hallerman, P.,** Tillståndet i Uppland under det stora nordiska kriget.
Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920), s. 253—323.

7519. **Hammström, M.,** Ångermanlands och Medelpads gränser i forna tider.
Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919, s. 28—41.

7520. **Hellberg, K.,** Eskilstuna, en svensk märkesstad. Kloster-, slotts- och industristadens öden genom seklerna i historisk belysning. D. 1. 200 s. + 1 pl. Med flera illustr. i texten. Eskilstuna (tr. i Katrineholm), Utgivarens förlag. Pr. 7 kr. 50 öre. En bibliofiluppl. på bättre papper 10 kr.

7521. **Herlenius, E.,** Några blad ur ett gammalt bergslagsbruks historia. [Storfors.] 4 s. Med 4 illustr. i texten. Fol. Falun 1919.
(Särtryck ur Falu-Kurirens julnummer 1919.)

7522. **Herlitz, N.,** De svenska städernas privilegier. 1—9.
Svenska stadsförbundets tidskr. 1920. Årg. 12, s. 286—297, 352—363. Rec. i Hist. Tidskr. 1920, s. 167—169.

7523. **Historia,** Jönköpings, utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté. D. 4. H. 1—10. 320 s. Med många illustr. i texten. Jönköping, Richards förlag. Pr. 1 kr. häftet.
D. 4: *Schartau, S.*, Jönköping 1691—1862. — Jönköping efter 1862 av *E. Adèll, Adr. Andersson, Aug. Atterström, J. Ekdahl, E. Green, E. I. Hartmann, Rob. Johansson, H. Karnell, G. Lené, And. Levan, O. Lundborg, Iv. Neuman, C. A. Reuterswärd. Wilh. Severin, Hj. Sjöstrand* m. fl.

7524. **Holmberg, Ant.,** Rövarkulan vid Stortorget.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1920, s. 52—70. Med 4 fig.

7525. **Hörman, E.,** Svenneby ödekyrka.
Vårdträdet. Bohuslänningarnes hembygdsbok 1921 (tr. 1920), s. 71—83 + 2 pl.

7526. **Jensen, Alfr.,** Söderhamns historia. Bd 2. (2) + 138 s. + 2 kartor. Med 20 illustr. o. 15 portr. o. 15 bilagor. 4:o. Sthlm (tr. i Göteborg), Fritze. Pr. inb. 20 kr.
Bd. 1 rec. i Sv. stadsförbundets tidskr. 1920. Årg. 12, s. 138—140 af *N. Herlitz;* 2 rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg 21, s. 183—184 af *B. B[oëthiu]s.*

7527. **Johnsson, P.,** Anteckningar om Knislinge socken i Kristianstads län. 142 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Kristianstad (tr. i Trelleborg), Hj. Möllers bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.

7528. **Jäderlund, I.,** Glanshammars kyrka. Ur beskrifning öfver Glanshammar.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1920. Årg. 17, s. 61—76. Med 2 illustr. i texten.

7529. **Jönsson, J.,** Gefle stads brand. Till femtioårsminnet af Gefle stads brand. 48 s. Med många illustr. i texten. Gefle, Förf. 1919. Tr. i 700 exemplar. Pr. 5 kr.

7530. **Kardell, S. J.,** Östersunds stads uppkomst och utveckling till och med år 1830. (2) + 121 s. + 1 portr. + 3 kartor. Med flera portr. i texten. Östersund, Drätselkammarens förlag. Pr. 4 kr. 50 öre.

7531. **Karström, E.,** Brandväsendet i Mariestad för hundrasextio år sedan.
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1919. H. 2, s. 16—23. Med 1 fig.

7532. **Kjellberg, Sv. T.,** Det gamla Wästerås. XV + (1) s. + 32 pl. Tv. 8:o. Wästerås (tr. i Malmö), C. M. Sjöbergs bokh. Pr. 4 kr.
Västmanlands fornminnesförening.

7533. **Kjöllerström, P. A.,** Westergötland såsom landskap. 470 + (1) s. Ulricehamn (tr. i Borås), Martin Ekeskogs bokh. Pr. 3 kr.

7534. **Larsson i By, C.,** En Dalasockens historia. Kulturhistorisk beskrivning av By i Folkare härad. 1. Socknens historia. 287 s. + 2 kartor. Med många illustr. i texten. Sthlm, Teknologföreningens förlag. Pr. 25 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 349 ($^{24}/_{12}$) af *E. Klein.*

7535. **Lengertz, Will.,** Boken om hembygden. Illustrerade hembygdsskildringar från Äsphult, Linderöd, Träne, Djurröd, V. Wram, Ö. Wram i Gärds härad samt Huaröd, Svensköp m. m. i Frosta härad. 328 s. Hälsingborg, Skåneförlaget. Pr. 10 kr. Bibliofiluppl. i 300 numr. ex. Pr. 20 kr.

7536. **Lind, Iv.,** Studier i Västkusthamnarnas ekonomiska geografi. Akad. avh. [Uppsala.] XII + 337 + (1) s. + 4 kartor. Göteborg, Förf.

7537. **Lindholm, Kl.,** Något om Göteveds kyrka och dess senaste restaurering.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1920. Årg. 15, s. 65—70. Med 3 illustr. i texten.

7538. **Lindroth, Hj.,** Laglösaköping.
Fornvännen 1918, s. 218—223.

7539. **Lorichs, L. L.,** Ur gulnade papper. [Nyhammars bruk.]
Vestmanlands läns tidnings julnummer. Från Mälarstrand till Städjan 1918, s. 16—18. Med 3 illustr.

7540. **Lundblad, G. T.,** Drag ur Fredsbergs historia.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1920. Årg. 15, s. 37—44. Med 3 illustr. i texten.

7541. **Lämgren, L.,** Visnum och Visnums-Kil. Några anteckningar. 15 s. Kristinehamn, Förf. 1919.

7542. **Modin, E.,** Sånga kyrka och dess hälsokälla.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 115—129. Med 11 fig.

7543. **[Nord, O. A.],** Hälsingborg. Beskrivning, utgiven på stadsfullmäktiges uppdrag af Hälsingborgs stads historikkommitté. 2:a uppl. 88 s. + 7 kartor. Med många illustr. i texten. Hälsingborg. Pr. 2 kr.

7544. **Nordström, L.,** »Norrlands Athén». [Härnösand.]
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 49—71. Med 13 fig.

7545. **Noreen, E.,** Ett hedniskt kultcentrum i Värmland?
Namn och bygd 1920, s. 17—31. Med 1 karta.

7546. **Noreen, E.,** Studier rörande gränserna mellan Värmland och Dal samt Värmland och Norge i äldre tid. 1—3.
Namn och bygd 1919, s. 115—162.
1. Gränsen mellan Värmland och Dal 1582. 2. Gränsen mellan Värmland och Norge i slutet av 1200-talet. 3. Gränsen mellan Värmland och Norge under 1500- och 1600-talen.

7547. **Pira, Sig.,** Norra Vedbo härad år 1542. Bidrag till en ny beskrivning över häradet. 80 s. Tranås, Förf. Pr. 4 kr.

7548. **Ridderstad, A.,** Östergötland. Afd. 3. Fornsägner och kulturbilder. S. 193—462 + (4) s. Med några illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. för hela delen inb. 35 kr.

7549. **Rieck-Müller, M.,** & **Högberg, O.,** Medelpad och Ångermanland. Läsebok för skola och hem. D. 1. 269 s. + 1 karta. 2. 285 s. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblads förlag. Pr. för hvarje del 11 kr.
Hembygdsböckerna.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 337, Söndagsbilaga (13/12) af *N. Ahnlund*; i Dagens Nyheter 1920, N:o 350 (27/12) af *L. Nordström*.

7550. **Rosengren, Hild.,** Karlshamns historia. 1664—1914. D. 1. Stadens grundläggning och första öden. 232 + V + (1) s. + 2 pl. + 4 kartor + 1

facs.tr. [Med 3 bilagor.] 4:o. Karlshamn, I. Lundin 1918 (men ej utl. förr än 1920). Pr. 14 kr. 25 öre. En bibliofiluppl. 200 numrerade exemplar. Pr. 27 kr.

7551. **Rydbeck, O.,** Lunds domkyrka. Historik med orienterande grundplaner och 17 afbildningar. 2:a omarbetade uppl. 29 + (3) s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 1 kr.

7552. **Rydh, H.,** Adelsö topografi ingående klarlagd. Sommarens arbeten. Svenska Dagbladet 1920, N:o 323, Söndagsbilaga (28/11).

7553. **Rydh, H.,** Torgils Knutssons borg Aranäs. Arbetet vid den mäktiga ruinen är nu i det närmaste fullbordat.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 260, Söndagsbilaga (26/9).

7554. **Sahlgren, J.,** Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. 1—2. Namn och bygd 1919, s. 81—108.
1. Historik. 2. Namnen på -lösa (-løse).

7555. **Sockenbeskrivningar** från Frosta härad författade av häradets präster åren 1746—1747. Utgivna av *G. Carlquist.* 202 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr. Tr. i 1120 exemplar.
Svenska bygder i äldre beskrivningar. Med anmärkningar och register utgivna av *J. Sahlgren.* Skåne. 1. Frosta härad 1747.

7556. **Slott,** Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. Ny följd. H. 7—13. H. 7. Nerike. 1. 32 s. 8. Småland. 1. 32 s. 9. Södermanland 2. S. 33—64. 10. Västmanland. 2. S. 33—64. 11. Skåne. 1. 32 s. 12. Södermanland. 3. S. 65—96. 13. Skåne. 2. S. 33—64. Med många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Lundquist. Pr. 7 kr. häftet. Från o. med H. 10: 8 kr. 50 öre.
H. 7: Karlslund af *E. Malmberg;* Sickelsjö af *J. V. Jonsson;* Trystorp af *N. G. Wollin;* 8: Kalmar slott af *A. Hahr;* 9: Jakobsberg af *M. A. Stenström;* Skeppsta af *E. Malmberg;* Haneberg af *N. G. Wollin;* Abbotnäs af *E. v. Post.* 10: Wirsbo och Kohlswa af *E. Malmberg.* 11: Wegeholm af *W. von Geijer;* Boserup af *G. Upmark.* 12: Sturehof af *G. Upmark;* Husby gård af *E. v. Post.* 13: Rössjöholm, Össjö, Charlottenlund o. Gyllebo af *G. Upmark.*

7557. **Stenström, F.,** Örgryte genom tiderna. En minnesbok. 157 s. + 19 pl. o. 5 kartor. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 15 kr. Tr. i 1000 exemplar, varav 100 äro numrerade.

7558. **Städer,** Sveriges. H. 36—38. Bd 12: Älvsborgs län. H. 1—2. 70 s. 13: Skaraborgs län. H. 1. 40 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr. häftet.
Vänersborg af *Fr. Nordin,* — Borås af *O. Mannerfelt.* — Alingsås af *Alb. Michelsen.* — Ulricehamn af *O. Kullenberg.* — Trollhättan af *E. Herman.* — Åmål af *G. Lindwall.* — Mariestad af *E. Karström.* — Lidköping af *K. Schröder.* — Skara af *Sv. Dahlgren.*

7559. **Svanbom, K. O.,** Om Söderfors. 24 s. Uppsala, Förf. 1919.

7560. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 82—87. S. 801—1056. [Skaraborgs och Göteborgs och Bohus län.] Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. häftet.

7561. **Söderholm, Konr.,** Wirbo säteri. Beskrivet. 52 s. Med flera illustr. o. portr. i texten. 4:o. Eksjö, Förf. 1918.

7562. **Tidner, A.,** Palats och kåkar. Anteckningar om gamla Stockholm i våra dagar. Saml. 2. 156 s. Sthlm, Bergvalls förlag. Pr. 8 kr.

7563. **Trotzig, K.,** Hedemora sockens kulturhistoria. 4 s. Falun, Förf. 1919.
(Särtryck ur Dala-Bladet i 50 numrerade ex.)

7564. **Tunberg, Sv.,** Vadsbo härads äldsta stad. [Ullervad.]
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1920. II. 3, s. 1—3.

7565. **Wadstein, E.,** Vaghensön vid Stockholm.
Namn och bygd 1919, s. 21—24.

7566. **Wrangel, E.,** Vid Helgasjön. Något om Kronoberg och Evedal.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 130—142. Med 9 fig.

7567. **Severin, Ern.,** Svenskarne i Texas i ord och bild 1838—1918. Ett historiskt-biografiskt arbete samlat och utgivet. Redigeradt och utarbetadt af *Alf. L. Scott* och *T. J. Westerberg*. Granskadt och öfversedt af *J. M. Ojerholm*. D. 1. (3) + 604 s. + 1 portr.pl. Med många portr. o. illustr. i texten. 2. (2) s. + s. 605—1209 + XIX s. 4:o. U. o. 1919. (Tr. i Amerika).

Kulturhistoria.

7568. **Ambrosiani, S.,** Från de svenska skråämbetenas dagar. (3) + 188 s. + 16 pl. [Med 17 bilagor.] Sthlm, Teknologföreningens förl. Pr. 18 kr.
Till det svenska hantverkets första dag den 4 sept. 1920.

7569. **Bannbers, O.,** Något om Malungs skinnare.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1920. H. 7, s. 18—18. Med 2 pl.sid.

7570. **Beckman, Nat.,** Distingen. En följdskrift till en ordboksartikel.
Studier tillegnade Esaias Tegnér 1918, s. 200—208.

7571. **Bergman, J.,** Den svenska nykterhetsrörelsen. Föredrag vid nordiska nykterhetsmötet i Hälsingfors den 18 juli 1919.
Mimer 1919, s. 65—77.

7572. **Bergström, Walb.,** Från gångna tider. Brev, episoder och minnen ur gamla släktportföljer. 251 + (2) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 16 kr.
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 180—181 af *B. B[oëthiu]s*.

7573. **Brahe, Per,** Gamble grefwe Peer Brahes, fordom Sweriges rijkes drotzetz, Oeconomia eller huuszholdz-book, för ungt adels-folck skrifwin anno 1581. Tryckt på Wijsingsborg aff Johan Kankel 1677. — Ånyo utg. med efterskrift af *E. O. Arenander*. 112 + XXXVII + (2) s + 1 port. o. 7 fig. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. på holländskt papper 45 kr. Tryckt i 120 exemplar.
De hundra böckerna. Vol. 5.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 330 (5/12), Söndagsbilaga af *C. Hallendorff*.

7574. **Erixon, S.,** Svenska gårdstyper.
Rig 1919, s. 1—39. Med 49 fig.

7575. **Erixon, S.,** Samlingsplatser och bröllopsstugor hos den svenska allmogen.
Rig 1920, s. 33—46. Med 11 fig. Äfven i Studier tillägnade Oscar Almgren $19\frac{9}{11}19$, s. 33—46. Med 11 fig.

7576. **Flahertie, O'.,** Svenskt totalförbud 1756. Ett idogt lagstiftande som blev fullkomligt illusoriskt.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 197, Söndagsbilaga (25/7); 204, Söndagsbilaga (1/8).

7577. **Folcker, E. G.,** En okänd svensk fajansfabrik.
Nationalmusei årsbok 1920. Årg. 2, s. 1—32. Med 9 fig.

7578. **Fürst, C. M.,** När de döda vittna. 160 s. Med 108 fig. Sthlm, Teknologföreningens förlag. Pr. 12 kr.
Konst- och kulturhistoriskt bibliotek. 2.

7579. **Grönstedt, Joh.,** Sedt och hördt i Stockholm. Minnen och anteckningar. [D.] 2. 95 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, B. Wahlströms förlag. Pr. 8 kr. Tryckt i 700 numrerade exemplar.

7580. **Hagberg, L.,** Gammal tro och sed i Sveriges bygder. Påskhögtiden. 134 + (3) s. + 15 pl. Med flera illustr. i texten. Råsunda, Handpresstryckeriet. Pr. 25 kr. Tr. i 500 exemplar.

7581. **Hansson, Sigfr.,** Ett kvartssekel av svenska bleck- o. plåtslagareförbundets historia 1893—1918. 107 + (1) s. Sthlm 1918.

7582. **Hantverksliv** under äldre tider. Några kulturhistoriska anteckningar. Av *-n.*
Tiden 1919, s. 322—328.

7583. **Hesselman, H.,** Skogsbruk och trävaruindustri i Ångermanland.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 3—27. Med 15 fig.

7584. **Hofrén, M.,** Den ångermanländska allmogens hem och hemslöjd.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 28—48. Med 20 fig.

7585. **Holmgren, Ann Margret,** Kvinnorösträttens historia i de nordiska länderna i kortaste sammandrag. 53 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 50 öre.
Studentföreningen Verdandis småskrifter. 229.

7586. **Hultgren, Gust.,** Kulturskildringar från Vadsbo under förra hälften av 1800-talet.
Vadsbobygden. Tidskrift för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1920. H. 3, s. 26—44. Med 7 illustr.

7587. **Hultgren, Gust.,** Under vargatider i Vadsbo. Om vargarnas framfart och kampen mot dem under förra hälften av 1800-talet.
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesf. 1919. H. 2, s. 24—38. Med 6 fig.

7588. **Hörman, E.,** När våra skogar fraktades bort. Några axplock ur Bohusläns äldsta bevarade tullräkenskaper.
Vikarfvet 1920, s. 24—29.

7589. **Isaacsson, Aug.,** Anteckningar om seder och bruk i Varmsäter före lantmäteriet på 1860-talet.
Svenska landsmålen 1918, s. 26—41.

7590. **Johnsson, P.,** Allmogeliv i Göinge. Kulturbilder från början och mitten av 1800-talet. Med förord av professor *Oscar Montelius.* 207 + (2) s. Sthlm (tr. i Trelleborg), Björck & Börjesson. Pr. 10 kr.

7591. **Johnsson, P.,** Bössesmeder i Göinge under äldre tider.
Fataburen 1920, s. 27—34.

7592. **Johnsson, P.,** Husdjursskötsel och trolldomskonster. Några anteckningar.
Läsning för svenska folket 1920, s. 148—160, 205—209.

7593. **Johnsson, P.,** Sägner från snapphanefejden. 32 s. 4:o. Falkenberg 1919. Tr. i 100 exemplar.

7594. **Johnsson, P.,** Ur Närkesbygdens krönika. Kulturbilder från svunna tider. 223 + (1) s. Broby (tr. i Örebro), Förf. Pr. 10 kr. Tr. i 100 numrerade exemplar.

7595. **Jönsson, N.,** Julseder från nordöstra Skånes landsbygd i våra farföräldrars tid. 19 s. Malmö 1918.
Folkminnen & folktankar.

7596. **Keyland, N.,** Svensk allmogekost. Bidrag till den svenska folkhushållningens historia. [D.] 1. Vegetabilisk allmogekost. (2) + 240 s. Med 187 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Teknologföreningens förlag 1919. Pr. 25 kr.

7597. **Kjellberg, Sv. T.,** Ett brödraskap i Västerås. [Westerås skomakare skrå.]
Vestmanlands läns tidnings julnummer. Från Mälarstrand till Städjan 1918, s. 10—12. Med 5 illustr.

7598. **Konstitutioner,** Per Brahes, av år 1661 för Åbo akademi. Översättning av *C. M. Schybergson.*
Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1919 (tr. 1920), s. 107—188.

7599. **Lilienberg, A.,** Sveriges bergshandtering under medeltiden. 44 s. Sthlm 1919.
Aftryck ur Jernkontorets annaler för år 1919.

7600. **Lindqvist, S.,** Snorres uppgifter om hednatidens gravskick och gravar.
Fornvännen 1920, s. 56—64, 65—105.

7601. **Linné, C. v.,** Skånska resa på höga öfwerhetens befallning förrättad år 1749, med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturalier, antiquiteter, seder, lefnads-satt, med tilhörige figurer. Sthlm 1751. Omtr. med anmärkningar utgiven av *J. Sahlgren.* (9) + XIV + 434 + (34) s. + 6 tab. + 1 karta + 53 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 90 kr. Tr. i 550 exemplar, hvaraf 500 numrerade.
G. Carlquist, Förteckning över i skånska resan citerad litteratur och förteckning över de i skånska resan nämnda personerna. Senare pag. s. 7—18. — Inledningsord af *R. Sernander.*

7602. **Lithberg, N.,** Friareskedar.
Studier tillägnade Oscar Almgren 19⁹/₁₁19, s. 243—248. Med 15 fig.

7603. **Nilsson, M. P:n,** De svenska månadsnamnen.
Studier tillegnade Esaias Tegnér 1918, s. 173—179.

7604. **Olán, E.,** Ostindiska companiets saga. Historien om Sveriges märkligaste handelsföretag. Med 120 bilder. 192 s. + 1 pl. 4:o. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 18 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 343 B (18/12) af *C. F[orsstrand].*

7605. **Något** om vidskepelse och övertro vid julfirandet i gamla tider. Av *A. D.*
Urd 1919, s. 35—38.

7606. **Rosén, H.,** Från bosgården och tuvefäladen. Folkminnen från några bondgårdar i Reslöv och Norrvidinge i Skåne under senare hälften av 1800-talet, 108 + (1) s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

7607. **Rudberg, Y.,** En sockenstämma för hundratrettio år sedan.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1920. Årg. 15, s. 45—53. Med 5 illustr. i texten.

7608. **Röding, Rud.,** Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia. Ny följd. 180+(1) s.+1 pl. o. 23 bilder i texten. 4:o. Göteborg 1918 (men ej utl. förr än 1919).

7609. **Selander, N.,** och **Selander, Edv.,** Två gamla stockholmares anteckningar. 264 s.+1 portr.pl.+1 karta. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 19 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1920, N:o 337, Söndagsbilaga (12/12) af *C. F[orsstrand]*; i Dagens Nyheter 1920, N:o 344 (19/12) af *B. B[ergman]*.

7610. **Smedberg, Rich.,** 1500-talets väg- och vattenbyggnadskonst. 6+(1) s. Med 8 illustr. Sthlm 1917. Tr. i 99 exemplar.
Särtryck ur Teknisk tidskrift, Väg- och vattenbyggnadskonst 1917, H. 12.

7611. **Wadstein, E.,** Friserna och forntida handelsvägar i Norden. Med en karta. 23 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 50 öre.
Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. Följd 4: 21: 1.

7612. **Wallin, S.,** Siden-droguet. En notis till 1700-talets svenska sidenfabrikation.
Rig 1920, s. 53—62. Med 9 fig. Äfven i studier tillägnade Oscar Almgren 19 9/11 19, s. 53—62. Med 9 fig.

7613. **Welin, Sanfr.,** Den svenska slöjden förr och nu.
Läsning för svenska folket 1920, s. 216—240.

Kyrkohistoria.

7614. **Acta** et processus canonizationis S. Birgittæ, Cod. Holm A 14. Med inledning (på svenska och franska) af *I. Collijn.* (Codices medii ævi e Bibliotheca Regia Holmiensi selecti phototypice expressi.) XXII+(1)+XVI s.+(1) s. Med 255 faks. bl. Fol. Sthlm, Fritze. Pr. för subskrib. 250 kr. Tr. i 100 exemplar.
Rec. i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1920. Årg. 7, s. 184—186 af *R. Geete;* i Stockholms Dagblad 1920 (11/7) af *R. Geete.*

7615. **Anderson, W.,** Klosterfynden i Sölvesborg tros härröra från 1300-talet. Undersökningarnas resultat.
Svenska Dagbladet 1920, N:o 183, Söndagsbilaga (11/7).

7616. **Branting, Agn.,** Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900. XV+(1)+208 s. Med 168 fig. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala). Sv. kyrkans diakonistyrelses bokf. Pr. 45 kr.

7617. **Edquist, C.,** Zakarias Lindmark. Bilder ur det kyrkliga livet inom Västerbotten och Lappmarken från senare hälften av 1800-talet. 3:e uppl. 126 s. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokf. Pr. 2 kr. 25 öre.

7618. **Kyrko-ordningar** och förslag därtill före 1686. Med understöd av statsmedel i tryck utgivna av kungl. riksarkivet genom *E. Naumann.* Avd. 3. (1)+VII+367+(1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser 2: 4.

7619. **Leijonhufvud, K. K:son,** Kyrkorna och prästerskapet i Strängnäs stift och krigsgärden 1710—1711.
Karolinska förbundets årsbok 1920, s. 95—128.

7620. **Lundberg, E.,** Vreta klosters kyrka.
Svenska Turistföreningens årsskr. 1920, s. 171—182. Med 11 fig.

7621. **Rosén, H.,** Studier i skandinavisk religionshistoria och folktro. 79+(1) s. Lund, Gleerupska Universitets bokh. 1919. Pr. 3 kr.

7622. **Råde, Ad.,** En laga av- och tillträdessyn på 1600-talet.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1920, s. 35—46.

7623. **Schmeidler, B.,** Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert. Kritische Untersuchungen zur Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen, zu Hamburger Urkunden und zur nordischen und wendischen Geschichte. Mit 2 Lichtdrucktafeln. XIX +363 s. Leipzig, Dieterich 1918.
Rec. i Historische Zeitschrift 1920. 3 Folge. Bd 25, s. 472—477 af *A. Hofmeister;* i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1920. N. F. Bd 8, s. 16—18 af *W. Cohn.*

7624. **Thölén, C. H.,** Kyrkohistorisk hembygdskunskap. 3. Göteborgs stift. 1600-talet.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1920. Årg. 10, s. 66—80. Med 3 illustr. i texten.

7625. **Törner, P. V.,** Spridda drag ur det kyrkliga livet i Sunnersberg på 1700-talet.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1920. Årg. 15, s. 54—64. Med 2 illustr. i texten.

7626. **Wahlström, L.,** Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid. 159 s. — 2:a genomsedda uppl. 157 s. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblads förlag 1919, 20. 1:a uppl. pr. 3 kr. 75 öre. 2:a uppl. pr. 4 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: Katolicism och protestantism och den heliga Birgitta i nyare belysning.

7627. **Westman, K. B.,** Die deutsch-schwedischen kirchlichen Beziehungen.
Die Eiche 1919. Jahrg. 7, s. 142—153.

7628. **Åkerström, K. J.,** Gammalseparatismen i Norrbotten.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1920. Årg. 7, s. 24—31.

Finland och Östersjöprovinserna.

7629. **Ailio, J.,** Om handeln mellan Finland och andra länder under stenåldern.
Studier tillägnade Oscar Almgren 19 9/11 19, s. 1—7.

7630. **Algård, N.,** Åland. Något om landet och folket.
Ord och Bild 1920, s. 177—186. Med 15 illustr.

7631. **Allardt, And.,** Lappträsk socken. 330 + (3) s. + 1 karta o. många illustr. i texten. 4:o. Helsingfors, Söderström. Pr. 35 m.
Rec. i Finsk tidskr. 1920. T. 89, s. 93—98 af *A. E. af Forselles.*

7632. **Bonsdorff, C. v.,** Finlands förra ställning inom det svenska riket. 1—3. 34 s. Helsingfors.
Övertryck ur Hist. tidskr. för Finland 1919.

7633. **C[astrén], G.,** Finland i Sveriges 1700-tals dikt.
Nya Argus 1920, s. 156—160.

7634. **Hansen, Reinh.,** Ur Ålands forntid. Kulturhistoriska skildringar. [D.] 2. (3) + 122 s. + 2 pl. + 1 karta + 1 släkttafla o. 5 illustr. i texten. Helsingfors.
Åland. Bidrag till kännedom af hembygden utgifna af Föreningen Ålands Vänner. 6.
Innehåller: Bastö gård och dess ägare; Mordbranden på Haga kungsgård år 1736; Kastelholms häkte; När »mästermannen» förrättade sitt embete; Bibliografi öfver Åland.

7635. **Herrgårdar** i Finland. H. 1—2. Egentliga Finland. 1. — Nyland. 1. 40 + 40 s. Med många portr. o. illustr. 4:o. Helsingfors, Söderström. Pr. 36 m. häftet.
H. 1: Åminne af *G. Nikander* o. *K. K. Meinander*. — Näse-gård af *C. G. Björkenheim*. 2: Sarvlaks af *P. O. v. Törne*. — Laxpojo af *G. Rein*. — Hertonäs af *G. Nikander*.

7636. **Hjärne, H.,** Finländska frågor. Några utkast. 130 s. Helsingfors, Söderström. Pr. 36 m.
Innehåller bl. a.: Per Brahes minne; Sveaborg; Åländingarnas självbestämningsrätt o. Ålandsfrågans innebörd.

7637. **Hultin, A.,** Borgå gymnasii historia. Enligt uppdrag av f. d. Borgå gymnasister. D. 1. 1725—1840. XII + 368 s. Med flera portr. i texten. Helsingfors.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 154.

7638. **Hultman, O. F.,** Härstamma Finlands svenskar från Sverige?
Finsk tidskr. 1920. T. 88, s. 427—475.

7639. **Juvelius, E. J. W.,** Finländarna på Europas stora krigsskådeplatser under förgångna århundraden.
Suomen sotilas 1920, s. 412—419. Med 9 fig.

7640. **Karsten, T. E.,** Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst. 1—2.
Finsk tidskr. 1920. T. 89, s. 189—225, 294—323.

7641. **Krohn, Ilm.,** Suomen kirkkomusiikin tutkimuksen saavutuksista ja tehtävistä. [Vad som gjorts och vad som bör göras i fråga om undersökningar angående den finska kyrkomusiken.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 3. 1913 (tr. 1920), s. 56—69.

7642. **Kyander, V.,** Tutkimuksia ja piirustuksia vanhoista puukirkoistamme. 1—3. [Undersökningar och teckningar angående våra gamla träkyrkor.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 3. 1913 (tr. 1920), s. 85—115. Med 34 illustr.

7643. **Lampén, E.,** Mellersta Savolaks. Rantasalmi. En gammal kulturort. 1.
Turisttidskrift 1917. Årg. 6, s. 103—118. Med 12 illustr.

7644. **Lindeqvist, K. O.,** Isonvihan aika Suomessa. [Stora ofredens tid i Finland.] 727 s. Borgå, W. Söderström 1919.

7645. **Meinander, K. K.,** Finska prästporträtt från svenska tiden.
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 3. 1913 (tr. 1920), s. 145—171. Med 24 portr.

7646. **Meinander, K. K.,** Suomen vanhoista sotalipuista. [Gamla finska fälttecken.]
Suomen sotilas 1920, s. 339—341. Med 5 fig.

7647. **Mickwitz, A.,** Gamlakarleby stads historia. H. 1. 32 s. + Bilagor 16 s. + 1 facs.pl. Med flera illustr. i texten. Helsingfors, Söderström. Pr. 11 m. 50 p. för häfte.

7648. **Nikander, G.,** Jordbruket i Mörskom år 1750.
Hembygden 1917—18 (tr. 1919). Årg. 8, s. 18—20.

7649. **Rinne, Juhan,** Korsholman linna. [Korsholms slott.]
Suomen sotilas 1920, s. 129—131. Med 4 fig.

7650. **Rinne, Juhan,** Viipurin linnassa 24 p. tummikuuta 1556. [Viborgs slott d. 24 januari 1556.]
Suomen sotilas 1920, s. 51—52. Med 1 fig.

7651. **Roos, J. E.,** Johan Nigrell. En tjänsteman från 1700-talets tidigare hälft.
Hist. tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 17—27.

7652. **Solstrand, V.,** Ålands östra gräns.
Hembygden 1917—18 (tr. 1919). Årg. 8, s. 129—138.

7653. **Sparre, L.,** Det gamla Borgå. 2:a uppl. (3) + 29 s. + 4 kartor. Med. flera illustr. i texten. 4:o. Helsingfors. H. Schildt 1919. Pr. 12 m. 50 p.

7654. **Törne, P. O. v.,** Medeltidsstudier. 1—2.
Hist. tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 1—16.
1. Åbo stads första omnämnande i urkunderna.
2. Stat och kyrka under elva- och tolvhundratalen.

7655. **Törngren, R.,** Åbo akademis siste svenske kansler. [*C. A. Wachtmeister.*]
Årsskrift utgiven av Åbo akademi 1919 (tr. 1920), s. 191—265.

7656. **Voionmaa, V.,** Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa. 1—5. [Frågor ang. den kyrkliga beskattningen i det medeltida Finland.]
Finska kyrkohistoriska samfundets årsskr. 3. 1913 (tr. 1920), s. 116—144.
1. Johdannoksi. 2. Piispanverot. 3. Papinveroja. 4. Kirkonverot. 5. Yökunnat ja kinkerit.

7657. **Waara, W.,** Hämeen ja Karjalen heimoraja Kymenjoessa Ankkapurhon ja Naulasaaren välillä. [Gränsen mellan Tavastlands och Karelens folkstammar i Kymmene älv mellan Ankkapurho och Naulasaari.]
Historiallinen Aikakauskirja 1918, s. 46—56 + 1 karta.

7658. **Wacklin, S.,** Hundrade minnen från Österbotten jämte österbottniska anekdoter, en efterskörd efter Sara Wacklin. Utgivna och försedda med en levnadsteckning av *H. Westermarck.* 508 + (4) s. + 1 portr. Med flera illustr. i texten. Helsingfors, H. Schildt 1919. Pr. 40 m.
Rec. i Finsk. tidskr. 1920. T. 89, s. 386—390 af *R. Dahlberg.*

Allmän och utländsk historia.

7659. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Fjärde upplagan. D. 5. *Svensén, E.*, Konungarnas och revolutionernas tidehvarf. 6—7. *Svensén, E.*, Nationalitets- och världspolitikens tid. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 16 kr. delen.

7660. **Heckscher, E. F.,** Protektionismens härstamning. Stapel-, försörjnings- och skyddspolitik.
Ekonomisk tidskr. 1920. Årg. 22, s. 25—65.

Recensioner.

7661. **Strecker, W.,** Die äussere Politik Albrechts II von Mecklenburg. (Se N:o 4020.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 6—9 af *St. Engström.*

7662. **Stille, A.,** De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570. (Se N:o 6408.)
Rec. i Sv. Humanistisk tidskr. 1919, sp. 19—24 af *N. Wimarson.*

7663. **Tunberg, Sv.,** Sigismund och Sverige 1597—1598. D. 1—2. (Se N:o 5977 o. 6410.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 27—31 af *T. Berg.*

7664. **Lorentz, Y.,** Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649. (Se N:o 5541.)
Rec. i [Dan.] Historisk Tidsskr. Litteraturhefte 1916 (tr. 1919), s. 135—138 af *K. F[abricius].*

7665. **Japikse, N.,** Johann de Witt, der Hüter des freien Meeres. (Se N:o 6427.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1920. Jahrg. 19, s. 405—408 af *H. Zwingmann.*

7666. **Adlerfelt, G.,** Karl XII:s krigsföretag 1700—1706. Utg. af *S. E. Bring.* (Se N:o 6837.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 58—59 af *H. E. Uddgren.*

7667. **Uddgren, H. E.,** Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt. Hans krigföring i Kurland och Litauen 1703—1708. (Se N:o 6839.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 59—60 af *B. Steckzén.*

7668. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt. Studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1. (Se N:o 5559.)
Rec. i Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1920. Bd 41 s. 314—316 af [*E.*] *Daenell.*

7669. **Bonnesen, St.,** Studier öfver August II:s utrikespolitik 1712—1715. 1. (Se N:o 6479.)
Rec. i Sv. Humanistisk tidskr. 1919, sp. 46—51 af *P. Sörensson;* i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 35—40 af *A. Stille.*

7670. **Almquist, H.,** Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714. (Se N:o 6483.)
Rec. i Sv. Humanistisk tidskr. 1919, sp. 46—51 af *P. Sörensson.*

7671. **Petri, G.,** Armfelts Karoliner 1718—1719. (Se N:o 6852.)
Rec. i Finsk tidskr. 1920. T. 88, s. 338—346 af *P. Nordmann.*

7672. Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgiven af *H. Schück.* D. 1—2. (Se N:o 6858.)
Rec. i Finsk tidskr. 1920. T. 89, s. 174—188.

7673. **Schück, H.,** Den sista Gustavianska hofdamen. Ur Marianne Ehrenströms minnen. (Se N:o 6867.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 166—168 af *L. D[ahlgre]n.*

7674. **Stavenow, L.,** Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 2. Ur envoyén P. O. von Asps papper till belysning av statsvälvningen 1789. (Se N:o 6864.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1920, s. 45—46; i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 178—180 af *E. N[aumann].*

7675. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1790. Otto Henrik Nordenskjöld. Teckningar af *J. Hägg.* D. 1. Krigshändelserna till sjöss intill svenska flottans indragande i Viborgska viken i början af juni 1790 (Se N:o 6866.)
Rec. i Svensk Kustartilleritidskr. 1920. Årg. 7, s. 31—40 af *E. L[indberg].*

7676. **Worm-Müller, J. S.,** Norge gjennem Nödsaarene. Den norske Regjeringskommission 1807—1810. (Se N:o 6038, 6515 o. 6870.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1920. Femte Række. Bd 4, s. 567—579 af *O. A. Johnsen.*

7677. Presidenten S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar. Utgivna av *H. L. v. Dardel.* (Se N:o 6886.)
Rec. i Nord. tidskr. (Letterst.) 1920, s. 183—194 af *Fr. Böök*; i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 62—64 af *B. Boëthius.*

7678. **Hallendorff, C.,** Oscar I, Napoleon och Nicolaus. (Se N:o 6530.)
Rec. i Tiden 1919, s. 78—77 af *E. Hedén* under titel: »Sverige och det näst senaste världskriget.»

7679. **Fogelklou, E.,** Birgitta. (Se N:o 6924.)
Rec. i Hertha, 1920, s. 32—36 af *H. Borelius*; i Personhistorisk tidskr. 1920 (tr. 1921). Årg 21, s 211—214 af *L. Wahlström.*

7680. Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar utgifna af *A. Lewenhaupt.* D. 1. Bref från grefve Johan Gabriel Oxenstierna till grefve Nils Philip Gyldenstolpe 1780—1796. (Se N:o 6936.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 60—61 af *A. Beijer.*

7681. **Lagerborg, R.,** En värmlandssläkts öden (c. 1475—1875). (Se N:o 6937.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 92—96 af *E. Anthoni.*

7682. **Leijonhufvud, S.,** Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 1. Fru grefvinnan Ulla och fru grefvinnan Augusta. 2. Drottningen. (Se N:o 6100 o. 6582.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1920. N. F. Bd 8, s. 26—27 af *Fr. Arnheim*; i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 40—46 af *L. Stavenow.*

7683. **Bergenstråle, C. G. A.,** Kungl. Västerbottens regementes krigshistoria. (Se N:o 6107.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 13—17 af *B. Steckzén.*

7684. Karaktäristik av krigsledningen under våra krig efter Karl XII:s död. (Se N:o 6953.)
Rec. i Svensk Militär tidskr. 1920, s. 140—146 af *Z.*

7685. **Hederström, T.,** Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. Utdrag ur ett efterlämnat arbete [Med inledning af *B. Nerman.*] D. 1—2. (Se N:o 6127 o. 6964.)
Rec. i Nordisk tidskr. (Letterst.) 1919, s. 501—504 af *N. Beckman*; i Fornvännen 1918, s. 233—237; 1920, s. 166—168 af *T. J. A[rne].*

7686. **Hjärne, Erl.,** Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet. (Se N:o 6965.)
Rec. i Svensk tidskr. 1920, s. 491—493 under titel: Svensk fosterlandskänslas äldsta urkund.

7687. **Roosval, J.,** Die Steinmeister Gottlands. (Se N:o 6623.)
Rec. i Nordisk tidskr. (Letterst.) 1920, s. 57—65 af *Efr. Lundmark.* Med 6 fig.

7688. **Holmbäck, Å.,** Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar. (Se N:o 6978.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1920. Öfv. o. gr., s. 1—5 af *N. Beckman.*

7689. **Rudbeck, G.,** Skrifter till Sveriges historia tryckta före år 1600 med en inledande redogörelse. (Se N:o 6994.)
Rec. i Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1920. Årg. 7, s. 41—54 af *Gottfr. Carlsson.*

7690. Jönköpings historia. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige tillsatt kommitté. D. 2. *Björkman, R.,* Det nya Jönköping från stadens flyttning till slutet af sjuttonde seklet. — 3. *Björkman, R.,* Det nya Jönköping. Den nya stadens uppväxt under sjuttonde seklets senare del. (Se N:o 6675 o. 7024).
Rec. i Svenska stadsförbundets tidskr. 1920. Årg. 12, s. 140—144 af *N. Herlitz.*

7691. **Isberg, A. U.,** Malmö stads 600-årsjubileum 1319—1919. (Se N:o 7027).
Rec. i Svenska stadsförbundets tidskr. 1920. Årg. 12, s. 137—138 af *N. Herlitz.*

7692. **Arne, T. J.,** Viktenheterna i Sverige under vikingatiden. (Se N:o 6704.)
Rec. i Fornvännen 1919 (tr. 1920), s. 232—240 af *Fr. De Brun:* hvarpå kom ett svar från *T. J. Arne* Fornvännen 1919 (tr. 1920), s. 241—24-

7693. **Forsstrand, C.,** Malmgårdar och sommarnöjen i gamla Stockholm (Se N:o 7014.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 74—75 af *B. B[oëthiu]s*

7694. **Holmberg, Ant.,** Elementarister. Några bilder från Nya elementarskolan i Stockholm på 1850-talet. (Se N:o 7075.)
Rec. i Verdandi 1919. Årg. 37, s. 184—187 af *B. R. Hall.*

7695. **Hall, B. R.,** Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift. — *Hall, B. R.,* Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andakts- och läroböcker.
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1920. Årg. 21, s. 176—177 af *B. B[oëthiu]s.*

7696. Vadstena klosters minnesbok. »Diarium Vazstenense». (Se N:o 6762.)
Rec. i Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1920. Årg. 7, s. 55—61 af *Gottfr. Carlsson.*

7697. **Westman, K. B.,** Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. — *Westman, K. B.*, Birgittastudier. 1. — *Westman, K. B.*, Reformationens genomsbrottsår i Sverige. (Se N:o 5422, 3168 o. 6766.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 44—49 af *R. Gyllenberg.*

7698. **Juvelius, E. W.,** Suomen puolustuskysymys ison-ja pikkuvihan välisenä aikana 1721—1741. Historiallinen tutkimus. (Se N:o 7140.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1920. Årg. 5, s. 89—92 af *C. v. Bonsdorff.*

REGISTER.

Historiska Föreningens årssammankomst den 13 maj 1920.

Sammankomsten öppnades av styrelsens ordförande, riksarkivarien Clason, varefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse.

Svenska Historiska Föreningen har under sistförflutna året räknat omkring 650 årsavgiftsbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till vilka dessutom komma 14 postprenumeranter. Sedan generalkonsul G. Anderberg, fil. lic. P. Samzelius och fil. mag. Th. Malmberg anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår numera antalet dylika till 115 och den jämlikt stadgarna av deras avgifter bildade fonden till 9 100 kronor.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum. Styrelsens medlemmar hava varit: riksarkivarien S. Clason, ordförande, f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, f. generallöjtnanten G. Björlin, landshövding N. Edén, professor C. Hallendorff, ministerresidenten T. Höjer, sekreterare, professor A. Stille, f. förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, generallöjtnanten H. Wrangel samt professor S. Tunberg.

Med år 1920 har föreningens sekreterare och utgivaren av Historisk Tidskrift, ministerresidenten dr T. Höjer lämnat sin befattning. Den Historiska Föreningen uttalar till honom sitt varmaste tack för de högst betydelsefulla insatser till den svenska historiska forskningens fromma han gjort under femton års uppoffrande verksamhet i föreningens tjänst. Ärorika traditioner hava av honom med eminent skicklighet och sakkunskap uppehållits, och Historisk Tidskrift har under hans ledning med styrka hävdat sin gamla rangplats i de vetenskapliga tidskrifternas rad. Det är för den Historiska Föreningen en stor tillfredsställelse att hava blivit förvissad om, att dr Höjers intresserade medverkan vid Historisk Tidskrifts utgivande även för framtiden kan påräknas.

Föreningen har under året utgivit fyrtionde årgången av sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande av kostnaderna för dess utgivande har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 2 500 kronor samt dessutom från Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien erhållit ett anslag av 500 kronor. Föreningen har slutligen liksom föregående år fått från sin styrelseledamot, f. universitetsbibliotekarien

Annerstedt emottaga 1 000 kronor, för vilken frikostiga gåva härmed framföres föreningens varma och vördsamma tack. Trots de avsevärda bidrag, som sålunda lämnats, har det med hänsyn till de höga tryckningskostnaderna befunnits nödvändigt att även för år 1920 väsentligen reducera tidskriftens omfång. För att förbättra föreningens ekonomi har styrelsen också ansett sig böra liksom föregående år hos Kungl. Maj:t anhålla om höjning av det till föreningen utgående statsbidraget. Styrelsen begagnar därjämte tillfället att lägga alla historiskt intresserade på hjärtat, att ökad anslutning till föreningen är det enda i längden verksamma medlet att varaktigt betrygga föreningens vetenskapliga verksamhet.

* * *

Under andra veckan av juli år 1920 avhölls i Kristiania en nordisk historisk kongress, till vilken samlats representanter för alla de skandinaviska ländernas historiska vetenskap. En redogörelse för kongressens förhandlingar har redan influtit i Historisk Tidskrifts spalter. Vid detta tillfälle skall endast ges uttryck åt en livlig förhoppning, att det sålunda inledda samarbetet och meningsutbytet Nordens historiker emellan skall lända den historiska vetenskapens utveckling i Skandinavien till synnerlig befordran.

* * *

Den svenska historiska litteraturen under år 1920 utmärker sig icke genom någon större omfattning. Av urkunds- och källpublikationer må först nämnas Ahnlunds förtjänstfulla edition av den danske gesanten Peder Galts depescher från Sverige 1622—1624, ingående i Historiska Handlingar, del 26, samt Berghs Svenska riksrådets protokoll för åren 1651—1653 i Handlingar rörande Sveriges historia, serien 3. Av kyrkoordningar och förslag därtill före 1686 har genom Naumann utgivits ett tredje band, omfattande tvenne kyrkolagsförslag av åren 1682 och 1685. Med »Acta et processus canonizationis S. Birgittæ» har av riksbibliotekarien Collijn påbegynts en för forskningen högst betydelsefull serie av »Codices medii ævi e Bibliotheca Regia Holmiensi selecti phototypice expressi». Av stort värde för den historiska kritiken blir otvivelaktigt den samling av källor till den omstridda frågan om Karl XII:s död, av vilken Bring i Karolinska Förbundets Årsbok publicerat en första del. Relativt talrika äro klldeditionerna på det personhistoriska området. Vid detta tillfälle skola påpekas de av Sigrid Leijonhufvud utgivna dokumenten rörande Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin, fjärde delen av Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, översatt av Cecilia af Klerker, Anders Schönbergs brev till bergsrådet Adlerwald, utgivna av Kellin och Wieselgren, Gjörwells brev 1757—1778, utgivna av Sylwan, Reuterdahls memoarer, utgivna av L. Weibull, samt v. Dardels dagboksanteckningar för åren 1881—1885. Tvenne äldre kulturhistoriska verk

av mer än vanligt intresse hava även under året utkommit i nya upplagor, nämligen Per Brahes »Hushållsbok», utgiven av Arenander, och Linnés Skånska resa, utgiven av Sahlgren.

Den akademiska disputations- och programlitteraturen under år 1920 inrymmer många viktiga bidrag till Sveriges historia på olika områden. Enewalds studier över Finnmarksfrågan från äldsta tider till 1700-talets mitt behandlar ett i hela Nordens historia betydelsefullt och hittills föga bearbetat ämne. Goda undersökningar till vår krigs- och diplomatiska historia hava lämnats i Steckzéns avhandling över Karl Gustav Wrangels fälttåg 1646—47, Danielsons avhandling över Sverige och Frankrike 1727—1735 samt Carlquists avhandling om Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—1765. Biografiska monografier av stort värde äro Bergs skildring av Johan Skyttes ungdom och första offentliga verksamhet och Grauers' studier över Arvid Bernhard Horn 1664—1713. Den statsrättsliga disciplinen är representerad av Cavallis dissertation över arbetsfördelningen mellan de svenska statsdepartementen efter 1840 liksom den rättshistoriska av Schallings undersökning av den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige. Av icke blott konsthistorisk utan även allmän historisk betydelse äro Thordemans forskningar över det svenska medeltidspalatset Alsnö hus.

Av sammanfattande framställningar märkas främst tvenne band av Sveriges historia, utgiven av E. Hildebrand och L. Stavenow; banden omfatta dels Forntiden av Montelius, dels Gustav Vasa av E. Hildebrand. Såväl Grimberg som Svensén har under året fullföljt sina stora historiska verk med var sin del, Grimberg för tiden 1739—1772, Svensén för tiden 1654—1772.

För Sveriges äldsta och medeltida historia äro inom årets vetenskapliga produktion endast att anteckna en del smärre tidskriftsuppsatser av Noreen, v. Friesen, Lindqvist, Nerman, v. Törne, Tunberg, Wadstein, Simonsson, G. Carlsson m. fl. Litteraturen över äldre Vasatiden har erhållit ett värdefullt tillskott i Wigerts historisk-psykiatriska studie över Erik XIV. Det ryska kriget under Johan III:s regering har gjorts till föremål för en på vissa punkter synnerligen detaljerad, tyvärr på finska avfattad framställning av Tawaststjerna. Till storhetstidens och frihetstidens historia hava ett par arbeten redan nämnts i det föregående. Den övriga litteraturen beträffande dessa perioder inskränker sig i huvudsak till tidskriftsuppsatser, av vilka ett flertal ingå i Karolinska Förbundets årsbok. Ett betydande bidrag till analysen av den Gustavianska epokens politiska psykologi har givits av Alma Söderhjelm i den under året utkomna första delen av hennes stort anlagda arbete över Sverige och den franska revolutionen. Intresset för den senaste tidens historia har liksom under föregående år framför allt anknutit sig till Ålandsfrågan, och en högst omfattande, från vetenskaplig synpunkt dock i allmänhet ej alltför betydande historisk-politisk litteratur har i detta sammanhang sett dagen.

På personhistoriens område ha redan ett par viktiga arbeten uppmärksammats. Av matrikel-litteratur och samlingsverk må påpekas första delen av Lewenhaupts stora arbete över Karl XII:s officerare, ett nytt häfte av Uppsala Universitets matrikel, utgivet av A. B. Carlsson och omfattande åren 1710—1720, vidare ett par nya häften av Svenskt biografiskt lexikon samt ett nytt häfte av Westerlunds och Setterdahls Linköpings stifts herdaminne. Monografiska framställningar föreligga i Schücks fängslande Messenius-biografi, L. Dalgrens välskrivna skildring av Ernst Moritz Arndt och Sverige, Forsstrands minnesteckning av Sven Rinman samt Sprinchorns bok över John Norcross. I detta sammanhang bör även nämnas Elisabeth Wærn-Bugges »En gammal herrgård, Baldersnäs, Carl Fredrik Wærn». På det rent genealogiska området märkes E. Dahlgrens stamtavlor över släkten De Geer, G. Carlssons studier över de medeltida Stureätterna samt Paulis utförliga skildring av släkten Paulis historia.

För krigshistoriens vidkommande hänvisas till Steckzéns ovan omtalade avhandling. Litteraturhistorien representeras framför allt av Lamms monumentala arbete över Upplysningstidens romantik. Av konsthistoriska samlingsverk må erinras om tvenne nya häften av Hahrs »Skånska borgar», åtskilliga nya häften av »Sveriges Kyrkor» samt Östmans fortsatta förteckning över Stockholmsbilder. Bland enskilda konsthistoriska arbeten må utom Thordemans nyss omnämnda undersökning framhållas Cornells bidrag till kännedomen om de engelsk-svenska förbindelserna under 1000-talet, Hahrs studier i Vasatidens konst och Fischers exposé över Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden.

På förvaltningens och rättshistoriens område föreligga flera betydande arbeten. Främst bör uppmärksammas ett tredje band med tillhörande tabellhäfte av Almquists banbrytande verk över den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Cavallis och Schallings disputationsavhandlingar känna vi från det föregående. Flera administrativa utredningar innehålla åskilligt av historiskt intresse, såsom Bergströms om stadgad åborätt och Thulins om klockarinstitutionen. Sveriges ekonomiska historia har riktats med tvenne nya delar av det grundläggande arbetet över Sveriges riksbanks historia, författade av Hallendorff och Montgomery. En översikt över de svenska statsmakterna och kristidens folkhushållning har på offentligt uppdrag utarbetats av K. Hildebrand. Av intresse även för vårt lands historia är Heckschers skarpsinniga studie över »Protektionismens härstamning». Slutligen böra påpekas Oláns skildringar från det ostindiska kompaniets verksamhet.

Inom den bibliografiska och biblioteksvetenskapliga litteraturen intages en rangplats av Waldes stora verk över Storhetstidens litterära krigsbyten (del 2). Folkuniversitetsföreningen har utgivit en årsbok över vetenskaplig forskning, inrymmande även en bibliografi över svensk historieforskning för de senaste åren; de lämnade uppgifterna äro korrekta och väl valda, om man undantager

dem för forntiden, vilka synas väl ensidigt sammanställda. Historisk Tidskrifts egen omfattande historiska bibliografi har liksom föregående år utarbetats av Settervall. Av Hasselberg ha utgivits vidlyftiga bibliografiska anteckningar rörande Jämtland och Härjedalen. Den svenska bokkonstens historia med hänsyn till utvecklingen av svenska bokstavsformer och svenskt typtryck har framställts av Lagerström. För arkivväsendets vidkommande observerar man en utförlig förteckning av Sondén över hertig Adolf Johans arkiv, ingående i Meddelanden från Svenska Riksarkivet.

Den topografiska litteraturen har såsom alltid varit relativt rik. Nya häften ha utkommit av Svenska slott och herresäten, Sveriges städer samt den geografisk-topografisk-statistiska beskrivningen över Sverige. Intresset för svensk stadshistoria är fortfarande livligt. Över de svenska städernas privilegier har Herlitz författat en instruktiv redogörelse, och åtskilliga stadshistoriska monografier ha utkommit, såsom Hellbergs över Eskilstuna, Bohlins över Alingsås, Kardells över Östersund, Rosengrens över Karlshamn samt fortsättningarna å Jensens över Söderhamn och den genom Jönköpings stadsfullmäktige utgivna över Jönköping. Beträffande topografisk och bygdehistorisk forskning i övrigt skall här endast erinras om Behms anteckningar ur Jämtlands och Härjedalens historia, Bååth-Holmbergs skildringar från Öland, Forsslunds och Larssons i By från Dalarne, Ridderstads från Östergötland (forts.) samt tidskriftsuppsatser av E. Noreen, Sahlgren, Ahnlund m. fl.

Från det kulturhistoriska området ha redan ett par arbeten anförts i det föregående. Upplysande dokument om skråordningarna ha publicerats av Ambrosiani, berättelser ur den svenska allmogens liv i Skåne och Närke ha utgivits av Johnsson. Intressanta kulturskildringar från det gamla Stockholm föreligga i bröderna Selanders arbete »Två gamla stockholmares anteckningar». Dessutom må nämnas åtskilliga byggnadshistoriska forskningar av S. Erixon.

Det kyrkohistoriska författarskapet har under året varit föga framträdande. Utöver de tidigare påpekade aktpublikationerna fästes här endast uppmärksamheten vid Agnes Brantings rikt illustrerade arbete över textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900.

Det återstår till sist att nämna ett par ord om de under året utkomna utländska arbeten, som äro av betydelse för svensk historia. Den tyske historikern Paul har i »Veröffentlichungen zur Geschichte der freien und Hansestadt Lübecks» utgivit en studie över »Lübeck und die Wasa im 16. Jahrhundert», vilande på grundliga forskningar även i svenska arkiv och bibliotek. För övrigt må påpekas bibliografiska översikter över svensk historisk litteratur, vilka vid tvenne tillfällen förekommit i Revue Historique för år 1920.

Härefter föredrogs följande

Revisionsberättelse.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av nedanstående tablå:

Debet.

Saldo från 1919	kr.	9,321: 56
H. M. Konungens årsavgift 1919 och 1920	»	100: —
537 årsavgifter 1920 à 12 kr.	»	6,444: —
15 » 1917—19 à 7: 50	»	112: 50
14 postprenumeranter 1920 à 8: 01 kr.	»	112: 14
2 » 1919 » » »	»	16: 02
Redovisning från Fritzes hovbokhandel	»	458: 48
2 ständiga ledamotsavgifter (fil. mag. Th. Malmberg och fil. lic. P. Samzelius) à 125 kr.	»	250: —
1 ständig ledamotsavgift (generalkonsul G. Anderberg) à 150 kr.	»	150: —
Differens från 1919	»	600: —
Räntor på obligationer	»	335: —
» » sparkassemedel	»	302: 87
Lösa häften av Historisk Tidskrift	»	205: 35
2 register à 1: 50	»	3: —
3 Historisk bibliografi à 5 kr.	»	15: —
Återburna postavgifter	»	160: 85
Statsanslag	»	2,500: —
Anslag av Vitt.-, hist.- o. ant.-akademien	»	500: —
Gåva av univ.-bibliotekarien Claes Annerstedt	»	1,000: —
Summa	kr.	22,586: 77

Kredit.

Å redaktionens konto	kr.	2,860: —
» Boktryckeriets »	»	8,116: 23
» Distributionskonto	»	293: 12
» Diversekonto	»	751: 40
Summa utgifter	kr.	12,020: 75
Saldo till 1921	»	10,566: 02
Summa	kr.	22,586: 77

Behållningen är sålunda placerad:

5 Sv. statens 5 % obligationer à 1,000 kr.	kr.	5,000: —
1 » » » » à 500 kr.	»	500: —
1 A.-B. Christiernsons 6 % obligation à 1,000 kr.	»	1,000: —
Å sparkassa i Kopparbergs ensk. bank	»	2,470: —
Å » i Skand. Kredit A.-B.	»	1,000: —
Å » i Sv. Handelsbanken	»	594: 19
Kontant i kassan	»	1: 83
Summa	kr.	10,566: 02

I kassabehållningen ha ej medtagits 1,112 finska mark, utgörande medlemsavgifter från medlemmar i Finland för åren 1914—1918 jämte ränta, vilken summa i avvaktan på kursens stegring enligt styrelsens beslut — mot vilket revisorerna ej funnit skäl till erinran — ännu ej växlats i svenskt mynt och därför ej upptagits bland influtna medlemsavgifter i fjolårets räkenskaper.

Då räkenskaperna äro omsorgsfullt förda och föreningens säkerhetshandlingar vid granskning befunnits riktiga, få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt styrelsen för dess förvaltning under år 1920.

Stockholm den 12 maj 1921.

Verner Söderberg. *Erik Naumann.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1920 års förvaltning.

Till ledamöter i styrelsen omvaldes de förutvarande utom skattmästaren, förste arkivarien Th. Westrin, vilken undanbett sig återval och som till efterträdare erhöll arkivrådet H. Brulin.

Till revisorer omvaldes dr V. Söderberg och förste arkivarien E. Naumann och till deras suppleanter förste arkivarien B. Boëthius och förste arkivarien T. Gihl.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Professor C. Hallendorff höll föredrag om »Kring krigsutbrottet 1870».